

ISSN 2312-1165

Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
Інститут історії, політології і міжнародних відносин

Г А Л И Ч И Н А

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ КРАЄЗНАВЧИЙ
ЧАСОПИС

До 95-річчя утворення
Західно-Української Народної Республіки

25-26'2014

Івано-Франківськ

УДК 94 (477): 355.311
ББК 63.3 (4 Укр.)624
Д15

Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 12 від 26 грудня 2014 р.)

Головний редактор: Микола Кугутяк

Відповідальний секретар: Олег Єгрешій

Редакційна рада: Микола Кугутяк, Олег Жерноклеєв, Леонід Зашкільняк (м. Львів), Петро Круль, Василь Марчук, Борис Савчук, Михайло Станкевич, Петро Федорчак, Олександр Козаренко (м. Львів), Ігор Цепенда, Людмила Троєльнікова (м. Київ), Мирон Черепанин, Раїса Чугай (м. Львів)

Редакційна колегія: Микола Кугутяк, Ігор Райківський, Олег Єгрешій, Андрій Королько, Олександр Марущенко, Микола Вітенко

Адреса редакційної колегії: 76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

Часопис "Галичина" затверджений фаховим виданням ВАК України з таких галузей наук: історія, мистецтвознавство

Реєстраційне свідоцтво КВ № 15260–3832 ПР від 05.06. 2009 р.

СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ, А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОBOB'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ

*При передруці матеріалів посилання на дане видання обов'язкове
Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій*

**ГАЛИЧИНА. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.
До 95-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. 2014. Ч. 25–26. 420 с.**

У збірнику вміщено доповіді та повідомлення, виголошені на Всеукраїнській науковій конференції "Західно-Українська Народна Республіка. До 95-річчя утворення", яка відбулася 31 жовтня 2013 р. в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника

GALICIA. Scientific, Cultural and Educative, Local Lore Periodical. To the 95th anniversary of the Western-Ukrainian People's Republic creating. 2014. № 25–26. 420 p.

The miscellany contains the scientific papers and reports delivered on the Ukrainian scientific conference «Western-Ukrainian People's Republic. To the 95th anniversary», which took place on October , 31 in 2013 in the Precarpathian National Vasyl Stefanyk University

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2014
© Інститут історії, політології і міжнародних відносин, 2014

ЗМІСТ

ЮВІЛЕЇ

<i>Микола КУГУТЯК, Михайло СИГИДИН</i> ПРОФЕСОРУ ІГОРЕВІ ЄВГЕНОВИЧУ ЦЕПЕНДІ – 50!	13
<i>Микола КУГУТЯК, Микола ВІТЕНКО</i> ВІД ЗАХОПЛЕННЯ ІСТОРІЄЮ ДО СПРАВИ ВСЬОГО ЖИТТЯ (до 50-річчя з дня народження професора Володимира Леонівича Комара).....	17
<i>Ігор ЦЕПЕНДА, Микола КУГУТЯК</i> УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТІЯ В ЛИСТОПАДОВІЙ, 1918 РОКУ, НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ.....	21
<i>Володимир ВЕЛИКОЧИЙ</i> СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ЗУНР: ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ (ДО 95-річчя ЗУНР).....	40
<i>Микола ЛИТВИН</i> ПРОГРАМА ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ДОКУМЕНТИ Й МАТЕРІАЛИ ЕМІГРАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ.....	50
<i>Олег ПАВЛИШИН</i> ЗАКОРДОННА ГРУПА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ У ВІДНІ (1919–1923 рр.).....	57
ЗАХІДНО-УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА – ФЕНОМЕН НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В РЕТРОСПЕКТИВІ ВІТЧИЗНЯНОЇ І СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ	
<i>Олександр СИТНИК</i> РОЗВІЙ СОБОРНИЦЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.	66
<i>Юрій ЯКОВЛЄВ</i> ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ЛАГОДИНСЬКОГО В УКРАЇНЬСЬКІЙ РАДИКАЛЬНІЙ ПАРТІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.	72
<i>Ігор СОЛЯР</i> ІДЕЯ ЗЛУКИ УНР І ЗУНР НА ЗЛАМІ 1918–1919 рр. У ПРОГРАМАХ І ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ.....	87
<i>Андрій КОРОЛЬКО</i> УКРАЇНСЬКІ ПОВІТОВІ РАДИ ПОКУТТЯ ПЕРІОДУ ЗУНР: СТРУКТУРА І ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ (ЛИСТОПАД 1918 р. – ТРАВЕНЬ 1919 р.).....	91
<i>Ігор РАЙКІВСЬКИЙ</i> ЄВГЕН ПЕТРУШЕВИЧ В ОЦІНЦІ ГАЛИЦЬКИХ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ (1918–1920 рр.).....	114
<i>Михайло СЕНЬКІВ</i> АКТ ЗЛУКИ ЗУНР Й УНР – ЧЕРГОВА СПРОБА БОРОТЬБИ ЗА СОБОРНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ.....	126
<i>Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА, Богдан САВЧУК</i> СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ЗУНР: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	132
<i>Андрій МІЩУК, Мар'яна МІЩУК</i> ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ ПЕРІОДУ ЗУНР.....	141
<i>Микола МАРСНУК</i> THE EDUCATION OF THE WUPR POLICY	145
<i>Ігор АНТОНЮК, Андрій МИКИТИН</i> АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ – ПОВІТОВИЙ КОМІСАР ЗУНР НА САМБІРЩИНІ.....	148
<i>Володимир КЛАПЧУК</i> МИКОЛА ЛАГОДИНСЬКИЙ – ВИЗНАЧНА ПОСТАТЬ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ЖИТТЄВИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ ШЛЯХ.....	152
<i>Тетяна МОСІЙЧУК</i> ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УНДО (20–30-ті рр. ХХ ст.).....	157
<i>Тетяна ДЕРЕЩУК</i> КОНСЕРВАТИВНО-КЛЕРИКАЛЬНІ МОДЕЛІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ХРИСТІЯНСЬКИХ СУСПІЛЬНИКІВ ГАЛИЧИНИ.....	164

<i>Наталія БУРАЧОК</i> ДЕРЖАВОТВОРЧІ ІДЕЇ В ПРАЦЯХ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА.....	172
<i>Лілія БУРАЧОК</i> СПІВПРАЦЯ ОСИПА НАЗРУКА З ЄВГЕНОМ ПЕТРУШЕВИЧЕМ.....	176
<i>Лев ДАВИБІДА</i> БОРІТЬБА З ІНФЕКЦІЙНИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ В ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ.....	182

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА ЇЇ ЗБРОЙНА БОРІТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

<i>Микола ГУЙВАНЮК</i> ГАЛИЦЬКІ ТА БУКОВИНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ У ВЗАЄМИНАХ З УКРАЇНСЬКИМ ПАРАМІЛІТАРНИМ РУХОМ ПОЧАТКУ ХХ ст.	188
<i>Микола ВІТЕНКО</i> ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ В ГАЛИЧИНІ ТА СЕЛЯНСЬКИЙ СТРАЙК 1902 р.	194
<i>Ігор КОВАЛЬ</i> УЧАСТЬ ВИЗНАЧНИХ УКРАЇНСЬКИХ АРХЕОЛОГІВ У ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАННЯХ (1914–1920 рр.).....	201
<i>Євген СІНКЕВИЧ</i> УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ В ГАЛИЧИНІ 1917–1918 рр.	206
<i>Дмитро БІЛИЙ</i> АНТИБІЛЬШОВИЦЬКЕ ПОВСТАННЯ НА ТАМАНІ В 1918 р.	211
<i>Оксана МЕДВІДЬ</i> ВІЙСЬКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ПАЛІВА В 1918–1919 рр.	219
<i>Василь ФУТАЛА</i> ПРАВОВЕ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (ЧЕРВЕНЬ 1919 – БЕРЕЗЕНЬ 1923 рр.): РЕЗУЛЬТАТИ І ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	224
<i>Тамара ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ</i> СХІДНОГАЛИЦЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО НА РИЗЬКІЙ МИРНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ 1920–1921 рр.	231
<i>Петро СРЕДЖУК</i> ГУЦУЛИ – ВОЯКИ І СТАРШИНИ УГА (Спроба складання поіменного списку).....	242
<i>Петро ФЕДОРЧАК</i> УТВОРЕННЯ ЗУНР ТА ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇНАХ.....	271
<i>Володимир КРОЙТОР</i> , <i>Юрій ТОМИН</i> БУКОВИНСЬКА ПРОБЛЕМА В КОНТЕКСТІ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН РУМУНІЇ І ЗУНР.....	275
<i>Мар'яна БАЙДАК</i> ЖІНОЧИЙ ДОСВІД ВІЙНИ (на прикладі участі жінок у збройних формуваннях ЗУНР).....	282
<i>Марія ЛИСА</i> ТОВАРИСТВО “ВЗАЇМНА ПОМІЧ ГАЛИЦЬКИХ І БУКОВИНСЬКИХ ВЧИТЕЛІВ” У РОКИ ЗУНР І ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ.....	289

ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА В ДЖЕРЕЛАХ, ІСТОРИОГРАФІЇ, КУЛЬТУРНО-ДУХОВНОМУ ЖИТТІ Й ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ

<i>Олег ЖЕРНОКЛЕСВ, Любов СОЛОВКА</i> ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ЗУНР У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	297
<i>Степан БОРЧУК</i> УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА ТРАДИЦІЯ ХХ ст.: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ.....	306
<i>Vasyl OSTAPIAK</i> THE WEST UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC (ZUNR) HISTORICO-POLITICAL RETROSPECTIVE (<i>Chronological aspect</i>).....	315
<i>Лілія ЩЕРБІН</i>	

КОНСТИТУЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ РОСІЇ Й УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ (1905–1918 рр.) У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ.....	317
<i>Микола ҐЕНИК</i>	
ОЦІНКА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 1918–1919 рр. У ПРОЦЕСІ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО ПРИМИРЕННЯ.....	323
<i>Ольга МОРОЗОВА</i>	
МОВНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ЗУНР І ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ.....	331
<i>Юрій ДОВГАН</i>	
ВЗАЄМИНИ ПРЕДСТАВНИКІВ УНР ТА ЗУНР З ДЕРЖАВАМИ-ПЕРЕМОЖНИЦЯМИ НА ОСТАНЬОМУ ЕТАПІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ.....	335
<i>Іван ПЕНДЗЕЙ</i>	
ОЛЕКСАНДР КАРПЕНКО – ДОСЛІДНИК ЗУНР.....	345
<i>Степан КОБУТА</i>	
АРХЕОГРАФІЧНИЙ ВНЕСОК ПРОФЕСОРА О.КАРПЕНКА В ТЕМАТИКУ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЇ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	358
<i>Василь БУРДУЛАНЮК</i>	
ТЕАТР В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	364
<i>Лілія ШОЛОГОН</i>	
УКРАЇНСЬКИЙ ТАЄМНИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ЛЬВОВІ (1921–1925 рр.).....	368
<i>Іванна РОЗУМОВИЧ</i>	
КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ СТАНИСЛАВОВА В ПЕРІОД ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	372
<i>Наталія ВІЛЬЧИНСЬКА</i>	
РОЛЬ ТОВАРИСТВ “СІЧ” У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ’ЯТІ ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ НАПЕРЕДОДНІ ПРОГОЛОШЕННЯ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	376
<i>Олена ГАЙДУКЕВИЧ</i>	
УШАНУВАННЯ ПАМ’ЯТІ ГЕРОЇВ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914–1920 рр. НА ПРИКАРПАТТІ.....	381
<i>Сергій АДАМОВИЧ</i>	
ПОЛІТИЧНА СКЛАДОВА ВІДЗНАЧЕННЯ ПАМ’ЯТНИХ ДАТ ЗУНР У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ.....	386
<i>Микола АПАЛЬКОВ</i>	
ВНЕСОК ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ У СВЯТКУВАННЯ 72-ї РІЧНИЦІ ПРОГОЛОШЕННЯ ЗУНР.....	390
<i>Юлія СИТНИК</i>	
ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОВПЛИВУ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТІВ І СХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК НА ДОНЕЧЧИНІ (1918–1990 рр.).....	395
<i>Наталія ЗЕМЗЮЛІНА</i>	
МІЖНАРОДНИЙ ЧИННИК УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ПОЧАТКУ ХХ ст. (історіографія питання).....	397

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

<i>Олег ЄГРЕШІЙ</i>	
“...ЗАЛИШАВСЯ ПРИКЛАДОМ ШЛЯХЕТНОСТІ ТА ЧЕСНОСТІ У ВЧИНКАХ, ЖЕРТОВНОСТІ В НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТЬБІ”. (Огляд ілюстрованого біографічного нарису О.Й. Павлишина “Євген Петрушевич 1863–1940”. – Львів : Манускрипт-Львів, 2013. – 400 с., іл.).....	405
НАШІ АВТОРИ.....	414

СОДЕРЖАНИЕ

ЮБИЛЕИ!

<i>Николай КУГУТЯК, Михаил СЫГЫДЫН</i> ПРОФЕССОРУ ИГОРЮ ЕВГЕНЬЕВИЧУ ЦЕПЕНДЕ – 50!	13
<i>Николай КУГУТЯК, Николай ВИТЕНКО</i> ОТ УВЛЕЧЕНИЯ ИСТОРИЕЙ К ДЕЛУ ВСЕЙ ЖИЗНИ (К 50-летию со дня рождения профессора Владимира Леоновича Комара).....	17
<i>Игорь ЦЕПЕНДА, Николай КУГУТЯК</i> УКРАИНСКАЯ НАЦИОНАЛ-ДЕМОКРАТИЯ В НОЯБРЬСКОЙ 1918 ГОДА НАЦИОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ НА ЗАПАДНОУКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ.....	21
<i>Владимир ВЕЛИКОЧЫЙ</i> СОВРЕМЕННАЯ УКРАИНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ЗУНР: ДОСТИЖЕНИЯ, ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ (К 95-ЛЕТИЮ ЗУНР).....	40
<i>Николай ЛИТВИН</i> ПРОГРАММА ГОСУДАРСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЗАПАДНО-УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ: ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ ЭМИГРАЦИОННОГО ПЕРИОДА.....	50
<i>Олег ПАВЛЫШИН</i> ЗАРУБЕЖНАЯ ГРУППА УКРАИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ РАДЫ В ВЕНЕ (1919–1923 гг.)..	57

**ЗАПАДНО-УКРАИНСКАЯ НАРОДНАЯ РЕСПУБЛИКА –
ФЕНОМЕН НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВООБРАЗОВАНИЯ
В РЕТРОСПЕКТИВЕ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И МИРОВОЙ ИСТОРИИ**

<i>Александр СЫТНИК</i> РАЗВИТИЕ СОБОРНИЧЕСКОЙ ИДЕОЛОГИИ НА ЗАПАДНОУКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ В НАЧАЛЕ XX в.	66
<i>Юрий ЯКОВЛЕВ</i> ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НИКОЛАЯ ЛАГОДИНСКОГО В УКРАИНСКОЙ РАДИКАЛЬНОЙ ПАРТИИ В НАЧАЛЕ XX в.	72
<i>Игорь СОЛЯР</i> ИДЕЯ ЗЛУКИ УНР И ЗУНР НА ПЕРЕЛОМЕ 1918–1919 гг. В ПРОГРАММАХ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ.....	87
<i>Андрей КОРОЛЬКО</i> УКРАИНСКИЕ УЕЗДНЫЕ СОВЕТЫ ПОКУТЬЯ ПЕРИОДА ЗУНР: СТРУКТУРА И ПРАКТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ (НОЯБРЬ 1918 – МАЙ 1919 г.).....	91
<i>Игорь РАЙКОВСКИЙ</i> ЕВГЕНИЙ ПЕТРУШЕВИЧ В ОЦЕНКЕ ГАЛИЦКИХ СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТОВ.....	114
<i>Михаил СЕНЬКИВ</i> АКТ ЗЛУКИ ЗУНР И УНР – ПОПЫТКА БОРЬБЫ ЗА СОБОРНОСТЬ УКРАИНСКИХ ЗЕМЕЛЬ... ..	126
<i>Людмила ДРОГОМИРЕЦКАЯ, Богдан САВЧУК</i> СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ЗУНР: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ... ..	132
<i>Андрей МИЩУК, Марьяна МИЩУК</i> ОРГАНИЗАЦИОННАЯ СТРУКТУРА УКРАИНСКОЙ РАДИКАЛЬНОЙ ПАРТИИ ПЕРИОДА ЗУНР.....	141
<i>Николай МАРЧУК</i> ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПОЛИТИКИ ЗУНР.....	145
<i>Игорь АНТОНЮК, Андрей МИКИТИН</i> АНДРЕЙ ЧАЙКОВСКИЙ – УЕЗДНЫЙ КОМИССАР ЗУНР НА САМБОРЩИНЕ.....	148
<i>Владимир КЛАПЧУК</i> НИКОЛАЙ ЛАГОДИНСКИЙ – ВЫДАЮЩАЯСЯ ФИГУРА ЗАПАДНО-УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ: ЖИЗНЕННЫЙ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПУТЬ.....	152
<i>Татьяна МОСЕЙЧУК</i> ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УНДО (20–30-е гг. XX в.).....	157
<i>Татьяна ДЕРЕЩУК</i> КОНСЕРВАТИВНО-КЛЕРИКАЛЬНЫЕ МОДЕЛИ ГОСУДАРСТВООБРАЗОВАНИЯ УКРАИН-	

СКИХ ХРИСТИАНСКИХ ОБЩЕСТВЕННИКОВ ГАЛИЧИНЫ.....	164
<i>Наталья БУРАЧОК</i>	
ГОСУДАРСТВЕННИЧЕСКИЕ ИДЕИ В ТРУДАХ НИКОЛАЯ ШЛЕМКЕВИЧА.....	172
<i>Лилия БУРАЧОК</i>	
СОТРУДНИЧЕСТВО ОСИПА НАЗРУКА С ЕВГЕНИЕМ ПЕТРУШЕВИЧЕМ.....	176
<i>Лев ДАВЫБИДА</i>	
БОРЬБА С ИНФЕКЦИОННЫМИ ЗАБОЛЕВАНИЯМИ В ЗАПАДНО-УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКЕ.....	182
ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЗАПАДНО-УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ И ВООРУЖЕННАЯ БОРЬБА ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ УКРАИНЫ	
<i>Николай ГУЙВАНЮК</i>	
ГАЛИЦКИЕ И БУКОВИНСКИЕ ПИСАТЕЛИ У ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ С УКРАИНСКИМ ПАРАМИЛИТАРИСТСКИМ ДВИЖЕНИЕМ НАЧАЛА XX в.	188
<i>Николай ВИТЕНКО</i>	
ПОЛЬСКО-УКРАИНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ГАЛИЦИИ И КРЕСТЬЯНСКАЯ ЗАБАСТОВКА 1902 г.	194
<i>Игорь КОВАЛЬ</i>	
УЧАСТИЕ ВЫДАЮЩИХСЯ УКРАИНСКИХ АРХЕОЛОГОВ В ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЕ (1914–1920 гг.).....	201
<i>Евгений СИНКЕВИЧ</i>	
УКРАИНСКО-ПОЛЬСКОЕ ПРОТИВОСТОЯНИЕ В ГАЛИЦИИ 1917–1918 гг.	206
<i>Дмитрий БЕЛЫЙ</i>	
АНТИБОЛЬШЕВИЦКОЕ ВОССТАНИЕ НА ТАМАНИ В 1918 г.	211
<i>Оксана МЕДВИДЬ</i>	
ВОЕННО-ОРГАНИЗАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДМИТРИЯ ПАЛИИВА В 1918 – 1919 гг. ..	219
<i>Василий ФУТАЛА</i>	
ПРАВОВОЙ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ СТАТУС ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ (ИЮНЬ 1919 – МАРТ 1923 гг.): РЕЗУЛЬТАТЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ.....	224
<i>Тамара ГАЛИЦКАЯ-ДИДУХ</i>	
ВОСТОЧНОГАЛИЦКОЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО НА РИЖСКОЙ МИРНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ 1920–1921 гг.	231
<i>Петр СИРЕДЖУК</i>	
ГУЦУЛЫ – ВОИНЫ И СТАРШИНЫ УГА (попытка составления именного списка).....	242
<i>Петр ФЕДОРЧАК</i>	
ОБРАЗОВАНИЕ ЗУНР И ГОСУДАРСТВООБРАЗУЮЩИЕ ПРОЦЕССЫ В СЛАВЯНСКИХ СТРАНАХ.....	271
<i>Владимир КРОЙТОР</i> , <i>Юрий ТОМЫН</i>	
БУКОВИНСКАЯ ПРОБЛЕМА В КОНТЕКСТЕ МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ РУМЫНИИ И ЗУНР.....	275
<i>Марьяна БАЙДАК</i>	
ЖЕНСКИЙ ОПЫТ ВОЙНЫ (НА ПРИМЕРЕ УЧАСТИЯ ЖЕНЩИН В ВООРУЖЕННЫХ ФОРМИРОВАНИЯХ ЗУНР).....	282
<i>Мария ЛЫСА</i>	
ОБЩЕСТВО “ВЗАИМНАЯ ПОМОЩЬ ГАЛИЦКИХ И БУКОВИНСКИХ УЧИТЕЛЕЙ” В ГОДЫ ЗУНР И ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД: ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	289
ЗАПАДНО-УКРАИНСКАЯ НАРОДНАЯ РЕСПУБЛИКА В ИСТОЧНИКАХ, ИСТОРИОГРАФИИ, КУЛЬТУРНО-ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ И ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ	
<i>Олег ЖЕРНОКЛЕЕВ, Любовь СОЛОВКА</i>	
ИСТОЧНИКИ ПО ИСТОРИИ ЗУНР В ФОНДАХ ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ.....	297

<i>Степан БОРЧУК</i> УКРАИНСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ XX в.: ПОСТАНОВКА ВОПРОСА.....	306
<i>Василий ОСТАПЯК</i> ЗУНР. ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ РЕТРОСПЕКТИВА (хронологический аспект).....	315
<i>Лилия ЩЕРБИН</i> КОНСТИТУЦИОННО-ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ РОССИИ И УКРАИНСКИЙ ВОПРОС (1905–1918 гг.) В СОВРЕМЕННОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.....	317
<i>Николай ГЕНЫК</i> ОЦЕНКА ПОЛЬСКО-УКРАИНСКОЙ ВОЙНЫ 1918–1919 гг. В ПРОЦЕССЕ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ПРИМИРЕНИЯ.....	323
<i>Ольга МОРОЗОВА</i> ЯЗЫКОВОЙ АСПЕКТ ФОРМИРОВАНИЯ ЗУНР И ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА В ПОЛЬСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.....	331
<i>Юрий ДОВГАН</i> ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ УНР И ЗУНР СО СТРАНАМИ-ПОБЕДИТЕЛЬНИЦАМИ НА ПОСЛЕДНЕМ ЭТАПЕ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ	335
<i>Иван ПЕНДЗЕЙ</i> АЛЕКСАНДР КАРПЕНКО – ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ЗУНР.....	345
<i>Степан КОБУТА</i> АРХЕОГРАФИЧЕСКИЙ ВКЛАД ПРОФЕССОРА А.КАРПЕНКО В ПРОБЛЕМАТИКУ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ ЗАПАДНО-УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ.....	358
<i>Василий БУРДУЛАНЮК</i> ТЕАТР В УСЛОВИЯХ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ ГАЛИЦКИХ УКРАИНЦЕВ В НАЧАЛЕ XX в.	364
<i>Лилия ШОЛОГОН</i> УКРАИНСКИЙ ТАЙНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ВО ЛЬВОВЕ (1921–1925 гг.).....	368
<i>Иванна РОЗУМОВИЧ</i> КУЛЬТУРНО-ИСКУССТВЕННАЯ ЖИЗНЬ УКРАИНСКОЙ ГРОМАДЫ г. СТАНИСЛАВОВА В ПЕРИОД ЗУНР.....	372
<i>Наталья ВИЛЬЧИНСКАЯ</i> РОЛЬ ОБЩЕСТВ “СИЧ” В ФОРМИРОВАНИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ ГАЛИЦКИХ УКРАИНЦЕВ НАКАНУНЕ ПРОВОЗГЛАШЕНИЯ ЗАПАДНО-УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ.....	376
<i>Елена ГАЙДУКЕВИЧ</i> ПОЧТЕНИЕ ПАМЯТИ ГЕРОЕВ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ 1914–1920 гг. НА ПРИКАРПАТЬЕ.....	381
<i>Сергей АДАМОВИЧ</i> ПОЛИТИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРАЗДНОВАНИЯ ПАМЯТНЫХ ДАТ ЗУНР В НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЕ.....	386
<i>Николай АПАЛЬКОВ</i> ВКЛАД ЛЬВОВСКОГО ОБЛАСТНОГО СОВЕТА В ПРАЗДНОВАНИЕ 72-й ГОДОВЩИНЫ ПРОВОЗГЛАШЕНИЯ ЗУНР.....	390
<i>Юлия СЫТНЫЙ</i> ПРОБЛЕМА ВЗАИМОВЛИЯНИЯ ЗАПАДНОУКРАИНСКИХ ДИАЛЕКТОВ И ВОСТОЧНОУКРАИНСКИХ ГОВОРОВ НА ДОНЕЧЧИНЕ (1918–1990 гг.).....	395
<i>Наталья ЗЕМЗЮЛИНА</i> МЕЖДУНАРОДНЫЙ ФАКТОР УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА НАЧАЛА XX ст. (историография вопроса).....	397

ОБЗОРЫ И РЕЦЕНЗИИ

<i>Олег ЕГРЕШИЙ</i> “ ...ОСТАВАЛСЯ ПРИМЕРОМ БЛАГОРОДСТВА И ЧЕСТНОСТИ В ПОСТУПКАХ, ЖЕРТВЕННОСТИ В НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЕ” (Обозрение иллюстративного биографического очерка О. И. Павлышина “Евгений Петрушевич 1863–1940”. – Львов : Манускрипт-Львов, 2013 г. – 400 с.; ил.).....	405
НАШИ АВТОРЫ.....	414

CONTENTS

JUBILEE

<i>Mykola KUHUTYAK, Mykchaylo SYHYDYN</i>	13
PROFESSOR IGOR TSEPENDA – 50!.....	13
<i>Mykola KUHUTYAK, Mykola</i>	
FROM THE INFATUATION FOR HISTORY TO LIFE-WORK (to 50th jubilee of professor Volodymyr Komar's).....	17
<i>Igor TSEPENDA, Mykola KUHUTYAK</i>	
UKRAINIAN NATIONAL DEMOCRACY IN THE NOVEMBER 1918 NATIONAL DEMOCRATIC REVOLUTION ON THE WESTERN-UKRAINIAN LANDS.....	21
<i>Volodymyr VELYKOCHYY</i>	
THE MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE WESTERN-UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC (WUPR): HISTORIOGRAPHICAL PARADIGM, METHODOLOGY (to 95 of the WUPR).....	40
<i>Mykola LYTVYN</i>	
THE WESTERN UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC PROGRAMME OF STATE AND POLITICAL DEVELOPMENT: DOCUMENTS AND MATERIALS FROM THE EXILE PERIOD..	50
<i>Oleg PAVLYSHYN</i>	
THE FOREIGN GROUP OF THE UKRAINIAN NATIONAL COUNCIL IN VIENNA IN 1919–1923.....	57
THE WESTERN-UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC – THE PHENOMENON OF THE NATIONAL ACTIVITY STATE-FORMING IN THE RETROSPECTIVE OF THE UKRAINIAN AND WORLD HISTORY	
<i>Oleksandr SYTNYK</i>	
THE DEVELOPMENT OF THE UNIFICATION IDEOLOGY ON THE WESTERN-UKRAINIAN LANDS AT THE EARLY 20th CENTURY.....	66
<i>Yuriy YAKOVLEV</i>	
ACTIVITY OF MYKOLA LAHODYNSKIY IN THE UKRAINIAN RADICAL PARTY IN THE EARLY 20 th CENTURY.....	72
<i>Igor SOLYAR</i>	
THE IDEA OF UNIFICATION OF THE UNR AND WUPR AT THE TURN OF 1918–1919 THE PROGRAMS AND ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN POLITICAL PARTIES.....	87
<i>Andriy KOROLKO</i>	
THE UKRAINIAN DISTRICT COUNCILS OF POKUTTYA DURING THE PERIOD OF WUPR: STRUCTURE AND PRACTICAL ACTIVITY (NOVEMBER 1918 – MAY 1919).....	91
<i>Igor RAIKIVSKYI</i>	
EUGENE PETRUSHEVYCH IN ASSESSING OF THE GALICIAN SOCIAL DEMOCRATS (1918–1920).....	114
<i>Mykchaylo SENKIV</i>	
THE ACT OF THE UNION OF THE WEST UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC WITH THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC THE ATTEMPT OF THE UNION THE STRUGGLE.....	126
<i>Ludmyla DROGOMYRETSKA, Bogdan SAVCHUK</i>	
THE ECONOMIC ACTIVITY LIFE OF THE WESTERN UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC...	132
<i>Andriy MISHCHUK, Maryana MISHCHUK</i>	
THE ORGANIZATION STRUCTURE OF THE UKRAINE RADICAL PARTY OF THE WUPR PERIOD.....	141
<i>Mykola MARCHUK</i>	
THE EDUCATION OF THE WUPR POLICY.....	145
<i>Igor ANTONJUK, Andriy MYKYTYN</i>	
ANDRIY TCHAIKOVSKY – COUNTY COMMISSAR OF THE WUPR IN THE SAMBIRSCHINA.....	148
<i>Volodymyr K LAPCHUK</i>	
MYKOLA LAGODYNSKYI THE OUTSTANDING PERSON OF WESTERN-UKRAINIAN	

PEOPLE'S REPUBLIC: HIS LIFE AND POLITICAL ACTIVITY.....	152
<i>Tetiana MOSEJCHUK</i>	
THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF UNDO (20–30th YEARS OF THE XX CENTURY).....	157
<i>Tetiana DERESCHUK</i>	
CONSERVATIVE CLERICAL STATE FORMATION MODEL OF THE UKRAINIAN CHRISTIAN SOCIAL ACTIVISTS OF GALICIA.....	164
<i>Nataliya BURACHOK</i>	
STATE BUILDING IDEAS IN THE WORKS OF MYKOLA SHLEMKEVYCH.....	172
<i>Liliya BURACHOK</i>	
THE WORKING OSYP NAZARUK AND EUGENE PETRUSHEVYCH.....	176
<i>Lev DAVYBIDA</i>	
FIGHT AGAINST INFECTIOUS DISEASES IN THE WESTERN UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC.....	182
THE FOREIGN ACTIVITY OF THE WESTERN-UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC AND ARMED FIGHT FOR THE INDEPENDENCE OF UKRAINIAN	
<i>Mykola HUVANJUK</i>	
THE GALICIAN AND BUKOVINIAN WRITERS IN COOPERATION WITH THE UKRAINIAN PARAMILITARY MOVEMENT OF THE EARLY 20 th CENTURY.....	188
<i>Mykola VITENKO</i>	
POLISH-UKRAINIAN RELATIONS IN GALICIA AND PEASANT STRIKE IN 1902.....	194
<i>Igor KOVAL</i>	
THE PARTICIPATION OF PROMINENT UKRAINIAN ARCHEOLOGISTS IN THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT (1914–1920).....	201
<i>Yevhen SINKEVYCH</i>	
UKRAINIAN-POLISH OPPOSITION IN GALYCHINA IN 1917–1918.....	206
<i>Dmytro BILYJ</i>	
ANTIBOLSHEVIST UPZISING ON TAMAN OF 1918.....	211
<i>Oksana MEDVID'</i>	
MILITARY ORGANIZATIONAL DMYTRO PALIIV'S ACTIVITIES IN 1918–1919.....	219
<i>Vasyl FUTALA</i>	
LEGAL AND SOCIO-POLITICAL SITUATION OF THE EASTERN GALICIA (JUNE 1919 – MARCH 1923): RESULTS AND PERSPECTIVES OF SCIENTIFIC RESEARCHES.....	224
<i>Tamara HALYTSKA-DIDUKH</i>	
THE EASTERN-GALICIAN REPRESENTATION AT THE RIGA PEACE CONFERENCE OF 1920–1921.....	231
<i>Petro SIREZHUK</i>	
THE HUCUL-SOLDIERS AND FIRST SERGEANTS OF THE UGA (UKRAINIAN GALICIAN ARMY).....	242
<i>Petro FEDORCHAK</i>	
FORMATION OF THE WUPR AND STATE BUILDING PROCESSES IN SLAVIC COUNTRIES... <i>Volodymyr KROJTOR</i> , <i>Yuriy TOMYN</i>	271
THE BUKOVINIAN PROBLEM IN CONTEX OF INTERNATIONAL RELATIONS OF ROMANIA AND THE WUPR.....	275
<i>Mariana BAIDAK</i>	
THE WOMEN'S EXPERIENCE OF WAR (ON THE EXAMPLE OF WOMEN'S PARTICIPATION IN THE ARMED UNITS OF THE WESTERN UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC).....	282
<i>Maria LYSA</i>	
THE SOCIETY «VZAYIMNA POMICH BUKOVINSKICH I GALICKICH UCHITELIV» DURING THE YEARS OF THE WUPR AND POSTWAR PERIOD: PROBLEMS OF FORMATION AND ACTIVITY.....	289

**THE WESTERN-UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC IN THE HISTORICAL SOURCES
HISTORIOGRAPHY, CULTURAL LIFE AND HISTORICAL MEMORY**

<i>Oleg ZHERNOKLEYEV, Lyubov SOLOVKA</i>	
SOURCES ON THE HISTORY OF THE WEST UKRAINIAN PEOPLES REPUBLIC IN THE FUNDS OF THE STATE ARCHIVES OF IVANO-FRANKIVSK REGION.....	297
<i>Stepan BORCHUK</i>	
THE UKRAINIAN ENCYCLOPEDIA TRADITION OF THE 20 TH CENTURY: TO THE FORMULATION OF THE QUESTION.....	306
<i>Vasyl OSTAPYAK</i>	
THE WUPR. HISTORICAL AND POLITICAL RETROSPECTIVE (chronological aspect).....	315
<i>Liliya SHCHERBIN</i>	
THE KONSTITUTION-DEMOCRATIC PARTY OF RUSSIA AND THE UKRAINIAN QUESTION (1905–1918) IN MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY.....	317
<i>Mykola GENYK</i>	
THE ASSESSMENT OF THE POLISH-UKRAINIAN WAR OF 1918 1919 IN THE PROCESS OF INTERETHNIC RECONCILIATION.....	323
<i>Olga MOROZOVA</i>	
THE LANGUAGE ASPECT OF THE FORMING WUPR AND OVERLIYHTING OF THE UKRAINIAN LANGUAGE'S PROBLEM IN THE POLISH HISTORIOGRAPHY.....	331
<i>YU. DOVGAN</i>	
RELATIONSHIPS OF THE UPR AND WUPR REPRESENTATIVES WITH THE VICTORIOUS COUNTRIES AT THE LAST STAGE OF NATIONAL LIBERATION STRUGGLE IN HISTORIOGRAPHIC SOURCES.....	335
<i>Ivan PENDZEY</i>	
OLEXANDR KARPENKO – THE RESEARCHER OF THE WUPR.....	345
<i>Stepan Kobuta</i>	
PROFESSOR O. KARPENKO'S ARCHAEOGRAPHICAL CONTRIBUTION TO THE RESEARCH FIELD OF THE WESTERN-UKRAINIAN PEOPLES REPUBLIC WUPR HISTORY.....	358
<i>Vasyl BURDULANYUK</i>	
THE THEATRE IN THE CIRCUMSTANCES OF THE NATIONAL-LIBERATION STRUGGLE OF THE GALICIAN UKRAINIANS IN EARLY 20 th CENTURY.....	364
<i>Liliya SHOLOGON</i>	
UKRAINIAN SECRET UNIVERSITY IN LVIV (1921–1925).....	368
<i>Ivanna ROZUMOVYCH</i>	
CULTURAL-ART LIFE OF THE UKRAINIAN SOCIETY OF STANYSLAVIV IN THE PERIOD OF THE WESTERN-UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC.....	372
<i>Nataliya VILCHYNSKA</i>	
THE ROLE OF THE “SICH” SOCIETIES IN THE FORMING OF HISTORICAL MEMORY OF the GALICIAN UKRAINIANS BEFORE PROCLAMATION OF THE WESTERN UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC.....	376
<i>Olena HAYDUKEVYCH</i>	
HONORING OF MEMORY OF THE HEROES OF THE NATIONAL-LIBERATION COMPETITIONS (1914–1920) ON PRYKARPATTYA.....	381
<i>Sergiy ADAMOBYCH</i>	
POLITICAL COMPONENT OF THE WUPR MEMORABLE DATES COMMEMORATION IN THE INDEPENDENT UKRAINE.....	386
<i>Mykola APALKOV</i>	
CONTRIBUTION OF THE LVIV REGIONAL COUNCIL TO THE CELEBRATION 72-TH ANNIVERSARY OF THE WUPR.....	390
<i>Yuliya SYTNYK</i>	
THE PROBLEM OF THE INTERFERENCE OF THE WESTERN-UKRAINIAN DIALECTS AND THE EASTERN-UKRAINIAN SUB-DIALECTS IN DONETSK REGION (1918–1990).....	395
<i>Nataliya ZEMZYULINA</i>	
INTERNATIONAL FACTOR OF UKRAINIAN NATION-BUILDING IN THE BEGINNING OF XX CENTURY (historiographical point).....	397

REVIEWS

Oleg YEGRESHIY

« ... REMAINS THE NOBLE AND AN HONEST IN THE TEACHINGS, SACRIFICIAL IN THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLE» (Review of the illustrated biografhic essay of O. Pavlyshyn; «Yevhen Petrushevyh 1863 – 1940». – L'viv : Manuskrypt-L'viv, 2013. – 400 s.).....	405
OUR AUTHORS.....	414

ПРОФЕСОРУ ІГОРЕВІ ЄВГЕНОВИЧУ ЦЕПЕНДІ – 50

Життєве кредо ректора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Ігоря Євгеновича Цепенди можна окреслити, аналізуючи його висловлювання й думки та зіставляючи їх із прагматичними й суспільно значимими досягненнями та результатами його практичної діяльності. “До мети – через системну працю, силу духу і віру в себе й Господа!” – саме ця словесна формула відображає внутрішній зміст життя і дає якоюсь мірою ключ до розуміння успіху відомого українського вченого й дипломата, доктора політичних наук, професора, дійсного члена Академії політичних наук України.

Цьогоріч Ігор Євгенович відзначив свій 50-річний ювілей. За плечима – чимало зробленого, вагомі досягнення і широке визнання. З його іменем заслужено пов’язують відкриття в університеті напряду підготовки й кафедри між-

народних відносин, яку донедавна він очолював. У стінах рідної alma mater пройшло більше половини свідомого життя керівника вузу – від студентської лави до кабінету ректора університету. Цей шлях лише на перший погляд може видатися легким і безхмарним. Насправді кожна життєва вершина долалася ціною наполегливої праці й твердою переконаністю в правоті власного вибору.

Народився Ігор Євгенович Цепенда 18 жовтня 1964 р. у м. Івано-Франківськ у родині службовців з давніми галицькими традиціями, які плекалися не одне покоління. Після закінчення загальноосвітньої середньої школи № 13 у 1981 р. вступив на історичний факультет Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника. Хоча сам ювіляр в одному зі своїх інтерв’ю чи то напівжартома, чи то напівсерйозно стверджував, що вибір його був мало не випадковим, очевидно, що визначальний вплив на подальшу долю сина мав приклад батька Євгена Карловича, професійного історика з університетським дипломом. За короткий період студент Ігор Цепенда став відмінником, головою студентського наукового товариства, брав активну участь у громадському житті факультету й інституту, був командиром студентського будівельного загону безкорисливої праці. У 1986 р. закінчив інститут, здобувши диплом з відзнакою. У наступні роки проходив строкову службу в Збройних силах колишнього СРСР. Звільнившись із військової служби, деякий час працював учителем історії Івано-Франківської ЗОШ № 21, а з кінця 1988 до 1990 рр. працював на посадах старшого лаборанта й асистента кафедри історії СРСР та УРСР Івано-Франківського педінституту. Упродовж 1990–1993 рр. навчався в аспірантурі на кафедрі політичної історії Київського державного педагогічного інституту імені М.Горького та на кафедрі історії України Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Саме йому випала честь бути першим аспірантом кафедри історії України й успішно захистити в 1993 р. під керівництвом академіка В.Грабовецького кандидатську дисертацію на тему “Українська національна освіта в Західній Україні. 1919–1939 рр. (політичний аспект)” на засіданні спецради Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Із 1993 до 1996 рр. – знову на викладацькій роботі в рідному університеті. Спочатку –

асистент, згодом – доцент кафедри історії України, заступник декана юридичного факультету.

Оскільки успішно займався проблематикою з історії Польщі, то в 1996 р. був запрошений на дипломатичну роботу та працював спочатку другим, а згодом – першим секретарем Посольства України в Республіці Польща. У 1999 р. Міністерство закордонних справ України направило молодого перспективного дипломата в докторантуру Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Обрана для докторської дисертації тема наукового дослідження, присвячена аналізу етнополітичних процесів у контексті українсько-польських відносин 40–50-х років ХХ ст., була й до сьогодні залишається однією з найскладніших в українсько-польській проблематиці, бо пов'язана з міжнаціональними конфліктами, а вони, як відомо, дуже довго живуть в історичній пам'яті народів. Прагнення з'ясувати справжні причини й тим самим подолати негативні нашірування і стереотипи, що склалися в процесі українсько-польського протистояння в роки Другої світової війни, були зумовлені, з одного боку, глибоким усвідомленням спільності історичної долі двох слов'янських народів, з іншого, – практичними потребами роботи дипломата, що докладав максимум зусиль для міжетнічного та міжконфесійного порозуміння сусідніх народів як основи їхнього спільного майбуття. Упродовж 1999–2002 рр. неодноразово доводилося брати участь у Міжнародних наукових семінарах українських і польських істориків “Україна–Польща: важкі питання”.

У 2002 р. був відкликаний з докторантури МЗС України у зв'язку з направленням у довгострокове дипломатичне відрядження в Республіку Польща, де працював до 2006 р. на посадах першого секретаря, радника з політичних питань, тимчасового повіреного в справах України Посольства України в Республіці Польща.

Продовжуючи у вільний час роботу над докторською дисертацією, брав активну участь у переговорному процесі щодо вшанування місць українсько-польської пам'яті та підготовці декларації “Про примирення” з нагоди вшанування 60-річчя Волинської трагедії. Високий професіоналізм українського дипломата було відмічено згодом почесною відзнакою міністра закордонних справ Польщі Радослава Сікорського “Vene Merito”. Цепенда був другим серед українських дипломатів, хто одержав цю високу нагороду. Першим був міністр закордонних справ України Борис Тарасюк. До цього її отримували інші високопоставлені дипломати з різних країн.

Перебуваючи на дипломатичній службі за межами України, Ігор Євгенович уважно слідкував за всім, що відбувалося на Батьківщині. Тому, коли в Україні повіяв помаранчевий вітер перемін, він у числі перших українських дипломатів поставив свій підпис на підтримку демократичних змін у країні, що за тих умов було рішучим виявом патріотизму й активної громадянської позиції.

У вересні 2006 р., у зв'язку із завершенням довгострокового дипломатичного відрядження, І.Цепенда повернувся до рідного університету й одразу ж був призначений на посаду проректора з міжнародного співробітництва, а з відкриттям у 2007 р. кафедри міжнародних відносин – професором цієї кафедри. Сама ідея створення кафедри, як і відкриття перспективного напрямку підготовки “міжнародні відносини”, по суті стала дітищем досвідченого дипломата й відомого науковця. На посаді проректора були започатковані й успішно реалізуються сьогодні ще два амбітні міжнародні проекти. Перший – зі створення міжнародного університетського центру українсько-польської молоді в селищі Микуличин Надвірнянського району. Другий – з відновлення за кошти Євросоюзу унікальної високогірної обсерваторії на горі Піп Іван.

Логічним завершенням науково-дослідницьких зусиль ученого були вихід у світ у 2009 році ґрунтовної монографії і захист в Інституті політичних і етнонаціональних

досліджень НАН України імені Івана Кураса в Києві дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук на тему “Українсько-польські етнополітичні відносини 40–50-х років ХХ ст.” за спеціальністю “Етнополітологія та етнодержавознавство”.

Аргументовані висновки дослідника стали результатом багаторічних копітких джерельних пошуків у вітчизняних і зарубіжних архівосховищах, об’єктивного аналізу неоднозначної історіографічної і політологічної спадщини, власного бачення й розуміння українсько-польського етнополітичного протистояння в досліджуваній період і пошуку шляхів нормалізації сучасних взаємовідносин між двома сусідніми народами на засадах взаємної вигоди й приязні з урахуванням гіркого досвіду Другої світової війни та років повоєнного періоду.

Ігор Цепенда загалом є автором понад 50 наукових публікацій з історії українсько-польських відносин ХХ ст. і сучасних двосторонніх взаємин України й Польщі, що побачили світ як в українських, так і в польських видавництвах. До кола наукових зацікавлень визнаного наукового авторитета входять проблеми українсько-польського протистояння в роки Другої світової війни, депортації українського й польського населення в контексті радянських геополітичних інтересів післявоєнного облаштування Європи, сучасні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України. Професор І.Цепенда є також організатором й учасником низки міжнародних і всеукраїнських наукових форумів, що відбувалися як на базі Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, так і в університетах Варшави, Кракова, Києва, Луцька, Львова, Чернівців. Визнанням наукових здобутків ученого стало обрання його членом спеціалізованої ради для захисту докторських дисертацій з політичних наук у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича.

Наукові й громадські здобутки ювіляра відмічені високими нагородами – Почесною грамотою Верховної Ради України, відзнакою голови Івано-Франківської ОДА й обласної ради “За заслуги перед Прикарпаттям”. У ювілейному році І.Цепенда став лауреатом премії імені академіка П.Тронька Національної спілки краєзнавців України.

У квітні 2012 р. професор Ігор Цепенда на конференції трудового колективу був обраний ректором Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Тим самим йому була засвідчена глибока повага й довіра з боку професорсько-викладацького колективу й студентства. Будучи керівником найбільшого вузу Прикарпаття, Ігор Євгенович Цепенда докладає чимало зусиль у наш нелегкий час для розбудови флагмана прикарпатської освіти й науки, для того щоб наш університет став повноправним партнером європейських університетів, а для цього необхідно зробити прорив в європейський освітній простір.

Ураховуючи архіскладну політичну та соціально-економічну ситуацію, що склалася в Україні у зв’язку з відвертою російською агресією, реалізувати це завдання в сучасних умовах надзвичайно важко. Проте – під силу!

Тож побажаймо шановному Ігорю Євгеновичу козацького здоров’я, невичерпної енергії, наснаги, нових звершень у реалізації творчих задумів і практичних справ на благо багатотисячного колективу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника й Української держави!

Микола Кугутяк, Михайло Сигидин

ВІД ЗАХОПЛЕННЯ ІСТОРІЄЮ ДО СПРАВИ ВСЬОГО ЖИТТЯ (до 50-річчя з дня народження професора Володимира Леоновича Комара)

Володимир Леонович Комар народився 24 квітня 1964 року в гірському селі Слобода-Болехівська на Долинщині, як тоді вважалося, у сім'ї трудової інтелігенції. Батько, Леон Миколайович, працював начальником пошти, а мати, Марія Михайлівна, завідувала сільською бібліотекою. Як наслідок, усе його дитинство пройшло, так би мовити, у бібліотеці. Звідси й любов до книги, як вічного джерела знань, розумного порадирика та доброї розваги. Уже з юних літ Володимир захоплювався історичними повістями й романами. Зрозуміло, що події, які розгорталися в цих художніх творах, спонукали читача до вдумливого осмислення й поглибленого вивчення історії. Однак, закінчивши сільську восьмилітню школу з відмінними оцінками з усіх предметів, непросто було зробити вибір майбутньої професії, адже для вступу на історичний факультет треба було, як мінімум, мати атестат про середню освіту.

У ті часи престижними були технічні спеціальності. Успішно витримавши співбесіду, Володимир Комар 1979 р. став учнем Львівського технікуму промислової автоматики за спеціальністю “Електроприладобудування”. Навчання у Львові давалося нелегко, адже помітною була різниця між сільською школою та спеціалізованою, львівською. Проте за чотири роки навчання у Львові В.Л.Комару вдалося закінчити технікум та отримати диплом з відзнакою.

Як молодий спеціаліст, Володимир Комар невдовзі отримав направлення на завод “Позитрон”, що в Івано-Франківську. Щоправда, довго попрацювати за фахом йому не довелося, бо наступним етапом життєвого шляху В.Л.Комара стала служба в Збройних силах колишнього СРСР. Військова служба Володимира Леоновича була пов'язана з технічною спеціальністю, проте довгі години бойового чергування давали йому можливість читати унікальну історичну літературу, яка знаходилася в бібліотеці полку Забайкальського воєнного округу.

Після служби в армії Володимир Леонович Комар повернувся на завод. Робота наладчика технологічного обладнання також давала чимало можливостей для читання й самоосвіти. Історія поступово ставала покликанням. Так, перемогла давня любов до історії, і це стало вирішальним фактором до зміни професії. Володимир Леонович Комар твердо вирішив здобути історичний фах. Спроби вступити до Львівського національного університету імені Івана Франка виявилися невдалими. Але вже 1987 р., успішно склавши екзамени, В.Л.Комар став студентом історичного факультету Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника. Працюючи над науковою роботою на тему “Українська еміграція в Канаді”, він отримав схвальні відгуки від наукового керівника Богдана Михайловича Гаврилівка й побажання продовжити навчання в аспірантурі. Пропозиція видавалася цікавою, але шлях до аспірантури був нелегким.

1993 р. В.Л.Комар був прийнятий на посаду лаборанта кафедри історії України, яку очолював професор В.В.Грабовецький. Робота на кафедрі чимало дала молодому історика для розуміння навчального процесу і вибору майбутньої наукової теми. Напрямок дослідження Володимиру Леоновичу запропонував Ігор Євгенович Цепенда, який у той час уже захистив кандидатську дисертацію.

Упродовж 1994–1997 рр. В.Л.Комар навчався в очній аспірантурі за спеціальністю 07.00.02 – “всесвітня історія”. Він був першим аспірантом кафедри історії слов’ян, а його науковим керівником став завідувач кафедри, професор Петро Степанович Федорчак. 1998 р. Володимир Леонович у Чернівецькому державному університеті імені Юрія Федьковича успішно захистив кандидатську дисертацію на тему “Українське питання в національній політиці Польщі (1935–1939 рр.)”. Тоді це була одна з перших робіт, яка спиралася на документи і матеріали зарубіжних архівів. Вагомий джерельний матеріал до дисертаційного дослідження було зібрано значною мірою завдяки участі Володимира Леоновича в IV сесії Східної літньої школи при Варшавському університеті в липні 1995 р.

Починаючи з 1998 р. В.Л.Комар працював старшим лаборантом, асистентом, старшим викладачем, доцентом кафедри історії слов’ян Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Згодом був переведений на посаду начальника відділу наукової та навчально-методичної діяльності, де працював упродовж 2001–2003 рр., залишаючись за сумісництвом викладачем кафедри історії слов’ян. 2002 р. В.Л.Комару було присвоєно вчене звання доцента.

У листопаді 2006 р. Володимира Леоновича Комара було призначено на посаду завідувача кафедри історії слов’ян у зв’язку з обранням за конкурсом. За його ініціативи кафедра провела в Івано-Франківську дві Міжнародні наукові конференції: “Гадяцька унія в історії польсько-українських відносин 1658–2008 років” (28–29 листопада 2008 р.) і “Союз Пилсудський – Петлюра 1920 р.: історичні умови і сучасні інтерпретації” (22–25 жовтня 2009 р.). Крім того, у 2007 і 2012 рр. до відзначення роковин акції “Вісла” кафедра історії слов’ян провела низку регіональних конференцій і стала спів-організатором інших наукових форумів.

Важливим підсумком наукової діяльності В.Л.Комара стала поява його наукової монографії і захист ним докторської дисертації на тему “Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.)”. Захист відбувся 27 грудня 2011 р. в Інституті українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України, а 2012 р. Володимир Леонович Комар отримав атестат професора.

Загалом В.Л.Комар є автором понад сотні наукових праць, опублікованих в Україні, Англії, Білорусі, Литві, Польщі та Росії. Він був активним учасником більше восьмидесяти міжнародних та всеукраїнських наукових форумів: конгресів, симпозіумів, конференцій тощо. Професор В.Л.Комар виступав, зокрема, з доповіддю на Другому Світовому конгресі зарубіжних дослідників історії Польщі (м. Краків, вересень 2012 р.).

Володимир Леонович Комар активно працює в редколегіях українських і зарубіжних наукових журналів: “Nowy Prometeusz” у Варшаві, “Śląskie Studia Historyczne” в Слупську та “Litopys. Studia i materiały Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego w Polsce” (Республіка Польща), а також спеціалізованих вчених радах із захисту дисертацій в Україні. Він пройшов наукові стажування в Україні й за кордоном – у Ягеллонському та Варшавському університетах, а також Літературно-науковому інституті й Польській бібліотеці в Парижі. Під його керівництвом успішно працюють і захищають наукові праці аспіранти й магістранти. Професор В.Л.Комар читає лекційні курси з

дисциплін: “Історія Центрально-Східної Європи нового часу”, “Історія Росії XIX–XX ст.”, “Історія Польщі”, “Історія польсько-українських відносин”. 2009 року він увійшов до складу Комісії з дослідження українсько-польських відносин при Президії НАН України.

Свій п’ятдесятирічний ювілей Володимир Леонович Комар зустрічає як завідувач кафедри історії слов’ян, доктор історичних наук, професор, знаний фахівець з історії Польщі та українсько-польських відносин. Його дитяче захоплення історією перетворилося в майбутню професію і справу всього життя. Життєвий шлях В.Л.Комара для молодих людей може стати прикладом наполегливої праці, втілення юнацьких мрій”.

Микола Кугутяк, Микола Вітенко

Матеріали
Всеукраїнської наукової конференції
«Західно-Українська Народна
Республіка. До 95-річчя утворення»

УДК 94(947 : 943)

*Ігор ЦЕПЕНДА, Микола КУГУТЯК***УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТІЯ В ЛИСТОПАДОВІЙ 1918
РОКУ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ
НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ**

У статті розкрито роль і місце Української національно-демократичної партії в підготовці та здійсненні національно-демократичної революції 1918 р. на західноукраїнських землях.

Ключові слова: Українська національно-демократична партія, національно-визвольна боротьба, ЗУНР.

Українська революція на Наддніпрянщині й утворення Української Народної Республіки спричинили докорінну зміну політичної обстановки на західноукраїнських землях. УНР стала притягальним державно-політичним центром для всього українського народу. У ній західні українці справедливо вбачали провісника єдиної соборної незалежної української держави. З того часу УНР стала одним із центральних факторів політичного життя в Галичині. Загалом воно проходило в організаційно-політичних формах, що склалися на початку ХХ ст. Усі українські політичні організації – Українська національно-демократична партія, Українська радикальна партія, Українська соціал-демократична партія й Українська християнсько-суспільна партія – становили партійно-політичну систему, характерними ознаками ідеології якої були: національна державність, демократія, соціальна справедливість, парламентаризм. Провідну роль у національно-визвольній боротьбі відігравали націонал-демократи. У грудні 1917 р. відомий діяч УНДП Євген Левицький заявив в австрійському парламенті, що Галичина може “в цілості бути влучена в Українську Народну Республіку, що відповідало б найвищому ідеалові української нації”¹. У кінці грудня 1917 р. Народний комітет УНДП направив Українській Центральній Раді вітального листа з нагоди проголошення III Універсалу й утворення Української Народної Республіки. У листі відзначалося, що українці в умовах воєнного часу домагаються утворення національно-територіальної автономії західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини. Якщо ці вимоги не будуть реалізовані, Народний комітет поведе боротьбу за приєднання західних земель до УНР.

Ідея створення єдиної соборної української держави заповонила думки західноукраїнського студентства. Віденське студентське товариство “Січ” на зборах 3 грудня 1917 р. заявило в прийнятій резолюції, що “українська академічна молодь домагається прилучення всіх українських територій Австро-Угорщини до Української Народної Республіки!”²

Подібні настрої ширились і серед січового стрілецтва. Деякі лідери УНДП виношували плани порозуміння з керівниками Антанти й створення у Франції українського легіону для боротьби за незалежну соборну українську державу.

Нову хвилю національно-політичного піднесення на західноукраїнських землях викликало прийняття IV Універсалу Центральної Ради, проголошення державної незалежності УНР, а також підписання 9 лютого 1918 р. Берестейського мирного договору між Четверним союзом й УНР. Мирний договір і, особливо, таємна угода Центральної Ради з Австро-Угорщиною про утворення з українських земель Галичини й Буковини окремого коронного краю в складі імперії Габсбургів витворювали нову політичну обстановку в краї. Здавалося, здійснилися стратегічні плани українських політиків. Під враженням знаменних подій Народний комітет УНДП 9 лютого 1918 р. прийняв звернення “До українського народу Галицької землі”. У ньому відмічалося історичне значення утворення УНР, яка першою з воюючих держав Європи “поставила мир, примошуючи іншим воюючим державам шлях братолюб’я”. Народний комітет указав на загальнонаціональне значення мирного договору. “Актом з дня 9 лютого с. р., – підкреслювалось у зверненні, – піднісся на ступінь державної нації цілий український нарід – не лиш у межах Української Народної Республіки, але й скрізь та всюди, де б і не жив він поза

межами її. Се акт – мало сказати – історичний: він в життя цілого українського народу епохальний... Нехай же буде святою ся днина, в якій здійснилася мрія цілого українського народу!”³

Наступного дня, у неділю, у Львові відбулися збори й урочисті маніфестації за участю тисяч людей. Атмосферу загальнонаціонального піднесення передає газета “Українське слово”: “О годині 12-ій в полудне зібралась перед домом “Просвіти” незчисленна товпа народу. Шкільна молодіж, стрільці, члени “Сокола” з городецького передмістя, українські залізничники з музикою – все те зібралось, щоби дати вислів своїй радості”⁴. Голова Народного комітету УНДП, посол до австрійського парламенту Кость Левицький у своїй промові підкреслив, що “саме наша молода держава перша простягнула руку до згоди, перша здержала кроваву війну”. Він наголосив на необхідності домогтися виконання умов Берестейського миру про утворення окремого українського коронного краю в Австро-Угорщині. Промова переривалася гучними оплесками й вигуками “Слава”. Зі співом “Вже воскресла Україна” маніфестація рушила вулицями міста до будинку музичного товариства ім. М.Лисенка. Площа перед будинком, усі вулиці були заповнені тисячами людей. З балкона будинку до присутніх звернувся відомий діяч УНДП, посол до австрійського парламенту й галицького сейму Лонгин Цегельський, який підкреслив важливе значення Берестейського миру для західноукраїнських земель. Маніфестація завершилася співом “Вже воскресла Україна”, “Ми гайдамаки”, “Не пора”. Того ж дня Л.Цегельський виступив з промовою про значення Берестейського миру на зборах 300 українських залізничників. “День 10 лютого, – відзначала газета, – записався намертво в пам'яті міста Львова”⁵.

Одноставну підтримку Берестейському миру виявили збори 200 представників Організації українців міста Львова, які відбулися 12 лютого 1918 р. На пропозицію Л.Цегельського збори “під глибоким вражінем вістки про заключене мира між Україною і середніми державами” привітали “остаточне признание української держави”⁶. У прийнятих зборами резолюціях актом історичної справедливості було названо передачу Берестейським договором Холмщини й Підляшшя до складу УНР. При цьому зазначалося, що “українці міста Львова з усім натиском мусять відперти безпідставні польсько-імперіалістичні претензії на посягання на яку-небудь часть української землі, зокрема на Холмщину, Підлясе чи українську Галичину. Мир між народами польським і українським може настати лише тоді, коли і край Галичина буде поділений відповідно до національних відносин та коли – що є однодушним бажанем всіх українців – українська територія габсбурської монархії зстане уконституйована як окремиий державний організм в звязи з габсбурською монархією”. Збори висловили сподівання, що український народ в Австро-Угорщині “одержить свою окрему державність”⁷.

Постанови Берестейського миру викликали велике незадоволення польського політичного проводу. На знак протесту проти рішень Берестейського договору галицькі поляки 18 лютого 1918 р. провели загальний політичний страйк, аби “сим актом погрозити Австрії та відвести її від виконання договору”⁸.

Загострення етнополітичного становища в краї спонукало УПР і Народний комітет УНДП скликати з'їзд нотаблів – представників українських політичних партій і громадських організацій від усіх повітів краю, а також послів до австрійського парламенту й галицького сейму. З'їзд відбувся 25 лютого 1918 р. у Львові⁹. У нових політичних умовах він був покликаний створити адекватну обставинам державно-політичну платформу розвитку українського національно-політичного руху. На порядку денному стояло питання надзвичайної ваги: “Справа конституювання українського державного організму в Австрії” і “Організація національних сил”¹⁰.

У зв'язку з винятковою важливістю поставлених проблем напередодні з'їзду нотаблів вони стали предметом детального обговорення на зборах галицьких послів до австрійського парламенту й крайового сейму, що відбулися 24 лютого 1918 р. На цих зборах з доповідями виступили Є.Петрушевич та Є.Левицький. У ході тривалої дискусії, у якій взяли участь Ю.Романчук, Т.Окуневський, В.Стефанік, В.Будзиновський, Л.Цегельський, М.Король, К.Левицький, Л.Бачинський, К.Трильовський і Р.Перфецький, було погоджено всі принципи питання, винесені на з'їзд нотаблів¹¹.

У роботі з'їзду 25 лютого 1918 р., який відбувся у великій залі Музичного інституту ім. М.Лисенка, узяло участь близько 500 делегатів. З'їзд проходив під егідою УНР на чолі з Є.Петрушевичем.

Перший реферат про політичне становище виголосив голова УНР Є.Петрушевич. Він зробив ґрунтовний огляд розвитку українського національно-політичного руху за роки війни, указав на нову політичну ситуацію, витворену українською революцією, уконституюванням УНР і підписанням Берестейського миру, охарактеризував наслідки більшовицької революції для України, розкрив обставини вступу німецько-австрійської армії на територію УНР. Далі Петрушевич зупинився на внутрішніх і зовнішніх факторах, які загрожували УНР і справі української державності в Австрії. На завершення він запропонував резолюції, які з'їзд схвалив одноголосно без дискусії.

У прийнятих резолюціях з'їзд нотаблів, насамперед, відзначив, що постанови Берестейського миру є першим етапом до здійснення права української нації на самовизначення, у зв'язку із чим з'їзд домагається його ратифікації Австро-Угорщиною¹².

З урахуванням історичних і національних прав українського народу з'їзд вимагав негайного відокремлення українських земель від польських з тим, щоби "з українських земель Галичини та Буковини утворено окремий державний організм". При цьому з'їзд застерігав уряд Австро-Угорщини від будь-яких половинчастих адміністративних реформ, оскільки "такими реформами не може бути розв'язане українське питання в монархії, а навпаки причиниться тільки до дальшого загострення польсько-українського спору"¹³.

Домагаючись національно-територіальної автономії українських земель у складі Австро-Угорщини, з'їзд визнавав за поляками, євреями та іншими національними меншинами "повне забезпечене їх національної автономії та політичної рівноправності".

В останньому, четвертому, пункті резолюцій з'їзд нотаблів вимагав, згідно з постановами Берестейського договору, негайної передачі Холмщини й Підляшшя до складу УНР, протестував проти насильницької колонізації Холмщини, яка на той час перебувала під владою австрійської адміністрації.

Наступну доповідь про організацію національної оборони виголосив заступник голови УНР Євген Левицький. Зважаючи на небезпеку, яка загрожувала справі української державності в Австро-Угорщині, він запропонував утворити "окрему безпартійну бойову організацію національної оборони"¹⁴. Її створенням мала зайнятись УНР у погодженні з управами українських політичних партій щодо персонального складу.

Навколо пропозицій Є.Левицького розгорнулася дискусія, у якій взяли участь 28 учасників з'їзду. Під час дискусії виявилися різні підходи конкуруючих угруповань в УНДП. Крайовий провід УНДП в особі голови Народного комітету Костя Левицького й секретаря НК Степана Барана відстоював думку про те, що справа організації національної оборони має бути зосереджена в руках українських політичних партій, у першу чергу УНДП. УНР на чолі з Євгеном Петрушевичем та Євгеном Левицьким мала мету "взяти організацію тільки в свої руки, з поминенням партійних управ і тому домагалася безпартійної організації національної оборони, яку мала би сама покликати"¹⁵. Проти намірів УНР висловився також представник УСДП Володимир Темницький. Шляхом голосування з'їзд нотаблів підтримав проект УНР. На пропозицію Лонгіна Цегельського делегати закликали українську громадськість до "надсилання обильних датків на фонд національної оборони"¹⁶.

Реальна розстановка сил в УНДП після з'їзду нотаблів виглядала так, що Президія УНР очолювала бюро національної оборони у Відні. У її розпорядженні знаходився також фонд національної оборони. Однак крайова ексекютива й організація національної оборони перебували в руках управ українських політичних партій, у першу чергу Народного комітету УНДП¹⁷.

З'їзд нотаблів став важливою віхою на шляху до утворення західноукраїнської державності. Не виходячи за межі державно-правового поля, урахувуючи умови воєнного часу, делегати з'їзду разом з тим рішуче потребували від австрійського уряду негайного виконання умов Берестейського договору щодо створення з українських земель окремого коронного краю в складі Австро-Угорщини. Не маючи повного довір'я до політики австрійського уряду, зважаючи на можливі різноманітні варіанти розвитку подій, територіальні претензії поляків, українсь-

кий політичний провід узяв на себе ініціативу “конституювання українського державного організму” і “організацію національних сил”. Це був вагомий практичний крок до реалізації державотворчих планів націонал-демократів. У різних підходах до їхнього здійснення проглядалися відмінні концепції розв’язання проблеми української державності на західноукраїнських землях. Прихильники однієї з них, в особі членів Президії УНР, ставили собі за мету домогтися утворення української держави мирними легітимно-правовими методами. На шляху до цієї мети висувалося гасло негайного утворення національно-територіальної автономії українських земель у складі Австро-Угорщини. Лідери крайових політичних партій і, насамперед, керівники Народного комітету УНДП, не заперечуючи потреби офіційної політичної лінії, робили акцент на підготовці до можливого збройного варіанта розвитку подій. Різні підходи до реалізації поставленої мети доповнювали один одного.

На підтримку прийнятих з’їздом нотаблів вимог Народний комітет УНДП прийняв ухвалу про організацію в краї 3 березня 1918 р. народних віч та урочистих маніфестацій з нагоди “свята миру і української державності”¹⁸. “Наше сторонництво, – писав Кость Левицький, – дало почин до масових святкових обходів українського народу в цілім краю в дни 3 марта 1918 р. з приводу признання самостійности української держави, ставляючи рішуче жадання, аби договір Берестейський був додержаний, та аби українські області Галичини відлучено від польських в окрему українську державно-правну територію”¹⁹.

На заклик Народного комітету відгукнулися повітові комітети УНДП, які взяли на себе організацію свята. 3 березня 1918 р. у переважній більшості повітових центрів і сіл краю відбулися масові маніфестації – уперше за всі роки війни.

На свято “Народного Воскресіння соборної України” у Жовкві із сіл повіту прибуло більше 10 тисяч людей. Після урочистого богослужіння в міській церкві та проповіді о. Білинського маніфестанти “в лентях, з прапорами і відзнаками, щоби похід мав імпозантну поважну національну закраску”, рушив на ринок, де вже була “установлена трибуна, прибранна в зелень і в національні синьо-жовті прапори”²⁰. Свято завершилося великим народним вічем й ухвалою резолюцій з вимогою виконання умов Берестейського миру.

Газета “Українське слово” описує перебіг свята на Гусятинщині. “На голос клича зійтися дня 3-го марта на маніфестаційне віче, вибіг весь нарід на се перше від 3 і пів літа народне свято і рушив навалом в Копичинці, мимо заборони ц. к. Староства, що людям з сіл не вільно виходити. Всіми дорогами і стежками сунули десятки тисяч народу, що стрівожений гуком боевих сурм, прочував і свідомий великого політичного значіння, яким став для нього заключений з Україною мир, зрозумів, що мимо неволі, яка прибила його економічну екзистенцію, годі йому мовчати”²¹. Після богослужіння й панахиди за полеглими борцями за волю України відбулося народне віче, на якому провідний діяч УНДП, посол до австрійського парламенту Михайло Петрицький виголосив патріотичну промову й серед “невмовкаючих оплесків народу піддав звісні резолюції до одобрення”.

Урочистості з нагоди підписання Берестейського миру протягом березня 1918 р. пройшли в містах і селах Буковини та Закарпаття. Свято миру й української державності під гаслами “Най живе Українська Держава”, “Най жиє Українська Народна Республіка”, “Жадаємо поділу Галичини”, “Нехай живе Берестейський мир”, “Вже воскресла Україна” за участю десятків тисяч людей започаткувало хвилю загальнонаціонального піднесення, засвідчило пробудження широких народних мас, включення їх у визвольну боротьбу, у рух на підтримку української держави.

Національне піднесення відбувалося на фоні різкого погіршення матеріального становища народних мас, яке стало особливо відчутним навесні 1918 р. Давалася взнаки воєнна розруха, реквізиції, безробіття, голод. У ряді міст прокотилася хвиля робітничих страйків. Соціальна напруга в селі особливо загострилась у зв’язку із запровадженням 31 січня 1918 р. Міністерством рільництва Австро-Угорщини примусових робіт селян на панських ланах. У квітні-травні 1918 р. акції протесту українських селян проти так званої “нової панщини” охопили сотні сіл Галичини, Буковини й Закарпаття. У квітні 1918 р. локальні селянські заворушення мали місце в Рава-Руському, Сокальському, Радехівському, Яворівському, Рогатинському, Підгаєцькому та інших повітах краю²².

Загострення суспільно-політичної обстановки спонукало українських послів до австрійського парламенту провести 17–18 квітня 1918 р. нараду за участю голови австрійського уряду Е.Зайдлера й намісника Галичини К.Гуйна. Після розгляду справи генерал К.Гуйн оголосив розпорядження про те, щоби “рільників не притягати до робіт на чужих ґрунтах, коли вони мають свої господарські роботи”. При цьому селяни й надалі зобов’язувалися “по скінчених роботах на своїх ґрунтах помагати по зможі управити як найбільше двірських ґрунтів”²³.

Становище українського селянства стало предметом аналізу на засіданні Народного комітету УНДП 20 квітня 1918 р. Голова НК К.Левицький повідомив про заходи УПР щодо ліквідації примусових робіт на панських ланах. Народний комітет розглянув також справу закупівлі збіжжя в Україні для населення Галичини й Буковини. На вимогу українських послів австрійський уряд допустив Спілку українських кооператив Галичини до закупівлі в УНР двох мільйонів пудів збіжжя, половина якого мала бути використана для потреб населення краю²⁴.

Детальному розглядові на засіданні Народного комітету підлягало питання державної допомоги в господарській відбудові краю, винищеного війною. У зв’язку із цим УПР поставила перед австрійським урядом вимогу віддати українцям провід в усіх напрямках відбудови, а також допустити до неї українські господарські установи нарівні з польськими. Міністр громадських робіт Гоман запевнив у позитивному вирішенні вимог українських послів.

Одночасно з розв’язанням соціально-економічних проблем український політичний провід докладав зусиль до вирішення інших важливих справ. Особливе занепокоєння членів Народного комітету й УПР зумовили політичні маневри австрійського уряду навколо проблеми ратифікації Берестейського договору, оскільки Відень, за словами Костя Левицького, “обіцював польській парламентарній репрезентації, що й додатковим договором в Берестю щодо Галичини – користуватися не буде”²⁵.

Остання обставина спонукала Президію УПР й українських послів Буковини звернутися 21 квітня 1918 р. до голови австрійського уряду Е.Зайдлера. Делегація на чолі з митрополитом А.Шептицьким застерегла австрійський уряд від будь-яких закулісних домовленостей, зокрема з поляками, які суперечили б постановам Берестейського договору або ставили під сумнів “на майбутнє державно-правне становище Східної Галичини і Буковини”²⁶.

Умови Берестейського миру створювали легітимно-правову базу для активної політичної діяльності УПР і Народного комітету УНДП. Виконання постанов Берестейського договору стало однією з провідних тем у діяльності партії. У зв’язку із цим 27 квітня 1918 р. на засіданні Народного комітету було прийнято протест проти посягань польської держави на Холмщину, розглянуто стан справ з дотриманням умов Берестейського миру щодо поділу Галичини²⁷.

На черговому засіданні Народного комітету УНДП 11 травня 1918 р. на порядку денному стояли питання про події, пов’язані з гетьманським переворотом в Україні й парламентською кризою в Австрії. Тому особливої ваги набувало питання подальшої тактики українського політичного проводу. У ході дискусії редактор газети “Діло” Василь Панейко виступив за те, щоби підтримати гетьманщину, бо вона “заведе лад на Україні”. Заступник редактора “Діла” Михайло Лозинський доводив, що гетьманський режим треба всіляко поборювати, бо він є “закаптуреним передвісником Росії”. Кость Левицький у своїй статті “Національно-демократичне сторонництво в 1918 р.” зазначав: “Три шляхи української політики станули перед нами: один годиться з гетьманством, бо гетьман має добрі наміри в справі самостійности української держави, другий – союзом українських партій побороти гетьманську владу на річ демократичної української держави, третій – чи підмагати австро-німецький рух на Україні? Народний комітет і преса нашого сторонництва пішла середньою дорогою, значить проти гетьманського ладу і проти австро-німецької орієнтації на Україні та отся думка політична побідила на Україні”²⁸.

У прийнятих Народним комітетом резолюціях з обуренням висловлювався рішучий протест проти того, що “Німеччина безпримірним способом вмшалася оружною силою у внутрішні справи Української Народної Республіки, чим зломилася свої зобов’язання, прийняті берестейським договором, нарушила державну суверенність України і глибоко образила весь український нарід”²⁹.

Народний комітет визнавав “вказаним і доцільним”, щоби й надалі формуванням державної влади керували тільки суспільно-політичні організації українського народу. Провід УНДП закликав Австро-Угорщину й Німеччину виконати всі свої зобов’язання за Берестейським договором зі всіма “явними так і довірочними умовами супроти Української Народної Республіки і цілого українського народу”, зокрема, передати Холмщину й Підляшшя Україні, а також здійснити поділ Галичини й утворити з українських земель в Австрії “окремий державний організм”³⁰.

Однак уряди Австро-Угорщини й Німеччини не прислухалися до вмотивованих вимог УНДП. Укотре це продемонстрували конференції українських послів з державним секретарем Німеччини Кульманом 24 травня в Берліні й міністром закордонних справ Австро-Угорщини Буріаном 31 травня у Відні. Замінивши на цій посаді Черніна, Буріан зайняв пропольську позицію.

Для українського політичного табору становище ще більше ускладнилось у зв’язку з відставкою уряду Зайдлера й призначенням главою австрійського уряду Гусарека, який орієнтувався на польське коло в парламенті. Негативних наслідків такої заміни довго чекати не довелось. У липні 1918 р. австрійський уряд на угоду полякам в односторонньому порядку анулював таємну угоду з УНР про поділ Галичини й утворення окремого українського коронного краю. Під час зустрічі голови УПР Є.Петрушевича з Гусареком останній заявив про необхідність у першу чергу підтримати австрійську державу, а всі національно-політичні проблеми вирішити після закінчення війни. Про поділ Галичини не могло бути й мови³¹.

Політичний курс уряду Гусарека викликав глибоке обурення в українському політикумі. У погодженні з клубом українських буковинських послів УПР на своєму засіданні вирішила застосувати тактику опозиції до уряду Гусарека. Змінилася тональність промов українських послів. На засіданні австрійського парламенту 19 липня 1918 р. Кость Левицький виступив з різкою критикою “німецького курсу” уряду, як і української політики Австро-Угорщини загалом. “Австрія тяжко грішила, – заявив він, – своєю вчаснішою політикою проти принципу національної свободи, зокрема українського народу в Галичині”³². К.Левицький звинуватив австрійський уряд у свідомому невиконанні постанов Берестейського миру, потураним незаконним вимогам поляків у справі поділу Галичини та передачі Холмщини й Підляшшя Україні. Головну ідею свого виступу він висловив так: “Ми боремося від довгого часу не за особу цього, або того президента міністрів, бо ми не є міністроборці, а ми боремося проти ворожої системи правління. А ця ворожа система панує у нас в Галичині проти української нації також тепер... Не можуть бути народи пануючі і народи піддані! Всі дотеперішні народи піддані мусять одержати національно-територіальну самоуправу!”³³

Український політичний провід не обмежився промовами послів в австрійському парламенті. “Ставало щораз ясніше, – писав Кость Левицький, – що треба нам самим підготувати акцію в краю”. У зв’язку із цим Народний комітет УНДП уповноважив Івана Кивелюка, Степана Барана, Василя Панейка, Володимира Бачинського й Лонгіна Цегельського розпочати підготовчу діяльність “до самочинного перебрання влади в краю”. Із цією метою протягом серпня-вересня у Львові відбулася серія таємних нарад “про організацію адміністрації і війська, що мали зайняти Львів і Східну Галичину в ім’я української державності”. У нарадах брали участь довірені організатори повітових комітетів УНДП з тим, щоби “докладно поінформувати: хто і що має робити та кого має приєднати до тайної змови щодо перейму влади в означеному дні”³⁴. З особливими труднощами зіткнувся Народний комітет при підготовці військових керівників перевороту.

Тим часом УПР продовжувала працювати над проектом мирного легально-правового “перебрання державної влади в Галичині від Австрії”. Він передбачав, що австрійський уряд, урешті-решт, призначить для українських земель Галичини й Буковини намісника українця, утворить усі необхідні державні установи. Після створення національно-територіальної автономії українських земель відбудеться остаточне відокремлення від Австрії.

Незважаючи на різні підходи до вирішення проблеми української державності на західноукраїнських землях, обидва угруповання не виявляли зовнішніх ознак протистояння. Обидві групи, хоч і різними шляхами, ішли до спільної мети.

На кінець літа – початок осені 1918 р. в Австро-Угорщині все виразніше проступали ознаки загального розпаду. Чотирирічне воєнне спустошення з катастрофічними економічними наслідками, масові соціальні виступи робітників і селян, контрверсійні національно-політичні рухи, як і перманентна урядова криза, остаточно підірвали державні основи країни. Австро-Угорщина як імперія прискореним кроком ішла до своєї загибелі.

За таких обставин український політичний провід, який перебував у руках націонал-демократів, виявляв загалом політичну зрілість і розуміння національних і державних інтересів. Загроза нового політичного поневолення українських земель спонукала націонал-демократів звернутися безпосередньо до народних мас. На засіданні Народного комітету 7 вересня 1918 р. було прийнято звернення “За будучність Галицької землі!” У ньому зазначалося, що в австрійській внутрішній і закордонній політиці настав поворот до польської державної ідеї. Австрійський уряд виступає проти поділу Галичини й утворення окремого українського автономного коронного краю, веде справу за приєднання українських земель до Польщі. “В таку важну і грізну хвилю, – наголошувалось у зверненні, – український нарід Галицької Землі повинен сказати своє слово, стати на сторожі свого права, виступити в обороні своєї будучности”³⁵. У зв’язку із цим Народний комітет оголосив 15–22 вересня вічевим тижнем протесту проти приєднання Східної Галичини до Польщі і домагання утворення українського коронного краю в Австрії.

На заклик Народного комітету УНДП масовий рух протесту сколихнув увесь край. Незважаючи на заборону властей, упродовж вересня – жовтня 1918 р. сотні багатолюдних народних віч пройшли у містах і селах Східної Галичини. У прийнятих резолюціях учасники підтримали перехід українських послів до опозиції, протестували проти намірів Польщі загарбати Галичину, Холмщину, Підляшшя, вимагали утворення зі всіх українських земель в Австрії окремого коронного краю.

На вічі у Снятині, яке відбулося 21 вересня 1918 р. під проводом Василя Стефаніка, демонстранти висловили “гаряче бажання... щоб Східна Галичина і Буковина прилучені були до Матері України”³⁶.

22 вересня багатотисячне народне віче відбулось у Старому Самборі. Учасники віча прийняли резолюції, у яких зазначалось: “Жадаємо безпроводного поділу Галичини і ратифікації Берестейського мира. Протестуємо проти самої гадки прилучення нас до Польщі. Коли Австрія не хоче нас мати при собі, нехай відступить Східну Галичину Україні. Взиваємо послів до найострішої безпошадної опозиції”³⁷.

Народне віче у Тереховлі відбулося ще 10 вересня за участю п’яти тисяч учасників. Посол до австрійського парламенту Олександр Колесса у своїй промові відзначив найважливіші політичні події, розкрив суть австрійської політики “супроти української справи, непримириме вороже становище австрійських поляків проти поділу Галичини, вказав на їх усильні заходи, щоби наша земля пішла під Польщу, та заявив, що супроти теперішнього правительства, яке йде на руку полякам, УПР виступить з найострішою опозицією”³⁸.

Прийняті народними вічами ухвали пересилались до австрійського уряду й Народного комітету у Львові та Української парламентарної репрезентації у Відні. Вічевий рух підготував народні маси політично й організаційно до наступних революційних подій.

Одночасно активну діяльність розгорнула Українська парламентарна репрезентація в австрійському парламенті. Голова УПР Євген Петрушевич, виступаючи на засіданні парламенту 4 жовтня 1918 р., висловився проти проекту “заповідженої Гусареком реформи конституції”, вимагав негайного утворення української національно-територіальної автономії й визнання за кожним народом “далекоїдучої самостійности”. Він назвав ганьбою ХХ століття політику австрійської адміністрації в Україні, вимагав передачі Холмщини й Підляшшя Українській Державі. Євген Петрушевич відкрито поставив перед австрійським урядом альтернативу: або Австрія утворює з українських земель окремих коронний край, або галицькі українці ставлять питання про “злуку всіх українських земель в самостійній українській державі”³⁹.

Таку ж принципову позицію в австрійському парламенті зайняв голова Народного комітету Кость Левицький. Під оплески українських послів він заявив, що “українська справа є міжнародною справою!” Якщо ж австрійський уряд не може або не хоче здійснити поділ

Галичини, то “галицькі українці заявляють безумовно, що їх шлях веде не до Варшави, але до Києва! Коли б проти їх волі хотів хто прилучити галицьких українців до польської держави, то такого насильства можна доконати тільки по їх трупах”⁴⁰.

Тим часом загальний розвиток політичних подій ставав усе більш небезпечним для українського політичного табору. 8 жовтня 1918 р. Регентська рада у Варшаві проголосила утворення незалежної польської держави, а вже 9 жовтня польське коло в австрійському парламенті прийняло ухвалу з вимогою приєднати до польської держави всі землі, на яких історично й культурно переважає польський народ. До таких земель, на думку польського політичного проводу, належала й Східна Галичина.

Для українських політиків наставав час рішучих дій. Політичну ініціативу у свої руки перебрали Українська парламентарна репрезентація й Народний комітет. Увечері 10 жовтня 1918 р. у залі посольського клубу у Відні українські послы до австрійського парламенту від Галичини й Буковини разом із членами палати панів провели спільне засідання. Заступник голови УПР Євген Левицький виступив з доповіддю про політичне становище в країні, указав на необхідність створення української конституанти, яка від імені українського народу реалізує “право національно-державного самовизначення”. Він запропонував скликати 18 жовтня у Львові Національні збори й утворити Українську Національну Раду як представницький орган влади українського народу в Австро-Угорщині. 19 жовтня у Львові мав відбутися з’їзд мужів довір’я зі всіх повітів Галичини й Буковини, на якому УНРада готувалася проголосити утворення української держави. До УНРади мали ввійти українські послы до австрійського парламенту й крайових сеймів, члени палати панів, а також по три представники від кожної української політичної партії Галичини й Буковини. Усі пропозиції Є.Левицького були одностайно підтримані присутніми⁴¹.

Постанови УПР 12 жовтня 1918 р. були винесені на обговорення Народного комітету УНДП. Під час бурхливої дискусії присутні подавали різноманітні пропозиції. Зокрема, заступник голови Народного комітету Степан Баран висловив побоювання, що в майбутній Українській Національній Раді буде менше представників УНДП від її реальних впливів. У зв’язку із цим він вимагав змінити принципи формування УНРади. Професор історії Степан Томашівський запропонував, щоб Національні збори обрали виконавчий комітет “для переведення засадничих постанов в діло”. Редактор газети “Діло” Василь Панейко й о. Олександр Стефанович наполягали на необхідності створення чіткої платформи державотворення. Посилаючись на 14 пунктів послання американського президента Вудро Вільсона Конгресу США, Іван Кивелюк пропонував, щоб УНРада одразу заявила про приєднання західноукраїнських земель до України. Іван Труш звернув увагу присутніх на потребу “приєднати публіцистику світа для оборони нашої справи, бо без цього не добудемо нашої держави”. Незважаючи на деякі суперечності, Народний комітет загалом підтримав постанови Української парламентарної репрезентації⁴².

З огляду на загрозливе становище, Народний комітет УНДП ужив заходів для безпосередньої підготовки “державного перевороту”. Із цією метою було утворено дві комісії – організаційну й військову. Організаційна комісія мала своїм завданням інформувати “наших організаторів в справі перейму адміністрації східно-галицького краю”. Створення військової комісії зумовлювалося необхідністю “підготувати нашу оружну силу до переведення державного перевороту”⁴³.

Постанови УПР і Народного комітету були одностайно схвалені на зборах українських студентів, які відбулися 13 жовтня 1918 р. У прийнятій резолюції студенти вимагали “зєднання всіх земель, заселених українським народом, в одну державну цілість, від нікого незалежну демократичну українську державу”⁴⁴. Вони також звернулися до Народного комітету з проханням допустити представників студентства до нарад Української Національної Ради зі статусом окремої партійної групи.

В останні дні існування Австро-Угорської імперії події розвивалися швидко й бурхливо. Несподіванкою для всіх став цісарський маніфест від 16 жовтня 1918 р. “До моїх вірних австрійських народів”. У ньому проголошувалось утворення федеративної держави, у якій “кожде племя на області, де воно заселює, творить свій власний державний організм”⁴⁵. Маніфест

санкціонував утворення національних рад, які мали виступати представниками народів перед австрійським урядом.

Цісарський маніфест мав важливе значення для розвитку українського визвольного руху. Об'єктивно він легалізував український державотворчий процес, надавав йому правову основу. Із цього часу всі заходи поляків, спрямовані на інкорпорацію українських земель, набували незаконного характеру, йшли всупереч австрійському державному праву. Для українського політичного проводу захист національних інтересів ставав справою честі й обов'язку. Не випадково на засіданні Народного комітету УНДП 17 жовтня 1918 р. цісарський маніфест було розцінено як правову основу для організації української національної держави. Інша річ, що замість перебудови Австро-Угорщини на "союзну державу" цісарський маніфест став поштовхом до її остаточного розпаду. Ставши на шлях побудови національних держав, поневолені народи знову повертати до Австро-Угорщини не збиралися.

У п'ятницю 18 жовтня 1918 р. у малій залі Народного дому у Львові відбулись Установчі збори, покликані вирішити подальшу долю західноукраїнських земель. На перше засідання Установчих зборів УПР запросила 68 осіб, серед них 26 послів до австрійського парламенту від Галичини (21) і Буковини (5), два члени австрійської палати панів, 21 посол від буковинського (6) і останнього розпущеного галицького (15) сеймів, по три представники від політичних партій Галичини (Українська національно-демократична партія, Українська соціал-демократична партія Галичини і Буковини, Українська радикальна партія) та Буковини (Українська національно-демократична партія Буковини, Українська народна партія, Українська соціал-демократична партія Галичини і Буковини й один представник від Української радикальної партії Буковини)⁴⁶.

Серед членів Установчих зборів були представники всіх верств українського суспільства – селяни, ремісники, священики, адвокати, професори, а також такі відомі політичні, культурні й церковні діячі, як митрополит Андрей Шептицький, єпископ Григорій Хомишин, віце-президент австрійського парламенту Юліан Романчук, голова УПР Євген Петрушевич, голова Народного комітету УНДП Кость Левицький, письменник Василь Стефаник, голова УНДП Буковини Микола Василько та багато інших.

За соціальним складом переважала інтелігенція, яка зберігала у своїх руках провід української революції. За партійно-політичною належністю, крім митрополита, двох єпископів греко-католицької церкви і прийнятих згодом трьох студентів, Українська Конституанта мала такий склад: 61,6% (40 чоловік) становили націонал-демократи, 13,8% (9) – радикали, 10,8% (7) – соціал-демократи, 10,8% (7) – буковинські народовці, 1,5% (1) – християнський-суспільник, 1,5% (1) – старорусин. Переважання націонал-демократів визначало помірковано-центристський демократичний характер майбутнього західноукраїнського парламентаризму, його національно-політичну спрямованість⁴⁷.

Головуючий на Установчих зборах Євген Петрушевич детально ознайомив присутніх з останніми міжнародними політичними подіями, обстановкою на фронтах, становищем в Австро-Угорщині й Україні, зупинився на можливих варіантах вирішення проблеми західноукраїнських земель. Основним завданням Установчих зборів Є.Петрушевич проголосив утворення Конституанти – Української Національної Ради, яка мала вирішити подальшу долю краю. На завершення він зачитав проект статуту Української Національної Ради⁴⁸.

У дискусії над проектом статуту зіткнулися дві протилежні позиції. Одну з них відстоювали члени управ деяких політичних партій. Вона зводилася до того, що УНРаду слід формувати тільки за партійним принципом. Окремі члени УПР вважали, що УНРада має бути надпартійним органом, а тому її слід творити лише з послів до австрійського парламенту й крайових сеймів. Під час голосування було прийнято проект статуту УНРади, запропонований Є.Петрушевичем з доповненням про те, що кількість представників від політичних організацій може бути змінена на основі порозуміння між партіями. Крім того, до складу УНРади було прийнято трьох представників від українського студентства⁴⁹.

Після півгодинної перерви о 22 годині вечора розпочалося перше засідання Української Національної Ради. З політичними рефератами виступили Степан Баран та Євген Левицький, які обґрунтували необхідність утворення української держави й запропонували відповідні резо-

люції. Пропозиції доповідачів проголосити на території Східної Галичини, Буковини та Закарпаття західноукраїнську державу викликали бурхливу дискусію, у якій взяли участь 17 осіб. Соціал-демократи на чолі з Миколою Ганкевичем, а також значна частина радикалів і деякі галицькі націонал-демократи виступили за негайне приєднання західноукраїнських земель до Української Держави. Більшість, не заперечуючи необхідності злуки західноукраїнських земель з Україною в майбутньому, наполягала, з огляду на політичні обставини, на створенні в даний час окремої української держави. Досягти порозуміння не вдалось. О четвертій годині ранку переважною більшістю голосів було прийнято резолюції, запропоновані Степаном Бараном та Євгеном Левицьким. На знак протесту соціал-демократи покинули засідання⁵⁰.

Рішення Української Національної Ради про утворення західноукраїнської держави, за словами Євгена Петрушевича, було продиктовано рядом зовнішньополітичних і внутрішніх факторів, зокрема, перемогою Антанти у світовій війні та її діями на Сході, обстановкою на Наддніпрянщині, де німецькі власті вели антиукраїнську політику. Ураховувалася також та обставина, що Антанта, як й американський президент В.Вільсон, визнавали за народами Австро-Угорщини право на самовизначення в той час, як Росію вважали єдиною державою, а тому злука з гетьманською Україною несла загрозу й західноукраїнським землям. Стримуючим фактором було також нестійке політичне становище самого гетьманату, проти якого боротьбу вів Український національний союз. Активний учасник тих подій, член Народного комітету УНДП та УНРади о. Олександр Стефанович, аналізуючи причини утворення окремої української держави, писав: “Замічу, що не означено виразно, яка се має бути держава: чи самостійна сама в собі, чи як частка австрійської федерації, чи прилучена до України. Се зроблено тому, що політична ситуація не була ще тоді прояснена. І так говорено, що Вільсон і Антанта бажали б удержати федерацію давніх австрійських країв, – з цим отже числилося та й бажано в той спосіб (як самостійна держава) узискати представництво на мировім конгресі. Вправді ідеєю всіх сил була злука з Україною – але відносини в Києві були дуже непевні, так що уважено вказаним держатись нам якоїсь чи в резерві, щоби в разі некорисної там констеляції бути Півмонтом для придніпрянської України”⁵¹.

На запрошення Української парламентарної репрезентації 19 жовтня 1918 р. у великій залі Народного дому о 12 годині розпочав роботу з’їзд нотаблів – мужів довір’я зі всіх кінців Галичини й Буковини. “З’їхалися до Львова кілька тисяч селян, робітників, міщан і інтелігенції, – писала газета “Діло”, – всі віднійші діячі зі східної Галичини і Буковини, відпоручники акедемічної молодіжи і жіночих організацій, щоби одобрити утворення Української Національної Ради як української конституанти. Прибули митрополит і оба єпископи. Велика саля “Народного дому”, всі коритарі, бічні убікації, всі сходи і площа перед входом були битком набиті учасниками. Всюди панував святковий настрій, кожний здавав собі справу, що є свідком історичної хвилі проголошення Української Держави”⁵².

З привітанням до з’їзду звернулись угорські українці, які висловили бажання, “щоби найблизша будучність принесла й угорським українцям визволенє з малярської тюрми”⁵³.

Євген Петрушевич після годинної промови, “в якій вияснив зібраним потребу уконститування окремої української держави”, ознайомив присутніх з рішенням УНРади. Серед небувалого ентузіазму учасників він проголосив утворення на західноукраїнських землях Австро-Угорщини української держави. Усі присутні встали з місць і з тисяч грудей залунала могутня пісня “Вже воскресла Україна”⁵⁴. Після цього секретар УНРади Степан Баран оголосив резолюції, які були одноставно підтримані. Від імені УСДП Микола Ганкевич зачитав пункт про вимогу “зєдинення усіх українських земель”.

У прийнятій з’їздом ухвалі відзначалося: “Стоячи на становищі самоозначення народів, Українська Національна Рада, як конституанта, постановляє: 1. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині – а зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полосо північно-східної Угорщини – творять однопільну українську територію. 2. Ся українська національна територія уконституується отсим як українська держава. Постановляється поробити приготовні заходи, щоби се рішення перевести в життя”⁵⁵.

Третій пункт резолюції містив заклик до всіх національних меншин на українській території направити в УНРаду своїх представників відповідно до кількості їхнього населення. Українська Національна Рада зобов'язувалася створити демократичну конституцію української держави з дотриманням усіх громадянських прав. Висловлювала також намір направити своїх представників на мирну конференцію. Із цього часу австрійському міністрові закордонних справ Буріяну заборонялося виступати від імені українського народу. Українська держава стала суб'єктом міжнародних відносин.

Таким чином, день 19 жовтня 1918 р. увійшов вікопомною датою в історію західноукраїнських земель. Майже після 600-літнього поневолення Українська Національна Рада проголосила утворення незалежної Української держави.

У неділю 20 жовтня 1918 р. на площі св. Юра зібралася “неперечисленна товпа народу”. Голова Народного комітету УНДП Кость Левицький виголосив промову й зачитав рішення Української Національної Ради про утворення Української держави. Постанови УНРади учасники народного віча зустріли бурхливими оплесками й вигуками “Слава”.

У той самий день відбулося засідання Української Національної Ради. Було вирішено утворити з послів до австрійського парламенту, крайових сеймів та по одному представникові від політичних партій спеціальні делегації Національної Ради з осідком у Львові, Чернівцях і Відні⁵⁶.

Президія УНР, яка одночасно була Президією УНРади, 23 жовтня 1918 р. повідомила голову австрійського уряду Гусарека про утворення у Львові Української Національної Ради й проголошення Української держави. Голова уряду заявив, що в найближчі дні цісар призначить українця намісником, який разом з УНРадою перебере державну адміністрацію в краї. Однак 25 жовтня 1918 р. уряд Гусарека було відправлено у відставку, а на його місце призначено останній австрійський уряд професора Лямаша. Президія УНР поставила перед новим головою уряду вимогу передати УНРаді державну адміністрацію в краї. Лямаш запевнив послів у швидкому й успішному вирішенні справи⁵⁷.

Двадцять п'ятого жовтня 1918 р. у Відні уконституювалась ексекутивна делегація УНРади під проводом Євгена Петрушевича, до якої увійшли послы до австрійського парламенту Євген Левицький, Лев Бачинський, Кость Левицький, Микола Василько, Теофіль Окуневський, Володимир Бачинський, Кирило Трильовський й Антон Лукашевич⁵⁸.

Галицька делегація УНРади уконституювалась 27 жовтня 1918 р. у Львові. Її головою було обрано Костя Левицького, заступниками – Івана Кивелюка й Івана Макуха, секретарями – Володимира Бачинського, Степана Барана, Осипа Назарука, касиром – Івана Куровця, контролером – Олександра Барвінського⁵⁹.

На засіданні делегації УНРади у Львові Степан Баран повідомив про те, що Народний комітет прийняв рішення про передачу всієї організації УНДП у розпорядження крайової делегації Української Національної Ради. Центральні й місцеві структури партії виступали осередками формування органів влади Української держави. УНДП практично ставала партією влади. Це не могло не позначитися на діяльності самої партії⁶⁰.

Виконавча делегація УНРади у Львові на чолі з К.Левицьким одразу ж приступила до творення органів державної влади й місцевого самоврядування. У прийнятій 27 жовтня 1918 р. виконавчою делегацією УНРади ухвалі вказувалося на те, що “угольним каменем нової держави стати мусять наші сільські і міські громади, в яких належить завести загальне, рівне, тайне, безпосереднє і пропорціональне право голосування, як для мушчин так і жінок, що укінчили 20-й рік життя”. Організовані демократичним шляхом повітові і сільські ради мали обійняти всю місцеву адміністрацію й дбати “про удержанє ладу, безпеченства життя і майна горожан і стояти на сторожі народних прав і свобод”⁶¹. Цією ухвалою було прийнято відповідні інструкції стосовно обрання повітових комісарів, затвердження яких здійснювала виконавча делегація УНРади. На 6 листопада 1918 р. в усіх повітах Галичини було призначено організаційні збори для обрання повітової й громадської адміністрації. Делегація УНРади у Львові перебирала також від Народного комітету УНДП (Іван Кивелюк, Володимир Охримович, Степан Томашівський, Степан Баран, Василь Панейко, Михайло Лозинський) підготовку зброй-

ної акції в краї, якою безпосередньо займався підпільний Центральний військовий комітет, утворений у вересні 1918 р., а в жовтні реорганізований у Військовий генеральний комісаріат.

З 28 жовтня 1918 р. делегація УНРади у Львові засідала постійно. У її роботі брали участь усі присутні у Львові члени Національної Ради. 28 жовтня Національна Рада прийняла рішення про організацію Українського харчового уряду на чолі зі Степаном Федаком. Львівська й повітові управи мали перебрати у свої руки всі продукти харчування⁶².

Останні дні жовтня 1918 р. ознаменувалися рядом важливих політичних подій. Австро-Угорщина як імперія розпадалася на окремі суверенні держави. 4 жовтня про утворення своєї держави оголосили серби, хорвати й словенці. 28 жовтня Чеська Національна Рада проголосила утворення незалежної Чехо-Словацької Республіки. У ніч з 30 на 31 жовтня вибухнуло повстання в Будапешті, яке завершилось утворенням незалежної угорської держави. 28 жовтня державну владу в Західній Галичині захопила Польська ліквідаційна комісія, яка мала прибути 1 листопада 1918 р. до Львова, щоби від імені польської держави перебрати владу в усій Галичині. Дальше зволікання справи ставало небезпечним.

Не дочекавшись цісарського указу про призначення українського намісника Галичини, виконавча делегація УНРади у Відні 29 жовтня прийняла ухвалу про взяття влади в краї. Постанови виконавчої делегації зобов'язували Українську Національну Раду “обняти управу українських областей в Галичині”, провести переговори з представниками інших Національних Рад у справі “завішення оружжя”, установити дипломатичні відносини з іншими державами. У той самий день була створена буковинська делегація УНРади в Чернівцях на чолі з Омеляном Поповичем⁶³.

Загроза загарбання українських земель польською державою активізувала всі крайові політичні сили. Делегація УНРади у Львові на засіданні 30 жовтня 1918 р. під керівництвом Івана Кивелюка прийняла рішення про невиконання розпоряджень Польської ліквідаційної комісії на терені Української держави. Галицька делегація УНРади закликала всі адміністративні органи й громадян Української держави “протизаконних розпоряджень згаданих органів (польських. – *М.К.*) не слухати, не виконувати і на випадок потреби ставити їм опір”⁶⁴. З огляду на загрозу загарбання Галичини Польщею, львівська делегація Національної Ради вирішила не чекати на загальні збори УНРади, призначені на 3 листопада, а також на державний акт з Відня про передачу влади, а самостійно в ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. перебрати владу у Львові й у цілому краї у свої руки. Присутній на засіданні голова Військового генерального комісаріату сотник Дмитро Вітовський запевнив членів УНРади в готовності військ до збройного повстання й захоплення влади⁶⁵.

В останній день жовтня відбулося два засідання австрійського уряду стосовно Східної Галичини. На першому з них за участю міністра суспільного здоров'я Івана Горбачевського австрійський уряд, “узнаючи рівне право української нації до створення самостійного державного організму”, відмовився визначити межі Української держави, передаючи вирішення цієї проблеми полякам й українцям. Міністр Іван Горбачевський заявив, що українці не приймають такого розв'язання питання й на знак протесту покинув засідання уряду.

На другому засіданні австрійський уряд спромігся на постанову, за якою проблема Галичини “розв'язувалася” шляхом призначення на адміністративні посади в староставах, судах і на залізницях українців. Це було останнє рішення австрійського уряду стосовно українського питання. Ніякого розмежування української Галичини й польської цісарський уряд так і не зробив. Відходячи в історію, Австро-Угорська імперія залишалася вірною своїй подвійній політиці.

Тим часом львівська делегація УНРади на чолі з Костем Левицьким 31 жовтня 1918 р. звернулася до галицького намісника Карла Гуйна з вимогою передати державну адміністрацію в Східній Галичині Українській Національній Раді. Однак намісник, посилаючись на відсутність інструкцій з Відня, відхилив вимогу.

Пополудні в приміщенні Народного комітету відбулося чергове засідання львівської делегації УНРади разом з керівництвом Генерального військового комісаріату. У результаті детального аналізу політичної ситуації, зважаючи на реальну загрозу захоплення влади поляками, одноставно було прийнято остаточне рішення “виконати акт перевороту заняттям міста

Львова зі всіма державними установами – досвіта 1 листопада 1918 р.”⁶⁶ У політичній ситуації, що склалася, зі всіх варіантів розвитку подій єдино можливим і реальним стало збройне здобуття влади. Ужитий К.Левицьким термін “переворот” не означав ні змову, ні військовий заколот. Це був законний акт здобуття влади вже проголошеної 19 жовтня 1918 р. волею українського народу національної держави.

Справу підготовки й здійснення збройного повстання взяв на себе Український військовий генеральний комісаріат, перейменований на Українську генеральну команду на чолі з Дмитром Вітовським. Значний вклад у розробку плану збройного виступу вніс підхорунжий легіону УСС Дмитро Паліїв⁶⁷. Згідно з планом, особлива увага зверталася на оволодіння Станиславом, Чернівцями, Коломиєю, Золочевом, де дислокувались окремі українські військові підрозділи, які мали швидко захопити ці міста й виїхати, за потреби, до Львова. 31 жовтня 1918 р. після тривалої наради Українська генеральна команда видала наказ про початок збройного повстання з метою здобуття влади в Східній Галичині. У ньому зазначалося: “В ніч з 31 жовтня на 1 листопада ц. р. Українська Національна Рада переймає владу над українськими землями Австро-Угорщини. Тієї ночі українські військові частини займають Львів. Те саме заряджено по всіх містах Східної Галичини. Після одержання цього наказу негайно опанувати містом”⁶⁸. Подібні накази спеціальними кур’єрами було направлено в усі окружні військові команди. Так, коломийська окружна команда через сотника Букшованого одержала наказ: “Негайно опанувати місто. Залишити відповідну до місцевих потреб залог, решту війська вислати негайно до Львова. Оскільки Станиславів потребував би допомоги, слід її уділити”⁶⁹.

У самому Львові обстановка була непевна. У розпорядженні Генеральної команди в місті було лише 1 410 стрільців і 60 старшин. Оволодіння 200-тисячним містом з переважаючим польським населенням вимагало продуманих, рішучих і швидких дій. Становище ускладнювалося ще й тим, що на час повстання у Львові діяло багато польських легальних і підпільних військових структур. Не було також повної ясності, яку позицію в критичний момент займе гарнізон австро-угорських військ.

За таких обставин 1 листопада 1918 р. о 4 годині ранку українські частини 15-го полку крайової охорони, 19-го полку стрільців, 50-го вартового й 41-го супровідного куренів без жертв і проливання крові раптово захопили та роззброїли польські загони й оволоділи найважливішими об’єктами міста. На ратуші було вивішено синьо-жовтий прапор. На 6 годину ранку місто було вже в руках повсталих. Австрійські й угорські війська оголосили про свій нейтралітет.

Українська Національна Рада 1 листопада 1918 звернулася з відозвою, у якій було визначено суть, характер і найближчі завдання Української держави. “Український народ, – проголошувалось у ній. – Голосимо Тобі вість про Твоє визволення з віковичної неволі. Віднині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави... З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла владу в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави... Заки будуть установлені органи державної влади в законнім порядку, українські організації по містах, повітах і селах мають обняти всі державні краєві і громадські уряди і в імені Української Національної Ради виконувати владу. Де сього ще не зроблено, дотеперішні неприхильні Українській Державі уряди мають бути усунені... Все здібне до оружя українське населення має утворити боеві відділи, які або увійдуть в склад української армії, або на місцях оберігатимуть спокій і порядок. Особливо мають бути оберігані залізници, почта і телеграф. Всім горожанам Української Держави без різниці народности і віросповідання заручається горожанську, національну і віросповідну рівноправність. Національні меншости Української Держави – поляки, жида, німці – мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради... Як тільки буде забезпечене й укріплене існування Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного виборчого права Установчі збори, які рішать про дальшу будучність Української Держави”⁷⁰.

У день перебрання влади у Львові Українською Національною Радою у свої руки поплудні відбулася офіційна передача державної влади. У цьому ще раз виявилася політично-правова культура українських провідників, відданість їх легітимно-правовим методам діяльності. Останній австрійський намісник К.Гуйн відповідним державним актом передав владу в руки

своєму заступникові Володимирові Децикевичу. Той, посилаючись на рішення УНРади від 19 жовтня і цісарський маніфест, офіційно передав державну адміністрацію в краї Українській Національній Раді в особі Костя Левицького, Сидора Голубовича, Лонгина Цегельського й Олександра Барвінського⁷¹. Увечері австрійський комендант м. Львів генерал Пфедфер також передав свої повноваження українській владі. Тим самим Українська Національна Рада де-факто й де-юре стала правонаступником Австро-Угорщини з тою різницею, що сувереном, носієм влади тепер виступав весь український народ. Із цього часу всякі посягання на Українську державу та її територію були актами агресії, заколоту проти суверенної держави.

Організовано, без жертв здійснювався перехід влади в містах і селах краю. Орган повітової управи УНРади в Станиславові газета “Станіславівський голос” із цього приводу писала: “В найбільшій ладі і порядку відобрала повітова Національна рада власть в нашій місті. Насамперед прийшла черга на староство. Відпоручник Ради д-р Янович, радники Мирон і Кульчицький явилися в п’ятницю 1 с. м. о 16.15 вечора до старости Завістовського й сповістили його про те, що волею українського народу переходить власть у руки УНРади. Староста сказав, що передасть владу без найменшого спротиву з огляду на права українського народу до його власної землі. Опісля перебрали урядування на поchtі, магістраті. В кінці прийшла черга на залізничний дворець. У місті обсаджено всі військові магазини, перебрано виживання міста у власний заряд, скріплено органи безпеки. Завдяки всім тим зарядженням запанував у місті взірцевий порядок і спокій. Місце комісара оставлено для посла д-ра Л.Бачинського. В місті Товмачі і повіті зарядив перейняття влади в українські руки енергійно і без найменшого спротиву посол І.Макух. В цілій Богородчанщині власть в наших руках. В Рогатині інтернували місцеві селяни старосту, проголошуючи одночасно перехід влади в руки Української Національної Ради. В Надвірній і Делятині зроблено кінець хабарницькому пануванню на українській землі. У Коломиї Національна Рада одна з перших перейняла власть. Повертаючи з України, 24 полк став Раді до помочи. В Калуші перейшла власть в наші руки. Всі робітники прийняли дуже радо нову власть і стоять при роботі. На Гусятинщині йде роззброєння австрійського і мадярського війська. Йде добровільний збір цінностей в національний фонд”⁷².

За подібних обставин відбувся перехід влади в інших регіонах краю. Інформаційні повідомлення газети “Діло” свідчать про те, що в переважній більшості повітів краю українська влада була встановлена “всенародним зривом” протягом 1–2 листопада 1918 р. У повітових центрах ініціаторами здобуття влади виступали члени Народного комітету УНДП, на основі якого формувалася повітова Національна Рада. На селі організаторами виступу народних мас були патріотично настроєні греко-католицькі священики, учителі або прості селяни. Листопадова національно-демократична революція була підготовлена дочасним розвитком українського суспільства. Важливою запорукою її успішного здійснення була консолідація всіх організованих українських політичних сил краю навколо ідеї національного державотворення.

Іншою була ситуація на західному пограниччі. Уже 1 листопада польські війська придушили виступи українських частин в Ярославі, Любачеві, Новому Санчі. Драматичні події розгорнулись в Перемишлі. Запеклі бої тут тривали до 12 листопада. Лише під натиском більшості польських військ українські частини залишили місто. Однак воєнні дії тут тривали до весни 1919 р.⁷³

Не втрималась українська влада й на Буковині. На скликаному 3 листопада 1918 р. буковинською делегацією УНРади народному вічі в Чернівцях було проголошено владу Української Національної Ради на терені Північної Буковини. Українське населення краю виявило велике соборницьке розуміння й прагнення об’єднатися в єдиній українській державі⁷⁴. Однак 27 жовтня Румунська Національна Рада заявила про неподільність Буковини й приєднання її до Румунії, а через тиждень румунські війська перейшли буковинський кордон і зайняли 11 листопада Чернівці, а згодом цілу Буковину. Таким чином, зі всіх західноукраїнських земель утримати українську владу на довший час зуміла лише Галичина. Під контролем уряду перебувало близько 45 тис. кв. км території із 4 мільйонами населення.

З перемогою в краї національно-демократичної революції всі організовані українські політичні сили, докладаючи значних зусиль, зосередилися на будівництві молодій держави. Уже другого листопада управа УСДП делегувала до УНРади своїх представників. Заступником

голови Президії УНРади від УСДП було обрано Лева Ганкевича. Оцінюючи діяльність націонал-демократів, радикалів і соціал-демократів в Українській Національній Раді в перші дні листопада, газета “Діло” писала: “Всі члени Ради, працюючи згідно, постанови закладають одноголосно”⁷⁵.

Досягнення консенсусу між основними суб’єктами політичного процесу стосовно принципів українського державотворення дало змогу випрацювати й 5 листопада 1918 р. УНРаді прийняти знаменну відозву під назвою “Український Народе!” Звертаючись до українського народу, творці відозви зробили особливий акцент на соціальних, демократичних і правових аспектах будівництва української держави. Вони заявили, що в українській державі не буде націй панівних і гноблених. Не сміє бути панування багатих “та економічно сильніших над бідними”. Усі громадяни, незважаючи на мову, віру, рід чи стан, “будуть справді рівні перед правом, а наскрізь демократичний лад, опертий на загальнім, рівнім, безпосереднім, тайнім і пропорціональнім виборчим праві, від громади починаючи і на державі кінчаючи, забезпечить верховний голос у державі демократичним масам робочого народу”⁷⁶. Селяни й робітники проголошувались “основою і керманичами держави”.

У відозві зазначалося, що “як тільки край заспокоїться”, буде обрано український парламент, який здійснить справедливую аграрну реформу – “земля великих земельних дібр перейде на власність малоземельних і безземельних”. УНРада також гарантувала робітникам 8-годинний робочий день, соціальне забезпечення на старість і на випадок непрацездатності, охорону праці.

Найважливішим завданням “теперішньої хвилі” проголошувалося закріплення й зміцнення української держави, запровадження ладу, громадського спокою й безпеки. Створення української армії визнавалося всенародною справою. УНРада закликала всіх, “хто є українцем”, до “великого діла” побудови української держави і щасливої будуччини грядучих поколінь”⁷⁷.

Важливе значення в розбудові української держави мало створення уряду – Тимчасового Державного Секретаріату, виконавчого органу влади. Його склад було затверджено на засіданні УНРади 9 листопада 1918 р. Уряд був коаліційним за своїм партійним складом. Переважну більшість членів уряду, як і його керівництво, склали націонал-демократи. Із 14-ти членів Державного Секретаріату 10 були представниками УНДП (Кость Левицький, Лонгин Цегельський, Олександр Пісецький, Сидір Голубович, Степан Баран, Іван Куровець, Василь Панейко, Степан Федак, Ярослав Литвинович, Іван Мирон), два члени УРП (Іван Макух, Дмитро Вітовський), один від УСДП (Антін Чернецький) і один від УХСП (Олександр Барвінський). Головою уряду було призначено голову Народного комітету Костя Левицького⁷⁸. 10 листопада члени Державного Секретаріату склали урочисту присягу перед Українською Національною Радою. Перевага націонал-демократів у Державному Секретаріаті та Національній Раді зумовила їхню відповідальність за долю української держави та її політичний курс.

На цьому ж засіданні Національної Ради 9 листопада після тривалої дискусії на пропозицію Володимира Охримовича були затвержені назва – Західноукраїнська Держава й герб у вигляді “золотого лева на синьому фоні”⁷⁹.

Дванадцятого листопада 1918 р. Національна Рада прийняла постанову про довибори до УНРади депутатів від повітів. У результаті проведених у грудні 1918 р. довиборів Раду поповнили 54 представники від повітів і міст. Серед них були греко-католицькі священники (о. Андрій Бандера, о. Стефан Юрик, о. Михайло Цегельський, о. Степан Петрушевич та інші), письменники (Петро Карманський, Михайло Пачовський), учителі (Гнат Павлюх, Олександр Марітчак), селяни (Петро Шекерик-Доників, Мартин Королук, Гриць Дувірак), робітники (Осип Устинович та інші). На початку січня 1919 р. УНРада нараховувала 160 депутатів, дві третини яких становили націонал-демократи. У Раді були делегати від Буковини, однак не було представників від Закарпаття, а також від національних меншин, оскільки поляки не визнавали української держави, а євреї і німці, хоч і симпатизували їй, проте займали нейтральну позицію⁸⁰.

Західноукраїнська держава будувалась як типова правова, про що свідчать головні законодавчі акти, зокрема, “Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії”, прийнятий Українською Національною Радою 13 листопада 1918 р. За основним законом сувереном виступав увесь народ, який виявив свою

волю через представництво, обране загальним, рівним, безпосереднім, таємним і пропорційним голосуванням. До часу обрання Установчих зборів виконання влади доручалося здійснювати Українській Національній Раді й Державному Секретаріатові. Характеризуючи основний закон перед його прийняттям, Кость Левицький зазначив: “Ми признаємо в нашій державі республіканський устрій, примінюючи в суспільно-державнім і політичнім життю всі здобутки новітньої демократії”⁸¹. На пропозицію Михайла Лозинського була прийнята остаточна офіційна назва держави – Західно-Українська Народна Республіка.

Конституцію ЗУНР доповнив закон від 16 листопада про тимчасову адміністрацію й організацію судів. Він залишив у силі австрійське законодавство, “оскільки воно не противиться державності ЗУНР”⁸². На підставі цих та інших законодавчих актів відбувся розподіл гілок влади на законодавчу, виконавчу, судову.

Однією з провідних тем у діяльності УНРади залишалося питання злуки всіх українських земель в єдиній соборній українській державі. 4 листопада 1918 р. ця проблема стояла на порядку денному засідання УНРади. У ході тривалої дискусії, у якій узяли участь Михайло Петрицький, Степан Баран, Володимир Бачинський, Осип Назарук, висловлювалися думки про “зєдинення українських областей бувшої Австро-Угорщини з Великою Україною”. УНРада вирішила повернутися до цієї проблеми на найближчому засіданні⁸³.

Десятого листопада 1918 р. УНРада спільно з Державним Секретаріатом приступили до розгляду питання про злуку українських земель. Від групи членів Національної Ради Михайло Новаковський запропонував для обговорення проект резолюції: “Українська Національна Рада Західноукраїнської Держави проголошує злуку цієї Держави з всією Україною і взиває свій Секретаріат до негайного переведення цієї злуки в життя”.

Стосовно проекту резолюції М.Новаковського зав’язалася дискусія. Роман Перфецький підкреслив, що ті причини, які 19 жовтня стримували прийняття рішення про злуку всіх українських земель, нині є “без вартости”. Необхідність об’єднання він мотивував також скликанням мирної конференції переможців у війні. “Не сміємо стати там роздерті на дві частини, – заявив він, – хоч би і у власних державних організаціях. Ми є єдиною нацією, мусимо бути і одною демократичною державою. Те, що віддавна жевріло в наших серцях, мусимо тепер засвідчити перед цілим світом, перед лицем всіх народів і держав”⁸⁴.

Не погоджуючись із формулюванням резолюції Михайла Новаковського, Роман Перфецький запропонував свій проект ухвали: “УНРада як найвища власть українських земель бувшої австро-угорської монархії в змаганні до здійснення національного ідеалу всього українського народу поручає Державному Секретаріату поробити потрібні заходи для зєдинення всіх українських земель в одну державу”⁸⁵.

З огляду на російську орієнтацію гетьмана Павла Скоропадського переважна більшість виступаючих, зокрема Михайло Лозинський (співавтор резолюції Романа Перфецького), Василь Панейко, о. Олександр Стефанович, Лонгин Цегельський, Олександр Барвінський, висловили сумнів щодо необхідності негайної злуки з Українською Державою. “Маємо зєднатися з Україною, із справжньою народною Україною, а не з тими, котрі репрезентують обєдинительну думку”, – підкреслив Михайло Лозинський⁸⁶. Присутні одноставно висловилися за резолюцію Романа Перфецького. Рішення Національної Ради й Державного Секретаріату 10 листопада 1918 р. стало відправною точкою історичного процесу злуки українських земель в єдиній соборній незалежній українській державі.

Бурхливий розвиток подій на Великій Україні в листопаді-грудні 1918 р., пов’язаний з повстанням Директорії УНР проти гетьманського режиму та його обвальним сходженням з політичної арени, підтвердив правильність тактики державно-політичного проводу ЗУНР стосовно злуки. Уже 1 грудня 1918 р. Дмитро Левицький і Лонгин Цегельський під час зустрічі із членами Директорії підписали “Передвступний договір, заключений у м. Фастові між Українською Народною Республікою і Західно-Українською Народною Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю”. За цим договором представники ЗУНР виявили “намір злитися у найкоротшому часі в одну велику державу з Українською Народною Республікою”⁸⁷. При цьому ЗУНР застерігала за собою право на терито-

ріальну автономію в складі УНР. З підписанням Передвступного договору справа злуки вступала в практичне русло вирішення проблеми.

Одночасно з розв'язанням загальнонаціональних питань і розбудовою державних структур найбільшу стурбованість в українського політичного проводу викликало зростання воєнної загрози, яка насувалася з боку Польщі, керівні кола якої не примирилися з утворенням ЗУНР. У єдиному прагненні розгромити українську національно-демократичну революцію, загарбати західноукраїнські землі об'єдналися всі польські політичні партії.

Уже в перші дні листопада на вулицях Львова розгорілися збройні сутички між українськими й польськими загонами. Польські військові частини й організації здійснили заколот у Самборі, Перемишлі, Бориславі, Дрогобичі. Однак на початку листопада 1918 р. були придушені українським військом⁸⁸.

Активна підтримка варшавським урядом збройного заколоту у Львові спричинила початок війни між Польщею і ЗУНР. Ця війна зі всім трагізмом позначилася не тільки на західноукраїнській державності, але й на розвитку всеукраїнського визвольного руху, оскільки польська агресія в критичний час відтягнула галицькі сили на оборону краю.

Залишившись сам на сам з переважаючими силами польської держави, Національна Рада змушена була 6 листопада 1918 р. направити Осипа Назарука й Володимира Шухевича до гетьмана Павла Скоропадського з проханням про допомогу. Гетьман погодився відпустити курінь Січових стрільців, які за домовленістю мали “самовільно” перейти в Галичину. Однак проти цього виступила Президія Українського національного союзу, яка мала намір використати Січових стрільців для збройного повстання проти гетьмана. Допомоги ЗУНР так і не одержала.

Бої у Львові проходили з перемінним успіхом, доки поляки не досягли кількісної переваги. Остерігаючись оточення, командувач українського війська полковник Гнат Стефанів наказав у ніч на 22 листопада залишити Львів.

З виходом зі Львова українське командування приступило до організації Української галицької армії (УГА), основою якої стали підрозділи УСС і відділи австро-угорської армії, сформовані з українців. Регулярний характер УГА підтверджувався законом Національної Ради від 13 листопада 1918 р. про загальний обов'язок військової служби громадян ЗУНР, на базі якого було проведено військово-територіальний поділ ЗУНР, підготовлено організаційну схему УГА та проведено мобілізацію чоловіків-українців віком від 18 до 35 років. В УГА було мобілізовано 126 тисяч стрільців і старшин, тобто п'ять відсотків населення. Чисельність армії на фронті становила близько 60 тисяч чоловік. УГА бракувало командних кадрів, зброї, припасів. Усіма військовими питаннями в країні відав Державний секретаріат військових справ, який очолював полковник Дмитро Вітовський (до 13 лютого 1919 р.), згодом генерал Віктор Курманович (до 9 червня 1919 р.)⁸⁹.

З переїздом уряду ЗУНР до Тернополя, а згодом до Станиславова завершився перший державотворчий період української революції на західноукраїнських землях. Її активний підготовчий етап тривав від січня до вересня 1918 р. Протягом цього часу українська націонал-демократія виявила себе провідною політичною силою краю в боротьбі за державно-політичний суверенітет. Ідеологія, тактика й стратегія УНДП забезпечили консолідацію всіх верств українського суспільства, його політичних сил навколо ідеї національного державотворення. Націонал-демократи виступили безпосередніми організаторами “всенародного зриву”. На другому етапі (жовтень-грудень 1918 р.) УНДП стала на чолі народних мас у національно-демократичній революції, створила організаційні, політичні й військові передумови її успішного проведення в краї. Організаційно-політичні структури партії в центрі й на місцях стали основою формування нових державних органів влади. В Українській Національній Раді, Державному Секретаріаті, повітових національних радах переважну більшість становили націонал-демократи, діяльність яких від цього часу виявлялась у політиці уряду ЗУНР, спрямованій на розбудову незалежної соборної української держави.

1. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Історія. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 75.

2. Велика історія України. – Вінніпег, 1948. – С. 790.

3. Українське слово. – 1918. – 18 лют.
4. Там само. – 12 лют.
5. Там само.
6. Там само. – 14 лют.
7. Там само.
8. Левицький К. Національно-демократичне стороництво в 1918 р. / К. Левицький // Република. – 1919. – 1 квіт.
9. Кость Левицький у своїй праці “Великий зрив (до історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів)” (Львів, 1931) на с. 9 помилково вказує дату з’їзду нотаблів 25 березня 1928 р. За ним таку ж помилку зробили й деякі сучасні дослідники.
10. Левицький К. Великий зрив (до історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів) / К. Левицький. – Львів, 1931 ; Нью Йорк, 1968. – С. 9.
11. Там само.
12. Українське слово. – 1918. – 27 лют.
13. Там само.
14. Левицький К. Назв. праця. – С. 12.
15. Там само. – С. 13.
16. Українське слово. – 1918. – 27 лют.
17. Левицький К. Назв. праця. – С. 13.
18. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. – Івано-Франківськ, 2001. – Т. 1. – С. 85, 91.
19. Левицький К. Національно-демократичне стороництво в 1918 р. / К. Левицький // Република. – 1919. – 1 квіт.
20. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. – Івано-Франківськ, 2001. – Т. 1. – С. 87.
21. Там само. – С. 93.
22. Державний архів Львівської обл. (Держархів Львівської обл.), ф. 102, оп. 1, спр. 3, арк. 31, 36, 54, 57.
23. Левицький К. Великий зрив... – С. 23.
24. Там само. – С. 23–24.
25. Там само. – С. 26.
26. Там само. – С. 27.
27. Там само. – С. 31.
28. Левицький К. Національно-демократичне стороництво в 1918 р. / К. Левицький // Република. – 1919. – 1 квіт.
29. Українське слово. – 1918. – 14 трав.
30. Там само.
31. Левицький К. Великий зрив... – С. 81–82.
32. Там само. – С. 68.
33. Там само. – С. 78, 80.
34. Там само. – С. 93.
35. За будучність Галицької землі! // Українське слово. – 1918. – 10 верес.
36. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України), ф. 146, оп. 4, спр. 5193, арк. 140.
37. Старий Самбір // Українське слово. – 1918. – 26 верес.
38. Теревовля // Українське слово. – 1918. – 21 верес.
39. Ганьба для честі Австро-Угорщини й XX століття // Діло. – 1918. – 6 жовт.
40. Левицький К. Великий зрив... – С. 105.
41. Там само. – С. 106.
42. Там само. – С. 107.
43. Левицький К. Національно-демократичне стороництво в 1918 р. / К. Левицький // Република. – 1919. – 1 квіт.
44. Діло. – 1918. – 18 жовт.
45. До моїх вірних австрійських народів! // Діло. – 1918. – 16 жовт.
46. Проголошення Української Держави // Діло. – 1918. – 22 жовт.; Українське слово. – 1918. – 22 жовт.
47. Там само.
48. Там само.
49. Там само.
50. Там само.

51. ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 1871, арк. 2–3.
52. Проголошення Української Держави // Діло. – 1918. – 22 жовт.
53. Українське слово. – 1918. – 22 жовт.
54. Проголошення Української Держави // Діло. – 1918. – 22 жовт.
55. Там само.
56. Засідане Української Національної Ради // Українське слово. – 1918. – 22 жовт.
57. Левицький К. Перед роком // Український прапор. – 1918. – 1 листоп.
58. Левицький К. Великий зрив... – С. 126.
59. Там само.
60. Там само. – С. 127.
61. Українське слово. – 1918. – 27 жовт.
62. З делегації Української Національної Ради у Львові // Діло. – 1918. – 29 жовт.
63. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. – Івано-Франківськ, 2001. – Т. 1. – С. 214–215.
64. Там само. – С. 220.
65. Левицький К. Великий зрив... – С. 128–129.
66. Там само. – С. 132.
67. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів, 1998. – С. 35, 37.
68. Кузьма О. Листопадові дні у Львові / О. Кузьма. – Львів, 1931. – С. 57.
69. Там само.
70. Український Народе! // Діло. – 1918. – 2 листоп.
71. Урядовий акт передачі державної власти представником ц. к. австрійського правительства Українській Національній Раді // Діло. – 1918. – 7 листоп.
72. Переняття власти в Галицькій Україні в руки УНРаді // Станіславівський голос. – 1918. – 5 листоп.
73. Литвин М. Назв. праця. – С. 48.
74. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. – Івано-Франківськ, 2001. – Т. 1. – С. 304–305.
75. Діло. – 1918. – 3 листоп.
76. Український Народе! // Діло. – 1918. – 6 листоп.
77. Там само.
78. Левицький К. Перший Державний Секретаріат у Львові / К. Левицький // Український Скиталець. – 1923. – 1 черв.
79. Діло. – 1918. – 11 листоп.
80. Чубатий М. Державний лад на Західній Области Української Народної Республіки / М. Чубатий. – Львів, 1921. – С. 12–14; Діло. – 1918. – 14 листоп.; Станіславівський вісник. – 1918. – 14 груд.
81. Діло. – 1918. – 15 листоп.
82. Закон про тимчасову організацію судів // Станіславівський вісник. – 1918. – 14 груд.
83. Засідання Національної Ради // Діло. – 1918. – 7 листоп.
84. Засідання Української Національної Ради і Тимчасового Державного Секретаріату // Діло. – 1918. – 12 листоп.
85. Там само.
86. Там само.
87. Передвступний договір, заключений у м. Фастові між Українською Народною Республікою і Західно-Українською Народною Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю // Нове життя. – 1919. – 4 січ.
88. Protokoły posiedzec Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu z okresu od 2 pazdziernika 1918 do 27 stycznia 1919 r. // Najnowse Dzieje Polski. – Warszawa, 1959. – S. 128–163.
89. Вісник Державного секретаріату військових справ. – С. 1–5.

В статъе раскрыто роль и место Украинской национально-демократической партии в подготовке и осуществлении национально-демократической революции 1918 г. на западноукраинских землях.

Ключевые слова: Украинская национально-демократическая партия, национально-освободительная борьба, ЗУНР.

The article deals with the role and place of the Ukrainian National-democratic party in the preparation and implementation of national-democratic revolution in 1918 on the Western-Ukrainian lands.

Keywords: Ukrainian National-democratic party, the national liberation struggle, WUPR (ZUNR).

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ЗУНР: ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ (до 95-річчя ЗУНР)

У статті робиться спроба аналізу й оцінки сучасною українською історіографією напрацьовань у вивченні історії Західно-Української Народної Республіки (кінець 80-х років ХХ ст. – середина другого десятиліття ХХІ ст.). Прослідковано видозміну в підходах, методології, парадигмах при висвітленні різноманітних процесів, що мали місце як у ЗУНР, так і в Україні під час Революції 1917–1921 рр. Виокремлено здобутки національної історіографії, окреслено можливі шляхи розвитку вітчизняного історіописання з означеної проблеми.

Ключові слова: Західно-Українська Народна Республіка, історіографія, історіографічні парадигми, методологія, історична школа, історіографічний напрям.

За 95 років від часу виникнення Західно-Української Народної Республіки вивченням історії діяльності, ролі й місця в українському національно-визвольному та державотворчому рухах, в європейському революційному процесі перших двох десятиріч ХХ століття присвячено чимало різноманітної за жанрами, типами й видами наукової літератури. Чільне місце в ній займає українська історіографія, яка сама по собі не є однотипною, характеризується відмінностями, інколи полярно протилежними, у методологічних й ідеологічних принципах і підходах, вирізняється глибиною джерельної бази дослідження й рівнями його синтетично-аналітичних висновків тощо. Це й не дивно, адже тема ЗУНР є важливою, насамперед, для української нації, вислідом діяльності якої на початку ХХ століття вона і є.

За роки незалежності тема Західно-Української Народної Республіки залишалася актуальною й затребуваною. Важливо акцентувати, що її дослідження відбувалося й продовжує здійснюватися на плюралістичних науково-методологічних засадах, з постійним розширенням спектра предметів і наукових дисциплін, представники яких долучаються до дослідницького процесу.

Найвні сьогодні тенденції в розвитку сучасної української історіографії ЗУНР закладалися ще в надрах радянської історичної науки. Процеси горбачовської “перебудови” і “гласності” викликали якісно нову ситуацію в історичній науці України. Своєрідним перехідним етапом від зламу старих стереотипів до формування осучасненого образу минулого в пострадянській історіографії став кінець 1980-х – початок 1990-х рр. Його зміст і тенденції розвитку вже досліджували вітчизняні й зарубіжні вчені (С.Величенко, С.Кульчицький, І.Орлова, В.Тарасова)¹, що дозволяє зосередитися на з’ясуванні того, як поліваріантність інтерпретацій історичного процесу, переоцінки традиційних підходів та чергової концептуалізації української історії позначилася на вивченні проблем ЗУНР. Динаміку цього процесу відображають деякі періодизації трансформаційних процесів радянської “перебудовчої” історіографії, згідно з якими в 1987–1989 рр. розпочалося відкриття та формулювання проблематики, пов’язаної з “білими плямами” історії; упродовж осені 1989 – літа 1990 рр. наростала критика найодіозніших постулатів радянської історіографії, а на літо–осінь 1991 р. припав завершальний етап концептуалізації нової версії історії України (В.Тарасов)².

Основним джерелом цього унікального історіографічного етапу стала публіцистична література, що, головним чином, забезпечувала постановку та розкриття “білих” і “чорних плям” історії. Про розмаїття її тематичного спектра дають уявлення окремі покажчики³. Аналіз цих матеріалів спонукає до таких висновків. У центрі переосмислення суспільно-політичної історії Галичини 1918–1923 рр. постали проблеми, пов’язані з Листопадовою національно-демократичною революцією на західноукраїнських землях, їхнім возз’єднанням із Наддніпрянщиною в 1919 р., боротьбою за становлення самої держави, українсько-польська війна 1918–1920 рр., боротьба за міжнародне визнання західноукраїнської держави до 1923 р., возз’єднання ЗУНР та УНР, як і процес соборності українських земель загалом.

Швидка руйнація старих стереотипів і втрата усталених методологічних канонів й орієнтирів зумовили “раптове загострення” кризових явищ в українській історіографії, що, у свою чергу, ускладнило проведення наукових досліджень. Згодом цю ситуацію визначатимуть і як початок “ренесансу” історичної науки в Україні, коли на тлі критики радянської історіографії розгорталася нагромадження “нових” фактів, реабілітація “незаслужено забутих” імен, переосмислення знакових і актуальних проблем історичного минулого. Важливу роль у заповненні такого “історіографічного вакууму” відіграла різножанрова діаспорна література, яка бурхливим потоком полинула в Україну, стаючи чи не головним “першоджерелом” продукування компілятивних праць. Поряд з цим розпочалося як перевидання класичних робіт з української історії, так і публікація різного роду маловартісних текстів. Усе це дало потужний, але неоднозначний імпульс розвитку історіографічного процесу в першій половині 1990-х рр., і вповні проявилось у вивченні проблем, пов’язаних із зазначеною темою. Такі суперечливі процеси переосмислення породжували нові стереотипи та національно-патріотичний пафос, що не завжди наближало до відновлення історизму й об’єктивності наукових оцінок.

Науковці України з рідкісною однаковістю сприймають той факт, що проголошення 1991 р. державної незалежності “автоматично” відкрило новий етап розвитку вітчизняної історіографії. Однак цей політичний акт, вважаємо, став лише символічною датою подальшого поглиблення її трансформації.

Стан і перспективи розвитку організаційно-інституціонального ландшафту української історіографії, що, передусім, визначається кадровими ресурсами та специфікою й результативністю функціонування наукових установ, предметно аналізувалися авторитетними вченими⁴. Зміни в цій царині неоднозначно, але загалом позитивно позначилися на вивченні історії Галичини воєнно-революційної доби, у тому числі й часів ЗУНР. Збереглася ситуація попередніх десятиріч, коли науковці провідних академічних установ Києва й Східної України майже не проводили спеціальних досліджень з означеної проблеми, що якоюсь мірою компенсували синтези, які пропонували концептуальне осмислення й визначення її ролі та місця в українській історії ХХ ст.

Напрацювання Інституту історії України НАНУ (директор – академік НАН України В.Смолій) – головного центру й координатора історичної науки – великою мірою визначає стратегічний поступ і перспективи розвитку вітчизняної історіографії. Про це свідчать бібліографічні видання та аналітичні публікації⁵, зокрема, і в “Українському історичному журналі” – центральному фаховому науковому часописі України. Фундаментальні розробки співробітників Інституту, відомих учених С.Білокозня, В.Верстюка, С.Віднянського, Г.Касьянова, С.Кульчицького, О.Лисенка, О.Реєнта, О.Рубльова, Ю.Пінчука, В.Смоля, Р.Пирога, О.Удода та інших з новітньої й регіональної історії України, історіографії, спеціальних історичних дисциплін, історичного краєзнавства визначають систему координат вивчення Першої світової війни та наступних революційних подій в Україні, зокрема й у Галичині. Про це, наприклад, яскраво свідчать такі знакові видання, як “Історія України: нове бачення”⁶ “Українські визвольні змагання 1917–1921 рр.”⁷, що вийшли окремим томом у серії “Україна крізь віки”, відзначеній Державною премією України в галузі науки і техніки, і багато інших, які аналізуватимуться нижче.

Сучасний стан дослідження історії Галичини за воєнно-революційної доби 1914–1919 рр. важко уявити без потужного здобутку Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України імені І.Ф.Кураса. Ідеться про праці теоретико-методологічного характеру з історії українських партій і суспільно-політичної думки (Ю.Левенець, І.Курас, В.Котигоренко, В.Перевезій, Ю.Шаповал, Л.Шкляр), напрацювання в галузі етнополітичних й етнонаціональних відносин (Л.Нагорна, М.Панчук, І.Погребинська, О.Рафальський та ін.), розробки з проблем Першої світової війни, Української революції, соборності, історіографії, історичної регіоналістики (Т.Бевз, І.Гошуляк, О.Красівський, В.Кривошея, В.Солдатенко, В.Яремчук та ін.) тощо. Поряд із великою кількістю різновидових одноосібних і колективних праць з означеного кола проблем⁸ співробітники Інституту проводять цілеспрямовану координаційну роботу з консолідації наукового потенціалу України. Цьому слугують також періодичні видання, зокрема, і “Наукові записки”.

Попри незаперечний вплив інтелектуального середовища столиці, зважаючи на об'єктивні суспільні й наукові чинники, визначальний внесок у дослідження історії ЗУНР все-таки зробили наукові осередки західного регіону України. З-поміж них безумовна першість належить львівським історикам, які успадкували високий дух науки від шкіл М.Грушевського й І.Крип'якевича. Чимало з них є співробітниками Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, становлення і розвиток якого пов'язані з іменами І.Крип'якевича, М.Возняка, Я.Дашкевича, О.Карпенка, М.Кравця, М.Герасименка, Г.Ковальчака, Я.Ісаєвича, Ю.Сливки, І.Патера, М.Литвина, К.Науменка, Б.Якимовича та інших знаних учених, котрі досліджували історію Галичини першої третини ХХ ст. Як за радянського періоду, так і в роки незалежності одним з пріоритетних напрямів наукових досліджень інституту є вивчення суспільно-політичних і національно-визвольних рухів на західноукраїнських землях у контексті загальноукраїнських та європейських політичних, соціально-економічних, культурних, етноконфесійних процесів. Їхні результати відображаються у відомому серійному виданні – друкованому органі “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність” і масиві публікацій різних періодів⁹.

Окремо слід відзначити наукові напрацювання вчених факультетів й інститутів історичного профілю, дослідницьких підрозділів вищих навчальних закладів. Кризь призму нашої наукової проблематики надбання вчених Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка викликає зацікавлення передусім у галузі історіографії (Я.Калакура, В.Капелюшний та ін.). Історикам Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича належить пріоритет у буковинознавстві; вони істотно просунулися в дослідженні політичної історії доби Першої світової війни (В.Ботушанський, В.Добржанський, Л.Карпо, Ю.Макар, С.Попик, В.Фісанов та ін.). У Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В.Гнатюка під проводом М.Алексієвця формується школа української історичної біографістики, з її кола вийшла низка ґрунтовних праць про визначних учених і громадсько-політичних діячів, чия наукова чи суспільна діяльність пов'язана з історією Галичини першої третини ХХ ст. Національно-визвольний рух краю зазначеного періоду активно вивчають дрогобицькі історики І.Думинець, М.Сеньків та ін.

На окрему увагу заслуговує доробок ще двох національних університетів – Львівського ім. І.Франка та Прикарпатського ім. В.Стефаника, які в першому випадку уособлюють збереження й поглиблення наукової традиції з вивчення політичної історії Галичини ХХ ст., а в другому – динамічне нарощування потенціалу досліджень, пов'язаних із цією проблематикою. Львівські історики старшої генерації, передаючи свій досвід молодшим колегам, продовжують плідну роботу над вивченням суспільно-політичної історії Галичини першої чверті ХХ ст., пропонують історіографічні розробки з окресленої тематики (С.Макарчук, І.Васюта, Л.Зашкільняк, К.Кондратюк, М.Мудрий, О.Павлишин, О.Сухий та ін.). Дедалі помітнішим неординарним явищем наукового життя України стає існуючий при Львівському університеті Інститут історичних досліджень, який під проводом Я.Грицака розробляє концепцію модерної історії України¹⁰, чому слугує друкований орган – “Україна модерна”.

Схожі тенденції простежуються в середовищі істориків Прикарпатського університету (М.Геник, О.Жерноклеєв, О.Карпенко, А.Королько, М.Кугутяк, В.Марчук, І.Монолатій, І.Райківський, Б.Савчук, В.Великочий та ін.), які за останнє десятиріччя представили помітний науковий здобуток з історії ЗУНР, суспільно-політичних рухів Галичини, а також у галузях археології, регіоналістики тощо.

Потрібно відзначити продуктивну діяльність із формування наукових кадрів і розвитку воєнно-історичних студій Львівського військового інституту імені гетьмана П.Сагайдачного Національного університету “Львівська політехніка”, який зі своїм “Військово-науковим вісником” посідає помітне місце у формуванні військової історичної науки в Україні.

Слід мати на увазі, що, крім названих установ й осередків, значна частина вчених працює в інших столичних та регіональних наукових і навчальних закладах. Поряд з істориками вагомий внесок у вивчення комплексу проблем, пов'язаних з історією ЗУНР, роблять фахівці з інших галузей знань – правознавці, політологи, культурологи, соціологи, педагоги, географи та ін.

Першою визначальною й прикметною, на наш погляд, рисою сучасної української історіографії ЗУНР є та, що зміна поколінь у дослідженні цієї теми, як і, наприклад, Галичини воєнно-революційного періоду, відбулася в неконфронтаційному органічному руслі, що забезпечує спадковість і поступальність історіографічного процесу. Провідну роль у відновленні досліджень з історії ЗУНР відігравали представники старшої генерації, які одностайно сприйняли нову державницьку парадигму, позбавляючись при цьому інерційного мислення. З кінця 1990-х років посилюється роль в її вивченні молодих науковців, чиє становлення почалося за часів “перебудови”, чимало з них здобули освіту за кордоном. Не “зраджуючи”, як і їхні старші колеги, засади позитивізму, вони активніше орієнтуються на західну методологію, намагаючись пристосувати її теоретико-методологічні принципи до вивчення української історії. Схожі процеси супроводжували розвиток досліджень з історії суспільно-політичного руху Галичини за доби Першої світової війни, однак у цьому випадку молоді науковці активніше долучилися до розробки цієї теми.

Наприкінці 1980-х – у першій половині 1990-х років процес ліквідації “білих плям” історії розгортався на основі як емпіричного матеріалу, так і позитивістсько-романтичних схем, що утвердилися в нерадянській історичній, історико-мемуарній, історико-публіцистичній літературі 1920–1960-х рр. Саме вони швидко заповнювали “зненацька” утворену “методологічну лакуну”. Таким чином, уже національно зорієнтована (україноцентрична) історіографія, з одного боку, стала слугувати ідеологічним засобом легітимізації нового державно-політичного режиму, а з іншого, – відокремлювала Україну від європейського контексту. Безпрограшна перспектива творення нової (чи то пак, “старої”) державницької історичної парадигми виявилася до вподоби як старшій, так і молодшій генерації істориків. Одним з її наслідків став “дисертаційний бум”: третина із загальної кількості захищених в Україні в 1993–2002 рр. докторських (192) і кандидатських (1 243) робіт припадала на історичні спеціальності¹¹. Тоді ж утвердилася практика спрощеного визначення “методологічної основи” досліджень, яка схематично зумовлювалася набором трафаретних фраз про додержання “засад історизму”, “об’єктивності” і т. ін.

Упродовж 1990-х рр. дослідження комплексу проблем, пов’язаних з історією ЗУНР, відбувалося в руслі процесу, який Г.Касьянов назвав “націоналізацією” історії. Він відповідав основним канонам окресленої вченим нормативної історіографії, зокрема таким, як повернення “еміграційних” істориків, “інтелектуальна репатріація західних учених українського походження” та ін.¹² Таким чином, якщо безумовним лідером для канонізації загальної схеми української історії став М.Грушевський, то при висвітленні, як у нашому випадку, історії Галичини 1918–1923 рр. роль основного “канону” виконували праці й спогади Д.Дорошенка, так що покликання на них стали мало не “обов’язковою” нормою для сучасних дослідників, навіть попри те, що до їхнього висвітлення визначний історик підходив крізь призму власних переживань. Схожу роль в осмисленні польсько-українських відносин, діяльності січового стрілецтва, Української галицької армії та різних аспектів історії ЗУНР відігравали праці І.Лисяка-Рудницького, В.Кучабського, С.Ріпецького, Л.Шанковського, С.Ярославина (І.Сохоцького) та інших “реабілітованих” істориків і класиків української суспільної думки.

Таким чином, намагаючись з’ясувати причинно-наслідкові зв’язки, розкрити сутність суспільних процесів і явищ, історики воліли дотримуватись (у кращому випадку – “доповнювати”) усталених традиційних схем, аніж удаватися до їхнього перегляду, наражаючись на можливі несприйняття й критику з боку колег по цеху. Традиції романтизму з визначенням українців як головного суб’єкта своєї національної історії через сторіччя трансформувалися в етно[україно]центризм з ідеєю ексклюзивності “української історії”. Зрештою, викривальний характер праць поступово змінила їхня просвітницько-популяризаторська спрямованість, національно-патріотичний пафос ставав нормою й визначальною оціночною характеристикою, приховуючи методологічну недосконалість.

Українські та зарубіжні вчені докладно розкрили суть і складові такого явища, як “національний історичний міф”¹³, що дозволяє говорити про присутність цього канону в історіографії досліджуваної теми, яка, до того ж, набула виразного регіонального забарвлення. Це, наприклад, проявляється у формуванні образу “зовнішнього ворога”, що став зручним аргу-

ментом для пояснення причин поразки визвольної боротьби та представлення українства, зокрема галичан, у вигляді незаслужено покривдженої нації. Апологія ролі Галичини в українській історії з виразним наголосом на її націєтворчому потенціалі та винятковій ролі в генеруванні етнокультурної ідентичності слугувала вагомим мотивом плекання ідеї “галицького п’ємонтизму”.

Другою, вважаємо, характерною ознакою сучасної національної історіографії ЗУНР є присутність у ній двох груп науковців (але не “наукових напрямів”, як їх подекуди номінують). Представники першої, яких часто називають “традиціоналістами”, обстоюють власне традиційні підходи й класичну лінійну схему українського історичного процесу. Другу (“модерністів”, “ревізіоністів”), передусім, уособлюють відома київська дослідниця Н.Яковенко та львівський учений Я.Грицак. Згуртування й інституціоналізація останньої відбуваються навколо таких наукових і дослідницьких проєктів, як “Критика”, “Модерна історія”, “Український гуманітарний огляд”, “І”, “Дух і літера” та ін. Це середовище прагне переосмислити українську історію, передовсім, на основі західних теоретико-методологічних й історіософських концептів, його власне “інтелектуальне обличчя”, вважаємо, лише починає вимальовуватися. Між цими групами точиться відкрита чи завуальована полеміка, однак поки що рано говорити про її цілеспрямований і предметно-структурований характер. При цьому простежуються більш чи менш виразні обриси в підходах і трактуваннях як конкретно-історичних, так і концептуально важливих проблем історії Галичини 1914–1919 рр., що засвідчують розробки Я.Грицака, О.Павлишина та ін.

Урешті, за сучасної методологічної “невизначеності” такий поділ окреслюється доволі умовно. Відносити до “традиціоналістів” більшість сучасних українських істориків, тим паче представників молодшої генерації, можна з певними застереженнями: хоч їхні історієписання будуються за класичною лінійною схемою державотворення, у них активно “вплітаються” (інша справа – штучно чи органічно) модерні західні теоретичні й термінологічні взірці. Це, своєю чергою, посилює притаманну вітчизняній історичній продукції кінця ХХ – початку ХХІ ст. термінологічну плутанину, коли в одні й ті ж поняття вкладається різний зміст.

Загалом у 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. українська історіографія, зокрема й стосовно нашої теми, продовжувала, вважаємо, еволюціонувати в руслі романтичних і позитивістських ідей. Більшість істориків і надалі вірять, що, завдяки поліпшенню фахового інструментарію, передусім розширенню та вдосконаленню методів критики історичних джерел, можна досягти бажаної “об’єктивності” у вивченні та відображенні процесів і явищ, що становлять зміст наукового дослідження.

У сучасній вітчизняній історіографії доволі легко відбулася зміна парадигми “радянської” на “національну”. На початковій стадії цього процесу остання будувалася на постулатах західноукраїнської й емігрантсько-діаспорної історіографічних традицій 1920–1960-х рр., що виразно проявилось й у трактуванні історії Галичини першої чверті ХХ ст. Згідно з влучним зауваженням Г.Касьянова, якщо раніше українська історія виглядала як невинний лінійний процес класової боротьби, то тепер її пишуть як лінійний процес становлення нації чи державності, але в річищі тієї ж телеології¹⁴.

Після позитивістсько-романтичного написання історії задля повернення “правди про минуле” історики знову актуалізували проблему необхідності оновлення методологічних підходів і засад української історичної науки (В.Смолій, О.Реєнт, Я.Калакура, Л.Зашкільняк, Г.Касьянов, Я.Грицак, Н.Яковенко, В.Потульницький, І.Колесник, Л.Таран та ін.). Посилилися намагання розв’язати цю проблему, зокрема й щодо поліпшення методики обробки джерельного матеріалу, за рахунок напрацювань інших гуманітарних і точних наук. Усе це відповідним чином позначалося на рівні й характері досліджень з регіоналістики, які стали одним з перспективних напрямів розвитку сучасної української історіографії.

Перспективною виглядає розробка квантативної методики історичних досліджень, зокрема кліометрики, що відкриває нові можливості джерелознавчого аналізу¹⁵. До речі, вона вже довгий час успішно застосовується на Заході, однак коло її послідовників в Україні залишається вузьким. Це стосується й запропонованої І.Колесник моделі нової культурно-інтелектуальної історії, що позиціонує себе між внутрішньою й зовнішньою історією ідей, змістом і

формою, автором і дослідником тексту¹⁶. Будучи прихильницею культурно-антропологічної історії, дослідниця наголошує на антропоцентризмі української історіографії, яка з XIX ст. тісно пов'язується з ментальними структурами суспільства¹⁷.

До пошуку нових методологічних орієнтирів долучаються представники інших гуманітарних наук – філософи, правознавці, культурологи, соціологи, психологи. Їхні наукові розробки здебільшого ведуться в руслі модерністських і постмодерністських викликів та побутуючих у західній науці науково-теоретичних конструктів, наближених до психоісторії, соціальної історії тощо. Привертають увагу перші оригінальні спроби застосування методології порівняльного аналізу для вивчення українського національного руху в контексті визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи¹⁸, які засвідчили потребу розвитку компаративістських досліджень.

Таким чином, відмінною рисою української історіографії історії ЗУНР стало те, що до кінця 1980-х років на процес їхнього осмислення суттєво вплинули не стільки теоретико-методологічні пошуки, у яких пануючою засадою залишався позитивізм, скільки обставини ідейно-політичного характеру, які, передусім, і спонукали до дискурсу навколо різних наукових проблем. При цьому безоглядно пануючою парадигмою залишався україноцентризм, який виріс із романтичної історіографії попередньої доби й адаптувався до нових віянь часу та суспільних викликів. На тлі дискурсу про “кризові явища” у сучасній вітчизняній історіографії в її межах зроблено якісно новий поступ вивчення всього комплексу проблем, пов'язаних із нашою темою. Долаючи стереотипи й інертність впливів попередніх періодів, сучасні історики пропонують нові методологічні підходи й теоретичні моделі інтерпретації емпіричного матеріалу та прагнуть, опираючись на традиції української історіографії та постмодерністські виклики західної історичної науки, переосмислити складний і суперечливий феномен суспільно-політичних процесів у Галичині за воєнно-революційної доби 1914–1919 рр.

Характеризуючи персональні напрацювання українських учених у вивченні історії ЗУНР кінця XX століття – перших десятиліть століття XXI, зауважимо, що головні здобутки в розробці зазначеної теми, на нашу думку, належать історикам західноукраїнського регіону. З-поміж них пальму першості слід, вважаємо, розділити між двома центрами. До першого з них віднесемо науковців Львова (Я.Грицак, В.Ковальчук, О.Красівський, П.Лепісевич, М.Литвин, С.Макарчук, О.Павлишин, І.Патер, В.Расевич, Ю.Сливка, О.Сухий та ін.), де сформувалися глибокі традиції вивчення історії Галичини першої половини XX ст. Ці вчені мають кращий доступ до основного джерельного масиву, а також широкі зв'язки з європейськими колегами, що стимулює дослідницький процес. До другого слід віднести науковців Івано-Франківська (С.Адамович, В.Великочий, Н.Винник, С.Дерев'янка, О.Карпенко, О.Жерноклеєв, В.Марчук, Л.Костючок, М.Кугутяк, І.Любчик, І.Райківський, М.Міщук, Б.Савчук та ін.). Вони, зокрема, здійснили помітний поступ у вивченні суспільно-політичного руху в Галичині в другій половині XIX – першій третині XX ст.

Окремо слід виділити археографічну роботу колективу під керівництвом покійного нині, світлої пам'яті доктора історичних наук, професора Олександра Карпенка. Мова йде про публікацію унікального 5-томника у 8-ми книгах документів і матеріалів до історії ЗУНР, остання з яких готова побачити світ ще цього річ.

Чимало важливих для нашої теми розробок запропонували науковці Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича (О.Добржанський, В.Ботушанський, В.Карпо, А.Коцур, С.Попик, В.Фісанов та ін.), які національно-політичні процеси в Галичині та Буковині досліджують переважно в спільному історичному контексті.

Дедалі помітніший вплив на історіографію національно-політичного руху доби визвольних змагань справляють теоретичні розробки в галузях політології, партології, соціології, виконані на міждисциплінарному рівні¹⁹.

Сучасна історична наука, переосмислюючи на нових науково-методологічних засадах творчі надбання учасників Української революції й українського зарубіжжя, опираючись на значну джерельну базу, усе ж вийшла на новий рівень осмислення місця й ролі ЗУНР, різних аспектів її діяльності. Характерною для неї сьогодні є наявність так званого “історіографічного маятника”.

Маємо на увазі те, що в ній фактично зберігаються так звані “проуенерівський” і “прозунрівський” “струмені” і підходи. Такий стан справ зумовлюється, вважаємо, насамперед тематичною спрямованістю наукових праць: досліджуючи суспільно-політичні процеси в Наддніпрянщині чи Галичині, автори зосереджуються на вивченні історіографічних й історичних джерел відповідного спрямування. Таким чином, вони починають мислити у “відповідному” “проуенерівському” чи “прозунрівському” ключі, що, з одного боку, нерідко призводить до ідеалізації одних (власне досліджуваних) процесів та явищ й упередженого висвітлення подій, які відбувалися в іншому – “протилежному” – таборі чи навпаки.

Ця тенденція тією чи іншою мірою властива більшості сучасних праць з історії УНР і ЗУНР. Граничні межі такого “історіографічного маятника” часто сягають полярних точок, коливаючись від категоричного виправдання дій очільників наддніпрянських державницьких формацій до абсолютизації правильності дій західноукраїнських політичних провідників. Ця однобічність оцінок виразніше простежується в спеціальних дослідженнях з історії цих двох регіонів, тоді як у працях узагальнюючого характеру, де їхній розвиток висвітлюється паралельно, полярність трактувань дещо згасає.

Сама по собі наявність різних, аж до протилежних, оцінок діяльності УНР і ЗУНР насправді не є новою. Радше вона продовжує традицію протистояння між представниками цих кіл, що були учасниками й свідками подій і висвітлювали свої позиції в працях мемуарного характеру. Тут слід акцентувати увагу на тому, що, стаючи на бік “проуенерівців” чи “прозунрівців”, сучасні вчені все більше вдаються до компаративістських досліджень, присвячених розгортанню українського національного руху в Галичині та Наддніпрянщині. Не занурюючись у дискусію навколо цієї проблеми, звернемо увагу на думку М.Кугутяка й О.Рафальського, які, узагальнивши здобутки української суспільної думки й історіографії із цього питання, показали, що українці обох регіонів жили та збагачували одні одних, формуючи як те “загальне”, що становило основу для єднання, так і те “відмінне”, що гальмувало й перешкождало його досягненню²⁰.

У центрі уваги української історіографії історії ЗУНР продовжує залишатися феномен соборності. Порівняно новий методологічний підхід до вивчення цього феномену представляє його висвітлення на рівні історії повсякденності. Нові грані осмислення контактів на “побутовому” рівні віднаходимо в історико-мемуарних працях, зокрема, між галичанами, що опинилися в російському полоні, і місцевими українцями, з одного боку²¹, та стосунки українських вояків російської армії з місцевим населенням під час окупації Галичині – з іншого²². Говорячи про це явище, навіть досвідчений публіцист й історик В.Дорошенко не без пафосу відзначає, що такі контакти викликали “непереможне бажання” західноукраїнської людності злучитися зі східними братами у своїй власній державі²³.

Не без впливу такої літератури відповідні погляди утверджуються і в сучасних наукових дослідженнях. Деталізуючи розгляд “масових контактів” східних і галицьких українців на прикладі численних джерел, зокрема й прозових творів, О.Рубльов у своїй ґрунтовній монографії доводить, що через фронтіві чи позафронтіві стосунки між ними налагоджувався діалог, так що весь народ плекав надію на соборну Україну²⁴. Такі твердження потребують, вважаємо, більшої аргументації задля доведення, що “соборницькі переконання” сформувалися на рівні масової свідомості вже в період Першої світової війни.

Перспективними й новаторськими виглядають компаративістські дослідження державотворчих процесів у Наддніпрянщині та Галичині, які де в чому можна розглядати як продовження і поглиблення порівняльних студій про динаміку й паралельність розгортання в них національного руху та пов’язаних з ними наукових дискурсів. У такому контексті Є.Хлюпін спробував визначити етапи уніфікації політичних систем УНР і ЗУНР. Порівнявши еволюцію їхніх головних складників, автор дійшов висновку, що становлення державних структур ЗУНР хронологічно випереджало формування політичної системи УНР. На його думку, саме відсутність загальнонаціональної партійно-політичної системи та спільного інституту лідерства стала на заваді об’єднанню двох республік в унітарну державу²⁵.

На середину третього десятиліття української незалежності в національній історіографії, можемо стверджувати, сформувався окремий дослідницький напрям – “зунрознавство”,

представлений масивом наукової та іншої літератури. Його наріжною парадигмою є трактування історії ЗУНР як невід'ємної органічної складової українських визвольних змагань ХХ ст. та Української революції 1917–1921 рр. Процес її осмислення відзначається тяглістю, подекуди інертністю: викладені за міжвоєнного періоду учасниками тих подій погляди й оціночні характеристики продовжують домінувати в сучасній історіографії, яка не завжди зважає на їхню ідейну заангажованість і суб'єктивізм. Це проявляється в збереженні в ній уже згаданих “прозунрівського” і “проуенерівського” струменів, які пропонують відмінні оціночні характеристики не лише окремих “другорядних”, але й принципових концептуальних проблем історії ЗУНР, що знаходить відображення в регіональних студіях, у спеціальних узагальнюючих дослідженнях з історії Української революції й історичних синтезах.

Контроверсійність і різний ступінь наукової розробки притаманні окремим аспектам історіографії ЗУНР. Зберігається становище, коли дослідники детально розкривають зовнішній, формальний бік процесів державотворення, тоді як реальним механізмам і наслідкам їхнього функціонування приділяється значно менша увага. Опираючись на нові методологічні засади, учені помітно просунулися у висвітленні функціонування вищої і середньої ланок керівних органів ЗУНР, тож у тривалій полеміці про її людський ресурс починає переважати позиція, згідно з якою це державне утворення мало достатній інтелектуально-організаційний потенціал, тому не було вагомих внутрішніх причин для поразки західноукраїнської республіки. Позитивними явищами стали наукові дискусії та реалізація спільних проєктів польських й українських істориків, які спонукають до пошуків нових напрямів досліджень і сприйняття науково-методологічних новацій.

Аналіз базових наукових надбань національної історіографії дозволяє окреслити кілька концептуальних проблем і визначити перспективи подальшого вивчення важливих питань конкретно-історичного характеру щодо історії ЗУНР.

Суспільно-політичні процеси в Галичині 1914–1919 рр. загалом знайшли достатньо повне відображення в українській історіографії. Про це свідчить той факт, що з 2006 до 2011 рр. було захищено 173 докторські й кандидатські дисертації з історії української революції²⁶, однак рівень і глибина дослідженості окремих процесів та явищ, що становлять їхній зміст, не завжди відповідають потребам і викликам сучасної вітчизняної і західної науки. Причини цього вбачаємо в інертності творчої діяльності істориків та їхній недостатній обізнаності із сучасними теоретико-методологічними розробками, новаціями.

По-перше. Українська історіографія сьогодні головно залишається наскрізь позитивістською, тому, розробляючи конкретну наукову проблему, історик убачає своїм першочерговим завданням зібрати якнайбільше нових джерел, маловідомих фактів, які за традицією викладаються в проблемно-хронологічному порядку. За таких обставин уся аналітика часто обмежується прикінцевими висновками.

По-друге. Україноцентризм і національно-патріотична глорифікація минувшини залишаються визначальними принципами оцінювання і характеристики суспільних процесів та явищ. Аналізуючи літературу, присвячену окремим аспектам нашої теми, повсякчас зустрічаємося з тим, що науковці не пропонують нових – власних, одержаних на основі ними ж проаналізованого емпіричного матеріалу, оціночних характеристик суті, значущості, ролі, впливів, наслідків певних історичних подій, явищ, персоналій тощо, а воліють покликатися на думки й погляди попередників, передусім, істориків-мемуаристів, які з відомих причин відзначаються суб'єктивізмом, а нерідко й суперечать засадам історизму.

По-третє. Цікаві сюжети та подекуди якісно новий рівень історичних знань й уявлень про різні аспекти суспільно-політичних процесів у Галичині пропонують дослідники, висвітлюючи їх з позицій мікроісторії, історії повсякденності, психоісторії та інших “нетрадиційних” для вітчизняної історіографії методологічних підходів, які активно використовуються західною наукою. Поряд із цим чимало потенційних можливостей має використання її науково-теоретичних розробок у галузях військової, соціальної, економічної, політичної (інституціональної) історії тощо.

По-четверте. Комплексне, глибоке осмислення історії ЗУНР, як, зрештою, і багатьох інших фундаментальних проблем історії України та її окремих регіонів, неможливе без з'ясу-

вання їхньої поліетнічної сутності. Це ж стосується і розуміння альтернативності історичного процесу, що вимагає від дослідників урахування як усієї сукупності чинників, що зумовлювали ті чи інші вияви суспільного життя, так і різних (відмінних, полярних) думок і поглядів самих дослідників – мемуаристів, професійних істориків та ін.

Досягнутий рівень знань зумовлює потребу й перспективність спеціальної комплексної розробки наукових проблем історії Галичини воєнно-революційного періоду 1914–1919 рр., складовою яких безпосередньо є також історія ЗУНР. Вона, на нашу думку, є органічною ланкою не лише революційних процесів у краї, Української революції 1917–1920 (1923) рр., а й органічною зав'язю, що сполучає українське суспільство до й після Першої світової війни. При цьому маємо на увазі не стільки суспільство галицьке, скільки загальнонаціональне українське, складовою якого галицьке стає саме після етапу ЗУНР, соборницьких дій УНР і ЗУНР 1919 року.

Перед сучасною українською історіографією щодо вивчення історії ЗУНР, вважаємо, стоять сьогодні такі завдання, як короткотермінового, так і довгострокового характеру:

- всеохоплююче вивчення партійно-політичних трансформацій сприятиме розширенню уявлень про становище, діяльність, видозміни всіх (а не лише окремих) діючих у краї партійних угруповань та різного роду політичних і громадських інституцій;

- спеціальне дослідження соціально-економічного становища краю стимулюватиме формування цілісних уявлень про цю визначальну сферу історичного розвитку, чого не можна досягнути, розглядаючи її як “складову” чи “наслідок” певних національно-політичних та інших суспільних процесів;

- на окреме вивчення та компаративістський аналіз заслуговує життєдіяльність усіх етнічних спільнот краю за переломної історичної доби;

- слід визнати доцільним висвітлення сукупності всіх складових культурно-освітнього й мистецького становища та розвитку Галичини зазначеного періоду, що сприятиме з'ясуванню його місця і значення в історії культури України;

- вивчення церковно-релігійного розвитку Галичини зазначеного періоду як самостійної дослідницької проблеми має відтворити всю унікальність цього визначного явища в історії духовного життя України та всієї Європи.

1. Величенко С. Перебудова та минуле неросійських народів / С. Величенко // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 96–105; Кульчицький С. Українська історія як знаряддя легітимізації пострадянського політичного устрою наприкінці 80-х років / С. Кульчицький // Історія та історіографія в Європі. – 2004. – Вип. 3. – С. 101–106; Орлов И. Современная российская историография: смена научной парадигмы? / И. Орлов // Харківський історіографічний збірник. – К. : Вид-во НУА, 2006. – С. 15–21; Тарасов В. В. Роль публіцистики у вивченні “білих плям” української історії. 1989–1991 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спец. іст. дисципліни” / В. В. Тарасов. – Дніпропетровськ, 2008. – 19 с.
2. Тарасов В. В. Роль публіцистики у вивченні “білих плям” української історії. 1989–1991 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спец. іст. дисципліни” / В. В. Тарасов. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 15.
3. Газетно-журнальна публіцистика 1989–1991 рр. як історичне та історіографічне джерело в проблематиці “білих плям” вітчизняної історії : науково-допоміжний бібліогр. покажчик / упоряд. В. В. Тарасов. – Х. : Курсор, 2007. – 274 с.
4. Грицак Я. Українська історіографія. 1991–2001: десятиліття змін / Я. Грицак // Україна модерна. – К. ; Львів : Критика, 2005. – Ч. 9. – С. 43–67; Ісаєвич Я. Українська історична наука: організаційна структура і міжнародні контакти / Я. Ісаєвич // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми : [кол. монографія / за ред. Л. Зашкільняка]. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. – С. 7–23; Кравченко С. Чи має Україна істориків? / С. Кравченко // Критика. – 2001. – № 4. – С. 18–19.
5. Бібліографія основних видань Інституту історії НАН України 1936–2001 / уклад. : І. С. Азарх, Л. Я. Муха ; відп. ред. С. В. Кульчицький. – К., 2002. – 256 с.; Реєнт О. П. Видання Інституту історії України НАНУ / О. П. Реєнт, О. Є. Лисенко // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С. 55–76; Реєнт О. П. Огляд видань Інституту історії НАН України за останнє 10-річчя / О. П. Реєнт, О. Є. Лисенко // Історичні зошити. – К., 1997. – 110 с.

6. Калина В. Українсько-польська війна / В. Калина // Українська Галицька Армія : матеріали до історії. – Вінніпег : Вид-во Д. Микитюка, 1958. – С. 391–423.
7. Седляр О. В. Громадсько-політична діяльність Андрія Чайковського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / О. В. Седляр. – Львів, 2005. – 19 с.
8. Бібліографія праць співробітників інституту 1991–2001 рр. / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень / голов. ред. І. Ф. Курас. – К., 2002. – 144 с.
9. Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича Національної академії наук України. Бібліографія праць наукових співробітників. 1990–2001 / відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 2001. – 444 с.; Ісаєвич Я. Д. Сторінки історії. Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ / Я. Д. Ісаєвич // Український історичний журнал. – 2002. – № 4. – С. 3–25; Петегірич В. М. Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України / В. М. Петегірич // Енциклопедія історії України : у 5 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3 : Е–Й. – С. 500–501.
10. Грицак Я. Інавгураційна доповідь на відкритті Інституту історичних досліджень Львівського державного університету ім. Івана Франка (29 січня 1993 р.) / Я. Грицак // Україна модерна. – Львів, 1996. – С. 9–15.
11. Зашкільняк Л. Методологічні аспекти світової історіографічного процесу і сучасна українська історична наука / Л. Зашкільняк // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми : [кол. монографія / за ред. Л. Зашкільняка]. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. – С. 45.
12. Касьянов Г. “Націоналізація” історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х) / Г. Касьянов // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми : [кол. монографія / за ред. Л. Зашкільняка]. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. – С. 57–73.
13. Там само. – С. 65–66.
14. Касьянов Г. Ще не вмерла українська історіографія / Г. Касьянов // Критика. – 2002. – Ч. 4. – С. 18–20.
15. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття : навч. посіб. для іст. ф-тів ун-тів / В. В. Підгаєцький. – Дніпропетровськ, 2001. – 391 с.
16. Колесник І. Історіографічний дискурс в Україні: реалії та прогнози / І. Колесник // Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології : матеріали Всеукр. наук.-методол. семінару (Київ, 17 черв. 2004 р.). – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2005. – С. 22–35; Колесник І. І. Українська історіографія (XVIII – початок ХХ століття) / І. І. Колесник. – К. : Генеза, 2000. – С. 32–35.
17. Колесник І. І. Українська культура та історіографія: історія ментальностей / І. І. Колесник // Український історичний журнал. – 2002. – № 1. – С. 26–37.
18. Винарчук Т. В. Український національний рух в контексті визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи (кін. ХІХ ст. – 1920 рр.): компаративний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Т. В. Винарчук. – Запоріжжя, 2003. – 18 с.
19. Калмакан І. Виникнення та еволюція національної системи в Україні в ХХ столітті : дослідження / І. Калмакан, О. Бриндак. – Одеса, 1997. – 191 с.; Українська державність у ХХ столітті : історико-політологічний аналіз / кер. авт. кол. О. Дергачов. – К. : Політична думка, 1996. – 223 с.; Шевчук В. П. Історія української державності : курс лекцій / В. П. Шевчук, М. Г. Тарасенко. – К. : Либідь, 1999. – 478 с.
20. Кульчицький С. Періодизація вітчизняної історії / С. Кульчицький // Студії з архівної справи та документознавства. – 1998. – Т. 3. – С. 53–57.
21. Іванина Н. Залізні роки. Спомини 1914–1922 / Н. Іванина [передм. Є. Яворівського]. – Львів : Вид. І. Тиктора, 1937. – 132 с.; Мисак Н. Ф. Українська інтелігенція Галичини напередодні Першої світової війни (1904–1914 рр.) / Н. Ф. Мисак // Військово-науковий вісник. – Львів : Львів. військ. ін-т, 2005. – Вип. 7. – С. 191–203; Степанів О. Спогади з російського полону / О. Степанів // Україна: наука і культура. – 1994. – Вип. 28. – С. 20–22.
22. Вислоцький І. Спомини розвідника з часів Першої світової війни / І. Вислоцький ; [упоряд. О. Вислоцька-Третяк]. – Львів : Галицька видав. спілка, 2007. – 228 с.; Кобець О. (Олексій Варава). Записки полоненого. Пригоди і враження учасника Першої світової війни / О. Кобець. – Мюнхен, 1959. – 335 с.
23. Дорошенко В. Київ і Львів (Про єдність українських земель та зв’язки і зносини між ними від прадавнини до нашого часу) / В. Дорошенко // Наш Львів : ювіл. зб. 1252–1952. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1953. – С. 16–30.
24. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних та культурних процесах (1914–1939) / О. С. Рубльов. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2004. – 648 с.
25. Хлюпін Є. Перші контакти урядів ЗУНР і УНР / Є. Хлюпін // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 237–239.

- ²⁶. Корольов Г. Дисертації з проблем історії Української революції, захищені у 2006–2011 роках / Г. Корольов // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – 2011. – № 11. – С. 409–429.

В статье делается попытка анализа и оценки современной украинской историографией наработок в изучении истории Западно-Украинской Народной Республики (конец 80-х гг. XX в. – середина второго десятилетия XXI в.). Прослежено видоизменение в подходах, методологии, парадигмах при освещении разнообразных процессов, имевших место как в ЗУНР, так и в Украине во время Революции 1917–1921 гг. Выделены достижения национальной историографии, очерчены возможные пути развития отечественного историописания в ракурсе очерченной проблемы.

Ключевые слова: Западно-Украинская Народная Республика, историография, историографические парадигмы, методология, историческая школа, историографическое направление.

The attempt to analyze the history of the Western-Ukrainian People's Republic (WUPR) (late 80 of the 20th century – the middle of the second decade of the 21st century) by the modern Ukrainian historiography is made in this article. The modification of approaches, methodology and paradigms in the coverage of the various processes that have taken place both in WUPR and in Ukraine during the Revolution of 1917–1921 are examined. The author determined the achievements of the national historiography, outlined the possible ways of domestic writing history development in the definite problem.

Keywords: Western-Ukrainian People Republic (WUPR), historiography, historiographical paradigm, methodology, historical school, historiographical direction.

УДК 323.15(477)

Микола ЛИТВИН

ПРОГРАМА ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ДОКУМЕНТИ Й МАТЕРІАЛИ ЕМІГРАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ

Проаналізовано документи й матеріали еміграційного уряду Є.Петрушевича щодо засад формування державно-політичної системи Західно-Української Народної Республіки, зокрема, удосконалення її внутрішньої політики.

Ключові слова: Західно-Українська Народна Республіка, еміграційний уряд, державно-політична система, соборність.

Після поразки Української національно-демократичної революції в середовищі українського політикуму не було вироблено чіткої програми державно-політичного відродження України, бракувало також консолідації серед військово-політичної еміграції УНР, Української держави П.Скоропадського, ЗУНР, Кубанської Народної Республіки. Саме в такий непростий час, усередині 1920 р., галицький еміграційний уряд Є.Петрушевича розпочав розробку нової зовнішньополітичної стратегії та програми внутрішньої соціально-політичної розбудови ЗУНР (Галицької республіки).

Важливі правно-політичні документи уряду підготував член Української Національної Ради ЗУНР, відомий учений-конституціоналіст С.Дністрянський, який на той час мешкав у Празі¹. Зокрема, 1920 р. він запропонував галицькому керівництву “Проект Конституції Західно-Української Народної Республіки”, який складався з трьох глав: “Держава і право”, “Державна влада”, “Право народів на самовизначення”. Перша глава містила три розділи: “Правова держава”, “Людські та громадські права”, “Права народу”. Друга глава складалася з розділів: “Основи державної влади”, “Організація народної волі”, “Виконання народної волі”. Третя глава проекту Конституції не структурована. Указаний проект закладав основи конституційного ладу реорганізованої ЗУНР, яка мала стати правовою, самостійною, демократичною і

національною державою. Державна влада повинна була будуватися за принципом розподілу на законодавчу, виконавчу й судову. Держава визнавала також місцеве самоврядування².

У проекті Конституції підкреслено, що держава визнає людину з її правами та свободами важливою соціальною цінністю. До особистих прав і свобод громадян віднесено право на недоторканість особи й житла, свободу поселення і пересування, таємницю особистого життя, свободу совісті, свободу наукової творчості й промислу. Визначено політичні права та свободи громадян: право на свободу зборів, створення громадських спілок, право на подання петицій, свободу думки й слова, виборче право осіб (після 21 року). Толерувалася діяльність суспільно-політичної преси, яку можна було заборонити лише при порушенні законів. Військовозобов'язані чоловіки підлягали військовій службі. Конституція також зобов'язувала громадян дотримуватися законів держави, сплачувати обов'язкові податки, а також здобувати початкову освіту. Цікаво, що в цьому документі не забуто й пункт про захист інтелектуальної власності громадян³.

Законодавчі функції у відродженій державі мав здійснювати однопалатний парламент – Народна палата, яка обиралася на чотири роки на основі загального, рівного й прямого виборчого права при таємному голосуванні. Передбачалося створення кількох парламентських комітетів, зокрема, щодо законодавства. Загальне керівництво парламентом здійснював голова Народної палати та два його заступники, які обиралися із числа депутатів. З метою дотримання національних інтересів члени Народної палати поділялися на три національні курії: перша курія об'єднувала всіх українців, друга – поляків, третя – інші національності (євреїв, німців). До сфери дій Народної палати належали творення нових законів, підготовка міждержавних угод, законів про паспортизацію та поліцію, військову справу, грошову й митну системи молодій республіки. Особлива увага зверталася на підготовку нового законодавства в галузях соціального забезпечення, охорони здоров'я та ветеринарії, аграрного законодавства та інших. У Конституції підкреслено, що саме Народна палата “оголошує війну і укладає мир”, а також здійснює верховний нагляд за всім управлінням і правосуддям⁴.

Президент республіки як глава держави й глава виконавчої влади, головнокомандувач Збройних сил мав обиратися із числа громадян української національності, що досягли 35 років⁵. При входженні на посаду президент зобов'язувався “скласти присягу на дотримання Конституції і законів, а також на добросовісне виконання своїх обов'язків”. Президент не міг бути одночасно членом Народної палати. Вибори президента планувалися проводити одночасно з виборами в Народну палату. Для здійснення народної волі поруч з президентом як главою виконавчої влади в західноукраїнській державі важливе місце відведено Прибічній раді при президентові та уряді, яка в складі шести осіб (чотирьох українців, одного поляка і ще одного представника іншої національності) мала допомогти очільникам держави в проведенні зовнішньої політики та формування Збройних сил. Президентові також надано право помилювання в державі. Щоправда, загальна амністія належала вже до компетенції Народної палати⁶.

Головним виконавчо-управлінським органом відновленої держави визначено Державну раду (шість членів), яку призначав президент з урахуванням національного нормативного співвідношення (чотири українці й по одному поляку та єврею). Указаних осіб мали рекомендувати експерти національних курій Народної палати. Державній раді підпорядковувалися міністерства – внутрішніх справ, фінансів, релігії та освіти, сільського й лісового господарств, торгівлі та промислу, сполучень⁷.

Планувалося реорганізувати й судову систему, яка включала як окремі інституції суди, Державний судовий трибунал, Голову Державної юстиції. Суддів мав призначати Президент Галицької республіки або Голова Державної юстиції, який заступав його, до того ж “остаточно і на все життя”⁸.

У третій главі цієї Конституції, що присвячувалася праву народу на самовизначення, підкреслено: “Кожен громадянин має не тільки право на використання своєї рідної мови в установах і судах, але він може вимагати, щоб зовнішня ділова і судова мова була рідною мовою того чи іншого громадянина. Службовці і судді повинні тому володіти національними мовами громадян”.

У полі зору еміграційного уряду ЗУНР знаходилися й взаємовідносини з національними меншинами. Зокрема, постанова Української Національної Ради 1920 р. “Про діяльність УНР і про виконуючу владу під час окупації території ЗУНР” передбачала в складі нового уряду посаду державного секретаря в справах національних меншин⁹.

У проекті Конституції ЗУНР 1920 р. планувався комплекс важливих заходів, спрямованих на задоволення культурно-освітніх потреб, забезпечення вільного етнокультурного розвитку українців і національних меншин, створення умов для гармонійного співіснування громадян суверенної республіки, незалежно від їхнього етнічного походження. Зокрема, у документі (§ 41, 42) наголошено: “Український народ здійснює національну владу на своїй національній території. Іншим народам, які постійно проживають у Західній Україні, належить право на національне управління відповідно до права на самовизначення українського народу. Тим самим, кожний народ, що постійно проживає в державі, є самостійний суб’єкт права і має самостійні національні права в школі, установах та в суспільному житті. Належність окремих народностей до народу (належність до народу) ґрунтується на походженні та культурі. Асиміляція припустима. Належність до народу набувається або від батьків, або через особливу заяву після досягнення повноліття”¹⁰.

Вибори до центрального органу законодавчої влади – Установчих зборів мали здійснюватися національностями “окремо”. Українське населення вибирало по одному депутату в кожному загальному виборчому окрузі, крім того, двох депутатів у Львові, одного в Чернівцях і по одному в кожному міському виборчому окрузі. Польське населення, якого багато було в містах та західних повітах Галичини, мало обирати в середньому на вісім загальних виборчих округів по два депутати, у Львові – по три й у кожному міському виборчому окрузі по одному. Євреї, які проживали насамперед у містах та містечках (Львів, Жовква, Броди, Копичинці та ін.) обирали в середньому на кожні десять загальних виборчих округів двох депутатів, крім того, у Львові – двох і в кожному міському зведеному окрузі по одному депутату. Німецьке населення мало обирати у Львові, а румуни в Чернівцях по одному депутату. За румунського депутата із Чернівців пропонувалося щоби голосували також румуни, які постійно проживають в інших громадах. Німці поза Львовом мали творити окремих виборчих округ з двома депутатами. Іншим національностям пропонувалося “приєднатися своїми голосами у вільних виборах до однієї з зазначених вище націй” . Однак, зважаючи на різні обставини (внутрішньополітичні дискусії та зміна військово-політичної ситуації), у західному регіоні України цей важливий конституційний документ не було впроваджено в життя. Своє бачення правно-політичного будівництва національної держави С.Дністрянський також виклав у працях “Теорія конституції” (без дати), “Нові проекти української конституції” (1920) “Проекти української конституції” (1921), “Нова держава” (1923) та інших¹¹.

Важливим державно-правовим актом, який подано на розгляд Ради послів країн Антанти й Ради Ліги Націй, був новий конституційний проект “Основи Державного устрою Галицької Республіки”, який підготовлено навесні 1921 р. 28 квітня того року його англійську версію надіслали в Лондон для вручення прем’єр-міністру Великої Британії Л.Джорджу, а 30 квітня французькою мовою – Раді послів у Париж. Машинописний оригінал документа зберігається в архіві Українського католицького університету (УКУ) у Римі. Україномовна редакція документа опублікована 18 червня 1921 р. у віденському часописі “Український прапор”. В уже згаданому архіві також зберігається проект ще одного конституційного документа – “Устрій державний Західно-Української Народної Республіки (Галицької Республіки)”, який датований 12 квітня 1921 р.¹².

“Основи Державного устрою Галицької Республіки” складаються з 13 розділів, які містять 42 статті. У першому розділі “Державна суверенність” Галицька республіка проголошувалася незалежною і суверенною державою, у якій сувереном виступав “загал її горожан”. У другому розділі визначено територію держави в межах кордонів Східної Галичини, включно з Лемківщиною. На відміну від польських правно-політичних документів у Західно-Українській республіці визнавалися три головні “державні народності” – українська, польська та єврейська. Відновлена республіка мала бути соціальною і правовою державою, покликаною забезпечувати не лише моральний, але й матеріальний добробут її громадян. У п’ятому розділі закріплені

гарантовані державою права громадян на працю і власність, недоторканність житла й майна, свободу слова та думки, друку, зборів, віросповідання, таємницю листування. Декларовано обов'язкову початкову освіту, а також доступність для всіх громадян середньої і вищої освіти¹³.

Формування і функціонування органів влади регламентовано в шостому – восьмому розділах. Вища влада в новій президентсько-парламентській республіці належала народу й мала здійснюватися через виборний парламент – Державну раду, яка обиралася на п'ять років на підставі загального, рівного, безпосереднього, таємного й пропорційного виборчого права. Очолював парламент президент і чотири віце-президенти, які обиралися послами Державної ради. Президент як глава республіки обирався народом шляхом загальних, рівних, таємних виборів терміном на шість років; він призначав міністрів, був головнокомандувачем армії, вів переговори й укладав договори з іншими державами, спільно з Державною радою вирішував питання про оголошення війни й миру. Йому надано також право впродовж 30 днів розглядати законопроекти, а згодом їх схвалювати чи відкликати. Президент мав право скликати та розпускати парламент, йому підпорядковувався уряд (Державна міністерія), який теж був підзвітний парламенту республіки.

Десятий та одинадцятий розділи “Основ Державного устрою Галицької Республіки” регламентували життєдіяльність судівництва та адміністративної влади в державі. У цьому конституційному документі стверджено, що судді повинні бути самостійними й незалежними. У дванадцятому розділі “Оружна сила” підкреслено: “Галицька Република удержує для охорони держави і її границь правильно зорганізовану армію, а разі потреби, на основі загальної військової служби. Частини з цієї оружної сили можуть, коли прилюдна безпека і лад в державі є загрожені, ужити на приказ Президента Републики, до привернення спокою і ладу внутрі держави”¹⁴.

Галицький уряд вважав за необхідне також не послаблювати соборницьких ідей, особливо після розмежування дій з Директорією УНР, коли вона 2 грудня 1919 р., а згодом 22 квітня 1920 р. домовилася з Варшавою про передачу Східної Галичини до відродженої Польщі. Зокрема, із цією метою представники Є.Петрушевича взяли участь у створенні 4 січня 1921 р. у Відні Всеукраїнської національної ради (75 осіб, представників правих партій Східної Галичини та Наддніпрянщини), головою якої обрали наддніпрянця С.Шелухіна, а його заступниками галицького адвоката Р.Перфецького й наддніпрянця генерала УГА й Армії УНР О.Грекова. В її головному документі – “Основних положеннях платформи Всеукраїнської національної ради” визначено головні напрями внутрішньої і зовнішньої політики соборних сил: “оборона національної єдності українського народу і відновленої ним державної самостійності українських земель; з'єдинення поодиноких українських земель в одноцільній державі на умовах, які будуть вироблені правно-державними органами тих земель (Велика Україна, Галичина, Кубань та ін.); народоправний лад в українській державі, державний устрій якої мало встановити Національне Зібрання, обране на підставі п'ятичленної виборчої формули; переведення парламентарним шляхом аграрної реформи, з тим, що в основу аграрної політики має бути положена засада сталого володіння землею селянством; реальне забезпечення за робітництвом його домагань в соціальній області, як охорона праці, воля професійного руху і т. п.; забезпечення національним меншостям національно-персональної автономії, основи якої установає Національне зібрання”¹⁵.

12 лютого 1921 р. Всеукраїнська Національна Рада ухвалила постанову про суспільно-політичну ситуацію та українське питання, яка складалася з розділів: “Правно-державне становище українських земель”, “Міжнародне становище і українська справа”, “Проби реставрації Росії”, “Про союз між Польщею і урядом УНР”, “Про політику держав Антанти супроти совітської Росії”, “Про большевицьку окупацію Великої України”, “Держави Антанти і самовизначення народів в Росії”, “Українські державні центри”, “Завдання Всеукраїнської Національної Ради”¹⁶. У вказаній постанові підкреслено необхідність координації зусиль еміграційних урядів УНР, ЗУНР, Кубанської Народної Республіки в подальших державно-політичних змаганнях.

“Основи Державного устрою Галицької Республіки” складено з урахуванням європейського досвіду національного державотворення, зокрема, Конституції Чехословаччини, яка, на

думку львівського правника Б.Ринажевського, була однією з найдемократичніших конституцій у післявоєнній Європі. Щоправда, і це теж підкреслюють дослідники, Конституція Чехословаччини не врегульовувала всіх етнополітичних проблем Закарпаття (Підкарпатської Русі), яке й після Сен-Жерменського договору 1919 р. продовжувало залишатися в орбіті геополітичних інтересів ЗУНР. Зокрема, дискримінаційним було положення про те, що закони сейму Підкарпатської Русі лише тоді стануть чинними, коли з ними погодяться і підпишуть їх президент республіки й губернатор. У ще одному важливому урядовому документі – “Генеральному статуті про організацію і адміністрацію Підкарпатської Русі” (18 листопада 1919 р.) дискримінувалася українська мова, яку нерідко називали “народною мовою”. До речі, цей важливий документ, який регулював державно-правове становище Закарпаття, опубліковано лише чеською, російською й угорською мовами. Зрозуміло, що це викликало незадоволення української громадськості краю, яка намагалася організувати спротив політиці чехізації Закарпаття й відродити повноцінне українське національно-державне життя¹⁷.

Зауважимо й те, що плани галицьких українців щодо необхідності збереження в самостійній Україні “історичної окремішності поодиноких національних областей” не були сприйняті багатьма наддніпрянськими політиками¹⁸. Р.Перфецький у листі до посла ЗУНР у Празі С.Смаль-Стоцького 7 лютого 1921 р. слушно зауважив: “Західна українська територіальна група старається переконати Раду, що відродження Української Держави може вийти тільки від Галичини, яка з історичних, політичних і культурних умов є до цього призначена і якої самостійність мусить бути гарантована”¹⁹.

Засади внутрішньої політики еміграційного уряду в гуманітарній сфері, зокрема, стосовно реалізації творчого потенціалу людини, забезпечення рівних можливостей для громадян у задоволенні культурно-духовних потреб, збереження етнокультурної самобутності регіону визначено також в “Основах Державного устрою Галицької республіки”, який підготовлено на початку 1921 р. (не пізніше 29 квітня). Указаний конституційний документ став відповіддю на пошук способів уникнення конфліктогенних ситуацій на міжетнічному ґрунті, удосконалення правових засад функціонування соціуму з поліетнічним складом населення. Новий конституційний документ мав зупинити процеси акультурації, які були властиві австрійському й польському періодам історії краю й призвели до часткової колонізації українців Галичини. У третьому розділі “Державні народности” стверджено: “В Галицькій Республіці узнається отсі три головні народности: українська, далі польська і жидівська. Вони користуються рівними правами на області публичного життя. Прочі народности в державі творять національні меншости, та їх права і охорону заporučує конституція”²⁰.

У дев’ятому розділі “Національні права” “Основ Державного устрою Галицької Республіки” стверджено, що національні меншини мають право на створення своїх народних (початкових) і середніх шкіл. Словесне та письмове спілкування службовців дозволялося вести українською, польською та єврейською мовами. Службовцями могли стати лише громадяни Республіки, які володіли не менше як двома мовами національностей держави. Підкреслено також, що “закони, урядові розпорядження і урядові прилюдні оповіщення мають бути виготовлені в згаданих трьох мовах”.

У заключному розділі “Переходові постанови, дотично конституювання незалежної Галицької республіки” розкрито механізм створення Адміністративної ради (мала координувати діяльність органів центральної і місцевої влади), до якої Українська Національна Рада делегувала сімох представників-українців, польське населення через свої громадсько-політичні формування – трьох, а єврейське через аналогічні структури – двох осіб²¹. Важливо підкреслити й те, що проект Конституції передбачав майбутнє об’єднання ЗУНР із Великою Україною на основі права народу на самовизначення.

Уряд Є.Петрушевича планував також реформувати фінансово-господарську сферу, надати більше свобод і пільг місцевому промислу, провести грошову, митну та податкову реформи, організувати земельну реформу шляхом експропріації великої земельної власності, удосконалити соціальне страхування, покращити життєдіяльність шкільництва та бібліотечної справи.

Як свідчить аналіз тогочасної суспільно-політичної ситуації, головним гарантом міжнаціональної згоди та суспільної єдності Галицької республіки мали стати ментальність і толерантність самої української етнічної нації, яка показала свій державоформуючий характер і здатність вибудувувати рівноправні відносини з усіма етнонаціональними групами, які мешкали в Східній Галичині. Зрештою, у західних українців був досвід спільного, тривалого, майже безконфліктного проживання на одній території з представниками інших етносів, насамперед, поляків, євреїв, німців, чехів, австрійців.

Подібну стратегію державотворення обрав й еміграційний уряд УНР, який, урешті-решт, відмежувався від соціалістичних гасел на користь загальнодемократичних. Саме закони “Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР”, “Про Державну Народну Раду УНР”, затверджені С.Петлюрою 12 листопада 1920 р., за кілька днів до краху республіки, підтвердили поступовий перехід від парламентської до президентсько-парламентської організації влади, у якій детально регламентувалися функції Директорії, Державної Народної Ради й Ради Народних Міністрів. У проекті Конституції УНР, яка активно обговорювалася в середовищі еміграції в травні-жовтні 1920 р., закріплювалася модель президентсько-парламентської республіки. Зокрема, у першому артикулі проекту підкреслено: “Повнота влади в Українській державі належить загалу її громадян, що здійснює всю владу у справах законодавчої влади – через Голову держави і Раду Міністрів, в справах справедливості через незалежні суди”²².

Політичним суперником Державного центру УНР у боротьбі за збереження традицій української державності було оточення гетьмана П.Скоропадського, до якого ввійшли прихильники українського монархістського руху В.Липинський, Д.Дорошенко, М.Кочубей, С.Шемет та інші. Власне республікансько-демократичному парламентському ладу УНР, що опирався на участь у державному житті всіх суспільних прошарків, прихильники П.Скоропадського протиставили ідею трудової монархії, класократичної держави, яку мав очолити дідичний монарх, владу якого обмежував закон²³.

Виважений національно-державницькій концепції уряду ЗУНР протистояла позиція країн Антанти, що яскраво засвідчив Ризький мирний договір від 18 березня 1921 р. між Польщею, з одного боку, РСФРР (представляла інтереси також Білоруської СРР) та УСРР – з іншого. Власне за другою статтею цього договору новий радянсько-польський кордон пройшов по річках Мороч, Случ, Збруч. Відтак до Другої Речі Посполитої увійшли 162 тис. км² українських етнічних земель і 11 млн осіб населення. Згідно з третьою статтею, радянські республіки відмовлялися від прав і претензій щодо земель, які розташовані на захід від окресленого договором кордону. Шоста стаття договору регулювала отримання польського громадянства, на яке мали право піддані Російської імперії за станом на 1 серпня 1914 р. Сьома стаття договору зобов'язувала Польщу надати українській меншині всі права, які б забезпечували їй вільний розвиток культури, мови й виконання релігійних обрядів. Про територіальну автономію Східної Галичини в Ризькому договорі взагалі не йшлося. Десята стаття договору передбачала амністію за політичну діяльність для громадян Польщі, РСФРР й УСРР. Щоправда, дія цієї статті не поширювалася на військовиків УНР і ЗУНР, які були інтерновані в таборах Росії, Чехословаччини та Польщі. Як бачимо, Ризький мир так і не вирішив питання державно-правового статусу Східної Галичини, територія якої залишалася на захід від нової лінії радянсько-польського кордону²⁴.

Ганебні Ризькі ухвали засудив уряд Є.Петрушевича, який у ноті до Ради послів від 26 березня 1921 р. зазначив: “Представники ЗУНР не брали участі в мирних переговорах і тому вважають умови договору для Східної Галичини “не правними”. Водночас було стверджено необхідність проголошення самостійної Галицької держави “під протекторатом великих держав Антанти”²⁵. Умови договору також розкритикував галицький дипломат С.Томашівський, який підкреслив, що умови миру порушили одну з ключових засад національної самосвідомості – етнічну єдність, а це дозволяло прогнозувати нестабільність у регіоні²⁶. Український національно-визвольний рух початку 1920-х рр. засвідчив об'єктивність цього політичного прогнозу.

Ухвала Антанти від 14 березня 1923 р. підтвердила небажання великих європейських країн відновлювати суверенність ЗУНР (Галицької республіки). Після саморозпуску уряду

Є.Петрушевича в березні 1923 р. частина галицьких політиків звернула погляд на радянську Україну, де саме розпочиналися процеси українізації. Тому у середовищі галицької політ-еміграції нерідко обговорювалися плани можливого приєднання до УСРР, яка ще мала деякі ознаки суверенності. Зокрема, у редакційній статті “В пошукуванні нових шляхів” віденської газети “Український прапор” проаналізовано нове бачення проводу ЗУНР щодо повоєнних геополітичних реалій Галичини: “А таке становище наше диктує нам власне та обставина, що на цілім сході не закінчився ще процес творення нових форм соціального й державного життя; що Велика Україна, хоч з окремою державною одиницею в теперішній політичній системі на землях бувшої Росії, не є наче самостійним чинником у внутрішній і міжнародній політиці; що хоч Велика Україна й буде мати значення для здійснення “панукраїнського ідеалу”, але це значення буде підрядне; що “панукраїнський ідеал”, який ми розуміємо як злуку всіх українських земель в одній політичній системі, може бути здійснений лише при допомозі тієї державно-політичної цілоти на сході, складовою частиною якої є тепер Велика Україна”²⁷. Щоправда, на початку 30-х років кількість радянофілів серед галицького політикуму різко зменшилася.

Отже, зробимо короткий підсумок формування національно-державницьких концепцій уряду Є.Петрушевича, який у суверенній ЗУНР (Галицькій республіці) вбачав осердя відродження незалежної соборної Української держави. Аналіз конституційних проектів та інших програмних документів ЗУНР засвідчує, що галицький уряд приділяв велику увагу підготовці важливих законопроектів у соціально-політичній та етнокультурній сферах. Однак планованому національно-державному будівництву, пропаганді ідей соборності українських земель перешкождала роз’єднаність українського політичного табору в 1920–1923 рр. До взаємопоборення українських політиків нерідко спонукали зовнішні чинники, насамперед, агресивна дипломатична політика більшовицької Росії, а згодом СРСР.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 368, оп. 1, спр. 23, 28; Академік Станіслав Дністрянський. 1870–1935 / [упорядкув., вступ М. Мушинки]. – К., 1992. – 94 с.
2. Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / Петро Стецюк. – Львів, 1999. – С. 64–67, 161–185.
3. Там само. – С. 67–68, 165.
4. Там само. – С. 169–179.
5. Там само. – С. 179.
6. Там само. – С. 179–180.
7. Там само. – С. 181.
8. Там само. – С. 185.
9. Котляр Ю. Етнонаціональні питання в Західно-Українській Народній Республіці / Юрій Котляр // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність / [голова редкол. Я. Ісаєвич]. – Львів : Нац. Акад. наук України, Ін-т українознав. ім. І. Крип’якевича, 2009. – Вип. 18 : Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення. – С. 175–180.
10. Конституція Західно-Української Народної Республіки (Проект 1920 р.) ; Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / Петро Стецюк. – Львів, 1999. – С. 166.
11. Український вільний університет в Празі в роках 1921–1926. – Прага, 1927. – С. 93–105; Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / Петро Стецюк. – Львів, 1999. – С. 85.
12. Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923 : документи і матеріали / [упоряд. О. Карпенко, К. Мицан]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. – Т. 2. – 712 с.
13. Там само. – С. 567–568.
14. Там само. – С. 573–574.
15. N.N. [Назарук О.] Всеукраїнська Національна Рада / N.N. [Назарук О.] // Воля. – 1921. – Т. 1. – 15 січ. – С. 141–142.
16. Українська політична еміграція 1919–1945 : документи і матеріали / [упоряд. В. Лозицький та ін.]. – К. : Парлам. вид-во, 2008. – С. 89–94.
17. Ринажевський Б. Правове становище в складі іноземних держав та становлення національної державності в Закарпатті (1918–1939) / Богдан Ринажевський. – Львів : ЛРІДУ УАДУ, 2002. – С. 121–122.
18. Соляр І. Всеукраїнська національна рада і Рада Республіки у 1921 р.: проблема взаємин / Ігор Соляр // Соборність як чинник українського державотворення (до 90-річчя Акту злуки) : Всеукр. наук. конф.,

- 21 січ. 2009 р., Київ. – К., 2009. – С. 149–158; Українська політична еміграція 1919–1945 : документи і матеріали / [упоряд. В. Лозицький та ін.]. – К. : Парлам. вид-во, 2008. – С. 31.
19. Українська політична еміграція 1919–1945 : документи і матеріали / [упоряд. В. Лозицький та ін.]. – К. : Парлам. вид-во, 2008. – С. 31.
 20. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 : документи і матеріали / [упоряд. О. Карпенко, К. Мицан]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. – Т. 2. – С. 566.
 21. Там само. – С. 574.
 22. Копиленко О. Л. Держава і право України 1917–1920. Центральна Рада. Гетьманство. Директорія / О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко. – К. : Либідь, 1997. – С. 157.
 23. Українська політична еміграція 1919–1945 : документи і матеріали / [упоряд. В. Лозицький та ін.]. – К. : Парлам. вид-во, 2008. – С. 16.
 24. Галицька-Дідух Т. Ризький мирний договір 1921 р. і Східна Галичина / Тамара Галицька-Дідух // Галичина. – 2002. – № 8. – С. 87–94.
 25. ЦДІАЛ України, ф. 581 Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР та ЗУНР, оп. 1, спр. 659, арк. 42, 49.
 26. Там само, ф. 368, оп. 1, спр. 23, 28, арк. 7, 8.
 27. В пошукуванні нових шляхів // Український прапор. – 1923. – 5 мая.

Проанализированы документы и материалы эмиграционного правительства Е.Петрушевича относительно принципов формирования государственно-политической системы Западно-Украинской Народной Республики, в частности совершенствования ее внутренней политики.

Ключевые слова: Западно-Украинская Народная Республика, правительство в эмиграции, государственно-политическая система, соборность.

The article analyses documents and materials of Yevhen Petrushevych government-in-exile. It focuses on the way they highlight principles of establishment of West Ukrainian People's Republic statehood and political system, in particular with regard to its domestic policies.

Keywords: West Ukrainian People's Republic, government-in-exile, state and political system, unity.

УДК 94 (477.8): 94(438) “1919/1923”

Олег ПАВЛИШИН

ЗАКОРДОННА ГРУПА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ У ВІДНІ (1919–1923 рр.)

У статті на підставі архівних та опублікованих документів і періодики висвітлюється діяльність Закордонної Групи Української Національної Ради ЗУНР у Відні в 1919–1923 рр. З'ясовано її персональний склад, правовий статус, міжнародні заходи та ставлення до уряду Диктатора Є.Петрушевича.

Ключові слова: Західно-Українська Народна Республіка, Українська Національна Рада, Закордонна Група Української Національної Ради, політична еміграція ЗУНР.

Верховний орган влади Західно-Української Народної Республіки – Українська Національна Рада (далі–УНРада) як тимчасовий парламент діяла у Львові та Станиславові з 19 жовтня 1918 р. до травня 1919 р. Проголошенням Диктатури Є.Петрушевича її повноваження як верховного органу влади були припинені. Однак після встановлення польської влади в Східній Галичині окремі групи депутатів УНРади продовжили свою політичну діяльність. Склад, структура та законодавча праця УНРади у Львові й Станиславові в жовтні 1918 – травні 1919 рр. висвітлені в українській історіографії досить ґрунтовно¹. Натомість політична діяльність депутатів УНРади в умовах окупації Східної Галичини Польщею 1919–1923 рр. згадується в історичній літературі лише фрагментарно.

Мета статті – з'ясувати обставини відновлення діяльності делегації УНРади у Відні, її складу, статусу та напрямів діяльності в 1919–1923 рр. Джерельною основою дослідження є матеріали архівник збірок Львова, Києва та Варшави, опубліковані документи й тогочасна періодика.

8 червня 1919 р. Євген Петрушевич був проголошений Диктатором, і УНРада формально втратила повноваження верховного органу влади ЗУНР–ЗОУНР. Частина депутатів разом з урядовцями та Галицькою армією виїхали за Збруч, інша частина – вирушила до Відня. В австрійській столиці з осені 1918 р. мешкали українські політики Галичини та Буковини, які мали мандати депутатів УНРади, проте з різних причин не брали участі в засіданнях у Львові, Чернівцях чи Станіславові². Формально окремі депутати були членами Віденської делегації УНРади, яка була створена 19 жовтня 1918 р. у Львові й представляла австрійській столиці галицьких і буковинських українців наприкінці жовтня – у листопаді 1918 р.³

Загалом на початку вересня 1919 р. у Відні опинилося 27 депутатів УНРади⁴. Про імена більшості з них дізнаємося з публікації часопису “Галицький Голос”: Агенор Артемович, Степан Баран, Осип Бурачинський, Теодор Галіп, Іван Горбачевський, Станіслав Дністрянський, Олександр Колесса, Теофіль Кормош, Євген Левицький, Кость Левицький, Лев Левицький, Антін Лукашевич, Теофіл Окуневський, Олександр Пісецький, Ілля Семака, Микола Спинул, Володимир Сінгалевич, Кирило Трільовський і Лонгин Цегельський⁵.

У той час, як Є.Петрушевич перебував у Кам'янці на Поділлі, його довірені особи реанімували у Відні УНРаду як представницький орган, щоб у такий спосіб продемонструвати очільникам Антанти окремішність території Східної Галичини “як міжнародно-правної одиниці”. Основну організаційну роботу в цьому напрямі здійснив Євген Левицький⁶. Коли Володимир Сінгалевич та Осип Бурачинський виступили проти відновлення діяльності Віденської делегації УНРади, Є.Левицький зумів їх переконати й досягти компромісу. Депутати погодилися, що наради депутатів отримують статус “збір членів Нац. Ради за границею”⁷. Обрали керівництво делегації: голова – Є.Левицький, заступник – Теофіль Окуневський⁸.

Є.Левицький у листі до Диктатора сформулював аргументи на користь відновлення діяльності віденської делегації так: “Згідно з тим як ми вже давно були умовились, уконституовалась тут, по занятю цілої Галичини Поляками, Національна Рада ЗУР, щоб дати перед загрозою, а передовсім Антантою доказ, що ми нізачо не зречемося нашої державності та що наша зах. укр. держава функціонує і далі в усіх своїх есенціональних* органах, помимо того, що адміністрацію краю віддано Полякам а наш опір здавлено на разі, завдяки помочі із вні, силою. Так як існує Найвисша державна власть в вашій особі, як існує своя незломана армія і репрезентація правительства в особі заступника державного секретаріату, так само тепер існує та функціонує Національна Рада як вислів народної волі.

Поступили ми як свого часу Серби та Бельгійці – і се наше поведене є не тільки доказом нашого непохитного бажання державної самостійности, але і яркою демонстрацією перед загрозою”⁹.

Відомо, що до середини вересня 1919 р. відбулося 12 засідань закордонної групи¹⁰. На першому засіданні депутати розглядали проекти протесту проти передачі Галичини під польську адміністрацію. Протест направили до Найвищої Ради в Парижі, до урядів і парламентів держав Антанти та нейтральних країн. На наступних засіданнях були сформульовані вимоги щодо випущення на волю інтернованих поляками українців, а також прохання направити в Східну Галичину спеціальну міжнародну комісію для розслідування репресивної польської політики щодо українців¹¹. Вимоги досягли позитивного результату – польська влада випустила на волю частину інтернованих українців.

Із записної книжки Івана Калиновича дізнаємося про перебіг засідання віденської делегації, яке відбулося 9 вересня 1919 р. під головуванням Є.Левицького. Депутати розглянули питання участі українців в австрійській ліквідаційній комісії. Далі Михайло Лозинський звітував про роботу української дипломатичної служби в Парижі та про перспективи вирішення

* Есенціональний (лат.) – основний

українського питання на Міровій Конференції. Ішлося також про спроби порозуміння місії УНР з російською делегацією. Ключових рішень на засіданні ухвалено не було, тому воно мало суто інформаційний характер¹².

Діяльність депутатів УНРади в австрійській столиці досить критично сприйняли галичани, що перебували разом з УГА в Кам'янці на Поділлі. Газета "Галицький Голос" іронічно зауважила: "Так, так. – З одного боку чорна праця від підвалин, тяжка боротьба серед небезпеки та оборона на найтрудніших позиціях – а з другої "громадянські діячі": представники, відпоручники і шефи президії – у Відні"¹³.

Проте незабаром і Є.Петрушевич, і його найближче оточення перед загрозою захоплення польськими військами Кам'янця на Поділлі виїхали через Румунію і Чехо-Словаччину до Відня¹⁴. Тоді ж до австрійської столиці прибув з Парижа заступник голови делегації УНР на Міровій Конференції Василь Панейко.

В австрійській столиці Є.Петрушевич дізнався про варшавську декларацію делегації УНР під керівництвом А.Лівицького від 2 грудня 1919 р., у якій ішлося про відмову від претензій на Східну Галичину. Диктатор скликав УНРаду, і впродовж 9–17 грудня 1919 р. під його головуванням відбулося кілька засідань¹⁵.

Депутати обговорили ситуацію в Наддніпрянщині, а також перспективи розв'язання українського питання на Міровій Конференції¹⁶. Урешті ухвалили, що "однодушним змаганням всего українського народу, без різниці партій і областей, є: сполучення усіх українських земель в одній самостійній і суверенній українській державі; що натомість всяке розділювання українських земель та прилучування їх частин до інших держав вважають шкідливим для українського державного права, як взагалі для будучности українського народу, – та що українці Західної Области хочуть ділити долю з Придніпрянською Україною і з нею разом злучитися в тій державно-правній формації, яку виборє собі український нарід в отсій світовій війні"¹⁷. Тому депутати УНРади заявили рішучий протест згаданої варшавської декларації місії УНР¹⁸.

Є.Петрушевич на засіданнях віденської делегації в грудні 1919 р. заявив, що вбачає своїм завданням "задержати і збільшити галицьку армію, тим більше, що й Англія підіпре сю акцію. Сею дорогою я піду, хоч би мене звали навіть зрадником, бо иншого виходу я не бачу"¹⁹. Окремі депутати дорікали Диктаторові за перехід Галицької армії на бік Денікіна. Відповідна резолюція із цього питання "увійти в тісні зносини з наддніпрянським урядом, щоб зменшити пропасть, яка зарисувалася після зради ген. Тарнавського", не похитнула переконань Петрушевича²⁰.

Якщо протест віденської делегації проти угоди у Варшаві був оприлюднений у пресі, то її оцінка угоди з російським генералом Денікіним не розголошувалася²¹. За припущенням М.Лозинського, подальша кроки В.Панейка в Парижі засвідчили, що діячі УНРади у Відні уповноважили вступити в перемовини з російськими політиками²².

У той час у Галичині відновила свою діяльність львівська делегація УНРади. Тому для віденської делегації гостро постало питання її державно-правового статусу. Із цього приводу М.Лозинський зауважив: "Треба зазначити, що збори членів Української Національної Ради не були реактивуванням Ради як законодавчого органу, а тільки принагідною нарадою, скликаною Диктатором в дорадних цілях"²³. Часопис "Український Прапор" назвав віденську делегацію так: "Збір членів "Української Національної Ради", пробуваючих у Відні"²⁴. Урешті затвердили офіційну назву: "Закордонна група Української Національної Ради" (далі – ЗГ УНРади)²⁵. Інша вживана тоді назва – "Збори членів Української Національної Ради у Відні"²⁶.

Упродовж 1919–1923 рр. склад, кількість депутатів і керівництво Закордонної Групи змінювалися. Її персональний склад доповнювався впливовими українськими діячами, а також окремими працівниками еміграційних установ ЗУНР, які перебували в австрійській столиці.

З різних джерел довідуємося, що до діяльності ЗГ УНРади восени 1919 – весною 1923 рр. були причетні такі українські діячі – журналіст Юліан Бачинський, правники: Аїтал Вітошинський, Іван Волянський, Павло Лисяк, Григорій Микитей, Лука Мишуга, фінансист Олександр Сероїчковський. Йосип Ганінчак і Роман Шипайло почергово були відпоручники представники УНРади для військових справ. Виконував доручення УНРади Степан Біляк. Пізніше функції зв'язкового виконував Омелян Підляшецький. Упродовж кінця 1919 – початку

1923 рр. Роман Перфецький часто курсував зі Львова до Відня й фактично був членом обох – львівської та віденської делегацій. Олександр Колесса, Станіслав Дністрянський переїхали до Праги, де викладали в новоствореному Українському вільному університеті. Упродовж 1920–1923 рр. ЗГ УНРаду очолював колишній адвокат Лев Левицький²⁷.

Після ряду дипломатичних вояжів до Парижа Є.Петрушевич повернувся до Відня й 25 липня 1920 р. спеціальним розпорядком утворив новий уряд – Колегію Уповноважених Диктатора ЗУНР. Уряд складався з таких діячів: 1) Степан Витвицький – уповноважений із закордонних справ; 2) Володимир Сінгалевич – уповноважений з питань фінансів, торгівлі та промислу; 3) Осип Назарук – уповноважений із справ преси та пропаганди; 4) Йосип Ганінчак – уповноважений із внутрішніх справ, судівництва, освіти, віросповідань, рільництва, пошт і телеграфу, шляхів та публічних робіт; 5) Роман Перфецький – референт зв'язку з краєм. До складу уряду ввійшла Військова канцелярія Диктатора (керівник – отаман Ярослав Селезінка) і Президіальна канцелярія (Лев Петрушевич). Розпорядок від 30 серпня 1920 р. гласив, що в разі відсутності Диктатора ЗУНР в осідку уряду функції державної влади мала виконувати Колегія уповноважених.

У 1921 р. обов'язки уповноваженого із закордонних справ Петрушевич доручив виконувати К.Левицькому, котрий одночасно очолив Колегію уповноважених. С.Витвицький тим часом керував місіями ЗУНР у Парижі та Лондоні. Коли О.Назарук виїхав до Канади, уповноваженим з питань преси й пропаганди став Я.Підляшецький, а Р.Перфецький перейняв обов'язки Й.Ганінчака. 6 вересня 1921 р. у відання С.Смаль-Стоцького перейшли питання освіти. Його посада називалася “уповноважений Уряду для справ освіти Галицької Республіки у Відні”. 28 вересня 1921 р. Олександра Марітчака призначили на посаду “політичного референта зв'язку з краєм”.

Персональні зміни в Колегії уповноважених відбулися 1922 р. Л.Сероїчковський обійняв посаду уповноваженого з фінансових питань, В.Сінгалевич – внутрішніх справ, Р.Перфецький – преси та пропаганди. Фінансовий контроль закордонного уряду здійснював М.Гаврисевич. Референтом “зв'язку з краєм” став Я.Підляшецький. Усі уповноважені, за винятком О.Назарука та Я.Підляшецького (обидва – діячі УРП), належали до УНТП²⁸.

Колегія уповноважених формально стала головним центром прийняття рішень політичної еміграції ЗУНР. На урядову роботу перейшли кілька членів ЗГ УНРади. Для підготовки законопроектів Диктатор утворив Кодифікаційну комісію²⁹.

Установлення тимчасової польської адміністрації в Східній Галичині та фатальна для УНР ситуація в Наддніпрянщині вимагали від керівництва ЗУНР вироблення нової стратегії й тактики в боротьбі за державність і пошук зовнішньої підтримки. Політичному проводу необхідно було чітко окреслити свої владні прерогативи й представницькі повноваження. Є.Петрушевич в еміграції не скасував компетенцій Диктатора. Але тут він зіткнувся з проблемою легітимізації свого правління в очах світової дипломатії. Коли головні зусилля були спрямовані на міжнародне визнання ЗУНР, фігурувати “Диктатором” було недоцільно. Тому Є.Петрушевич назовні фігурував як “Президент Української Національної Ради”, а в питаннях внутрішніх справ залишив диктаторські повноваження³⁰.

Робота ЗГ УНРади була головним чином спрямована на досягнення міжнародного визнання права українців Східної Галичини та Буковини на національне самовизначення та державну самостійність. Депутати вимагали усунення іноземної окупації обох українських територій та відновлення політичних прав і громадянських свобод українського населення. Відповідні заяви, звернення та протести від імені УНРади надсилювалися до Найвищої Ради Мирової Конференції в Парижі, Міжнародної конференції в Генуї (12 квітня 1922 р.). ЗГ УНРади висловлювала свою позицію щодо міжнародних актів, політики польського уряду в Східній Галичині. 8 травня 1920 р. депутати одностайно ухвалили текст протесту проти українсько-польського договору, підписаного Симоном Петлюрою 22 квітня того ж року у Варшаві³¹.

Засідання ЗГ УНРади у Відні відбувалися нерегулярно. У них брали участь не всі депутати, котрі перебували у Відні. Депутати заслуховували також делегації, що мали дипломатичний статус. Зокрема, слухали звіт делегації, яка була присутня в Ризі. Осип Назарук у спо-

годах писав так: “Дня 21 жовтня 1920 р.* відбулося засідання нашої Національної Ради, то є тих її членів, що були присутні у Відні. Нам висказано подяку і признано, що ми сповнили свою місію відповідно до інструкцій, які одержали”³².

Для тих діячів ЗГ УНР, котрі не працювали в еміграційних структурах ЗУНР і не отримували сталої платні, нагальним питанням був брак коштів для прожиття в австрійській столиці. Працю в урядових структурах уряду Диктатора отримували насамперед лояльні до Петрушевича діячі³³.

Незабаром у ЗГ УНРади виник гострий конфлікт з еміграційним урядом Диктатора. Володимир Целевич, який приїхав з Відня до Львова, доповідав керівництву УНТП буквально так: “Між урядом і ширшою громадою на еміграції є безнастанні непорозуміння, головню ізза того, що всі зарядження виходять без найменшого порозуміння з громадою, та що навіть уповновласнені диктатора всі зарядження видають виключно на приказ диктатора, спихаючи на нього таким чином всю відвічальність навіть в тих справах, в яких він єї не може і не повинен вести”³⁴.

30 квітня 1922 р. голова ЗГ УНРади Л.Левицький написав дискретного листа до Америки: “Ми тут всі стоїмо непохитно на становищі повної незалежності західно-української республіки, а тим самим попираємо однодушно сю лінію п. д-ра Евгена Петрушевича у веденій його Урядом акції. Але разом з тим ми всі – майже однодушно, з виїмком кількох лише одиниць – є затривожені похибками сього Уряду і його системою трактування внутрішніх народних справ. Уряд числить за багато на сухі ноти, писані до Антанти, на поїздки до конференційних передпокоїв, дурить себе а часто і загал люда марницею – а затрачує цілком контакт з еміграцією і з суспільністю в краю а навіть стоїть з ними у ворожнечі. Що правда – ми – закордонна група національно-демократичної партії та закордонні члени Національної Ради – заявлялися на зверх усе за Урядом як репрезентантом ідеї незалежності нашого краю, але у внутрі ми піддавали його методи і систему рішучій критиці і домагались змін. Зокрема ми від року жадаємо на дармо скликання бодай закордонної групи Національної Ради і її впливу та парламентарної контролі над політичною і бюджетовою господаркою Уряду – але на жаль без успіху. П. Президента д-ра Петрушевича окружили, користаючись фамілійним звязком, люде молоді, в політиці цілком не освіжчені, а за те маючі наклін до інтриг. В найблизшій окруженню Президента є один його братанич**, один сестрінець*** та два три їх особисті приятелі – все те цілковиті нулі в народнім життю до передостаннього року. Справи народні не рішаються таким компетентним збором вибраних, досвідних представників, а в тіснім кружку сих кількох людей. Їх слово рішає про уживанє фондів, номінації, місії, послів, акти політичні і т. п. Навіть т. зв. “уповноважені” – ніби міністри – не мають тут голосу, оскільки не належать саме до того тісного особистого кружка”³⁵.

Урешті, Л.Левицький констатував: “І тому ми теперішню фамілійно-самовладну систему вважаємо нещастям, бо ся система ізолює Президента, атомізує громадські сили, вводить брак довіря, нелад, суперечки, інтриги, розбиває нас. З тих зрозумілих причин, а не иньших, ми всі, з виїмком кількох одиниць – жадаємо парламентарної форми ведення народно-державних справ. Се скріпилоб єдність і довіре, карність, притяглоб всіх до уряду, який бувби висловом волі загалу а не одиниці чи радше її фамілійних та кепських дорадників”³⁶.

Одночасне існування делегацій УНРади у Львові та Відні створювало правову колізію щодо їхніх повноважень. ЗГ УНРади, маючи у своєму складі голову президії УНРади Є.Петрушевича та голову львівської делегації (періоду жовтня – листопада 1918 р.) К.Левицького, формально поступалася в повноваженнях діючій одночасно львівській делегації. Тим часом Є.Петрушевич, обіймаючи посаду голови УНРади в 1920–1922 рр., не брав участі в засіданнях її Закордонної Групи, навіть коли перебував в австрійській столиці.

* В оригінальному тексті помилково 1921 р.

** Ішлося про Лева Петрушевича. – *О.П.*

*** Ішлося про Ярослава Селезінку. – *О.П.*

Дискусія з приводу передачі ЗГ УНРади головної репрезентаційної ролі розгорнулася на її нарадах 15–29 червня 1922 р.³⁷ 16 червня 1922 р. Антін Крушельницький вніс пропозицію: “З огляду на те, що УНРада в краю не може відбувати засідань; що взагалі засідання парламентарного представництва під чужою окупацією немислимі, члени УНРади у Відні зорганізовані в Групу УНРади за кордоном признають цю закордонну УНРаду у Відні тимчасовим парламентарним представництвом укр. народу з повною його компетенцією до того часу поки не може зібратися повна УНРада в краю”³⁸. Проте більшість депутатів не підтримала таку пропозицію А.Крушельницького.

Тоді ж представники Української Соціально-Демократичної Партії на засіданні Закордонної Групи піддали різкій критиці політику уряду Диктатора, рішуче виступили проти проєктованого новотвору Галицької Держави (з трьома суверенними й рівноправними націями) й обстоювали потребу подальшої реалізації Акту УНРади від 3 січня 1919 р. щодо об’єднання всіх українських земель. Зокрема, соціал-демократи виступили за об’єднання з Радянською Україною. Разом з тим вони поставили вимогу проведення ревізії фінансової діяльності уряду Диктатора й створення парламентарного уряду. Однак у цьому питанні вони були в меншості.

26 червня 1922 р. представники трудової та радикальної партій одноставно заявили про довіру до політичної лінії Диктатора, відкинувши питання контролю його фінансової діяльності. Двох депутатів гостро засудили: “Закордонна Група Української Національної Ради п’ятує з обуренням поставлені на її засіданні в дні 23. червня 1922. р. внески пп. Семена Вітика і Анто-на Крушельницького, як також їх вислови з огляду на те, що в них міститься виразна проти-державна тенденція, яка підкопує визвольну акцію Української Національної Ради і Західньо-Українського Уряду”³⁹. Указану заяву підписали Лев Левицький, Осип Назарук, Ілля Семака, Никола Спинул, Роман Перфецький, Кирило Трильовський, Кость Левицький, Ернест Брайтер та Олександр Марігчак⁴⁰.

Була навіть здійснена спроба виключити С.Вітика й А.Крушельницького зі складу ЗГ УНРади, але таку пропозицію не підтримала її більшість. Натомість депутати вимагали, щоб названі особи не оприлюднили свої промови в пресі. Утім преса дізналася про зміст виступів опозиціонерів іншим шляхом⁴¹.

ЗГ УНРади в червні 1922 р. ухвалила, щоб її президія засідала щотижня. Однак з різних причин цього здійснити не вдалося⁴². Ще однією проблемою стало те, що депутати з Буковини виділилися в окрему делегацію й не запрошували на свої наради галичан⁴³.

Питання компетенції делегацій УНРади й перехід від Диктатури до парламентського способу правління прагнули вирішити в середовищі львівської делегації та в еміграції. З ініціативи Є.Петрушевича восени 1922 р. член Кодифікаційної комісії у Відні радник Каранович підготував у першій редакції два законопроекти “Постанови про діяльність У. Н. Ради” і “Про виконуючу владу на час окупації території ЗУНР”⁴⁴.

Зокрема, у §. 3 Постанови йшлося про повноваження ЗГ УНРади: “Група перебуваючих за кордоном членів У. Н. Ради, котра набирає собі свій провід, має право: інтерпелювати Державний Секретаріат в справі закордонної політики і домагатися від нього вияснень, переводити на сю тему дискусії та ставити відповідні внески до Державного Секретаріату У. Н. Ради згл. Головної Комісії; 2/ висказувати бажання що до обсади поодиноких урядових місць при державнім Секретаріаті, представництвах та комісіях за кордоном. Сі бажання вирішує остаточно Президент У. Н. Ради”.

У Постанові було передбачено, що в разі діяльність УНРади й Головної Комісії з незалежних причин була неможливою, Президент УНРади перед вирішенням важливих питань мав брати до уваги рішення “перебуваючи за кордоном членів У. Н. Ради в характері дорадного тіла”⁴⁵.

Підготовлені проєкти попередньо обговорили Є.Петрушевич з головою Міжпартійної Ради Володимиром Бачинським, який спеціально прибув до Відня⁴⁶. Було вирішено, що ці документи має затвердити львівська делегація (“Край”)⁴⁷. У грудні 1922 р. їх обговорили на засіданні ЗГ УНРади⁴⁸. Здавалося, що от-от настане порозуміння між урядом Є.Петрушевича й обома делегаціям УНРади. Проте загострення стосунків Є.Петрушевича з головою Міжпар-

тійної Ради В. Бачинським унеможливило реалізацію проекту парламентаризації політичного життя галицьких українців⁴⁹.

Зміст засідань, рішення та відозви ЗГ УНРади в загальних рисах оприлюднювалися в українській пресі Відня (“Український прапор”), Львова (“Діло”, “Нова Рада”) і Перемишля (“Український Голос”). Проте польська розвідка через своїх агентів мала детальну інформацію про засідання ЗГ УНРади й зміст її основних ухвал⁵⁰. Докладну інформацію у вигляді протоколів засідань ЗГ УНРади отримували й радянські спецслужби. Зокрема, секретар повноважного представництва УСРР в Австрії Матвій Калюжний мав у своєму розпорядженні та передав до Києва й Москви детальний протокол засідань ЗГ УНРади від 5, 6, 15 та 21 березня 1923 р.⁵¹ Як видно із записки М.Калюжного до заступника наркома закордонних справ УСРР Яковлева, одним з інформаторів був соціал-демократ С.Вітик⁵².

Наприкінці лютого 1923 р. українські кола дізналися, що Рада Амбасадорів найближчим часом вирішить питання Східної Галичини. Для того щоб отримати санкцію представляти галицьких українців у Парижі, Є.Петрушевич терміново скликав ЗГ УНРади⁵³. 9 березня 1923 р. від імені УНРади був направлений лист до Ради Амбасадорів, який підписали І.Семака, Л.Левицький, А.Крушельницький, Р.Перфецький, Л.Петрушевич із протестом проти польської репресивної політики в Східній Галичині та передачу цього краю Польщі⁵⁴.

Однак посли Антанти в Парижі вирішили інакше. Рішенням Ради Амбасадорів 14 березня 1923 р. про офіційну передачу Східної Галичини Польщі уряд Диктатора фактично втратив легітимність. 14 квітня 1923 р. у Відні відбулося засідання всіх еміграційних осередків галицько-українських політичних партій, окрім УСДП. Тоді Є.Петрушевич оголосив, що здає свої повноваження на руки УНРади. Разом з тим він висловив пропозицію щодо переїзду всієї галицької еміграції в Радянську Україну до Харкова. За інформацією радянських спецслужб, від цієї ідеї Петрушевича відмовили Володимир Целевич та Євген Коновалець⁵⁵. Однак за порозумінням з краєм та еміграційними колами перемогла думка, що політичну діяльність в еміграції, за підтримки американських і канадських українців, необхідно продовжувати. Кошти при цьому треба було розділяти на бойову діяльність та політичну й культурну роботу в Східній Галичині⁵⁶.

Віденський еміграційний уряд Є.Петрушевича (Колегія уповноважених) офіційно припинив свою діяльність 30 квітня 1923 р.⁵⁷ Була створена спеціальна Ліквідаційна комісія, яка повинна була завершити урядові справи. Головою Ліквідаційної комісії призначили К.Левицького⁵⁸. Однак навіть в обставинах припинення активної політичної діяльності українських еміграційних установ у Відні конфлікт між урядом і ЗГ УНРади продовжився. 4 липня 1923 р. остання відправила на адресу О.Назарука в США листа за підписами Л.Левицького, А.Крушельницького й О.Марітчака. У листі повідомлялося, що ЗГ УНРади продовжувала свої засідання, проте ніяким чином не впливала на діяльність уряду Петрушевича, за винятком одного представника в Ліквідаційній комісії. Депутати були занепокоєні тим, що “коли тепер Уряд перетворюється, Закордонна Група не має на це ані впливу, ані навіть інформації”⁵⁹. Подібною, за словами авторів листа, була позиція УНРади у Львові⁶⁰.

Останнє засідання ЗГ УНРади відбулося у Відні наприкінці листопада 1923 р. Депутати ухвалили рішення припинити засідання, але повноважень формально не склали⁶¹. У той час зі своїми Є.Петрушевич переїхав до Берліна, де створив новий еміграційний центр⁶².

Підсумовуючи, відзначимо, що Закордонну Групу УНРади сформували її депутати з Галичини й Буковини, які в 1919–1923 рр. перебували на політичній еміграції у Відні. Представницький орган не мав державно-правового статусу, а виконував дорадчі функції для екзильного уряду Диктатора ЗУНР. ЗГ УНРади загалом підтримувала міжнародні заходи Є.Петрушевича, однак була в перманентному конфлікті з його урядом, звинувачуючи його у “фамільності”. Унаслідок рішення Ради Послів Антанти про передачу Східної Галичини Польщі, ЗГ УНРади припинила свою діяльність у Відні восени 1923 р., проте не ухвалила рішення щодо скасування своїх представницьких компетенцій.

¹. Див.: Кобута С. Законодавча і нормотворча діяльність / Степан Кобута // Західно-Українська Народна Республіка: Ілюстрована історія : кол. монографія. – Івано-Франківськ ; Львів : Манускрипт, 2008. –

- С. 182–191; Павлишин О. Підготовка аграрної реформи в ЗОУНР / Олег Павлишин // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6 : Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиція. – С. 170–183; його ж. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини і Буковини в революції 1918–1919 рр. // Україна модерна / відп. ред. Я. Грицак, М. Крикун. – Львів, 2000. – Ч. 4–5: за 1999–2000 рр. – С. 187–245; його ж. Формування та діяльність представницьких органів влади ЗУНР–ЗОУНР (жовтень 1918 – червень 1919 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 2001; його ж. Українська Національна Рада ЗУНР–ЗОУНР 1918–1919 : Довідник з історії України / Ін-т іст. дослідж. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка ; за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге, вид., доопрац. і допов. – К. : Генеза, 2001. – С. 928–930; його ж. Українська Національна Рада ЗУНР–ЗОУНР: реконструкція особового складу (жовтень 1918 р. – червень 1919 р.) // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні / [за ред. Я. Грицака та ін.]. – Львів, 1999. – Вип. 2 (1995–1997 рр.). – С. 234–252; Pawłyszyn O. Ukraińska Rada Narodowa – najwyższy organ ustawodawczy Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej (październik 1918–czerwiec 1919) / Oleg Pawłyszyn // Biuletyn Ukrainoznawczy. – Przemysł, 1999. – № 5. – S. 20–24.
2. Павлишин О. Українська Національна Рада ЗУНР–ЗОУНР: реконструкція особового складу (жовтень 1918 р.–червень 1919 р.). – С. 241–242.
 3. Павлишин О. Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919) : навчальний посібник / Олег Павлишин ; Ін-т іст. дослідж. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, Голов. упр. освіти і науки Львів. облдержадміністрації. – Львів : Літопис, 2008. – С. 72–73.
 4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 269 (Колекція документів “Український музей в Празі”, оп. 1 Документи і матеріали організацій, союзів, спілок, товариств і громад на еміграції 1905–1948 рр.), спр. 58, арк. 90.
 5. Галицький Голос. – 1919. – 12 жовт.
 6. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 58, арк. 88.
 7. Там само, арк. 90–91.
 8. Там само, спр. 58, арк. 89.
 9. Там само, арк. 89.
 10. Там само.
 11. Там само, арк. 89–90.
 12. Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 7 Калинович Іван Титович, п. 2 (Записна книжка 1919. Уривки), арк. 1–1 зв.
 13. Галицький Голос. – 1919. – 12 жовт.
 14. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–2013) : ілюстрований біографічний нарис / О. Павлишин. – Львів : Манускрипт–Львів, 2013. – С. 234–235.
 15. Український Прапор. – 1920. – 6 січ.
 16. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / Михайло Лозинський. – Нью Йорк : Червона Калина, 1970. – С. 203.
 17. Григорій Н. Поляки на Україні. Польсько-українські відносини в історичній перспективі / Н. Григорій. – Скрантон, 1936. – С. 59.
 18. Там само.
 19. Цит. за: Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–2013) : ілюстрований біографічний нарис... – С. 255.
 20. Там само.
 21. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920... – С. 204.
 22. Там само.
 23. Там само. – С. 203.
 24. Український Прапор. – 1920. – 6 січ.
 25. Перфецький Р. Еміграція ЗУНР / Роман Перфецький // УЗЕ. [Б. д.]. – Т. III. – С. 741–743.
 26. Український Прапор. – 1920. – 18 трав.
 27. Перфецький Р. Еміграція ЗУНР... – С. 741–743.
 28. Павлишин О. Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919)... – С. 88–89.
 29. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–2013) : ілюстрований біографічний нарис... – С. 258–259.
 30. Там само. – С. 254.
 31. Український Прапор. – 1920. – 18 трав.
 32. Назарук О. Галицька делегація в Ризі 1920 р. Спомини учасника / Осип Назарук. – Львів : Накладом Української Християнської Організації, 1930 (“Українська Дипломатична Мемуаристика”). – С. 162–163.
 33. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–2013) : ілюстрований біографічний нарис... – С. 259.
 34. Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. 2923, оп. 1, спр. 2, арк. 86 зв.–87.

35. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 : документи і матеріали : у 5 т. / кер. роботи і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – Т. 3. – Кн. 2. – С. 486–487.
36. Там само. – С. 487–488.
37. Там само. – С. 552.
38. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 581, оп. 1, спр. 97, арк. 16.
39. Нова Громада. – 1923. – 1 лип.
40. Там само.
41. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923... – С. 552.
42. Там само.
43. Там само.
44. Там само. – С. 551.
45. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. Архів Івана Крип'якевича.
46. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923... – С. 551.
47. Там само. – С. 553.
48. Там само. – С. 551.
49. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940) : ілюстрований біографічний нарис... – С. 296.
50. Там само. – С. 298.
51. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. – Т. 2. – С. 648–670.
52. Там само. – С. 670.
53. Там само. – С. 649.
54. ААН, Ambasada RP w Moskwie, sygn. 42, k. 178.
55. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–2013) : ілюстрований біографічний нарис... – С. 302.
56. Там само.
57. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. – Т. 2. – С. 671.
58. Діло. – 1923. – 17 листоп.
59. Нова Громада. – 1923. – Жовтень-листопад.
60. Там само.
61. Наш Прапор. – 1923. – 4 груд.
62. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–2013) : ілюстрований біографічний нарис... – С. 302, 318.

В статье на основании архивных и опубликованных документов, а также периодических изданий рассматривается деятельность Заграничной Группы Украинского Национального Совета Западно-Украинской Народной Республики в Вене 1919–1923 гг. Исследованы ее персональный состав, юридический статус, международные мероприятия, а также отношение к правительству Диктатора ЗУНР Евгения Петрушевича.

Ключевые слова: *Западно-Украинская Народная Республика, Украинский Национальный Совет, Заграничная Группа Украинского Национального Совета, политическая эмиграция ЗУНР, Евгений Петрушевич.*

The article is based on archival and published documents and periodicals covered the activities of foreign Group ZUNR Ukrainian National Council in Vienna in 1919–1923. Found out its membership, legal status, international activities and attitudes toward government dictator Evgen Pertushevych.

Keywords: *Western Ukrainian People's Republik, Ukrainian National Council, Foreign Group of the Ukrainian National Council, the political emigration ZUNR.*

ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА – ФЕНОМЕН НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В РЕТРОСПЕКТИВІ ВІТЧИЗНЯНОЇ І СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

УДК 316. 75 (477.8)

Олександр СИТНИК

РОЗВІЙ СОБОРНИЦЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті зроблено спробу проаналізувати розвиток соборницької ідеології, що формувалася в Західній Україні на рубежі XIX–XX ст. й активно розвивалася в період національно-визвольного руху 1917–1921 рр. Особливу увагу приділено зрушенням в ідеологічних процесах на західноукраїнських землях, що проявилось, зокрема, у створенні власної держави та формуванні національної ідентичності.

Ключові слова: ідеологія, державне будівництво, національне самоусвідомлення, соборність, самостійність.

Завдяки активній культурно-просвітницькій діяльності різноманітних товариств, насамперед, “Просвіти” і НТШ, Галичина наприкінці XIX ст. стала центром як культурно-освітнього, так і національно-визвольного, суспільно-політичного руху України; центром, який мав значний вплив на всі інші етнічні українські землі – “українським П’ємонтом”.

Соборницька ідеологія, що виникла в Західній Україні на рубежі XIX–XX ст. й активно розвивалася в період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., утілила вікові прагнення українців до єднання. Цей аспект є особливо актуальним нині, коли постала нагальна проблема формування новітньої державної ідеології України. І саме соборницька ідеологія має стати її невід’ємною частиною.

Необхідно відмітити, що певним чином зазначена тематика відображена в роботах І.Васюти¹, О.Добрянського², В.Потульницького³, О.Реєнта⁴, В.Яремчука⁵ та ін. Проте в цілому тема формування та розвитку соборницької ідеології в Західній Україні на початку ХХ ст. залишається недостатньо висвітленою.

Зважаючи на історичні обставини, що склалися на західноукраїнських землях на початку ХХ ст., розвиток ідеології був досить притлумлений. Це, у першу чергу, пояснювалося бездержавним станом і, по суті, колоніальним становищем краю. У таких умовах розвиток національної, а тим більше державної, ідеології був практично унеможливлений. Однак процес національного відродження, що охопив західноукраїнські землі в XIX ст., і події Першої світової війни внесли свої корективи в характер ідейно-політичного розвитку краю. Саме в указаний період виникли й особливо проявилися ті суспільно-політичні тенденції, котрі визначали ідеологічну спрямованість передових і національно свідомих представників громадськості краю протягом ХХ століття.

Початок ХХ століття на Закарпатті в суспільно-політичному аспекті відзначався пошуком національної ідентичності населення краю. Більшість, незважаючи на активну мадяризацію, усвідомлювала себе русинами-українцями. Проте тривале ідеологічне протистояння про-українського, мадяронського та москвофільського напрямів мало численні приклади проявів жорстокого переслідування інакомислячих. Часто воно пов’язувалося з релігією. Так, під час Першої світової війни, коли російські війська відступили із Закарпаття, по всьому краю почався жорсткий мадярський терор. Нещадним було переслідування православних⁶. Така тенденція стала найбільш виразною дещо пізніше стосовно всіх русинів-українців, а не лише православних. Особливо, коли ті виявляли самостійницькі прагнення та рішучість позбутися мадярської влади й налагодити процес власного державотворення.

У суспільно-політичному розвитку західноукраїнських земель початку ХХ ст. значну роль відіграв феномен Українських січових стрільців. Напередодні Першої світової війни,

усвідомлюючи небезпеку наростаючих військово-політичних конфліктів у світі та Європі, українське громадянство Галичини (головно молодь) усе більше переймалося тим, що українців буде втягнуто у вир війни й вони змушені будуть воювати в лавах чужої армії, гинути за чужі інтереси. Щоб не бути зведеною до ролі “гарматного м’яса”, ця молодь схилилася до актуалізації української проблеми⁷. Рух Українських січових стрільців відзначався своєрідною ідеологічністю. Порятунком від повної поразки Центральної Ради в січні-лютому 1918 р., активна участь у відновленні УНР наприкінці того ж року, а також інші яскраві сторінки історії “усусів” свідчать про особливу їхню роль у процесі державотворення указанного періоду.

Витоки ідеології січового стрілецтва слід вбачати в діяльності таких галицьких товариств, як “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Український січовий союз” тощо. Саме ці організації сприяли формуванню в українській молоді національного патріотизму, самовіданності й відваги. У 1912 р. І.Чмола почав видання першого українського військового, ідеологічного й фахового журналу “Відгуки”. У ньому було досить чітко з’ясовано ідеологічні основи українського стрілецького руху, його програмові засади й основну мету⁸. 1 грудня 1912 р. у Львові було створено Український січовий союз, а в березні 1913 р., тут же засновано перше українське військово-товариство під назвою “Січові Стрільці”, головою котрого став В.Старосольський. Чималий ідеологічний вплив на настрої тодішньої молоді мав Д.Донцов, який на з’їзді Українського студентського союзу 2–4 липня 1913 р. виступив з рефератом “Українська молодь і теперішнє положення нації”⁹. Напередодні Першої світової війни січовий рух об’єднував понад 74 тисячі галицького й буковинського юнацтва¹⁰. Значення українського стрілецького руху полягало, насамперед, у тому, що саме січове стрілецтво протягом останнього часу перед війною чітко й рішуче пропагувало гасло самостійної України як актуальну й безпосередню мету національно-політичної боротьби українців. Іншим значним здобутком стрільців було те, що вони усвідомили ідею збройної боротьби як необхідного засобу досягнення державної незалежності¹¹.

В.Кучабський відзначив, що легалізація УСС швидко спопуляризувала українську національно-військову справу, але одночасно ускладнила її ідеологічний характер. Зокрема, у поглядах більшості членів українських стрілецьких товариств переплелися дві суперечливі ідеї: самостійницько-державницька й австро-лоялістична¹². Проте провідним ідеологічним чинником “усусів” протягом усього їхнього існування був розвиток українського національного самосвідомлення.

В.Потульницький звернув увагу на ті ідейні впливи, що спричинилися до формування світогляду В.Кучабського. Так, він ще в юнацькі роки, одягнувши мундир січових стрільців, глибоко проникся ідеологією цього військового об’єднання. Думки про особливу роль армії в державотворенні, військові традиції увійшли в плоть і кров майбутнього вченого, вплинули на всі його подальші наукові пошуки¹³. Слід зауважити, що в міжвоєнний період, поряд з В.Липинським та іншими мислителями, В.Кучабський був одним з ідеологів майбутнього національно-державницького розвитку України.

Складним випробуванням морального духу січового стрілецтва стало ганебне рішення австро-угорського імператора від 4 листопада 1916 р., який, замість обіцяного права на відокремлення та заснування державності, надавав Галичині статус автономії й фактично віддавав край полякам¹⁴. Це утверджувало переконання галичан, що надіятися можна лише на свої сили та на активну боротьбу за власну державу.

Присутність у містах і селах Закарпаття Українських січових стрільців й інших українських з’єднань значною мірою посприяла процесу пробудження національної свідомості українців краю¹⁵. Січові стрільці були активними ініціаторами Акта злуки 22 січня 1919 р., – вирішального кроку на шляху створення єдиної Української держави¹⁶. Загалом слід особливо підкреслити значну роль січових стрільців у налагодженні культурно-просвітницької роботи серед мешканців тих населених пунктів, де вони базувалися.

Протягом 1918–1919 рр. у лавах УГА Українські січові стрільці, у надзвичайно складних умовах боротьби, неодноразово демонстрували прояви героїзму й висоти національного духу¹⁷. У цілому в УГА панував високий морально-патріотичний дух, вона гідно протистояла переважаючим силам ворога – польським, румунським, а згодом і більшовицьким збройним си-

лам. Велика заслуга в цьому була Д.Вітовського. Будучи військовим міністром, він доклав багато зусиль до злуки ЗУНР і УНР в одну державу. До цього його спонукала не лише необхідність мати союзника у війні з Польщею, а й давня ідея та мрія багатьох галичан: утворити сильну самостійну соборну Українську державу. Уже на початку грудня, коли політичний провід ЗУНР ще тільки міркував над цією ідеєю, Д.Вітовський послав до Директорії Д.Палієва для переговорів, а невдовзі сам побував у Вінниці на зустрічі із С.Петлюрою. Причому Д.Вітовський передбачав возз'єднання обох українських держав на основі ґрунтовної законодавчої бази зі збереженням автономії ЗУНР до часу проведення об'єднавчих Всеукраїнських установчих зборів¹⁸.

Під час Чортківської офензиви (наступу) у червні 1919 р. УГА досягла значних успіхів, і тільки відсутність зброї та боєприпасів не дали змоги розвинути успіх¹⁹. У той час уряд Великобританії й, зокрема, лорд Керзон, готували перехід УГА на бік денікінців. На думку англійських політиків, галицький уряд мав піти на союз із білогвардійцями, оскільки це був шанс Галичині для “порятунку” у вигляді автономії майбутньої Російської федерації²⁰. В умовах війни на декілька фронтів (при цьому поляків і білогвардійців усіляко підтримували країни Антанти), без належного забезпечення ліками та спорядженням, а головне – без політичної й ідеологічної консолідації українських сил боротьба УГА була приречена.

Ю.Тютюнник у своїх споминах зауважив, що УГА була знищена не стільки від зброї ворогів, як унаслідок самознищення – через моральний розклад, що зневірює та деморалізує саму націю, а на армію накладає пляму ганьби²¹. Добре розуміючи, що влада йому цього не простить, він, усе ж, не зраджував своїй ідеології. Більшовики свідомо прагнули саме в такий спосіб знищити найбільш боєздатну й дисципліновану частину війська УНР.

Успіхи українства Наддніпрянщини й державотворчі змагання Центральної Ради надихали громадськість Галичини та Буковини до рішучих дій у напрямі забезпечення українському народові досягнення повної державно-правової самостійності та соборності всієї етнографічної української території. Згодом до цієї ідеї долучилися інші українські землі – Закарпаття, Холмщина, Підляшшя, Волинь. Однак, на відміну від Великої України, де з різною інтенсивністю, але проходив переговорний процес між Центральною Радою й Тимчасовим урядом, де стан революційної демократії, що межував з анархією, дозволяв практично втілювати принципи автономії, в Австро-Угорщині ці процеси фактично блокувалися центральним урядом, а межуючі нації – угорці на Закарпатті, поляки в Галичині – українцям узагалі відмовляли не лише в праві на автономію, але й існуванні як окремишньої нації²². Національно-визвольні змагання українського народу піднесли на боротьбу й українців західноукраїнських земель, що перебували під владою Австро-Угорської монархії. Згідно з правом самовизначення націй, проголошеним державами Антанти, 18 жовтня 1918 р. Українська парламентська репрезентація скликала у Львові загальні збори політичних і громадських діячів Галичини й Буковини, на котрих було обрано Українську національну раду. Вона мала представляти інтереси українського народу Австрії й Угорщини. З усіх частин України в найтяжчому становищі перебувало Закарпаття. Влада Угорщини була для нього тяжким гнітом. Обраний угорським урядом політичний напрям – мадяризація – нищив українську культуру, економічне життя, будь-які прояви політичної активності. Саме тому представники угорських українців не змогли дістатися на установчі збори, однак надіслали листа, у якому висловлювали солідарність із прагненнями галичан і бажання належати до Української держави.

Політичні сили Закарпаття прагнули до об'єднання з Галичиною та соборною Україною. У вересні 1918 р. на одному з таємних зібрань було вирішено розпочати підготовку акції злуки з українськими землями. Серед членів цієї групи виділялися відомі пізніше громадсько-політичні діячі українського спрямування: А.Волошин, В.Гаджега, І.Фленько та ін. Унаслідок діяльності цієї групи інтелігенції розпочався процес національного самоусвідомлення місцевого населення краю²³. У кінці жовтня 1918 р. з Ужгорода до Української парламентської репрезентації у Відні провідний народовець Августин Волошин відправив Августина Штефана з дорученням зібрати інформацію й отримати вказівки щодо подальшої діяльності політичних сил Закарпаття²⁴. Відтак ідея соборництва найбільш свідомих закарпатських громадсько-політичних діячів підкріплювалася успіхами ЗУНР на ниві державотворення.

Важливим ідеологічним чинником розвитку державницької ідеї на Закарпатті стало проголошення 8 листопада 1918 р. на народних зборах в Ясіні прагнення з'єднатися зі своїми кровними братами-українцями, з Україною²⁵. Створення Гуцульської республіки – першого українського державного утворення на території Закарпаття – засвідчило ідейну готовність карпатоукраїнців боротися за своє національне визволення та розвивати державне будівництво в контексті загальноукраїнського.

Разом із галицькою делегацією в урочистостях з нагоди проголошення Акта соборності 22 січня 1919 р. взяла участь делегація українців Закарпаття, маніфестуючи тим самим волю закарпатського населення належати до однієї Української держави²⁶. А напередодні – 21 січня 1919 р. у м. Хуст відбулися Всенародні збори українського населення комітатів, у яких узяли участь 420 делегатів із 175 сіл і міст краю. Під головуванням М.Брацайка збори прийняли постанову, де, серед іншого, ішлося про те, що комітати, заселені русинами-українцями, мають бути об'єднані та приєднані до соборної України. Символічно, що через два десятиліття саме Хуст став центром Карпатської України, котра проголосила ідею соборності всієї України.

25 жовтня 1918 р. у Чернівцях виник Український крайовий комітет (УКК) на чолі з О.Поповичем, який одночасно керував буковинською делегацією УНРади. 3 листопада тут відбулося велелюдне віче, що висловилося за прилучення української частини Буковини до Західноукраїнської держави з наступним об'єднанням із Наддніпрянською Україною²⁷. О.Добржанський зауважив, що соборницькі ідеї (у сучасному розумінні цього слова) почали поширюватися на Буковині ще від середини XIX ст. На початок XX ст. Буковина перетворилася у важливий центр загальноукраїнського національного руху. Тут розміщувалися видавництва українських політичних партій Наддніпрянщини, друкувалися твори письменників з Галичини та підросійської України, сюди часто приїздили визначні суспільно-політичні й культурні діячі з інших українських земель. Поступово доктрина соборності витісняла ідеї автохтонного руху та русофільства, хоча ця боротьба була складною і в багатьох випадках дуже гострою. Восени 1918 р. українці Буковини не тільки задекларували своє прагнення бути в єдиній соборній Україні, але й зробили важливі практичні кроки на цьому шляху. Українська влада Буковини, незважаючи на короткочасність існування, показала свою здатність до наведення спокою та порядку, але не спромоглася на організацію відсічі румунській експансії. На заваді соборницьким прагненням українців краю стала Румунія, яка абсолютно не рахувалася з інтересами нерумунських народів Буковини²⁸.

Ідея соборності українських земель була втілена в акти й державні символи УНР. І коли у Львові 1 листопада 1918 р. народилася ЗУНР, через два дні до неї приєдналася Буковина, а 21 січня 1919 р. на всенародних зборах у Хусті під синьо-жовтими прапорами ухвалено рішення про приєднання до Великої України й Закарпаття, то в цих подіях, на думку В.Сергійчука, слід також убачати соборницький чин Центральної Ради²⁹. Прагнення урядових кіл ЗУНР до побудови своєї держави поєднувалося з глибоким розумінням почуттів інших бездержавних народів. Зокрема, передбачалося надання євреям повної автономії на українських землях у такому обсязі, котрий не мав до цього аналогів. Українські державні чинники також підтримували євреїв в їхньому змаганні за власну державність у Палестині³⁰. З виникненням ЗУНР, особливо після фактичної окупації Галичини польськими військами, увагу визначного українського вченого-цивіліста академіка С.Дністрянського (1870–1935) привертало таке важливе суспільно-політичне явище, як право нації на самовизначення. Ця новітня, мало опрацьована на той час у теорії конституційно-правова інституція, безперечно, потребувала свого осмислення, з огляду на її зміст і сутність, загальні підходи щодо її розуміння в тодішньому міжнародному публічному праві. У статті “Самовизначення народів” С.Дністрянський висвітлював зміст і сутність права народу (нації) на самовизначення, окремо звертав увагу на можливі труднощі в реалізації права на самовизначення сусідніми (дотичними) народами в разі переродження національної ідеї в націоналістичну³¹. Також досить активно йшла робота над конституційними проектами ЗУНР. Відповідно до них, громадянам гарантувалася недоторканість особи та реалізація прав через представництво на основі загального, рівного, безпосереднього, таємного й пропорційного права голосування. Тому ЗУНР можна визначити як дійсно народну, демократичну республіку, політичний устрій якої становив собою ідеальну модель тогочасної євро-

пейської демократичної правової держави. Загалом державницьке майбутнє України мало розвиватися, насамперед, у складі Західно-Української Народної Республіки, а відтак – соборної Української держави. В ідеологічному плані це було можливим з огляду на низку консолідуючих ідей і прагнень. Однак поразки ЗУНР, а відтак і УНР стали фатальними для всього процесу українського державного будівництва.

Активні соборницькі настрої та дії зустрічали різного роду перепони, зокрема, ідеологічного характеру. Оскільки Директорія складалася з представників лівих партій, а керівництво ЗУНР, переважно, з ліберальних консерваторів, відповідним чином у політиці цих двох державних структур спостерігалися помітні розбіжності. Однією з них стало різне бачення на верховенство та підпорядкування УНР і ЗУНР.

У цілому проблеми соборності та державності українського народу вирішувалися двома альтернативними державними утвореннями в Західній Україні на основі взаємовиключних підходів, у котрих гору взяли не загальнонаціональні, а соціально-класові інтереси різних за майновим станом верств населення, за якими стояли відповідні політичні сили. Тоді як правочентристські угруповання після “порозуміння” петлюрівців з пілсудчиками почали орієнтуватися на регіональну національно-демократичну державність, побудовану на приватновласницькій економічній основі, ліві, засліплені більшовицькими стереотипами, здебільшого домагалися возз’єднання в єдиній державі всього українського народу на базі того суспільного ладу, котрий уже існував у радянській Україні³². На жаль, зважаючи на низку об’єктивних і суб’єктивних факторів, усі державницькі зусилля української нації в першій чверті ХХ ст. не дали бажаного результату. Однією з причин цього була нерозвинутість ідеологічної концепції державотворення. Існувало досить багато різного роду політичних моделей, однак відсутність єдиного національного центру державотворення унеможлилювала належне та повноцінне втілення їх у життя.

Таким чином, слід підсумувати, що активний розвиток культурно-просвітницького та громадсько-політичного руху в Галичині протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. підготував значне підґрунтя не лише для зміцнення української національної свідомості західних українців, а й для їхньої активної участі в національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр. Помітними були зрушення й у розвитку ідеологічних процесів на західноукраїнських теренах, що проявилось, зокрема, у власному державотворенні, формуванні національної ідентичності та прагненні до етнодержавотворчого самовизначення.

Надалі в дослідженні зазначеної теми важливим завданням є вивчення еволюції соборницької ідеології в Україні протягом ХХ століття.

1. Васюта І. К. Національно-визвольний рух в Західній Україні (1918–1939 рр.) / І. К. Васюта // Український історичний журнал. – 2001. – № 5. – С. 22–42.
2. Добржанський О. В. Соборницькі прагнення української частини Буковини восени 1918 р. / О. В. Добржанський // Український історичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 28–38.
3. Потульницький В. А. Історія української політології (концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці) / В. А. Потульницький. – К. : Либідь, 1992. – 232 с.
4. Реснт О. П. Проголошення ЗУНР : проблема легітимації / О. Реснт // Український історичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 4–11.
5. Яремчук В. Д. Вплив державотворення в Наддніпрянській Україні на розвиток національно-визвольного руху у західноукраїнських землях / В. Д. Яремчук // Український історичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 38–45.
6. Иеромонах Сергей (Цюка М.) Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине ХХ столетия / Иеромонах Сергей (М. Цюка). – Загорск : Троице-Сергиева лавра, 1960. – С. 114.
7. Курах М. Січово-стрілецькі формації в українських арміях / М. Курах // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен : Вид. Фондації ім. Є. Коновальця, 1974. – С. 227.
8. Ріпецький В. Українське січове стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин / В. Ріпецький. – Львів : Вид-во Наук. т-ва ім. Т. Шевченка, 1992. – С. 30.
9. Українські січові стрільці, 1914–1920 / за ред. Б. Гнаткевича. – [Репринтне відтворення з вид. 1935 р.]. – Львів : Слово, 1991. – С. 9.
10. Литвин М. Р. Українські Січові Стрільці: до 500-річчя козацької слави / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – К. : Вид-во т-ва “Знання” України, 2005. – С. 6.

11. Лазарович М. В. Легіон Українських січових стрільців : формування, ідея, боротьба / М. В. Лазарович. – Тернопіль : Джура, 2005. – С. 68.
12. Кучабський В. Від первочинів до Проскурівського періоду / В. Кучабський // Історія січових стрільців : воєнно-історичний нарис ; за ред. Н. П. Ганник, В. А. Дмитренко. – 1992. – С. 20, 21.
13. Потульницький В. А. Історія української політології... – С. 126.
14. Литвин М. Р. Історія галицького стрілецтва / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів : Каменяр, 1991. – С. 43, 44.
15. Баран З. Маловідомий епізод з історії українсько-угорських відносин (місія Теофіля Окуневського до Угорщини на початку 1919 року) / З. Баран // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Праці історично-філософської секції. – Львів, 1997. – Т. ССXXXIII. – С. 471.
16. Головацький І. Дмитро Вітовський – організатор Листопадового Чину / І. Головацький. – Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2005. – С. 29, 30.
17. Панькевич О. Генерал Мирон Тарнавський / О. Панькевич. – Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2005. – С. 11, 12.
18. Тищик Б. Дмитро Вітовський – видатний державний та військовий діяч ЗУНР / Б. Тищик // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ регіональної наук.-практ. конф. (13–14 лют. 2003 р.). – Львів, 2003. – С. 102.
19. Терлюк І. Я. Держава і право в Україні: сторінки історії / І. Я. Терлюк. – Львів : СПОЛОМ, 2008. – С. 297.
20. Федорович В. Україна і світова політика. Етапи на шляху українського державотворення : вибрані статті / В. Федорович. – К. : Вид-во “Ярославів Вал”, 2003. – С. 101.
21. Тютюнник Ю. О. Революційна стихія. Зимовий похід 1919–1920 рр. / Ю. О. Тютюнник. – Львів : Універсум, 2004. – С. 156, 157.
22. Яремчук В. Д. Назв. праця. – С. 40, 41.
23. Токар М. Августин Волошин: портрет політичного лідера / М. Токар // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород : СМП “Вісник Карпат”, 2005. – Вип. 12. – С. 116.
24. Баран З. Назв. праця. – С. 469.
25. Вегеш М. М. Карпато-Українське державотворення: до 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України / М. М. Вегеш, М. Ю. Токар. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2009. – С. 124.
26. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К. : Укр. письм., 1994. – С. 205, 222.
27. Реєнт О. П. Назв. праця. – С. 7, 8.
28. Добржанський О. В. Назв. праця. – С. 28, 29, 38.
29. Сергійчук В. Соборницький характер діяльності Центральної Ради: стратегічні напрями і результати / В. Сергійчук // Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державобудівництва. – К. : Укр. вид. спілка, 2002. – С. 16.
30. Стахів М. Західня Україна : нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. / М. Стахів. – Т. ІV. – Скрентон : Укр. робітничий союз, 1960. – С. 143.
31. Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / П. Стецюк. – Львів : Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1999. – С. 46, 47.
32. Васюта І. К. Назв. праця. – С. 40.

В статтє сделана попытка проанализировать развитие соборнической идеологии, формировавшейся в Западной Украине на рубеже XIX–XX вв. и активно развивавшейся в период национально-освободительного движения 1917–1921 гг. Особое внимание уделено сдвигам в идеологических процессах на западноукраинских землях, что проявилось, в частности, в создании собственного государства и формировании национальной идентичности.

Ключевые слова: *идеология, государственное строительство, национальное самосознание, соборность, самостоятельность.*

The article attempts to analyze the development of the unification ideology, which was formed in the Western Ukraine at the turn of XIX–XX centuries and was actively developing during the national liberation movement of the 1917–1921. Special attention is paid to improvement in the ideological processes in the Western Ukraine, that was manifested in particular in the creation of their own state and formation of national identity.

Keywords: *ideology, state-building, national self-consciousness, unity, independence.*

УДК 94 (477.83/.86) "ХХ"

Юрій ЯКОВЛЄВ

ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ЛАГОДИНСЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ РАДИКАЛЬНІЙ ПАРТІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Досліджено громадсько-політичну діяльність Миколи Лагодинського в контексті політичних процесів у Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Простежено особливості формування світогляду та становлення поглядів діяча. Висвітлено початок його політичної діяльності й партійну роботу всередині Української радикальної партії (далі – УРП). Розглянуто основні напрями праці М.Лагодинського як депутата Державної ради (австрійського парламенту) і Галицького крайового сейму. Проаналізовано участь М.Лагодинського в національно-визвольній боротьбі галицьких українців у роки Першої світової війни та на початковому етапі української революції. Передусім охарактеризовано його діяльність у міжпартійних об'єднаннях (Головній українській раді, ГУР, згодом у Загальній українській раді, ЗУР та Українській парламентській репрезентації, УПР) і Українській національній раді (УНРаді) ЗУНР.

Ключові слова: Микола Лагодинський, Українська радикальна партія, Галичина, парламент, сейм.

За останні роки українська історична наука суттєво розширила тематику своїх досліджень. Одним із важливих завдань залишається вивчення життєвого шляху, діяльності та творчої спадщини діячів, імена яких несправедливо фальшувалися або замовчувалися в радянський час. Утім чимало персоналій залишаються ще малодослідженими, майже не відомими для широкого загалу. До таких можна віднести й Миколу Лагодинського – багатолітнього діяча Української радикальної партії (далі – УРП), доктора права, адвоката, депутата австрійського парламенту та Галицького крайового сейму.

У сьогоденній українській історіографії, на жаль, відсутні спеціальні праці, присвячені громадсько-політичній діяльності М.Лагодинського. Дослідники лише епізодично та фрагментарно приділяли увагу постаті діяча, у переважній більшості в контексті висвітлення національного та політичного відродження галицьких українців кінця ХІХ – початку ХХ ст. Окремі аспекти проблеми знайшли відображення в працях сучасних українських істориків О.Сухого¹, В.Расевича², І.Чорновола³, зарубіжних – Г.Біндера⁴, Р.Томчика⁵ та інших дослідників. Невеликі за обсягом біографічні відомості про М.Лагодинського подано в довідковій літературі⁶ і роботах історико-краєзнавчого характеру⁷.

Метою статті є спроба проаналізувати організаційно-політичну роботу М.Лагодинського в лавах УРП, його місце й роль у діяльності партії на тлі суспільно-політичних процесів Галичини початку 1900-х рр.

Микола Лагодинський народився 28 жовтня (за іншими даними 21 жовтня⁸) 1866 р. у с. Доброводи (тепер Збараського району Тернопільської області. – Ю.Я.) у родині священика⁹. Початкову освіту здобував у школі в Збаражі, згодом у Тернопільській гімназії. Крім того, навчався в гімназії в м. Золочів на Львівщині, яку закінчив у 1884 р. Але випускні іспити склав у Львівській гімназії¹⁰. Навчання в Золочівській гімназії мало помітний вплив на формування світогляду М.Лагодинського. У гімназії він став членом таємного учнівського гуртка, до складу якого, зокрема, входив і К.Трильовський. При гуртку існувала бібліотека, учасники проводили дискусії, читали доповіді. Члени гуртка видавали рукописну газету. Цілком імовірно, що М.Лагодинський уміщував свої статті на сторінках газети. Після переїзду К.Трильовського до Коломиї М.Лагодинський очолив золочівський таємний учнівський гурток¹¹.

Формування суспільно-політичних поглядів М.Лагодинського припало на початок – середину 80-х рр. ХІХ ст. Зауважимо, що в той період український національний рух у Галичині був представлений народовською, русофільською та радикальною (соціалістичною) течіями. Остання виникла в другій половині 1870-х рр. У генезі українського соціалізму в Галичині та виникненні радикальної (соціалістичної) течії значну роль відіграли студенти (О.Терлець-

кий, М.Павлик, І.Франко та ін.). Останні, крім знайомства із західноєвропейськими поступовими ідеями, перебували також під значним ідейним впливом наддніпрянських соціалістів, у першу чергу М.Драгоманова та С.Подолінського¹².

Наприкінці 1880-х рр. розпочався якісно новий етап у розвитку радикальної течії. Так, з 1 січня 1890 р. у Львові за редакцією І.Франка й М.Павлика та завдяки фінансовій допомозі наддніпрянських українофілів почав виходити часопис “Народ”¹³. Однак на сторінках названого двотижневика, який протягом 1890–1895 рр. видавався по чергово у Львові та Коломиї, статей М.Лагодинського не виявлено¹⁴. Можливо, він використовував досі не розшифрований псевдонім чи криптонім. Попри те прізвище М.Лагодинського є в списку передплатників “Народу” за 1890–1895 рр., складеному М.Павликом. За даними списку, М.Лагодинський передплатував названий часопис у 1892 та 1895 рр.¹⁵

Достеменно не відомо, у якому році М.Лагодинський став членом Русько-української радикальної партії (далі – РУРП, що на початку ХХ ст. була перейменована на Українську радикальну партію, УРП). Є відомості, що він спочатку був прихильником народовської течії, а згодом, у 1890-х рр., приєднався до РУРП. По суті радикали також були народовцями, але представляли їхню ліву, соціалістичну течію¹⁶. Серед присутніх на установчому з’їзді радикалів, який відбувся 4–5 жовтня 1890 р. у Львові, де було засновано РУРП, прізвище М.Лагодинського не згадано. Не згадується він і пізніше, наприклад, серед членів головної управи РУРП, яку було обрано 20 вересня 1897 р.¹⁷

Після закінчення гімназії М.Лагодинський вступив на правничий факультет Львівського університету, який закінчив у 1890 р.¹⁸ (за іншими даними, в 1888 р.¹⁹). Проходив адвокатську практику в канцеляріях К.Левицького у Львові та М.Короля в Жовкві. Є відомості, що М.Лагодинський проходив практику в Тернополі та Збаражі. Крім того, у 1892 р. у м. Бережани на Тернопільщині в адвоката Шеця та в 1895 р. у м. Городок на Львівщині²⁰. Найімовірніше, що на початку 1890-х рр. М.Лагодинський проживав у Львові та працював у канцелярії товариства “Просвіта”. Так, у 1892 р. він на загальних зборах головного відділу товариства “Просвіта” від імені І.Франка та М.Павлика зробив запит з проханням прийняти їх у члени товариства. Проте “Просвіта” відмовилася прийняти названих діячів²¹. Згодом М.Лагодинський захистив дисертацію та в 1899 р. (за іншими даними, в 1896 р. у Віденському університеті²²) здобув ступінь доктора права²³. Крім того, у середині 1890-х рр. він одружився з Клавдією з дому Саноцьких. У 1896 р. у них народилася дочка Марія, у 1898 р. – Ірина, у 1901 р. – Галина та в 1903 р. – Ярослава (більше відома як поетеса Леся Верховинка)²⁴. Спочатку М.Лагодинський працював адвокатом у м. Мацосин (тепер Жовківського району Львівської області. – Ю.Я.), а в 1900 р. переїхав до м. Делятин (тепер Надвірнянського району Івано-Франківської області. – Ю.Я.), де відкрив адвокатську канцелярію²⁵.

В адвокатській канцелярії М.Лагодинського протягом 1906–1912 рр. на посаді конципієнта (помічника адвоката) працював Марко Черемшина (псевдонім письменника Івана Семанюка). У зазначений період М.Лагодинський двічі від УРП (1907 і 1911 рр.) обирався депутатом австрійського парламенту. Коли він перебував у Відні, Марко Черемшина заміняв його на посаді адвоката²⁶. З автобіографії Марка Черемшини дізнаємося, що йому доводилося “клопотатись двічі за кандидатурою шефа (М.Лагодинського. – Ю.Я.) на посла в парламент до Відня”²⁷.

Крім професійної діяльності, М.Лагодинський виступив ініціатором утворення філії читальні товариства “Просвіта”, відділення ощадно-кредитного товариства “Руська каса”²⁸. Так, у 1902 р. він був присутній на відкритті читальні в с. Заріччя (тепер Надвірнянського району Івано-Франківської області. – Ю.Я.) поблизу Делятина²⁹. У 1903 р. М.Лагодинський у складі галицької делегації побував у Полтаві, де був присутній на відкритті пам’ятника І.Котляревському та відвідав могилу Т.Шевченка на Чернечій горі в Каневі³⁰. За іншими даними, М.Лагодинський у травні-червні 1909 р. разом із Т.Старухом, В.Стефаніком та іншими українськими діячами Галичини побував у Полтаві з нагоди 200-ліття Полтавської битви³¹.

У 1907 р. М.Лагодинський на власні кошти спорудив у Делятині “Народний дім”, у приміщенні якого містилася “Руська каса”³². Він брав участь у діяльності місцевих осередків товариства “Січ”, заснував філії “Сільського господаря” і “Бесіди”³³. Протягом квітня 1908 р. –

грудня 1912 р. М.Лагодинський був скарбником головного січового комітету Галичини. У роки Першої світової війни виступив співорганізатором Українських січових стрільців (далі – УСС)³⁴.

На початку ХХ ст. у партійно-політичному житті Галичини відбулися суттєві зміни. Унаслідок розколу всередині РУРП у 1899 р. було засновано Українську соціал-демократичну партію (далі – УСДП) та Українську національно-демократичну партію (далі – УНДП). “Українську Радикальну Партію, – писав у своїх спогадах член УРП І.Макух, – розпарцелювали дві нові партії і при ній залишилося після того в першій часі по відколенні дуже мало інтелігентів – Михайло Павлик, д-р Северин Данилович, д-р Кирило Трильовський, д-р Микола Лагодинський, д-р Лев Бачинський зі старших, та Василь Стефаник, Марко Черемшина (Іван Семанюк), Лесь Мартович, д-р Іван Кунців, д-р Володимир Гуркевич з молодших”³⁵. По суті виникла дво-партійна система, у якій УРП належала роль лівої опозиції до центристської УНДП³⁶.

На травень 1907 р. були призначені перші, на основі загального виборчого права, вибори до Державної ради (австрійського парламенту). У сільських округах вони мали відбутися 14 травня, а в міських – 17 травня. 22–23 грудня 1906 р. у Львові відбувся черговий з’їзд УРП. Щодо парламентських виборів у резолюціях з’їзду відзначалося: “При виборах беремо акцію самостійно в виборчій боротьбі, але не виключаємо можливості злуки з демократичними партіями”³⁷.

2 лютого 1907 р. у Делятині відбулося передвиборне віче, на якому зібралося 250 осіб. Керував нарадами зборів М.Лагодинський. 12 лютого відбулися передвиборні збори в с. Парище (тепер Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. – Ю.Я.). На згаданому вічі було прийнято рішення про підтримку К.Трильовського, одного з кандидатів від УРП до парламенту, і М.Лагодинського (його заступника)³⁸. Аналогічне рішення було прийнято 16 березня на черговому народному вічі в Делятині³⁹.

24 березня 1907 р. М.Лагодинський узяв участь у передвиборних зборах у с. Перерісль (тепер Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. – Ю.Я.). Його було вибрано головою зборів. Крім М.Лагодинського, на вічі виступили К.Трильовський, І.Захарчук та інші учасники зборів. Наприкінці віча було ухвалено рішення підтримувати кандидатури К.Трильовського та М.Лагодинського⁴⁰.

17 квітня 1907 р. М.Лагодинський виступив на передвиборному вічі, яке відбулося в с. Ланчин (тепер Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. – Ю.Я.). Крім М.Лагодинського, на зборах виступили І.Сандуляк, І.Захарчук і Ф.Гаврилюк⁴¹. 21 квітня М.Лагодинський виступав на багатолюдних вічах у селах Пнів і Пасічна (тепер Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. – Ю.Я.)⁴².

5 травня 1907 р. М.Лагодинський виголосив доповідь на вічі в Делятині. Наступного дня він виступив на багатолюдних зборах у селах Стримба, Назавизів, Лісна Тарновиця і Фітьків (тепер Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. – Ю.Я.). А 7 травня на вічах у селах Волосів і Гвізд (тепер Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. – Ю.Я.)⁴³.

За результатами виборів до Державної ради в травні 1907 р. К.Трильовський здобув мандати у двох округах: Коломия – Косів і Долина – Калуш – Надвірна. Ця обставина дала змогу стати депутатом австрійського парламенту й М.Лагодинському, який був заступником К.Трильовського⁴⁴. Загалом у результаті парламентських виборів 1907 р. УРП здобула три депутатські мандати (М.Лагодинський, Л.Бачинський і К.Трильовський)⁴⁵.

17 червня 1907 р. розпочалася перша сесія австрійського парламенту. У Державній раді М.Лагодинський разом з однопартійцями-депутатами увійшов до складу Русько-українського клубу, який налічував 30 депутатів. Головою клубу було обрано Ю.Романчука, члена УНДП⁴⁶.

19 червня 1907 р. М.Лагодинський, К.Трильовський і Л.Бачинський підписали “заяву руських послів Ради державної в справі державно-правного становиска руського народа в Галичині і Буковині”, яка була підготовлена К.Левицьким і його найближчим оточенням. У ній, зокрема, депутати заявили, що, “змагаючи до національно-територіяльної автономії в австрійській державі, застерігаємо ся проти неприродного, на ніяких історичних правах неосновуючого ся лучення, зглядно розлучування нашого народа дорогою краєвої автономії, та протестуємо проти розширення краєвої автономії, проти виємкових законів для Галичини і проти

зменшення нашого заступництва протизаконним переводженням виборів⁴⁷. 20 червня 1907 р. заява була зачитана на засіданні палати послів і внесена до протоколу XVIII сесії австрійського парламенту⁴⁸.

Восени 1907 р. М.Лагодинський разом з однопартійцями-депутатами взяв участь у селянському вічі в Калуші⁴⁹. 16 серпня 1908 р. на вічі в Делятині М.Лагодинський звітував про свою парламентську діяльність⁵⁰.

Восени 1907 р. Русько-український клуб було перейменовано на Український після виходу з нього москвофілів. Улітку 1909 р. з Українського клубу вийшли депутати від Буковини та заснували свій окремий клуб. Замість В.Охримовича (УНДП), який склав мандат, до клубу увійшов член УРП В.Стефаник⁵¹. Невдовзі клуб покинув радикал К.Трильовський. Отже, станом на 1909 р. Український парламентський клуб налічував 20 депутатів, з них три радикали: М.Лагодинський, Л.Бачинський і В.Стефаник, решту становили члени УНДП⁵².

16 червня 1909 р. М.Лагодинський узяв участь у засіданні палати послів австрійського парламенту, де відбувалося друге читання державного бюджету. На засіданні, зокрема, президент міністрів (міністр-президент Ціслеїтанії) Р.Бінерт-Шмерлінг намагався запевнити українських парламентаріїв у тому, що “правительство відносить ся з повною симпатією до культурних і економічних стремлінь руського народу та готове завсігди і старанно попірати сі стремління”. Натомість радикал М.Лагодинський і члени УНДП К.Левицький, О.Колесса та Є.Левицький відповіли, що “научені гірким досвідом не мають причини вірити обітницям австрійських міністрів, та що президент міністрів у своїй заяві забув мабуть про наші політичні домагання”⁵³.

У 1909 р. окремою брошурою вийшла промова М.Лагодинського “Парлямент австрійський на службі поляків”, виголошена ним у Державній раді 17 червня 1909 р. Наступного року окремою брошурою (загальним тиражем у 800 пр.), з’явилася промова М.Лагодинського “Під австрійсько-польським панованем” від 14 червня 1910 р.⁵⁴

На лютий 1908 р. були призначені нові вибори до Галицького крайового сейму. З ініціативи М.Лагодинського 4 січня того ж року в Делятині відбулися збори делегатів із Надвірнянського повіту. Збори були присвячені питанню чергових виборів до сейму. М.Лагодинський роз’яснив присутнім суть сеймової виборчої ординації та наголосив на значенні виборів. У ході тривалих дискусій було прийнято кандидатуру радикала І.Сандуляка на депутата до Галицького крайового сейму від Надвірнянщини. М.Лагодинського було вибрано головою повітового виборчого комітету. До складу останнього ввійшло по одному представникові від кожної громади повіту⁵⁵.

Правибори в Делятині відбулися 20 лютого 1908 р. М.Лагодинський був обраний одним із 165 виборців. А 23 лютого в Надвірній, за його ініціативою, відбулися збори виборців з однойменного повіту⁵⁶.

Вибори до Галицького крайового сейму відбулися 25 лютого 1908 р. Від виборчого округу Надвірна перемогу здобув член УРП І.Сандуляк, який отримав 77 голосів. М.Лагодинський описав виборчу боротьбу в Надвірнянському окрузі в праці “Як Надвірнянщина вибирала посла”⁵⁷.

М.Лагодинський узяв активну участь у роботі XIX партійного з’їзду УРП, який відбувся 25–26 грудня 1908 р. у Тернополі⁵⁸. На з’їзді він подав звіт про розвиток радикального руху в Надвірнянщині, виголосив реферат про забезпечення робітників і селян “на старість”⁵⁹.

Учасники з’їзду підтримали пропозицію І.Макуха накласти партійний податок на всіх членів УРП. Це рішення найближчим часом повинні були здійснити всі повітові організації партії⁶⁰. Гроші з т. зв. “хлопського фонду” мали використовуватися, передусім, на виборчу агітацію, видавничу діяльність і друкований орган партії. М.Лагодинський передав на фонд 20 корон⁶¹.

21 серпня 1909 р. у Делятині, у помешканні М.Лагодинського, відбулися збори парламентських і сеймових депутатів УРП⁶².

М.Лагодинський був присутнім і виступав фактично на всіх подальших з’їздах УРП. Так, він узяв участь у роботі XX партійного з’їзду, що відбувся 7–8 листопада 1909 р. у Львові. М.Лагодинського разом із М.Павликом, С.Даниловичем, П.Думкою, П.Мазуриком і П.Лавру-

ком було обрано до президії з'їзду. У ході роботи з'їзду М.Лагодинський подав звіт про розвиток радикального руху в Надвірнянщині, узяв участь у дискусіях з питань просвіти й розвитку січового руху. Крім того, він увійшов до складу головної управи партії⁶³.

2 лютого 1910 р. у Львові М.Лагодинський на запрошення Ю.Романчука, голови українського парламентського клубу, узяв участь у зборах українських депутатів парламенту та сейму від Галичини й Буковини. Крім делегатів від УРП (М.Лагодинський, Л.Бачинський, П.Думка, І.Макух та І.Сандуляк), також були представники УНДП, два депутати від УСДП (С.Вітик та Я.Остапчук), члени палати панів і вірилісти (митрополит та єпископи) і депутати з Буковини⁶⁴. Підсумком нарад, якими керував А.Шептицький, став програмний маніфест (заява), що “підніс змагання до автономії територіяльно-національної для Східної Галичини і Північної Буковини, та повної самоуправи руського народу, поділу всіх властей адміністративних в обох краях; потребу поборювання панросійської пропаганди; справу участі в правительстві та забезпечення мира у відношенню до заграничних держав”⁶⁵.

22 травня 1910 р. у Делятині відбулися загальні збори повітового товариства “Січ”. М.Лагодинського було обрано головою віча. На зборах він виступив із доповіддю, у якій подав історію товариства “Січ”. Крім того, його було обрано кошовим товариства “Січ”⁶⁶.

17 липня 1910 р. у Надвірній відбулося віче, на якому М.Лагодинський звітував про свою роботу як депутата Державної ради⁶⁷. Про свою парламентську діяльність він звітував також на вічі, яке відбулося 14 серпня 1910 р. у с. Дора (тепер присілок м. Яремча на Івано-Франківщині. – Ю.Я.). Так, у своїй доповіді М.Лагодинський, зокрема, звернув увагу на 935 депутатських внесків і близько 100 промов, виголошених українськими депутатами парламенту⁶⁸.

М.Лагодинський узяв участь у роботі XXI з'їзду радикальної партії, який відбувся 18–19 грудня 1910 р. у Львові. Його було обрано головою управи УРП (замість Л.Бачинського). Заступником новообраного голови став І.Макух. На партійному з'їзді М.Лагодинський також подав звіт про свою діяльність у Державній раді, брав участь у дискусіях⁶⁹. 5 березня 1911 р. він був обраний головою окружного з'їзду делегатів УРП, який відбувся в Станиславові⁷⁰.

Наприкінці березня 1911 р. Франц-Йосиф видав рескрипт про розпуск палати послів. Нові парламентські вибори були призначені на 19 червня 1911 р.⁷¹

5 квітня 1911 р. на сторінках “Громадського голосу” була опублікована “Відозва до наших виборців!”. Від імені головної управи УРП свій підпис під відозвою поставив і М.Лагодинський (голова управи). Крім нього, звернення підписали інші члени управи: Л.Бачинський, К.Трильовський, В.Стефаник, С.Данилович, І.Макух, М.Павлик, П.Думка, І.Сандуляк, М.Олійник, М.Яцків і Л.Мартович⁷².

7 квітня 1911 р. у Делятині, у приміщенні товариства “Руська каса”, відбулися передвиборні збори. На них М.Лагодинський подав звіт про діяльність українського парламентського клубу, у тому числі й депутатів від УРП. На зборах одноголосно було ухвалено кандидатуру М.Лагодинського на депутата до парламенту з виборчого округу № 55 Войнилів – Долина – Рожнятів – Калуш – Надвірна – Делятин – Солотвин, а на його заступника Д.Клюфінського із с. Перерісль⁷³. Аналогічні передвиборні збори відбулися 9 квітня 1911 р. у м. Надвірна в приміщенні читальні товариства “Просвіта”. На зборах також одноголосно було ухвалено кандидатуру М.Лагодинського та Д. Ключинського⁷⁴.

15 квітня 1911 р. у м. Станиславів відбулася нарада “ширшої” управи УРП і делегатів від повітових управ. Участь у нараді взяло 80 делегатів із 20 повітів. У сільському виборчому окрузі № 55 Надвірна – Делятин – Калуш – Долина було ухвалено кандидатуру М.Лагодинського, голови управи УРП⁷⁵.

3 липня 1911 р. у ході третього туру виборів до Державної ради М.Лагодинський був обраний депутатом у виборчому окрузі № 55 Калуш – Надвірна – Долина – Войнилів – Рожнятів – Делятин – Солотвин⁷⁶. Загалом у результаті виборів 1911 р. радикали отримали п'ять мандатів: М.Лагодинський, Л.Бачинський, П.Лаврук, В.Стефаник і К.Трильовський⁷⁷.

У липні 1911 р. у Відні відбулася спільна нарада новообраних депутатів, присвячена питанню парламентської організації. Планувалося створити єдине українське представництво в Державній раді. До складу української парламентської репрезентації мали увійти представники

УНДП, УРП і депутати з Буковини. Проте радикали на чолі з М.Лагодинським сформували власний “Український клуб радикалів”, оскільки головна управа УРП заборонила своїм депутатам вступати до спільного українського клубу⁷⁸. Тому 16 липня 1911 р. на початку дванадцяті каденції Державної ради було сформовано Український парламентський союз. Останній об’єднав три політичні сили: радикалів, представників УНДП та українських депутатів із Буковини⁷⁹.

Згідно з програмою, Український парламентський союз мав обрати президента, трьох віце-президентів (повинні були репрезентувати кожен з трьох політичних сил, які утворили союз) і секретаря⁸⁰. Президентом союзу було обрано К.Левицького (УНДП). Радикал М.Лагодинський був обраний другим віце-президентом поряд з двома іншими – М.Васильком, депутатом з Буковини, і Т.Окуневським. Секретарем союзу став Є.Левицький. Троє останніх представляли інтереси УНДП⁸¹. Метою Українського парламентського союзу було проголошено узгоджене “ведення парламентарної акції всіх українських послів – в справах, які Союз узнасть (визнає. – Ю.Я.) за засадничі і спільні”⁸².

У грудні 1911 р. М.Лагодинський виступив з промовою в австрійському парламенті. Він звернувся до бюджетної комісії в палаті послів і вніс інтерпеляцію (депутатський внесок) до президента міністрів К.Штюргка. М.Лагодинський запитував австрійський уряд, чи думає той “над тим, щоб на зразок чеської виборчої ординації” запропонувати свій проект виборчої ординації до Галицького крайового сейму⁸³.

20 січня 1912 р. головна управа УРП підготувала звернення до “Організаторів і членів Ширшого Заряду Української Радикальної Партії”. Документ підписали члени президії в складі М.Лагодинського (голова), М.Павлика й І.Макуха, заступників голови й секретаря З.Ткачука. Головна управа УРП зобов’язувала повітові осередки партії організувати віча, присвячені реформі виборчої ординації до Галицького крайового сейму. Відповідно до редакції “Громадського голосу” мали надсилатися звіти з проведених віч⁸⁴.

7 грудня 1912 р. було складено спільну заяву українських партій, суть якої зводилася до ідеї утворення автономної української області в складі Австро-Угорської імперії. Габсбурзька монархія була визнана єдиним зовнішньополітичним орієнтиром на випадок війни⁸⁵.

25–26 грудня 1912 р. у Львові за участю близько 100 делегатів відбувся щорічний з’їзд УРП. Нарадами з’їзду керував С.Данилович. Серед основних питань, порушених на зборах, стали рішення міжпартійного з’їзду від 7 грудня 1912 р. і вступ депутатів УРП до українського парламентського клубу в Державній раді. У дискусіях серед інших брав участь і М.Лагодинський⁸⁶. Крім того, він залишився головою управи УРП, а його заступниками стали О.Назарук та І.Макух⁸⁷.

4 січня 1913 р. депутати австрійського парламенту М.Лагодинський, К.Левицький і М.Василько взяли участь у спільній польсько-українській нараді, яка була організована на вимогу “Кола польського”. На зборах, якими керував міністр освіти М.Хуссарек, крім українців, були присутні відповідно троє представників від польської сторони. Останні наполягали на узаконенні польського характеру університету у Львові⁸⁸.

Улітку 1913 р. мали відбутися чергові вибори до Галицького крайового сейму. Так, 22 травня 1913 р. з’явилася виборча відозва, адресована членам і прихильникам УРП, підписана М.Лагодинським, головою партії і секретарем М.Балицьким⁸⁹. Вибори до Галицького крайового сейму відбулися 30 червня 1913 р. М.Лагодинський, здобувши 127 голосів, був обраний депутатом Галицького крайового сейму по сільському виборчому окрузі Надвірна⁹⁰.

Від УРП, крім М.Лагодинського, послами Галицького крайового сейму були обрані П.Думка, П.Лаврук, І.Макух, І.Сандуляк і К.Трильовський. У Галицькому сеймі радикали увійшли до складу “Українського соймового клубу”, який очолював К.Левицький⁹¹. Так, 22 листопада 1913 р. М.Лагодинський, І.Макух і К.Трильовський узяли участь в обговоренні питання виборчої реформи. Крім того, М.Лагодинський разом з однопартійцями-депутатами взяв активну участь у роботі X сесії Галицького крайового сейму, яка тривала від 5 грудня 1913 р. до 4 березня 1914 р. Так, він був заступником голови комісії виборчої реформи, керівником адміністративної комісії, членом повітової комісії і комісії допомоги. Натомість відмовився від участі в роботі банкової і промислової комісій. М.Лагодинський був заступником члена

наглядової ради крайового банку, членом управи галицької ощадної каси. Упродовж 15 засідань X сесії він виголосив три промови, подав одну інтерпеляцію та внесок⁹².

У жовтні 1913 р. М.Лагодинський був присутній на першому з'їзді українського радикального студентства. На з'їзді, поряд із студентськими та загальнонаціональними справами, було розглянуто питання діяльності УРП, її подальшої тактики і стратегії⁹³. Провідні діячі УРП М.Лагодинський, С.Данилович, В.Стефанік, Л.Бачинський і М.Павлик поряд із студентами виступали та брали участь у дискусіях⁹⁴.

21–22 грудня 1913 р. у Львові під керівництвом М.Лагодинського відбувся черговий з'їзд УРП. У його резолюціях радикали, у першу чергу, виступили за поділ Галичини та введення національної автономії за територіальним принципом. Було вирішено “видвигнути сю справу в законодавчих тілах – по підготовленню народних мас”⁹⁵.

14 лютого 1914 р. на пленарному засіданні Галицького крайового сейму було ухвалено новий крайовий статут і виборчу ординацію⁹⁶. Як голова партійної організації радикалів у дебатах узяв участь і М.Лагодинський, який виступив з промовою⁹⁷. Згодом К. Левицький про це писав: “Він (М.Лагодинський. – Ю.Я.) потверджував, що проти опору консерватистів, польської більшості – всі послі обох тут заступлених українських партій (УРП та УНДП. – Ю.Я.) змушені були хопитися крайніх засобів парламентарної боротьби, та що вкінці зломили цей опір противників виборчої реформи. Далі застерігся проти упослідження українського народу в компромісовій виборчій реформі, а признав проте, що вона є великим кроком вперед, та побажав, щоб цей Сойм став дійсно краєвим Соймом обох народів”⁹⁸.

Згідно з новим крайовим статутом, українське сеймове представництво отримало змогу вибирати своїх представників до крайового виділу, сеймових комітетів і крайових установ. До складу Галицького крайового сейму мало увійти 228 депутатів (у тому числі й ректор українського університету), з них 62 мандати повинні були одержати українці⁹⁹.

4 березня 1914 р. завершила роботу чергова сесія Галицького крайового сейму. Намісник В.Коритовський на підставі цісарського розпорядження відтермінував Галицький крайовий сейм. Хоч офіційно чергова сесія сейму припинила роботу 16 липня 1914 р.¹⁰⁰ Після завершення засідань Галицького крайового сейму радикали розпочали підготовку до чергових виборів на основі ухваленої 14 лютого 1914 р. виборчої ординації. Так, 12 квітня 1914 р. у Львові головна управа УРП скликала нараду мужів довір'я. Напередодні Першої світової війни до складу головної управи УРП входив і М.Лагодинський¹⁰¹.

У 1914 р. у зв'язку із черговим загостренням міжнародних відносин розпочалися конкретні заходи щодо створення міжпартійної організації. М.Павлик, член УРП і націонал-демократ Л.Цегельський виступили ініціаторами створення об'єднаної ради. З відповідною пропозицією вони звернулися до голови проводу УНДП К.Левицького. 1 серпня 1914 р. у Львові було засновано міжпартійну Головну українську раду (далі – ГУР). До складу ГУР увійшли радикали М.Лагодинський поряд з однопартійцями М.Павликом (один із двох заступників голови ГУР), К.Трильовським і М.Балицьким разом з представниками від УНДП, УСДП та Союзу визволення України (далі – СВУ, з дорадчим голосом)¹⁰². Свої стратегічно-політичні цілі, суть яких зводилася до орієнтації на країни Троїстого союзу та прагнення з відвойованих у Російській імперії земель створити Українську державу, ГУР оголосила в маніфесті від 3 серпня 1914 р.¹⁰³

Протягом перебування ГУР у Львові (до кінця серпня 1914 р.) вона провела ряд заходів щодо створення легіону УСС і в справі переговорів з представниками австрійського уряду стосовно вирішення українського питання. Так, 6 серпня 1914 р. ГУР видала звернення до українського населення ставати в ряди УСС. Під названою відозвою ГУР поставив свій підпис і М.Лагодинський¹⁰⁴.

З наближенням російських військ до Деятинщини М.Лагодинський із родиною переїхав до Відня, де проживав майже цілу війну¹⁰⁵. Столиця Австрії приблизно на два роки стала центром політичного життя галицьких українців¹⁰⁶. У листопаді 1914 р. український політичний провід прагнув розширити ГУР за рахунок представників від політичних партій Буковини й СВУ, але вже з вирішальним голосом. Для здійснення цього задуму було вибрано реорганіза-

ційну комісію, до якої увійшли М.Лагодинський (УРП), В.Бачинський (УНДП), О.Попович (Буковинський націонал-демократ), В.Темницький (УСДП) і А.Жук (СВУ)¹⁰⁷.

Реорганізаційна комісія виробила статут, за яким ГУР мала охоплювати всі українські політичні організації. А представники останніх повинні були входити до складу президії ГУР. 10 грудня 1914 р. новообрана комісія в складі Є.Левицького, Є.Петрушевича й Л.Цегельського підготувала проект Загальної української ради (далі – ЗУР), який було прийнято 13 грудня 1914 р. на засіданні ГУР¹⁰⁸.

Навесні 1915 р. на базі ГУР було створено ЗУР¹⁰⁹. У рамках галицької делегації до складу ЗУР увійшли радикали М.Лагодинський, Л.Бачинський, Я.Весоловський, І.Макух, О.Назарук і К.Трильовський та представники УНДП, УСДП, Буковини й СВУ. У президії – постійно чинному виконавчому органі ЗУР інтереси УРП представляв Л.Бачинський, а в секретаріаті – О.Назарук¹¹⁰.

5 листопада 1916 р. було опубліковано маніфест цісаря Франца Йосифа та німецького кайзера Вільгельма II про “розширення автономії Галичини” та “відновлення” польської держави. Невдовзі австро-угорські та німецькі власті проголосили утворення Люблінського й Варшавського генерал-губернаторств. Однак, на протигагу полякам, інтереси українського населення знову були проігноровані¹¹¹. 6 листопада 1916 р. відбулося надзвичайне засідання ЗУР. Після звіту К.Левицького (голови) всі члени президії ЗУР (Л.Бачинський, М.Меленевський, В.Темницький й А.Лукашевич) склали свої мандати¹¹². 29 листопада того ж року відбулося ще одне засідання ЗУР, на якому було ухвалено резолюцію про припинення її діяльності та передачу повноважень Українській парламентарній (парламентській) репрезентації (далі – УПР) як представництву інтересів українського народу в Галичині¹¹³.

Президентом УПР став Ю.Романчук, а його заступниками Л.Бачинський та Є.Петрушевич. До парламентської комісії вибрали К.Трильовського та Є.Левицького, а їхніми заступниками М.Лагодинського та В.Сінгалевича. Отже, до складу нової структури було обрано трьох членів радикальної партії¹¹⁴. 8 листопада 1916 р. УПР видала свою першу відозву. М.Лагодинський як один із членів парламентарної комісії поставив свій підпис під названим зверненням¹¹⁵.

Восени 1917 р. М.Лагодинський повернувся в Делятин, де відновив адвокатську діяльність і займався відбудовою знищеного війною повіту¹¹⁶.

18 жовтня 1918 р. у Львові була скликана Українська Національна Рада (далі – УНРада) як Конституанта (національний представницький орган) українського населення Австро-Угорської імперії. У роботі Установчих зборів Конституанти, які відбулися 18–19 жовтня 1918 р. у Львові, узяв участь і М.Лагодинський¹¹⁷. З проголошенням ЗУНР розпочалося формування системи місцевої виконавчої влади. Керівниками повітової адміністрації стали новопризначені повітові комісари. У Надвірнянському повіті комісаром став адвокат І.Саноцький, член УРП¹¹⁸. У літературі є відомості, що М.Лагодинський виконував обов’язки повітового комісара Делятинщини¹¹⁹.

Разом з тим у судовому окрузі Делятин владу окружного комісара було встановлено в травні 1919 р. Комісаром став М.Козоріс, кандидат адвокатури та член УНДП¹²⁰. Зауважимо, що М.Козоріс протягом 1912–1914 рр. (за іншими даними, 1911–1914 рр.) проходив адвокатську практику в канцелярії М.Лагодинського¹²¹. Згодом у своїх спогадах М.Козоріс писав: “Делятинщина, що належала до Надвірнянського повіту, настирливо домогалася., щоб її було виділено в окрему адміністративну одиницю. Повітовий комісар, щоб задовільнити ці домагання, доручив мені переїхати до Делятина і утворити там відділ повітового комісаріату...”¹²²

Відомо, що М.Лагодинський, згідно з розпорядженням державного секретаріату судівництва, перебував на посаді військового судді при польовому суді начальної команди Української галицької армії (далі – УГА) у Стрию¹²³.

Протягом січня – квітня 1919 р. М.Лагодинський входив до складу УНРади, яка в той час перебувала в Станиславові¹²⁴. Так, 11 лютого 1919 р. під час однієї зі станиславівських сесій УНРади він поряд із Л.Бачинським, М.Королюком, М.Петрицьким та іншими брав участь у дискусії над проектом закону про розмежування компетенції повітових й окружних судів у цивільних справах¹²⁵.

На засіданні УНРади від 15 лютого того ж року М.Лагодинський, І.Макух, Д.Вітовський узяли участь в обговоренні питання допомоги родинам призваних до війська. Також М.Лагодинський поряд із І.Макухом, С.Даниловичем і М.Петрицьким визнав необхідність прийняття закону про підпорядкування жандармерії в “справах публичного безпеченства” комісаріатові¹²⁶. На вищезгаданому засіданні від 15 лютого 1919 р. на пропозицію І.Макуха було ухвалено заснувати адміністраційну комісію УНРади. До складу останньої, яка мала складатися з 23 членів, було обрано й М.Лагодинського. Крім нього, до комісії увійшли С.Данилович, Т.Окуневський, А.Шмігельський, Л.Бачинський, С.Вітик, К.Трильовський та ін.¹²⁷

М.Лагодинський узяв участь у крайовому делегатському з’їзді УРП, який відбувся 22–23 березня 1919 р. у Станиславові¹²⁸. На з’їзді УРП було ухвалено програму діяльності партії на “будучність”¹²⁹. Найвищим виконавчим органом партії визнано головну управу. До її складу було обрано М.Лагодинського, І.Макуха, М.Королюка, В.Гуркевича, Л.Бачинського та ін. Усього до складу головної управи увійшло 20 членів УРП і шість заступників¹³⁰.

На жаль, конкретних відомостей про життя і громадсько-політичну діяльність М.Лагодинського протягом квітня-травня 1919 р. ми не виявили. Лише відомо, що М.Лагодинський помер 12 травня 1919 р. у Делятині¹³¹. За однією з версій, він вчинив самогубство. Але це не підтверджено документально¹³². Із часопису “Народ”, органу УРП, дізнаємося, що похорон М.Лагодинського відбувся 14 травня 1919 р. у Делятині. З промовами серед інших виступили Л.Бачинський як представник від УНРади. Від імені головної управи УРП – В.Гуркевич та ін.¹³³

Таким чином, становлення суспільно-політичних поглядів М.Лагодинського припало на період перебування Галичини в складі Австро-Угорської імперії. Помітний вплив на формування його світогляду мало навчання в Золочівській гімназії. Невдовзі М.Лагодинський став членом радикальної партії, у якій перебував до кінця свого життя. Він був активним партійним діячем, свідченням чого стало його обрання депутатом австрійського парламенту від УРП у 1907 р. і під час виборчої кампанії 1911 р. Напередодні Першої світової війни М.Лагодинський поряд з іншими радикалами представляв інтереси партії в Галицькому крайовому сеймі (1913–1914 рр.). У роки Першої світової війни він був членом міжпартійних об’єднань ГУР, ЗУР й УПР, брав активну участь у початковому етапі національно-визвольних змагань і був членом УНРади ЗУНР.

1. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. / Олексій Сухий. – 2-ге вид., допов. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка ; Ін-т українознав. ім. І. Крип’якевича НАН України, 1999. – 226 с.
2. Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни / В. Расевич // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 317–330.
3. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму / Ігор Чорновол. – Львів : Тріада плюс, 2010. – 228 с.
4. Binder H. UkrainiŃskie przedstawicielstwo w austriackiej Izbie Posłów, 1879–1918 // UkrainiŃskie tradycje parlamentarne, XIX–XXI wiek ; red. J. Moklak. – Kraków : Historia Iagellonica, 2006. – S. 127–162.
5. Tomczyk R. Galicyjska Rusko-UkraiŃska Partia Radykalna w latach 1890–1914 / R. Tomczyk. – Szczecin, 2007. – 422 s.
6. Див.: Гасай Є. Лагодинський Микола Гнатович / Є. Гасай, Р. Матейко // Тернопільський Енциклопедичний Словник. – Тернопіль : ВАТ ТВПК “Збруч”, 2005. – Т. 2 : К–О. – С. 311; Гуцал П. З. Українські правники Тернопільського краю : біографічний довідник / Петро Зеновійович Гуцал. – Тернопіль, 2008. – 188 с.; Гуцал П. З. Лагодинський Микола Гнатович / П. З. Гуцал // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2009. – Т. 6 : Ла–Мі. – С.19–20; Плекан Ю. Перший досвід парламентаризму: українці-депутати австрійського парламенту та галицького крайового сейму (1848–1918) : довідник / Юрій Плекан. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2012. – 140 с. та ін.
7. Домашевський М. Історія Гуцульщини / Микола Домашевський. – Чикаго: Гуцул. дослід. ін-т, Конф. гуцул. товариств Америки й Канади, 1985. – Т. II. – 507 с.; Клапчук В. Відомий політик з Делятинщини / В. Клапчук // Народна Воля. – 1991. – № 101 (146). – 12 листоп. – С. 2; Клапчук В. Відомий політик з Делятинщини / В. Клапчук // Народна Воля. – 1991. – №102 (147). – 14 листоп. – С. 2, 4; Страгора. Книга про Надвірнянщину / ред.-упоряд. Д. Герасимчук, Я. Дорошенко. – Львів : Світло й тінь, 1994. – 149 с.; Домашевський М. Історія Гуцульщини / Микола Домашевський. – Львів : “Логос”, 2000. – Т. V. – 623 с.; Клапчук В. М. Делятинщина: історико-географічне дослідження /

- Володимир Михайлович Клапчук, Михайло Миколайович Клапчук. – Делятин : “Фоліант”, 2007. – 584 с.
8. Гуцал П. З. Українські правники Тернопільського краю : біографічний довідник / Петро Зеновійович Гуцал. – Тернопіль, 2008. – С. 84; Гуцал П. З. Лагодинський Микола Гнатович / П. З. Гуцал // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2009. – Т. 6 : Ла–Мі. – 2009. – С. 19.
 9. Клапчук В. Відомий політик з Делятинщини / В. Клапчук // Народна Воля. – 1991. – № 101 (146). – 12 листоп. – С. 2; Гасай Є. Лагодинський Микола Гнатович / Є. Гасай, Р. Матейко // Тернопільський Енциклопедичний Словник. – Тернопіль : ВАТ ТВПК “Збруч”, 2005. – Т. 2 : К–О. – С. 311; Клапчук В. М., Клапчук М. М. Делятинщина: історико-географічне дослідження ... – С. 526.
 10. Клапчук В. Відомий політик з Делятинщини / В. Клапчук // Народна Воля. – 1991. – № 101 (146). – 12 листоп. – С. 2; Клапчук В. М., Клапчук М. М. Назв. праця. – С. 526; Гуцал П. З. Українські правники Тернопільського краю: біографічний довідник / Петро Зеновійович Гуцал. – Тернопіль, 2008. – С. 84.
 11. Клапчук В. Відомий політик з Делятинщини / В. Клапчук // Народна Воля. – 1991. – №101 (146). – 12 листоп. – С. 2; Домашевський М. Історія Гуцульщини / Микола Домашевський. – Львів : Логос, 2000. – Т. V. – С. 550; Клапчук В. М., Клапчук М. М. Назв. праця. – С. 526.
 12. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів (далі ЛННБ НАН України, ВР), ф. 29, оп. 1, од. зб. 170, арк. 2; Левинський В. Початки українського соціалізму в Галичині / Володимир Левинський. – Торонто : З друкарні “Робітничого Слова”, 1918. – С. 6, 7.
 13. Животко А. Нарис історії української преси. Курс лекцій / Аркадій Животко. – Подєбради : Укр. техн.-госп. ін-т позаочного навч., 1937. – С. 49.
 14. Романюк М. М. Українські часописи Коломиї (1865–1994 рр.). Історико-бібліографічне дослідження / Мирослав Миколайович Романюк, Марія Василівна Галушко ; передм. В. Качкана. – Львів, 1996. – С. 57; Романюк М. М. Українські часописи Львова 1848–1939 рр. Історико-бібліографічне дослідження : у 3 т. – Т. 1 : 1848–1900 рр. / Мирослав Миколайович Романюк, Марія Василівна Галушко. – Львів : Світ, 2001. – С. 514.
 15. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М.Павлик. – Т. VIII (1894–1895). – Чернівці, 1911. – С. 272.
 16. Левицький К. Українські політики Галичини / Кость Левицький. – Тернопіль : Каф. українознав. Терноп. акад. нар. госп., Держ. архів Терноп. обл., 1996. – С. 158; Шкраб’юк П. Ми, українські радикали... (Михайло Павлик і Радикальна партія) / Петро Шкраб’юк. – Львів : Нац. акад. наук, Ін-т українознав. ім. І. Крип’якевича, 2012. – С. 24.
 17. Himka J.-P. Socialism in Galicia. The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860–1890) / J.-P. Himka. – Cambridge, 1983. – P. 167; Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України), ф. 663, оп. 1, спр. 179, арк. 1.
 18. Гуцал П. З. Лагодинський Микола Гнатович / П. З. Гуцал // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2009. – Т. 6 : Ла–Мі. – 2009. – С. 19.
 19. Гуцал П. З. Українські правники Тернопільського краю. Біографічний довідник / Петро Зеновійович Гуцал. – Тернопіль, 2008. – С. 84.
 20. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М.Павлик. – Т. VIII (1894–1895). – Чернівці, 1911. – С. 272; Гловацький І. Ю. Українські адвокати Східної Галичини (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.) / І. Ю. Гловацький, В. І. Гловацький. – Львів : М-во внутр. справ України, Львів. юридич. ін-т, 2004. – С. 94; Гуцал П. З. Українські правники Тернопільського краю. Біографічний довідник / Петро Зеновійович Гуцал. – Тернопіль, 2008. – С. 84; Гуцал П. З. Лагодинський Микола Гнатович / П. З. Гуцал // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2009. – Т. 6 : Ла–Мі. – С. 19; Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму / Ігор Чорновол. – Львів : Тріада плюс, 2010. – С. 151.
 21. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М.Павлик. – Т. VIII (1894–1895). – Чернівці, 1911. – С. 272; Клапчук В. Відомий політик з Делятинщини / В. Клапчук // Народна Воля. – 1991. – № 101 (146). – 12 листоп. – С. 2; Середяк А. “Просвіта” і радикальне середовище Галичини (До історії взаємин Івана Франка з Товариством) / А. Середяк // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 19 : “Просвіта” – оберіг незалежності та соборності України / Ін-т українознав. ім. І. Крип’якевича НАН України ; відп. ред. Ярослав Ісаєвич ; упоряд.: Феодосій Стеблій, Володимир Пашук. – Львів, 2010. – С. 409.
 22. Гуцал П. З. Українські правники Тернопільського краю. Біографічний довідник / Петро Зеновійович Гуцал. – Тернопіль, 2008. – С. 84.

23. Гуцал П. З. Лагодинський Микола Гнатович / П. З. Гуцал // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2009. – Т. 6 : Ла–Мі. – 2009. – С. 19.
24. Клапчук В. Відомий політик з Делятинщини / В. Клапчук // Народна Воля. – 1991. – № 101 (146). – 12 листоп. – С. 2; Лагодинська Галина // Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. – Львів : Наук. т-во ім. Шевченка у Львові, 1994. – Т. 4. – С. 1252; Лагодинська-Кучковська Ярослава (Леся Верховинка) // Гуцульський календар на 1996 рік. Спецвипуск журналу “Гуцульщина”. – С. 39; Гладиш Р. “46 років мені снилися рідні Карпати...” / Р. Гладиш // Галичина. – 2012. – № 129 (4488). – 1 верес. – С. 5.; Клапчук В. М., Клапчук М. М. Назв. праця. – С. 526.
25. Страгора. Книга про Надвірнянщину / ред.-упоряд. Д. Герасимчук, Я. Дорошенко. – Львів : Світло й тінь, 1994. – С. 80; Гуцал П. З. Українські правники Тернопільського краю. Біографічний довідник / Петро Зеновійович Гуцал. – Тернопіль, 2008. – С. 84; Гуцал П. З. Лагодинський Микола Гнатович / П. З. Гуцал // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2009. – Т. 6 : Ла–Мі. – С. 19.
26. Черемшина Марко. Новели. Посвяти Василеві Стефанику. Ранні твори. Переклади. Літературно-критичні виступи. Спогади. Автобіографія. Листи / вступ. стаття, упоряд. і приміт. О. В. Мишанича ; ред. тому В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 349; Гуйванюк М. Марко Черемшина: невідоме й призабуте. Наукові розвідки, републікації, документи / Микола Гуйванюк. – Снятин : Прут Принт, 2007. – С. 17.
27. Черемшина Марко. Назв. праця. – С. 349.
28. Клапчук В. Відомий політик з Делятинщини / В. Клапчук // Народна Воля. – 1991. – № 101 (146). – 12 листоп. – С. 2; Домашевський М. Історія Гуцульщини / Микола Домашевський. – Львів : Логос, 2000. – Т. V. – С. 551; Клапчук В. М., Клапчук М. М. Назв. праця. – С. 527.
29. ЛННБ НАН України, ВР, ф. 167, оп. 2, од. зб. 1783, арк. 2.
30. Гуцал П. З. Лагодинський Микола Гнатович / П. З. Гуцал // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2009. – Т. 6 : Ла–Мі. – 2009. – С. 20.
31. Гуцал П. З. Українські правники Тернопільського краю. Біографічний довідник / Петро Зеновійович Гуцал. – Тернопіль, 2008. – С. 85.
32. Домашевський М. Історія Гуцульщини / Микола Домашевський. – Львів : Логос, 2000. – Т. V. – С. 550.
33. Домашевський М. Назв. праця. – С. 551; Плекан Ю. Перший досвід парламентаризму: українці-депутати австрійського парламенту та галицького крайового сейму (1848–1918) : довідник / Юрій Плекан. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2012. – С. 35.
34. Гуцал П. З. Лагодинський Микола Гнатович / П. З. Гуцал // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2009. – Т. 6 : Ла–Мі. – С. 19; Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму / Ігор Чорновол. – Львів : Тріада плюс, 2010. – С. 151; Плекан Ю. Назв. праця. – С. 35.
35. Макух І. На народній службі / д-р. Іван Макух. – Детройт : Вид. Укр. вільної громади Америки, 1958. – С. 74.
36. Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в XIX столітті / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 202.
37. Резолюції з'їзду укр. [аїнської] руської радикальної партії // Громадський голос. – Львів, 1907. – Ч. 1. – 1 січ. – С. 2; Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. / Олексій Сухий. – 2-ге вид., доповн. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – С.122.
38. Новинки. Петро Клюфінський з Переросля. Надвірнянщина // Громадський голос. – 1907. – Ч. 22. – 22. марта. – С. 5.
39. З передвиборчого руху. Гуцул. Делятинщина // Громадський голос. – 1907. – Ч. 31. – 23. цвітня. – С. 1.
40. З передвиборчого руху. К. Надвірнянщина // Громадський голос. – 1907. – Ч. 23. – 26. марта. – С. 2; З передвиборчого руху. Гуцул. Делятинщина // Громадський голос. – 1907. – Ч. 31. – 23. цвіт. – С. 1.
41. З передвиборчого руху. Б. Р. Дня 17 цвітня с. р. ... // Громадський голос. – 1907. – Ч. 30. – 19. цвіт. – С. 2.
42. З передвиборчого руху. Виборець. Надвірнянщина // Громадський голос. – 1907. – Ч. 33. – 1. мая. – С. 2.
43. З передвиборчого руху. 16 віч ... // Громадський голос. – 1907. – Ч. 34. – 10. мая. – С. 1.
44. Вибори // Громадський голос. – 1907. – Ч. 41. – 4. черв. – С. 1; Макух І. На народній службі : спогади / Іван Макух. – К. : Основні цінності, 2001. – С. 75; Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914 / R. Tomczyk. – Szczecin, 2007. – S. 257.

45. 32 руських послів в австрійській державній раді // Громадський голос. – 1907. – Ч. 41. – 4. черв. – С. 1; Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів / Кость Левицький. – Львів : З друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. – С. 444; Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki Polsko-Ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908 / Cz. Partacz. – Toruń, 1996. – S. 204.
46. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів / Кость Левицький. – Львів : З друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. – С. 444, 445; Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. / Олексій Сухий. – 2-ге вид., доповн. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – С. 129.
47. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 446–448.
48. Там само. – С. 446.
49. Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914... – S. 267.
50. Велике віче відбуде ся в Делятині, в неділю, 16. серпня о 2. годині по полудни, під голим небом ... // Громадський голос. – 1908. – Ч. 49, 12. серп. – С. 3.
51. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 474; Binder H. Ukraińskie przedstawicielstwo w austriackiej Izbie Posłów, 1879–1918 / H. Binder // Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX–XXI wiek ; red. J. Moklak. – Kraków : Historia Jagellonica, 2006. – S. 147.
52. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. / Олексій Сухий. – 2-е вид., доповн. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – С. 141, 142.
53. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 518, 519.
54. Справоздане з 21. з'їзду української радикальної партії // Громадський голос. – 1910. – Ч. 51. – 23. груд. – С. 2; Запросини до передплати // Громадський голос. – 1911. – Ч. 1. – 4. січ. – С. 1; Книга в Україні. 1861–1917 : Матеріали до репертуару української книги. Вип. 9 : Л / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; зібрані : С. Й. Петров, С. С. Петров ; наук. ред. В. Ю. Омельчук. – К., 2006. – С. 13, 14.
55. Передвиборний рух. Надвірнянщина // Громадський голос. – 1908. – Ч. 7. – 30. січ. – С. 1.
56. Виборець. Як Надвірнянщина вибрала послом хлопа-радикала // Громадський голос. – Ч. 25. – 10. цвіт. – С. 2.
57. Вислід голосованя // Громадський голос. – 1908. – Ч. 14. – 28. лют. – С. 1; Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914... – S. 279.
58. Зі з'їзду радикальної партії // Діло. – 1909. – Ч. 1, 1 н. ст. січ. (19. ст. ст. XII. 1908). – С. 2; Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 506.
59. Звіт з парт.[ійного] з'їзду в Тернополи // Громадський голос. – 1909. – Ч. 2. – 16. січ. – С. 3; Звіт із партійного з'їзду в Тернополи // Громадський голос. – 1909. – Ч. 6. – 12. лют. – С. 3.
60. Звіт із партійного з'їзду в Тернополи // Громадський голос. – 1909. – Ч. 6. – 12. лют. – С. 4; Зі з'їзду радикальної партії // Діло. – 1909. – Ч. 1. – 1 н. ст. січ. (19. ст. ст. XII. 1908). – С. 2.
61. Звіт із партійного з'їзду в Тернополи // Громадський голос. – Львів, 1909. – Ч. 6. – 12. лют. – С. 4; Новинки. Жертви на “Хлопський фонд” ... // Громадський голос. – 1909. – Ч. 20. – 19. мая. – С. 5.
62. Новинки. Засідане ширшого заряду радикальної партії ... // Громадський голос. – 1909. – Ч. 32–33. – 11. серп. – С. 7; Новинки. Засідане головного заряду української ... // Громадський голос. – 1909. – Ч. 39. – 22. верес. – С. 4.
63. XX. З'їзд української радикальної партії в Галичині (7. і 8. падолис, 1909 р.) // Громадський голос. – 1909. – Ч. 46. – 10. падолис. – С. 1; Важніші резолюції прийняті XX-тим з'їздом української радикальної партії // Громадський голос. – 1909. – Ч. 46. – 10. падолис. – С. 2; XX. З'їзд української радикальної партії в Галичині (7. і 8. падолис, 1909 р.) // Громадський голос. – 1909. – Ч. 47. – 17. падолис. – С. 3. XX. З'їзд української радикальної партії в Галичині (7. і 8. падолиста, 1909 р.) // Громадський голос. – 1909. – Ч. 48. – 23. падолиста. – С. 4.
64. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 534–536; Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914... – S. 306.
65. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 536.
66. Дописі. Загальні збори повітової “Січи” в Делятині // Громадський голос. – 1910. – Ч. 22. – 1. черв. – С. 4.
67. Оповістки. В Надвірній ... // Громадський голос. – 1910. – Ч. 28. – 13. лип. – С. 7.

68. В Дорі ... // Громадський голос. – 1910. – Ч. 37. – 14. верес. – С. 5.
69. Уступлене дотеперішного голови // Громадський голос. – 1910. – Ч. 51. – 23. груд. – С. 2; Sprawozdane z 21. z'їzdu української радикальної партії // Громадський голос. – 1910. – Ч. 51. – 23. груд. – С. 2; Sprawozdane z 21. z'їzdu радикальної партії // Громадський голос. – 1910. – Ч. 52. – 28. груд. – С. 3.
70. Д. С. Радикали в Станіславівщині працюють // Громадський голос. – 1911. – Ч. 12. – 22. марта. – С. 4.
71. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 570, 572.
72. Відозва до наших селян виборців! // Громадський голос. – 1911. – Ч. 14. – 5. цвіт. – С. 1.
73. З виборчого руху. Делятин // Громадський голос. – 1911. – Ч. 17–18. – 20. цвіт. – С. 2–3.
74. З виборчого руху. Надвірна // Громадський голос. – 1911. – Ч. 17–18. – 20. цвіт. – С. 3.
75. Радикальні кандидатури // Громадський голос. – 1911. – Ч. 17–18. – 20. цвіт. – С. 1.
76. По третім голосованню // Громадський голос. – Львів, 1911. – Ч. 33. – 5. лип. – С. 3; Tomczyk R. *Galiczyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914...* – S. 315.
77. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 574; Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 117; Макух І. На народній службі : спогади / Іван Макух. – К. : Основні цінності, 2001. – С. 145.
78. Binder H. *Ukraińskie przedstawicielstwo w austriackiej Izbie Posłów, 1879–1918* / H. Binder // *Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX–XXI wiek* / red. J. Moklak. – Kraków : Historia Jagellonica, 2006. – S. 143, 144.
79. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 577; Binder H. *Ukraińskie przedstawicielstwo w austriackiej Izbie Posłów, 1879–1918* / H. Binder // *Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX–XXI wiek* / red. J. Moklak. – Kraków : Historia Jagellonica, 2006. – S. 144.
80. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. / Олексій Сухий. – 2-ге вид., доповн. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка ; Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – С. 180, 181.
81. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 578; Лагодинський Микола // *Українська Загальна Енциклопедія. Книга знання в 3-х томах багато ілюстрована, з кольоровими таблицями, мапами та образками / за голов. ред. І. Раковського. – Львів ; Станіславів і Коломия : Вид. кооперативи “Рідна школа”, [б. р.]. – Т. 2 : 3–Р. – С. 434; Лагодинський Микола // *Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. – Львів : Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, 1994. – Т. 4. – С. 1252; Кульчицький В. С. Українська юриспруденція в персоналіях / Володимир Семенович Кульчицький, Олег Антонович Вівчаренко, Ігор Йосипович Бойко. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 18; Сухий О. Назв. праця. – С. 181.**
82. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 577, 578.
83. Левицький К. *Українські політики Галичини* / Кость Левицький. – Тернопіль : Каф. українознав. Терноп. академії нар. госп-ва, Держархів Терноп. обл., 1996. – С. 159.
84. Tomczyk R. *Galiczyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914...* – S. 328.
85. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 634; Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни... – С. 317.
86. Tomczyk R. *Galiczyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914...* – S. 358.
87. Ibid. – S. 359.
88. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 640.
89. Tomczyk R. *Galiczyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914...* – S. 343.
90. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 656; Tomczyk R. *Galiczyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914...* – S. 345, 346; Плекан Ю. Депутати з Гуцульщини та Покуття в Австрійському парламенті та Галицькому сеймі (середина XIX – початок XX ст.) / Ю. Плекан // *Україна, Галичина, Гуцульщина : історія, політика, культура : зб. ст. та повідомлень наукової конференції з міжнародною участю “Гуцульщина як історико-культурний феномен” / упоряд. і загальна наук. ред. І. Монолатія. – Коломия : Вік, 2009. – С. 149.*
91. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 657; Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму / Ігор Чорновол. – Львів : Тріада плюс, 2010. – С. 115.

92. Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914... – S. 350, 356.
93. Гурак І. РУРП (УРП) та українське студентство (1890–1914 рр.) / І. Гурак // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2006–2007. – Ч. 12–13. – С. 99.
94. Гурак І. Ф. “Молода Україна”: студентство в суспільно-політичному житті Галичини (60-ті рр. XIX ст. – початок XX ст.) / Ігор Федорович Гурак. – Івано-Франківськ : Вид-во ПП Третяк І. Я., 2007. – С. 209.
95. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... –
96. С. 679.
97. Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський Цісарські намісники Галичини 1903–1913 / Михайло Демкович-Добрянський. – Рим : Вид. Укр. католиц. Ун-ту св. Климента Папи 1987. – Том. LIX. – С. 103; Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 112.
98. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 688.
99. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 691; Левицький К. Українські політики Галичини / Кость Левицький. – Тернопіль : Каф. українознав. Терноп. акад. нар. госп., Держ. архів Терноп. обл., 1996. – С. 160; Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський Цісарські намісники Галичини 1903–1913... – С. 104.
100. Кугутяк М. Назв. праця. – С. 112.
101. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів... – С. 695; Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914... – S. 356.
102. Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914... – S. 356.
103. Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни... – С. 317, 318.
104. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів ... – С. 722; Історія українських політичних партій : хрестоматія-посібник. Кінець XIX ст. – 1917 р. Ч. 1 / упоряд.: Б. І. Корольов, І. С. Михальський. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – С. 457.
105. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали / упоряд. Тарас Гунчак і Роман Сольчаник. – Б. м. : Сучасність, 1983. – Т. 1. – С. 215; Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни... – С. 318.
106. Клапчук В. М., Клапчук М. М. Назв. праця. – С. 532.
107. Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни... – С. 319.
108. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Іван Патер. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 158.
109. Там само. – С. 159.
110. Патер І. Загальна Українська Рада: проблема консолідації національно-демократичних сил / І. Патер // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 256, 257.
111. Расевич В. Назв. праця. – С. 324, 325; Патер І. Загальна Українська Рада: проблема консолідації національно-демократичних сил ... – С. 257; Бурачок Л. В. Громадсько-політична діяльність Осипа Назарука (1883–1940 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Л. В. Бурачок. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 9; Бурачок Л. Роль Осипа Назарука в діяльності Союзу Визволення України та Загальної Української Ради / Л. Бурачок // Вісник Прикарпатського університету. – Історія, 2011. – Вип. 20. – С. 53.
112. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Леонід Опанасович Зашкільняк, Микола Григорович Крикун. – Львів : Львів. нац. ун-т імені І. Франка, 2002. – С. 435.
113. Патер І. Загальна Українська Рада: проблема консолідації національно-демократичних сил ... – С. 259.
114. Там само. – С. 259.
115. Расевич В. Назв. праця. – С. 327.
116. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали / упоряд. Тарас Гунчак, Роман Сольчаник. – Б. м. : Сучасність, 1983. – Т. 1. – С. 236.
117. Гуцал П. З. Українські правники Тернопільського краю. Біографічний довідник / Петро Зеновійович Гуцал. – Тернопіль, 2008. – С. 85.
118. Павлишин О. Українська Національна Рада ЗУНР–ЗОУНР: реконструкція особового складу (жовтень 1918 р. – червень 1919 р.) / О. Павлишин // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії

- НТШ в Україні. Вип. 2 : 1995–1997 рр. – Львів, 1999. – С. 235, 247; Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 2. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. – С. 679.
119. Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад – грудень 1918 року) [Електронний ресурс] / О. Павлишин // Україна модерна. – 1999. – Ч. 2–3. – С. 132–193. – Режим доступу : <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/Statti/7-PAVLYSHYN%20Oleh.htm>; ЗУНР, 1918–1923: ілюстрована історія. – Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008. – С. 123.
120. Домашевський М. Історія Гуцульщини / Микола Домашевський. – Чикаго : Гуц. дослід. ін-т, Конф. гуц. товариств Америки й Канади, 1985. – Т. II. – С. 484; Домашевський М. Історія Гуцульщини / Микола Домашевський. – Львів : Логос, 2000. – Т. V. – С. 552; Андрухів І. Українські правники в національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр. / Ігор Андрухів, Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Обл. асоц. молодих істориків, Наук.-ред. від. при обл. упр. культури, 1996. – С. 42; Плекан Ю. Перший досвід парламентаризму: українці-депутати австрійського парламенту та галицького крайового сейму (1848–1918)... – С. 35.
121. Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад – грудень 1918 року) [Електронний ресурс] / О. Павлишин // Україна модерна. – 1999. – Ч. 2–3. – С. 132–193. – Режим доступу : <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/Statti/7-PAVLYSHYN%20Oleh.htm>.
122. Рубльов О. С. Михайло Козоріс: доля інтелігента / О. С. Рубльов // Український археографічний щорічник. – К., 1993. – Вип. 2. – С. 108, 118; Клапчук В. Відомий політик з Делятинщини Клапчук В. / В. Клапчук // Народна Воля. – 1991. – № 101 (146). – 12 листоп. – С. 2; Клапчук В. М., Клапчук М. М. Назв. праця. – С. 527.
123. Рубльов О. С. Михайло Козоріс: доля інтелігента... – С. 119.
124. Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років / О. Павлишин // Україна модерна / [за ред. В. Верстюка та ін.]. – Львів : Ін-т іст. дослідж. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2000. – Ч. 4–5. – С. 210; Гуцал П. З. Українські правники Тернопільського краю. Біографічний довідник / Петро Зеновійович Гуцал. – Тернопіль, 2008. – С. 85; Гуцал П. З. Лагодинський Микола Гнатович / П. З. Гуцал // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2009. – Т. 6 : Ла–Мі. – С. 20.
125. Павлишин О. Українська Національна Рада ЗУНР–ЗОУНР: реконструкція особового складу (жовтень 1918 р. – червень 1919 р.)... – С. 235, 240, 247; Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали... – С. 679.
126. Українська Національна Рада. Засідання 11. лютого // Републіка. – 1919. – Ч. 10. – 13. лют. – С. 2.
127. Українська Національна Рада. Засідання 15. лютого // Републіка. – Станіславів, 1919. – Ч. 14, 18. лютого. – С. 2.
128. Українська Національна Рада. Засідання 15. лютого // Републіка. – 1919. – Ч. 15. – 19. лют. – С. 2.
129. Краєвий делегатський з'їзд укр.[аїнської] радикальної партії. УПБ. Станіславів, 22. III. // Републіка. – 1919. – Ч. 44. – 25. марта. – С. 3; Краєвий делегатський з'їзд укр.[аїнської] радикальної партії. УПБ. Станіславів, 22. III. // Републіка. – 1919. – Ч. 46. – 27. марта. – С. 3.
130. Наша програма // Народ. – 1919. – Ч. 6. – 30. марта. – С. 1.
131. Там само. – С. 2, 3.
132. Гасай Є. Лагодинський Микола Гнатович / Є. Гасай, Р. Матейко // Тернопільський Енциклопедичний Словник. – Тернопіль : ВАТ ТВПК “Збруч”, 2005. – Т. 2 ; К–О. – С. 311; Гуцал П. З. Українські правники Тернопільського краю. Біографічний довідник / Петро Зеновійович Гуцал. – Тернопіль, 2008. – С. 84; Гуцал П. З. Лагодинський Микола Гнатович / П. З. Гуцал // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2009. – Т. 6 : Ла–Мі. – С. 19; Гладіш Р. “46 років мені снилися рідні Карпати...” / Р. Гладіш // Галичина. – 2012. – № 129 (4488). – 1 верес. – С. 5.
133. Клапчук В. Відомий політик з Делятинщини / В. Клапчук // Народна Воля. – 1991. – № 102 (147). – 14 листоп. – С. 4; Клапчук В. М., Клапчук М. М. Назв. праця. – С. 532.
134. Новинки. Похорон тов. д-ра М. Лагодинського // Народ. – 1919. – Ч. 25. – 15. мая. – С. 4.

Исследовано общественно-политическую деятельность Николая Лагодинского в контексте политических процессов в Галиции в конце XIX – начале XX в. Прослежено особенности формирования мировоззрения и становления взглядов деятеля. Освещено начало его политической деятельности и партийную работу внутри Украинской радикальной партии. Рассмотрено основные направления работы Н.Лагодинского как депутата Государственного совета (австрийского парламента) и Галицкого краевого сейма. Проанализировано участие Н.Лагодинского в национально-освободительной борьбе галицких украинцев в годы Первой мировой войны и на начальном этапе украинской революции. Прежде

всього охарактеризовано его деятельность в междупартийных объединениях Главной украинской раде, (ГУР), Общей украинской раде, (ЗУР) и Украинской парламентской репрезентации, (УПР) и Украинской национальной раде (УНРаде) ЗУНР.

Ключевые слова: Николай Лагодинский, Украинская радикальная партия, Галиция, парламент, сейм.

Deals social-political activities of Mykola Lahodynskiy in the context of political processes in Galicia during the end of the XIXth and the early of the XX centuries. Observed the formation of the world views and becoming opinion of leader. Highlights the beginning of his political activities and party work inside within the Ukrainian Radical Party (forwards – URP). Considered the main directions of the works of M.Lahodynskiy as deputy of the State council (Austrian parliament) and the Galician diet. Analyzed part M.Lahodynskiy in the national liberation struggle of Ukrainian galician during World War I and initially Ukrainian revolution. First described his work in inter-party associations (Golovna Ukrainska Rada, GUR, then Zagalna Ukrainska Rada, ZUR and Ukrainian parliamentary representation, UPR) and the Ukrainian National Council (UNRada) ZUNR.

Keywords: Mykola Lahodynskiy, Ukrainian Radical Party, Galicia, parliament, diet.

УДК 94(477) “1918–1919”

Ігор СОЛЯР

ІДЕЯ ЗЛУКИ УНР І ЗУНР НА ЗЛАМІ 1918–1919 рр. У ПРОГРАМАХ І ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

22 січня 1919 р. відбулася історична для українців подія – представники Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) та Української Народної Республіки (УНР) підписали Акт злуки, що зреалізувало мрії багатьох поколінь щодо єдності та соборності українських земель. Проте політичні партії обох держав по-різному оцінювали значення цієї події, висували власне бачення шляхів об'єднання, що змушує детальніше проаналізувати ставлення тогочасних політичних партій до ідеї соборності українських земель.

Ключові слова: УНР, ЗУНР, Злука.

Існування в 1917–1918 рр. двох українських держав – УНР і ЗУНР спонукало політичні партії шукати шляхи їхнього об'єднання. Ані раніше, ні надалі серед ідеологічно різношерстих політичних партій наддніпрянців і галичан не було такої сконсолідованої позиції щодо необхідності єднання. На заваді консолідації українського суспільства постала низка проблем, серед яких найголовніша – брак порозуміння між керівниками політичних сил.

У статті на основі архівних документів, матеріалів періодичної преси, спогадів проаналізовано консолідаційні зусилля українських політичних партій Галичини та Наддніпрянщини наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. Окреслені аспекти українського державотворення, здебільшого, залишилися поза увагою сучасних науковців або ж розглядалися в контексті значно ширших проблем.

За об'єднання з Наддніпрянською Україною серед галичан активно виступали тільки соціал-демократи. Націонал-демократи та радикали вважали доцільним насамперед утворити міцну українську державу в межах колишньої Австро-Угорської імперії. Однак “Листопадовий Чин, – згадував М.Гуцуляк, – змобілізував і об'єднав галицьких українців, тобто всі їхні партії, в одну українську державницьку громаду, чого не можна було ніяк довершити на Великій Україні”¹. Ідентичні спогади залишив М.Стахів: “Провідники усіх партій... відсували на другий план усе те, що їх ділило, щоб утримати солідарність в обороні спільного національно-державного інтересу”². Щоправда, 22 листопада 1918 р. українські підрозділи були змушені залишити Львів, відступаючи в східному та північному напрямках. Тимчасовою резиденцією уряду став Тернопіль, а на початку 1919 р. – Станиславів.

Упродовж листопада-грудня 1918 року єдиною політичною силою, що активно пропагувала якнайшвидшу злуку УНР і ЗУНР, надалі залишалися соціал-демократи. У регіоні чільні діячі партії послідовно засновували Комітети з'єднання Українських земель, а це, звичайно, сприяло пробудженню національної свідомості. До цієї політичної сили приєдналася частина націонал-демократів, радикалів, січове стрілецтво, студентство. Зокрема, 4 грудня 1918 р. за участю 186 делегатів відбулася нарада представників сільських громад Дрогобицького повіту.

С.Вітик, виступаючи на зборах, відзначив: “Злука з Україною – се одинокий наш клич, се найважливіша політична потреба хвилини, се квестія нашого життя-буття, нашої державної сили”. Політик запропонував ухвалити резолюцію такого змісту: “З'їзд делегатів Дрогобицького повіту уважає злуку усіх українських земель в одну українську республіку як неминучу konieczність”, що викликало схвалення присутніх делегатів³. Лідер націонал-демократів К.Левицький був змушений визнати, що “ідея єдності всіх українських земель, всього українського народу панувала тоді в душах і думках українського народу Галичини”⁴.

Загальні тогочасні суспільні настрої було відображено в рішенні УНРади від 10 листопада 1918 р., згідно з яким Державний Секретаріат мав здійснити необхідні заходи для об'єднання всіх українських земель. 24 листопада 1918 р. уряд ЗУНР вирішив розпочати переговори з Директорією.

1 грудня 1918 р. у Фастові укладено попередній договір про злуку УНР і ЗУНР. Повноважні представники Ради державних секретарів ЗУНР Л.Цегельський і Д.Левицький наголосили, що: “1) Західно-Українська Народна республіка заявляє сим непохитий намір злитися в найкоротшій часі в одну велику державу з Українською Народною Республікою, значить, заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усею своєю територією й населенням як складова частина державної цілосности в Українську Народну Республіку; 2) Західно-Українська Народна Республіка з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правовими інституціями та культурними й соціальними різницями окремішности життя на своїй території й її населенє, як будуча частина неподільної Української Народної Республіки, дістає територіальну автономію, якої межі означить у хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацією її рішень компетентними законодавчими і правительственими державними органами обох республік”⁵.

Більшість українських політичних партій схвально поставилися до укладеного договору. Зокрема, делегати VI конгресу найвпливовішої політичної сили Наддніпрянщини – УСДРП, який відбувся 10–12 січня 1919 р., констатували: “Український народ, розірваний на частини між ріжними країнами (в Галичині, Буковині, Угорщині, Бессарабщині, Кубані та Дону), простує серед найтяжчих фінансово-економічних і міжнародних обставин, оточений імперіалістичними і контрреволюційними ворогами (польські, румунські, донські, добровольчі, антантські і совітські наступи на Україну), – простує до об'єднання в національно-суверенних формах державного життя”⁶.

У підсумковій резолюції, ухваленій абсолютною більшістю голосів, відзначено, що “Конгрес ухвалює піддержувати стремління українського народу до повного самоозначення і боротись з усякими замахами на незалежність України, як з боку Советської Російської Республіки, так і з боку якої іншої держави”⁷.

Спеціальною постановою з'їзд закликав західноукраїнські й наддніпрянські соціал-демократичні політичні партії об'єднатися: “Виходячи з факту об'єднання обох Українських Республік та усунення між ними державних кордонів, які ставили між обома українськими соціал-демократіями великі перепони до спільної роботи, VI Конгрес УСДРП вважає необхідним негайне об'єднання обох соціал-демократичних робітничих партій у формі повного злиття, способи переведення якого мусить виробити ЦК і представити на затвердження найближчого партійного Конгресу”. На підставі рішення до складу новообраного ЦК УСДРП увійшли представники Галичини – С.Вітик й О.Безпалко⁸. Проте реального злиття ідеологічно однотипних політичних сил так і не відбулося.

Грудневий договір викликав дискусії в колах української громадськості. Зокрема, проти об'єднання виступив В.Липинський, який наполягав на самостійності ЗУНР, оскільки стано-

вище УНР було непевне. Антанта, зауважував громадсько-політичний діяч, планує відбудову Росії в старих кордонах, тому ЗУНР мала більше можливостей, ніж УНР, отримати незалежність через деклароване Антантою право народів Австро-Угорщини на самовизначення⁹.

Підписаний Акт злуки, політичні сили Західної і Наддніпрянської України оцінювали неоднозначно. Соціал-демократ І.Мазепа відзначив: “Це проголошення української соборності було великим історичним актом в житті українського народу. Але фактично воно мало лише декларативне значення. Бо остаточну ратифікацію акту з’єднання обох республік, згідно з постановою Української Національної Ради з 3 січня 1919 р., мали провести лише Українські установчі збори, скликані з території цілої України. До того часу Західна Область УНР залишалась своїм окремим як законодавчим, так і адміністративно-виконавчим органом влади”¹⁰.

Натомість есер М.Шаповал критично оцінював історичне значення Акта: “Злука була фіктивною, а розлука реальною. До спільних Установчих Зборів Галичина йшла під назвою Західна Область УНР, була цілком самостійною. Націонал-демократам за всяку ціну хотілось мати окрему область свого суверенного керівництва, а Директорія на все годилась, не знаючи навіть, що одна держава не терпить двоєвляст”¹¹. М.Шаповал відкинув пропонувану форму об’єднання і запропонував надіслати до ЗУНР окремого представника (генерал-губернатора)¹².

Іншу думку висловив Л.Цегельський: “День 22 січня 1919 року... це така дата, що її виучувати будуть напам’ять українські діти грядущих поколінь побіж таких дат, як дата хрещення Руси, як битва над Калкою, як битва під Полтавою або зруйнування Січі...”¹³.

Серед політичних партій змістом універсалу особливо були незадоволені галицькі соціал-демократи, оскільки Акт надалі передбачав існування двох автономних держав. Натомість соціал-демократи пропонували повне об’єднання всіх інституцій влади. Представники цієї політичної сили, які не займали особливих позицій у політичному житті ЗУНР, намагалися після злиття з наддніпрянськими однодумцями посісти провідні позиції в уряді та в органах державної влади новоствореної держави. Сучасні українські дослідники, зокрема М.Кугутяк, відзначили, що до катастрофи української визвольної боротьби було фактично дві українські держави, два уряди, дві закордонні й внутрішні політики та дві українські армії¹⁴.

Договір було ратифіковано на сесії УНРади 3 січня 1919 р. Водночас законодавчий орган республіки обрав делегацію в складі 65 осіб, що повинна була представляти Західну Україну під час офіційного проголошення злуки УНР із ЗУНР. Делегацію очолив Л.Бачинський. Посольська делегація мала вручити Директорії грамоту-звернення УНРади й Ради державних секретарів ЗУНР від 16 січня 1919 р. з викладом змісту Закону про злуку. Від імені Президії УНРади грамоту підписали Л.Бачинський і С.Витвицький; від імені Ради державних секретарів – С.Голубович і Л.Цегельський¹⁵.

Посилення конфронтації в українському політикумі засвідчила скликана 16 січня 1919 р. у Києві Державна нарада, у якій взяли участь члени Директорії та Ради Народних Міністрів, лідери УСДРП, УПСР (центральної течії), УПСС, УПСФ, Селянської спілки, Спілки залізничників, Спілки поштовиків, а також представники Стрілецької ради корпусу Січових стрільців. Метою цього засідання мало стати узгодження позиції щодо форми державного устрою УНР після підписання передвступної угоди про злуку УНР і ЗУНР. В.Винниченко визначив три варіанти розв’язання цього питання: 1) продовження попереднього курсу Директорії; 2) установа диктатури пролетаріату; 3) запровадження військової диктатури.

Відповідно до свідчень І.Мазепа, представники Січових стрільців О.Назарук та Ю.Чайковський запропонували взяти за основу останній варіант і передати владу від Директорії “трійці” у складі Є.Коновальця, А.Мельника й С.Петлюри. Представники УСРП (М.Шаповал та ін.), Селянської спілки (О.Янко) висловилися на користь негайного встановлення радянської влади. Лідери УСДРП (М.Порш, І.Мазепа) виступили як проти військової, так і проти пролетарської диктатури. Консолідовано члени наради виступили тільки проти проекту Стрілецької ради корпусу Січових стрільців. Хід і результати засідання описав І.Мазепа: “Панували хаос поглядів і повна безнадійність. Директорія і Уряд не мали ясного погляду на ситуацію”.

Згодом, 21 січня 1919 р., відбулася перша нарада делегації УНРади й Директорії. Члени Директорії висловили побажання, щоб усі члени делегації взяли участь у голосуванні 22 січня 1919 р. на Трудовому Конгресі. Члени Президії делегації заявили, що вони не мають такого

мандата від УНРади. Водночас на пленарному засіданні західноукраїнської делегації, що відбулося того ж дня, Л.Бачинський оприлюднив прохання Директорії, зауваживши, що на Конгресі присутня значна кількість “антиукраїнських елементів, через що під загрозою можуть опинитися попередньо досягнуті домовленості у Фастові. У такій ситуації делегація вирішила “однодушно взяти на свою відповідальність мандат, як депутати Конгресу”.

Ідею соборної незалежної держави сповідували політичні партії Наддніпрянщини та Галичини, лідери яких загалом не до кінця усвідомлювали складності суспільно-політичної ситуації, шляхів і форм злуки, а тим паче – розбудови єдиної держави. Окрім цього, були організаційні відмінності у формуванні політичних сил. О.Назарук, що тривалий час перебував із дипломатичною місією в УНР у роки національно-визвольних змагань, констатував: “В Галичині, при всій її політичній мізерії все-таки політичні партії мали вже свою традицію і якийсь відзвук, резонанс у найширших масах, що видно було особливо в виборчій боротьбі. Скрізь була осіла інтелігенція, зв’язана з певною політичною організацією, ба навіть тревалі організації з правильними вкладками, платними організаторами повітів... Нічого подібного на Великій Україні. Рух партійний ще дуже молодий, щойно вийшов з підземелля й тасмною кружковости на світло дня. Низький і темний уровень народної маси не дає йому розвинутися. Словом – партії на Великій Україні, це не партії в західнім розумінню, тільки радше клуби, які щойно можуть стати колись партіями... Їх основа: ще не широка організація й освідомлені маси, тільки кружкова конспірація”¹⁶.

Отже, створивши дуалістичну державу, її керівники прирекли об’єднану республіку на чвари та загибель. На жаль, повалення гетьманського режиму не принесло очікуваної консолідації в українському політикумі. Склалося враження, що більшість політичних сил згуртувалася для того, щоб ліквідувати режим П.Скоропадського. Чіткої програми державного будівництва, яка б об’єднала провідні українські партії, не існувало навіть у проекті. Соборницькі ідеї декларували як на офіційному державному рівні, так і на рівні політичних партій, що входили до складу керівних органів українських держав по обидва боки від Збруча. Як справедливо відзначала Л.Нагорна: “Вже тоді... ідея єдиної і до того ж незалежної України перестала бути просто привабливим гаслом, вона дістала політико-правове оформлення і стала чинником політичної боротьби”¹⁷.

1. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на Західних Землях України зі спогадами і життєписами членів комітету виконавців листопадового чину / М. Гуцуляк. – Нью-Йорк, 1973. – С. 140.
2. Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. / М. Стахів. – Скрантон, 1959. – Т. 3. – С. 39.
3. Вперед. – 1919. – 3 січ.
4. Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту злуки) / І. Гошуляк. – К., 2009. – С. 371.
5. Конституційні акти України 1917–1920. – К., 1992. – С. 108.
6. Любовець О. Назв. праця. – С. 166.
7. Стахів М. Україна в добу Директорії УНР / М. Стахів. – Т. 1. – С. 191.
8. Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності... – С. 363.
9. Сеньків М. З історії соборності українських земель. 1917–1945 рр. / М. Сеньків. – Дрогобич, 1999. – С. 13.
10. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1920 / І. Мазепа. – Прага, 1942. – Т. 1. – С. 87.
11. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. – Прага, 1928. – С. 224–225.
12. Стахів М. Україна в добу Директорії УНР / М. Стахів. – Т. 2. – С. 58.
13. Цегельський Л. 22-го січня 1919 р. / Л. Цегельський // Визвольний шлях. – Кн. 1. – Лондон, 1979. – С. 3.
14. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії / М. Кугутяк. – С. 144–145.
15. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 1995. – С. 52.
16. Назарук О. Рік на Великій Україні / О. Назарук. – Відень, 1920. – С. 197–199.
17. Нагорна Л. Акт Злуки і проблеми консолідації української нації / Л. Нагорна // Українська соборність : ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р.). – К., 1999. – С. 254.

22 января 1919 г. состоялось историческое для украинцев событие – представители Западно-Украинской Народной Республики (ЗУНР) и Украинской Народной Республики (УНР) подписали Акт злуки, чем реализовали мечты многих поколений относительно единства и соборности украинских земель. Однако политические партии обоих государств по-разному оценивали значение этого события, выдвигали собственные идеи путей объединения, что заставляет подробнее проанализировать отношение тогдашних политических партий к идее соборности украинских земель.

Ключевые слова: УНР, ЗУНР, Акт злуки.

January 22 1919, a historic event for Ukrainian – representatives of the West Ukrainian People's Republic (ZUNR) and the Ukrainian National Republic (UNR) signed the Act of Unification, which were put on the dreams of many generations of unity and integrity of Ukrainian lands. However, the political parties of both countries differently evaluated significance of this event, put forward their own vision of the association, which makes analysis more contemporary attitude of political parties towards the idea of catholicity Ukrainian lands.

Keywords: UNR, ZUNR, Act of Unification.

УДК 94(477.83/.86) “1918/1919”

Андрій КОРОЛЬКО

УКРАЇНСЬКІ ПОВІТОВІ РАДИ ПОКУТТЯ ПЕРІОДУ ЗУНР: СТРУКТУРА І ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ (ЛИСТОПАД 1918 р. – ТРАВЕНЬ 1919 р.)

У статті охарактеризовано становлення і функціонування органів української влади на території Покуття в період ЗУНР. Розглянуто форми активізації національного руху напередодні розпаду Австро-Угорської імперії і початку революції на західноукраїнських землях, простежено формування осередків української влади в краї в ході Листопадового зриву 1918 р., особливості законодавчого забезпечення процесу формування й діяльності місцевих органів влади й управління, правоохоронних органів, збройних сил, судової системи, висвітлено суспільно-політичні процеси на Покутті, проаналізовано кроки влади щодо вирішення земельного питання.

Ключові слова: Покуття, повітові ради, Округна національна рада, віче, партійно-політичне життя, жандармерія, збройні сили, судова система, земельне питання, аграрна реформа.

Західно-Українська Народна Республіка була втіленням державницьких устремлінь українців Галичини, Буковини й Закарпаття. Звістка про встановлення української влади у Львові 1 листопада 1918 р. облетіли всі куточки Східної Галичини. Не були осторонь процесу встановлення української влади й повітові центри Покуття, де формувався новий місцевий державний й адміністративний апарат, крок за кроком простежувався процес державотворення і становлення української державності.

Мета статті – комплексно дослідити становлення і функціонування органів української влади на території Покуття в період ЗУНР. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: показати форми активізації національного руху на Покутті напередодні розпаду Австро-Угорської імперії й початку революції на західноукраїнських землях; простежити формування осередків української влади в краї в ході Листопадового зриву 1918 р.; розкрити особливості законодавчого забезпечення процесу формування й діяльності місцевих органів влади й управління, правоохоронних органів, збройних сил, судової системи; висвітлити суспільно-політичні процеси на Покутті; охарактеризувати кроки влади щодо вирішення земельного питання.

Важливим джерелом для вивчення проблеми є неопубліковані матеріали, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) і Центральному державному історичному архіві України, м. Львів (далі –

ЦДІАЛ України). Ми опрацювали справи фонду 3521 “Український військовий табір в Йозефові. Культурно-просвітний кружок” ЦДАВО України, зокрема, записки отамана Української галицької армії (УГА) Стефаніва про встановлення української влади в краї на початку листопада 1918 р., неопубліковану статтю М.Левицького про військове судівництво в УГА та спогади В.Лашука про бойовий шлях 24 піхотного полку імені гетьмана Петра Дорошенка, який дислокувався в Коломиї¹. У фонді 146 “Галицьке намісництво, м. Львів” ЦДІАЛ України використані матеріали про протести українського населення Покуття проти окупації Східної Галичини поляками напередодні проголошення ЗУНР², а у фонді 581 “Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР” – свідчення про організацію судової системи на території Покуття³.

Велику кількість інформації з досліджуваної проблеми почерпнули з періодичних видань центральних інституцій і повітових органів влади ЗУНР: “Діло” (жовтень-листопад 1918 р.), “Республіка” (лютий-квітень 1919 р.), “Нове життя” (грудень 1918 р. – квітень 1919 р.), “Народ” (лютий-травень 1919 р.), “Республіканець” (лютий-травень 1919 р.), “Громадський Голос” (лютий-травень 1919 р.), “Січовий Голос” (листопад 1918 р. – квітень 1919 р.), “Новини” (березень-квітень 1919 р.), “Станиславівський Голос” (листопад-грудень 1918 р.) та ін. Проте найбільше інформації про формування української влади на Покутті почерпнули із часописів “Покутський Вістник” (листопад 1918 р. – травень 1919 р.) і “Товмацькі Вісти” (листопад 1918 р. – травень 1919 р.). У часи воєнних подій листопада 1918 р., коли на Покутті бракувало достовірної інформації, Окружна національна рада м. Коломия і повітовий комісаріат Української Національної Ради м. Товмач вирішили видавати часописи, які ставили своїм завданням розвивати національну свідомість широких мас покутського громадянства й вести їх з українським народом до спільної мети – вільної, самостійної і нероздільної України. Відстоюючи інтереси рідної Вітчизни, часописи постійно відгукувалися на найбільш важливі події українського життя, інформували про становище краю в рубриках “Життя Покуття”, “У Коломиї”, “Урядова частина”, “Телеграми і вісти”, “Позаурядова часть”, “Справи організації”, “Вічевий рух”. Загалом джерелознавча цінність газетної періодики досліджуваної доби полягає в тому, що тут поміщувалися матеріали з питань державного, національного, культурного, освітнього будівництва, практичної діяльності місцевих органів управління, суспільно-політичного та громадського життя.

Цінними для дослідження означеної проблеми є мемуари. Серед праць такого характеру слід виокремити свідчення очевидців подій і спогади В.Бемка⁴, М.Велигорської⁵, В.Воробця⁶, І.Кузича⁷, В.Клодницького⁸, П.Волосенка⁹, Р.Ковальського¹⁰, В.Волицького¹¹, О.Кузьми¹² та інших¹³, які, передусім, стосувалися встановлення української влади на Покутті в листопаді 1918 р. До цих джерел треба підходити обережно, адже в них трапляються неточності, інколи спотворення деяких фактів та явищ.

У дослідженні частково взяті до уваги документи вищих органів влади управління ЗУНР, зокрема, які стосувалися конституційних основ організації влади на місцях, насамперед на Покутті¹⁴.

Незважаючи на те, що історія ЗУНР знайшла відображення в дослідженнях багатьох українських авторів: О.Карпенка¹⁵, В.Великого¹⁶, О.Красівського¹⁷, М.Кугутяка¹⁸, М.Литвина¹⁹, К.Науменка²⁰, С.Макарчука²¹, І.Монолатія²² та інших, однак особібно не зверталася увага на вивчення проблеми українських повітових рад на Покутті в зазначений період. Уперше ретельніше підійшов до вивчення цієї проблеми Олег Павлишин²³, характеризуючи діяльність органів цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини в перші місяці української національної революції, та Іван Монолатій²⁴, Михайло Буджак²⁵, Ігор Андрухів і Степан Гаврилук²⁶, розкриваючи історію м. Коломия, Товмач і Тисмениця в період ЗУНР. Кілька публікацій становленню і функціонуванню української влади на Покутті в 1918–1919 рр. присвятив автор²⁷.

Протягом 1918 р. Австро-Угорська імперія знаходилася в умовах загальної кризи. Водночас західні українці перебували під впливом процесів національного державотворення на Наддніпрянщині. У березні 1918 р. у багатьох повітах Східної Галичини, у тому числі й Покуття, пройшли масові віча на честь проголошення самостійності УНР і підписання Берестейського мирного договору. Попри непривітну дощову погоду величаво пройшли урочистості в

Коломиї “свята мира і української самостійности”. На скликаному вічі, де присутніми були 32 тис. жителів міста й околиць, виступали українські патріоти К.Трильовський, Петрук, Кузьма Книш. Подібні заходи були проведені в сусідніх містечках Заболотові, Обертині, Печеніжині та Гвіздці²⁸.

Нова хвиля народних віч на підтримку ідеї об’єднання з Наддніпрянською Україною прокотилася у вересні 1918 р. Більшість із них закінчувалися ухваленням постанов про рішуче неприйняття можливості прилучення до Польщі й утворення окремого українського коронного краю в складі реформованої Австро-Угорської імперії. Показовим у цьому є резолюція народного віча в Снятині за підписом Василя Стефаніка від 21 вересня 1918 р.: “Всі Українці Снятинської Землі протестують отсим урочисто і привселюдно проти всяких змагань якого-небудь прилучення Східної Галичини до будучої Польщі, укріплюють свій протест народньою присягою, що ані ніхто із живих Українців повіту ані ніхто із їх потомків ніколи-преніколи не узнає польської приналежности державної ні то польського суверена, будь ним князь, великий князь, король чи президент або який иньший репрезентант тої польської держави, що дальше пнутьють всяку через польських політиків форсовану комбінацію прилученя Східної Галичини до Польщі як нужденний політичний морд всеї української нації в Галичині а урочистою клятбою одностайно і однодушно зобов’язуються всім таким насильним змаганням супротивити силу діла до послідної краплі крови”²⁹.

На Коломиї ініціював організацію проведення народних зборів Кирило Трильовський³⁰. На організованому ним вічі в Коломиї 22 вересня 1918 р. розглядалися такі питання: загальний стан розгортання українського національного руху в краї; значення Берестейського мирного договору для Східної Галичини; становище народногосподарського життя українців³¹. Ухвалено постанову про рішуче неприйняття можливості прилучення до Польщі й утворення окремого українського коронного краю в складі реформованої Австро-Угорської імперії³². Поблизу Коломиї в Печеніжині відбулися народні збори українців, де було прийнято низку політичних рішень, а саме – дотримання виконання умов Берестейського мирного договору, виголошено протест проти намірів поляків загарбати Холмщину, Підляшшя й Східну Галичину; підтримано поділ Галичини на Західну й Східну, утворення українського коронного краю з окремим сеймом, намісником й українською адміністрацією; висловлено прагнення до загальної злуки всіх українських земель у самостійну державу тощо³³.

22 вересня 1918 р. пройшло подібне народне 5-тисячне віче в Товмачі (Глумачі), зорганізоване, як указувалось у донесенні місцевого старости до президії Галицького намісництва в м. Львів, колишнім депутатом Галицького крайового сейму Іваном Макухом. На вічі, окрім І.Макуха, виступали вчителька П.Гринівна, селяни В.Кузьма із с. Олешів, П.Кіт, І.Солонина з Нижнева. Прийнята ухвала про утворення окремого українського коронного краю³⁴.

На початку осені, унаслідок несприятливого перебігу Першої світової війни, виникла загроза розпаду імперії. Щоб її врятувати, цісар 16 жовтня 1918 р. видав маніфест про федеративний устрій держави, у якій “кожне плем’я на території, яку воно заселяє, творить свій власний державний організм”.

Українські парламентарії для вирішення долі українських земель, що перебували в складі Австро-Угорщини, скликали на 18 жовтня 1918 р. до Львова Установчі збори, які проголосили себе Українською Національною Радою (УНРада) з повноваженнями парламенту. У своєму першому маніфесті УНРада проголосила 19 жовтня 1918 р. Українську державу на українських етнічних землях імперії, закликавши до її творення всі національні меншини краю³⁵. Також було вирішено виробити демократичну конституцію й обрати президента УНРади, яким став Є.Петрушевич³⁶.

Щоб запобігти перехопленню поляками ініціативи в Східній Галичині, 30 жовтня львівська делегація УНРади прийняла спеціальну ухвалу про заборону українським органам виконувати розпорядження та накази Польської ліквідаційної комісії³⁷. Реальна загроза захоплення влади поляками змусила керівництво львівської делегації УНРади ухвалити остаточне рішення про збройний виступ. Відповідальність лягла на Центральний військовий комітет, перейменований в Українську Генеральну Військову Команду на чолі з Д.Вітовським, до

складу якого входило сім чоловік, серед яких був й уродженець Снятина отаман Легіону Українських січових стрільців Семен (Сень) Горук.

Центром організації повстання став Народний дім у Львові, тут знаходився штаб з підготовки збройного виступу. Звідси в другій половині 31 жовтня 1918 р. були відіслані телеграфні повідомлення та посланці до окружних військових комітетів краю, серед них була й Коломия, яка була центром повстання українців на Покутті, з наказом проти ночі 1 листопада збройними виступами взяти під контроль відповідні міста та повіти³⁸.

У ніч на 1 листопада 1918 р. українські військові загони, очолювані Д.Вітовським, захопили всі найважливіші стратегічні державні, військові та транспортні об'єкти Львова. У Львові з'явилися два афішовані звернення УНРади: "До населення міста Львова!" та "Український народ!" У першому зверненні сповіщалося про утворення Української держави, про необхідність виконання всіх розпоряджень і наказів, які видадуть цивільні та військові органи УНРади. Натомість у відозві "Український народ!" українські провідники зверталися до народу із закликом брати активну участь у будівництві та захисті новоутвореної держави³⁹.

Практично без збройної боротьби було встановлено українську владу на Покутті: Коломийському, Снятинському, Городенківському, Товмацькому повітах. В окремих містах влада перейшла до українців навіть дещо раніше, ніж у Львові. Показовим у цьому плані стало місто Коломия.

У Коломії з ініціативи поручника Володимира Бемка наприкінці вересня 1918 р. виник Революційний комітет (в окремих спогадах він називається Військовим комітетом), до складу якого увійшли українські старшини 24-го та 36-го піхотних полків: В.Білінкевич, С.Сверίδα, Т.Примак, Д.Легкун, Мацієвич та ін. Комітет був заініційований В.Бемком після того, як він у вересні побував у Львові, де брав участь у засіданні ЦВК й одержав доручення утворити такий комітет з метою підготовки захоплення влади в регіоні. Цей комітет мав характер окружного й поширив свою військово-організаційну владу на територію суміжних з Коломийським Городенківського, Снятинського, Печеніжинського, Надвірнянського та Делятинського повітів. Члени комітету виїжджали в сусідні повітові центри Покуття, вели попередні розмови з довіреними особами про можливість захоплення й утримання влади. Через хитке політичне становище відповідна робота проводилася "під виглядом забав"⁴⁰.

Поручик Віктор Воробець згадував, що за два місяці до Листопадового зриву в Коломії були готові до виступу. Тут насправді стояли три полки: 24, 36 і 9-й, у яких старшинами були українці. Наприкінці жовтня 1918 р. складено план розміщення всіх військових частин міста й найважливіших опорних пунктів центрального урядування та вибрано відділ революційного комітету із чотирьох старшин, повідомлено про діяльність військового комітету міській владі⁴¹.

Під час підготовки коломийський комітет виявив ініціативу щодо революційного захоплення влади в повітах, надіславши на адресу Центрального військового комітету у Львові залик, у якому пропонував останньому, щоб "найдовше до 5 днів дав наказ про переведення перевороту, а якщо він цього не зробить, щоб у Покутті на власну руку [це] зробилося на своїй території і тим самим приневолено решту Галичини до того самого кроку"⁴².

Тридцять першого жовтня ввечері відбулося засідання комітету за участю 50 старшин, на якому "устійнено обсаду становищ у місті, призначено старшинські стежі, що мали асистувати при перебиранні влади". О 9 год 30 хв прибув зі Львова кур'єр, хорунжий УСС В.Мурович, який передав наказ УГВК за підписом Д.Вітовського про захоплення влади. Відразу старшини й стрільці приступили до виконання раніше одержаних доручень. І вже ввечері 31 жовтня всі найважливіші об'єкти міста були захоплені. Тієї ж ночі "вислано тягаровими автами" невеликі військові відділи з куреня поручника д-ра Зволинського до Снятина, Городенки й Надвірної для допомоги при захопленні влади. Перебирання влади всюди відбулося спокійно. Отже, у Коломії в ніч на 1 листопада залізнична станція, пошта, телеграф, провідні установи опинилися в руках українців, і, як пише учасник подій, 1 листопада "осіннє ранне сонце застало вже на державних будинках синьо-жовті прапори"⁴³. Часопис "Покутський Вістник" інформував про те, що офіційне передання влади в Коломії відбулося вранці 1 листопада 1918 р. завдяки військовій допомозі 24 піхотного і 36 стрілецького полків. Українська депутація в особі офіцерів Т.Примака, Мацуського й радника В.Гвоздовича на виконання

наказу УНРади звернулася до команданта 24 піхотного полку Вальтера з вимогою передати владу українцям. Останній прихильно поставився до української делегації й передав прапор 24 піхотного полку команданту Т.Примаку, таким чином, визнавши встановлення української влади в Коломиї⁴⁴.

Газета “Діло” інформувала про перебіг подій у місті: “Коломия занята в п'ятницю рано 24 полком під проводом надпоручника Бемка, Корженьовського і Примака. Комісаром повітовим д-р Стрийський. Уряд почтовий давний, під наглядом українським. Лінії комунікаційні ділають добре. Військові транспорта обезоружуються. Повіт має до визову 10 вагонів бараболь і кільканайцять вагонів сіна, що можна би його закупити. В Коломиї взято теж парк автомобілів тягарових...”⁴⁵.

Марія Велигорська так згадувала про захоплення українцями влади в Коломиї: “... Як ми вранці повставали, прибігли знайомі з вісткою, що науки нема, школа закрыта, вночі українські вояки перебрали в місті владу. Ми вибігли з хати і побачили на міській ратуші український прапор, чим надзвичайно втішилися. В місті було замішання, дуже мало відкритих крамниць. Не поладнавши справ, верталися ми вечором поїздом до Городенки. На двірці в Коломиї стрінув мене учит(ель) Роман Шипайло і сказав: “Яшан, ти бачила, що тут ми зробили, перекажи в Городенці, щоб зараз перебрали владу”⁴⁶. За спогадами В.Воробця, цікавою була реакція жителів національних меншин міста: “Поляки на першу вістку про переворот зі страху та досади блідли, майже мліли, Німці були збентежені, Чехи і Югославяне раділи. Бачилося стрільців, що враз зі сукном відривали цісарські розети з шапок, кидали в болото і топтали ногами...”⁴⁷.

Наступного дня в місті була сформована українська повітова рада, до рук якої коломиїський комітет передав державну й адміністративну владу, формуючи українські військові підрозділи з австрійських військових частин. Окружним військовим командантом став сотник Т.Примак, його ад'ютантом – хорунжий І.Данищук, а заступником – поручник В.Бемко. Весь Коломиїський штаб української влади очолив В.Паліїв, який фактично визначив усі урядово-військові пости не лише Коломиї, але й по всьому Покуттю. Командантом 24-го піхотного полку був призначений сотник Ф.Тінкль, пізніше став командантом 2-ї Коломиїської бригади під Львовом; командантом гарматного полку став сотник Р.Шипайло; командантом запасного куреня 36-го полку стрільців був поручник О.Тарновецький⁴⁸.

На посаду команданта міста обрано поручика С.Галібея, командантом поліції став чотар І.Василишин, телефонічної сотні – хорунжий Кабарівський. Функції інтенданта виконував М.Татух, а капеланом залоги став о. М.Яросевич. Роботу старшинської школи координував поручик М.Микитюк, а вишколом керував сотник Рімаль.

Упорядкований повітовий уряд. Повітовий комісаріат очолив Іван Стрийський, начальниками військового суду призначено сотника Жука й сотника Зволинського. Посаду начальника окружного суду обійняв радник Чернявський, а шкільну інспекторатуру вів В.Витвицький⁴⁹.

На основі рішень Загальних зборів представників Коломиїського й Печеніжинського повітів, які відбулися 27 жовтня і 6 листопада 1918 р., сформована законодавча гілка влади – Окружна національна рада і його вузький комітет. До складу Окружної національної ради входили: по одному представнику з кожної сільської громади обох повітів; голова й секретар (або їхні заступники) з Коломиї, Гвіздця, Печеніжина та Яблонова; члени “Тіснішого Окружного Організаційного комітету” (вузького комітету). До складу останнього входили: голова й референт з аграрних питань З.Скварко, два заступники – К.Трильовський та І.Ганкевич (відав також адміністративними справами), два секретарі – А.Кузьмич та Я.Навчук, члени – референт у справах освіти О.Чайківський, судівництва – І.Чернявський, скарбових справ – В.Гвоздович, пошти й телеграфів – М.Івасюк, торгівлі, промислу й лісових справ – В.Касіян, громадських і касових справ – Ю.Колцуняк, продовольства – Б.Левицький, охорони здоров'я (санітарна комісія) – др. В.Кобринський, дорожніх робіт – В.Дзюбінський, у справах залізниць – В.Кобринський, громадських робіт – Г.Тимошук, соціальної опіки – С.Микитюк, військових питань – І.Мацієвич, М.Брик, колишній посол австрійського парламенту П.Лаврук, І.Чупрей, М.Корняк,

а також вісім заступників – Л.Кузьма, о. О.Русин, І.Стрийський, о. О.Вергун, І.Дорундяк, М.Романенчук, І.Михалевський, С.Деденко⁵⁰.

На сесіях Окружної національної ради розглядалися різноманітні питання. У ході роботи II сесії 2 грудня 1918 р. кооптовано нових членів і затверджено склад Окружної національної ради, заслухано доповіді К.Трильовського про політичну ситуацію в краї, І.Мацієвича про набір молоді до війська, Ю.Колцуняка про соціальний захист населення в умовах лихоліть війни та В.Гвоздовича про стан збору податків у краї, прийняті відповідні резолюції⁵¹. Промовці й делегати III сесії 31 грудня 1918 р. головною темою своїх дискусій обрали історичну тяглість та єдність українських етнічних територій, господарські проблеми вчителів повіту⁵². На IV сесії вирішували питання собороправності ЗУНР та УНР і заслухали реферат З.Скварка про стан земельного питання в Галичині, у котрому він окреслив недоліки роботи місцевої адміністрації⁵³. На V сесії, яка відбулася 26 лютого 1919 р. під орудою В.Гвоздовича, розглядалося питання створення селянсько-робітничих спілок у краї⁵⁴. Члени Окружної національної ради зішлись на тому, що поява цих товариств не принесе позитивних результатів у сільському господарстві, лише роздвоїть діяльність українських сил в аграрному секторі. На засіданні інформувалося про початок роботи 6-тижневого писарського й торговельного курсів, коломийського відділу Інформаційного Бюро Директорії УНР. І.Чернявський і Г.Тимошук склали звіт про діяльність Окружної національної ради, Б.Левицький реферував про санітарний стан на Покутті, а Сіщук – про стан лісового господарства й відновлення будинків, знищених війною⁵⁵. 21 березня 1919 р. працювала остання VI сесія Окружної національної ради⁵⁶. Заслухано звіт посла К.Трильовського про роботу УНРади в Станиславові. П.Шекерик проаналізував проект земельної реформи. В.Гвоздович виступив з вимогою ліквідації права патронату в церковно-релігійній сфері й ухвалення закону про віросповідні громади, його в цьому підтримали о. О.Русин і К.Трильовський⁵⁷.

У Коломії також працювала міська (“прибична”) рада в складі 25 чоловік, до якої ввійшли 6 українців, 11 євреїв, 7 поляків й один німець⁵⁸. І.Монолатій стверджує, що, відчуваючи нагальну потребу в контролі органів місцевого самоврядування, їхнього реагування на запити місцевого населення, до міста спочатку прибув Д.Вітовський (15 листопада), а трохи пізніше – С.Петлюра (не пізніше грудня 1918 р.)⁵⁹. Зауважимо також, що 25 квітня 1919 р. у Коломії перебував головнокомандувач УГА М.Омельянович-Павленко⁶⁰.

Практично без збройної боротьби встановлено українську владу на Товмаччині. Ще напередодні Листопадового зриву 27 жовтня 1918 р. відбулося велике селянське віче в Товмачі за участю селян повіту й жовнірів. На народному зібранні вирішено створити військовий загін у кількості 50 осіб під командуванням поручника В.Клодницького, щоб у відповідний момент за його допомогою взяти владу в повіті. Після отримання вістей про повстання 1 листопада згаданий військовий підрозділ за участю місцевих селян захопив владу⁶¹. У часописі “Діло” було подано коротке повідомлення про захоплення українцями влади на Товмаччині: “В місті Товмачі й повіті зарядив перейняття влади в українські руки енергично й без найменшого спротиву посол д-р І.Макух, котрого Повітова Українська Національна Рада запросила на комісара... В цілім повіті йде як найкращий лад і мілітарна організація”⁶².

Доволі спокійним виявилось захоплення влади українцями у двох містах Товмацького повіту – Тисмениці (нині районний центр Івано-Франківської області) й Отинії (нині селище міського типу Коломийського району). Як зазначав П.Волосенко, у Тисмениці “не було ніяких арештувань, ніяких насильств, панував лад і спокій. Відомо було, що деякі поляки мали приховану зброю, але протизаходів не роблено ніяких. До праці на залізниці приймали і українців, і поляків, різниць не роблено ніяких”⁶³. У місті владу від імені УНРади перебравли вчитель В.Михайлівський й отець С.Левицький за допомогою підстаршин О.Кікітки, М.Конького, М.Чемного та кількох колишніх вояків австрійської армії⁶⁴. У містечку Отинія Товмацького повіту зорганізовано військову команду міста, у якій важливу роль відіграли чотарі І.Скоморівський, І.Самборський, М.Троць й учителька Н.Буцманюк. Наведено порядок в організації влади в магістраті, суді й пошті⁶⁵.

На чолі повіту стояв призначений Національною Радою повітовий комісар, а в судових повітових округах – делегати Комісаріату Української Національної Ради⁶⁶. У Товмацькому

повіті вони були призначені в Тисмениці, Отинії, Нижневі й Хотимирі. Військовими справами в повіті відала Повітова Військова Команда. Повітовим комісаром Товмацького повіту з 1 листопада 1918 р. був І.Макух, якого 3 січня 1919 р. змінив інженер А.Галька. Військовим командантом обрано поручника В.Клодницького.

Загалом перші тижні функціонування української влади на Товмаччині виявилися доволі спокійними, про що свідчить допис невідомого автора станиславівського часопису “Нове життя”: “Публичне життя йде зовсім нормальним ходом – так, якби ніякого “перевороту” І. падолиста не було. Через те і настрої серед населення гарний. На службах Божих поминають (згадують) Українську Народню Републику...”⁶⁷. “Керівництво повітом уміло здійснюють І.Макух, три інженери-українці: повітовий комісар А.Галька, керівник харчового відділу П.Левицький, начальник рільничого й будівельного відділу місцевої адміністрації В.Вишницький; а також В.Клодницький, Лукашевич й Ортинський, які орудують військовими справами повіту. “Парламент” Товмаччини називається “Селянська Рада”, яка після реформи мала б становити 45 членів (26 представників від селян, 3 – від товариства Сільський Господар, 3 – від когорти багатих землевласників-дідичів, 2 – від учительського стану, а також 11 представників інших національностей: 1 німець, 5 поляків і 5 євреїв). Набір до війська ведеться безперешкодно, товмацька сотня сформована у складі 5 чет, яка підлягає керівництву Повітової Військової Команди. Державний секретар військових справ Д.Вітовський і військовий командант округу Т.Рожанковський, які перебували у Товмачі в листопаді 1918 р., залишилися задоволені організацією військової служби у повіті. На Товмаччині введений стан військової облоги”⁶⁸.

Повітовим комісаром нової української влади в Снятині 1 листопада 1918 р. став поручник Г.Мартинець, а його заступником – Жуковський. Повітовим командантом обрано поручника В.Одинського. До складу повітової ради входили хорунжі В.Косташук, А.Тофан, чотарі В.Мурмилук, К.Сирневський, Іл.Франко, Ткачук⁶⁹. Пізніше Снятинську повітову УНРаду очолив відомий український письменник й адвокат І.Семанюк (Марко Черемшина)⁷⁰. Головний осередок влади знаходився в снятинській ратуші. Повітова команда Снятина була підпорядкована окружному осередку в Коломиї⁷¹. Підрозділи українських військових сил у Заболотіві очолив поручник Яків Голота⁷². Про перші дні організації української влади в Снятинському повіті так висловився невідомий дописувач часопису “Станиславівський Голос”: “Всюди панує взірцевий порядок. Ладу перестерігає чисельна міліція, а крім сего січові стрільці та жандармерія. Військові магазини переняті укр. властями”. Місцеве керівництво було лише занепокоєне звісткою про захоплення румунськими військами Чернівців⁷³.

У Городенці українцями остаточно взята влада 3 листопада 1918 р. Організацію українського урядування від імені УНРади здійснював Т.Окуневський. Військову підтримку в становленні влади проводив колишній поручник австро-угорської армії І.Чайка, який із загоном захопив будинки місцевого староства і пошти⁷⁴. Військовим повітовим командантом став поручник І.Горбачевський, а його заступником – поручник І.Велигорський. Пізніше повітовим командантом обраний О.Світлик. Командантом місцевої жандармерії призначено чотаря В.Лісковацького. У Чернелиці й Обертині знаходилися відділи військових частин Городенківського повіту, очолювані відповідно січовими стрільцями Д.Грималюком і П.Петруняком. Допомогу їм надавав о. І.Пісецький.

Отож на початку листопада 1918 р. за участю українських воїнів і місцевого населення встановлено владу УНРади в усіх повітах Покуття. Сучасники визнавали, що Покуття в період ЗУНР було найкращою зорганізованою округою Східної Галичини. Іван Кузич правильно підмітив, “що військовий переворот в Коломиї 1-го листопада 1918 р. проведений був блискуче, може найкраще в усій Галичині”⁷⁵. Розпочинали активну діяльність повітові ради, відбувалися вибори повітових і громадських комісарів, прибічних рад, міліції⁷⁶.

У законодавчому органі Західно-Української Народної Республіки – Українській Національній Раді – Покуття представляли Августин Домбровський (Товмацький повіт), Теодор Замора (Городенківський повіт), Антін Онищук (Снятинський повіт), Гриць Тимошук (Коломийський повіт), Іван Чернявський (місто Коломия). Серед парламентських послів і представників українських політичних партій, уродженців або тих, що довгий час жили на Покутті, у

складі УНРади були представлені Василь Стефаник, Кость Левицький, Лев Бачинський, Кирило Трильовський, Іван Макух, Лев Ганкевич, Антін Крушельницький, Павло Лаврук та ін.⁷⁷

У партійній сфері населення Покуття підтримувало радикалів, які виступали за негайне проведення аграрної реформи. В Українській радикальній партії виділилася опозиційна до офіційного проводу “Селянсько-радикальна партія” (Покутська група) К.Трильовського, яка звинуватила керівництво УРП в пасивності й намірах розпустити партію. В УНРаді діяла фракція “Селянсько-радикальний клуб”, заснована К.Трильовським, І.Дувіраком, П.Шекериком⁷⁸. Його президія 14 лютого 1919 р. через відновлену в Коломиї газету “Громадський Голос” звернулася до членів партії з роз’ясненням своєї позиції. “Послідній головний заряд, – зазначалось у “Зверненні”, – вибраний ще в 1913 р., не проявляв уже від кількох літ ніякої діяльності, не скликав навіть своїх засідань... Декотрим провідникам старого заряду залежало прямо на цілі, щоби значіння партії довести до нуля і поволи спричинити її завмирання й вичеркнення з політичних українських організацій. Се показалось особливо 18 серпня 1918 р., коли в Станиславові на з’їзді порішили ліквідацію радикальної партії... Тому ми... зорганізувалися в один “Селянсько-радикальний клуб” і на час до найближчої партійної конференції обіймаємо яко головна управа – провід УРП”⁷⁹. 16 лютого 1919 р. група К.Трильовського провела в Коломиї конференцію за участю 321 делегата, переважно селян з Покуття. Промова К.Трильовського на конференції, як і його виступ 5 лютого 1919 р. на засіданні УНРади, не містили нічого відмінного від програмових засад УРП. Суть його вимог зводилася до активізації боротьби проти більшовизму, зміцнення державної та військової організацій. Конференція проголосила себе загальнопартійним форумом, що впроваджуватиме в життя ідеї “батьків партії” М.Драгоманова, М.Павлика й І.Франка, та обрала нову управу під керівництвом “батька” січового руху⁸⁰. В окремій заяві керівний осередок повідомив, що “партія відтепер називається “Селянською радикальною партією” (СРП). У ряді місцевостей члени СРП створили партійні організації, провели народні віча, засновували селянські спілки”⁸¹.

У відповідь, на з’їзді УРП, який відбувся 22–23 березня 1919 р., прийнято рішення про виключення з партії К.Трильовського й заборону видавати в Коломиї часопис “Громадський Голос”⁸². На думку проводу УРП, своєю роботою на Покутті “батько” січового руху розбив сили партії⁸³. Невідомий дописувач офіційного часопису УРП періоду ЗУНР “Народ” засудив створення партій і партійних організацій повітового характеру, маючи, передусім, на увазі діяльність СРП, називаючи їх “партійками” – “на один повіт, на одне місто”⁸⁴.

Українська радикальна партія, завдяки авторитету керівників партії І.Макуха й А.Крушельницького, мала підтримку серед населення Товмаччини й частково Городенківщини. Члени УРП рішуче відстоювали демократичний шлях розвитку ЗУНР, вимагали прискорення економічних реформ, гостро поборювали всякі ухили в бік більшовизму, соціалістичної революції та диктатури пролетаріату, закликали до боротьби та зміцнення Української держави, посилення, державної військової й цивільної дисципліни⁸⁵. В економічній сфері радикали виступали за негайне проведення аграрної реформи, висловлювалися за ліквідацію великої земельної власності й розподіл її між малоземельним і безземельним селянством, вимагали створення селянських спілок⁸⁶.

Шістнадцятого березня 1919 р. у Нижневій Товмацького повіту відбулися окружні політичні збори УРП, де виступали відомі громадсько-політичні діячі краю А.Домбровський, С.Солонина, Д.Глинянський, Матішин. Делегатами на з’їзд УРП у Станиславові обрано Д.Глинянського, С.Солонину та Я. Палюджишина, до повітової управи партії включено Мазурека, І.Солонину й Д. Глинянського⁸⁷. Політичні збори радикальної партії відбулися й в інших містах і містечках Товмаччини: 17 березня – у Тисмениці, 18 – в Отинії, 19 – у Товмачі⁸⁸. На партійному з’їзді в Станиславові 22–23 березня 1919 р. С.Солонина, як представник Товмацького повіту, увійшов до керівного складу УРП⁸⁹. З’їзд 42 делегатів УРП Товмацького повіту відбувся 14 травня 1919 р. у м. Товмач. Ухвалено обрати повітовий виборчий комітет УРП у складі 15 осіб. Головою комітету обрано А.Домбровського, а його заступником М.Кота. У роботі партійного зібрання взяли участь члени місцевого осередку політичного товариства “Народна Воля”. Прийнято рішення про зміну назви цього товариства: “Народна Воля” Української радикальної

партії. Обрано делегатів на з'їзд УРП у Станиславові 18 травня 1919 р. у складі п'яти осіб: Л.Кликайла, М.Пону, Г.Луцика, В.Юркова, Я.Палюджишина й І.Семенова⁹⁰.

Заходами товмацької Повітової селянської ради (ПСР), до складу якої переважно входили члени УРП, створювалися селянські спілки. Перші збори селянської спілки відбулися в с. Нижнів 16 березня й Олеша 19 березня 1919 р.⁹¹. Подібні селянські спілки в березні 1919 р. відкрито в Нижневі, Гринівцях, Колінцях, Королівці⁹², у квітні – в Олешеві, Братишеві, Делевій і Молодиліві⁹³. 14 травня 1919 р. у Товмачі засновано Повітову селянську спілку, до її керівного осередку ввійшли А.Домбровський, Д.Глинянський, П.Гринів, М.Кіт, С.Мандзюк, Я.Палюджишин й О.Косач⁹⁴.

Шостого квітня 1919 р. у Городенці місцеві радикали організували партійні збори, на яких заслухано реферат члена УНРади А.Крушельницького про земельну реформу й проект виборчої ординації. Наступного дня він виступив перед селянами краю щодо організації розподілу землі та створення спілкових господарств. Організовано тимчасовий комітет для заснування Селянської спілки в Городенківському повіті⁹⁵.

На території краю з'явилося багато прихильників заснованого наприкінці 1918 р. Селянсько-робітничого союзу (СРС) (В.Гадзінський, О.Устиянович, Д.Дем'янчук, О.Олійник, Т.Чернявський). Коломийські часописи “Січковий Голос” і “Новини” друкували рішення й відозви цієї партійної організації, яка поширювала свої ідеї “зі Станиславівського повіта на цілу Україну, як союз всіх українських селянсько-робітничих організацій цілої України”⁹⁶. За короткий час він став активною політичною організацією, навколо якої гуртувалися ліворадикальні елементи різноманітних напрямів.

За впливи в СРС вели боротьбу українські комуністи (К.Саврич, (Максимович), І. та В.Сірки, В.Гуцайлук, М.Яловий), які перебували в Станиславові в складі відділу Інформаційного Бюро Директорії УНР, підпільно вели в краї комуністичну пропаганду, видавали в Коломийській газеті “Новини”. Саме за їхньою участю 16 лютого 1919 р. була підготовлена програма СРС, прийнята на конференції повітових представників СРС у Станиславові. О.Карпенко вважав, що якраз ця конференція спричинилася до організації Комуністичної партії Східної Галичини⁹⁷.

Українська народно-трудова партія (колишня Українська національно-демократична партія) мала значно слабші позиції на території Покуття (місцеві лідери – І.Чернявський, З.Скварко, Ю.Колцуняк, І.Ткачук), про що свідчать скликані нею лише двічі збори в Коломийі: 26 березня і 18 травня 1919 р. – “в ціли відновлення організації сеїж партії в політичні повіті...”⁹⁸

Становлення Західно-Української Народної Республіки проходило за складних зовнішньополітичних умов. З перших днів процес державотворення відбувався в умовах українсько-польської війни. Насамперед необхідно було не допустити в містах і селах анархії, грабунків, національної різни тощо. Порядок мали забезпечити органи охорони суспільного порядку.

На правовій основі відбувалося творення місцевих органів влади. Зокрема, 16 листопада УНРада прийняла “Тимчасовий закон про адміністрацію Західно-Української Народної Республіки”, згідно з яким на території ЗУНР залишалася в силі все попереднє австрійське законодавство, якщо воно не суперечило інтересам, суті й цілям Української держави. Усі державні службовці колишньої Австро-Угорської імперії, які бажали чесно служити Українській державі, складали письмове “приречення” (присягу) і залишалися на своїх місцях. Усі адміністративні органи й власті на території ЗУНР підпорядковувалися Державному Секретаріатові. У повіті представником й основним органом державної адміністрації був повітовий комісар, якого призначав і звільняв Державний секретар внутрішніх справ. Йому підпорядковувалися повітовий військовий комендант і комендант жандармерії⁹⁹.

У листопаді 1918 р. прийняті ще дві важливі постанови: про створення жандармерії і регулярної армії. У розпорядженні про жандармерію наголошувалося, що “бувши австрійська жандармерія” розпускається, а замість неї створюється “українська жандармерія” з використанням її матеріальної бази та спорядження. Вона підпорядковувалася Державному Секретаріату військових справ. Організація цієї справи на місцях була покладена на окружних військових командантів і повітових комісарів. Жандармерія ЗУНР поділялася на три області: 1. Львів,

2. Станиславів, 3. Тернопіль. До складу Станиславівської жандармської області входила територія сучасної Івано-Франківської та Чернівецької, частково Львівської областей. Покутські повіти увійшли до складу двох жандармських відділів: “Городенка” (Городенківський, Снятинський і Товмацький повіти) і “Коломия” (Коломийський, Печеніжинський і Косівський повіти)¹⁰⁰.

Відповідно до розпорядження про створення регулярної української армії вся територія держави теж була поділена на три військові області: А – Львів, Б – Тернопіль, В – Станиславів. Кожна область ділилася на 4 військові округи, які склалися з повітів. Покутські повіти входили до двох із чотирьох військових округів Станиславівської військової області: Станиславівського (Товмацький і Городенківський повіти) і Коломийського (Коломийський і Снятинський, частково Печеніжинський і Косівський повіти)¹⁰¹. Керівництво Коломийського військового округу (Обласна Команда українських військ) на чолі з Т.Примаком призначила тимчасових військових командантів (комісарів) у Снятині (Г.Мартинець), Печеніжині (Семенович) і Косові (Саєвич). В їхню компетенцію входила організація військових формацій й обмундирування¹⁰².

Оголошена часткова мобілізація до армії чоловіків 1883–1900 рр. народження¹⁰³. Окружна військова команда м. Коломия наказом від 25 листопада 1918 р. склала графік мобілізації мешканців краю, згідно з яким протягом 28 листопада – 7 грудня в шістнадцяти населених пунктах Коломийського й Печеніжинського повітів комісари, керівники громад і священники мали оглянути жителів щодо придатності ведення військової служби. У документі відзначалося, що “всі люди мусять мати з собою щонайменше на 2 дні харчу й приходять по можності у військовим однострою та добрим обуві”¹⁰⁴. Подібний перегляд проведений у Городенківському повіті: 12–18 грудня 1918 р. у Городенці, 20–21 грудня в Чернелиці, 23–25 грудня в Обертині, 26–28 грудня в Незвиську¹⁰⁵. На Снятинщині набір до українського війська тривав 5–12 грудня 1918 р.¹⁰⁶

У травні 1919 р. Державним Секретаріатом військових справ удруге оголошена загальна мобілізація для українців 18–50 років, які служили в колишній австрійській армії¹⁰⁷. Комісар Снятинського повіту Г.Мартинець у спеціальній прокламації від 19 травня 1919 р. “До всіх парох. урядів і гром. комісарів в повіті” закликав, щоб на основі військового наказу Окружної військової команди в Коломиї “мають гром. Комісари зібрати всіх латинників муштин української народности уроджених в році 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1900 і 1901 і відставити протягом 48 годин до повіт. Військової Команди в Снятині. За невиконане цього приказу відвічає гром. комісар”¹⁰⁸.

Повітова Військова Команда м. Товмач подбала про те, щоб місцеві жителі йшли в лави Української галицької армії. У спеціальній відозві говорилося: “... ми повинні старатись помагати їй (Українській державі. – А.К.) у всіх єї потребах, тому жовніри не повинні йти до війська голими і босими, а зовсім приготованими до відходу: мають брати теплу одіж, головню військові мундири, дальше харч на два дні і прочі потрібні річі”¹⁰⁹. Коломийський часопис “Покутський вістник” із захопленням писав про загальну мобілізацію місцевого населення до війська: “Усі верстви нашого громадянства прийняли сей заклик з одушевленням. Із сіл напливають ряди селянства, що спішать на оборону своєї волі й своєї землі. Українські залізничники й ученики гімназії готові теж відбути свій святий обов’язок. Не стало холодним і серце інтелігента ... (який) кидає все й стає в бойові ряди”¹¹⁰.

У першій половині листопада 1918 р. у Коломиї практично заново були сформовані 24-й піхотний полк імені гетьмана Петра Дорошенка й 36-й стрілецький полк імені гетьмана Івана Мазепи¹¹¹. Окремі їхні курені відразу ж були відправлені на фронт проти поляків під Львів, Перемишль, Старе Село і Сокаль¹¹². Згодом із коломийських підрозділів сформовано Коломийську бригаду під командуванням підполковника Ф.Тінкеля, яка відзначилася героїчною боротьбою за свободу й незалежність¹¹³.

У грудні 1918 р. у Коломиї окремим розпорядженням урегульовані структура й правне положення окружних військових команд (ОВК), що відповідали за набір і формування збройних сил ЗУНР. До обов’язків ОВК входили зберігання ладу й спокою в даній окрузі; формування українського війська із числа демобілізованих українців чужих армій; виявлення, облік і

зберігання військового майна; дислокація війська¹¹⁴. 8 грудня 1918 р. комендант Коломийської ОВК довів до відома населення повітів Покуття наказ про дотримання публічного ладу й спокою. Заборонялася торгівля спиртними напоями, було зачинено всі заклади торгівлі ними¹¹⁵. Подібний “стан облоги” прийнятий наприкінці листопада 1918 р. керівництвом Станиславівського військового округу, до складу якого входили Товмацький і Городенківський політичні повіти¹¹⁶.

Набір до українського війська оголосила Генеральна старшина Українського січового союзу, керована К.Трильовським. Рекрути вдома проходили спеціальну підготовку, після чого здійснювалася інспекційна перевірка ОВК. Справа передачі січовиків до військових частин УГА погоджувалася з командантом ОВК. У населених Покуття організувалися вартові чети зі старших чоловіків, які проходили військову службу чотирнадцять днів. У кожному селі й містечку мала працювати січова старшина, яка б інформувала редакцію коломийського часопису “Січовий Голос” про кількість її членів, кількість відісланих чоловіків до українського війська, а також тих, хто залишився перед відправкою¹¹⁷. Перша така сотня УСС прийняла присягу на вірність Українській державі 3 грудня 1918 р. у Коломії і відправлена на фронт. У Печеніжині на початку грудня дислокувалася Перша Гуцульська козацька сотня імені Юрія Федьковича¹¹⁸.

З перших днів українсько-польської війни жителі активно допомагали воїнам УГА. Для організації успішної роботи з потерпілими солдатами функціонувало відділення українського товариства “Червоний хрест” у Коломії¹¹⁹. У кожному селі й містечку Покуття формувалися громадські комітети для збору їжі, одягу, білизни, взуття воїнам УГА. До його складу входили священник, учитель, начальник громади та керівник місцевої міліції¹²⁰. Зокрема, на вічах, скликаних у с. Олеша (19 грудня) і с. Чернолізці (22 грудня 1918 р.) Товмацького повіту, ухвалено сформувати комітет для збирання воїнам УГА збіжжя, одягу, дарунків на Новий рік. Член Повітової Селянської Ради Іван Кузьма із с. Олеша закликав: “Збираймо жертви – дарунки на сьвята для наших борців! Даваймо все, що хто може: одяги, біле, онучки, збіже, муку, вуджене і печене м’ясо, солонину, яблука, оріхи, повіла і гроші”¹²¹. Снятинський повітовий військовий комісаріат долучився до організації збору амуніції для воїнів. У спеціальній відозві “До всіх місцевих комісаріатів і урядів парох. в повіті” говорилося: “...Під сю хвилю відчуваєсь брак білля і обуви. Для кого сих матеріалів недостач? – для наших жовнірів для нашої армії, – хтож сі жовніри? – сеж наші братя, сини і мужі, котрі борються за визволення України, они відмовляють собі що їм найдорожше що їм наймилійше. – Для того і ми будемо останніми прислужім ся іншим способом до того визволення – прислужім ся тим чим ми в силі, чого потреба вимагає. – Щоби покрити принайменше в части сей великий і необхідний брак обуви і білля, без котрого ніяка армія не може існувати і своєї задачі виконати зарядив Держ. Секрет. внутрішніх справ одноразову збірку (реквізицію:) білля і обуви, а також середників, до їх виробу служачих...”¹²²

Моральну й матеріальну підтримку отримали воїни 24 піхотного полку імені гетьмана Петра Дорошенка, сформованого з жителів Покуття, Гуцульщини й Буковини¹²³. Під час святкування Різдвяних свят 1919 р. до військової частини, яка дислокувалася в передмісті Львова (Персенківка й Сихів), приїхала з дарунками інтелігенція й селяни з Коломийщини. Стрілець 24 піхотного полку Василь Ілашук про цю зустріч згадував: “І так незаметно навіть надійшов святый вечер. День радости й мира. Але в нас було радости небогато. А мира ніякого. Бо то був вже п’ятий св. вечер в окопах від 1914 р. тільки що сей не у австрійских а українських окопах. Для то й було трохи радости. З Коломії приїхали були гості до курія інтелігенція й селяни із святочними дарунками та желаньями... А смерком приїхали кухні та привезли борщ, кутю, вареники та сушені грушки. Почалась свята вечера а по вечері роздавано святочні дарунки, які зібрала Коломийщина. Кождий стрілець дістав дарунок. Зміст дарунків був ріжнородний. При кождім дарунку був долучений календарик і картка з святочними посланнями: “Веселих свят”. А замість адрес на картках були написи: “Борцєві за волю України”, “Героеви столиці Льва й Данила”, “Стрільцєви – Соколикови” ще й написи “Боріте ся поборете”, “Не плачем а мечем”, “Не ридай а добувай”, “Ти Боже поможи а ти небоже не лежи”. А під тим підписи: “Дівчата Покутя”, “Коломийські дівчата”. Так разом й кутю їли, копали окопи, та били вуши...”¹²⁴ Друга хвиля подарунків жителями Покуття передавалася воїнам УГА перед Великодніми святами¹²⁵.

Однак військово-політична ситуація на Покутті була доволі складною. Купець С.Соболевський у березні 1919 р. згадував про непросте становище в Коломийському повіті: “В Коломиї зосереджено 600–700 солдатів. Солдатське харчування тепер дуже погане, солдати виглядають як привиди, платня видається дуже нерегулярно, бракує обмундирування і взуття. Солдати здирають з цивільного населення взуття і одяг. Військові власті, діставши з Росії мундири, переодягли місцевих солдатів за козаків і т. п., розголошуючи, що це допомога з російської України. Спочатку молоді хлопці, жадні на здобич, горнулися до війська, але через деякий час, боячись фронту, почали дезертирувати і повертатися до своїх сіл. Тому-то по селах селяни мають дуже багато зброї. Останнім часом жандармерія намагається роззброїти селян, боячись грабунку і нападу”¹²⁶.

За основу організації судової системи була взята попередня, австрійська¹²⁷. Державне секретарство судівництва на чолі з О.Бурачинським реформувало судову систему. За розпорядженням урядової установи на території ЗУНР створено судові округи (12) і судові повіти (130). Більша частина Покуття входила до складу Коломийського судового округу, у складі якого проживало 79,2% українців, 8,6% поляків і 12% євреїв. Відповідно до цих даних, до Коломийського окружного суду належало обрати 9 суддів (1 мандат від 40 тис. жителів), з яких сім українців, по одному поляку та єврею¹²⁸.

Окремо судова система функціонувала в лавах УГА. З огляду на воєнні дії й на невелику територію ЗУНР, військове судівництво мало польовий характер. У запіллі існували польові суди в дев'яти містах, де діяли окружні військові команди. Один з таких польових судів знаходився при Коломийській ОВК, який у своїй діяльності поширювався на Коломийський, Косівський, Печеніжинський, Снятинський і Городенківський повіти¹²⁹. Коли військові частини УГА відступали, польові суди розпускалися. Судді ж працювали у великих містах, контролювали документи військових старшин УГА, аби не загубились у полоні війни: “Кожний ясно видить, що відворот Армії, се нагода для всякого рода “жуліків” (а було їх в нашій Армії дуже много)”. М.Левицький стверджував, що на місцях судді дисципліновано ставилися до своєї роботи, часто із загрозою своєму життю і здоров'ю: “Натомість не знаю ні одного військового судді, який би собі на судейським фаху придбав коники або повну машину грошиків. Ми всі були бідні, як церковні миши, ... в душі не сьміли облизувати губ на вид, як деякі панове з иньших бранок живуть вигідно, широко та солодко”¹³⁰.

Українське керівництво намагалось знайти оптимальне рішення щодо характеру й розміру оподаткування населення. 28 жовтня 1918 р. член фінансової комісії Сидір Голубович на засіданні львівської делегації УНРади запропонував скликати окрему нараду в справі податків. В уставі й інструкції для повітових органів УНРади, укладених 29 жовтня того ж року, зазначено: “Подбати о зібране якнайбільше фондів на потреби У.Н.Ради. – В тій цілі виконати окрему інструкцію в справі збирання податків на основі докладно ведених книг. – Тим часом збирати добровільно датки”. До надходження конкретної вказівки зі Львова українське керівництво покутських повітів намагалось діяти на власний розсуд. Орган повітового комісаріату Товмача оголосив про народний податок так: “УНРада у Львові наложила на разі одноразовий податок на всю людність Української держави по 1 К від людини без огляду на вік і пол. Взиваю громадські начальства сей час зібрати сей народний податок. В кожній громаді треба робити спис всіх родин і подати скільки зложила родина податку. Зібраний податок має начальник громади зложити в податковому уряді в Товмачі, котрий поквітує на списі, яку суму зложено. Богатші родини повинні складати більші датки, а лише найбідніші мусять зложити по 1 К від голови”. Окружна національна рада в Коломиї ухвалила рішення про необхідність збору податків з тимчасовим затриманням виплати причинків, за винятком грошової допомоги вдовам і сиротам. Урядове рішення з приводу оподаткування було оприлюднене 13 листопада 1918 р. у зверненні “До всіх Відділів і Урядів Податкових Західно-Української Народної Республіки”¹³¹.

Жителі Покуття на початку 1919 р. долучилися до обговорення земельної реформи, яка вважалась соціально спрямованою й мала допомогти збідованим селянам вижити в умовах важких руйнувань, безробіття, голоду й злиднів¹³². Наприклад, 9 лютого 1919 р. відбулося повітове віче в Снятині, 15 і 23 лютого – віча в Рожневі й Заболотіві, прийняті відповідні

резолуції: земля повинна знаходитися в руках українців, що має бути законодавчо підтверджено офіційним документом; жителі Снятинського повіту висловлюють довір'я УНРаді й Тимчасовому Державному секретаріату, які ведуть підготовчу роботу в проведенні аграрної реформи; у перехідний період, коли земельна реформа ще не прийнята, усі ґрунти й ліси мають знаходитися під контролем українських повітових властей, а землі великої і середньої посілості слід передати для обробітку малоземельним і безземельним селянам¹³³.

В ухвалі зборів делегатів сіл Гвіздеччини, які відбулися 12 січня 1919 р. у м. Гвіздець Коломийського повіту, прийнято рішення про відмову українській військовій владі викуповувати в селян овес, ячмінь і пшеницю через нестачу збіжжя для весняної посівної кампанії¹³⁴. Комісаріат земельних справ Окружної національної ради приймав ефективні рішення щодо проведення посівної кампанії, під час обговорення аграрної реформи в лютому-березні 1919 р. організував народні віча в с. Турка, Матіївці, Ценева, Коршів, Остапківці й Балинці Коломийського повіту¹³⁵. Громадський комісар с. Торговиця Городенківського повіту О.Липчук скликав збори селян 23 лютого 1919 р. стосовно організації весняних польових робіт. Місцевий урядовець просив заможних селян підтримати бідніших у наданні сільськогосподарського інвентарю. І, навпаки, збіднілі селяни мали б допомогти багатшим фізичною працею на полі¹³⁶. Для ефективного ведення весняної сільськогосподарської кампанії при Окружній національній раді в Коломиї сформований "земельний уряд", який надав 20 самохідних бензинових плугів для обробітку землі. З 12 лютого 1919 р. відкриті шеститижневі підготовчі курси механіків для роботи із цією технікою¹³⁷.

Тринадцятого квітня 1919 р. Окружна національна рада в Коломиї влаштувала велелюдне віче щодо підтримки земельного закону напередодні його прийняття (14 квітня)¹³⁸. Аграрна реформа підтримана жителями Покуття на окружному вічі в Коломиї 4 травня 1919 р. після виступу міністра внутрішніх справ ЗО УНР І.Макуха¹³⁹.

Організовано вирішували земельне питання на Товмаччині¹⁴⁰. У повітовій раді функціонував господарський (земельний) відділ, який займався питаннями обробітку землі в Товмацькому повіті. Наприкінці 1918 р. відділ хотів дізнатися, скільки в кожній сільській громаді є орної землі, засіяно жита, пшениці, ярини; чи закуплено насіння на весняний обсів; скільки залишилося необробленого ґрунту¹⁴¹.

Напередодні весняних засівів гостро стояло питання збереження збіжжя в громадах сіл Товмацького повіту. У спеціальному зверненні за підписом повітового комісара А.Гальки й голови харчового відділу повітової ради П.Загадайка вказувалося, що згоду на вивіз збіжжя з одної громади до іншої в повіті дає керівник сільської громади. У відповідному дозволі зазначалося: хто, для кого, до якої громади й скільки вивозить збіжжя. Дозвіл на вивіз збіжжя за межі Товмаччини давав повітовий комісаріат УНРади. Про нестачу хліба в повіті на початку 1919 р. свідчить і той факт, що харчовий відділ повітової ради домовився з відповідним відділом повітової ради в м. Надвірна про обмін сіна на збіжжя: за 400 кг сіна – 100 кг кукурудзи; за 500 кг сіна – 100 кг квасолі; за 600 кг сіна – 100 кг жита або пшениці¹⁴². ПСР та харчовий і земельний відділи повітового комісаріату УНРади м. Товмач вимагали від селян краю не тільки впорядкування насінневого фонду для весняних робіт, але й належної підготовки реманенту: "Передовсім постараймося о се, щоби було чим виорати поле. У кого власні коні, най огляне плуг і другі рільничі знаряди. Чи здатні вони до роботи. У кого знова нема власного інвентаря, най вже тепер звернеся до заможніших газдів і умовиться з ними що до виораня і обсіву. Справи тої не треба відкладати..."¹⁴³. Для контролю посівної кампанії в березні 1919 р. сформовано повітову рільничу комісію Товмацького повіту¹⁴⁴.

У вирішенні аграрних питань не завжди можна було знайти порозуміння між селянами й керівництвом місцевої громади. Про це свідчить лист селян с. Бортники Товмацького повіту до редакції часопису "Республіканець" про тяжке економічне становище: "Погано живеться в нашому селі малоземельним і безземельним селянам. Весна прийшла, а веснувати нема чим ані на чім. Громадська земельна комісія ухвалила платити дідичови Якубовичеві по 20 к. від морга, та дідич не згодився і зробив відклик до висших властей. Ми ждемо на рішення, а весна не жде... Давніше було пасовиско в лісі, та тепер Жиди ліс парцелюють і продають богачам по

2200 к. за морг. Біля нас крайна біда. Нема що їсти, нема що і де засіяти і не маємо грошей за закупно харчів... Коли піде так далі, то ми засуджені на голодову смерть...¹⁴⁵

На території Покуття діяли повітові харчові управи, підпорядковані Державному секретаріату внутрішніх справ і головному продовольчому управлінню ЗУНР. До складу кожної з них входили: по одному представнику повітової національної ради й військового гарнізону, повітовий комісар, два – від споживчої кооперації, три – від повітової філії товариства “Сільський господар”. На місцях формувалися сільські й міські харчові управи. До складу міської харчової управи входили два представники споживчої кооперації, по одному – від товариства “Сільський господар”, Комітету опіки над бідними, робітничих організацій, а також міський комісар. В їхню компетенцію входили: замовляти й отримувати від головного продовольчого управління ЗУНР і Харчового союзу продовольство та насіння; вести статистику населення й, відповідно, запасів продовольства; ухвалювати рішення щодо розподілу й збору продуктів харчування; контролювати діяльність українських кооперативних товариств стосовно продажу харчів¹⁴⁶.

Розвивався український кооперативний рух. У лютому 1919 р. у Коломиї засновано Окружний Союз кооператив, до складу якого ввійшло десять організацій¹⁴⁷. У квітні 1919 р. у місті запрацював “Союз покутських українських кооператив”¹⁴⁸. На Городенківщині за сприяння А.Крушельницького діяли 30 кооперативних товариств, а також “Повітовий союз кооператив” і торговельна спілка з обмеженою порукою¹⁴⁹. В усіх повітових центрах Покуття функціонували крайові кооперативні споживчі й кредитні організації та торговельні спілки¹⁵⁰, а по селах відновлювали діяльність осередки товариства “Сільський господар” та інших кооперативних товариств¹⁵¹.

У складних умовах державного будівництва й українсько-польської війни продовольча допомога надходила з Наддніпрянської України. Члени УНРади К.Трильовський, П.Лаврук і Г.Дувірак, перебуваючи в лютому 1919 р. у Вінниці, спромоглися отримати від керівництва УНР 27 вагонів збіжжя, муки, цукру, м'ясних консервів. З привезених 8 вагонів припало на військо, а решта розділено на Коломийський, Косівський і Печеніжинський повіти¹⁵².

Кульмінацією національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр. було проголошення 9 (22) січня 1919 р. у Києві Акта об'єднання Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки в єдину державу. 3 січня 1919 р. УНРада прийняла ухвалу “Про злуку Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою”. В ухвалі відзначалось: “Українська Національна Рада, виконуючи право самоозначення українського народу, проголошує торжественно з'єдинення з нинішнім днем ЗУНР з УНР в одну, одноцільну, суверенну Народну Республіку”¹⁵³. На підтримку рішень УНРади з 5 січня 1919 р. у містах і селах краю – Коломиї, Товмачі, Тисмениці, Городенці, Снятині, Заболотіві, Отинії, Нижневі та інших пройшли багатотисячні віча. Окрім цього, на велелюдних народних зібраннях порушувалися найважливіші проблеми політичного, національного й господарського життя – земельної реформи, виборчого закону, зовнішньополітичного становища¹⁵⁴. З нагоди дня злуки УНР і ЗУНР урочисто пройшла п'ятитисячна маніфестація в Товмачі 12 (25) січня 1919 р. “Народ наш – переважно селяне, – відзначалося в газеті “Нове життя” від 17 січня 1919 р., – зрозумів вагу хвилі і зібрався майже з усіх закутин повіту, щоби дати вислів своїй радості, що давно сподівана злука вже наступила”. На вічі прийнята ухвала вислати дві привітальні телеграми: “одну до армії, що бореться на західних окраїнах України, а другу українському війську “Петлюрівцям””¹⁵⁵.

Одним з перших кроків пропагування соборності українських земель на Покутті стало заснування в лютому 1919 р. колумийської філії Інформаційного Бюро Директорії УНР, яка за рахунком у Східній Галичині була третім осередком після Станиславова й Тернополя¹⁵⁶. Цьому передувала поїздка директора колумийського товариства “Чорногора” М.Велигорського на початку 1919 р. до Києва. Він звернувся до центрального Інформаційного Бюро Директорії УНР з проханням надати жителям Покуття літературу з Наддніпрянської України та встановити добродійний зв'язок з Коломисю. Керівництво УНР передало велику кількість популярних книг, часописів і відозв та запевнило, що допоможе заснувати відділ інформаційного агентства в Коломиї¹⁵⁷. Пресове агентство мало на меті вести серед громадянства Покуття, Закарпаття і

Буковини інформаційно-агітаційну роботу. Серед завдань були поставлені такі: подавати об'єктивну інформацію про перебіг політичних подій; пояснювати й розповсюджувати накази й закони УНР і ЗО УНР; через тлумачення законів допомагати діяльності українських організацій на місцях; інформувати про всі справи урядового, національно-державного та політично-економічного характеру. Коломийська філія створила агентурні осередки в Коломиї, Гвіздці, Печеніжині, Яблоніві, Снятині, Заболотіві, Городенці, Обертині, Косові, Кутах і Жаб'ї¹⁵⁸; планувала видавати інформаційний часопис для селянства й робітництва краю; у міру потреби друкувати популярні видання на актуальні теми, організувати на території покутських повітів популярні відчити, бібліотеки¹⁵⁹. Результатом перших днів діяльності коломийського відділу Інформаційного Бюро Директорії УНР стало видання інформаційного щоденника "Новини".

На плечі молодій держави впав весь тягар українсько-польської війни 1918–1919 рр. Погіршилося становище для західних українців навесні 1919 р., коли на українсько-польському фронті відбувалися докорінні зміни в розстановці сил: з Франції сюди прибула 80-тисячна армія генерала Й.Галлера, сформована з польських військовополонених, колишніх австрійських солдатів й офіцерів. Ситуацію ускладнили втручання румунських військ на південно-східні кордони Галичини й окупація Покуття наприкінці весни 1919 р. Румунська окупація краю відповідала планам Антанти щодо стримування більшовизму, а Польщі була вигідною на завершальному етапі українсько-польської війни, оскільки відволікала на південному фронті немало військово-матеріальних ресурсів ЗО УНР. Тому багато кроків державного будівництва повітовими органами влади Покуття не судилося втілити в життя.

У результаті проведеної роботи автор прийшов до висновків, які зводяться до таких положень:

– Будучи під впливом національного державотворення Наддніпрянської України, жителі Покуття активно включилися в політичну боротьбу за державність західних українців. Напередодні Листопадової революції 1918 р. у краї у два етапи проходили народні віча: на честь проголошення самостійності УНР і підписання Берестейського мирного договору (березень 1918 р.) і на підтримку ідеї об'єднання з Наддніпрянською Україною, утворення окремого українського коронного краю в складі реформованої Австро-Угорської імперії і рішучого неприйняття можливості прилучення Східної Галичини й Західної Волині до Польщі (вересень 1918 р.).

– Практично без збройної боротьби встановлено українську владу на Покутті. Цьому сприяли створення революційних комітетів для підготовки повстання в Коломиї й Товмачі. Сучасники визнали, що цей регіон був найкращою зорганізованою округою Східної Галичини напередодні Листопадового зриву. В окремих містах Покуття (Коломия) влада перейшла до українців навіть дещо раніше, ніж у Львові.

– Дотримуючись норм офіційного законодавства ЗУНР, на Покутті утворювалися українські повітові органи влади. Активністю відзначалася Окружна національна рада в Коломиї. На її сесіях розглядалися питання соборності України, народногосподарського й суспільно-політичного характеру в краї. Другим центром державно-політичного життя краю вважалася українська повітова рада в Товмачі. Саме в цих двох містах видавалися "Покутський Вістник" і "Товмацькі Вісти", які ставили своїм завданням розвивати національну свідомість широких мас покутського громадянства й вести їх з українським народом до спільної мети – вільної, самостійної і нероздільної України. На жаль, значно менше отримуємо інформації про діяльність українських повітових національних рад у Городенці й Снятині.

– Забезпечено процес формування й діяльності місцевих правоохоронних органів і збройних сил. Після прийняття в листопаді 1918 р. центральними органами влади ЗУНР двох важливих постанов – про створення жандармерії і регулярної армії – на Покутті чітко виконувалися розпорядження мобілізаційного характеру. В умовах українсько-польської війни на фронт відправлені 24-й піхотний полк імені гетьмана Петра Дорошенка й 36-й стрілецький полк імені гетьмана Івана Мазепи. Набір до українського війська здійснювала також Генеральна старшина Українського січового союзу. З перших днів війни жителі Покуття активно допомагали воїнам УГА, передавали все необхідне для фронту.

– У партійно-політичній сфері населення краю підтримувало радикалів. В УРП виділилася опозиційна до офіційного проводу “Селянсько-радикальна партія” (Покутська група) К.Трильовського, яка через відновлену в Коломиї газету “Громадський Голос” і конференцію 5 лютого 1919 р. проголосила себе загальнопартійним форумом, дотримуючись ідей М.Драгоманова, М.Павлика й І.Франка. Однак на Товмаччині й частково на Городенківщині, завдяки авторитету лідерів партії І.Макуха й А.Крушельницького, сильними були позиції УРП. На території краю через друкування в коломиїській газеті відозв і прокламацій з’явилося багато прихильників заснованого Селянсько-робітничого союзу – своерідної предтечі Комуністичної партії Східної Галичини. Значно слабшими на території Покуття були позиції Української народно-трудової партії.

– Обговорювалися і втілювалися в життя низка питань народногосподарського характеру, особливо турбувало краян вирішення земельного питання. Жителі Покуття на початку 1919 р. долучилися до розгляду аграрної реформи, яка вважалася соціально спрямованою й мала допомогти збідованим селянам вижити в умовах важких руйнувань, безробіття, голоду й злиднів. На народних вічах, зібраннях селян, насамперед, турбувало два питання: виконання весняної посівної кампанії та правильного розподілу землі між багатшими й біднішими громадянами держави. Для більш ефективного ведення засівів при українських повітових національних радах створені земельні відділи (комітети). Діяли повітові харчові управи, які контролювали надходження продовольства на територію Покуття. Продовольство доставлялося також із Наддніпрянської України.

На жаль, через обмежені рамки дослідницької праці й брак документальних джерел не вдалося розкрити такі аспекти: висвітлити взаємини українців з іншими етнічними спільнотами в суспільно-політичній і національно-культурній сфері; показати всі напрями роботи жителів Покуття стосовно вирішення проблеми соборності та єдності українських земель; охарактеризувати стан краю в умовах румунської окупації (травень – серпень 1919 р.). Доцільно опублікувати виявлені маловідомі документи з питань державного будівництва краю досліджуваного часу.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3521 Український військовий табір в Йозефові. Культурно-просвітний кружок, оп. 2, спр. 156. Спогади Глащука В. “24-й полк піхоти ім. гетьмана Дорошенка П.”. Рукопис. Жовтень 1921 р., 55 арк.; спр. 157. Стаття Левицького М. “Військове судівництво в УГА”. Рукопис. 28 лютого 1921 р., 7 арк.; спр. 168. Записки отамана Українського Галицького війська Стефаніва “Перші дні листопада 1918 р.”. Машинопис. Січень 1923 р., 63 арк.
2. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 146 Галицьке намісництво, м. Львів, оп. 4, спр. 5193. Матеріали про протести українського населення Галичини проти окупації Західної України польськими буржуазними властями (протести, звіти донесень та ін.). 1916–1918 рр., 173 арк.
3. ЦДІАЛ України, ф. 581 Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР, оп. 1, спр. 96. Законопроекти, розпорядження та обіжники уряду ЗУНР про державну адміністрацію, вибори до сейму ЗУНР, земельну та грошову реформи, оплату вчителів та ін., 1918–1919 рр., 65 арк.
4. Бемко В. Листопадіві дні в Коломиї / Володимир Бемко // Літопис Коломиїський. – Коломия, 1993. – 23 с.
5. Велигорська М. Мої спомини про Серафінці, Городенку та Листопадовий зрив / М. Велигорська // Городенщина. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк ; Торонто ; Вінніпег, 1978. – С. 172–176.
6. Воробець В. 1 падолиста 1918 р. у Коломиї / Віктор Воробець // Український скиталець. – 1920. – № 1. – С. 19–23.
7. Кузич І. Листопадіві дні в Коломиї / Іван Кузич // Коломия й Коломиїщина : зб. споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія : Вид. Комітету Коломиян, 1988. – С. 759–763.
8. Клодницький В. О. Кінець 1918 року у Товмаччині / о. Володимир Клодницький // Альманах Станіславівської землі : зб. матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 858–864.
9. Волосенко П. Тисьмениця / Павло Волосенко. – Нью-Йорк : Накладом Тисьменецьких Земляків, 1958. – 62 с.

10. Ковальський Р. Отинія / Р. Ковальський // Альманах Станиславівської землі : зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 916–920.
11. Волицький В. Конспіративний військовий гурток учнів і його участь в Городенському перевороті / Василь Волицький // Городенщина. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк ; Торонто ; Вінніпег, 1978. – С. 177–182.
12. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. / О. Кузьма. – Львів : Червона Калина, 1931. – 448 с.
13. Д. М. Листопадові дні в Коломиї / Д. М. // Коломия й Коломийщина : зб. споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія : Вид. Комітету Коломиян, 1988. – С. 751–766.
14. Вісник Державного Секретаріату Військових Справ. – 1918. – Ч. 1. – 1 груд.; Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – 1919. – Вип. 1–12; Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Зах.-Укр. Н. Р. – Станиславів, 1918. – 26 с.
15. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / кер. авт. кол. й відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. – 627 с.; Карпенко О. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях / Олександр Карпенко // З історії Західно-Української Народної Республіки / Олександр Карпенко ; за заг. ред. М. Кугутяка. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2006. – С. 43–64.
16. Великочий В. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР / Володимир Великочий. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – 278 с.; його ж. Національно-політичні процеси на Покутті в період ЗУНР // Коломия давня і нова: міська цивілізація в історії та культурі : матеріали регіональної наук.-теор. конф., присвяченої 600-річчю надання Коломиї магдебурзького права (Коломия, 27 жовт. 2005 р.) / за ред. І. Монолатія. – Коломия : Вік, 2005. – С. 77–91.
17. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: проблеми взаємовідносин / Орест Красівський. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 304 с.
18. Кугутяк М. В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX – 1939 р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.; його ж. Історія української націонал-демократії (1918–1929). Т. 1. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 536 с.
19. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 / Микола Литвин. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.
20. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 368 с.
21. Макарчук С. А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР / С. Макарчук. – Львів : Світ, 1997. – 192 с.
22. Монолатій І. С. “Тяжко впасти у кайдани, умирать в неволі – а ще гірше спати, спати і спати на волі” (до початків українсько-єврейського діалогу на Покутті у контексті становлення Західноукраїнської Народної Республіки) / Іван Монолатій // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Диво, 2000. – Вип. XII. – С. 50–59; його ж. Покуття у контексті боротьби галицьких українців за державну незалежність (1918–1919 рр.): соціальне та індивідуальне як модель пошуку національно-історичної свідомості // Nad Wisłą i Dnieprem: Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. – Seria : Stosunki Międzynarodowe i Globalny Rozwój. – Toruń ; Kijów, 2003. – №. 2. – S. 93–107.
23. Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад-грудень 1918 року) / Олег Павлишин // Україна модерна. – 1999. – Ч. 2–3. – С. 132–139.
24. Монолатій І. Коломия в часи Західно-Української Народної Республіки / Іван Монолатій. – Коломия, 2000. – 80 с.
25. Буджак М. Історія Тлумача. До 800-ліття з часу заснування (1213–2013 рр.). Науково-популярне видання / Михайло Буджак. – Івано-Франківськ : Сімик, 2013. – 210 с.
26. Андрухів І. Тисмениця / Ігор Андрухів, Степан Гаврилюк. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 486 с.
27. Королько А. Становлення і функціонування органів української влади на Товмаччині періоду ЗУНР (1918–1919) / Андрій Королько // Тлумач: історія та сучасність : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 800-річчю заснування м. Тлумач (Тлумач, 25 жовт. 2013 р.) / [упоряд. А. А. Білас]. – Тлумач : Злагода, 2013. – С. 56–76; його ж. В обіймах злуки ... Снятинщина у роки національно-визвольних змагань західних українців (1918–1919 рр.) // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2012. – Вип. 607–609. – С. 82–92; його ж. В обіймах злуки ... Городенківщина у роки національно-визвольних змагань західних українців (1918–1919 рр.) // Ямгорів. Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах. – Городенка, 2012. – Ч. 20–21. – С. 116–135; його ж. Становлення й функціону-

- вання органів української влади на Покутті в період існування Західно-Української Народної Республіки (1918–1919 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. 20. – С. 57–70.
28. Українське слово. Політичний, економічно-суспільний часопис. – 1918. – 10 берез.; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923 : документи і матеріали : у 5 т. / кер. роботи і відп. ред., авт. передм. О. Карпенко. – Т. 1 : Листопадова 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення ЗУНР / уклад. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – С. 96–97.
 29. ЦДАЛ України, ф. 146, оп. 4, спр. 5193, арк. 140.
 30. Там само, арк. 159.
 31. Там само, арк. 168.
 32. Там само, арк. 170, 171.
 33. Печеніжин, 28 вересня 1918 р. // Діло. – 1918. – 4 жовт. – С. 1.
 34. ЦДАЛ України, ф. 146, оп. 4, спр. 5193, арк. 163–164.
 35. Українська Національна Рада // Діло. – 1918. – 20 жовт.
 36. Українське слово. – 1918. – 22 жовт.; Проголошення Української Держави // Діло. – 1918. – 22 жовт.
 37. Українське слово. – 1918. – 30 жовт.
 38. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. ... – С. 57.
 39. Український народ! // Діло. – 1918. – 2 листоп.
 40. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. ... – С. 44–45; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія ... – С. 117–118.
 41. Воробець В. 1 падолиста 1918 р. у Коломиї ... – С. 19–20.
 42. Там само. – С. 21.
 43. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія ... – С. 119.
 44. Зміна правління в Коломиї // Покутський Вістник. – 1918. – 10 падолис. – Ч. 1. – С. 6.
 45. Діло. Видання видавничої спілки “Діло”. – 1918. – 6 листоп.; Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. ... – С. 232.
 46. Велигорська М. Мої спомини про Серафимці, Городенку та Листопадовий зрив ... – С. 175.
 47. Воробець В. 1 падолиста 1918 р. у Коломиї ... – С. 22.
 48. Д. М. Листопадові дні в Коломиї ... – С. 751.
 49. Там само; Урядовий відділ. Іменования і перенесення в Судівництві // Република. – 1919. – 12 лют. – Ч. 9. – С. 1.
 50. Від української “Окружної Національної Ради” в Коломиї // Покутський Вістник. – 1918. – 17 падолис. – Ч. 3. – С. 3.
 51. Із Коломиї. Засідання II-ої Сесії Окружної Національної Ради // Покутський Вістник. – 1918. – 8 груд. – Ч. 8. – С. 3; II. Сесія Окружної Національної Ради в Коломиї // Січовий Голос. – 1918. – 7 груд. – Ч. 3. – С. 7.
 52. У Коломиї. III. Сесія Окружної Національної Ради в Коломиї // Покутський Вістник. – 1918. – 26 груд. – Ч. 13. – С. 3; III. Сесія Окружної Національної Ради в Коломиї // Січовий Голос. – 1918. – 29 груд. – Ч. 6. – С. 4; III. Сесія Окр. Національної Ради в Коломиї // Покутський Вістник. – 1919. – 5 січ. – Ч. 2. – С. 2–3.
 53. IV. Сесія Окружної Національної Ради в Коломиї // Покутський Вістник. – 1919. – 16 січ. – Ч. 4. – С. 1; Життя Покуття. Офіційний звіт із IV-ої Сесії Окружної Національної Ради в Коломиї // Покутський Вістник. – 1919. – 23 січ. – Ч. 6. – С. 3–4; Монолатій І. Коломия в часи Західно-Української Народної Республіки ... – С. 23.
 54. V. сесія Окружної Національної Ради в Коломиї // Покутський Вістник. – 1919. – 23 лют. – Ч. 15. – С. 2.
 55. Офіційне справоздання з V. сесії Окружної Національної Ради // Покутський Вістник. – 1919. – 2 марта. – Ч. 17. – С. 2; 3 краю. Покуття. Коломия. (V. Сесія Окружної Нац. Ради) // Република. – 1919. – 15 марта. – Ч. 36. – С. 3.
 56. VI. сесія Окружної Національної Ради в Коломиї // Покутський Вістник. – 1919. – 13 марта. – Ч. 20. – С. 1.
 57. С. Г. Звіт з VI. сесії Н. Ради в Коломиї з дня 21 марта 1919 / С. Г. // Покутський Вістник. – 1919. – 27 марта. – Ч. 24. – С. 3.
 58. Перше засідання “Прибичної Ради” міста Коломиї // Покутський Вістник. – 1918. – 15 груд. – Ч. 10. – С. 2–3.
 59. Монолатій І. Коломия в часи Західно-Української Народної Республіки ... – С. 23; його ж. Петлюра був у Коломиї // Вісник Коломиї. – 1996. – 16 лип.

60. Життя Покуття. Начальний вожд галицької армії в Коломиї // Покутський Вістник. – 1919. – 27 цвіт. – Ч. 34. – С. 3.
61. Клодницький В. Кінець 1918 року у Товмаччині ... – С. 859–860; Карпенко О. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях ... – С. 55.
62. Діло. – 1918. – 17 листоп.; Переняте власти на Галицькій Україні в руки Укр. Національної Ради в Товмачі // Станіславський Голос. – 1918. – 5 падолис. – Ч. 1. – С. 2.
63. Волосенко П. Тисьмениця ... – С. 48.
64. Клодницький В. Кінець 1918 року у Товмаччині ... – С. 860; Андрухів І. Тисмениця ... – С. 202.
65. Ковальський Р. Отинія ... – С. 918.
66. Обіжник до державних повітових комісарів // Покутський Вістник. – 1918. – 19 груд. – Ч. 11. – С. 4; Повітові Національні Ради // Нове життя. – 1918. – 18 груд. – Ч. 18. – С. 1.
67. З краю. Товмацький повіт представляється ... // Нове життя. – 1918. – 22 груд. – Ч. 22. – С. 3–4.
68. Там само.
69. З краю. Снятин // Нове життя. – 1918. – 12 груд. – Ч. 13. – С. 2.
70. Гуйванюк М. Марко Черемшина: невідоме й призабуте. Наукові розвідки, републікації, документи / Микола Гуйванюк. – Снятин : Прут Принт, 2007. – С. 19.
71. Бажанський М. Творчий динамізм патріотизму моїх земляків. Гаслова енциклопедія / Михайло Бажанський. – Детройт, 1983. – С. 124–125.
72. Д. М. Листопадові дні в Коломиї ... – С. 751.
73. Переняте власти на Галицькій Україні в руки Укр. Національної Ради. Снятин // Станіславський Голос. – 1918. – 19 падолис. – Ч. 5. – С. 2; Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. ... – С. 117.
74. Волицький В. Конспіративний військовий гурток учнів і його участь в Городенському ... – С. 178; Никифорук В. Карбівничі високого духу (Ярослав Окуневський, Теофіль Окуневський) / Володимир Никифорук // Ямгорів. Інформаційно-публіцистичний альманах. – Городенка : [б. в.], 1990. – С. 40–62, 51.
75. Кузич І. Листопадові дні в Коломиї ... – С. 759; Переняте власти на Галицькій Україні в руки Укр. Національної Ради в Коломийщині // Станіславський Голос. – 1918. – 5 падолис. – Ч. 1. – С. 3.
76. ЦДАВО України, ф. 3521, оп. 2, спр. 168, арк. 4.
77. Чубатий М. Державний лад на Західній Области Української Народньої Республіки / М. Чубатий. – Львів, 1921. – С. 21–24.
78. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія ... – С. 233.
79. Громадський голос. Орган “Селянської радикальної партії”. – 1919. – 15 лют.
80. До нового діла // Громадський голос. – 1919. – 19 лют.; Новинки. Партійна конференція українських радикалів відбулася дня 16. лютого с. р. в Коломиї ... // Нове життя. – 1919. – 26 лют. – Ч. 45. – С. 2.
81. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923 : Історія ... – С. 233; Народ і народня влада // Січовий Голос. – 1919. – 1 лют. – Ч. 5. – С. 2; До селян і робітників Покуття! // Січовий Голос. – 1919. – 1 лют. – Ч. 5. – С. 4.
82. З'їзд української радикальної партії в Станіславові // Новини. Інформаційний щоденник. – 1919. – 26 марта. – Ч. 12. – С. 1–2. Виключення д-ра Кирила Трильовського з партії // Народ. Радикальна політична часопись. – 1919. – 30 марта. – Ч. 6. – С. 2; Краєвий делегатський з'їзд укр. радикальної партії. УПБ. Продовження. Станіславів, 23. III // Республіка. – 1919. – 27 марта. – Ч. 46. – С. 3–4.
83. Краєвий З'їзд У.Р.П. // Народ. Радикальна політична часопись. – 1919. – 30 марта. – Ч. 6. – С. 3–4; Краєвий з'їзд У.Р.П. (Продовженне). Суд над д-ром Трильовським // Народ. Радикальна політична часопись. – 1919. – 6 квіт. – Ч. 7. – С. 3–4.
84. Партійне життя // Народ. Радикальна політична часопись. – 1919. – 23 марта. – Ч. 5. – С. 2–3.
85. Наша програма // Народ. Радикальна політична часопись. – 1919. – 30 марта. – Ч. 6. – С. 1–3; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія ... – С. 235.
86. Партійні з'їзди. Краєвий делегатський з'їзд укр. радикальної партії. УПБ. Продовження. Станіславів, 23. III // Республіка. – 1919. – 27 марта. – Ч. 46. – С. 3–4; Ковський М. Закладайте українську селянську спілку! / М. Ковський // Народ. Радикальна політична часопись. – 1919. – 23 марта. – Ч. 5. – С. 2; 30 марта. – Ч. 6. – С. 4.
87. Справи організаційні // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1919. – 21 (8) березілля. – Ч. 10. – С. 2–3; 3 життя укр. партій. Краєвий делегатський з'їзд Української Радикальної Партії // Республіка. – 1919. – 15 марта. – Ч. 36. – С. 3.
88. Справи організаційні // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1919. – 21 (8) березілля. – Ч. 10. – С. 3.
89. Наша програма // Народ. Радикальна політична часопись. – 1919. – 30 марта. – Ч. 6. – С. 1–3.

90. Справи організаційні // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1919. – 16 (3) трав. – Ч. 18. – С. 3.
91. З організаційного руху // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1919. – 14 (1) березіля. – Ч. 9. – С. 3.
92. Селянська Спілка. Селянські Спілки в Товмачині // Народ. Радикальна політична часопись. – 1919. – 13 квіт. – Ч. 8. – С. 7; Справи організаційні // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1919. – 21 (8) березілля. – Ч. 10. – С. 2–3; Селянська Спілка // Народ. Радикальна політична часопись. – 1919. – 13 квіт. – Ч. 8. – С. 6–7.
93. Дописи. З Товмачини (Селянська Спілка; віча) // Народ. Радикальна політична часопись. – 1919. – 1 мая. – Ч. 13. – С. 4; Справи організаційні // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1919. – 18 (5) цвіт. – Ч. 14. – С. 3; Справи організаційні // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1919. – 2 трав. (19 цвіт.). – Ч. 16. – С. 6.
94. Справи організаційні // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1919. – 16 (3) трав. – Ч. 18. – С. 3.
95. З Городенки // Народ. Радикальна політична часопись. – 1919. – 13 квіт. – Ч. 8. – С. 7.
96. Селянсько-робітничий Союз // Січковий Голос. – 1919. – 6 січ. – Ч. 1. – С. 7; Д.[ем'янчук] Д. Гуртуйтеся в Селянсько-робітничі Союзи / Дмитро Дем'янчук // Січковий Голос. – 1919. – 19 січ. – Ч. 3. – С. 1; Селянсько-робітничий зїзд // Новини. Інформаційний щоденник. – 1919. – 1 квіт. – Ч. 17. – С. 1–2; 2 квіт. – Ч. 18. – С. 1–2.
97. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія ... – С. 239.
98. Оголоси. Нарада прихильників національно-демократичної партії судових повітів Коломия й Печеніжин ... // Новини. Інформаційний щоденник. – 1919. – 24 марта. – Ч. 10. – С. 2; Життя Покуття. Організаційні збори укр. Народн. трудової партії // Покутський Вістник. – 1919. – 11 мая. – Ч. 39. – С. 3.
99. Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Зах.-Укр. Н. Р. ... – С. 5–7.
100. Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. 1259, оп. 1, спр. 31, арк. 113–114; Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. ... – С. 265.
101. Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Зах.-Укр. Н. Р. ... – С. 2; Розпорядки Державного Секретаріату військових справ з дня 13. падолиста 1918 // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1918. – 20 падолис. – Ч. 2. – С. 1–2; Розпорядки Державного Секретаріату Військових Справ з дня 13. падолиста 1918 // Станіславський Голос. – 1918. – 22 падолис. – Ч. 6. – С. 1–2; Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. ... – С. 264–265.
102. Приказ областної Команди. Коломия, дня 13 падолиста 1918 // Покутський Вістник. – 1918. – 17 падолис. – Ч. 3. – С. 2–3.
103. Вісник Державного Секретаріату Військових Справ: 1918 ... – С. 2–4; У Коломиї. Мобілізація // Покутський Вістник. – 1918. – 4 груд. – Ч. 7. – С. 3; Урядове оголошення! // Покутський Вістник. – 1918. – 17 падолис. – Ч. 3. – С. 1; Оповістка. Мобілізація // Січковий Голос. – 1918. – 29 падолис. – Ч. 2. – С. 8; Поклик до всіх повітових Управ // Станіславський Голос. – 1918. – 19 падолис. – Ч. 5. – С. 2; Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. ... – С. 265.
104. Урядова частина. (Оповістки оголошені на сім місці мають силу закону й обов'язують усіх горожан коломийської області). Ч. 669 : До громадських комісарів, громадських рад, громадських організацій, парохіяльних урядів // Покутський Вістник. – 1918. – 28 падолис. – Ч. 6. – С. 3.
105. Ч. 669 : До Громадських комісарів, громадських рад, громадських організацій, парохіяльних урядів // Січковий Голос. – 1918. – 12 груд. – Ч. 4. – С. 8.
106. З краю. Снятин // Нове життя. – 1918. – 12 груд. – Ч. 13. – С. 2.
107. Загальна мобілізація // Народ. Радикальна політична часопись. – 1919. – 23 мая. – Ч. 31. – С. 1; Розпоряд Державного Секретаріату військових справ з дня 15. мая 1919 // Република. – 1919. – 18 мая. – Ч. 88. – С. 1; Урядовий відділ. Загальна мобілізація // Република. – 1919. – 23 мая. – Ч. 92. – С. 1.
108. З приватної колекції Білика Романа Павловича, жителя смт Заболотів Снятинського району Івано-Франківської обл., ф. 1 Матеріали з історії Західно-Української Народної Республіки, спр. 3, арк. 1.
109. Відозва. Як мають голосити ся жовніри ідучи до війська? // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1918. – 7 лют. (25 січ.). – Ч. 4. – С. 3.
110. У Коломиї. Мобілізація // Покутський Вістник. – 1918. – 4 груд. – Ч. 7. – С. 3; Монолатій І. Коломия в часи Західно-Української Народної Республіки ... – С. 19.

- ¹¹¹. Поклик до українських січових стрільців до всіх військових осіб української народности та добровольців // Покутський Вістник. – 1918. – 10 падолис. – Ч. 1. – С. 2; Із Коломиї. Заприсяження похідного курія 24-го піхотного полку ім. Дорошенка // Покутський Вістник. – 1918. – 8 груд. – Ч. 8. – С. 3; Із Коломиї. Присяга сотні 24. полку // Покутський Вістник. – 1918. – 21 падолис. – Ч. 4. – С. 4; Новинки. Переіменування полків // Січовий Голос. – 1918. – 7 груд. – Ч. 3. – С. 8; Новинки. Як вернув 24. полк до Коломиї? // Станиславівський Голос. – 1918. – 12 падолис. – Ч. 3. – С. 4; Новинки. Переіменування полків // Нове життя. – 1918. – 19 груд. – Ч. 19. – С. 2.
- ¹¹². ЦДАВО України, ф. 3521, оп. 2, спр. 156, арк. 3-3 зв., 4; 3 краю. Заприсяження походних курінів [у Коломиї] // Нове життя. – 1918. – 13 груд. – Ч. 14. – С. 2.
- ¹¹³. Коломийські герої // Република. – 1919. – 18 цвіт. – Ч. 65. – С. 8; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія ... – С. 119–120.
- ¹¹⁴. Осторога! // Покутський Вістник. – 1918. – 21 падолис. – Ч. 4. – С. 2; Урядова частина. (Оповістки оголошені на сім місці мають силу закона й обов'язують усіх горожан коломиїської області). Ч. 737 : Приказ Військам і населенню Округа Коломия, Косів, Снятин, Печеніжин // Покутський Вістник. – 1918. – 28 падолис. – Ч. 6. – С. 2–3; Монолатій І. Коломия в часи Західно-Української Народної Республіки ... – С. 19.
- ¹¹⁵. Урядове зарядження // Покутський Вістник. – 1918. – 19 груд. – Ч. 11. – С. 3–4; Січовий Голос. – 1918. – 12 груд.; Оголошення. До відомости населення округа: Коломия, Косів, Печеніжин, Снятин і Городенка. Ч. 1635 : Коломия, дня 8-го грудня 1918 // Січовий Голос. – 1918. – 12 груд. – Ч. 4. – С. 8.
- ¹¹⁶. Стан облоги // Станиславівський Голос. – 1918. – 26 падолис. – Ч. 7. – С. 1; Стан облоги // Нове життя. – 1918. – 28 падолис. – Ч. 7. – С. 2.
- ¹¹⁷. Позір Січи! // Січовий Голос. – 1918. – 20 падолис. – Ч. 1. – С. 4; Поклик повітової “Січи” в Коломиї до всіх Січий Коломиїського і Печеніжинського повіта // Січовий Голос. – 1918. – 20 падолис. – Ч. 1. – С. 4–5.
- ¹¹⁸. Новинки. В Коломиї. В Печеніжині // Січовий Голос. – 1918. – 7 груд. – Ч. 3. – С. 8; Новинки. Заприсяження Українського Війська в Коломиї // Нове життя. – 1918. – 19 груд. – Ч. 19. – С. 2; Новинки. Перша Гуцульська Сотня загостила 1. с. м. до Печеніжина // Нове життя. – 1918. – 19 груд. – Ч. 19. – С. 2.
- ¹¹⁹. Життя Покуття. Із Українськ. Червоного Хреста в Коломиї // Покутський Вістник. – 1919. – 6 лют. – Ч. 10. – С. 3–4.
- ¹²⁰. До Населення Округа: Коломия, Косів, Снятин, Печеніжин і Городенка // Покутський Вістник. – 1918. – 19 груд. – Ч. 11. – С. 1; До Населення Округа: Коломия, Косів, Снятин, Печеніжин і Городенка // Січовий Голос. – 1918. – 21 груд. – Ч. 5. – С. 4.
- ¹²¹. Вічевий рух // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1918. – 27 груд. – Ч. 6. – С. 2; Кузьма І. Поклик до громадян Товмацької землі! / Іван Кузьма // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1918. – 27 груд. – Ч. 6. – С. 2; На коляду для Українських жовнірів зложили в пов. держ. Комісаріяті // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1918. – 24 (11) січ. – Ч. 2. – С. 4.
- ¹²². З приватної колекції Білика Романа Павловича, жителя смт Заболотів Снятинського району Івано-Франківської обл., ф. 1 Матеріали з історії Західно-Української Народної Республіки, спр. 2, арк. 1.
- ¹²³. Українські справи. Різдвяні дарунки для українських жовнірів в полі // Покутський Вістник. – 1918. – 29 груд. – Ч. 14. – С. 2; Життя Покуття. Святочні дари на фронті // Покутський Вістник. – 1919. – 12 січ. – Ч. 3. – С. 3; Життя Покуття. Подяка за святочні дари // Покутський Вістник. – 1919. – 23 січ. – Ч. 6. – С. 4.
- ¹²⁴. ЦДАВО України, ф. 3521, оп. 2, спр. 156, арк. 8 зв., 9–9 зв.
- ¹²⁵. Поклик до громадян Покуття в справі святочних дарунків для укр. армії // Покутський Вістник. – 1919. – 10 цвіт. – Ч. 28. – С. 1.
- ¹²⁶. Держархів Львівської обл., ф. 274, оп. 1, спр. 38, арк. 116–117.
- ¹²⁷. Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Зах.-Укр. Н. Р. ... – С. 4–5.
- ¹²⁸. ЦДІАЛ України, ф. 581, оп. 1, спр. 96, арк. 20–21.
- ¹²⁹. Військова Команда Округна в Коломиї. Оповіщення! // Покутський Вістник. – 1918. – 15 груд. – Ч. 10. – С. 3–4.
- ¹³⁰. ЦДАВО України, ф. 3521, оп. 2, спр. 157, арк. 2–2 зв., 4.
- ¹³¹. Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923 : ілюстрована історія. – Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт–Львів, 2008. – С. 205.

- ^{132.} Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – 1919. – 2 мая. – Вип. 9. – С. 65–68; Земельна справа // Січковий Голос. – 1918. – 21 груд. – Ч. 5. – С. 2; Земельна справа // Нове життя. – 1918. – 15 груд. – Ч. 16. – С. 1; Земельне питання // Нове життя. – 1919. – 12 січ. – Ч. 8. – С. 1; Вирішення земельної справи // Нове життя. – 1919. – 23 січ. – Ч. 16. – С. 1; Земельна справа // Народ. Радикальна політична часопись. – 1919. – 20 лют. – Ч. 1. – С. 3–4; 2 марта. – Ч. 2. – С. 2; Історична подія з нагоди ухвали У.Н.Р. земельного закона // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1919. – 25 (12) цвіт. – Ч. 15. – С. 1–2.
- ^{133.} Селянські віча в справі земель. реформи. У.П.Б. Снятин, 2.ІІІ // Нове життя. – 1919. – 5 марта. – Ч. 51. – С. 2; 3 краю. У.П.Б. Снятин, 2. марта // Република. – 1919. – 6 марта. – Ч. 28. – С. 3.
- ^{134.} Життя Покуття. 3 Гвоздеччини // Покутський Вістник. – 1919. – 16 січ. – Ч. 4. – С. 4.
- ^{135.} Повітовий Земельний Комісаріят у Коломиї. До всіх Земельних Комітетів та Громадських начальств в повіті // Покутський Вістник. – 1919. – 13 цвіт. – Ч. 29. – С. 4; Життя Покуття. Вічевий рух // Покутський Вістник. – 1919. – 16 марта. – Ч. 21. – С. 2–3; Життя Покуття. Вічевий рух // Покутський Вістник. – 1919. – 13 цвіт. – Ч. 29. – С. 3; Вісти Коломийської Філії Центрального Інформаційного Бюро при Директорії Укр. Народн. Республіки. В суд. окрузі Гвоздець спокій // Новини. Інформаційний щоденник. – 1919. – 27 марта. – Ч. 13. – С. 2.
- ^{136.} 3 Городенщини. Село Торговиця // Громадський голос. – 1919. – 8 берез.
- ^{137.} Життя Покуття. Під розвагу хліборобам та інвалідам // Покутський Вістник. – 1919. – 6 лют. – Ч. 10. – С. 3; Школа для механіків // Покутський Вістник. – 1919. – 13 лют. – Ч. 12. – С. 4.
- ^{138.} Життя Покуття. Віче в Коломиї // Покутський Вістник. – 1919. – 15 цвіт. – Ч. 30. – С. 3; Земельний закон для Західної Области Української Народної Республіки, ухвалений Укр. Нац. Радою дня 14 квітня 1919 // Покутський Вістник. – 1919. – 24 цвіт. – Ч. 33. – С. 2–3.
- ^{139.} Окружне віче в Коломиї // Покутський Вістник. – 1919. – 8 мая. – Ч. 38. – С. 1–3; Вічевий рух. Окружне віче в Коломиї // Народ. Радикальна політична часопись. – 1919. – 9 мая. – Ч. 19. – С. 3; До оборони! Мова Д. С. Д-ра І. Макуха на окружнім вічу в Коломиї // Република. – 1919. – 13 мая. – Ч. 83. – С. 1.
- ^{140.} Повітова Селянська Рада в Товмачі // Покутський Вістник. – 1919. – 30 січ. – Ч. 8. – С. 3–4.
- ^{141.} До всіх громадських зверхностей в повіті // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1918. – 10 груд. – Ч. 5. – С. 3.
- ^{142.} Ч. 600: До всіх громадських Зверхностей і Станиць державної жандармерії в повіті // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1919. – 24 (11) січ. – Ч. 2. – С. 1.
- ^{143.} Селянам-хліборобам в повіті під розвагу // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1919. – 31 (18) січ. – Ч. 3. – С. 1–2.
- ^{144.} Протокол з нарад делегатів сільських рільничих Комісій, які відбулися 12. березілля 1919 // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1919. – 14 (1) березілля. – Ч. 9. – С. 1–2; Ч. 2728 : До рільних Комісій в повіті // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1919. – 7 березілля (22 лют.). – Ч. 8. – С. 2; Ч. 4776 : До рільних Комісій і громадських Урядів в повіті // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1919. – 11 цвіт. (29 березілля). – Ч. 13. – С. 2.
- ^{145.} Бортники пов. Товмач // Републіканець. Революційно-демократичний тижневик. Вид. Селянсько-робітничого союзу. – 1919. – 17 квіт. – С. 4.
- ^{146.} Інструкція до отворення діяльності повітових, сільських, містечкових і мійських Харчевих Управ // Покутський Вістник. – 1919. – 20 лют. – Ч. 14. – С. 2–3; Справи Харчеві. – Ч. 3603 19 : До всіх громадських Урядів в повіті // Товмацькі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1919. – 21 (8) березілля. – Ч. 10. – С. 1; Урядовий відділ. Розпорядок Ради Державних Секретарів з д. 17. лютого 1919 р. в харчевих справах // Република. – 1919. – 21 лют. – Ч. 17. – С. 1; Урядовий відділ. Розпорядок Державного Секретаря внутрішніх справ з дня 17. лютого 1919 р. в справі організації харчевих управ // Република. – 1919. – 21 лют. – Ч. 17. – С. 1–2; Урядовий відділ. Розпорядок Державного Секретаріату земельних і внутрішніх справ з дня 21. лютого 1919 в справі примусової управи землі на рік 1919 // Република. – 1919. – 23 лют. – Ч. 19. – С. 1–2.
- ^{147.} Життя Покуття. Кооперативний рух // Покутський Вістник. – 1919. – 20 лют. – Ч. 14. – С. 4.
- ^{148.} Життя Покуття. Юл. К. Кооперативний рух в Коломийщині / Юл. К. // Покутський Вістник. – 1919. – 10 цвіт. – Ч. 28. – С. 3–4.
- ^{149.} Городенщина. (Звіт з діяльності “Повітової Кооперативи в Городенці за 1918 р.”) // Народ. Радикальна політична часопись. – 1919. – 1 мая. – Ч. 13. – С. 4; Оповідки. Дня 14. лютого о год.

- 9 рано відбудуться Загальні Збори Повітової Кооперативи в Городенці ... // Републіка. – 1919. – 9 лют. – Ч. 7. – С. 4.
- ^{150.} Життя Покуття. Повітова кооперативна централь в Снятині // Покутський Вістник. – 1919. – 29 цвіт. – Ч. 35. – С. 4.
- ^{151.} Життя Покуття. Відновлення чит. “Просвіти” і основання кружка “Сільського Господаря” в Дятківцях // Покутський Вістник. – 1919. – 20 лют. – Ч. 14. – С. 4; Основні збори кооперативи в Слобідці // Покутський Вістник. – 1919. – 20 цвіт. – Ч. 31–32. – С. 7.
- ^{152.} Харчі для Покуття // Громадський Голос. – 1919. – 22 берез.; По Галичині. Харчі для Покуття // Новини. Інформаційний щоденник. – 1919. – 17 марта. – Ч. 4. – С. 2; Харчова поміч для гірських повітів // Републіка. – 1919. – 18 марта. – Ч. 38. – С. 1.
- ^{153.} Резолюція про злуку українських земель // Нове життя. – 1919. – 5 січ. – Ч. 5. – С. 1; Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – 1919. – 31 січ. Вип. 1. – С. 1.
- ^{154.} Вічевий рух // Товмачкі Вісти. Орган повітового комісаріату Української Національної Ради в Товмачі. – 1919. – 24 (11) січ. – Ч. 2. – С. 3.
- ^{155.} Свято злуки (у Товмачі) // Нове життя. – 1919. – 17 січ. – Ч. 11. – С. 2.
- ^{156.} Життя Покуття. Інформаційне бюро // Покутський Вістник. – 1919. – 23 лют. – Ч. 15. – С. 3.
- ^{157.} Життя Покуття. Справа заснування філії “Інформаційного Бюра” // Покутський Вістник. – 1919. – 16 лют. – Ч. 13. – С. 4.
- ^{158.} Вісти Філії Центр. Інфор. Бюра в Коломиї (Кути, Гвіздець, Городенка, Яблонів) // Покутський Вістник. – 1919. – 9 марта. – Ч. 19. – С. 4; Вісти Філії Центр. інформаційного Бюра в Коломиї. Агентура Заболотів // Покутський Вістник. – 1919. – 13 марта. – Ч. 20. – С. 3; Вісти Коломийської Філії Центрального Інформаційного Бюра Укр. Нар. Республіки. Агентура Обертин // Новини. Інформаційний щоденник. – 1919. – 17 марта. – Ч. 4. – С. 2; Городенка // Новини. Інформаційний щоденник. – 1919. – 19 марта. – Ч. 6. – С. 2; Агентура Яблонів, 21./III. с. р. // Новини. Інформаційний щоденник. – 1919. – 21 марта. – Ч. 8. – С. 2; та ін.
- ^{159.} Коломийська філія Центрального Інформаційного Бюра при Директорії У.Н.Р. // Покутський Вістник. – 1919. – 27 лют. – Ч. 16. – С. 4; Філія Центрального Інформаційного Бюра при Директорії У.Н.Р. в Коломиї // Новини. Інформаційний щоденник. – 1919. – 13 марта. – Ч. 1. – С. 1.

В статтє охарактеризировано становление и функционирование органов украинской власти на территории Покуття в период ЗУНР. Раскрыто формы активизации национального движения накануне распада Австро-Венгерской империи и начала революции на западноукраинских землях, прослежено формирование очагов украинской власти в крае в ходе Ноябрьского срыва 1918 года, особенности законодательного обеспечения процесса формирования и деятельности местных органов власти и управления, правоохранительных органов, вооруженных сил, судебной системы, освещено общественно-политические процессы на Покуття, проанализированы шаги власти относительно решения земельного вопроса.

Ключевые слова: *Покуття, повітові ради, Окружна національна рада, вече, партійно-політична життя, жандармерія, вооруженні сили, судовая система, земельний вопрос, аграрная реформа.*

The article characterized the formation and functioning of the Ukrainian authorities on the territory of Pokuttya during the period of ZUNR. The author discusses the form of intensification of the national movement before the collapse of the Austro-Hungarian Empire and the beginning of the Ukrainian revolution in the west of Ukraine, described the formation of the branches of the Ukrainian authorities in the region during the November breakdown in 1918, the peculiarities of the legislative process of the formation and activity of local authorities and government, law enforcement agencies, armed forces, judicial systems, social-political processes in Pokuttya, analyzed the steps authorities regarding resolution of the land question.

Keywords: *Pokuttya, district councils, Ring the National Council, council, party-political life, gendarmerie, armed forces, judiciary, land question, agrarian reform.*

УДК 94(477.83/.86):329

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ЄВГЕН ПЕТРУШЕВИЧ В ОЦІНЦІ ГАЛИЦЬКИХ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ (1918–1920 рр.)

У статті висвітлюється політична діяльність одного з лідерів Української революції, президента ЗУНР Євгена Петрушевича в оцінці галицьких соціал-демократів, що брали активну участь у боротьбі за національно-державну незалежність і соборність України в 1918–1920 рр., але перебували в опозиції до політичного курсу уряду ЗОУНР.

Ключові слова: Є.Петрушевич, ЗУНР, УСДП, українські соціал-демократи.

Постать відомого українського політичного діяча, одного з лідерів національно-визвольних змагань 1917–1923 рр., адвоката Євгена Петрушевича до сьогодні не знайшла належного висвітлення у вітчизняній історичній науці. Як стверджує автор нещодавно виданого біографічного нарису про нього О.Павлишин, “грунтовної наукової біографії Є.Петрушевича немає. Дотепер у його життєписах великі лакуни”¹. Наукову й суспільно-політичну цікавість викликають різні аспекти життя і багатогранної діяльності Є.Петрушевича, зокрема, його взаємини з галицькими соціал-демократами, що брали активну участь в українській революції, але перебували в опозиції до урядових структур ЗУНР². Автор статті поставив за мету розкрити постать Є.Петрушевича в оцінці українських соціал-демократів у Галичині, що були організаційно об’єднані в Українську соціал-демократичну партію (далі – УСДП), утворену ще в 1899 р. на початку формування партійно-політичної системи краю.

В умовах, коли над Австро-Угорською імперією наприкінці Першої світової війни нависла загроза розпаду на окремі національні держави, українська парламентська репрезентація в жовтні 1918 р. скликала у Львові нараду, на якій було утворено Українську національну раду (далі – УНРада). УСДП делегувала до складу УНРади сім членів: чотири з Галичини (як парламентського посла С.Вітик, М.Ганкевич, О.Крупа, А.Чернецький) і три з Буковини (Г.Андріяшук, О.Безпалко, В.Сороневич)³. На першому засіданні УНРади, що відбулося в ніч з 18 на 19 жовтня 1918 р., соціал-демократи виступили за негайне об’єднання українських земель Австро-Угорщини з Наддніпрянською Україною. Однак більшість в УНРаді, в основному представники УНДП та УРП, проголосували за створення Української держави на етнічних українських землях Габсбурзької монархії. На з’їзді мужів довір’я (Конституанті) 19 жовтня, у зв’язку з проголошенням рішення УНРади, М.Ганкевич виступив з опозиційною заявою від імені УСДП. Він піддав критиці позицію більшості, яку підтримував Є.Петрушевич, закликав до злуки “усіх українських земель – між іншими українських земель Австро-Угорської держави – в одну державу”. УСДП обстоювала вибори парламенту – Українського національного сейму, проведення соціальних реформ, вільний розвиток культури національних меншостей і допущення Української держави на післявоєнну мирну конференцію⁴.

Соціал-демократи домагалися обговорення заяви М.Ганкевича, у той час як голова зборів націонал-демократ Є.Петрушевич зайняв протилежну позицію. За спогадами К.Целевича, “счинився такий крик, що всяка дискусія була неможлива”⁵. У відповідь на ухвалу зборів про створення західноукраїнської держави фактично під егідою австрійської корони соціал-демократи вийшли з УНРади⁶. Отже, УСДП перейшла в опозицію до ухвали УНРади про створення західноукраїнської держави й виступала за негайне об’єднання зі Східною Україною. Натомість керівництво Ради на чолі з Є.Петрушевичем мотивувало свою позицію міжнародними обставинами, насамперед підтримкою США права народів Австро-Угорщини на самовизначення, у той час як аналогічне право за народами Російської імперії не визнавалося. Один з прихильників платформи УСДП, у 1918 р. студент, згадав: “Ми не визнавалися в тонкостях політики, але безумовна злука нам здавалась кінцевою...”⁷.

1 листопада 1918 р. владу у Львові, а невдовзі по всій території Східної Галичини перейняла УНРада. Українські соціал-демократи взяли активну участь у національно-демократичній революції. Так, у перші ж дні збройного виступу загинув член Львівського партійного комітету М.Голубець, а відомі діячі УСДП В.Старосольський та Є.Гуцайло потрапили в полон до поляків⁸. Учасник листопадових подій 1918 р. М.Гуцуляк згадував: “Листопадовий Чин змобілізував і об’єднав ... галицьких українців, тобто всі їхні партії, в одну українську державницьку громаду, чого не можна було ніяк довершити на Великій Україні”⁹. Незважаючи на ідейні розбіжності з Є.Петрушевичем і проводом УНРади, УСДП підтримала проголошення на уламках Австро-Угорщини Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), виявила поступливість і пішла на компроміс у процесі формування органів державної влади. Партія увійшла до першого уряду ЗУНР – Державного секретаріату, очолюваного націонал-демократом К.Левицьким (А.Чернецький був державним секретарем праці й суспільної опіки, а М.Парфанович – заступником секретаря шляхів)¹⁰. Соціал-демократи розгорнули діяльність у місцевих адміністративних органах ЗУНР: С.Вітик став головою, а І.Калинович – секретарем повітової УНРади в Дрогобичі¹¹, О.Устияновичу було доручено вести “справи робітництва” у Станіславській повітій УНРаді¹².

Однак польсько-українська війна поділила УСДП на дві частини: одна з них діяла на території ЗУНР зі столицею в Станіславі, бо Львів поляки зайняли вже 22 листопада 1918 р., інша ж – під польською владою. Л.Ганкевич, один із лідерів УСДП, стверджував, що партія, “хоч розбита була тодішніми стратегічними лініями на два табори, які не могли бути в злуці, все ж таки проявляла замітну діяльність і брала живу участь в будівництві нашої державності..., докладаючи всіх зусиль, щоби на Україні був заведений справжній демократичний мир і порядок”¹³.

В єдиному таборі галицько-українських партій УСДП відстоювала об’єднання ЗУНР з Наддніпрянською Україною, у якій до влади в грудні 1918 р. прийшла Директорія і було відновлено УНР. Перша сесія розширеної УНРади 3 січня 1919 р. у Станіславі одногосно прийняла рішення про злуку, зачитане соціал-демократом С.Вітиком. Водночас соціал-демократи практично підтримали кандидатуру Є.Петрушевича, який був обраний президентом УНРади ЗУНР шляхом таємного голосування (наскільки відомо, лише по одному голосові отримали С.Вітик і С.Голубович)¹⁴. УНРада після виступу президента, згадував націонал-демократ Л.Цегельський, “єдиними устами і єдиним серцем” заспівала національний гімн “Ще не вмерла Україна”¹⁵. 4 січня С.Вітика обрано членом Виділу УНРади – постійного колективного голови держави, а також одним із чотирьох заступників Є.Петрушевича. Соціал-демократ О.Устиянович став заступником секретаря канцелярії УНРади¹⁶. Діячі УСДП увійшли до делегації в складі кількох десятків представників від ЗУНР, направлених УНРадою до Києва для юридичного оформлення злуки¹⁷. Отже, у перші місяці після проголошення ЗУНР, коли відбувалося перейняття українцями влади в краї, лідери соціал-демократів, незважаючи на ідейні суперечності з керівництвом новоствореної держави, особисто Є.Петрушевичем, в єдиному таборі національно-державницьких сил Галичини підтримали державотворчі процеси.

Злука ЗУНР й УНР в єдину Українську державу була урочисто проголошена 22 січня 1919 р. у Києві, а наступного дня її затвердив Трудовий Конгрес як вищий законодавчий орган УНР за участю делегації УНРади. Голова Конгресу галицький соціал-демократ С.Вітик після проголошення злуки від імені УСДП уперше відкрито заявив про опозицію до УНРади й Державного секретаріату. Л.Цегельський згадував, що член делегації ЗУНР, направленої для юридичного оформлення об’єднання, С.Вітик “від самого приїзду до Києва ... зайняв ... становище, що Західня Україна має негайно ввійти в склад зцентралізованої Української Народної Республіки без застережень, зрікаючися своєї автономії, ... а признаючи безпосередню та беззастережну владу уряду Директорії”. УНРаду й галицький уряд він уважав за “реакційні, буржуазні”¹⁸. УСДП підтримувала діяльність соціалістичного, ідейно спорідненого уряду УНР, сподіваючись, за влучним висловом радикала М.Стахіва, “при соціалістичнім уряді в Києві ... свого рішального впливу в краї після переведення централізації”. Увечері 22 січня 1919 р. на спільному урочистому засіданні уряду Директорії УНР і президії делегації УНРади С.Вітик домагався, щоб “був утворений спільний уряд у Києві”¹⁹.

Отже, усупереч прийнятому УНРадою рішенню УСДП дотримувалася централізаторської концепції злуки, вимагала ліквідації автономних структур влади Є.Петрушевича та формування єдиного в Україні уряду. Керівництво УСДП усвідомлювало, що при існуючій на Наддніпрянщині розстановці політичних сил до керівництва прийде лівий, соціалістичний уряд, у зв'язку із чим позиції партії в Галичині зміцнюватимуться²⁰. Від цього часу критичне ставлення галицьких соціал-демократів до політики Є.Петрушевича поступово радикалізувалося, особливо після того, як Польська держава захопила всю територію Галичини влітку 1919 р. й уряд та армія ЗОУНР були змушені виїхати за Збруч.

На перешкоді дійсному об'єднанню УНР і ЗОУНР стала агресія проти Української держави Польщі, радянської Росії та Добровольчої армії генерала А.Денікіна. Відступаючи дедалі більше під тиском більшовиків, Директорія на початку лютого 1919 р. залишила столицю УНР – Київ. Водночас наростали кризові явища в суспільно-політичному житті ЗОУНР, що було пов'язано, насамперед, із погіршенням матеріальних умов життя народу через суцільне знищення краю в ході безперервних воєнних дій з 1914 р. Становище ускладнювалося зовнішньо-політичними обставинами, зокрема, підтримкою Польщі країнами Антанти й невдачами на польсько-українському фронті, поразкою військ Директорії та захопленням Наддніпрянщини більшовицькими військами. Поступово посилювалася ліва опозиція до уряду, а навесні 1919 р. у ЗОУНР навіть виникла нестабільна ситуація.

У цих умовах УСДП перебувала в опозиції до керівництва УНРади й Державного секретаріату ЗОУНР. Усього в засіданнях УНРади станиславівського періоду скликання в першій половині 1919 р., за підрахунками львівського дослідника О.Павлишина, брало участь 125 депутатів, із них до УСДП належало 14 осіб. Серед 168 депутатів з жовтня 1918 р. до червня 1919 р., партійність яких вдалося встановити, до УСДП входило 24 особи, тоді як абсолютну більшість становили націонал-демократи й радикали (загальний список УНРади, з урахуванням членів буковинської делегації, кооптованих осіб львівської делегації та низки діячів станиславівського періоду, нараховує 195 позицій)²¹.

Політику УСДП на парламентській арені визначали, передусім, голова партії (з 1914 р.) В.Темницький, О.Безпалко, С.Вітик та О.Устиянович. Соціал-демократи піддали критиці політичний курс Є.Петрушевича, зокрема, у соціально-економічних питаннях. Так, орган повітової УНРади в Дрогобичі газета “Дрогобицький листок”, що перебувала під впливом УСДП (її редактором був соціал-демократ І.Калинович)²², прямо писала: “Дотеперішня політика Державного Секретаріату ... не змінила в нічому внутрішній лад в душі правдивого демократизму..., не проявляє ... зрозуміння пекучих соціальних реформ, яких домагається само сучасне життя, ... його робота зводиться до перемальовування таблиць на синьо-жовту краску...”²³ УСДП передбачала розв'язання соціальних проблем робітництва через увстановлення в Українській державі соціалістичного ладу. “Український пролетаріят бореться не тільки за національні ідеали, але також і за соціальні, маючи на перешкоді дрібну українську буржуазію, – сказав О.Безпалко. – Наша влада, при допомозі пролетаріату, мусить будувати державу для пролетаріату..., на соціалістичний лад”²⁴.

Водночас УСДП підкреслювала безперспективність орієнтації політичного проводу ЗОУНР на “буржуазну” Антанту. О.Безпалко стверджував на засіданні УНРади 26 березня 1919 р., що “у всіх державах Антанти прийде до голосу ще робітництво”. З іншого боку, відзначалося, що “не можна легковажити собі більшовиків”, які утворили “сильну державу на півночі”²⁵, а тому “від большевизму і занепаду може увільнити Європу тільки мир”²⁶. УСДП обстоювала підписання мирної угоди між УНР і радянською Росією. Щоправда, ставлення УСДП до політики більшовиків в Україні було в цілому негативним. “Україна веде і буде вести війну ... з московським большевизмом, – писав “Дрогобицький листок”, – бо він є ворогом ... самостійної Української держави”²⁷. Газета УСДП “Наша мета” вважала, що большевизм послаблював “соціал-демократію, яка стремить (прагне. – *І.Р.*) до реформи дорогою демократизму, опертого на волі широких мас”. Підкреслювалося, що розширення сфери впливу російських більшовиків було небезпечне “з двох сторін: ... соціальної і національної. Большевики хочуть перевести свою програму дорогою насилля, без огляду на волю і згідність українського

народу. Під національним оглядом шкідливі большевики тим, що вони відносяться до України ... ворожо, як і попередні буржуазні правління, ... хочуть так само поневолити Україну...²⁸

Можливо, УСДП, усвідомлюючи загрозу для України з боку радянської Росії, домагалася підписання договору з більшовиками швидше з тактичних міркувань, як альтернативу до політики С.Голубовича. Про це, зокрема, свідчить орієнтація В.Темницького – міністра закордонних справ УНР із квітня до серпня 1919 р. – на держави Антанти²⁹. Загалом УСДП виступала як парламентська ліва, соціалістична опозиція до уряду ЗОУНР. В.Темницький сказав на засіданні УНРади 28 березня 1919 р.: “Наша політика мусить йти на ліво, на ліво і ще раз на ліво”³⁰. За словами газети УСДП “Вперед”, до “нового світа є лише одна-однісінька дорога: на ліво!”³¹

УСДП стала єдиною парламентською партією в ЗОУНР, яка перебувала в опозиції до політики Є.Петрушевича. Щоб здійснювати політичний тиск на уряд, соціал-демократи ініціювали створення в грудні 1918 р. легальної опозиційної організації – Селянсько-робітничого союзу (далі – СРС). Головою СРС був маловідомий до того в політичному житті Д.Дем’янчук, а його заступником – робітник-залізничник соціал-демократ Є.Оліярник. Програму й статут Союзу прийняла конференція повітових представників СРС 16 лютого 1919 р. у Станиславові. Засідання пройшло під проводом соціал-демократів: О.Устиянович був обраний головою, а О.Безпалко проголосив політичну доповідь. У ній прямо говорилося, що політика держав Антанти спрямована проти самостійності України. Діяльність уряду ЗОУНР охарактеризували у виступі як “політикування гуртка людей”, щоб “тільки оправдати своє вороже становище до злуки”. Доповідач закликав до створення в Україні робітничо-селянського уряду, “сильної одноцільної державної влади”: “Як пролетар Франції й Англії має сказати своє рішуче слово, так і наші селяни і робітники скажуть...”³² На основі виступу О.Безпалка конференція ухвалила резолюцію, у якій підтримала курс Директорії на проведення “реформ в напрямку початкової соціалістичної перебудови”. Резолюція засудила “завойовницьку політику російської совітської влади...”³³

Прийнята на конференції програма СРС вимагала “з’єдинення без застереження, як рівні з рівними, всіх українських земель в одну соборну Українську Народню Републіку, з одним центральним правительством”. Водночас метою СРС було “перетворити дотеперішній капіталістично-бюрократичний лад на лад соціалістичний”: забезпечити демократичні свободи, конфіскувати велику земельну власність без викупу, націоналізувати промислові підприємства, затвердити робітниче законодавство – восьмигодинний робочий день, мінімальну зарплату, заборону дитячої праці тощо³⁴. У статуті стверджувалося, що “членом СРС може бути кождий українець” після 20 років, “хто не жиє з визиску...”³⁵

Отже, СРС було створено як національну політичну організацію українських селян і робітників. Союз виступав із соціально-класових позицій проти діяльності Є.Петрушевича як виразника інтересів буржуазних верств населення. Національно-соціалістична платформа СРС передбачала встановлення Української соціалістичної держави. Однак організація не мала чіткої стратегії і тактики. По суті, це був своєрідний “опозиційний центр невдоволених” у ЗОУНР, навколо якого гуртувались усі ліві елементи, включаючи комуністів³⁶. Газета СРС “Республіканець” з кожним номером усе різкіше виступала проти уряду ЗОУНР. Так, спочатку вона закликала галицький уряд негайно здійснити “аграрну та соціальну реформу”, поки “невдоволений народ не вхопиться до боротьби з дотеперішнім ладом”³⁷, але вже з березня 1919 р. ставилися ультрареволюційні вимоги повалення існуючої влади. Різко критично говорилося про політику провідних галицьких партій – УНДП (з кінця березня – Українська народно-трудова партія (УНТП)) і УРП. “Під ім’я “трудолик” підшиваються всякі політичні бандити та соціальні п’явки...”, – зазначав орган СРС³⁸. У газеті відкрито писалося: “Україна не може бути буржуазійна, ... мусить зробити з українського селянства і робітництва грізний соціальний чинник, здібний до клясової боротьби не лиш з ворожими національно, але й власними буржуазійними елементами”³⁹.

Найбільший вплив на політичний курс Союзу в суспільно-політичному житті ЗОУНР мали лідери УСДП О.Безпалко, Є.Оліярник, О.Устиянович, Р.Яросевич та ін. О.Устиянович разом з Д.Дем’янчуком був редактором органу СРС “Республіканець”. 12 із 33 номерів газети (з

9 до 20 включно) вийшли як “соціал-демократичний часопис”. Програма СРС містила соціал-демократичні вимоги створення в Україні єдиного соціалістичного уряду, визнання безперспективності орієнтації на держави Антанти тощо. Утворення й діяльність СРС соціал-демократи використовували з метою політичного тиску на Є.Петрушевича, щоб домогтися реалізації своїх вимог мирним шляхом. Водночас СРС підтримували соціалістичні партії Наддніпрянської України, які були в УНР періоду Директорії при владі⁴⁰.

Однак УСДП не мала виключного впливу на Союз. Соціал-демократична газета “Воля” відверто писала, що “Республіканець” не був “органом партійним, а наші товариші не працювали цілком в тім органі”⁴¹. Лідери партії відмежовувалися від ультрареволюційних закликів СРС. Так, Д.Дем’янчук, голова СРС, писав у спогадах, що соціал-демократи “еволуційними засобами “воюють”, а СРС наставлявся на революційні методи боротьби”. На його думку, коли б ЗУНР “проіснувала довше, то, певно, офіційна частина соцдемократії була би відколосалася від СРС...”⁴² Визнавши, що друкований орган СРС “є заступником селянських і робітничих мас”, газета УСДП “Вперед” водночас висловлювала обурення: “Чому уділ робітника і селянина в формуванні держави має бути революційним актом, ... клич клясовости ... – сліпим?!” Підкреслювалося, що в СРС “неясна і хаотична платформа, ... жадаємо від робітничої газети (“Республіканець”. – *І.Р.*) ясности, щоби не ширити баламуцтва серед робітничих мас”⁴³.

Виснажлива війна на кілька фронтів підривала становище Української держави. З погіршенням бідувань народу й пропагандою діячів соціалістичних партій Наддніпрянщини та Галичини посилювалася ліва опозиція до уряду ЗОУНР. За влучним висловом тижневика УНТП “Свобода”, “навістила ... країну епідемія лівої орієнтації”⁴⁴. З огляду на дії зовнішнього фактора, зокрема підтримки Антантаю Польщі, катастрофічного відступу Директорії під натиском більшовицьких військ та утвердження наприкінці березня 1919 р. у сусідній Угорщині радянської влади, у краї виникла нестабільна ситуація. Ліворадикальні елементи активізувалися і прагнули до соціальної революції та союзу з більшовицькою Росією.

У цей критичний момент УСДП провела 28–29 березня 1919 р. у Станиславові партійну конференцію за участю 127 делегатів і 29 гостей. Серед них був і голова СРС Д.Дем’янчук⁴⁵. З доповіддю про стратегію зовнішньої і внутрішньої політики УСДП виступив В.Темницький. У його розумінні суть моменту полягала в боротьбі “двох світів”: світу “капіталізму й імперіалізму зі світом демократії”. Перший з них представляла Антанта, а другий – соціалістичні держави сходу Європи. Доповідач підтримав “тріумфальний похід демократичного, визвольного руху й соціальної революції” і вказав на неможливість “входити у воєнний союз з Антантаю проти большевиків”. З іншого боку, він вважав, що російський більшовизм “під покришкою насаджування соціалізму ограблює Україну”, а тому поставив вимогу “припинення війни проти большевиків на основі визнання повної самостійности та суверенности Української Народної Республіки”. В.Темницький засудив політичну орієнтацію Є.Петрушевича “виключно на Антантаю”. Було сказано, що уряд ЗОУНР “не йде ... по лінії інтересів робочих мас...”⁴⁶

Про тактику УСДП доповідав О.Безпалко. За свідченням Л.Ганкевича, він заявив про дотримання УСДП “одноцільного фронту з іншими партіями”⁴⁷. Однак друковані матеріали конференції “з тактичних причин” не розкривають зміст його виступу. Можна припустити, що доповідач обстоював опозиційне ставлення УСДП до УНТП й УРП на засадах парламентської демократії.

У цілому з матеріалів березневої 1919 р. конференції УСДП можна зробити висновок, що партія перебувала в опозиції до політики обох українських урядів – ЗОУНР (С.Голубовича) та УНР (С.Остапенка). Вона домагалася негайного проведення реформ у соціалістичному напрямі й підписання мирної угоди з урядом радянської Росії на засадах визнання незалежності УНР. Щоправда, подальші події засвідчили нереальність цієї вимоги, бо російські більшовики, виступаючи під гаслом “диктатури пролетаріату”, всесвітньої соціалістичної революції, не збиралися визнавати українську державність. УСДП обстоювала створення єдиного в Українській державі соціалістичного уряду. Була розроблена програма боротьби за приход до влади лівих сил на ґрунті парламентської демократії.

30–31 березня 1919 р. у Станиславові за умов різкого загострення суспільно-політичної ситуації відбувся скликаний керівництвом СРС Селянсько-робітничий з’їзд, на який прибуло

близько 1 200 делегатів від 33 повітів Галичини. “Ще задовго до з’їзду, – зауважив один з його організаторів В.Гадзінський, – велась по всій країні посилена агітація проти Національної Ради і Державного секретаріату”⁴⁸. Напередодні його скликання московське радіо навіть повідомило про перемогу в Галичині соціалістичної революції⁴⁹. Однак на самому з’їзді ініціативу захопили соціал-демократи. Р.Яросевич був обраний головою з’їзду, а О.Безпалко, за висловом урядового органу газети “Республіка”, грав на ньому “першу скрипку”, виголосивши доповідь про політичне становище. У ній він обстоював платформу конференції УСДП⁵⁰. Водночас доповідач висунув нові вимоги, що знайшли відображення в політичній резолюції. Вона передбачала включення до складу УНРади 61 делегата з’їзду СРС, мотивуючи тим, що Рада не мала у своїх рядах заступників малоземельних і безземельних селян і робітників, а проведення широких виборів до сейму ЗОУНР вважалося неможливим. Очевидно, партія сподівалася зміцнити свої позиції в парламенті, бо серед делегатів СРС було більше десяти членів УСДП (О.Крутий, І.Кушнір, Є.Оліярник, О.Панас та ін.)⁵¹.

Учасники засідання засудили інтервенцію більшовиків проти УНР і звернулися до уряду радянської Росії із закликом негайно “припинити грабіжницьку війну, ...пошанувати самостійність України і увійти в порозуміння з українськими соціалістичними партіями для забезпечення соціалістичного устрою на Україні”. Бажаючи “увійти в тісні зносини з українським радянським правительством”, з’їзд заявив про делегування трьох представників СРС до Києва, який був тоді захоплений більшовиками. В окремо прийнятій резолюції підкреслювалося: “З’їзд стоїть твердо при тому, що є одна Україна і має бути одно правительтво”⁵². У цілому на з’їзді СРС перемогла поміркована лінія соціал-демократів. З’їзд зайняв компромісну позицію в національному питанні, вимагаючи кооптації до складу УНРади 61 представника Союзу. Водночас делегати прийняли ухвалу з ультрареволюційною вимогою створення єдиного пролетарського фронту. Але на більш рішучі дії керівництво СРС не наважилося.

1–3 квітня 1919 р. на засіданнях УНРади соціал-демократи підтримали рішення про кооптацію представників СРС до парламенту. “Дивіться ... не з формального боку, а з практичної сторони, – переконував О.Безпалко. – З’їзд був висловом того невдоволення, що є в народі, оскільки воно “виявляється в легальних формах, то треба йти йому назустріч, а не перти людей до актів розпуки”⁵³. В.Темницький зачитав відповідну декларацію соціал-демократичної фракції в УНРаді⁵⁴. Однак УНРада відхилила домагання з’їзду, мотивуючи тим, що делегати СРС не були обрані загальним голосуванням. Державний секретаріат заборонив виїзд делегації СРС до Києва на переговори з урядом радянської України⁵⁵. У відповідь нарада представників Союзу 3 квітня 1919 р. обрала виконавчий комітет у складі дев’яти чоловік для реалізації ухвали з’їзду. Головою комітету став лідер СРС Д.Дем’янчук, а його заступником – соціал-демократ Є.Оліярник⁵⁶. Комітет не пішов на відкрите протиборство з УНРадою, закликав у декларації “увесь трудовий нарід до заховання спокою і порядку в ЗОУНР...”⁵⁷.

Ураховуючи критичне становище на фронті весною 1919 р., УСДП проголошувала потребу консолідації національно-демократичних сил і засудила революційні виступи проти уряду ЗОУНР. У зв’язку з повстанням 14–15 квітня 1919 р. у Дрогобичі, яке було підняте комуністами, газета “Дрогобицький листок” писала, що “несовісні, а почасти нерозважні одиниці ... на задах армії піднесли зрадницький меч на власного брата... Тільки в законодатній дорозі, і то поступово, усунути можна лихі пережитки старої системи...”⁵⁸. Газета підкреслювала необхідність “об’єднання всіх суспільних кляс і партій під теперішню грізну хвилю...”⁵⁹. На останньому засіданні IV сесії УНРади 15 квітня 1919 р. О.Безпалко прямо заявив: “Ми, соціал-демократи, йдемо разом зі всіма партіями”⁶⁰. Як видно, галицькі соціал-демократи декларували потребу консолідації з національно-державницькими силами Галичини, але на практиці їхня діяльність була спрямована проти політики уряду ЗОУНР, особисто Є.Петрушевича.

Після захоплення всієї території Галичини поляками влітку 1919 р. перспективу боротьби за утвердження української соборної держави підтримувала невизначеність міжнародно-правового статусу краю. По-друге, неясною була ситуація на Великій Україні, де об’єднана армія УНР і ЗОУНР у серпні 1919 р. почала наступ проти більшовиків. У ході наступу українські війська увійшли в конфлікт з третьою силою – Добровольчою армією

генерала А.Денікіна, що в боротьбі з більшовицькою Росією не визнавала права народів на самовизначення. Тимчасовою столицею Української держави стало місто Кам'янець-Подільський, але між двома урядами намітилися розходження в питанні стратегії дальшої боротьби. Директорія й уряд УНР не визнавали Є.Петрушевича диктатором, хоч це повноваження передала йому УНРада 9 червня 1919 р. На протигагу владі президента ЗУНР 4 липня 1919 р. вони створили Міністерство в справах ЗОУНР або Міністерство галицьких справ при уряді УНР, через яке, як було сказано в законі, “відбуваються всі урядові зносини з Галичиною”⁶¹.

Секретаріат УСДП Галичини й Буковини в Кам'янці-Подільському очолював О.Устиянович, який домагався ліквідації влади Є.Петрушевича, дійсного об'єднання обох українських урядів та армій. Практично партія підтримувала діяльність Директорії і вважала Міністерство галицьких справ виразником “спільности влади на цілій УНР”. Головою Міністерства був відомий галицький соціал-демократ С.Вітик. УСДП делегувала діячів до складу соціалістичних урядів Директорії: В.Темницький став міністром закордонних справ, а О.Безпалко – міністром праці в уряді УНР на чолі із членом УСДРП Б.Мартосом, сформованому у квітні 1919 р.⁶²; до уряду наддніпрянського соціал-демократа І.Мазепи в серпні того ж року увійшов О.Безпалко знову як міністр праці, а із жовтня заступником міністра закордонних справ став В.Старосольський⁶³. Протягом серпня-вересня 1919 р. на міжпартійній нараді за участю УНТП, УРП й УСДП соціал-демократи обстоювали входження до Міністерства представників усіх галицьких партій⁶⁴. Однак під тиском трудовиків уряд УНР 19 вересня видав закон про скасування Міністерства галицьких справ до 20 жовтня 1919 р.⁶⁵.

У цей час склалося критичне становище на фронті. Війська А.Денікіна при підтримці Антанти в жовтні 1919 р. зайняли територію Наддніпрянської України. Унаслідок епідемії тифу українська армія, затиснута в “трикутнику смерті” – між російськими білогвардійцями, поляками й більшовиками, ставала небоєздатною. Вихід із цього становища політичний провід УНР і ЗОУНР шукав по-різному. Директорія й уряд УНР виступали за укладення військово-політичного союзу з Польщею, у той час як Є.Петрушевич був схильний іти на порозуміння з А.Денікіним. Партійно-політичне протиборство за умов погіршення зовнішньополітичної ситуації перейшло межі об'єктивності й етики. О.Доценко, старший ад'ютант головнокомандуючого військ УНР С.Петлюри, пізніше писав: “Усі політичні українські партії ... забули про те, що народ не політична партія, що політична програма диктується не волею партій, а волею історії, котру творить народ...”⁶⁶. О.Доценко змушений був визнати, що “боротьба за владу як наших, так і галичан створювала величезний матеріал “помийного характеру” для сторінок преси”⁶⁷.

Українська міжпартійна боротьба особливо проявилася в пресі. УСДП, під впливом якої виходили дві газети – “Боротьба” і “Галицький голос” (орган Міністерства галицьких справ), різко виступила проти політики Є.Петрушевича⁶⁸. У серпні – жовтні 1919 р. вийшло шість номерів “Галицького голосу”, із середини жовтня до 14 листопада – дев'ять чисел “Боротьби”. “...Галичина за шість місяців свого окремішнього існування дала для цілоти України дуже мало, – стверджував “Галицький голос”. – Селянство і робітництво тужило за з'єдиненням всіх українських земель і поносило тяжкі жертви..., але ті інтелігенти, що були у кермі..., держалися, та на жаль, ще й тепер держаться, окремішности, і то в доволі дикій формі... Сума їх політики – се втрата галицької території”⁶⁹. Ще більш категоричну позицію займала “Боротьба”, котра вже в першому номері заявляла: “День відродження галицького народу до самостійного державного життя був рівночасно днем державного злочину української буржуазії та її провідників у Галичині. Галицький нарід ... дістав провідників, яких з глибини душі ненавидів”⁷⁰. УСДП робила свої заяви в умовах різкої полеміки з політичними силами, що підтримували Є.Петрушевича, вони характеризувалися надмірним суб'єктивізмом та емоційністю. “Боротьба”, за влучним висловом О.Доценка, ад'ютанта С.Петлюри, “в немилосердний спосіб ганьбила Петрушевича...”⁷¹. Газета образливо заявляла, що “одна хитка, амбітна одиниця тільки може нанести українському народови шкоди!”⁷² “Диктатура, – підкреслював орган УСДП, – є справжнім злочином проти існуючої національної конституції ЗОУНР”⁷³. Водночас преса УСДП захвалювала Директорію, вважаючи, що тільки уряд УНР “все йшов назустріч визвольному змагання цілого народу”⁷⁴. Відомий галицький радикал О.Назарук, у свою чергу, в

образливій формі зауважив, що публікації “Боротьби” “можна поділити на три пайки: І. Брехня. ІІ. Неуцтво. ІІІ. Лайка”⁷⁵.

Політика УСДП викликала різкий протест у керівних колах ЗОУНР. Командуючий УГА М.Тарнавський у жовтні 1919 р. надіслав голові Директорії С.Петлюрі телеграму, у якій домагався “вислідити редактора часопису “Боротьба” та авторів статей, звернених проти галицького правительства і ... командування”, “поставити їх під воєнний суд”. Однак уряд УНР на своєму засіданні 20 жовтня 1919 р. одностайно підтримав видавництво газети, хоч, правда, і засудив надто різку форму критики Є.Петрушевича. С.Петлюра, зокрема, вважав питання “Боротьби” внутрішньою справою “самих галичан”, а тому було б “наївно з нашого боку примушувати галицьку опозицію в цей момент мовчати”⁷⁶. Голова уряду УНР І.Мазепа стверджував, що УСДП не поширила свого впливу в УГА, “одинокую військовою силою”, що підтримала партію, був практично “загін галицьких залізничників (коло 300 багнетів) під командою І.Сіяка”⁷⁷.

Наддніпряньська Українська соціал-демократична робітничка партія (далі – УСДРП) у міжпартійній боротьбі офіційно не підтримала УСДП Галичини, але у своїй пресі (“Робітничка газета”, “Визволення”, “Воля”) вона також виступала проти політики Є.Петрушевича. УСДРП мотивувала свою позицію тим, що “справи галицькі є діло самого галицького громадянства. ...Ми, маючи певні симпатії і думки з цього приводу, вважаємо незручним вмішуватися у внутрішні спори між галицькими партіями”⁷⁸. Галицька УСДП і наддніпряньська УСДРП 10–12 січня 1919 р. у Києві декларували об’єднання в єдину партію, але на практиці ця резолюція не мала практичних наслідків. Виходячи з факту злуки “українських Республік”, відзначалося в резолюції, VI конгрес УСДРП “вважає необхідним негайне об’єднання обох соціал-демократичних робітничих партій у формі повного злиття”, яку Центральний Комітет мав “представити на затвердження найближчого партійного конгресу”. Щоправда, з огляду на несприятливі політичні обставини, об’єднаний конгрес так і не вдалося скликати, але галичанин С.Вітик і О.Безпалко з Буковини в січні 1919 р. стали членами об’єданого ЦК партії⁷⁹.

Після угоди УГА з А.Денікіним від 6 листопада 1919 р. дійшло до остаточного розмежування між обома українськими урядами. Повернувши свою попередню назву – ЗУНР, галицький уряд, перебуваючи у Відні, захищав галицьку справу дипломатичними методами й сподівався на міжнародне визнання західноукраїнської держави. У свою чергу, уряд УНР пішов на союз із Польщею. Польсько-українська декларація від 2 грудня 1919 р. проголошувала компетенцію польського уряду на розв’язання східногалицької проблеми. 22 квітня 1920 р. С.Петлюра підписав з Ю.Пілсудським Варшавську конвенцію. Проте спільний похід польської армії і військ УНР проти більшовиків в Україні не приніс успіху. 12 жовтня 1920 р. у Ризі було підписано прелімінарний договір, а в березні 1921 р. – мирну угоду, за якими Польща зреклася союзу з УНР і визнала Українську Соціалістичну Радянську Республіку, тоді як радянська сторона – Росія (Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка) й Україна (УСРР) – погодилися на входження до Польщі Західної України. Ризький мир поховав самостійницькі плани урядів УНР і ЗУНР, правда, останній мав ще надії на дипломатичну підтримку Антанти (до 14 березня 1923 р.), які, однак, галицька соціал-демократія не поділяла.

УСДП різко засудила політику еміграційного уряду Є.Петрушевича й закликала до об’єднання сил у боротьбі за українську державність. В.Старосольський стверджував: “Ми розійшлися з офіційним заступництвом галицької України., остали в опозиції з нашим домаганням безумовного ... з’єдинення усіх зусиль для оборони нашої державності”⁸⁰. Після розриву між урядами УНР і ЗУНР галицькі соціал-демократи підтримували діяльність соціалістичного уряду Директорії, курс С.Петлюри на польсько-українське зближення. Голова Директорії УНР С.Петлюра вважався гарантом утворення в майбутньому Української національної держави. Газета УНТП “Громадська думка” назвала соціал-демократичний “Вперед” “півофіційним органом уряду Петлюри...”⁸¹ В.Старосольський акцентував увагу читачів газети “Вперед”, що саме “там, за Збручем, вирішується доля Самостійної України”⁸². Програмна стаття в газеті під назвою “Clara paxta, clara amici” (“Славний мир, славні друзі”) обумовила підписання мирного союзу між УНР і Польщею з дотриманням права націй на самовизначення. Передбачалося, що доля “спірних територій” – Східної Галичини, Холмщини, Підляшшя і Західної Волині – буде вирішуватися на референдумі місцевого населення. Водночас було чітко

сказано: “Державна приналежність кількох мішаних повітів не повинна бути перешкодою для улаштування взаємних відносин”. Партія вважала владу Є.Петрушевича в Західній Україні “тільки інтегральною частиною цілоти українського народу”⁸³.

На засіданні УНРади 6 листопада 1919 р. у Львові* позиція соціал-демократів наштовхнулася на гостре заперечення інших галицьких партій, передусім, УНТП й УРП, що підтримували еміграційну діяльність Є.Петрушевича⁸⁴. Зневіра в політику С.Петлюри, який з метою продовження національно-визвольної боротьби пожертвував Східною Галичиною, весною – літом 1920 р. спричинилася до зміни політичного курсу УСДП. Соціал-демократ Р.Домбчевський слушно зауважив, що “неуспіх боротьби за національне визволення ... і національний гніт на українських землях” під владою Польщі переконали керівництво в тому, що були “неправильними самі шляхи і принципи дотеперішньої політичної тактики партії”⁸⁵. Водночас УСДП вважала, що “сама ідея незалежності України не вбита”, і “невдача дотикає тільки переведення, а не саму ідею”⁸⁶. Усе більше в партійному середовищі утверджувалася думка про вузькокласовий підхід до будівництва української державності.

Рубіжною подією в діяльності УСДП стала партійна конференція у Львові 27–28 березня 1920 р. Л.Ганкевич заявив про потребу дати УСДП “ясні директиви під теперішню хвилину загальної дезорієнтації”⁸⁷. У виступі “Міжнародне становище і наша тактика” І.Івашко задля утвердження незалежної соборної соціалістичної Української держави засудив політичну орієнтацію як на Антанту, так і на більшовиків. Доповідь А.Чернецького містила заяву, що партія “має тепер переводити в життя пролетарську соціалістичну політику”. Конференція прийняла резолюцію, у якій делегати закликали “до створення одноцільного українського соціалістичного фронту..., щоби станувши на чисто класовому, пролетарському становищі”, порвати “всяку політичну коаліцію і кооперацію з несоціалістичними елементами...”⁸⁸ Резолюція повідомляла про необхідність відновлення організацій УСДП “в душі класової боротьби пролетаріату, під знаменем соціалізму”⁸⁹. Отже, на березневій конференції 1920 р. УСДП уперше поставила вимогу створити “єдиний український соціалістичний фронт” у рамках “одноцільного революційно-соціалістичного фронту”.

Згідно з рішенням березневої конференції УСДП 1920 р., 30 березня А.Чернецький, П.Буняк, Л.Ганкевич і С.Пашкевич подали заяву про вихід з Української національної ради ЗУНР⁹⁰. Водночас 4 квітня 1920 р., ще до підписання Варшавської угоди, соціал-демократ В.Старосольський вийшов з уряду УНР⁹¹. Ця акція була підтримана проводом партії. Головна управа на своєму засіданні 10 червня 1920 р. прийняла резолюцію, у якій підкреслювалося, що партія “не може брати на себе відповідальности за всі наслідки цього договору і тому не бачить можности для представників УСДП брати участь в уряді УНР”⁹². Соціал-демократична преса відзначала недемократичний характер угоди, за якою відходили до Польщі “території з більшістю українського населення за ціну увільнення кількох губерній Придніпрянщини від большевицької влади!”⁹³ Отже, УСДП остаточно розірвала зв’язки не лише з політичним курсом Є.Петрушевича, а й С.Петлюри.

Ідейно-політична криза в УСДП виразно проявилася на партійній конференції 3–4 липня 1920 р. у Львові. В.Темницький проголосив доповідь “Сучасне політичне становище”, у якій домагався, щоб “проти всесвітнього інтернаціонального капіталізму” УСДП виступила “разом з пролетаріатом цілого світу”, й обстоював насамперед “здійснення соціалістичної ідеї”. Доповідач вважав за неможливе в процесі національно-державного будівництва будь-яке співробітництво з “буржуазними, несоціалістичними партіями”⁹⁴. Політична резолюція, прийнята на основі доповіді В.Темницького, оцінила суть історичного моменту – “бій поміж двома... світами: капіталізмом і соціалізмом”. Делегати виступили “проти участі соціал-демократії в коаліційних кабінетах” і “політичної кооперації з несоціалістичними та соціал-опортуністичними партіями”. “Соціалістична Українська республіка, – підкреслювалося в резолюції, – не може мати нічого спільного з державними плянами тих націоналістичних і шовіні-

* Частина членів УНРади, які залишалися під польською окупацією, продовжували виступати як політичне представництво українського народу в 1919–1923 рр.

стичних кругів, які бажають будувати Українську державу на взір теперішніх капіталістично-імперіялістичних держав...”⁹⁵

Таким чином, галицькі соціал-демократи критично оцінювали політику Є.Петрушевича як одного з лідерів української революції. УСДП підтримала “листопадовий зрив” 1918 р. у Галичині, проголошення злуки УНР і ЗУНР, до січня 1919 р. партія, по суті, діяла в єдиному таборі національно-державницьких сил краю. Однак після Акта соборності в січні 1919 р. УСДП відкрито перейшла в опозицію до Є.Петрушевича, що поступово радикалізувалася в умовах польської окупації ЗУНР і надання президенту надзвичайних повноважень диктатора в червні 1919 р. Водночас лідери соціал-демократів підтримували політичний курс соціалістичних урядів Директорії УНР до підписання Варшавської угоди 1920 р. Зневірившись у політичних концепціях Є.Петрушевича й С.Петлюри на середину 1920 р., УСДП не мала виразної політичної стратегії, першою з галицьких партій пішла на відкритий розрив з іншими українськими політичними організаціями в краї. І.Мазепа, колишній голова уряду УНР, наддніпрянський соціал-демократ, у липні 1920 р. після розмови у Львові з лідерами УСДП підсумував, що, на їхню думку, “дальша боротьба з большевиками безвиглядна (безнадійна. – *I.P.*)” і що “режим польський у Галичині далеко гірший, ніж режим на Наддніпрянській Україні під совітською владою”⁹⁶. Газета УНТП “Громадська думка” справедливо писала, що “партія стоїть на розпутьті. Ми ще будемо свідками дальшої еволюції”⁹⁷. УСДП не змогла до кінця виявити державницький підхід у розв’язанні українського питання в період української національної революції 1917–1920 рр.

Ліворадикальна еволюція УСДП, що поєднувалася з посиленням прорадянських симпатій у середовищі соціал-демократів, на початку 1920-х рр. призвела до відкритого переходу партії в комуністичний табір у березні 1923 р. (прокомуністична УСДП на початку 1924 р. була заборонена польською владою), але це є предметом окремого дослідження⁹⁸. Показово, що в умовах проведення політики “українізації” на радянській Україні на радянофільські позиції невдовзі став і Є.Петрушевич, аж доки сталінські репресії і голодомор 1932–1933 рр. не спонукали його до усвідомлення суті радянського режиму. Уперше він відкрито виступив з осудом більшовицької влади лише в 1936 р., тоді ж припинив будь-які контакти з радянськими дипломатами⁹⁹. У свою чергу, відроджена на партійному з’їзді у Львові в грудні 1928 р. УСДП, перебуваючи на демократичних позиціях, у руслі західноєвропейської соціал-демократії, поступово позбулася радянофільських ілюзій, що було також пов’язано з погромом українства в УСРР.

1. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис / Олег Павлишин. – Львів, 2013. – С. 6.
2. Діяльність Української соціал-демократичної партії Галичини досліджуваного періоду висвітлювалася у дослідженнях автора (*див.*: Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський. – К. : Основні цінності, 2004. – 283 с.; Райківський І. VI з’їзд – рубіжна подія в діяльності УСДП / І. Райківський // Політологічний вісник : матеріали Всеукр. наук.-метод. конф. [“Політична думка в Україні: минуле і сучасність”], (Київ, 1–4 лют. 1993 р.). Ч. 2. – К., 1993. – С. 164–174; Райківський І. Політика УСДП і ЗУНР / Ігор Райківський // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю ЗУНР 1–3 листопада 1993 р. : матеріали. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 56–59; Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917–1920 років / Ігор Райківський // Галичина. – 1998. – № 2. – С. 42–55; Райківський І. Діяльність Української соціал-демократичної партії в ЗУНР (листопад 1918 року – липень 1919 року) / Ігор Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 1998. – Вип. I. – С. 110–127; Райківський І. Ліворадикальна еволюція УСДП (1920–1924 рр.) / Ігор Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 1999. – Вип. II. – С. 112–122; Райківський І. Селянсько-робітничий союз у Західній Області УНР / Ігор Райківський // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 220–225; Райківський І. Національна ідея в діяльності української соціал-демократії у Другій Речі Посполитій / Ігор Райківський // Людина і політика. – К., 2002. – № 5. Вересень–жовтень. – С. 74–83; Райківський І. Взаємини українських соціал-демократів Галичини з Польською партією соціалістичною в Другій Речі Посполитій / Ігор Райківський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Вип. 62. – К., 2003. – С. 46–54), а також у кандидатській дисертації “Українська соціал-демократична партія (1918–1939 рр.)” (Львів, 1996. – 20 с.).

3. Діло. – 1918. – 22 жовт.
4. Вперед. – 1918. – 27 листоп.; Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920 / Михайло Лозинський. – Відень, 1922. – С. 31.
5. Целевич К. Перші дні листоп. 1918 року : спомин / К. Целевич // Літопис Червоної калини. – Львів, 1933. – Ч. 11. – С. 9.
6. Ярославин С. Визвольна боротьба на західньо-українських землях у 1918–1923 рр. / Сидір Ярославин. – Филадельфія, 1956. – С. 86.
7. Ф. О. Ш. Листопад 1918 р. / Ф. О. Ш. // Літопис Червоної калини. – Львів, 1937. – Ч. 11. – С. 17.
8. Вперед. – 1918. – 27 листоп.
9. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на Західніх Землях України зі спогадами і життєписами членів комітету виконавців листопадового чину / Михайло Гуцуляк. – Нью-Йорк, 1973. – С. 140.
10. Лозинський М. Назв. праця. – С. 44; Чернецький А. Спомини з мого життя / Антін Чернецький. – Лондон, 1964. – С. 47.
11. Дрогобицький листок. – 1918. – 12 листоп.
12. Альманах Станиславівської землі : зб. матеріялів до історії Станиславова і Станиславівщини / ред.-упоряд. Б. Кравців. – Т. 1. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 128, 129.
13. Ганкевич Л. З минулого нашої партії (Матеріяли до історії УСДП) / Лев Ганкевич // Календар “Вперед”. – Львів, 1920. – С. 31.
14. Ярославин С. Назв. праця. – С. 104.
15. Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв’язані з Першим Листопадом 1918 р. / Лонгин Цегельський. – Нью-Йорк ; Филадельфія, 1960. – С. 219.
16. Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. / Матвій Стахів. – Скрантон, 1959. – Т. 3. – С. 69.
17. Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1985. – Т. II. – С. 238.
18. Цегельський Л. Від легенд до правди... – С. 260.
19. Стахів М. Західня Україна... – Т. 3. – С. 113, 114.
20. Там само. – С. 113.
21. Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років / Олег Павлишин // Україна модерна. – Львів, 1999. – Ч. 4–5. – С. 226, 227, 228.
22. Koko E. Ukraińscy socjaldemokraci galicyjscy w okresie międzywojennym (1918–1939) / Eugeniusz Koko // Ukraińska myśl polityczna w XX wieku. Zeszyty naukowego Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Z. 103. – Kraków, 1993. – S. 129.
23. Куди нам йти? // Дрогобицький листок. – 1919. – 1 трав.
24. Робітничі збори // Республіканець. – 1919. – 20 берез.
25. Република. – 1919. – 28 берез.
26. Нове життя. – 1919. – 28 берез.
27. Франція і Україна // Дрогобицький листок. – 1919. – 4 берез.
28. З України // Наша мета. – 1919. – 25 лют.
29. Koko E. Ukraińscy socjaldemokraci galicyjscy w okresie międzywojennym... – S. 129.
30. Република. – 1919. – 29 берез.
31. Вперед. – 1919. – 23 січ.
32. Республіканець. – 1919. – 22 лют.
33. Там само.
34. Республіканець. – 1919. – 6 берез., 9 берез.
35. Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. / Матвій Стахів. – Скрантон, 1960. – Т. 4. – С. 98.
36. Дем’янчук Д. Така була дійсність в 1918–1919 роках в Галичині / Дмитро Дем’янчук. – Івано-Франківськ, 1965. – С. 82, 83, 351 (у рукописі).
37. Республіканець. – 1919. – 8 лют.
38. Там само. – 11 трав.
39. Там само. – 16 берез.
40. Ярославин С. Назв. праця... – С. 39.
41. Воля. – 1919. – 17 лип.
42. Дем’янчук Д. Назв. праця... – С. 293.
43. Селянсько-робітничий союз // Вперед. – 1919. – 15 лют.
44. Свобода. – 1919. – 13 трав.

45. Звіт з Партійної Конференції Української Соціал-Демократичної Партії Зах. Обл. УНР, яка відбулася дня 28 і 29 марта 1919 р. в Станіславові. – Дрогобич, 1919. – С. 6, 7.
46. Там само. – С. 7, 8.
47. Ганкевич Л. З минулого нашої партії / Лев Ганкевич // Календар “Вперед”. – 1920. – С. 32.
48. Гадзинский В. Революционное движение в Восточной Галиции (конец 1918 и начало 1919 гг.) / Владимир Гадзинский. – М. ; Петроград, [б. р.]. – С. 50.
49. Република. – 1919. – 6 квіт.
50. Там само. – 5 квіт.
51. Республіканець. – 1919. – 3 квіт.
52. Там само. – 3 квіт., 6 квіт.
53. Република. – 1919. – 3 квіт.
54. Там само. – 5 квіт.
55. Стахів М. Західня Україна... – Т. 4. – С. 103.
56. Республіканець. – 13 квіт.
57. Там само. – 6 квіт.
58. З Дрогобиччини // Дрогобицький листок. – 1919. – 1 трав.
59. Потреба об'єднання // Там само. – 7 трав.
60. Дрогобицький листок. – 1919. – 6 квіт.
61. Галицький голос. – 1919. – 12 верес.
62. Винниченко В. Відродження нації / Володимир Винниченко. – К. ; Відень, 1920. – Ч. III. – С. 289, 290.
63. Вперед. – 1919. – 25 жовт.
64. Боротьба. – 1919. – 19 жовт.; Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921 / Ісаак Мазепа. – Прага, 1942. – Т. II. – С. 110, 111.
65. Галицький голос. – 1919. – 12 жовт.; Мазепа І. Творена держава (Боротьба 1919 р.) / Ісаак Мазепа // З історії української революції / І. Мазепа, П. Феденко. – Прага, 1930. – С. 38.
66. Доценко О. Літопис української революції : матеріали й документи до історії української революції. 1917–1923 / Олександр Доценко. – К. ; Львів, 1923. – Т. II. – Кн. 4. – С. 359.
67. Там само. – С. 78.
68. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / Ісидор Нагаєвський. – К., 1993. – С. 306; Павлюк О. Від злуки до розриву (Взаємини урядів УНР та ЗУНР у 1919 році) / О. Павлюк // Наука і суспільство. – К., 1994. – № 7–8. – С. 9.
69. Галицький голос. – 1919. – 16 серп.
70. Боротьба. – 1919. – 12 жовт.
71. Доценко О. Літопис української революції... – С. 317.
72. Боротьба. – 1919. – 17 жовт.
73. Там само. – 22 жовт.
74. Там само. – 19 жовт.
75. Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції / Осип Назарук. – Відень, 1920. – С. 255.
76. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції... – С. 113, 114.
77. Там само. – С. 30, 31.
78. Робітнича газета. – 1919. – 16 жовт.
79. Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917–1920 років / Ігор Райківський // Галичина. – 1998. – № 2. – С. 44.
80. Вперед. – 1919. – 24 груд.
81. Громадська думка. – 1920. – 12 лип.
82. Вперед. – 1919. – 24 груд.
83. Там само. – 30 жовт.
84. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України), ф. 581, оп. 1, спр. 113, арк. 1.
85. Домбчевський Р. На розпутьї / Р. Домбчевський // Соціалістична думка. – 1922. – 5 верес.
86. Вперед. – 1920. – 30 лип.
87. Там само. – 31 берез.
88. Там само. – 30 берез.
89. Там само. – 31 берез.
90. ЦДАІЛ України, ф. 581, оп. 1, спр. 113, арк. 16.
91. Słowo polskie. – 1920. – 26 kwiet.
92. Земля і воля. – 1920. – 20 черв.

93. Вперед. – 1920. – 30 квіт.
 94. Там само. – 7 лип.
 95. Земля і воля. – 1920. – 11 лип.
 96. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921 / Ісаак Мазепа. – Прага, 1943. – Т. III. – С. 47, 48.
 97. Громадська думка. – 1920. – 12 лип.
 98. *Детальніше див.:* Райківський І. Ліворадикальна еволюція УСДП (1920–1924 рр.) / Ігор Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 1999. – Вип. II. – С. 112–122.
 99. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940)... – С. 356.

В статтє освещается политическая деятельность одного из лидеров Украинской революции, президента ЗУНР Евгения Петрушевича в оценке галицких социал-демократов, которые принимали активное участие в борьбе за национально-государственную независимость и соборность Украины в 1918–1920 гг., но находились в оппозиции к политическому курсу правительства ЗОУНР.

Ключевые слова: Е.Петрушевич, ЗУНР, УСДП, украинские социал-демократы.

The article highlights the political activities of one of the leaders of the Ukrainian revolution, President of ZUNR Eugene Petrushevych in assessing of the Galician Social Democrats, who took an active part in the struggle for national independence and state unity of Ukraine in 1918–1920, but were in opposition to the ZOUNR government political course.

Keywords: E.Petrushevych, ZUNR, USDP, Ukrainian Social Democrats.

УДК 94(447) “19”

Михайло СЕНЬКІВ

АКТ ЗЛУКИ ЗУНР Й УНР – ЧЕРГОВА СПРОБА БОРОТЬБИ ЗА СОБОРНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

У статті проаналізовано боротьбу ЗУНР за її злуку з УНР. Показано, що 3 січня 1919 р. Національна Рада прийняла ухвалу “Про злуку ЗУНР з УНР”, а 22 січня 1919 р. у Києві на майдані святої Софії відбулася урочиста церемонія Злуки. Наступного дня Трудовий Конгрес УНР затвердив Маніфест про злуку і ввів до свого складу делегатів Національної Ради. Однак, у зв’язку з тодішніми воєнно-політичними обставинами, ідеологічними розбіжностями між галичанами та наддніпрянцями, а також через відсутність міжнародної підтримки, не вдалося злучити українські землі.

Ключові слова: Акт злуки, соборність українських земель, предвступний договір, ЗУНР, УНР.

Питання “соборності” українських земель бере початок від часів середньовіччя, періоду політичної роздробленості земель давньокіївської держави. Ця багатогранна державницька (самостійницька) ідея відображена в концепціях “Руської трійці” і Кирило-Мефодіївського братства. Ідея соборності пронизує теоретичні праці М.Костомарова, М.Драгоманова, В.Антоновича, М.Грушевського, В.Винниченка, Д.Донцова, І.Лисяка-Рудницького та багатьох інших видатних українців¹. Широкою ходою ідея соборності українських земель постала під час Української революції 1917–1920 рр.

Літератури про предмет, що досліджується, якщо підходити до проблеми конкретно, небагато. Узагальнюючих праць досі теж мало. Серед них варто назвати розвідки І.Ходака², В.Кондратюка³, О.Реєнта⁴, і І.Кураса та В.Солдатенка⁵, М.Кугутяка⁶, А.Бедрія⁷, В.Маркуся⁸, В.Боечко⁹, В.Курила¹⁰, М.Сеньківа¹¹ та ін.

І.Ходак проаналізував Акт злуки УНР і ЗУНР, В.Кондратюк – його морально-політичні наслідки. І.Курас і В.Солдатенко висвітлили проблему соборності та регіональності в українському державотворенні в роки визвольних змагань 1917–1920 рр., М.Кугутяк показав проблему соборності в програмах і діяльності західноукраїнських політичних партій 20–30-х рр. ХХ ст.

У колективній монографії науковців зі Львова описано боротьбу за возз'єднання Західної України з Українською РСР¹². В.Курило висвітлив процес возз'єднання Північної Буковини з Великою Україною. А.Бедрій розкрив Українську державу, створену актом 30 червня 1941 року. В.Маркусь відобразив входження Закарпаття до складу УРСР. Багато цінного матеріалу міститься в статті В.Бочко, яка віддзеркалює історію та проблему формування кордонів України в 1917–1940 рр. У монографії М.Сеньківа нарисово викладено проблему боротьби за соборність українських земель у 1917–1945 рр.

Щоправда, у роки незалежності України історіографія отримала чимало праць про формування української нації, генези самостійницької думки, змагання українського народу за державність і соборність. Серед них розвідки Я.Ісаєвича, В.Смоля, В.Верстюка, Я.Дашкевича, Л.Зашкільняка, С.Кульчицького, М.Литвина та К.Науменка, Б.Тищика й О.Вівчаренка, С.Макарчука, Я.Грицака, О.Добржанського та багатьох ін.

Глибоке вивчення проблеми тільки розпочинається. Саме цим визначається актуальність нашої статті. У розвідці поставлена мета проаналізувати Акт злуки УНР і ЗУНР, показати, чому саме він був знаковою подією вітчизняної історії.

З моменту свого виникнення ЗУНР прагнула Злуки з Великою Україною. Найбільш активними ініціаторами цього були військові, які гостро відчували потребу в допомозі, оскільки велася війна з Польщею. 6 листопада 1918 р. Національна Рада делегувала до Києва О.Назарука й В.Шухевича, які вели переговори з гетьманом Павлом Скоропадським про військову та морально-політичну підтримку Галичині. Гетьман обіцяв відрядити з Києва курінь січових стрільців (1 300 осіб). Український Національний Союз, що готував повстання проти гетьмана, усілякими засобами намагався відмовити січових стрільців. Під впливом УНС стрілецька Рада в Білій Церкві вирішила: “Київ важливіший за Львів, виїзд січових стрільців приведе до того, що повстанці Києва не візьмуть, а січові стрільці Львова не втримають”¹³.

10 листопада 1918 р. Національна Рада доручила Державному Секретаріату “виробити потрібні заходи для з'єднання всіх українських земель в одну державу”¹⁴. Тим часом під тиском Директорії гетьман зрікся влади, передав державний скарб уряду й виїхав за кордон. Знову було відроджено Українську Народну Республіку. 1 грудня 1918 р. у Фастові між ЗУНР й УНР було підписано “предвступний договір” про Злуку обох держав. У першому пункті цього документа говорилося: “Західно-Українська Народня Республіка заявляє цим непохитний намір злитись у найкоротшій часі в одну велику державу з Українською Народньою Республікою – значить, заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілоти, в Українську Народню Республіку”¹⁵.

Грудневий договір у двох окремих оригіналах по одному для кожної республіки міг бути опублікований за згодою урядів. Його підписали: від УНР – В.Винниченко, С.Петлюра, Ф.Швець, П.Андрієвський, від ЗУНР – Л.Цегельський, Д.Левицький.

Підсумки переговорів стали предметом серйозних дебатів. Проти об'єднання виступив посол у Відні В.Липинський. Він радив лідерам ЗУНР не йти на негайну й беззастережну злуку, бо, мовляв, майбутнє УНР – непевне. Антанта, казав він, планує відбудову Росії в її старих кордонах, тому західноукраїнські землі мають більше шансів, ніж УНР, на отримання незалежності з рук Антанти, оскільки вона відстоює право народів колишньої Австро-Угорщини на самовизначення.

Непевність у стабільності влади Директорії висловлював Д.Левицький. Підписуючи “предвступний договір”, він говорив, що мав враження, ніби скаче в темряву. Не вірили в міцність і тривкість Директорії й інші депутати Національної Ради. Вони були впевнені, що прямують у хаос та анархію. Згодом Л.Цегельський писав, що депутати мали таке відчуття, ніби вони здорову частину України пришивають до зараженого божевіллям організму. Проте більшість членів Національної Ради дотримувались іншої думки. Справа Східної Галичини, мовляв, ще не вирішена Антантою. І краще утриматися від однозначного рішення, а в самому законі про об'єднання обумовити собі національно-територіальну автономію¹⁶.

Національна Рада, беручи до уваги важку воєнну ситуацію, вирішила видати Закон про об'єднання українських держав. 3 січня 1919 р. справа злуки обох держав стала предметом на-

рад першої сесії розширеної Національної Ради, яка в кінці грудня 1918 р. через воєнний стан переїхала до Станіславова. Після доповіді голови уряду Сидора Голубовича й виступів багатьох присутніх Семен Вітик зачитав “Ухвалу Української Національної Ради з дня 3 січня 1919 р. про злуку ЗУНР з УНР”, яка була з великим піднесенням одностайно прийнята. “Українська Національна Рада, – зазначалося в ній, – виконуючи право самовизначення українського народу, проголошує торжественно з’єднання з нинішнім днем ЗУНР з УНР в одну, одноцілну, суверенну Народню Республіку. До часу, коли зберуться Установчі Збори з’єдиненої республіки, владу на території бувшої ЗУНР виконує Українська Національна Рада”¹⁷.

Після цього Євген Петрушевич виголосив промову, у якій підкреслювалося: “Ухвалений закон залишиться в нашій історії одною з найкращих дат. По лінії з’єднання не було між нами двох думок. Сьогоднішній крок піднесе нашого духа й скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня існує тільки одна Українська Народня Республіка. Нехай вона живе!”¹⁸.

З приводу цієї історичної ухвали Національну Раду привітали представники УНР – Роман Трохименко й Закарпаття – Степан Клочурак. Останній наголосив на тому, що галицькі українці подали помічну руку, допомогли їм злучитися з Галичиною, а через неї і з Великою Україною в єдину соборну Україну від Тиси до Кубані.

Увечері 3 січня 1919 р., о сьомій годині пополудні, відбулися в Станіславові військовий парад і народна маніфестація на честь Злуки. Парад приймали, стоячи на балконі готелю “Австрія”, голова Національної Ради Є.Петрушевич, Державний секретар військових справ Д.Вітовський та інші.

На честь омріяного віками єднання українського народу пройшли також святкові маніфестації в Стрию і Золочеві (5 січня), Жовкві (7 січня), в інших містах краю¹⁹.

Цей історичний документ про Злуку з ентузіазмом зустріла Галицька армія. Настрій стрільців УГА відобразив у спеціальному Універсалі Державний секретар полковник Дмитро Вітовський 4 січня 1919 р.: “Жовніри! Після чотирьох з половиною років муки, ридання й жалоби сповнилась народна воля! Зі сльозами радості сповіщаємо Вам велике слово: вчора упав кордон між українськими землями і від вчора ми всі вже громадяни великої Народної Республіки. Українська Національна Рада ухвалила у Станіславові одностайними оплесками злуку всіх земель Західно-Української Народної Республіки з Наддніпрянською Україною!

За що гинули на кривавих судах батьки, діди і прадіди наші, за що проливали кров століттями, заскородили ребра ворогів герої, від п’ятсот літ не діждалися, сходячи в могили без просвітку, – то присуджено дістати нам під велику годину народження нового світа!

Ще хвиля кривавого зусилля – і слово станеться ділом! З крові і пожежі та руїни встане Велика Україна, що принесе нам землю і волно...”²⁰.

Після різдвяних свят у Галичину прибув міністр УНР М.Шаповал. У Золочеві він перед вояками УГА заявив: “По злуці українських земель кожний ворог стає спільним українським ворогом і проти його посягань повинні спільно стати всі українці. В українсько-польській війні допоможе Велика Україна галичанам одягом і воячим приладдям. Дещо вже переслалося, багато що поспіє, а в потребі придуть брати з-над Дніпра, щоб відперти спільно ляцького наїзника, щоби спільно пролітою кров’ю звільнити на ділі соборність усіх українських земель...”²¹.

16 січня 1919 р. делегація на чолі з Л.Бачинським і С.Витвицьким виїхала зі Станіславова через Ходорів – Тернопіль до Києва. Високу делегацію склали: Д.Вітовський, Л.Цегельський, Р.Перфецький, С.Вітик, Т.Старух, О.Безпалко, письменник Василь Стефаник, усього 36 делегатів від Галичини, Північної Буковини й Закарпаття.

Урочиста церемонія Злуки відбулася 22 січня 1919 р. на майдані святої Софії в присутності десятків тисяч киян. Першим виступив голова галицької делегації Д.Бачинський. Він сказав: “Світла Директоріє і Високий Уряде Української Народної Республіки! На цій історичній площі ... стоїмо оце ми, законні й вольними голосами нашого народу вибрані представниками Західної України, а саме Галичини, Буковини і Закарпатської Русі, та доносимо Вам і заявляємо прилюдно перед усім народом України, перед усім світом і перед лицем історії, що ми ... власною волею хочемо і бажаємо обновити національно-державну єдність нашого народу, що існувала за Володимира Великого та Ярослава Мудрого, – до якої стреміли наші великі гетьмани Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко та Іван Мазепа. Від сьогодні Західна

Україна лучиться з Великою Україною в одно нероздільне тіло, соборну та суверенну державу. У виконанні того я прошу пана доктора Льонгина Цегельського, державного секретаря закордонних справ Західно-Української Народної Республіки, відчитати грамоту до Директорії”²².

Л.Цегельський, озвучивши цей історичний документ, передав слово членові галицької делегації Ярославу Олесницькому, який відчитав грамоту до Директорії французькою мовою. У відповідь глава Директорії Володимир Винниченко запросив до слова члена Директорії Ф.Швеця, який урочисто проголосив Універсал про Злуку.

Підкреслюючи морально-політичний характер акту Злуки, слід наголосити на тому, що він віддзеркалював прагнення двох частин української нації до державної єдності. В Універсалі Директорії УНР із цього приводу відзначалося: “Од нині воєдино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина, Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна.

Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмерли кращі сини України.

Од нині є єдина незалежна Українська Народня Республіка.

Од нині народ Український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об’єднаними дружніми зусиллями всіх своїх синів будувати нероздільну, самостійну Державу Українську на благо і щастя всього її трудового люду”²³.

23 січня 1919 р. відбувся в Києві Трудовий Конгрес УНР. Він опинився у важкій ситуації. Більшовицька армія підходила до Києва. На самому Конгресі розгорнулася міжпартійна боротьба з питань політичної орієнтації. Партія українських есерів, яка мала на конгресі найбільше делегатів, поділилася на три групи: ліву (“боротьбисти”), яка виступала за радянську владу; праву, що відстоювала демократичний соціалізм, і центр (під проводом М.Грушевського), який наполягав на передачі влади “Трудовим радам селянських і робітничих депутатів”. Головою Конгресу було обрано галичанина Семена Вітика, а його заступником – колишнього посла до австрійського парламенту селянина Тимофія Старуха. Конгресу вдалось упорядкувати найнеобхідніші справи, зокрема, розглянути питання про злуку. “Галичина та Наддніпрянщина, – підкреслив у своєму виступі голова галицької делегації Д.Бачинський, – це дві рідні сестри, яким треба лучити спільне добро і зло, щастя та нещастя. Отже, є потреба негайної злуки обох частин України”²⁴.

Після дебатів Конгрес затвердив Маніфест про злуку і ввів до свого складу делегатів Національної Ради. На наступній сесії 28 січня 1919 р. Конгрес доповнив Директорію представником ЗУНР, головою Національної Ради Є.Петрушевичем. ЗУНР стала тепер називатися “Західною областю УНР” (ЗО УНР).

Реалізуючи спільні домовленості, уряд УНР виділив для відбудови прикарпатської економіки 500 млн гривень. Крім того, асигнував низку цільових проектів – відродження товариства “Сільський господар” (2 млн гривень), для українського шкільництва й Національного музею у Львові (1 млн гривень), відбудову галицьких залізниць, допомогу галичанам-біженцям, сім’ям загиблих стрільців. Галицькій армії було надано допомогу озброєнням і військовими кадрами. Лише в березні 1919 р. для знедоленого війною галицького населення надійшло з Наддніпрянщини: 730 вагонів цукру, 213 – борошна, 223 – збіжжя, 127 – інших продуктів. Повсюди – у Києві, Одесі, на Херсонщині – створювалися громадські “фонди”, “загони” і “корпуси” допомоги Галичині, які збирали речові, продуктові й медичні пожертви, мобілізували добровольців у Галицьку армію”²⁵.

Проте об’єднання ЗУНР й УНР практично не було реалізовано. “Це проголошення української соборності було великим історичним актом, – відзначав останній прем’єр-міністр уряду УНР І.Мазепа. – Але фактично воно мало лише декларативне значіння. На цих умовах твердо стояв Галицький уряд і Директорія з цим погодилася”²⁶. Таку ж думку висловлювали політичні діячі ЗУНР С.Витвицький, С.Баран та інші. Зрештою, організація влади не змінилася й обидві держави продовжували надсилати свої окремі місії за кордон”²⁷.

Історик Орест Субтельний стверджує: “...Між Директорією Петлюри й диктаторством Петрушевича існували досить непевні стосунки. Теоретично Директорія була всеукраїнським урядом і тому претендувала на верховенство; проте на практиці саме західноукраїнський уряд мав сильнішу армію, ефективніший апарат управління й тому не бажав дотримуватись полі-

тики, з якою не погоджувався. По-друге, обидва уряди розходились в ідейних переконаннях. Директорія складалася майже виключно із представників лівих партій, тим часом як західно-український уряд спирався на ліберальні партії з виразними консервативними тенденціями. Внаслідок цього східняки звинувачували галичан у “реакційності”, а останні, відповідаючи компліментами на комплімент, називали перших “напівбільшовиками”. Галичани, що вирізнялися високою організованістю й національною свідомістю, із зневагою дивилися на організаційну розхлябаність східних українців, їхній соціальний радикалізм і схильність до імпровізаторства. Зі свого боку східні українці вважали галичан провінційними, збюрократизованими й нездатними зрозуміти конфлікт на Україні в широкому контексті. Отже, на передній план з усією очевидністю виступали глибокі культурні, психологічні й політичні розбіжності, які накопичувалися між східними й західними українцями протягом століть”²⁸.

“Об’єднати два уряди було неможливо: цьому перешкождали й ідеологічні, і персональні причини, – пише відомий український історик з діаспори Н.Полонська-Василенко. – Провід ЗУНР був безпартійний, антисоціалістичний, провід УНР був соціалістичний; провід УНР вважав за можливе переговори й союз з советським урядом, щоб спільно подолати “Добровольчу армію” Денікіна, і взагалі, з самого початку готовий був прийняти програму большевиків за умовою, що на Україні будуть встановлені ради українські, а не московські; провід ЗУНР ставив подвійну мету: боротьбу з Польщею та советською Росією і готовий був на спілку з Денікіним.

До цього треба додати персональні моменти: Петлюра і увесь провід УНР вважали обрання Петрушевича на диктатора недемократичним, незаконним; Петрушевич і увесь провід ЗУНР вважали становище Петлюри на чолі Директорії за шкідливе для справи, і кожна опозиція проти Петлюри знаходила моральну підтримку серед галицького проводу”²⁹.

Таким чином, ЗУНР прагнула злуки з УНР. Найбільш активними ініціаторами цього процесу були військові, які гостро відчували потребу в допомозі, оскільки велася запекла війна з Польщею. 22 січня 1919 р. у Києві на майдані святої Софії відбулася урочиста церемонія Злуки. Наступного дня Трудовий Конгрес УНР затвердив Маніфест про злуку й увів до свого складу делегатів Національної Ради. ЗУНР стала тепер називатися “Західною областю УНР”. Однак, у зв’язку з тодішніми воєнно-політичними обставинами, ідеологічними розбіжностями між буржуазно-демократичними галичанами та соціалістами-наддніпрянцями, а також через відсутність міжнародної підтримки, реального об’єднання не сталося. Злука мала декларативний характер. Проте сам факт проголошення Акта злуки є знаковою подією нашої вітчизняної історії. Він підтвердив перед світом перспективний напрям розвитку української нації, невідворотність відродження на геополітичному просторі Європи Української держави, істинної спадкоємиці Київської Русі.

1. Кондратюк В. О. Злука УНР і ЗУНР – чергова спроба реалізувати ідею соборності українських етнічних земель / В. О. Кондратюк, С. В. Кондратюк // Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарні науки. – Львів : Вид-во Львів. комерц. акад., 2010. – Вип. 9. – С. 44.
2. Ходак І. Соборна Україна / І. Ходак // Літопис Червоної калини. – 1992. – № 10–12. – С. 3–7.
3. Кондратюк В. Назв. праця. – С. 43–50.
4. Реєнт О. П. Україна соборна / О. П. Реєнт // Наукові розвідки і рецензії. – К. : Генеза, 2006. – 156 с.
5. Курас І. Ф. Соборність і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.) / І. Ф. Курас, В. Ф. Солдатенко. – К. : Вежа, 2001. – 248 с.
6. Кугутяк М. Проблема соборності у програмах і діяльності західноукраїнських політичних партій 20-х – 30-х рр. ХХ ст. / М. В. Кугутяк // Духовність України : Галичина – Наддніпрянщина – Донеччина : III Міжнар. наук. конф. (Черкаси, 9–10 груд. 2005 р.). – Черкаси, 2005. – С. 72–80.
7. Бедрій А. Українська держава, створена актом 30 червня 1941 / В. Бедрій. – Дрогобич : Відродження, 1996. – 96 с.
8. Маркусь В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України. 1944–1945 рр. / В. Маркусь. – К. : Україна, 1991. – 109 с.
9. Боечко В. Кордони України: історія та проблема формування. 1917–1940 рр. / В. Боечко, О. Ганжа, Б. Захарчук // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 62–68.

10. Курило В. М. В авангарді боротьби за возз'єднання / В. М. Курило, М. І. Панчук, М. В. Троян. – К. : Політвидав, 1985. – 282 с.
11. Сеньків М. В. З історії боротьби за соборність українських земель / М. В. Сеньків. – Дрогобич : Відродження, 1999. – 162 с.
12. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / від. ред. Ю. Сливка. – К. : Наук. думка, 1989. – 480 с.
13. Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття / І. Нагаєвський. – К. : Укр. письм., 1994. – С. 187.
14. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / М. Лозинський. – Прага, 1922. – С. 75.
15. Конституційні акти України. – К. : Філософ. і соціол. думка, 1992. – С. 108.
16. Чередниченко В. Від Брестської угоди до Варшавського договору / В. Чередниченко // Під прапором ленінізму. – 1990. – № 20. – С. 77.
17. Вісник державних законів і розпоряджень ЗО УНР. – 1919. – Вип. 1. – 31 січ.
18. Січовий голос. – 1919. – 6 січ.
19. Ходак І. Назв. праця. – С. 5.
20. Український скиталець. – 1923. – № 15. – 1 серп.
21. Ходак І. Назв. праця. – С. 5.
22. Сеньків М. В. Назв. праця. – С. 15.
23. Конституційні акти України. – С. 107.
24. Литвин М. Р. Історія ЗУНР / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів : Олір, 1996. – С. 134, 135.
25. Литвин М. Р. Визвольні змагання 1914–1920 рр. / М. Р. Литвин // Історія України. – Львів : Світ, 1996. – С. 244.
26. Чередниченко В. Назв. праця. – С. 78.
27. Полонська-Василенко Н. Історія України. 1900–1923 / Н. Полонська-Василенко. – К. : Пам'ятки України, 1991. – С. 114.
28. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – С. 326.
29. Полонська-Василенко Н. Назв. праця. – С. 117.

В статтє проанализовано боротьбу ЗУНР за воссоединение с УНР. Показано, что 3 января 1919 г. Национальный Совет принял Постановление “О воссоединении ЗУНР с УНР”, а 22 января 1919 г. в Киеве на площади святой Софии произошла торжественная церемония воссоединения. На следующий день Трудовой Конгресс УНР утвердил Манифест о Злуке и дополнил свой состав делегатами Национального Совета. Однако в связи с тогдашними военно-политическими обстоятельствами, идеологическими разногласиями между галичанами и надднепрянцами, а также из-за отсутствия международной поддержки воссоединение носило декларационный характер.

Ключевые слова: *Акт воссоединения, соборность украинских земель, предвступительный договор, ЗУНР, УНР.*

The struggle of the Western Ukrainian People's Republic for the union with the Ukrainian People's Republic is analyzed in the article. It has been shown that on January 3, 1919 the Ukrainian National Council proclaimed “the Act of the Union of the Western Ukrainian People's Republic with the Ukrainian People's Republic”, and on January 22, 1919 there was a ceremony of the Union on the St. Sophia's square in Kyiv. The next day the Labour Congress of the Ukrainian People's Republic approved the Manifesto of the union and delegated new members into the National Council. The Western Ukrainian People's Republic was renamed into “the Western region of the Ukrainian People's Republic”. But because of the military, political situation and the ideological differences between the Galicians and the over Dnieper Ukrainians and also the lack of the international support the union of the Ukrainian lands failed.

Keywords: *the Act of the Union, the unity of the Ukrainian lands, the preliminary agreement, the Western Ukrainian People's Republic, the Ukrainian People's Republic.*

УДК 338.43.02: 94 (477)

*Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА, Богдан САВЧУК***СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ЗУНР:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

У статті досліджуються історико-правові засади соціально-економічної політики в Західно-Українській Народній Республіці. Характеризується законодавча діяльність ЗУНР, а також нормативно-правові акти, які регламентували повноваження органів влади й управління в соціально-економічній сфері.

Ключові слова: Західно-Українська Народна Республіка, соціально-економічна політика, Державний секретаріат ЗУНР, земельна реформа, промисловість, фінанси, податкова система.

Упорядкувати організацію державного механізму, забезпечити функціонування органів влади, визначити основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики й вирішити проблему правового забезпечення її реалізації – усі ці завдання постали перед лідерами Західно-Української Народної Республіки, що виникла в листопаді 1918 р. на уламках “клаптикової” Австро-Угорської імперії. З огляду на значні збитки, завдані господарству Східної Галичини під час військових подій 1914–1918 рр., особливо гострими й болючими для ЗУНР виявилися соціально-економічні питання. Перетворення регіону на арену бойових дій, пересування армій спричинили зруйнування десятків міст і містечок, майже повністю було спалено 650 сіл, знищено 1/5 житлових будинків, 240 тис. господарських об’єктів¹. Нестабільність, нестача продовольства, економічна скрута важким тягарем лягли на плечі населення краю. Отже, питання про те, яким чином ЗУНР намагалася подолати негативні явища в господарському житті, які законодавчі кроки щодо вирішення першочергових соціально-економічних проблем було зроблено керівниками держави з метою здійснення глибоких і системних змін, має актуальне наукове значення.

Обрана нами проблема знайшла відображення в працях О.Карпенка², М.Литвина й К.Науменка³, Б.Тищика, О.Вівчаренка та Н.Лешковича⁴, О.Павлишина⁵, Я.Малика⁶, Р.Тимченка⁷ та ін. Однак низка питань залишилася поза увагою дослідників.

Мета нашої статті – установити пріоритетні напрями соціально-економічної політики ЗУНР і дослідити її правове забезпечення.

Про основні засади державного будівництва Українська Національна Рада проголосила в програмній Декларації, опублікованій 5 листопада. Усі громадяни “без різниці мови, віри, роду, стану чи пола будуть справді рівні... – ішлося в документі, – а демократичний лад, опертий на загальнім, рівнім виборчим праві... забезпечить верховний голос у державі демосові, масам робочого народу”. Передбачалося також проведення справедливої земельної реформи, запровадження 8-годинного робочого дня і забезпечення повної охорони праці⁸. Керівництво новоутвореної Української держави усвідомлювало, що стабільність ситуації буде залежати від того, чи зможе ЗУНР вирішити ці питання.

Проте конкретних правових актів, які б узаконили ці обіцянки, УНРада не спішила приймати, зосередивши свою головну увагу на формуванні органів влади й управління. До складу Державного секретаріату – уряду ЗУНР, утвореного 9 листопада 1918 року, входило 15 секретарств: внутрішніх справ, зовнішніх справ, військових справ, фінансів, юстиції, торгівлі та промислу, шляхів, земельних справ, харчових справ, пошти й телеграфу, праці та суспільної опіки, суспільного здоров’я, освіти, публічних робіт, віросповідання.

До січня 1919 р. Державний секретаріат очолював Кость Левицький. Перші кроки, зроблені урядом ЗУНР під його керівництвом, спрямовувалися на те, щоб узяти під контроль економічне життя краю. Із цією метою було введено обмеження на експорт нафти і нафтових продуктів (бензину, машинної олії, парафіну, озокериту)⁹. Посилення контролю над торгівлею тютюновими виробами планувалося здійснити шляхом уведення відповідних концесій. Концесія терміном на три місяці в місцевостях з населенням понад десять тисяч мешканців

коштувала 500 корон, у населених пунктах з кількістю жителів від п'яти до десяти тисяч – 400, в інших – по 300, а загалом у результаті таких нововведень планувалося отримати близько 100 млн корон річного доходу¹⁰. Окремими заходами Державний секретаріат мав намір відрегулювати торгівлю худобою, а також узяти під свою опіку збір і реалізацію врожаю за 1918 р.¹¹

Для швидкого налагодження економічного життя в краї Державний секретаріат розширив повноваження представників місцевої влади. За Законом “Про адміністрацію Західно-української Народної Республіки” від 16 листопада 1918 року вищим представником влади в повіті ставав повітовий комісар, а отже, він отримував право вносити свої корективи й у господарські відносини на місцях¹². Повітові комісари охоче користувалися такими повноваженнями. Наприклад, самбірський повітовий комісаріат з 15 грудня 1918 р. упровадив “повітовий додатковий податок від шинкування і продажу трунків”, а також увів обов'язкове декларування запасів спирту для шинкарів і продавців¹³.

Окремими заходами Державний секретаріат намагався вирішити фінансові питання. Із цією метою було частково реорганізовано Крайову дирекцію скарбу: діяли Скарбова сторожа, Скарбова митниця, Державний касир, Державний контролер. Очолив службу Омелян Сасвич¹⁴. Контролери стежили за розподілом коштів для виплати заробітної плати держслужбовцям, здійснювали контроль за дотриманням повітовими комісарами державних монополій¹⁵.

Таким чином, відразу після проголошення ЗУНР і до початку 1919 р. уряд намагався визначити шляхи подолання економічної кризи. Однак це завдання було доволі складним, а після відходу 22 листопада 1918 р. зі Львова українських військ було проблематично провести навіть засідання уряду. Більш-менш активну роботу Державного секретаріату вдалося налагодити лише в січні 1919 р. у Станиславові, де було сформовано новий кабінет міністрів, який очолив Сидір Голубович¹⁶.

Напрями роботи нового складу уряду ЗУНР були окреслені в програмовій заяві “До громадян держави” від 3 січня. У параграфі 6 цього документа одним із найважливіших завдань Державного секретаріату було визначено “раціональну відбудову краю і піднесенє пільної та промислової продукції, планову і систематичну соціалізацію вже нині дозрілих до неї галузей народного господарства”. Передбачалося створити відповідну комісію, яка повинна була розробити план відбудови. У параграфі 7 були означені риси земельної реформи, пов'язані з “вивласненням великої земельної власності і земель мертвої руки”, наділи якої б отримали “безземельні і малоземельні селяни, особливо воєнні, інваліди”¹⁷. У податковій сфері декларувалися введення прогресивного дохідного податку, ліквідація монополій¹⁸.

Констатуємо, що аграрне питання на порядку денному нового уряду стало одним із пріоритетних. Як згадували учасники подій, “земельна справа забирала найбільше праці Української Національної Ради. Над нею працювали всі політичні партії і окрема комісія УН Ради”¹⁹. До складу земельної комісії увійшли: д-р Северин Данилович, Петро Шекерик, Мартин Королюк, Іван Макух, о. Северин Маяковський, о. Степан Онишкевич, Семен Вітик та ін.²⁰

Для швидкого вирішення земельного питання на першому засіданні комісії, що відбулося 31 січня 1919 р., було запропоновано поширити на території ЗУНР земельний закон Директорії, прийнятий 8 січня 1919 р., відповідно до Акту Злуки. Ця пропозиція деякою мірою відбивала погляди тієї частини галичан, яка піддавалася впливу соціальних демагогічних гасел і сподівалася, що ЗУНР також вилучить землі в поміщиків без викупу й цим задовольнить запити селянства. У газеті “Республіканець” появилася стаття, у якій йшлося про те, що Директорія “уже прийняла схожий закон” і що “нарід домагався злуки на те, щоби закони виходили із Києва, щоби ми були з'єдинені і мали рівні права і обов'язки”²¹. Проте, на відміну від Директорії, ЗУНР не хотіла йти популістським шляхом, а намагалася виважено розв'язати аграрне питання, усвідомлюючи його актуальність і значимість.

Діячі ЗУНР негативно оцінили земельний закон Директорії, оскільки він скасовував приватну власність, а УНРада не наслідилася посягнути на руйнацію підвалин економічного життя західних країн, на підтримку яких дуже розраховувала. На засіданні УНРади 3 квітня 1919 р. депутат С.Данилович наголосив: “Мусимо дати землю народові за викупом. Хто говорить, що маємо вивласнювати без викупу, той хоче, щоби ми робили революцію проти всього світу, який може нас повалити”²². Водночас діячі ЗУНР усвідомлювали, що зволікання у

вирішенні земельної проблеми негативно впливає на авторитет влади й загалом сприяє дестабілізації економічного життя. Тому було прийнято рішення негайно приступити до підготовки самостійного земельного законодавства²³.

У січні-лютому 1919 р. земельна комісія прийняла ряд резолюцій, які стосувалися практичної діяльності уряду ЗУНР в аграрній сфері й зобов'язували Раду державних секретарів розробити розпорядження із цього приводу. Відповідно, 18 січня 1919 р. Державний секретаріат внутрішніх справ видав обіжник повітовим комісарам щодо організації весняно-польових робіт, у якому було розроблено рекомендації місцевій владі як забезпечити обробіток усіх посівних площ²⁴.

21 лютого Державні секретарства земельних і внутрішніх справ видали розпорядження “В справі примусової управи землі на рік 1919”, яким установлювалося, що “всі ґрунти, пригожі до рільної культури, мають бути управлені і нікому не вільно лишити придатного до культури ґрунту облогом”. Якщо власник поля не мав можливості чи бажання його обробити, – наділ переходив державі й далі, відповідно до рішення громадської рільничої комісії, передавався в оренду іншому власникові, як правило, з малоземельних чи безземельних селян. Аналогічні правила вводилися щодо використання сільськогосподарського реманенту.

Відомості про неможливість чи небажання користуватися земельними ділянками їхні власники зобов'язувалися подати до 10 березня 1919 р. У разі порушення вимог цього розпорядку землевласники підлягали штрафу від 200 до 500 корон за кожен гектар землі. За навмисну протидію, у результаті якої обробіток і засів землі унеможлилювались, установлювалася кримінальна відповідальність: винного могли засудити до ув'язнення терміном від одного до шести місяців і накласти штраф до 50 тисяч корон²⁵. Очевидним було те, що керманічі ЗУНР розуміли складність ситуації, адже затвердження аграрного законодавства потребувало часу, а організація посівної кампанії мала на меті забезпечити врожай улітку 1919 р., наповнити ринок сільськогосподарською продукцією і послабити продовольчу кризу.

Як свідчать історичні джерела, процес обговорення земельного закону був важким і насиченим. Було складено декілька проектів, які детально обговорювалися в земельній комісії та на засіданнях Української Національної Ради. 4 лютого 1919 р., на одному з таких засідань, С.Голубович оголосив головні тези одного з проектів: 1) вивласнення більшої земельної посілості через викуп; 2) узаконення приватної власності; 3) установлення мінімуму угідь, які не приватизуються; 4) обмеження прав успадкування й обкладання боргом; 5) передання великих лісових комплексів у державну власність; 6) право набувати земельну власність закріплювалося лише за безземельними й малоземельними; 7) сплата за землю могла відбуватися шляхом індемнізації (кредитної сплати)²⁶.

Проект викликав неоднозначні оцінки громадськості, виникла дискусія щодо шляхів вирішення аграрного питання, у ході якої представники різних політичних сил, груп депутатів готували й надсилали на обговорення до земельної комісії свої проекти закону про земельну реформу. Серед запропонованих на обговорення УНРади варіантів більш раціональними було визнано законопроекти, розроблені Левом Бачинським і Северином Даниловичем. На думку Л.Бачинського, слід було примусово викупити землю від власників земельних угідь, розмір яких перевищував установлений максимум, і передати землю в спадкове володіння малоземельному або безземельному селянину в тих розмірах, які власник міг обробити разом зі своєю родиною, обумовивши, що право успадкування землі поширювалося тільки на найближчу рідню. Л.Бачинський заперечував доцільність передачі землі в спільну власність громади, стверджуючи, що через притаманний галицькому селянству індивідуалізм такі господарства можуть бути занедбані, тому пропонував, щоб наділи, що не оброблялися впродовж двох років, підлягали конфіскації²⁷.

Проект С.Даниловича віддавав перевагу “передачі великої посілості громадам для колективної господарки”, тобто йшла мова про переведення земель великої власності (розміром 50–100 моргів) до “народного земельного фонду” для колективного господарювання. Землями із цього фонду мали розпоряджатися громадські земельні ради, обрані місцевим населенням шляхом голосування²⁸.

Обговорення майбутнього закону проходило на сесіях УНРади, що відбувалися 4–15 лютого й 4–7 березня 1919 р.²⁹ Дискусійність проблеми змусила відкласти прийняття рішення до другої половини березня 1919 р., а до того часу Державний секретаріат внутрішніх справ зобов'язувався розповсюдити для обговорення по селах три найбільш прийнятні проекти (урядової комісії, Л.Бачинського й С.Даниловича)³⁰.

У результаті дискусій 14 квітня затвердили проект земельної реформи Л.Бачинського. Головна ідея закону – вивласнення великого землеволодіння і наділення землею малоземельних і безземельних селян. Конфіскації підлягали землі поміщицькі, монастирські, церковні, єпископські, ерекціональні й фундаційні. Без відшкодування конфісковувалися домени австро-угорської династії; землі, власники яких виступили проти державності ЗОУНР, а також здобуті спекуляцією чи збройним шляхом доменальні володіння. Ліси переходили у володіння держави, річки ставали спільними для володіння громад, за винятком судно- і лісоплавних. Пасовиська й полонини, за винятком тих, які були власністю селян, також переходили в розпорядження громад. Конфісковані землі мали передаватися до спеціального лісового й земельного фондів, які контролювалися Державним секретаріатом і спеціальними земельними комісіями. Землю отримували малоземельні та безземельні військові, їхні сім'ї, вдови й сироти, а також виділялися землі “...для творення взірцевих господарств, рільничих шкіл, промислових, просвітніх, добродійних і загально корисних завдань...” Передбачалося покарання за самовільне захоплення землі та знищення майна ув'язненням чи грошовим штрафом 10 тис. корон³¹.

На вади закону вказував відомий український історик О.Карпенко. Він звернув увагу на те, що наділення селян землею не могло розпочатися до закінчення війни, до повернення військових додому. Таким чином, вирішення найболючішого питання відкладалося на невизначений термін. По-друге, у законі не було нічого сказано про форму конфіскації – з відшкодуванням чи ні. Розв'язання цього питання відкладалося до майбутнього парламенту. По-третє, не вказувалося, за платню чи без неї наділялися землею нові власники. Це теж мав вирішити сейм³².

Про недосконалість земельної реформи ЗУНР під час зустрічі з відомим громадсько-політичним діячем Лонгином Цегельським говорив і польський поміщик граф Бадені. Магнат погоджувався, що земельна реформа на користь малоземельних селян була “політично необхідна”, але вважав, що “економічно – це шкода для держави, а соціально – лиш тимчасове заспокоєння”. “Реформа розв'яже соціальну сільську проблему тільки на одне покоління, – переконував Бадені. – Річ у тім, що в нас забагато народу хоче жити з ріллі, – в тому ціле лихо”. “Якщо ви, панове, хочете врятувати Українську державу від соціальних потрясінь, то мусите створити велику промисловість”, – цитував Л.Цегельський графа³³.

Наступ армії Галлера й відступ Української галицької армії за р. Збруч зробили неможливим скликання парламенту і, відповідно, упровадження земельного закону в життя. Тому законодавча діяльність ЗУНР (ЗОУНР) щодо вирішення аграрного питання виявилася безрезультатною.

Катастрофічного характеру, особливо навесні 1919 р., набула харчова проблема. Поставки продуктів із Наддніпрянщини, політика уряду ЗУНР, спрямована на контроль і регламентацію витрат продуктів, не принесли тривалого результату. Показовими в цьому плані є розпорядки Державного секретаріату внутрішніх справ “Про обмеження вживання м'яса” і “Про борошно, хліб та мучні страви”. Згідно з першим документом, вводилася заборона на вживання м'яса й м'ясних продуктів у середу та п'ятницю кожного тижня. Це не стосувалося військових їдалень чи тих, які обслуговують воїнів³⁴. Згідно з другим документом, під час випікання хліба й печива чи інших виробів належало домішувати до тіста 25% картоплі, цукру або “інших пригожих складників”. Регламентувався й продаж хліба в закладах харчування, а повітові комісари отримували право встановлювати ціни на дану продукцію залежно від регіону³⁵. Кара за недотримання цих розпорядків передбачалася 5 тис. гривень чи арешт до 6 місяців.

Непродуманою і непослідовною виявилася політика ЗУНР і в промисловій сфері. Уряд не визнав доцільним проведення націоналізації промислових підприємств, шахт, нафтових вишок тощо, а обмежився встановленням контролю над їхнім функціонуванням з боку Державного секретаріату публічних робіт. Цій інституції підпорядковувалися “гірничі уряди по цілій

області, управи державних салін, державна рафінерія нафти,.. до нього належав також нагляд над приватними гірничими підприємствами³⁶.

Державний секретаріат публічних робіт узяв під своє управління всі державні склади будівельних матеріалів і приступив до господарської відбудови краю. Відповідно до виданого обіжника, повітові комісаріати зобов'язувалися надати можливість населенню придбати матеріали для відбудови зруйнованих помешкань. Так, селяни отримали можливість заготовляти в усіх, без винятку, лісах не більше 20 куб. метрів будівельного дерева, витрати за які мали покриватися з фондів повітових комісаріатів³⁷.

2 березня 1919 р. Державний секретаріат видав розпорядок, за яким усі фізичні та юридичні особи, які володіли концесією на видобуток нафти, передавали 22% із видобутого державній фабриці в Дрогобичі³⁸. Важливість нафтової промисловості для держави демонструє розпорядок Державного секретаріату військових справ про утворення нафтового округу в Дрогобичі під його підпорядкуванням. “Всі нафтові громади ... враз з Дрогобичом лучиться над ним в “Команду нафтового округу” з осідком в Бориславі”, – говорилося в розпорядку. Завданням цієї Команди було встановлення суворого контролю над видобутком і продажем нафти³⁹. І все ж, як зазначають М.Литвин і К.Науменко, Секретаріату торгівлі і промислу не вдалося монополізувати нафтовидобуток і контролювати нафтобізнес. Окремі ділки, зокрема, продавали за спекулятивною ціною – у 20–30 разів дорожче – великі партії дрогобицької нафти в Тернополі. Робилися спроби її контрабандного вивезення до Угорщини⁴⁰.

Координацію державної фінансово-економічної політики, спрямованої на реалізацію головних завдань держави щодо ефективного фінансового й економічного розвитку ЗУНР, здійснювало Державне секретарство фінансів, у яке входили: департамент митних зборів, департамент простих податків, департамент державної скарбниці, науково-статистичний відділ, комітет з народних заощаджень і страхування життя, Українська експедиція заготовки державних паперів та інші підрозділи, а також Державне секретарство публічних робіт, яке взяло під своє управління облік і забезпечення ресурсів для чіткої організації виробництва в різних галузях народного господарства⁴¹. Однією з ключових ланок у реалізації механізму проведення урядом фінансово-економічної політики в державі були повітові комісари, котрі й у цьому контексті наділялися широкими повноваженнями⁴².

Варто зауважити, що така структура вимагала нових кадрів, котрих бракувало для вирішення поточних справ, оскільки поляки відмовлялися співпрацювати з владою⁴³. На початку січня 1919 р. у Станиславові було сформовано фінансову комісію. До неї ввійшли: Семен Вітик, Микола Лагодинський, Лев Петрушевич, Антін Горбачовський, Андрій Манько, Теодор Ваньо, Лев Бачинський, Михайло Король, Северин Данилович, Григорій Матіаш⁴⁴.

Протягом листопада 1918 і до липня 1919 років було видано низку нормативно-правових актів, які мали забезпечити правові основи бюджетної, грошової, банківської, податкової систем. Зокрема, “Обіжник Державного секретаріату Фінансів про організацію митної служби і відділів скарбової сторожі” (2 грудня 1918 р.), “Обіжник Державного секретаріату Фінансів про дирекції скарбових округів” (3 грудня 1918 р.), “Обіжник Державного секретаріату Фінансів про організацію роботи фінансових органів” (9 грудня 1918 р.), “Розпорядок Державного секретаріату Фінансів про продовження мораторії для правно-приватних грошових домагань супроти довжників на території Західноукраїнської Народної Республіки” (12 грудня 1918 р.), “Розпорядок Державного секретаріату Фінансів про порядок перевезення тютюнових виробів” (8 грудня 1918 р.)⁴⁵. Був розроблений комплекс заходів щодо ефективного фінансово-економічного розвитку держави, а також окреслені повноваження та юрисдикція державних органів.

Стабілізуючим чинником фінансової системи ЗУНР був той факт, що попри монополізацію й оподаткування основних промислових товарів влада кардинально не втручалася в існуючу практику фінансово-майнових відносин. Розпорядженням Державного секретаріату фінансів від 12 грудня 1918 р. був продовжений мораторій для правно-приватних грошових претензій, установлених австрійським міністерством 24 червня 1918 р. Вимоги оплати векселів або чеків відкладалися до 30 червня 1919 р. включно.

Економічні чинники об'єднавчого процесу УНР і ЗУНР та брак достатньої кількості корон у державних касах змусив уряд упроваджувати в обіг гривню спочатку як засіб платежу,

опісля як обов'язкову грошову одиницю разом із коронами⁴⁶. Ухвала УНРади про впровадження валюти була прийнята 4 квітня. Передбачалося впровадження в обіг гривень на рівні з короновою валютою та карбованців. Обігова вартість однієї гривні складала одну корону, а один карбованець відповідав двом гривням або двом коронам. Ухвала зобов'язувала “всі державні і автономічні уряди, інституції і приватні особи приймати при виплатах нарівні з коронами гривні і карбованці”. За відмову приймати нову валюту передбачалося покарання арештом до 6 місяців чи грошовою карою до 50 тис. гривень⁴⁷. Незважаючи на ці заходи, гривня не стала основною валютою, населення продовжувало користуватись австрійськими коронами, до яких було більше довіри⁴⁸. Головним недоліком фінансової системи країни була відсутність затвердженого бюджету, відповідно кошти відходили без чіткого на те плану.

Одним із пріоритетних завдань діяльності фінансових органів стало наповнення державної скарбниці й забезпечення достатнього готівкового обігу. Для реального наповнення бюджету передбачалося: “стягати залеблі податки з тим, щоби не переслідувати податковими жаданнями найбідніших верств і знищених війною власників; сконцентрувати в державній скарбниці, зглядно перекинути готівку в державних касах з тих місць, де її забагато – до порожніх кас і розписати внутрішню державну позичку”. Щодо останнього, то пропонувалося також долучити до цієї позички й австрійську військову, “аби таким чином увільнити населення від многоти австрійських паперів”⁴⁹. Проте невідомо, чи вдалось уряду здійснити цей проект.

Стосовно зовнішніх торговельних зносин, то основним партнером ЗУНР у цій справі була Угорщина. Перші торговельні контакти обох країн започаткувало доручення від 10 лютого 1919 р. сотникові Ярославу Біберовичу в перевезенні шести вагонів паперу з Відня та Будапешта до Станиславова в обмін на нафту⁵⁰. 23 березня 1919 р. газета “Нове життя” повідомляла про ратифікацію окремої торговельної угоди між ЗУНР й Угорщиною. Друга сторона зобов'язувалася доставити насіння для засівів, рільничі машини, ліки в обмін на нафту⁵¹. Проте говорити про часті зовнішні торгові операції не доводиться. У зв'язку з військовими діями, торгівля з Польщею і Румунією була неможливою, а Чехословаччина оголосила про свій нейтралітет.

Соціальна складова нормативно-правових актів охоплювала набагато ширше коло питань, ніж економічна. Причина цього пояснювалася важким становищем після війни та становленням нової держави, оскільки неврегульованість, наприклад, питання заробітної плати могло призвести до збурення в суспільстві й повалення існуючої влади. З іншого боку, варто відзначити, що населення краю з розумінням ставилося до реалізації соціально-економічної політики уряду.

Серйозною проблемою молодого держави виявилось кадрове питання виконавчих інституцій. Закон “Про тимчасову адміністрацію” від 16 листопада 1918 р. містив пункт про нові кадри. У разі складення письмової присяги (приречення) на вірність ЗУНР урядникам і службовцям Австро-Угорщини дозволялося зберігати займану посаду до подальших вказівок⁵². У такий спосіб було врегульовано питання кадрового забезпечення судової системи⁵³, митної справи та відділів скарбової охорони⁵⁴, транспортних службовців⁵⁵, поштових функціонерів⁵⁶. Для залучення молодих кадрів організувалася скорочена підготовка працівників судів⁵⁷, судової служби⁵⁸.

18 березня 1919 р. Державний секретаріат внутрішніх справ видав розпорядок “Про спеціальні вимоги до урядників державної адміністративної служби”. Згідно з документом до служби в державних органах допускалися тільки громадяни УНР “бездоганного поведеня, що володіють вповні українською мовою в слові і письмі і не переступили сорокового року життя”. Остання постанова не стосувалася до діючих службовців. Окремо встановлювалися вимоги до службовців: займати посади мали право особи без судимості за кримінальні злочини, неідедатні, неоплатні боржники чи ті, “що своїм поведнем викличуть публичне згіршене”. Регламентувалися відносини між керівництвом і підлеглими (“спорідненне ані посвоячене в лінії прямій без обмеження, а в лінії бічній до другого степеня”). Установлювались обов'язкові усні та письмові державні іспити, а кандидат, котрий двічі не складав екзамену, зі служби звільнявся⁵⁹.

Окремим документом від 16 лютого 1919 р. установлювалася заборона на подорожі все-редині чи за межі держави для цивільних осіб. Для переїзду в межах повіту впроваджувалася

посвідка громадського уряду, у якій вказувалось ім'я, прізвище, звання і статус, місце постійного проживання та опис зовнішніх рис особи. Діяло посвідчення впродовж місяця і було платним. Для подорожі за межі повіту вимагалася перепустка, складена на основі посвідки, виданої громадським урядом. Вимагались уточнення місця і мети, часу та важливості подорожі й опис особи. Для виїзду до УНР перепустку видавав управитель державного повітового комісаріату, а підтверджувала окружна військова влада. Виїзд за межі держави відбувався виключно через паспорт, який видавав Державний секретаріат закордонних справ. Отримували його з подання посвідки, затвердженої громадським урядом і місцевою чи військовою владою, описом особи, фотографією та внеском в 35 корон⁶⁰.

Інша група нормативних актів регулювала соціальне забезпечення населення. Була введена норма надання одноразового надзвичайного додатка державним службовцям, пенсіонерам, вдовам і сиротам. Перший такий розпорядок датований 26 січня 1919 р. У ньому йшлося, що, у зв'язку з фінансовою кризою, з 1 лютого “урядникам і іншим державним функціонерам, управненим до емеритури (пенсіонерам), вдовам і сиротам по них, та особам, котрі побирають дари з ласки (Gnadengabe) треба виплатити в тім самім часі сей одноразовий додаток в способі і розмірі поданім в §7 розпорядку...”⁶¹

Про конкретні суми дізнаємось із розпорядку Державного секретаріату від 16 лютого, який стосувався виплат учителям, пенсіонерам, вдовам і сиротам по них. Документ розділяв учителів на “активних” і “пенсіонованих”, куди відносились і вдови та сироти. У свою чергу, перші також поділялися на вчителів народних і виділових шкіл, а другі включали ще і вдів та сиріт. На розмір допомоги впливали стаж роботи й кількість членів сім'ї. Так, один учитель народної школи зі стажем до 10 років отримував 243 корони; той же вчитель у виділовій школі – 318 корон. Найбільше отримували вчителі, сім'ї яких складались із понад шести осіб – 1 014 і 1 233 корони відповідно. “Пенсіоновані” учителі, а також вдови й сироти отримували значно меншу допомогу. Так, учитель із стажем понад 20 років у школах двох типів отримував 189 корон; вдовам учителів народних шкіл за понад 15 років служби виплачували 144 корони, а вдовам виділових шкіл – 162 корони, сироти отримували до 90 корон⁶².

Чи були здійснені виплати невідомо, але 8 березня 1919 р. Державний секретаріат знову видав розпорядок “Про одноразову надзвичайну допомогу для державних функціонерів і учителів”. Різниця з попередніми розпорядками такого типу полягала в збільшенні кількості коштів для отримання. Інші суми повинні були отримати й учителі. Так, “активному” учителю з 10 роками стажу в народній школі належало 340,20 корони, а колезі з виділової школи – 445,20 корони. Найбільшу виплату отримували вчителі з понад 6-ма особами в сім'ї, що мали стаж до 40-ка років у виділових школах – 1 726,20 корони. Більші суми коштів отримували, згідно з розпорядком, пенсіоновані вчителі, вдови по учителях і сироти. Виплати, відповідно до розпорядку, передбачалося здійснити протягом березня 1919 р.⁶³

Розпорядки про виплату таких самих додатків було видано й 25 квітня. Розширилася кількість тих, хто отримував допомогу. Крім працюючих державних службовців, пенсіонерів, вдів і сиріт по них та залізничників⁶⁴, учителів⁶⁵, додаток отримали вдови й сироти по греко-католицьких священниках⁶⁶. Окремим законом передбачалося встановлення військового додатка для сімей, чоловіків яких мобілізували на фронт⁶⁷.

Проводилися заходи для підвищення постійних заробітних плат державним функціонерам і службовцям. Так, наприклад, окремим законом УНРади від 10 лютого 1919 р. установлювалися добові для депутатів. Їхня сума складала 50 корон за час їхньої присутності на сесії і роботі в комісіях. Крім цього, для них скасовувалася плата за проїзд залізницею, а ті, хто проживав на відстані від 2-х км від станцій, отримували за кожний кілометр 3 корони. У разі невідвідування сесій без поважних причин депутати втрачали право на добові⁶⁸. На 100% було збільшено оплату праці службовцям Державної жандармерії⁶⁹.

Серед негативних тенденцій варто відзначити невирішеність робітничого питання. Законом від 12 квітня 1919 р. установлювався 8-годинний робочий день для робітників на підприємствах усіх форм власності. Така норма могла переглядатись у порозумінні з робітничими організаціями, зі встановленням понаднормової оплати. Для підприємств із безперервною працею вводився окремий розпорядок: початок робочого дня о 6-й годині, зміна повинна всту-

пати у 2-й після обіду й о 10-й годині вечора. Закон не поширювався на робітників, що працювали на земельних наділах, а у випадку виникнення суперечок їхнє вирішення покладалося на окрему комісію з робітників і власників⁷⁰. Уряд оминув обіцянку соціального захисту робітників, соціальної допомоги та підвищення заробітних плат.

В умовах складної соціально-економічної ситуації гострою проблемою постала боротьба з хабарництвом. Розпорядком від 22 квітня 1919 р. хабарником вважався той, “хто за сповнюване уряду або публичного обов’язку приймає або дає (безпосередньо чи посередньо) законно неоправдану заплату або яку небудь іншу користь, хоч би се була лиш принука до правильного сповнювання, о скільки вчинок не підпадає під постанови карного закону”. Покарання передбачало сплату грошового штрафу до 10 тис. гривень або арешт до трьох місяців. При повторенні злочину кара подвоювалась⁷¹.

Таким чином, у період існування Західно-Української Народної Республіки була створена відповідна правова основа соціально-економічної діяльності органів влади й управління. Керівники ЗУНР допустили ряд серйозних помилок і прорахунків, що негативно впливало на авторитет влади.

1. Знуждоване село // Діло. – 1925. – Ч. 60. – С. 1.
2. Західно-Українська Республіка 1918–1923 [Текст] : історія / кер. авт. кол. і відп. ред. Олександр Карпенко. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. – 628 с.
3. Литвин М. Р. Історія ЗУНР [Текст] / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко ; НАН України, Ін-т українознав. – Львів : Олір, 1995. – 361 с.
4. Тищик Б. Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.) : [Монографія] / Б. Тищик, О. Вівчаренко, Н. Лешкович. – Львів ; Івано-Франківськ : Світ, 2000. – 271 с.
5. Павлишин О. Є. Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис / О. Павлишин ; Ін-т іст. дослідж. ЛНУ ім. І. Франка, Програми дослідж. модерної іст. та сусп-ва України ім. П. Яцика. – Львів : Манускрипт-Львів, 2013. – 400 с.; його ж. Підготовка аграрної реформи в ЗОУНР // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6 : Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиція. – С. 170–183.
6. Малик Я. Державна аграрна політика Західноукраїнської Народної Республіки / Я. Малик // Демократичне врядування. Науковий вісник. – 2008. – Вип. 2. – С. 84–88.
7. Тимченко Р. Соціально-економічна політика ЗУНР (ЗОУНР) / Р. Тимченко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років : зб. наук. статей / голов. ред. Р. Я. Пиріг. – Вип. 8. – К. : Ін-т іст. НАН України, 2012.
8. Литвин М. Р. Історія ЗУНР : [Текст] / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко ; НАН України, Ін-т українознав. – Львів : Олір, 1995. – С. 77.
9. Діло. – 1918. – 19 листоп.
10. Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом ЗУНР. – Станіславів, 1918. – С. 8–9; 12–13; Тимченко Р. Соціально-економічна політика ЗУНР (ЗОУНР) / Р. Тимченко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років : зб. наук. статей / голов. ред. Р. Я. Пиріг. – К. : Ін-т іст. НАН України, 2012. – Вип. 8. – С. 168.
11. Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом ЗУНР. – Станіславів, 1918. – С. 25–26.
12. Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом ЗУНР. – Станіславів, 1918. – С. 9–10.
13. Наддністрянські вісти. – 1919. – 13 січ.
14. Західно-Українська народна республіка 1918–1923 [Текст] : ілюстрована історія / авт., голов. ред. і кер. авт. кол. М. Кугутяк. – Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008. – С. 192.
15. Там само. – С. 193.
16. Нове життя. – 1919. – 3 січ.
17. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 [Текст] : документи і матеріали : у 5 т. 8 кн. – Т. 2 : Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2001. – С. 144–145.
18. Там само.
19. Стахів М. Західня Україна: нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. [Текст] / М. Стахів // Скрентон. – 1960. – Т. IV. – С. 75.
20. Нове життя. – 1919. – 7 січ.

21. Республіканець. – 1919. – 8 лют.
22. Республіка. – 1919. – 6 квіт.
23. Малькін В. П. Земельне питання в Україні в умовах революції 1917–1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / В. П. Малькін ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2009. – С. 15.
24. Тимченко Р. Земельна реформа ЗУНР (ЗОУНР) 1919 р. / Р. Тимченко // Український історичний збірник. – 2012. – Вип. 15. – С. 109.
25. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – 2 берез. – Вип. 3. – С. 18–20.
26. Република. – 1919. – 7 лют.
27. Нове життя. – 1919. – 3 лют.
28. Там само.
29. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923... – С. 299–322.
30. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923... – С. 183–209.
31. Република. – 1919. – 8 трав.
32. Західно-Українська Республіка 1918–1923 [Текст] : історія / кер. авт. кол. і відп. ред. Олександр Карпенко. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. – С. 212.
33. Цегельський Л. Від легенд до правди: спомини про події в Україні пов'язані з Першим листоп. 1918 р. / Л. Цегельський / передм. Я. Шашкевича. – Львів : Свічадо, 2003. – С. 89–90.
34. Там само. – С. 57.
35. Там само. – С. 58.
36. Тищик Б. Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.) : [Монографія] / Б. Тищик, О. Вівчаренко, Н. Лешкович. – Львів ; Івано-Франківськ : Світ, 2000. – С. 115.
37. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923... – С. 218–220.
38. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – 2 берез. – Вип. 3. – С. 11.
39. Тищик Б. Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.) : [Монографія] / Б. Тищик, О. Вівчаренко, Н. Лешкович. – Львів ; Івано-Франківськ : Світ, 2000. – С. 115.
40. Литвин М. Р. Історія ЗУНР [Текст] / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів : Ін-т українознав. НАН України, 1995. – С. 95.
41. Кишакевич Л. Ю. Фінансово-економічна політика ЗУНР: історико-правовий вимір : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ю. Л. Кишакевич ; Нац. ун-т “Львівська політехніка”, 2014. – С. 7.
42. Там само. – С. 8.
43. Збірник законів, розпорядків та обіжників... – С. 13.
44. Нове життя. – 1919. – 7 січ.
45. Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом ЗУНР. – Станіславів, 1918. – С. 10–14.
46. Західно-Українська народна республіка 1918–1923 [Текст] : ілюстрована історія / авт., гол. ред. і кер. авт. кол. М. Кугутяк. – Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008. – С. 209.
47. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – 30 квіт. – Вип. 8. – С. 55.
48. Тимченко Р. Соціально-економічна політика ЗУНР (ЗОУНР) / Р. Тимченко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років : зб. наук. статей / голов. ред. Р. Я. Пиріг. – К. : Ін-т іст. НАН України, 2012. – Вип. 8. – С. 174.
49. Діло. – 1918. – 20 листоп.
50. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 рр. Документи і матеріали : у 5 т. / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ, 2009. – Т. 5 : у 3 кн. – Кн. 1 : Зовнішня політика і міжнародне становище. 1918–1919 рр. – С. 71.
51. Нове життя. – 1919. – 23 берез.
52. Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом ЗУНР. – Станіславів, 1918. – С. 5–7.
53. Там само. – С. 4–5.
54. Там само. – С. 10–11.
55. Там само. – С. 22.
56. Там само. – С. 18.
57. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – 2 берез. – Вип. 3. – С. 9.

58. Там само.
59. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – 26 берез. – Вип. 7. – С. 46–47.
60. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – 2 берез. – Вип. 3. – С. 13–14.
61. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – 31 січ. – Вип. 1. – С. 4.
62. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – 2 берез. – Вип. 3. – С. 15–16.
63. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – 17 берез. – Вип. 4. – С. 31–33.
64. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – 30 квіт. – Вип. 8. – С. 64.
65. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923... – С. 374.
66. Там само. – С. 373.
67. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – 24 берез. – Вип. 6. – С. 39–42.
68. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – 2 берез. – Вип. 3. – С. 7–8.
69. Там само. – С. 55–56.
70. Там само. – С. 59.
71. Там само. – С. 63.

В статье исследуются историко-правовые аспекты социально-экономической политики в Западно-Украинской Народной Республике. Дана характеристика законодательной деятельности ЗУНР, а также нормативно-правовые акты, которые регламентируют власть и управление в социально-экономической области.

Ключевые слова: *Западно-Украинская Народная Республика, социально-экономическая политика, Государственный секретариат ЗУНР, земельная реформа, промышленность, финансы, налоговая система.*

This article explores the historical and legal principles of social and economic policy in the West Ukrainian National Republic. It is characterized the legislative activity of the Western Ukrainian National Republic as well as regulatory and legal deeds, which regulated the powers of the government and management in social and economic sphere.

Keywords: *Western Ukrainian National Republic, social and economic policy, state secretariat of the Western Ukrainian National Republic, land reform, industry, finance, tax system.*

УДК 329.14

Андрій МІЩУК, Мар'яна МІЩУК

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ ПЕРІОДУ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Стаття присвячена дослідженню організаційної структури Української радикальної партії, однієї з найбільш активних у політичному відношенні партій у соціально-політичному житті Західної України 1918–1923 рр. Показано, що радикальні сили робили політичне життя в регіоні більш активним і постійно боролися за творення незалежної України.

Ключові слова: *організаційна структура, політичне життя, політичні сили, суверенітет, незалежність.*

Політична партія є організованою частиною суспільства, а тому її функціонування в політичній системі великою мірою залежить від рівня внутрішньопартійної організації. Саме

тому одним із найважливіших елементів її визначення, відповідно до поглядів відомого французького соціолога Моріса Дюверже, є організаційна структура.

Це усвідомлювали й діячі Української радикальної партії (далі – УРП), однієї з найвпливовіших західноукраїнських політичних партій міжвоєнного періоду. Для посилення своєї реальної ваги в суспільно-політичному житті радикали вважали за необхідне здійснити організацію основної маси населення краю для боротьби за національно-політичне й соціально-економічне визволення. У зв'язку із цим, своє першочергове завдання партійний провід убачав в організаційній розбудові УРП.

Метою дослідження є комплексне, об'єктивне вивчення організаційної структури УРП в умовах визвольної боротьби українців періоду ЗУНР.

Перші спроби дослідження ролі радикальної партії в історії західноукраїнських земель у цілому та її організаційної роботи зокрема робилися ще у 20–30-х рр. ХХ ст., окремі з них здійснювали самі діячі партії. Найціннішими серед таких праць є, безсумнівно, мемуари голови УРП І.Макуха¹ та твори її активних діячів – К.Коберського², М.Стахіва³, що дають нам певні уявлення про організаційну структуру партії. Значний матеріал міститься й у західноукраїнській пресі досліджуваного періоду – часописах “Громадський Голос”, “Народ”, “Діло”.

Основною соціальною опорою радикалів стало селянство, яке становило понад 90% населення краю: “Наше національне і соціальне змагання мусить мати свою основу в селянстві. Таке є становище УСРП у цій справі”⁴. Усі свої національні й соціальні прагнення члени УРП пов'язували з українським селянством, яке, на їхню думку, залишалось носієм традицій національного життя і національного духу.

Якщо РУРП, незважаючи на значний ідейний вплив на партійно-політичне життя краю, як організаційно-політичний організм була не досить міцною, нараховуючи на поч. ХХ ст. 2 000 осіб, то її правонаступниця УРП уже була побудована на засадах міцної організаційної структури, характеризувалася великою кількістю членів (переважно із середовища селянства), між якими встановився тісний і постійний зв'язок. Центральний партійний апарат опирався на систему організованих місцевих осередків.

Перемога національно-демократичної революції й утворення Західно-Української Народної Республіки дали змогу провідним політичним діячам радикальної партії зосередити свою діяльність власне у цьому напрямі.

Уже 22–23 березня 1919 р. у Станіславові проходив Крайовий з'їзд УРП за участю понад 100 делегатів, які репрезентували 22 повіти Галичини. Учасники з'їзду обрали членів Головної управи й ухвалили провести швидкими темпами відбудову партійної організації. Головою радикальної партії було обрано Л.Бачинського, який замінив на цій посаді М.Лагодинського.

Найвищим органом УРП став партійний з'їзд, який скликався Головною управою партії один раз на рік, а за потреби, якщо цього вимагали члени третини повітових організацій, і частіше. Виконавчими повноваженнями наділялася Головна управа в складі 20 постійних членів і заступників.

На місцевому рівні організація здійснювалася таким чином: у кожному місті та селі створювалася місцева громада, яка обирала місцеву управу загальною кількістю п'ять членів. Повітові громади формували ширшу повітову управу, що складалася з голів місцевих повітових управ, які з-поміж себе обирали п'ять членів тіснішої повітової управи⁵.

Така чітка організація партії забезпечувала швидке та якісне вирішення всіх питань, оскільки кожний її структурний елемент виконував конкретно визначені функції: партійний з'їзд розглядав діяльність партії за попередній період, затверджував план роботи на наступний рік та обирав Головну управу, яка стежила за виконанням постанов партійного з'їзду, забезпечувала нормальне функціонування пресових органів, приймала нових членів та обирала голову партії. Вирішення більш вагомих справ (затвердження кандидатів на послів до вищих державних законодавчих і виконавчих органів влади, взаємозв'язки з іншими політичними партіями) покладалося на Ширшу управу, до складу якої, окрім членів Головної управи, входили ще й голови всіх повітових управ. Місцеві та повітові управи відстоювали на місцевому рівні інтереси селянства, проводили активні виборчі акції до громадських рад і державних органів влади,

дбали про поширення партійної преси та літератури, проводили збори, скликали віча й збирали партійний податок (одну третину залишали на власні потреби, другу – надсилали повітовим управам і, нарешті, третю – передавали в розпорядження Головної управи)⁶.

Однак, незважаючи на таку узгоджену партійну роботу, усередині УРП спостерігались і певні деструктивні процеси: К.Трильовський (член військової та земельної комісії УНРади), Г.Дувірак, П.Шекерик-Доників звинуватили керівництво партії – М.Лагодинського, Л.Бачинського та І.Макуха – у бездіяльності, консерватизмі та втраті політичного обличчя і ще 14 лютого утворили в УНРаді “Селянсько-радикальний клуб”⁷. Група Трильовського виступила з ідеєю докорінної реорганізації партії. 16 лютого 1919 р. у Коломиї відбулася конференція Селянсько-радикальної партії (далі – СРП), учасники якої (321 делегат) проголосили себе загальнопартійним форумом. Було обрано партійну управу. Головою новоствореної партії став К.Трильовський. Не висунувши власної, члени СРП у своїх резолюціях зазначили, що вони успадковують давню партійну програму та доручають спеціальній комісії протягом двох місяців розробити необхідні зміни й представити їх з’їзду УРП. Осередки селянсько-радикальної партії діяли в Богородчанському, Коломийському, Косівському, Печеніжинському та Снятинському повітах, не проявляючи, однак, жодних істотних впливів на партійне життя краю⁸.

Таку поведінку К.Трильовського, що була глибоким порушенням партійної дисципліни, різко засудили делегати з’їзду УРП у Станіславові та постановили виключити його із членів партії⁹.

Члени УРП активізували свою роботу на всіх напрямках партійно-політичної діяльності. Від 20 лютого 1919 р. у Станіславові розпочато видавництво газети “Народ”, головним редактором якої став Микола Балицький, а його співробітниками – Микола Федюшка (літературний псевдонім – М.Євшан) і Микита Шаповал (літературний псевдонім – М.Сріблянський)¹⁰. Активно працювали радикали й у всіх структурних елементах партійної організації: у Головній управі (18 травня 1919 р. відбулося засідання Головної управи УРП, на якому її головою було обрано С.Даниловича, оскільки (попередній голова І.Макух подав у відставку, зазначивши, що “заняття в державному секретаріаті не дозволять йому зайнятися з цілою енергією справами партії”), на повітовому (14 травня 1919 р. відбувся з’їзд 42 делегатів партії Товмацького повіту) і місцевому рівнях (6 квітня 1919 р. у Городенці проведено збори членів УРП)¹¹.

Проте вже із серпня 1919 р. УРП майже не проявляла ніякої діяльності, адже в роки війни партійні організаційні структури практично припинили своє існування. Провідні члени партії – І.Макух, В.Лисий, М.Балицький, Г.Ракочий, О.Назарук – відправилися за Збруч, а інша частина діячів емігрувала до Відня та Праги. У краї залишилися лише Л.Бачинський, С.Данилович і П.Лаврук, однак на той час вони не могли поставити партію на рівень вагомого чинника політичного життя західноукраїнського суспільства¹².

Свою організаційну діяльність УРП відновила формально на початку листопада 1920 р.: 6 та 7 листопада у Львові відбувалося засідання Головної управи партії, учасники якого засвідчили відновлення діяльності УРП, а також підтримали постанову про співпрацю з державницькими силами в УНРаді та в Міжпартійній раді єдиним національним фронтом¹³.

Зважаючи на складну суспільно-політичну ситуацію, відбудова організаційної структури партії відбувалася досить повільно. Чимала частина її діячів продовжувала перебувати в концтаборах і в’язницях, а окремі були виключені з партійних лав через “повоєнний занепад національно-політичної моралі”¹⁴. До того ж у 1922 р. була здійснена спроба поновити діяльність СРП: у с. Іспас Коломийського повіту колишній посол Державної Ради у Відні П.Лаврук створив організаційний центр з відновлення партії та з 8 жовтня 1922 р. почав видавати “Радикальний Голос”¹⁵. Усе це викликало глибокий протест радикалів. Від імені Генерального секретаріату УРП І.Салагуб, І.Волошин, О.Навроцький та О.Павлів опублікували комунікат, у якому рішуче заявили про те, що “новоповсталий анонімний “Організаційний Комітет Селянської Радикальної Партії”, який скривається за особу бувшого посла П.Лаврука, не є партійною установою УРП”¹⁶.

Організаційна робота членів партії значно активізувалась із поверненням до Львова молодшої генерації радикалів: О.Навроцького, О.Павліва, В.Кіцули, Р.Дашкевича, Т.Нички, О.Ко-

берського, С.Терлецького. Уже 1922 р. було відновлено видавництво друкованого партійного органу (“Громадський голос”), головним редактором якого став О.Павлів.

Протягом 1921–1923 рр. у складних умовах польського окупаційного режиму радикали провели велику організаційну роботу, у якій головний наголос робили на якість членів, а не на їхню кількість. У нових умовах суспільно-політичного розвитку партія мала бути пристосована до суспільно-політичної боротьби, а тому її члени повинні були проявляти високий рівень ідейності та дисципліни.

У 1923 р. УРП остаточно стала організованою силою, очистивши свої ряди від тих елементів, особистісні характеристики яких зламалися під час війни або в перші повоєнні роки.

У той час значну увагу Головна управа партії приділяла відновленню функціонування старих повітових організацій і творенню нових. За станом на весну 1923 р. уже існувало та діяло 22 повітові організації УРП.

Отже, УРП мала чітко оформлену, точно визначену та добре розвинену організаційну структуру. Внутрішня партійна організація радикалів відзначалася демократизмом, що дало їм змогу відіграти важливу роль у політичному житті суспільства. У своїй діяльності члени партії завжди прагнули до політичної демократії і боролися проти диктаторських, реакційних тенденцій, адже УРП, як і будь-яка інша політична партія, яка прагнула до встановлення демократичного устрою в державі, добре усвідомлювала необхідність підтримки та захисту демократичних цінностей і прав людини насамперед у своїй організації.

1. Макух І. На народній службі / І. Макух. – Детройт, 1960. – 565 с.
2. Коберський К. Українське народництво по обох боках Збруча / К. Коберський. – Львів ; Коломия, 1924. – 158 с.
3. Стахів М. Західна Україна в державнім будівництві та обороні. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони 1918–1923 рр. : у 6 т. / М. Стахів. – Скрентон, 1960. – Т. 4. – 192 с.
4. Ще про єдність українського працюючого народу і дещо про марксистів // Громадський голос. – 1939. – 4 берез. – Ч. 8. – С. 3.
5. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 309 Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів 1873–1939, 1941–1944 рр., оп. 1 1757–1946 рр., копії з 1741 р., спр. 2602. Письмо группы членов Украинской радикальной партии о работе партийного съезда, арк. 1.
6. Наша програма // Народ. – 1919. – 30 марта. – С. 1–3.
7. Морозюк В. “Січовий Батько” і його діти / В. Морозюк // Перевал. – 1999. – № 4. – С. 100–111.
8. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 2, оп. 1, спр. 793. Донесення поветовых староств о деятельности украинской крестьянской партии (УСРП) на территории воеводства, арк. 5.
9. Наша програма // Народ. – 1919. – 30 марта. – С. 1–3.
10. Стахів М. Назв. праця. – С. 93.
11. Ухвали Головної Управи УРП // Народ. – 1919. – 20 мая. – С. 1.
12. ЦДІАЛ України, ф. 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921 рр., оп. 8 Президіальний відділ (1900–1928 рр.), спр. 3808. Донесення староств і поліційних влад, листування з Міністерством внутрішніх справ про страйки і демонстрації робітників залізниці (1900–1921), арк. 90.
13. Макух І. Назв. праця. – С. 301.
14. Там само. – С. 313–314.
15. Селянсько-радикальна партія // Діло. – 1922. – 13 жовт. – С. 3.
16. Там само.

Статья посвящена исследованию организационной структуры Украинской радикальной партии, одной из наиболее активных в политическом отношении партий в социально-политической жизни Западной Украины 1918–1923 гг. Показано, что радикальные силы делали политическую жизнь в регионе более активной и постоянно боролись за создание независимой Украины.

Ключевые слова: *организационная структура, политическая жизнь, политические силы, суверенитет, независимость.*

The article is devoted to the research of the organization structure of the Ukraine Radical Party, one of the most active in political respect parties in the social-political life of the Western-Ukrainian lands in 1918–

1923. It is shown, that radical forces made political life in the region more active and that all this time they defend the main aim of the nation which was the creation of the Ukrainian sovereign state.

Keywords: the organization structure, the political life, the political forces, sovereignty, independence.

UDK 74:94(477.8)

Mykola Marchuk

EDUCATIONAL COMPONENT OF POLITICS OF WEST UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC

The article examines national revival in education during the period of ZUNR. The author tries to describe the education policy of ZUNR government and the influence of events in Central Ukraine.

Key words: national revival, education, educational policy, national teaching, schools.

The twentieth century in the life of the Ukrainian people - is the period of ups and downs of state national independence, in which a search for new ways of the own state constructing had reached its greatest activity.

The First World War of 1914-1918 had resulted to disintegration of Austria-Hungarian and Russian empires. The new postwar world order recognized the right of nations to self-determination as one of fundamental principles. Versailles system accepted the independence of the new national states in Europe. After the difficult war years the favorable possibility of a national Ukrainian state establishing was formed, as a result of political maneuvers and plans.

Andriy Chaikovsky, a famous Ukrainian public figure, recognized that «none of Ukrainians shall not take to the grave that he knows and what he has not experienced and what can be a common interest even in a small corner of our land, but should be one requirement: objectivity and conscientiousness in the affairs presentation - only this chronicle may be a true picture of all that was happening then, right or wrong». Therefore, understanding of the events, phenomena and processes, which had a crucial importance for the development of the Ukrainian nation, its self-affirmation, is one of the priority directions for scientific research.

The national liberation movement in Western Ukraine was intensified, definitely, by the February and October revolutions in Russia, the Central Rada formation and the Ukrainian People's Republic proclamation. From the first days of Ukrainian national-democratic revolution the creative energy of conscious Ukrainians was heading towards the practical creation of a new life. Leading public figures of education, science, culture considered it necessary to immediately ensure the implementation of the natural right on national education for the Ukrainian people. The first and second All Ukrainian Teacher conventions (in April and August 1917) identified the main principles of transformation in educational system - principles which formed the basis of the Ukrainian national education development concept.

Provisional Government and the council of 28 May 1917 contained a requirement to certain government Ukrainianization primary school and on secondary, and on high school both in terms of language and teaching courses. In the minds of politically active Ukrainian population it was a long confirmed understanding that denationalization of the Ukrainian people, rooted throughout the centuries, slows down the progress towards the nation state building, the development of the spiritual forces, prevents the consolidation of Ukrainian society. Ukrainian political guidance in Austria-

Hungary took into account two main factors: on the one hand, the existence of the UPR, leaders of which were in peaceable relations with the Habsburg dynasty, and on the other, - "Ukrainian Halychans knew that the actual power in the land had the Polish-German elite, which not voluntarily allow the state-building fighting of Ukrainians".

A key role in the creation of modern Ukrainian nation in Halychyna played a national-democratic revolution in November 1918. The study of its most typical features requires not only theoretical but also practical understanding that is intended to review the socio-political movement in the Western Ukrainian lands. Cognition and analysis of the most important phases of Western Ukrainian population' social movement and activity intended to highlight an outstanding national and cultural role of Halychyna in the state-building process of Ukrainian society.

The national-liberation movement in Western Ukraine led to the appearance of the West Ukrainian People's Republic (ZUNR) - independent democratic state in the heart of South-Eastern Europe. From the first days of ZUNR existence the new government tried to open wide opportunities for development of national cultural life, democratic socio-political initiatives. The majority of population (especially the intelligentsia) sincerely accepted the idea of the people's revolution, the most important component of which was the process of national revival.

Undoubtedly, one of the significant factors of national cultural renaissance was the educational policy. What were the problems facing this important area of social life?

It is known that an obstacle to the development of Ukrainian education in Western Ukraine under the Austro-Hungarian administration was the small number of Ukrainian educational institutions. In particular, at the beginning of 1918 in Halychyna there were just three Ukrainian public gymnasiums, a few private schools, there was any Ukrainian real gymnasium, teachers' seminary, craft or commercial school. The actual problem of Ukrainian educational process was the staff provision of educational institutions. Therefore, the existing system of school and gymnasium education primarily demanded from the ZUNR government the democratization and Ukrainianization.

With the ZUNR proclamation conditions for national educational and cultural expressions of Ukrainian population were created. These circumstances led to a significant increase in the Ukrainian national and cultural consciousness. It's important to note that a significant influence on the recovery of Ukrainian educational processes in Western Ukraine had educational policy, which was held in Central Ukraine. Evaluating the results of at the national education reform basis - both the Central Council, and the following regimes - it should be noted that the Ukrainian state and national revival, by definition of D. Doroshenko, a famous historian and public figure, occurred and "began to develop so rapidly that far outstripped the normal process of Ukrainian language development and its spreading among all segments of society". So, making a national education reform, the government had to consider all the circumstances to prevent social and political tensions in society.

It is significant that at the beginning of the new school year in 1917 in Ukraine was opened 53 Ukrainian secondary schools existed at the expense of public or private funds. This fact indicates a conscious attitude of a considerable part of the Ukrainian society to the creation of the national school and understanding its role in national-cultural and, consequently, state revival⁵.

Similar processes occurred in Western Ukraine. December 29, 1918 in Kolomyja a congress of Ukrainian folk teachers of Kolomiyskiy, Snyatynskiy, Horodenkivskiy, Tovmatskiy, Nadvirnianskiy, Pechenizhynskiy, Kosivskiy, Zalishchytskiy and Yavorivskiy districts took place. Before considering the agenda, delegates adopted the following resolution: "Ukrainian folk teachers picked on the congress in Kolomyja on December 29, 1918 in the name of the whole folk teaching the land yearn for annexation of the whole Western Ukrainian People's Republic to Central Ukraine without any caveats"⁶. The agenda included the following issues: 1. The case of native school. 2. Relations between the estates. 3. School books. After discussing of the first two questions (the third was postponed to the next Congress) a resolution reflected in the Law of schooling (February 13, 1919) was adopted.

Calling for the union of the teachers efforts in Halychyna and Central Ukraine, an outstanding educator Sofia Rusova argued that "only cultural work, using of moral consciousness and humanity slogans among the broad masses will enable to win that terrible anarchy, in which Ukrainian people the appeared"⁷. That is why one of the priorities for government agencies remained the reform of

existing education system. First, by a special law in February 1919 private Ukrainian gymnasiums in Chortkiv, Yavoriv, Dolyna, Horodenka, Rogatyn and Kopychyntsi were nationalized as well as Teacher Women's seminary in Ternopil, Lviv and Kolomyja. According to the State Secretariat order it was supposed to implement studying Ukrainian language instead of mandatory studying Polish and German; all public schools were declared as state schools and their teachers as public officials. At the same time, special attention was paid to the study of geography and history of Ukraine.

Reforming the educational system in Western Ukraine was summarized by the Congress of secondary schools teachers, held on 21-23 March in Stanyslaviv. The resolution of the Congress stated that "school should be national and should not only prepare for studies at the university, but also for life and work. It must be free from any unilateral influences of the state, the church, political parties and social classes..."⁹.

The reform of public education in Western Ukraine became possible with the active participation and activities of such known figures as Agenor Artymovych, minister of education and religion in ZUNR government; Antin Krushelnytskyi, who served as a UNR minister of education in 1919; Augustine Dombrowski - a member of national executive committee of teachers, and from June 1919 in Kamjanetz-Podilskiy - Chairman of the Committee of Ukrainian education reform in the Public Education Ministry of Ukraine; Basil Vytvytsky - Commissioner of Public education in districts of Kolomyja, Snyatin, Gorodenka and Pechenizhyn in 1918-1919, as well as many other representatives of Ukrainian intelligentsia.

Reforms of the education system radically changed the social position of teachers in Western Ukraine. Already during 1919 there were 20 Ukrainian gymnasiums, 3 real schools and 7 teachers' seminaries. The special attention of the State Secretariat of Education and religion was paid to ensuring the normal functioning of educational institutions, involvement of youth in study at public, secondary and professional schools, as well as facilitating material standing of teachers.

Despite having unconditional achievements in Ukrainian education it should be noted that the biggest problem was the short duration of the reforms caused by political uncertainty and the loss of the November Revolution of 1918 gains. However, the steps taken in the educational sphere of West Ukrainian lands during the period of ZUNR territorial existence became an important achievement on the way of national-cultural development of the Ukrainian nation. Although these large scale plans of national educational reform had not been implemented fully, in the history of that period was the one real fact: development of education at all its levels was held on the basis of giving it the content of Ukrainian study, national interests and the revival of Ukrainian spirituality; and the greatest its merit was the awareness of the ethnic Ukrainian state creation necessity. It is on this basis the idea of Ukrainian statehood was developed and embodied in the new political conditions; one of its major components until now remains the state educational policy.

1. Chaikovs'kii, A. (1990), "The black lines. Memories of the ZUNR Commissioner", *Dzvin*, Vol. 6, P. 43.
2. Yarovyi, V. I. (1996), *Istoriya zakhidnikh i skhidnikh slov'yan u XX stolitti* [The history of western and eastern Slavs in the XX century], Kyiv, Ukraine, P. 61.
3. Stuparyk, B. M. (1994) *Shkil'nitstvo Galichini (1772–1939 rr.)* [Scholary of Halychyna (1772-1939)], Ivano-Frankivs'k, Ukraine, P. 115.
4. Doroshenko, D. (1930) *Ukrayins'ka Get'mans'ka Derzhava 1918 roku* [Ukrainian Hetman State of 1918], In *Istoriya Ukrayiny. 1917–1923 rr. : u 2 t.* [History of Ukraine. 1917-1923's., in 2 Vols.], Uzhgorod, Ukraine, P. 339.
5. *Free Ukrainian school* (1917), Vol 2, P. 115.
6. "The Congress of Ukrainian folk teachers in Kolomyja" (1919, Jan. 2), *Pokuts'kii visnik*
7. Rusova, S. (1919) "On the occasion of the cultural association with Halychyna", *Republika*
8. Lytvyn, M. (1995) *Istoriya ZUNR* [History of ZUNR], (Ed. by Lytvyn M., and Naumenko, K.), Lviv, Ukraine, P. 99.
9. "An appeal to all Ukrainian folk teachers' organizations of the former West Ukrainian Republic" (1919, Jan. 12), *Pokuts'kii visnik*

This paper examines the national revival in education during the period of ZUNR. The author tries to describe the educational policy of the ZUNR government and the influence of the events the Over-Dnieper Ukraine.

Keywords: national revival, education, educational policy, national Magisterium, schooling.

УДК 94 (477.83)

Ігор АНТОНЮК, Андрій МИКИТИН

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ – ПОВІТОВИЙ КОМІСАР ЗУНР НА САМБІРЩИНІ

У статті на базі джерел та історичної літератури висвітлено біографію письменника й громадсько-політичного діяча Андрія Чайковського як повітового комісара на Самбірщині часів ЗУНР. Розглянуто основні заходи А.Чайковського щодо ефективнішої праці нової адміністрації, збереження громадського порядку та допомоги військам УГА.

Ключові слова: Андрій Чайковський, повітовий комісар, Самбірщина, ЗУНР.

“Руководився не бюрократичними приписами,
лише вїтївським розумом і хлопською
практикою стількилітнього адвоката”
А.Чайковський “Чорні рядки”

Українська історія багата відомими та маловідомими іменами: одних ми знаємо як літераторів, інших – як політичних діячів чи науковців.

У наукових працях при висвітленні постаті Андрія Яковича Чайковського переважно звертається увага на літературну¹ та громадську діяльність², на відміну від участі його в політичному житті. Тільки у працях О.Сендюра, Б.Якимовича та Р.Федака показано політичну діяльність А.Чайковського, уперше розглянуто його постать як повітового комісара Самбірщини часів ЗУНР³. Крім цього, в українській історіографії відсутнє конкретне дослідження Самбірського повіту за часів визвольних змагань західних українців.

Джерельна база статті досить вузька. Основним джерелом нашого дослідження є спогади самого А.Чайковського про події з 1 листопада 1918 до 13 квітня 1919 рр., відомі під назвою “Чорні рядки”⁴. Ці спогади є досить інформативні та вичерпні, проте, як зазначає сам автор, не завжди точні, оскільки не може “напевно оперувати назвиськами і певними календарними датами, бо я не мав часу вести хронічки день по дневі”⁵. Не потрібно також забувати про публіцистичні твори й епістолярії А.Чайковського, написані в період його перебування на посаді повітового комісара⁶.

Метою статті є дослідження діяльності Андрія Чайковського на посаді повітового комісара на Самбірщині часу ЗУНР.

Андрій Якович Чайковський народився 15 травня 1857 р. у родині дрібного урядника в м. Самбір. Рано осиротівши, виховувався родичами й бабусею в с. Гординя (біля Самбора), здобув початкову освіту вдома. У 1869 р. вступив до Самбірської гімназії, де долучився до громадського життя краю; належавши до учнівської громади впродовж 1873–1877 рр., був її головою. У 1877 р. вступив на філософський факультет Львівського університету, але через брак коштів залишив університет і пішов на військову службу. 1882 р. А.Чайковський був мобілізований до війська та відправлений на придушення повстання в Боснії. Після закінчення служби зміг оплатити навчання правознавчих студій і закінчив суддівську практику в Самборі.

Ці роки характеризуються першим етапом його творчості й активною громадською діяльністю поряд з адвокатською практикою та частими переїздами⁷.

Перша світова війна застала А.Чайковського в Самборі, де він перебував під час військових дій; там і зустрів розпад Австро-Угорської імперії. У жовтні 1918 р. він був одним із делегатів до Львова, під час утворення Українського національного комітету виступив із промовою перед “австрійським архікнязем Фрідріхом”, висловив “наші патріотичні австрійські почуття”, тобто лояльність до влади Габсбургів. Зазначені прояви відданості Австро-Угорській імперії були “не щирими” і вимушеними. У своїх спогадах А.Чайковський згадував: “Я був в примусовім положенні так говорити, щоб захистити моїх земляків від напасти”⁸.

Листопадові події 1918 р. докорінно змінили ситуацію на галицьких землях, а львівське повстання стало каталізатором передання влади в повітах в українські руки. Слушна думка щодо цього Степана Макарчука, який зауважує, що “в більшості повітів вже вночі з 31 жовтня на 1 листопада була передана влада... переважно без кривавих збройних сутичок. Це безумовно засвідчує про те, що українські організації мали у своєму розпорядженні значні військові сили і масову громадську підтримку”⁹.

На теренах ЗУНР розпочалося формування системи виконавчої влади на місцях. Нові управлінські структури будувалися на ґрунті колишніх австрійських місцевих виконавчих органів. Так, посада повітового старости замінювалася повітовим комісаром. Цей пост у перші дні існування республіки вище керівництво доручало членам підготовчого комітету чи лідерам місцевої інтелігенції¹⁰. Тому не викликає сумнівів слушність призначення Андрія Яковича повітовим комісаром Самбірщини, зважаючи на його активну попередню громадську та культурну діяльність.

Як писав у своїх спогадах А.Чайковський, це обрання на відповідальну посаду було для нього несподіванкою, а сам він “того налякався, бо не був на це підготовлений і не почував у собі сили, щоби такому відповідальному завданні подолати”¹¹. Про обрання повітовим комісаром його повідомив син Богдан 4 листопада 1918 р. під час здійснення акції організації війська для встановлення та підтримки української влади в Самборі.

Обранню повітовим комісаром передувало виконання Андрієм Яковичем із 1 до 4 листопада доручення вищого керівництва – “перебрати в Самборі і повіті усю цивільну і військову владу”. Крім цього, з власної ініціативи “на власну руку та ризику” він здійснив організацію військової частини для захисту місцевих органів влади. Упродовж тих днів він побував у Закуттях, Гордині, Карналовичах, Сокерчицях, Білині Малій і Великій, проводив роз’яснювальну роботу та зустрічався з населенням Самбірського повіту. Результати таких дій були позитивні, бо, як згадував сам А.Чайковський, “гуртки добровольців уже пішли до Самбора”¹².

Вступивши на довірену посаду, А.Чайковський одразу зіткнувся з проблемою управлінських кадрів, оскільки персонал “старої”, “австрійської” адміністрації переважно не бажав працювати для молоді Української держави. З колишньої повітової влади на службі залишилися “лише українці, жиди, німці і двох чи трьох поляків”, мала частина “того великого адміністраційно-скарбового апарату”¹³.

У новоствореній адміністрації у А.Чайковського були два фахові дорадники: Шебест, австрійський майор жандармерії, який перейняв ті самі функції, та П.Шкільний, колишній податковий інспектор, а інспекторат очолив о. Юліан Татомір. Через труднощі в організації суду, який вважав незалежною інституцією, зусиллями письменника ведення суду передано Туркевичу. Скарбничу (фінансову) дирекцію очолив Баранецький, податковою системою займався Голинський, прокуратуру обійняв Василик, пошту й телеграф – Хоміцький. Про створену адміністрацію А.Чайковський говорив, що “всі уряди вважав я за адміністраційні і вважав себе компетентним інгерувати”¹⁴.

Погоджуємося з твердженням О.Седляра, який зауважував, що “довелось обмежитись наявним мінімумом фахівців, хоча багато важливих адміністративних посад вдалося заступити фаховими урядниками і загалом українська адміністрація на Самбірщині діяла цілком задовільно, особливо зважаючи на обставини часу”¹⁵.

Зокрема, і сам А.Чайковський як повітовий комісар мав значні повноваження, згідно із Законом “Про тимчасову адміністрацію областей Західно-Української Народної Республіки”. Так, він затверджував обрані кандидатури сільських і міських комісарів або мав право розпускати “прибічні” ради й призначення нових виборів, здійснював нагляд за діловодством державних органів і службових осіб у повіті та ін. Повітові військові коменданти та коменданти жандармерії підлягали його владі виключно в питаннях громадської безпеки, а компетентність дій комісара закінчувалась у справах суду, залізниці, пошти, копалень, у їхні справи можна було втручатись у надзвичайних випадках¹⁶.

Письменник поставив перед собою завдання популяризувати молоду українську владу, розгорнувши жваву працю у своєму повіті. Щоб показати відмінність від австрійського зразка бюрократії, він докладав зусиль, щоб нова влада ефективніше працювала та пришвидшила розгляд громадських справ. У своїх спогадах він зауважував, що “справа мусіла бути якнайшвидше поладнала... треба було показати, що тепер іде урядування швидше, як перед ним”¹⁷.

Зусиллями А.Чайковського були знешкоджені банди дезертирів, які тероризували села; організовано забезпечення селян дровами із “менше вартних лісів” при “означенні сталої ціни”; безпритульним виділено колишній “старостинський будинок на мешкання” в зимових умовах. Було відкрито паперову фабрику, “бо був великий брак паперу”, організовано видавництво органу “повітових комісаріатів в Самборі, Старім Самборі та Турці” газети “Дністрові вісті”. Поряд із цим працювала лікарня, але гостро відчувалася нестача медикаментів і робочого персоналу. Лиш один лікар Цюк був змушений боротися з епідемією тифу, пізніше сюди зі Станиславова був присланий лікар Ляндава¹⁸.

Викликає пошану організована А.Чайковським акція допомоги російським військовополоненим, які поверталися з угорського полону, проїздили повз Самбір. Комісаріатом були виділені кошти для допомоги продовольством і поховання померлих. “Ця любов до ближнього з’єднала всі без різниці народности в одне велике гарне, що дало на хвилину забути всю ворожечу” – так описував ці події в спогадах Андрій Якович¹⁹.

Одними з найважливіших завдань повітового комісаріату були збереження громадського порядку, організація мобілізації до війська та допомога фронту продовольством. Самбірський повіт лежав у смузі Хирівської ділянки фронту, що, звичайно, позначалося на економічній ситуації краю. Так через відсутність постачання продовольства для фронту з тилу війська УГА проводили реквізиції з населення, часто не погоджені з повітовою адміністрацією. А.Чайковському вдалося владнати конфліктні ситуації, було чітко визначено питання реквізиції з повітовою владою²⁰.

Але не завжди військова влада співпрацювала з комісаріатом, а реквізиції населення були частим явищем. А.Чайковський згадував, що “військова влада трактувала нас, цивільних урядовців легковажно”. Він стояв на принципах австрійського конституціоналізму, що приватна власність є неотторкана, “нікого не інтерновано, ані конфісковано без опінії політичної влади і на її зарядження”²¹.

Слушна думка із цього приводу О.Седляра, що “справа незадовільного постачання війська та міст на Самбірщині дуже добре продемонструвала слабкість зв’язків між цим повітом і центральними органами влади і часту відсутність координації дій влади на місцевому та загальнодержавному рівнях”²². Самбірський комісар А.Чайковський часто згадував про відсутність зв’язку із центральною владою: “з центральною владою не мав я ніяких зв’язків”, “не можна було ніяким чином нав’язати зв’язку між верховним урядом та повітовим комісаріатом”²³. Це негативно впливало на роботу повітової адміністрації, оскільки створювало умови для “отаманщини”. Окремі прифронтові повіти не мали змоги економічно утримувати військо, а роз’єднані військові формування стали легкою мішенню для прориву фронту.

Таким чином, діяльність Андрія Яковича Чайковського на посаді повітового комісара Самбірщини за часів ЗУНР була поставлена на службу українському народові та національній справі. Констатуючи увагу на позитивах служби А.Чайковського й ефективності виконання його обов’язків у доволі складний історичний період, помітно й брак досвіду діяльності службовця. На нашу думку, варто зазначити, що А.Чайковський уособлює світлий зразок держав-

ного діяча та є прикладом для наслідування національно свідомої молоді й сучасних державних чиновників.

1. Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / А. Чайковський ; упорядкув. Б. З. Якимовича [та ін.]. – Львів, 2002. – Т. 2. – 468 с; Бігусяк М. Мовна палітра Андрія Чайковського / М. Бігусяк // Українознавчі студії. – 2006. – № 6/7. – С. 78–81; Ільницький М. Історичні повісті Андрія Чайковського / М. Ільницький // Перевал. – 2003. – № 3/4. – С. 97–100; Качкан В. Поклав серце у фундамент української нації (Андрій Чайковський) / В. Качкан // Хай святиться ім'я твоє : студії з історії української літератури XIX–XX ст. – Коломия, 1996. – Кн. 2. – С. 30–53; Мандзюк О. Андрій Чайковський. Коломийські сторінки життя і творчості 1919–1935 рр. / О. Мандзюк. – Коломия : Вік, 2000. – 29 с; Погребенник В. Центральна Європа та Азіатський Схід у мемуарах Андрія Чайковського про Боснійську війну / В. Погребенник // Слово і час. – 2009. – № 2. – С. 33–38; Продан І. Андрій Чайковський і його роман “Сагайдачний” / І. Продан // Дивослово. – 1994. – № 1. – С. 53–54; Романченко С. Співвідношення історичної правди та художнього домислу в історичному романі “Сагайдачний” Андрія Чайковського [електронний ресурс] / С. Романченко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/apif/2009_4/romanchenko.pdf.
2. Волкова М. Андрій Чайковський – знаний і незнаний / М. Волкова, І. Бочкур // Шкільна бібліотека – 2007. – № 4. – С. 55–60; Качкан В. Поклав серце у фундамент української нації (Андрій Чайковський) / В. Качкан // Хай святиться ім'я твоє : студії з історії української літератури XIX–XX ст. – Коломия, 1996. – Кн. 2. – С. 30–53; Якимович Б. Театр “Руської Бесіди” та Андрій Чайковський (Сторінки історії українського театру в Галичині) / Б. Якимович // Вісник Львівського університету. Серія мистецтво. – Львів, 2001. – Вип. 1. – С. 26–36; Седляр О. Андрій Чайковський: формування світогляду і громадська діяльність : (70-ті – початок 80-х рр. XIX ст.) / Олександр Седляр // Наукові зошити історичного факультету : зб. наук. праць / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – Вип. 7. – С. 176–190; Седляр О. Стосунки Андрія Чайковського із старорусинами (русофілами) (70-ті рр. XIX ст. – 1914 р.) / Олександр Седляр // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич : Коло, 2005. – Вип. IX. – С. 272–287; Тищик Б. Андрій Чайковський – відомий випускник юридичного факультету Львівського університету / Б. Тищик // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2001. – Вип. 53. – С. 80–92.
3. Седляр О. Андрій Чайковський – повітовий комісар ЗУНР у Самборі / О. Седляр // Науковий вісник українського історичного клубу. Т. IX. – М., 2004. – С. 196–199; Седляр О. В. Громадсько-політична діяльність Андрія Чайковського [Текст] : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Седляр Олександр Володимирович ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2004. – 212 арк.; Якимович Б. Андрій Чайковський : життя, творчість, громадсько-політична діяльність / Б. Якимович // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / [упорядкув. Б. З. Якимовича та ін.]. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 6–24; Федак Р. Андрій Чайковський – комісар ЗУНР // Самбірські вісті (спецвипуск). – 1994. – Серпень. – С. 6–7.
4. Чайковський А. Чорні рядки / Андрій Чайковський // Спогади. Листи. Дослідження: у 3 т. / Андрій Чайковський ; [упорядкув. Б. З. Якимовича та ін.]. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 207–273.
5. Там само. – С. 207.
6. Чайковський А. Спогади. Листи / Чайковський А. Дослідження : у 3 т. / А. Чайковський ; [упорядкув. Б. З. Якимовича та ін.]. – Львів, 2002. – Т. 1. – 514 с.; Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження / А. Чайковський ; [упорядкув. Б. З. Якимовича та ін.]. – Львів, 2007. – Т. 4. – 680 с.
7. Якимович Б. Андрій Чайковський : життя, творчість, громадсько-політична діяльність / Б. Якимович // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / [упорядкув. Б. З. Якимовича та ін.]. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 6–10.
8. Чайковський А. Мій життєпис / Чайковський Андрій // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / [упорядкув. Б. З. Якимовича та ін.]. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 277–278.
9. Макарчук С. Українська Республіка галичан / С. Макарчук. – Львів, 1997. – С. 54.
10. Гай-Нижник П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.) / П. Гай-Нижник. – К. : ЩеК, 2010. – С. 205.
11. Чайковський А. Чорні рядки / Андрій Чайковський // Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / Андрій Чайковський ; [упорядкув. Б. З. Якимовича та ін.]. – Львів, 2002. – Т. 1 – С. 211.
12. Там само. – С. 210–211.
13. Там само. – С. 213.
14. Там само. – С. 215, 224.
15. Седляр О. Андрій Чайковський – повітовий комісар ЗУНР у Самборі / О. Седляр // Науковий вісник українського історичного клубу. Т. IX. – М., 2004. – С. 197.

16. Гай-Нижник П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.) / П. Гай-Нижник. – К. : ЩЕК, 2010. – С. 206.
17. Чайковський А. Чорні рядки / Андрій Чайковський // Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / Андрій Чайковський ; [упорядкув. Б. З. Якимовича та ін.]. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 214.
18. Там само. – С. 238–239, 251–252, 225.
19. Там само. – С. 217–218.
20. Седляр О. Андрій Чайковський – повітовий комісар ЗУНР у Самборі / О. Седляр // Науковий вісник українського історичного клубу. Т. IX. – М., 2004. – С. 197.
21. Чайковський А. “Чорні рядки” / Чайковський Андрій // Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / [упорядкув. Б. З. Якимовича та ін.]. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 240, 235.
22. Седляр О. Андрій Чайковський – повітовий комісар ЗУНР у Самборі / О. Седляр // Науковий вісник українського історичного клубу. Т. IX. – М., 2004. – С. 198.
23. Чайковський А. Чорні рядки / Чайковський Андрій // Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / Андрій Чайковський ; [упорядкув. Б. З. Якимовича та ін.]. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 216, 219.

В статтє на основе источников и исторической литературы показана биография писателя и общественно-политического деятеля Андрея Чайковского как уездного комиссара на Самбирицине во времена ЗУНР. Рассмотрены основные мероприятия А.Чайковского, осуществленные в целях более эффективной работы новой администрации, сохранения гражданского порядка и помощи войскам УГА.

Ключевые слова: Андрей Чайковский, уездный комиссар, Самборщина, ЗУНР.

The article focuses on the activities of the writer, civil and political personality Andriy Tchaikovsky who was also a county commissar of the WUPR in Sambirschina. The main activities of A.Tchaikovsky which were done in order to improve the work of new administration, to save the civil discipline and to help UGA are discussed.

Keywords: Andrey Tchaikovsky, county commissar, Sambirschina, WUPR.

УДК 94(477.8):32

Володимир КЛАПЧУК

МИКОЛА ЛАГОДИНСЬКИЙ – ВИЗНАЧНА ПОСТАТЬ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ЖИТТЄВИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ ШЛЯХ

У статті наводяться оригінальні матеріали про життєвий і творчий шлях голови Української радикальної партії, посла до Австрійського парламенту, члена Загальної Української Ради й Української Національної Ради доби ЗУНР Миколи Лагодинського, розквіт політичної кар'єри якого припав на період його проживання в містечку Делятин.

Ключові слова: ЗУНР, Українська радикальна партія, посол, австрійський парламент, Загальна Українська Рада, Українська Національна Рада, Делятин.

Сьогодні ще не повністю висвітлені місце й роль у житті Західно-Української Народної Республіки багатьох політичних, культурних, господарських діячів Галичини. До таких імен можна зарахувати й відомого політичного діяча Миколу Лагодинського, про політичне життя, громадську позицію якого досить мало інформації в наукових колах. Із цією метою здійснено спробу правдиво й неупереджено висвітлити життєвий і творчий шлях людини, яка навіки прославила свій край і займає почесне місце серед відомих людей Галичини.

Матеріали, що наводитимуться нижче, вводяться в науковий обіг уперше, зібрані Михайлом і Володимиром Клапчуками від очевидців, родичів і знайомих М.Лагодинського. Більшість оригіналів документів, на базі яких ґрунтується виклад статті, знаходяться в домашньому архіві родини Клапчуків у Делятині¹.

Як справедливо відмічено в некролозі, до найінтелігентніших умів українського народу в 1900–1910 рр. безумовно належав Микола Лагодинський.

Микола Лагодинський народився 28 жовтня 1866 р. у с. Добриводи поблизу Збаража, де його батько, Гнат Лагодинський, був парохом. Згодом о. Г. Лагодинського перевели до Тернополя й там Микола відвідував початкову школу. Після передчасної смерті батька брат Лев забрав маму та Миколу до Золочева й записав наймолодшого з родини – Миколу до місцевої гімназії. У цій школі М. Лагодинський познайомився зі старшим на два роки учнем К. Трильовським, який зумів зорганізувати своїх товаришів і керувати їхньою позашкільною роботою. Гімназисти створили власну підпільну бібліотеку, проводили семінари, влаштовували концерти. Микола підключився до праці гуртківців, писав статті для газети, виступав з рефератами. Після переїзду К. Трильовського із Золочева до Коломиї М. Лагодинський перейняв провід над гімназистами.

Крім роботи в гімназійному гуртку, М. Лагодинський брав активну участь у передвиборних кампаніях, агітуючи за українських кандидатів на послів до Галицького сейму та віденського парламенту. Незважаючи на значну громадську роботу та невеликі достатки, особливо після смерті брата й мами, Микола вчився дуже добре й належав до найкращих учнів гімназії.

Після закінчення середньої школи й успішного складання екзаменів М. Лагодинський вступив на юридичний факультет Львівського університету, а закінчивши його, – на адвокатську практику в Мацошині. Після успішної практики він захистив дисертацію на звання доктора права. На цей самий період припадає його одруження з Клавдією Саноцькою. У подружжя Миколи та Клавдії Лагодинських у 1896 р. народилася донька Марія, 1898 р. – Ірина, 1901 р. – Галина та 1903 р. – Ярослава. Остання відома в Галичині як поетеса Леся Верховинка.

На початку своєї політичної кар'єри М. Лагодинський належав до народовців, а відтак, ще будучи адвокатським практикантом, вступив до Української радикальної партії (УРП) і до самої смерті був її зразковим членом. Зафіксовані дві події, у яких М. Лагодинський виявив свою принципову партійну позицію. Так, мав місце випадок, що виділ товариства “Просвіта” у Львові не згодився прийняти в члени відомих тоді соціалістичних діячів – І. Франка та М. Павлика. М. Лагодинський виступив з різкою критикою такого рішення виділу “Просвіти”.

У 1900 р. М. Лагодинський приїхав на адвокатську роботу до “забутого богом та людьми” Делятина. Тут за власні заощадження та придане дружини побудував два будинки, в одному з яких М. Лагодинський відкрив свою адвокатську канцелярію, а вільні кімнати віддав у розпорядження товариств “Бесіда” і “Руська каса”. Другий будинок був жилим родинним, проте на другому поверсі в 1906–1912 рр. там проживав Іван Семанюк (Марко Черемшина), а в 1912–1914 рр. – Михайло Козоріс, які були адвокатськими практикантами в М. Лагодинського.

У суспільно-політичну роботу М. Лагодинський включився відразу ж після приїзду до Делятина. Уперше про його діяльність на Делятинщині згадано з нагоди передвиборної акції, що розпочалася в жовтні 1900 р. На теренах Надвірнянського повіту перші збори незалежних від урядових чинників мужів довір'я відбулися 13 жовтня в Делятині за ініціативою М. Лагодинського. Присутні обрали виборчий комітет на чолі з М. Лагодинським і вирішили підтримати кандидатури судового радника О. Карановича зі Станиславова й адвоката Т. Окуневського з Городенки. Проте вибори були програні, “завдяки” повітовому старості, який наказав голосувати за К. Мандичевського та Мойсу, що отримали, відповідно, 87 та 86% голосів.

У 1901 р. зустрічаємо М. Лагодинського серед чотирьох організаторів великого віча в Делятині в справі відкриття Українського університету у Львові. Крім М. Лагодинського, до організаційного комітету належали адвокат І. Драгомирецький, священники І. Городиський і М. Драгомирецький.

У 1902 р. за ініціативою та активною участю М. Лагодинського в Делятині створено читальню товариства “Просвіта”, котра скоро витіснила впливи москвофільського “Общества имени Качковского”, а також першу ощадно-позичкову “Руську касу”, яка успішно стала конкурувати з подібними польськими та єврейськими установами і значною мірою відтягнула українських селян від лихварської залежності. При керівництві “Руською касою” стали перші однодумці М. Лагодинського – податковий урядовець Олександр Колянковський і касовий оператор Осип Климович.

Відтак у селах почали створювати читальні “Просвіти”, а у Ворохті та Микуличині завдяки значній допомозі жаб’євських організаторів П.Шекерика та Ю.Соломійчука зав’язалися коші молодіжного товариства “Січ”. На терені Делятинщини з’явилися місцеві ентузіасти радикального руху, зокрема, Ю.Флис з Делятина, Ф.Гаврилюк з Ворохти, І.Захарчук із Чорних Ослав та ін. Наслідки цього етапу дали добрі результати в 1907 р., коли радикальні діячі відчули свою силу й постановили дати бій політичним противникам. Розпочалося все з того, що на нараді покутських радикалів на Надвірнянський виборчий округ з виборів до Віденського парламенту проти Мандичевського було виставлено кандидатуру популярного в Галичині радикального та січового діяча Кирила Трильовського, а його заступником – делятинського адвоката й організатора М.Лагодинського. Таким чином, Микола Лагодинський уперше став послом до австрійського парламенту по виборчому округу Долина – Калуш – Надвірна.

У вересні 1907 р. про М.Лагодинського згадано в австрійському парламенті: за всю сесію молодий політик підготував і вніс на розгляд лише одну пропозицію – про зловживання камеральних урядовців при продажу дерева з державних лісів Надвірнянщини.

На початку 1908 р. М.Лагодинський активно включився в передвиборну кампанію за кандидата від радикальної партії на посла до Галицького сейму. Уже 4 січня він скликав до Делятина 45 делегатів із 17 громад повіту та запросив, як гостей, К.Трильовського й І.Сандуляка. Відкривши збори, він розповів присутнім про виборчу ординацію, а відтак надав слово делегатові з Парища Д.Яковейку, який від імені декількох делегатів виставив кандидатуру на посла в особі І.Сандуляка. Після багатьох фальсифікацій з боку адміністрації та перевиборів усе ж таки 77 голосами проти 66 послом до Галицького крайового сейму було обрано І.Сандуляка.

19 квітня 1908 р. у Станиславові відбувся I крайовий з’їзд “Січі”, головою з’їзду вибрано М.Лагодинського, заступниками – Сандуляка та Радуляка, секретарем – січового організатора з Делятина О.Климовича. Після розгляду різних питань порядку денного обрано Центральний комітет “Січі”, до якого ввійшли К.Трильовський, М.Лагодинський, І.Сандуляк, П.Думка, І.Грабовецький, М.Королюк, С.Бриквич та А.Палій. М.Лагодинському доручено виконувати обов’язки скарбника комітету “Січі”. Так уперше він вийшов на широку галицьку суспільно-політичну арену, заслужено зробивши ще один крок на шляху до загального визнання його як одного з найкращих діячів українського народу. У грудні 1908 р. М.Лагодинський брав участь у роботі XIX з’їзду Української радикальної партії в Тернополі, де виступив з доповіддю про пенсійне забезпечення робітників і хліборобів.

Уперше в австрійському парламенті М.Лагодинський виступив 17 червня 1909 р. У промові він висловив своє бачення виборчої реформи, яка принесла народові гірке розчарування, оскільки й надалі санкціонувала панування поляків в Україні та поставила українську бідноту у виключне положення в Австро-Угорщині.

Зважаючи на те, що австрійський уряд ставився прихильно до поляків, надав їм надзвичайні права в Галичині, потурав ворожому українству русофільству, М.Лагодинський категорично висловився проти підтримки такого уряду.

У серпні 1909 р. М.Лагодинський перебував у Делятині: 21 серпня в його будинку відбулася нарада радикальних послів; 22 серпня він і Сандуляк звітували про свою посольську діяльність у Микуличині; 29 серпня Л.Бачинський, К.Трильовський, Ю.Романчук та І.Сандуляк звітували на вічі в Перерослі.

Наприкінці року М.Лагодинському довелося ще раз побувати у Відні та внести 6 пропозицій на розгляд парламенту. У них ішлося про зловживання на громадських виборах у Білих Ославах; про створення окремої єврейської громади в Микуличині; про безправні дії скарбника в Ланчині; про обмеження прав селян передачею під вирубку державних лісів спекулянтам; про розширення залізничної станції в Делятині. 1909 р. М.Лагодинський видав брошуру “Парламент австрійський на службі поляків”.

22 травня 1910 р. відбулися загальні збори повітової організації “Січ” у Делятині. Головою зборів вибрано М.Лагодинського, заступником – Ю.Флиса з Делятина, секретарем – І.Гродзіцького із Заріччя. Першим зі словом про історію заснування і діяльність “Січі” від часу її утворення виступив голова зборів. На цьому зібранні Миколу Лагодинського обрали кошо-

вим повітової “Січі”, П.Вишневецького – осавулом, І.Гродзіцького – учителем, О.Климовича – скарбником, Ф.Вацика – писарем.

У червні 1910 р. М.Лагодинський перебував у Відні, де 16 червня виступив у парламенті з довгою промовою. На початку промови він гостро критикував діяльність Кабінету міністрів під керівництвом Вінера, вважаючи її неконституційною, оскільки вона спрямовувалася лише на те, щоб зробити парламент безсильним і підвладним волі уряду. До цього причетним, вважав політик, був і сам парламент, що загострив свій регламент, а опозиційні партії, які погодилися на це, – привели себе до політичного самовбивства.

Улітку 1910 р. М.Лагодинський перебував на Делятинщині: 17 липня звітував про свою посольську роботу на вічі в Надвірній; 7 серпня – у Камінній; 14 серпня разом з І.Сандуляком і Л.Бачинським – у Дорі. Звітуючи в Дорі, М.Лагодинський повідомив громадськість, що українські послы лише влітку 1910 р. внесли на розгляд парламенту 935 пропозицій і виголосили понад 100 промов.

18–19 грудня 1910 р. М.Лагодинський був присутнім на XXV з’їзді Української радикальної партії у Львові. Це був ювілейний з’їзд, що знаменувався двадцятилітнім існуванням партії, але на ньому довелося займатися досить неприємними партійними справами, зокрема, диверсійними викидами К.Трильовського. Зважаючи на важкий моральний і матеріальний стан партії, тодішній голова заряду Л.Бачинський вирішив поступитися своєю посадою. З’їзд обрав новий заряд на чолі з М.Лагодинським, його заступником став І.Макуха.

Після партійного з’їзду у Львові 5 березня 1911 р. М.Лагодинський провів окружний з’їзд УРП у Станиславові. З’їзд прийняв кілька резолюцій, у тому числі про нове виборче право, про необхідність проведення перевиборів сільських зарядів партії, про потребу наради коштових при Головному січовому союзі, про святкування річниці смерті Т.Шевченка тощо. Виконуючи одну із цих резолюцій, 12 березня 1911 р. читальня “Просвіти” і “Січ” у Делятині завдяки активній допомозі М.Лагодинського влаштували в залі “Руської каси” у Делятині Шевченківський концерт. Основні виступи в ньому належали близьким помічникам М.Лагодинського – І.Семанюку, О.Климовичу, І.Гродзіцькому, С.Солом’яному та ін.

30 березня 1911 р. цар розпустив парламент, оголошено нові вибори. Розпочалася передвиборна кампанія. 15 квітня в Станиславові зібралися члени розширеного заряду УРП і постановили офіційно виставити такі кандидатури: по виборчому округу № 59 (Станиславів) – Л.Бачинського; по виборчому округу № 58 (Городенка) – В.Стефаніка; по виборчому округу № 55 (Надвірна – Калуш – Долина) – М.Лагодинського; по виборчому округу № 66 (Коломия) – К.Трильовського. Вищезгадані кандидати провели зустрічі з виборцями, у ході яких на їхню підтримку висловилися не лише селяни, але й світська інтелігенція. Таким чином, М.Лагодинський удруге став послом до австрійського парламенту.

Навесні 1912 р. М.Лагодинський здійснив особливо великі організаційні заходи. 21 квітня в Делятині в приміщенні “Руської каси” відбулися загальні збори чотирьох культурно-освітніх і господарсько-економічних установ. Для підготовки та проведення спільних зборів кількох повітових установ задалегідь був створений спеціальний комітет, до якого ввійшли представники радикалів і націонал-демократів, зокрема, посол М.Лагодинський, суддя Г.Онуферко, директор “Руської каси” Т.Головацький, новий адвокатський конціпієнт М.Лагодинського М.Козоріс, диригент Делятинського оркестру та голова повітової “Січі” О.Климович, студент права С.Солом’яний. На зборах “Просвіти” виступали М.Лагодинський, П.Карп’як зі Львова та ін.

Початок 1913 р. ознаменувався для М.Лагодинського працею в австрійському парламенті, де вже 4 січня в міністра освіти відбулася конференція між Українським парламентським клубом (голова – М.Лагодинський) і Польським колом, що тривала п’ять годин, проте нічого не вирішила в справі створення українського університету. 16 листопада 1913 р. мешканці Делятина, очолені радикальним діячем М.Лагодинським, у домі “Бесіди” влаштували святкування на честь І.Франка. Імпрезу промовою відкрив М.Лагодинський.

25 грудня 1913 р. у Львові відбувся XXVI з’їзд УРП, на якому звітував голова партії М.Лагодинський. Виступили також С.Данилович (від імені з’їзду подякував І.Франкові та М.Павлику), касир С.Винників, К.Трильовський, І.Макух, О.Назарук. Останній висловив досить сміливу ідею про національну автономію Галичини. У дискусії брали участь І.Франко,

М.Лагодинський, Я.Весоловський, К.Трильовський, І.Макух та ін. Головою заряду знову обрано М.Лагодинського.

Наприкінці грудня 1913 р. українські послы зробили обструкцію в австрійському парламенті, виголошуючи довгі промови. Серед промовців був і М.Лагодинський. У той самий час його виставлено кандидатом та відтак обрано послом до Галицького сейму по 144 виборчому окрузі.

У березні 1914 р. зніційовано створення при кращих місцевих товариствах “Січ” спеціальних воєнізованих відділів – “Січові стрільці”. До кінця весни такі відділи організували в Делятині, Білих Ославах, Дорі й Микуличині. Важливу роль у формуванні цих відділів відіграв і М.Лагодинський. Він теж наглядав за належною підготовкою потужніших “Січей” Делятинщини до участі в крайовому святі “Січі”, яке намічено було влаштувати 28 червня у Львові на честь 100-х роковин з дня народження Т.Шевченка. М.Лагодинський був присутній на цьому святі, яке перервалося через звістку про вбивство в Сараєві австрійського престолонаслідника. М.Лагодинський написав статтю “По атентаті”, у якій висловив жаль з приводу смерті архієпископа, бо від убитого українці очікували покращення своєї долі.

Липень 1914 р. проходив у балачках про можливість вибуху війни та необхідність підготовки до виборів, які було призначено на жовтень. Але їм не судилося збутися – 28 липня 1914 р. розпочалася війна, що з локальної переросла у світову. Уже на початку серпня 1914 р. у Львові з представників усіх українських партій і політичних груп створено Головну Українську Раду, до складу якої ввійшов і М.Лагодинський. 3 серпня 1914 р. Рада видала Маніфест, у якому закликала українців до боротьби на боці Австро-Угорщини проти Москви, за визволення України.

З наближенням російських військ до Делятинщини М.Лагодинський виїхав з родиною до Відня й там перебував майже цілу війну, активно включившись у роботу Загальної Української Ради. Пізніше він став суддею Польового суду Начальної команди УГА, увійшов до складу Української Національної Ради ЗУНР і, як член останньої, наказав Томі Головацькому й Олександрові Колянковському від імені ЗУНР перебрати владу на Делятинщині. Перед очевидністю національної катастрофи й наступу польських військ заподіяв собі смерть. У некролозі було сказано, що “...в покійному тратить українська суспільність одну з найінтелігентніших політичних голів...” На сімейній гробниці в Делятині написано: “Др. Микола Лагодинський, 28.X.1866–12.V.1919”.

Таким коротким, але досить насиченим був політичний шлях істинного галичанина, борця за долю України Миколи Лагодинського. У серцях краян його ім’я, думки, переживання завжди будуть присутніми, його боротьба закликає всіх нас боротися за утвердження України, не жаліючи свого здоров’я і навіть життя!

1. Клапчук В. М. Делятинщина: історико-географічне дослідження / В. М. Клапчук, М. М. Клапчук. – Делятин ; Івано-Франківськ : Фоліант, 2007. – 584 с.
2. Клапчук М. М. Історико-етнографічний нарис Делятинщини (від найдавніших часів до 1939 року) / М. М. Клапчук, В. М. Клапчук. – Делятин, 2000. – 120 с.
3. Домашній архів родини Клапчуків, ф. 8, оп. 1, спр. 1, арк. 145.

В статтє наводятся оригинальные материалы о жизненном и политическом пути председателя Украинской радикальной партии, посла в австрийском парламенте, члена Общей Украинской Рады и Украинской Национальной Рады периода ЗУНР Николая Лагодинского, расцвет политической карьеры которого пришелся на период его жизни в городке Делятин.

Ключевые слова: ЗУНР, Украинская радикальная партия, посол, австрийский парламент, Общая Украинская Рада, Украинская Национальная Рада, Делятин.

The article presents the original materials about life and creative work of Mykola Lagodynskyi – the chief of the Ukrainian Radical Party, the ambassador of the Austrian Parliament and the member of the General Ukrainian Rada (Council) and Ukrainian National Rada (Council) in the period of the Western-Ukrainian People’s Republic. The heyday of life and political carrier took place in the small town of Delyatyn.

Keywords: *Western-Ukrainian People's Republic, Ukrainian Radical Party, ambassador, Austrian Parliament, General Ukrainian Rada (Council), Ukrainian National Rada (Council), Delyatyn.*

УДК 94 (477 “1925/1939”)

Тетяна МОСІЙЧУК

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УНДО (20–30-ті рр. ХХ ст.)

Стаття присвячена основним формам і методам освітньої діяльності провідної політичної партії Західної України 20–30-х рр. ХХ ст. – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Автор проаналізував причини, загальні умови й напрями боротьби партії за національний характер української школи. Особлива увага звернена на протидію утравкізації початкової і середньої освіти в ході проведення шкільних плебісцитів. У статті також розглядаються методи й форми захисту інтересів українського вчителства в діяльності націонал-демократів. Автор стверджує, що освітня діяльність УНДО протистояла денационалізаційній політиці польського уряду впродовж міжвоєнного періоду.

Ключові слова: *Українське національно-демократичне об'єднання, інтерпеляція, плебісцит, утравкізація, міжвоєнний період.*

Головна роль у громадсько-політичному житті західного регіону України в міжвоєнний період належала Українському національно-демократичному об'єднанню (УНДО). Перебуваючи в центрі політичного спектра на легальному становищі, партія відіграла важливу роль у розвитку національної культури й освіти. Чільним завданням націонал-демократів був розвиток, підтримка та захист української освіти від наслідків колонізаційної політики польського уряду. Попри значний внесок партії в культурно-освітній розвиток краю основна увага дослідників зосереджена на політичній та економічній діяльності об'єднання.

Однак діяльність націонал-демократії в освітній сфері залишилася поза увагою науковців. У вітчизняній історіографії окреслена проблема епізодично розглядалася в дослідженнях М.Кугутяка¹, О.Потіхи², І.Соляра³ та ін.; у польській – у працях Р.Томчика, М.Пап'єжинської-Турек, Р.Торжецького⁴. Джерельну основу розвідки становлять документи Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (ЦДІАЛ України), Державного архіву Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), Державного архіву Львівської області (Держархів Львівської обл.) і матеріали української преси. Мета дослідження полягає в аналізі причин, загальних умов і напрямів боротьби УНДО за національний характер української школи для протистояння денационалізаційній політиці польського уряду.

Після рішення Ради Послів держав Антанти від 14 березня 1923 р. про остаточне включення Західної України до складу II Речі Посполитої розпочалася відкрита асиміляція і денационалізація українського народу. Вістря перших ударів були спрямовані на освіту як одного з провідних чинників повноцінного розвитку нації. “Не сміє бути української школи, – наголошували польські урядовці, – бо в українській школі дитина навчилася би любови до рідної мови і до минувшини свого народу”⁵. Із введенням шкільного закону від 31 липня 1924 р., за яким польські й українські школи однієї місцевості об'єднувалися в утравкістичні, влада взяла курс на остаточну ліквідацію українських шкіл. Під час конференції воєвод Східних воєводств Польщі 19–20 жовтня 1925 р. у Варшаві міністр освіти С.Грабський наголосив: “Там, де рух білоруський чи український є найсильнішим, там повинні дати найкращу школу чисто-польську”⁶.

Таким чином, через утравкізацію польський уряд прагнув якомога швидше полонізувати й знищити українську освітню систему. Зазначена ситуація вимагала від громадськості Галичини зосередити свої зусилля на збереженні національного характеру школи. Боротьбу за

освітні права українців очолила провідна партія краю – Українське національно-демократичне об'єднання.

Першочергово провід партії звернувся до повітових осередків із завданням “зібрати відповідний матеріал про надужиття та вислати його з відписом дотичного інспекторського розпорядку про введення утравкізму до генерального секретаріату УНДО”⁷. 28 серпня 1925 р. на засіданні президії ЦК УНДО й представників освітніх установ було вироблено програму дій. Вона передбачала організацію протестаційних народних віч проти полонізації українських шкіл, бойкот двомовності українських гімназій, залучення батьків до шкільних плебісцитів, виступи українських послів і сенаторів у польських законодавчих органах, Лізі націй та інших міжнародних організаціях.

Уже через місяць часопис “Діло” опублікував “Комунікат секретаріату УНДО у справі полонізації 4-х українських гімназій”, у якому партія звітувала про заходи боротьби з утравкізацією. Зокрема, “зініційовано протестуючі віча на день 30 серпня у Львові, Тернополі і Перемишлі та дано почин до оснування у цих містах комітетів батьків, щоби був переведений бойкот “утравкізації”...Зі всіх трьох віч вислано відповідні протести до польських властей і за границю...покликано до життя Комітети батьків, зібрані протести батьків та підготовлюване практичне проведення бойкоту”⁸. Про ґрунтовну підготовку протестаційної кампанії свідчить той факт, що напередодні проведення віча в Тернополі В.Целевич повідомив староство й видрукував 500 афіш, які були розіслані по повітах⁹.

Віча проти утравкізації освіти відбувалися не тільки у великих містах, але й повітових і невеличких селах. Про це свідчать звіти поліції та донесення повітових старост. У Надвірнянському повіті лише за червень-липень 1925 р. з ініціативи повітових осередків партії проведено 12 віч¹⁰. Вражає також кількість присутніх. Зокрема, 10 жовтня 1926 р. у Турці й 24 жовтня 1926 р. у Жураках Богородчанського повіту Станіславського воєводства відбулося віче за участю понад 300 осіб на чолі з націонал-демократом А.Чорненком з протестом “проти переймування шкіл руських на польські”¹¹. Схоже за чисельністю і тематикою віче організовано 5 грудня 1927 р. у Калуші під керівництвом Д.Палієва, який навів справжню статистику наслідків плебісциту 1925 р. – близько 3 000 шкіл утравкізовано або повністю переведено на польську мову навчання¹².

Незважаючи на міжпартійну боротьбу, УНДО неодноразово проводило спільні віча разом з Українською соціалістично-радикальною партією (УСРП). 14 жовтня 1927 р. відбулося масштабне віче в Городенці Станіславського воєводства з ініціативи й під керівництвом націонал-демократа Т.Окуневського, резолюції якого були направлені “проти полонізації і утравкізації українського шкільництва”¹³. 2 серпня 1928 р. косівський староста повідомляв про виступи в Шешорах проти утравкізації з боку УНДО й УСРП, які вимагали “виключно українського шкільництва”¹⁴.

Таким чином, вічева кампанія в справі захисту української школи була добре продумана й організована. Чисельність присутніх, навіть у невеликих населених пунктах, засвідчує про прагнення націонал-демократів об'єднати навколо боротьби за національну школу якомога більшу кількість громадськості.

Найефективнішим способом переведення української школи на двомовну були шкільні плебісцити. Викладання української мови вводили в школі лише в тому разі, коли громада налічувала не менше як 25% українського населення і якщо батьки не менше ніж 40 учнів подавали відповідні прохання-декларації. Однак, коли було 20 учнів, батьки яких бажали навчати дітей державною польською мовою, така школа ставала двомовною. В усіх інших випадках школи переходили на суто польську мову навчання. Для відкриття середніх шкіл з українською мовою навчання вимагалися декларації від батьків 150 учнів. Дослідник Б.Ступарик наголошував, що, “задумуючи шкільний плебісцит, окупанти були переконані, що протягом двох-трьох років під оболонкою законності будуть повністю ліквідовані національні школи”¹⁵.

За станом на 22 серпня 1925 р. ЦК УНДО повідомляло повітові центри: “У нас є новий атак на українські державні гімназії. У всіх п'яти українських гімназіях введено утравкізм. В найближчому часі розпочнемо проти акцію і скличемо масові віча у всіх тих містах, де є українські державні гімназії. Участь послів конечна”. Із цього ж приводу центр планував скликати

конференцію “всіх поневолених Польщею народів”, присвячену шкільній справі. Метою конференції мала стати “оборонна акція проти ворожого наступу на міжнародній арені, в Варшавському Соймі і Сенаті, серед народних мас, включаючи в це страйк дітей”¹⁶. У зв’язку із цим, провід партії звертався з проханням до повітових комітетів, щоби зібрати такі статистичні дані. Зокрема, “де недотримуються української мови викладання і де школа має бути утраквістична, а вона – польська”. Наголошувалося на точності й швидкості подання “матеріалів”¹⁷.

Організацією і проведенням шкільних плебісцитів у Західній Україні займалося товариство “Рідна школа” під керівництвом центрального та повітових комітетів УНДО. Це підтверджують численні звіти воєводських управлінь про суспільно-політичну ситуацію у воєводствах¹⁸. Станіславське воєводське управління за 1927 р. повідомляло урядову верхівку: “Зініційована УНДО акція повторного плебісциту на ліквідацію утраквістичних шкіл і за впровадження в усіх школах української мови навчання охопила в останнім часі цілі повіти... а проводять її Рідна Школа, греко-католицькі священники і вчителі”¹⁹. З початком 1928 р. надвірнянський повітовий комендант поліції сповіщав: “Діяльність УНДО в справі збирання декларацій за руську школу проявилась в наступних гмінах: 1) В Саджаві, де зібрано 65 декларацій; 2) В Ославах Білих зібрано 53 декларації; 3) В Микуличині зібрано 40 декларацій”²⁰.

Прискіпливо контролюючи проведення шкільних плебісцитів, повітовий провід партії роздавав священникам спеціальні анкети, запитання яких спрямовувалося на виявлення кількості українських шкіл і кількості дітей, які в них навчалися, щоб мати змогу виявити фальсифікації²¹. Як приклад – місцевий парох у листі від 22 грудня 1925 р. подає до ЦК УНДО відомості про стан українського шкільництва в його селі: “У нас, в Куликові єсть 7 класів, народна школа з польським язиком викладовим. До неї ходить дітей української національності 287. В р. 1925 з весною внесено українських декларацій 88 за 135 дітей за українською мовою навчання”²². Станіславський воєвода у звіті за 19 січня 1929 р. відзначав тісну співпрацю греко-католицького духовенства й націонал-демократів, які проводять “дуже енергійні акції за зміну шкіл утраквістичних на руські, при цьому стверджуючи, що польський уряд прямує до полонізації руської шкільної молоді”²³. Така позиція націонал-демократів мотивувалася тим, що польська влада саме “при допомозі “шкільного плебісциту” школу для українських дітей робить інструментом денационалізації”²⁴.

Про ретельність підготовки партії до кожного плебісциту свідчить видання спеціальних брошур, де чітко й зрозуміло вказувалися хід плебісциту, порядок заповнення і внесення декларацій, зміни в освітньому законодавстві. У 1925 р. у друкарні Видавничої спілки “Діло” вийшов невеликий нарис В.Целевича під назвою “Про нові польські шкільні закони: практичний порадник wraz з текстом закону й виконного розпорядку”. Його метою було “вказати способи, якими український народ зможе оборонювати останки свого шкільництва і добиватися, щоб в публичних школах на українській території проваджено науку українською мовою”. У брошурі подавалися два зразки шкільних декларацій – до шкільного інспектора й до куратора шкільного округу²⁵. У 1929 р. виходить праця І.Герасимовича “На тривогу! Основи української нації в загроженні”²⁶ і в 1936 р. – “Рідна Школа в ідеї і житті”²⁷. Їхня роль в боротьбі з утраквізацією була надзвичайно вагомим. Про це свідчить конфіскація брошури І.Герасимовича “На тривогу” у 1932 р. Львівський окружний суд через деякий час зняв конфіскацію, а Чортківський – наклав повторно. 13 січня 1933 р. громадськість звернулася з проханням до адвоката М.Росляка “представити в окружному суді в Чорткові фактичний стан справ”. Аналогічне звернення надійшло й до Української парламентарної репрезентації, оскільки “ця справа для нас дуже пильна з огляду на плебісцитову акцію за українські школи”²⁸.

Націонал-демократи не обмежилися лише збіркою декларацій і виданням брошур, але й активно відстоювали освітні права українців на парламентарній арені. Питання захисту українського шкільництва неодноразово порушувалося в польському уряді І.Герасимовичем²⁹, В.Целевичем³⁰, М.Галушинським³¹, О.Кисілевською³², Д.Левицьким з приводу конфіскації скарги батьків до Ліги націй³³, С.Хруцьким³⁴.

Шостого березня 1925 р. посол С.Козицький звернувся до Міністерства внутрішніх справ і Міністерства освіти з питання відмови місцевих урядів затверджувати підписи батьків

на деклараціях з українською мовою навчання та масових порушень під час проведення плебісциту. В інтерпеляції подавалися назви населених пунктів, де місцева влада чинила опір збору декларацій і затвердженню підписів. Найбільші порушення були зафіксовані в Чорткові, Яворові та Джуrowі Снятинського повіту. Зокрема, “27 лютого 1925 р. комендант поліції в с. Джуrow відібрав в громадянина М.Сиротнюка 154 декларацій батьків, які бажали запровадження української мови навчання, мотивуючи це тим, що він про закон (деякі положення в справі шкільництва для народних меншин) нічого не знає”³⁵. Посол вимагав розглянути справу й покарати винних. 24 і 26 березня того ж року С.Козицький подає схожі інтерпеляції, але вже з фактами порушень у Коломийському та Косівському повіті, де “змушували народ український через комісарів... до підписання шкільних декларацій за впровадження польської мови навчання в школі”³⁶. В інтерпеляції від 30 грудня 1929 р. наголошувалося, що “з таких шкіл утравістичних діти української народності не виносять жодної користі і ростуть в анальфебетизмі”³⁷. На парламентських засіданнях націонал-демократи С.Баран та В.Кузьмович наводили “цілу низку місцевостей з трьох східно-галицьких воєводств, де вийти відмовляли легалізації підписів батьків на деклараціях з бажанням введення української мови навчання”. Однак на свої інтерпеляції отримували суцільні заперечення з боку влади³⁸.

Завдяки численним інтерпеляціям посла С.Козицького гучною видалася справа 6-класної школи с. Нижнів Тлумацького повіту Станіславського воєводства. Перше звернення міністерства освіти та внутрішніх справ було подане 14 липня 1925 р. У ньому йшлося про незаконне й несправедливе покарання батьків з боку директора місцевої школи Ю.Левандовського. Причина – батьки внесли декларації за українську мову навчання. Посол наголошував: “Батьки за непосилання дітей в школу отримали 500 кар в розмірі 3 злотих 50 карбованців... хоча насправді це кара за підписання декларацій”. С.Козицький обгрунтував свою думку тим фактом, що “таку кару наклали навіть на тих, чії діти вже закінчили школу і на тих родичів, чії діти регулярно ходять до школи”. Як доказ наводилися метрики дітей, які вийшли зі шкільного віку або вже закінчили навчання в школі. Окрім того, якщо батьки не мали змоги заплатити т. зв. “штрафи”, у них відбирали матеріальні цінності. Зокрема, “у Дмитра Туштея забрано з ліжка покривало вартістю 5 зл. і скатертину вартістю 7 зл. за двоє дітей. Перша дитина – Анастасія, має 12 років і до школи взагалі записана не була через поганий стан здоров’я; друга дитина – Степан регулярно ходив до школи”³⁹. Така абсурдність дій місцевої влади ще раз підтверджувала їхню незаконність. Тому посол вимагав покарати винних, повернути людям конфісковані речі та кошти, звільнити директора школи й, найголовніше, – повернути декларації з підписами за українську мову навчання.

Отже, незважаючи на опір з боку польської влади, націонал-демократи активно боролися за освітні права українців на парламентарній арені. Завдяки цьому, на деякий час вдалося відтермінувати утравізацію окремих навчальних закладів.

Тринадцятого травня 1926 р. у Львові відбулося перше засідання Ширшої Управи УНДО за участю 105 членів Народного Комітету. Після виступу лідера Д.Левицького про освітню діяльність партії звітував М.Струтинський. У своєму виступі посол відзначив: “У перших місяцях своєї діяльності ЦК УНДО бере в свій заряд боротьбу з полонізацією українського шкільництва, проводить широко закроєну вічеву кампанію. Вислід цих віч: тисячні протести проти спольщення українських шкіл. Ці протести з одного боку висилається до польського уряду, з другого – використовуються за границею”. Загалом, за підсумками посла, було проведено 60 віч у шкільній справі⁴⁰.

Освітні проблеми й питання зайняли почесне місце на порядку денному II з’їзду партії, який тривав з 19 до 24 листопада 1926 р. Народний з’їзд стверджував, що шкільним плебісцитом “довела Польща українське шкільництво до повної руїни. На північно-західних українських землях не стало... ні одної української народної школи, а було їх там перед плебісцитом 421. В Галичині на колишніх 2 612 українських шкіл остало по плебісциті лише 867, а решту 1 785 спольонізовано. Жертвою того т. зв. Плебісциту впало 2 166 українських народних шкіл”⁴¹. Під час свого виступу В.Целевич коротко прозвітував про заходи націонал-демократів у боротьбі за освітні права українців, а саме: надіслано телеграми з протестом до Союзу Народів і сейму; організовано 5 масштабних шкільних віч в обороні українського середнього

шкільництва, у результаті яких були створені батьківські комітети, які внесли “масово протести до Союзу Народів і на руки нашої соймової репрезентації і підготовляють своїх дітей-учеників до боротьби”. Як наслідок – на 1 рік було відтерміновано ліквідацію перших класів 4 українських гімназій у Львові, Тернополі та Перемишлі. Окрім цього, “проти навчання у польській мові історії і географії...з нашої ініціативи внесли батьки 2 000 поіменних протестів до Союзу Народів”. В.Целевич наголосив на успіху акції, яка розпочалася з листопада 1925 р., та особливу увагу звернув на той факт, що “важку боротьбу за українські середні школи вела виключно одна наша партія”⁴². На останньому наголошував і комендант поліції Тернопільського воєводства у звіті від 4 січня 1926 р. Він відзначив, що з усіх партій лише націонал-демократи “збирають інформацію в справі шкільних зловживань через повітові комітети. Зібрані матеріали надсилають до головної канцелярії УНДО в Львові”⁴³.

До боротьби за освітні права націонал-демократи активно залучали молоде покоління, особливо під час підготовки до проведення плебісциту 1937 р. Зокрема, 24 жовтня 1937 р. І.Герасимович зустрівся із членами студентського кружка “Рідної школи” ім. П.Могили у Львові й “агітував студентів, щоб під час і напередодні проведення плебісциту, вони побули в якості інструкторів і дорадчих вісників по селах”. Пропозиція зустріла відгук у 50 студентів. Акція розпочалася 4 грудня 1937 р. Студенти в кількості 2–3 осіб відправлялися по селах і пояснювали селянам порядок внесення декларацій та суть освітньої політики Польщі⁴⁴.

Швидкій полонізації національної освіти сприяло масове звільнення та переведення українських учителів у школи західних воєводств Польщі. Міністр освіти і віросповідань С.Грабський наголошував: “Небезпечний є учитель – Українець, хоч би він вчив навіть в польській школі, до якої ходять українські діти. Тому треба зовсім скасувати українські школи, а учителів – Українців перекинути на Мазурщину”⁴⁵. Згідно зі статистичними даними, за станом на 1929 р. у складі Кураторії Львівської шкільної округи не було жодного вчителя української національності⁴⁶.

Тому в центрі уваги партії, поряд з іншими важливими проблемами національної освіти, чільне місце зайняло питання захисту інтересів українського вчителства. На засіданні ЦК УНДО 28 листопада 1925 р. було прийнято рішення “повести систематичну акцію в напрямі оборони прав українського вчителства”. Із цією метою передбачалося зібрати відповідний матеріал з таких питань: “стан наших і польських учительських сил в місцевостях з українським населенням; перенесення; передчасне спенсіонування; звільнення зі служби; неприпинання нових українських вчителів і кількість принятих польських; число кандидатів Українців учительського звання”⁴⁷. Відповідні дані надсилалися шкільному референтові ЦК УНДО І.Ліщинському.

Таким чином, завдяки зібраним матеріалам, націонал-демократи мали реальну картину освітньої ситуації в краю та змогу відстоювати інтереси українського вчителства на парламентарній арені.

Другого травня 1928 р. на засіданні сейму В.Целевич гостро поставив питання щодо переселення вчителів-українців у західні регіони Польщі. Під час виступу посол висунув протест проти того, “щоби в національній школі вчили вчителі іншої національності”. Характерно, що націонал-демократ як аргумент наводив “цитати з творів польських революційних діячів про боротьбу Польщі за свою рідну школу під російською і пруською займанщиною”. Посол завершив свій виступ словами: “Українці будуть так довго бити головами в мур польської екстермінаційної політики, аж поки його таки не розіб’ють”⁴⁸. А вже 15 червня 1928 р. на черговому засіданні парламенту націонал-демократи внесли 9 інтерпеляцій “в справі українських вчителів, перенесених зі східних земель до західних частин Польщі”⁴⁹.

Під час засідання Освітньої комісії сейму 24 лютого 1931 р. посол Д.Великанович першочергово порушив проблему українського вчителства, вимагаючи скасування закону про переведення українських учителів на етнографічно – польські землі. У своєму виступі націонал-демократ навів “багату” статистику перенесення “з львівської кураторії 50 учителів і вчительок. Більшість з них, наголосив він, мала 20–30 літ служби, є це вчителі поважні, які мають чисельні родини і високе почуття обов’язку”⁵⁰. Посол не залишив поза увагою освітню ситуацію Тернополя, де було закрито українську гімназію, у якій працювало 20 учителів, з них чет-

веро поляків і 16 українців. Усі поляки, повідомив посол, отримали посади, 12 українців було звільнено⁵¹. На жаль, польські урядовці відповідали постійними запереченнями й пустими обіцянками, а “правдиві історичні мандрівки численних учительських родин” і надалі продовжувалися.

Націонал-демократи активно співпрацювали з товариством “Взаємна поміч українського вчителства”. Їхня допомога й матеріальна підтримка були особливо відзначені на з’їзді товариства 27 липня 1938 р.: “Довготривалими гучними оплесками прийняли внесок одного з старших учителів в справі подяки Українській парламентарній репрезентації – зокрема своєму товаришеві послу Д.Великановичеві за їх дотеперішню діяльність і працю для української школи і українського учителя”⁵². Інтереси українського вчителства партія відстоювала протягом усього періоду своєї діяльності. Виступаючи 26 січня 1939 р. під час дискусії над бюджетом Міністерства освіти і віросповідань, В.Целевич рішуче заявив, що “боротьба за українського вчителя є природною боротьбою і в тій справі не може бути ніяких компромісів”⁵³.

Отже, освітня діяльність УНДО протистояла денаціоналізаційній політиці польського уряду впродовж міжвоєнного періоду. Загалом можна виокремити кілька провідних методів боротьби партії з полонізацією української освіти: збір декларацій за введення української мови навчання; контроль над проведенням шкільних плебісцитів; подання інтерпеляцій з відповідними протестами та постійне порушення проблеми утравкізації освіти в польському парламенті; подання інтерпеляцій з протестами проти перенесень і порушення прав українських учителів.

Протидії полонізації освіти присвятили свою роботу видатні діячі УНДО: І.Герасимович, М.Галушинський, С.Козицький, Д.Великанович, В.Целевич. Співпраця партії й товариства “Рідна школа”, завдяки активній допомозі греко-католицького духовенства, сприяла збереженню українського шкільництва та не дала польському урядові можливості знищити українську освіту, асимілювати українське населення.

1. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929) : у 2 т. / М. В. Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Плай. – 2002. – Т. 1. – 536 с.
2. Потіха О. УНДО і українське шкільництво (1930–1935 рр.) / О. Потіха // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія “Історія”. – Тернопіль, 2007. – Вип. 2. – С. 75–79.
3. Соляр І. Культурно-просвітницька діяльність національно-державницьких партій Західної України у 1920-х рр. / І. Я. Соляр // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія “Історія”. – Тернопіль, 2010. – Вип. 2. – С. 75–79.
4. Там само. – С. 75.
5. За українську школу! Наше нині – і польське вчора // Свобода. – 1926. – 18 лип. – С. 1.
6. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 2 Станіславське воєводське управління, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 1, спр. 637, арк. 32.
7. Не спускайте з ока! // Свобода. – 1926. – 14 берез. – С. 2.
8. Комунікат УНДО у справі полонізації чотирьох українських гімназій // Діло. – 1925. – 26 верес. – С. 6.
9. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України), ф. 344 Українське національно-демократичне об’єднання, оп. 1, спр. 261, арк. 2.
10. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 2, спр. 98, арк. 6–17.
11. Там само, оп. 1, спр. 425, арк. 255, 264–265.
12. Там само, спр. 480, арк. 371.
13. Там само, ф. 226 Прокуратура Станіславського окружного суду, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 1, спр. 15, арк. 81.
14. Там само, ф. 2, оп. 1, спр. 725, арк. 11.
15. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ : [б.в.], 1994. – С. 124.
16. ЦДАІЛ України, ф. 392 Українська Парламентарна Репрезентація в польському сеймі і сенаті, оп. 1, спр. 47, арк. 5.
17. Там само, ф. 344, оп. 1, спр. 552, арк. 61.

18. Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. 271 Дирекція поліції у Львові, оп. 1, спр. 337, арк. 125.
19. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 226, оп. 1, спр. 15, арк. 141.
20. Там само, ф. 2, оп. 1, спр. 637, арк. 1–4.
21. Держархів Львівської обл., ф. 271, оп. 1, спр. 337, арк. 147.
22. ЦДАЛ України, ф. 344, оп. 1, спр. 231, арк. 3.
23. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 725, арк. 31.
24. Дальший похід на “креси” // Діло. – 1929. – 2 серп. – С. 1.
25. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 30, арк. 46, 65–66.
26. Герасимович І. Найбільш актуальна справа – шкільний плебісцит / І. Герасимович // Діло. – 1929. – 7 груд. – С. 3.
27. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 68 Станіславське воєводське управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 2, спр. 376, арк. 87.
28. ЦДАЛ України, ф. 206 Українське педагогічне товариство “Рідна Школа”, оп. 1, спр. 18, арк. 5–17.
29. Герасимович І. За українську школу під Польщею / І. Герасимович // Діло. – 1928. – 25 берез. – С. 2.
30. Держархів Львівської обл., ф. 271, оп. 1, спр. 337, арк. 128; 3 парламентарної арени // Діло. – 1928. – 4 черв. – С. 2.
31. 3 парламентарної арени // Діло. – 1928. – 23 черв. – С. 2.
32. ЦДАЛ, ф. 309 Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. 1757–1946 рр., оп. 1, спр. 2532, арк. 1–3, 38–39, 106–117.
33. На парламентарній арені // Діло. – 1929. – 26 січ. – С. 2.
34. ЦДАЛ України, ф. 344, оп. 1, спр. 518, арк. 4.
35. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 309, арк. 160.
36. Там само, арк. 181, 205.
37. Там само, ф. 2, оп. 2, спр. 276, арк. 31.
38. ЦДАЛ України, ф. 344, оп. 1, спр. 572, арк. 26–28, 35–36.
39. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 272 Тлумачка повітова шкільна рада, м. Тлумач Тлумачького повіту Станіславського воєводства, оп. 1, спр. 170, арк. 6.
40. Народний Комітет // Свобода. – 1926. – 23 трав. – С. 2.
41. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. / [ред. Т. Гунчак]. – К. : Дніпро, 2001. – Т. 7. – С. 177.
42. Звіт з діяльності УНДО // Свобода. – 1926. – 5 груд. – С. 2.
43. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 68, оп. 2, спр. 70, арк. 67.
44. Там само, ф. 69 Станіславське повітове управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 1, спр. 728, арк. 105–106.
45. За українську школу! Наше нині – і польське вчора // Свобода. – 1926. – 18 лип. – С. 1.
46. ЦДАЛ України, ф. 206, оп. 1, спр. 196, арк. 1.
47. В обороні української школи // Свобода. – 1926. – 31 січ. – С. 3.
48. 3 парламентарної арени // Діло. – 1928. – 4 черв. – С. 2.
49. Там само. – 17 черв. – С. 3.
50. Учительські справи в соймі // Діло. – 1931. – 4 берез. – С. 1.
51. На парламентарній арені. Промова посла О.Луцького на бюджетовій комісії Міністерства внутрішніх справ // Діло. – 1931. – 13 січ. – С. 1–2.
52. ЦДАЛ України, ф. 344, оп. 1, спр. 552, арк. 69.
53. Там само, ф. 344, оп. 1, спр. 545, арк. 19.

Статья посвящена основным формам и методам образовательной деятельности ведущей политической партии Западной Украины 20–30-х гг. XX в. – Украинского национально-демократического объединения (УНДО). Автор проанализировал причины, общие условия и направления борьбы партии за национальный характер украинской школы. Особое внимание обращено на противодействие утравквизации начального и среднего образования в ходе проведения школьных плебисцитов. В статье также рассматриваются методы и формы защиты интересов украинского учительства в деятельности национал-демократов. Автор утверждает, что образовательная деятельность УНДО противостояла денационализационной политике польского правительства на протяжении межвоенного периода.

Ключевые слова: Украинское национально-демократическое объединение, интерпелляция, плебисцит, утравквизация, междувоенный период.

The article is devoted to the basic forms and methods of educational activities leading political parties in Western Ukraine 20–30-ies of XX century – Ukrainian national democratic organization (UNDO). The author analyzes the causes, the general conditions and the directions fight of the party for the national character of the ukrainian school. The special attention is paid to prevention of bilingualism primary and secondary education through the leadthrough of school plebiscites. The article also discusses the methods and forms of protection of interests of ukrainian teachers in activities of national-democrats. The author argues that educational activities of UNDO opposed the denationalization of the Polish government during the interwar period.

Keywords: *Ukrainian national democratic organization, interpellation, plebiscite, utrakvizatsiya, the interwar period.*

УДК 94 (477.83): 282/288

Тетяна ДЕРЕЩУК

КОНСЕРВАТИВНО-КЛЕРИКАЛЬНІ МОДЕЛІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ХРИСТІЯНСЬКИХ СУСПІЛЬНИКІВ ГАЛИЧИНИ

У статті висвітлено консервативно-клерикальні моделі державотворення українських християнських суспільників Галичини на початку XX ст. Розкрито суть й основні засади консервативно-клерикальної державно-політичної думки окциденталістів та орієнталістів.

Ключові слова: *окциденталісти, орієнталісти, християнські суспільники, державотворчі концепції, клерикалізм, консерватизм.*

Серед численних ідейно-політичних течій, які мали значний вплив на вибір напрямів суспільного розвитку, форм і методів розв’язання соціально-економічних проблем, на початку XX ст. помітно вирізнявся консерватизм. Консерватизм – політична ідеологія, зорієнтована на збереження і підтримку історично визначених форм державного та суспільного життя, у першу чергу, морально-правових її основ, утілених у нації, релігії, сім’ї та власності. У Галичині як ідейно-політична течія він сформувався наприкінці XIX ст. Його носіями виступили представники Греко-католицької церковної ієрархії та світської інтелігенції.

Організаційне оформлення консервативного руху відбулося в 1896 р. На базі поміркованого крила народовців було засновано Католицький русько-народний союз (КРНС), який з 1897 р. видавав газету “Руслан”¹. Очолювали союз О.Барвінський, Н.Вахнянин, В.Коцавський, К.Студинський (новоєрівці-новокурсники). Проте вони не зуміли здобути значного політичного впливу в українському суспільстві. У кінці XIX – на початку XX ст. вони залишалися нечисленною групою світської інтелігенції і греко-католицьких священиків без вагомих матеріальних і політичних передумов впливати на суспільні процеси.

Саме тому їхня політична думка ґрунтувалася на мирному співжитті українського й польського народів у Галичині на засадах взаємної поваги й рівності прав. Лідери КРНС вважали ідею державно-політичного суверенітету України утопією, а вимогу національно-територіальної автономії українських земель в Австро-Угорщині передчасною.

Галицький консерватизм мав свої особливості, що виявлялись у цілковитій відмові від вимог політико-правового характеру, перенесенні їх “аж на останній план”². У програмних документах, зокрема, у “Проекті організації народної роботи” О.Барвінського основний акцент було зроблено на створення культурно-освітніх, виховних і господарських інституцій для роботи серед українського населення.

Занепад консервативного руху спонукав його провідних діячів до утворення в грудні 1911 р. з колишнього КРНС Християнсько-суспільної партії (ХСП, згодом перейменована в Українську християнсько-суспільну партію), яка все більше еволюціонувала в бік національно-державницького табору. Християнські суспільники, підтримали вимоги українських націонал-демократів про поділ Галичини на польську й українську частини та створення на цій основі

національно-територіальної автономії, відкриття українського університету, а також консолідацію національних сил в умовах загрози війни³. Проте ХСП і надалі залишалась організаційно й політично слабким і нечисленним угрупованням української інтелігенції й греко-католицького духовенства.

У роки національно-визвольних змагань ХСП зайняла українську державницьку позицію. Її провідні діячі входили до складу парламенту ЗУНР – Української Національної Ради (УНРади) (О.Барвінський, Б.Барвінський, Я.Гординський, Ю.Дзерович, С.Кархут, К.Студинський)⁴.

Утрата урядом ЗО УНР державного суверенітету на західноукраїнських землях у результаті окупації їх польськими військами в липні 1919 р. спонукала екзильний уряд на чолі з Є.Петрушевичем у Відні та крайові сили до національної консолідації, розгортання боротьби проти польської окупації, за державну самостійність Галицької Республіки.

Для цього в 1920 р. було створено Міжпартійну раду, до якої входила й УХСП. Християнські суспільники активно підтримали державотворчу платформу уряду ЗУНР, основними засадами якої були невизнання легітимності польської держави на українських землях, боротьба за ліквідацію окупаційного режиму, відновлення західноукраїнської державності. Єдиним законним державно-правовим органом визнавалась Українська Національна Рада та її представництво в особі екзильного уряду ЗУНР. Представники УХСП входили також до складу крайової УНРади.

Провідні діячі УХСП О.Барвінський, Б.Барвінський, Я.Гординський, о. В.Лициняк на першому Міжпартійному з'їзді у Львові, що відбувся 3–4 червня 1921 р., виступили на підтримку уряду Є.Петрушевича, висловилися за єдиний національний фронт західноукраїнських політичних сил з метою активізації боротьби за незалежність Галицької Республіки⁵.

На другому Міжпартійному з'їзді 3 вересня 1921 р. ХСП підтримала ідею усамостійнення українського громадського й політичного життя в умовах окупаційного режиму, відродження українських громадсько-державних інститутів у середині польської держави, створення приватного українського університету у Львові⁶.

Міжпартійна конференція 10 березня 1923 р. за участю УХСП, УНТП та УРП укотре підтвердила, що єдиним повноправним державним представником краю є уряд Є.Петрушевича. Конференція вимагала від держав Антанти “визнати самостійність і незалежність Східної Галичини”, скликати “представників місцевого населення для вислухання їхніх інформацій та бажань”, застерігала від можливого “потопання права самовизначення народів”⁷.

Рішення Ради послів Антанти про приєднання Галичини до Польщі викликало глибоку кризу в українському національно-державницькому таборі. Галицькі партії вирішили більше не підпорядковуватися закордонному проводові, політика якого завершилася крахом. Українська радикальна партія заявила про розрив стосунків з УХСП та УНТП. За таких обставин Міжпартійна рада розпалася. Функціонування УНРади припинилось⁸. Активний державотворчий період діяльності галицьких консерваторів, у ході якого вони послідовно відстоювали національно-державницьку платформу, завершився.

Після 1923 р. УХСП остаточно занепала. Частина її діячів влилася до УНДО, інша замкнулася на релігійно-церковних проблемах. Традиційний консервативний християнсько-суспільний рух охопила глибока криза. Одночасно вона характеризувалась ідейною та суспільною активізацією клерикальних кіл, які виступали за створення нової консервативної громадсько-політичної організації. Ініціативна група на чолі з о. Т.Галушинським, ученим-істориком С.Томашівським і відомим політичним діячем, журналістом і письменником О.Назаруком ставила собі за мету згуртувати українські консервативні кола на засадах католицького клерикалізму, активної боротьби проти комунізму й атеїзму. Вони виступали також за посилення курсу на латинізацію Греко-католицької церкви, запровадження celibату тощо.

У середовищі греко-католицьких священників, як і в ширших верствах українського суспільства, такі починання викликали негативну реакцію, оскільки основна маса української світської і духовної інтелігенції була перейнята національно-демократичними настроями, виступала проти латинізації Греко-католицької церкви, запровадження celibату. Таку позицію відстоював митрополит А.Шептицький та його оточення.

Гострі дискусії й протиборство на релігійному та церковно-обрядовому ґрунті викристалізували дві консервативно-клерикальні течії: окцидентальну (латинську) та орієнтальну (візантійську).

У представників обох течій були різні візії вирішення державно-правових питань, оцінки правового статусу Галичини. Якщо клерикали-окциденталісти відстоювали ідею польсько-українського порозуміння і вимагали автономії українських земель у складі Польщі, то переважна більшість української інтелігенції, як й українського суспільства загалом, підтримували платформу українських націонал-демократів, які виступали за продовження боротьби проти польського окупаційного режиму легально-демократичними методами, за здобуття державної незалежності України. Державотворча концепція поміркованого крила українських консерваторів і націонал-демократів ґрунтувалася на ідеї соборності українських земель, а також опори на власні сили в боротьбі за державний суверенітет. Важливе місце відводилося захисту законних громадянських, національно-культурних і господарських прав українського населення.

Державотворчі концепції радикально настроєного крила клерикалів-окциденталістів відзначалися високим рівнем теоретичного обґрунтування. Значний вплив на їхнє формування мали консервативні ідеї В.Липинського й С.Томашівського. Основний їхній вектор спрямований на пошук шляхів і форм побудови української держави.

У теорії державного будівництва В.Липинського галицьким консерваторам найбільше імпонувала ідея про визначальну роль в українському державотворенні релігії, церкви й віри. Він виступав за збереження приватної власності на землю, посилення ролі української інтелігенції та селянства в будівництві української держави, а також заперечував соціальну й державотворчу цінність демократії, громадянського суспільства.

Важливе значення на формування державотворчих концепцій галицьких консервативно-клерикальних кіл мали погляди С.Томашівського. У ряді праць, зокрема, “Українська історія”, “Під колесами історії”, “Десять літ українського питання в Польщі”, “За автономію українських земель при Польщі”, “Русько-католицька Церква між Сходом і Заходом” та інших він виклав свою теорію українського державного будівництва.

Його бачення української державності зводилося до двох основних засад: 1) тривале формування української нації на базі західної культури, католицизму й консерватизму; 2) національно-територіальна автономія як етап відбудови суверенної української держави, у якій ключова роль відводилася Галичині й Греко-католицькій церкві.

Розглядаючи державу як “дуже складний, віками, або хоч поколіннями, вироблюваний соціально-господарський і культурний організм”, С.Томашівський вважав, що для українського руху, урахувавши на його слабкість і хиби, виявлені в роки національно-визвольних змагань, передчасним є відстоювання ідеї повної державної незалежності України. “Ми до держави не підготовані культурно, соціально й економічно. Виходить, що нам потрібно чогось іншого ніж «державного ідеалу», а се – підготування до нього. Тому то національна педагогія повинна б – на мою думку – викоринити передчасний гіпноз «державности»”⁹.

Отже, усестороннє, клопітке й тривале національне виховання українського суспільства мало стати важливою передумовою майбутнього державотворення. Джерелом традиційної відсталості України дослідник вважав “візантійство”, оскільки “приналежність України до візантійської церкви поклала таку тяжку перепону західним впливам, що вони заходили до нас тільки в дуже обмеженій кількості і формі...”¹⁰

Важливою засадою державотворчої концепції С.Томашівського була ідея про те, що початковим етапом будівництва української держави мала стати національно-територіальна автономія Галичини, згодом поширена на всі західноукраїнські землі, що перебували в складі Польщі. Автономія покликана була забезпечити правові умови національно-культурного, духовного й соціально-економічного розвитку українського суспільства. Взірцем для організації державно-правового ладу галицької автономії мала послужити парламентарна англійська монархія із широкими повноваженнями громад й округів, обмеженням центральної влади та розширенням компетенції місцевих властей. Стосовно виконавчої влади, то вона повинна була належати державній раді, сформованій представниками греко-католицького духовенства й громадськості. Законодавча влада зосереджувалася в палаті представників місцевих органів

влади. Монарх, як символ держави, міг обиратися або членами державної ради, або володіти спадковою владою¹¹.

Майбутня українська держава виступала як своєрідний дуумвірат монархічної влади й Греко-католицької церкви. Учений не відкидав також у віддаленій перспективі встановлення в державі республіканської форми правління, яка, однак, повинна еволюційним шляхом “вирости з монархії”¹².

Головна роль у реалізації державотворчих планів відводилася Галичині. На думку С.Томашівського, тут виробилися ідеологічні підстави української проблеми, її методи боротьби, окрема націоналістична психологія¹³. Завдяки своїй близькості до Заходу, а також впливам Греко-католицької церкви, Галичина зберегла “український дух”. У зв’язку із цим, вона покликана бути політичним взірцем для населення Східної України. При цьому вчений вважав за необхідне, щоби Галичина й Наддніпрянина, з огляду на тодішні історичні особливості, ішли своїми окремими шляхами розвитку, штучно не зв’язуючи одна одну¹⁴.

Клерикально-консервативні ідеї С.Томашівського лягли в основу політичної діяльності галицьких християнських суспільників окцидентального напрямку. З ініціативи ректора Львівської духовної семінарії о. Т.Галушчинського та його прихильників 4 серпня 1925 р. була створена Українська християнська організація (УХО) клерикально-консервативного напрямку. На ґрунті так званої “реальної політики” УХО за час своєї діяльності в 1925–1930 рр. відстоювала ідею автономії Галичини в складі Польщі. Ця вимога була внесена в проект програми організації С.Томашівським і О.Назаруком, яка була прийнята членами ЦК УХО¹⁵.

Орган УХО, газета “Нова Зоря”, головним редактором якої з 1 січня 1928 р. став О.Назарук, була рупором автономізаційних планів клерикалів. Справа автономії українських земель у Польщі була визнана найважливішим завданням того часу.

У березні 1928 р. “Нова Зоря” опублікувала дві програмові статті: “За автономію українських земель при Польщі” і “Найважливіша політична задача нашого сучасного покоління”. У них сформульовано подвійне завдання для українських послів від УНДО: 1) запровадження в життя закону польського сейму від 26 вересня 1922 р. про автономію трьох галицьких воєводств; 2) поширення його повноважень на інші українські землі в Польщі. До складу майбутньої української автономії передбачалося включити Станиславівське, Тернопільське й Волинське, а також більшу частину Львівського (по річку Сян), Поліського та частину Люблінського воєводств. Географічно, історично й культурно територія автономії мала поділятися на дві частини: південну – Галичину, північну – Володимирію. Національно-територіальна автономія повинна була мати широкі державно-правові повноваження, зокрема, сейм, уряд, військо¹⁶.

Величезну кількість статей у “Новій Зорі” друкував її редактор О.Назарук. Пройшовши складну суспільно-політичну еволюцію від народницького радикалізму М.Драгоманова до монархічного консерватизму В.Липинського, О.Назарук доклав багато зусиль до пропаганди гетьмансько-монархічного устрою майбутньої української держави¹⁷. Найбільш доцільною формою правління мала стати не виборна, а саме спадкова монархія гетьманського типу, на яку в Україні міг претендувати рід Скоропадських.

З кінця 20-х рр. ХХ ст. О.Назарук більше перебував під впливом ідей С.Томашівського, який у 1930 р. помер. Основна проблематика його статей зводилася до визнання вирішальної ролі Галичини й уніатської церкви в державотворчому, національно-культурному, суспільно-політичному й духовному житті українського народу, ширення ідеології консервативного клерикалізму, гетьманства й боротьби з “візантійством”.

Загострення українсько-польських відносин 1930 р., зростаюче розмежування в українському політичному русі, а також розчарування частини вищого греко-католицького духовенства опозиційною політикою УНДО спонукало його до відкритих активних дій. У зв’язку із цим, 24 вересня 1930 р. була створена Українська католицька народна партія (УКНП), перейменована в 1932 р. на Українську народну обнову (УНО). Партія відображала автономістські й окцидентально-клерикальні настрої радикально настроєного угруповання греко-католицьких священиків і світської інтелігенції. Вона перебувала під виключним впливом станиславівського єпископа Г.Хомишина, у зв’язку із чим найбільшого поширення набула в Станиславівському воєводстві.

Світоглядно-політичні засади УКНП були сформульовані О.Назаруком у праці “Ідеологічні основи Української католицької народної партії”, у якій він наголошував на значенні консервативного світогляду для справи українського державотворення і клерикалізації політичного життя.

Більша частина програмової заяви УКНП так чи інакше стосувалася проблеми облаштування автономії західноукраїнських земель. УКНП проголошувала своєю головною метою боротьбу “законними способами” за таку перебудову польської держави, “де уся висше означена територія, згідно з її історичними традиціями та племінними, культурними і господарськими вимогами, була перетворена в окрему державно-правову одиницю і зняряджена всіми потрібними органами прилюдної влади: законодавчої, адміністративної, судової, освітньої, господарської і військової”¹⁸. У зв’язку із цим, УКНП домагалася: “а) ревізії адміністраційного поділу Речі Посполитої в тім напрямі, щоб національно й історично українські території були вилучені в окрему адміністраційну одиницю; б) щоби для сеї території був створений окремий краєвий сейм у Львові; в) щоб тому сеймови було віддане законодавство у всіх справах, окрім тих, що докладно будуть означені як спільні з тим застереженням, що краєва делегація у варшавський сейм має мати відповідний вплив і на ті справи; г) щоб адміністрація для краєвих справ була віддана окремому краєвому урядови, відповідальному перед сеймом”¹⁹. При цьому УКНП наголошувала, що буде поборювати будь-які централістичні дії польського уряду, у той самий час поширюватиме на західноукраїнських землях ідеї господарсько-політичної солідарності, окремішності й самостійності. Передбачалося також, що місцеве населення, без огляду на мову й віру, буде користуватись усією повнотою політичних, культурних й економічних прав. УКНП вимагала широких повноважень для місцевого самоврядування.

На початку 30-х рр. ХХ ст. з рядом програмного характеру праць виступив станіславський єпископ Г.Хомишин. Свої погляди на вирішення проблеми польсько-українських стосунків, національного державотворення він виклав найбільш повно у двох працях – “Пастирському листі про політичне положення українського народу в Польській державі” (1931 р.) та “Українській проблемі” (1933 р.). Вони були своєрідною інтерпретацією політичної платформи УКНП–УНО.

Аналізуючи причини падіння української держави, єпископ звернув увагу на слабкий державотворчий потенціал українського народу. “Тривкої української держави ми не вдержали. А чому? – запитує він. – Бо ми не були позитивно підготовані до власної держави”²⁰. У зв’язку з поразкою національно-визвольних змагань і втратою власної державності, Г.Хомишин закликав західноукраїнське суспільство до визнання польської держави й лояльного, але не угодового, до неї ставлення. На його думку, це в інтересі самих українців, які повинні докласти всіх зусиль до культурного, економічного й політичного розвитку українства з тим, щоб у слушний час приступити безпосередньо до відбудови власної держави. Він вважав, що із цим завданням, у тих конкретних історичних умовах, здатна впоратися лише Галичина, духовною основою якої є Греко-католицька церква. “Ми не сміємо зречися ідеї власної держави, – писав Г.Хомишин, – але не сміємо також її будувати тільки в фантазії, без відповідного приготування і без відповідних сил”²¹.

Правові умови для всестороннього розвитку й консолідації українства покликана створити національно-територіальна автономія західноукраїнських земель у Польщі. Визнання особливої ролі Галичини в майбутньому державотворчому процесі привела Г.Хомишина до висновку про передчасність висунення гасла соборності України. “Ми здивилися в Соборну Україну немов у фантом і через те ніякої України не уратували і всю у себе загирили. Ратуймо перше себе, а коли самі двигнемося, то й Україні допоможемо. Зрозуміймо се добре, що наша Галичина має бути Піємонт для України”²². Загалом він розглядав ідею соборності як віддалену перспективу, яка зможе реалізуватися згодом у ході національного державотворення.

Г.Хомишин критикував польську політику в українському питанні, виступав на захист господарських, культурних і політичних прав українців. Засуджуючи пацифікаційну й колонізаційну політику властей, єпископ зазначав, що її наслідком є саботажні виступи ОУН, при цьому закликав їх поборювати “бо вони не етичні”²³.

Квінтесенція реальної української політики в Польщі, на думку Г.Хомишина, полягала в тому, що українці мають бути цілком лояльними громадянами польської держави; у свою чергу польська влада зобов'язана повною мірою задовольнити всі законні національні, культурні й політичні права.

Проте виступи Г.Хомишина, О.Назарука, діяльність УКНП–УНО не знайшли широкого відгуку серед української громадськості. Основу партії склали нечисленні станиславівська та львівська групи, які нараховували 70 чоловік. Переважна більшість греко-католицьких священників відмежувалася від УКНП–УНО. Дистанціювався від них і митрополит А.Шептицький. Представники українських політичних партій, преса виступили з осудом автономістських концепцій діячів УКНП–УНО та латинізаційного курсу станиславівського єпископа.

Активізація діяльності УНО спостерігалася з 1933 р., коли була переобрана управа партії. Її головою став адвокат зі Станиславова І.Волянський. З метою консолідації національних сил УНО підтримала ідею скликання Всеукраїнського національного конгресу (ВНК). У передконгресових нарадах О.Назарук відстоював ідею автономії українських земель у Польщі, піддавав критиці республіканську форму правління, закликав взяти за взірець державно-політичний устрій Англії, де монархія мирно уживається з демократією²⁴.

Процес консолідації національних сил у рамках ВНК був перекреслений нормалізаційною політикою нового керівництва УНДО, в основі якої стала вимога утворення національно-територіальної автономії західноукраїнських земель у Польщі, а також створення правових умов для всестороннього розвитку українського суспільства, припинення колонізації українських земель й обмеження прав громадської самоуправи. З усіх українських політичних партій тільки УНО підтримало автономістську платформу УНДО й виступило з останньою в спільному виборчому блоці на виборах до польського сейму та сенату у вересні 1935 р. На виборах УНО домоглося обрання одного посла (голови партії І.Волянського) і одного сенатора (о. Р.Лободича), які увійшли до Української парламентарної репрезентації. Трибуну польського парламенту вони намагалися використати для пропаганди та реалізації автономістської програми УНО²⁵.

Однак домогтися виконання своєї програми УНО не вдалося, оскільки з вини польських властей нормалізаційна політика завершилася провалом. До того ж, з огляду на внутрішні суперечності, представники УНО в польському парламенті вийшли зі складу УПР. Попри те члени клерикальної Української народної обнови продовжували послідовно відстоювати ідею автономії. Вони підтримали “Декларацію у справі положення українського народу в польській державі”, прийняту на засіданні ЦК УНДО 7 травня 1938 р., в основу якої було покладено автономістську ідею. На цій платформі УНО взяла участь у чергових виборах до польського парламенту в листопаді 1938 р. Послом до сейму вдруге було обрано І.Волянського²⁶. 3 грудня 1938 р. 15 українських послів від УНДО, УНО й Волинського українського об'єднання (ВУО) подали до сейму проект конституційного закону Землі Галицько-Волинської, який передбачав запровадження автономії західноукраїнських земель. Однак більшістю сейму він був відхилений²⁷. Спроба клерикалів на практиці реалізувати свою головну програмну вимогу зазнала невдачі.

Тим часом помірковані кола християнських суспільників консервативно-орієнтального напрямку після припинення діяльності УХСП не заснували власної католицької організації. Переважна їхня більшість підтримували політику українських націонал-демократів. Проте політична активізація галицьких окциденталістів з їхньою автономістською концепцією вирішення українського питання спонукала до власного й політичного оформлення. 1 січня 1931 р. у Львові з ініціативи митрополита А.Шептицького було створено Український католицький союз (УКС). Його головою було обрано В.Децикевича. Навколо УКС гуртувалася світська й духовна інтелігенція. Сюди входили такі відомі в краї релігійні, культурні та громадсько-політичні діячі, як П.Ісаїв, М.Чубатий, В.Кузьмович, М.Гнатишак, Г.Костельник, З.Лукавецький та інші. Частина з них була одночасно членами УНДО.

УКС не мав детально розробленої державотворчої програми. У ставленні до Польщі він відстоював поміркований реалізм. Окреслюючи принципи діяльності УКС, А.Шептицький зазначав: “Стоячи на ґрунті легальности супроти держави, якої ми горожанами, будемо посвя-

чувати наші сили, щоби на всіх ділянках народного і політичного життя законними засобами здобували для нашого народу щораз то більшу освіту, культуру, добробут та права. Всестороннє добро українського народу в християнському розумінню сего слова, се ціль, до якої в політичному життю прямуємо”²⁸. А.Шептицький вважав, що католицька організація не повинна займатися безпосередньою активною політичною діяльністю.

УКС не декларував свою державотворчу програму, однак його політичні симпатії були явно на боці УНДО з його ідеями соборності, самостійності, опори на власні сили. “Не можна не признати безперечного факту, – писав орган УКС газета “Мета”, – що ця політична організація і громадські установи, які є під її впливом, несуть львину часть боротьби української нації за просте її фізичне існування”²⁹. У питаннях політичної тактики, а також ставлення до церковних проблем УКС розходився з УНО.

УКС вів активну видавничу діяльність. На сторінках католицьких газет і журналів обговорювалися питання теорії держави, права, зокрема, їхнє походження, структура, мета, функції. В основу національного державотворення автори публікацій клали національний і релігійно-католицький принципи³⁰. Усе це було спрямоване на формування правової і політичної культури українського населення.

Отже, український християнсько-суспільний рух у Галичині мав консервативно-клерикальний характер. На різних етапах історичного розвитку його державотворчі підходи, як і впливи, зазнали суттєвих змін. На початку 20-х рр. ХХ ст. християнські суспільники виступили активними учасниками боротьби за відновлення західноукраїнської державності. Із середини 20-х і до кінця 30-х рр. ХХ ст. вони були представлені двома течіями – окциденталістів і орієнталістів. У найбільш завершеному варіанті державотворча концепція була представлена окциденталістами С.Томашівським, Г.Хомишиним та О.Назаруком. У стратегічному плані вона передбачала здобуття правовим шляхом незалежної української держави з монархічно-гетьманським устроєм. Тривалим етапом на шляху до відбудови власної державності мала стати національно-територіальна автономія західноукраїнських земель у складі Польщі, яка покликана була забезпечити правові умови господарського, національно-культурного й духовного розвитку українського суспільства. Ключова роль у національному державотворенні відводилася Галичині й Греко-католицькій церкві. Помірковане крило християнських суспільників, представлене орієнталістами, не сформувало чіткої державотворчої програми. Їхня політична платформа була спрямована на досягнення консолідації нації, створення легально-правових умов для її всестороннього розвитку як передумови побудови самостійної соборної української держави.

1. Антошевський Т. Олександр Барвінський і український християнсько-суспільний рух наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть / Тарас Антошевський // Олександр Барвінський 1847–1927 : зб. наук. праць за матеріалами конф., присвяченої 150-й річниці від дня народження Олександра Барвінського, 14 трав. 1997 р. / [редкол. М. Гнатюк та ін.]. – Львів : Наук. т-во ім. Шевченка у Львові, 2001. – С. 47.
2. Гелей С. Василь Кучабський: від національної ідеї до державності. Українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історичну науку / Степан Гелей. – Львів : Вид-во “Коопосвіта” Львів. комерц. акад., 1998. – С. 64.
3. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 117.
4. Кугутяк М. Українська націонал-демократія 1918–1939 / Микола Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – Т. 2. – С. 472–476.
5. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 2, оп. 1, спр. 29, арк. 4.
6. Український вістник. – 1921. – 7, 8 верес.
7. Стахів М. Західня Україна. Збройна і дипломатична оборона в 1919–1923. Нарис історії / Матвій Стахів. – Скрентон, 1961. – Т. VI. – С. 150.
8. Народний Зїзд // Діло. – 1923. – 25 трав.
9. П’ять листів Томашівського // Нова Зоря. – 1931. – 20 груд.
10. Томашівський С. Жерело відсталости України / Степан Томашівський // Нова Зоря. – 1931. – 20 груд.
11. Потульницький В. А. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці) / Володимир Арнольдович Потульницький. – К. : Либідь, 1992. – С. 159.

12. Слінченко Л. В. Особливості консервативного напрямку української політичної думки першої половини ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.01 “Теорія та історія політичної науки” / Лариса Володимирівна Слінченко. – К., 1997. – С. 20.
13. Томашівський С. Десять літ українського питання в Польщі / Степан Томашівський. – Львів : Ін-т дослідів нац. справ у Варшаві, 1929. – С. 13.
14. Потульніцький В. А. Назв. праця. – С. 160.
15. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 359, оп. 1, спр. 18, арк. 2.
16. Найважливіша політична задача нашого сучасного покоління // Нова Зоря. – 1928. – 1 квіт. ; Літописець. Галицький консерватизм // Нова Зоря. – 1929. – 24 лип.
17. Москалюк М. Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920–1939 рр.): історико-політологічний аналіз / Михайло Москалюк // Галичина. Всеукраїнський культурно-просвітній і краєзнавчий часопис. – 2000. – № 4. – С. 98.
18. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 899, 11 арк.
19. Там само.
20. Хомишин Г. Пастирський лист про політичне положення українського народу в польській державі / Григорій Хомишин // Нова Зоря. – 1931. – 23 лют.
21. Там само.
22. Там само.
23. Там само.
24. Москалюк М. Назв. праця. – С. 100.
25. Sprawy narodowościowe. – Warszawa, 1935. – № 3–4. – S. 278; Sprawozdanie z życia mniejszosci narodowych za III kwartal 1935 r. – Warszawa, 1935. – S. 20–21.
26. Вислід виборів до сейму // Нова Зоря. – 1938. – 10 верес.
27. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 2035, арк. 1–19.
28. Шептицький А. Під один прапор! / Андрей Шептицький // Нива. – 1930. – № 10. – С. 361.
29. Вагання і вирівнювання // Мета. – 1936. – 17 квіт.
30. Конрад М. Націоналізм і католицизм / Микола Конрад. – Львів, 1934. – 41 с.

В статье освещены консервативно-клерикальные модели государствообразования украинских христианских общественников Галиции в начале ХХ в. Раскрыты сущность и основные принципы консервативно-клерикальной государственно-политической мысли окциденталистов и ориенталистов.

Ключевые слова: окциденталисты, ориенталисты, христианские общественники, государствообразующие концепции, клерикализм, консерватизм.

The article highlights the conservative-clerical state model of Ukrainian Christian suspilnyky of Galicia in the early twentieth century. It exposes the main principles of the conservative-clerical and state-political ideas of the occidentalists and the orientalist.

Keywords: occidentalists, orientalist, Christian associations, state building concepts, clericalism, conservatism.

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ІДЕЇ В ПРАЦЯХ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА

У статті досліджується державотворча діяльність Миколи Шлемкевича в Західній Україні в першій половині ХХ ст. Висвітлено становлення його державницьких ідей і поглядів. Відображено участь та ідеологічну спрямованість науковця в партії Фронт національної єдності. Проаналізовано ряд наукових праць М.Шлемкевича, які мають виразну співзвучність із дослідженнями проблем національної державності та єдності.

Ключові слова: державність, єдність, погляди, Західна Україна, Микола Шлемкевич, Фронт національної єдності.

Постать М.Шлемкевича вирізняється серед українських громадсько-політичних і наукових діячів початку ХХ століття, які зробили вагомий внесок у розбудову української державності. Будучи багатогранною особистістю, він увійшов в історію як філософ, публіцист, промовець, редактор, видавець, політичний і громадський діяч, творець ідеології так званого “творчого націоналізму”.

Мета статті – проаналізувати державотворчі ідеї в працях Миколи Шлемкевича.

У наукових колах громадсько-політична діяльність М.Шлемкевича практично не досліджена. Основну увагу вчені приділяли його науковій спадщині у вигляді філософських праць. Навіть персона автора часто залишалася поза увагою науковців. Окремі аспекти його діяльності досліджували О.Кульчицький¹, В.Артюх², І.Витанович³, І.Козій⁴.

Виходячи з того, що Микола Шлемкевич у державно-правовій думці України є мислителем парадоксальним, оскільки в ньому напрочуд оригінально поєднуються дві риси характеру – галицька з її замкненістю, упорядкованістю та глибокою пошаною до ієрархії й східноукраїнська, що сформувалася, як нам видається, у молодого М.Шлемкевича біографічно, через його активну участь у роботі Української академії наук і вчителювання протягом 1919–1921 рр. у школах Черкащини. Еміграційне життя М.Шлемкевича з його безперспективним протистоянням різних політичних партій та утисками польської адміністрації проти українців Галичини й Волині загострювали політичні відносини та спонукали українську молодь до активної як просвітницької, ідейно-політичної, громадсько-легальної, так і підпільної боротьби проти польської окупаційної влади.

У науковій спадщині М.Шлемкевича філософія часто переплітається з політикою. Його наукова діяльність не завжди стосувалася філософії. У 1918 р. він переклав українською мовою книжку німецького соціал-демократа Карла Каутського “Диктатура пролетаріату”. Цей переклад був важливим протикомуністичним аргументом на з’їзді Української соціал-демократичної робітничої партії.

Провідною ідеєю філософії М.Шлемкевича було шукання правди. Переконаний ідеаліст, він прагнув до здійснення ідеалів Т.Шевченка й І.Франка про добро, правду та красу, за нову українську людину, озброєну ідеєю національної свідомості й соборності, шукав нових доріг для українського суспільства, для його морального зміцнення й державного оформлення, називаючи наш народ “...вічним мрійником і шукачем царства справедливості на землі...”, що й було основним мотивом світогляду Т.Шевченка, який, характеризуючи суспільство майбутнього, бачив його таким, де “раба не буде, супостата, а буде син і буде мати і будуть люди на землі”. Ці слова, на думку М.Шлемкевича, “найпростіше схоплюють народню візію земного раю”. Він за допомогою системно-філософських підходів і категорій обґрунтував роль одноосібної влади правителя в історії нашої держави, підтримав ідею єднання давньоруських земель, утвердження християнської релігії, досконально розробив і вдало вмонтував у державно-правову концепцію проблему генези та трансформації народовладдя в державотворенні України.

На початку 1930-х рр. М.Шлемкевич активізував свою діяльність у політичній організації Фронт національної єдності, де він став співзасновником і членом проводу. Виходець з

УНДО Д.Паліїв організував Фронт національної єдності (ФНЄ), ідеологом якого був М.Шлемкевич. Офіційною датою його заснування вважався вихід 1 листопада 1933 р. ідеологічного органу ФНЄ журналу “Перемога”, на сторінках якого було опубліковано тези політичної програми організації. На початкових етапах свого існування ФНЄ обмежувався ідеологічно-пропагандистською діяльністю через свої газети й журнали: “Перемога” “Українські Вісті”, “Батьківщина”, “Наше слово”⁵.

У 1933 р. почав виходити орган партії двотижневик “Перемога” (1-го й 15-го числа кожного місяця, з 1 листопада 1934 р. – раз на місяць)⁶. ФНЄ мав у програмі організувати провідну верству з усіх станів і шарів української нації (згодом виникла назва “творчого націоналізму”)⁷. У журналі “Перемога” 1 березня 1935 р. М.Шлемкевич під псевдонімом М.Іванейко надрукував статтю під назвою “Ідея й господарство”, де розписав про творчий націоналізм⁸. Унаслідок жвавої організаційної роботи, діяльність ФНЄ набрала значного розвитку. У листопаді 1934 р. почав виходити тижневик “Батьківщина”, а видавництво “Батьківщина” розгорнуло активну діяльність; з листопада 1935 р. почав видаватися щоденник “Українські Вісті”⁹.

23 і 24 березня 1935 р. у Львові відбулася Перша крайова конференція ФНЄ. На ній було ухвалено резолюцію, яка підтверджувала дійсність “Тез ФНЄ”, оголошених 1 листопада 1933 р., і сформовану на їхній основі ідеологію. У тезах, зокрема, ішлося, що сильним є народ, який має відповідне керівництво, що організує цей народ і надасть власний напрям¹⁰. М.Шлемкевич на конференції виступив з темою “Ідеологічні підстави творчого націоналізму”¹¹.

У цьому ж номері було опубліковано повідомлення: «Перемога» – це не масовий журнал. Її читачі ті, що їх об’єднує одна ціль: знайти правильні шляхи відбудови сили української нації”¹². У 1936 р. “Перемога” виходила кожні три місяці, у половині кожного кварталу. Редактором журналу був М.Іванейко (М.Шлемкевич)¹³.

В ідеології творчого націоналізму центральне місце відводилося проблемі організації нації як запоруки відновлення української держави.

Окреслена М.Шлемкевичем у загальних рисах державотворча концепція ФНЄ передбачала відновлення соборної української держави на всіх її етнографічних територіях. Реалізувати свою програму фронтовики планували, опираючись на зовнішні й внутрішні фактори. Зовнішньополітичною передумовою утворення української держави мав стати неминучий, на думку проводу ФНЄ, міжнародний військовий катаклізм, у ході якого СРСР зазнає поразки. Публіцисти ФНЄ вважали, що “більшовизм перемінюється поволі в якийсь новітній московський націоналізм”, який став головним ворогом українства, а тому боротьба з ним оголошувалася головним завданням українського населення земель Західної України¹⁴.

Сформульована в надто загальних рисах державотворча стратегія передбачала використання сприятливих міжнародних відносин, пов’язаних із війсьним розгромом СРСР і знищенням Версальської системи з її пануванням одних націй над іншими, для відбудови соборної української держави. Реалізація цього завдання вимагала максимальної організованості й консолідації західноукраїнського суспільства, якому відводилась одна з провідних ролей у відбудові держави. Окремі фрагментарні згадки щодо суті державотворчих засад свідчать про те, що ФНЄ намагався узагальнити вітчизняний досвід державотворення, ураховуючи становище українського народу в другій половині 1930-х рр. Разом із тим у політиці ФНЄ очевидні запозичення з тогочасних європейських тоталітарних націоналістичних рухів з їхніми ідеями авторитаризму, вождизму, монопартійності, запереченням парламентських, ліберально-демократичних засад державного устрою. Визначальними були ідеї нації і держави; до її будівництва мали бути залучені всі соціальні верстви нації, яку, у першу чергу, ототожнювали із селянством.

Уже в 1930-х рр. свобода політико-правової думки в Радянському Союзі була остаточно придушена, а в Україні контрнаступ тоталітарно-правової ідеології підсилювався легалізованим московсько-більшовицьким шовінізмом. Сприятливішими для розвитку державно-правових учень були умови за межами УССР – у Східній Галичині та землях Волині, куди перебралась із тодішньої радянської України більшість провідних учених проукраїнського характеру – В.Липинський, Д.Донцов, М.Шлемкевич та ряд інших. Головною програмною ідеєю української діаспори, починаючи з 30-х рр. ХХ ст., стала розробка концепції нової української держави, стратегії та практики політичної війни за перемогу української національної ідеї в майбутній

Україні. М.Шлемкевич, як активний будівничий державного устрою та життя, глибоко переживав трагічні невдачі українського народу-борця за самостійність держави, що й наштовхнуло його, як і багатьох інших українських інтелігентів й державних діячів, до глибинного аналізу та переоцінки революційних подій і невдач української революції.

Друга частина наукової, публіцистичної та політичної діяльності М.Шлемкевича, починаючи від 1945 р., проходила за межами України – в Австрії, Німеччині та США. Прибувши 1949 р. до США, продовжував громадсько-публіцистичну роботу. З квітня 1950 р. став співзасновником Союзу українських національних демократів, завданням якого були агітаційна робота й підтримка Державного центру Української Народної Республіки в екзилі. М.Шлемкевич став ідеологом цієї організації. У 1953 р. він заснував журнал “Листи до Приятелів” (Нью-Йорк – Ньюарк), був його незмінним редактором і видавцем, автором статей і матеріалів. У журналі друкували публіцистичні, наукові, літературознавчі, мистецтвознавчі, мемуарні праці й частково політичну полеміку. На сторінках “Листів до Приятелів” була найбільша кількість статей М.Шлемкевича на громадські, політичні та світоглядні теми¹⁵.

На початку 1960-х рр. за допомогою Томи Лапичака, М.Шлемкевич заснував Український публіцистично-науковий інститут, завданням якого було стежити за неправильною інформацією про Україну в різних виданнях і спростовувати ці помилкові дані на наукових основах. М.Шлемкевич вважав боротьбу за українську правду одним із провідних завдань української політичної еміграції й тому останні роки свого життя присвятив організації і розбудові цього ж інституту, який видав низку україно- та англійських публікацій.

Крім численних статей у галицькій і діаспорній пресі, М.Шлемкевич підготував книжки на теми української культури та політичної думки: “Українська синтеза чи українська громадянська війна” (1946, 2-ге видання 1949)¹⁶, “Загублена українська людина” (1954)¹⁷, “Галичанство” (1956)¹⁸; головну ж його філософську працю “Філософія” (1934) було вдруге перевидано під назвою “Сутність філософії” (1981)¹⁹, в основі якої – докторська дисертація автора. Слід окремо зазначити, що як прихильник демократичних принципів М.Шлемкевич високо цінував публіцистику й пресу як базу народоправства, а як непересічний філософ досліджував проблеми типології, зокрема, психоетнічного портрета сучасного українця. Його унікальна книга “Загублена українська людина” (1954) стала підсумком інтелектуальних пошуків ученого, який вірив, що в умовах незалежності й свободи його-наш народ здатен стати в ряд цивілізованих і гідних оптимістичного майбутнього²⁰.

Відсутність наукових, біографічних чи навіть публіцистичних досліджень державно-правових поглядів М.Шлемкевича актуалізує необхідність вивчення, аналізу й узагальнення творчої спадщини мислителя, який запровадив до наукового обігу ряд цікавих ідей і концепцій, до цього часу мало відомих історикам держави й права в Україні.

Державно-правові погляди М.Шлемкевича формувалися в складних історичних умовах першої половини ХХ ст., коли Західна Україна та й Україна в цілому стала ареною політичних протистоянь, полем бою для загонів з різним політичним забарвленням та ідеологією, революційних і контрреволюційних армій та військ інтервентів. Вихований на європейських цінностях і демократичних традиціях, володіючи значним комплексом теоретичної інформації, українських ідей, історичних джерел у поєднанні з філософськими знаннями європейського рівня та зразка, мислитель, філософ, історик і політолог М.Шлемкевич розробив цілісну державно-правову концепцію формування та встановлення в державі порядку, що, згідно з його баченням, влаштовував би всі стани суспільства.

Микола Шлемкевич наголошував: “Споконвіку діють в українському світі три творчі сили, що намагаються організувати, підводити на щораз то вищий щабель українську соціологічну масу, нарід. Ті сили – це українське єдиновладство (монархія), українське народо-владство (демократія), і українське провідництво. Окрім пасивної безвладности маси, мусять творчі сили перемогти в соціологічній середовищі ще й активний спротив асоціальних, суто відосередніх, анархійних первнів, що зорганізовані – найчастіше ізгоями з трьох згадуваних творчих сфер, дають могутню темну силу, чорного демона також і нашої історії, що дістав кольоритну назву царя-голоти... Основний гріх нашої історії: творчі її сили дуже рідко виступають однозгідно, однонапрямково. Вони найчастіше перебувають у стані скритої, а то й одвер-

тої громадянської війни. З неї користає зразу рідний цар-голота, а за ним іде чужа влада... Анархія голоти – це саме та соціологічна порожнеча, що її заповняє чужа держава...”²¹

Таким чином, М.Шлемкевич мав загальне визнання в середовищі тих кіл, які постійно працюю, піклуванням про українську справу ставили й свою цеглину в розбудову української духовності, у відродження української державності. Він своєю громадсько-політичною діяльністю, науковими студіями, публіцистичними виступами, видавничо-редакційними проектами залишив великий слід у нашій історії, своїм життям і творчістю здобув собі належне місце в українській діаспорі, в історії суспільної думки України. Пройшовши важку школу життя, Микола Шлемкевич залишався справжнім українцем, який, навіть будучи в еміграції, завжди писав, думав і переживав за Україну. У своїх працях він шукав нових шляхів для українського суспільства, для його морального зміцнення і державного оформлення.

1. Кульчицький О. Введення в проблематику сутності філософії / О. Кульчицький // Шлемкевич М. Сутність філософії. – Париж ; Нью-Йорк ; Мюнхен, 1981. – 86 с.
2. Артюх В. Про деякі історіософські ідеї в філософській публіцистиці Миколи Шлемкевича: спроба екзистенціальної інтерпретації / В. Артюх // Філологічні трактати. – 2009. – № 3–4. – Т. 1. – С. 5–14.
3. Витанович І. Соціологічна спадщина Миколи Шлемкевича / І. Витанович // Листи до приятелів. – 1967. – Кн. 7–9. – С. 9–16.
4. Козій І. Проблема позитивізму в традиції українського філософського дискурсу в творчості М. Іванейка / І. Козій // Філософські обрії. – К. ; Полтава, 2007. – Вип. 17. – С. 69–80.
5. [Електронний ресурс.] – Режим доступу : http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nikp/2008_14/Hodak.pdf.
6. Іванейко М. Звернення / М. Іванейко // Перемога: ідеологічний журнал ФНС. – Львів, 1933/34. – Ч. 1–10 (№ 2.) – С. 12.
7. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. – Т. 9. – С. 3386.
8. Іванейко М. Ідея й господарство / М. Іванейко // Перемога: ідеологічний журнал ФНС. – Львів, 1935. – 1 берез. – С. 11.
9. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. – Т. 9. – С. 3387.
10. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 68, оп. 2, спр. 387. – 3 арк.
11. Іванейко М. Ідеологічні підстави творчого націоналізму / М. Іванейко // Перемога: ідеологічний журнал ФНС. – Львів, 1935. – 1 квіт. – С. 4.
12. Там само. – С. 2.
13. Іванейко М. Націоналізм як інтуїція будуччини / М. Іванейко // Перемога: ідеологічний журнал ФНС. – Львів, 1936. – Ч. 1. – С. 5.
14. Там само. – С. 6.
15. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; редкол. : Ю. І. Римаренко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Довіра: Генеза, 1996. – С. 5.
16. Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна / М. Шлемкевич. – Львів, 1946. – 63 с.
17. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – К. : Фенікс, 1992. – 158 с.
18. Шлемкевич М. Галичанство / М. Шлемкевич. – Нью-Йорк ; Торонто : Ключі, 1956. – 120 с.
19. Кульчицький О. Введення в проблематику сутності філософії // Шлемкевич М. Сутність філософії. – Париж ; Нью-Йорк ; Мюнхен, 1981. – 86 с.
20. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – К. : Фенікс, 1992. – С. 10.
21. Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна / М. Шлемкевич. – Львів, 1946. – С. 28.

В статтє исслеуєтєя госуларствообразователная деятелность Николєя Шлемкевича в политическоя жизни Западнєй Украиноы в первєй половинє ХХ в. В неєй освещєно становление его госуларствообразователных иеєй и взглядов. Исслеуєтєя участие и иеєологическая направленность учєного в партии Фронт национального единства. Также проанализирован ряд научных трудов Н.Шлемкевича, котєрыє иеєют выразителную созвучность исслеуєтєям проблем национальной госуларственности и единства.

Ключевые слова: *государственность, единство, взгляды, Западная Украина, Николай Шлемкевич, Фронт национального единства.*

The state building activity of Mykola Shlemkevych in political life in the Western Ukraine at the first half of the twentieth century in this article is investigated. It highlights the formation of his state ideas and views. We investigate the participation and ideological orientation of the scientist in the party Front of National Unity. It is also analyzed Mykola Shlemkevych scientific publications having distinct harmony with the research issues of national independence and unity.

Keywords: *state, unity, view, the Western Ukraine, Mykola Shlemkevych, the Front of National Unity.*

УДК 94 (477)092

Лілія БУРАЧОК

СПІВПРАЦЯ ОСИПА НАЗРУКА З ЄВГЕНОМ ПЕТРУШЕВИЧЕМ

Стаття присвячена Осипові Назаруку, політичному й громадському діячеві, активному учаснику українського суспільно-політичного руху й Української революції початку ХХ ст. Основну увагу звернуто на співпрацю Осипа Назарука з Євгеном Петрушевичем, перебуваючи в складі екзильного уряду ЗУНР, його діяльності на посаді уповноваженого зі справ преси й пропаганди та проведення “позички національної оборони” у США й Канаді.

Ключові слова: *ЗУНР, екзильний уряд, Осип Назарук, Євген Петрушевич.*

У роки української революції О.Назарук виступав поборником ідеї незалежної та соборної України. Будучи представником Української радикальної партії, на з’їзді українських нотаблів 25 березня 1918 р. і в Українській Національній Раді вітав проголошення незалежності УНР, прагнучи утворення окремого державного організму на українських землях Галичини та Буковини, намагався сформувати відповідальну владу ЗУНР як у центрі, так і на місцях. Виїхавши на Наддніпрянщину з місією домогтися надання військової допомоги Галичині з боку війська Української держави П.Скоропадського, активно включився в державотворчі процеси Директорії УНР, працюючи на посаді голови управління преси й пропаганди на правах окремого міністерства. У цей період О.Назарук дійшов висновку, що демократичний, республіканський лад із безліччю партій у революційні часи не є відповідним. Саме тоді він уперше висловився за потребу концентрації влади в одних руках під час революції. Та особливі докори він адресував українській інтелігенції, якій закидав недостатнє почуття обов’язку, важливості історичної традиції.

Воєнні невдачі, дедалі більша дезорганізація української влади на місцях породжували почуття невпевненості й розчарування навіть у вищих сферах УНР. “А найбільше, – писав Назарук у спогадах про той час, – було те, що між нами зник запал, з яким ми колись працювали, заки здобули Київ. Якась внутрішня пустка опанувала моє оточення. І я також піддався їй”¹. На додачу до всього в О.Назарука загострилися взаємини з Головним отаманом УНР Симоном Петлюрою, тому він залишив посаду шефа Головного управління преси й пропаганди та вирішив повернутися до Галичини.

Ще будучи в уряді Директорії, навесні 1919 р. О.Назарук усе більше цікавився розгортанням подій у Галичині. 22–23 березня 1919 р. він узяв участь у крайовому з’їзді Української радикальної партії, який відбувся в Станіславові за участю 100 делегатів із 22 повітів Галичини. На з’їзді виступили відомі діячі радикальної партії – Л.Бачинський, І.Макух, Д.Вітовський, а також О.Назарук. У Доповіді з політичних питань Л.Бачинський заявив, що УНРада є тимчасовим органом, “поки не переведено вибори”, наголосив, що хоча селянство й має найбільші заслуги в будівництві Української держави, однак “наша держава не може оператися виключно на одній клясі. Більшість населення має правити державою”². Разом з делегатами

з'їзду О.Назарук відстоював демократичний шлях розвитку ЗУНР, вимагав прискорення економічних реформ, гостро засуджував усі ухили в бік більшовизму, соціалістичної революції та диктатури пролетаріату, закликав до боротьби за зміцнення Української держави, посилення державної, військової та цивільної дисципліни³.

У той період настала завершальна стадія українсько-польської війни. Знекровлена в безконечних боях з поляками, що постійно діставали свіжі підкріплення з Варшави та з-за кордону, Українська галицька армія відступала до східних рубежів краю. О.Назаруку, який на початку червня 1919 р. обійняв посаду керівника пресової кватири УГА, довелося пережити весь драматизм ситуації. У липні 1919 р. Галицька армія перейшла Збруч і разом із військами УНР розгорнула наступ на Київ. Однак взяття столиці – Києва – було останнім короточасним успіхом українських армій. Глибокої осені 1919 р. воєнна поразка українських визвольних змагань була вже очевидною.

Диктатор ЗУНР Євген Петрушевич з групою найближчих співробітників через територію Румунії переїхав до Відня. Тут в еміграції було створено західноукраїнський урядовий центр, який ставив своїм головним завданням домогтися сприяння держав Антанти в ліквідації польської окупації Галичини і відновлення в краї української державності.

До Відня приїхав й О.Назарук. Столиця Австрії на початку 1920-х рр. стала одним із найчисленніших центрів зосередження української політичної еміграції. Тут не було жодних обмежень на політичну й партійну діяльність. Територіально українська політична еміграція у Відні репрезентувала всі етнічні українські землі (включаючи й Кубань). У політичному відношенні між її окремими діячами й цілими групами існували поважні, іноді непереможні, суперечності. Тому не дивно, що саме у Відні, після Варшавської угоди (квітень 1920 р.), українські політики різних напрямів розпочали об'єднанчі зусилля для продовження боротьби за українську державність.

16 квітня 1920 р. цивільні та військові українці всіх частин України у Відні утворили всеукраїнську надпартійну національну організацію під назвою “Ліга віднови України”⁴, до якої ввійшов й О.Назарук. Метою Ліги члени організації проголосили: “1) єдину, сполучену зі всіх українських земель, суверенну Українську Державу; 2) єдину, національну, здисципліновану, безпартійну українську армію; 3) забезпечення рівноправного існування всіх народних клас через заведення державного порядку і скликання перших, законних, всеукраїнських, Установчих зборів”⁵.

Наприкінці травня 1920 р. наддніпрянські політичні сили на одному із засідань Ради Українського національного державного союзу запропонували скликати Всеукраїнський конгрес. Однак у призначений термін – 1 жовтня 1920 р. – скликати його не вдалось. Ідея об'єднання у формі Всеукраїнського національного конгресу не була до кінця зрозумілою багатьом політикам: одні хотіли бачити в ньому організацію якоїсь групи партій, що відразу розпочне працювати на захист української державності; інші хотіли зробити з конгресу опору українського петлюрівського уряду (причому і перші, і другі уявляли собі конгрес, збудований виключно на українській еміграції); деякі не вбачали потреби в конгресі до часу, коли більшовики не залишать території України. Ще раніше в статті Павло Чижевський погоджувався з думкою Женевського ініціативного комітету про найближчий термін скликання конгресу: весна або літо 1921 р. Але необхідною умовою цього він вважав щоденну організаційну працю, яка би стояла вище від партійних інтересів⁶. Він також підкреслив, що “Всеукраїнський Конгрес дуже важко скликати навіть і при повній згоді поміж різних груп нашого суспільства, не маючи відповідних і досить значних матеріальних ресурсів, що відчувалося увесь час при роботі Віденського організаційного комітету”⁷.

Дискусія щодо проблеми об'єднання політичних сил перекинулася на сторінки українського тижневика у Відні “Воля”. У ній взяли участь як наддніпрянські, так і галицькі політики різних політичних напрямів. Найкращою її ілюстрацією стала полеміка між Осипом Назаруком – галицьким радикалом і Віктором Піснячевським – шеф-редактором “Волі”. Осип Назарук, насамперед, пояснив вихід представників Української народно-трудової й Української радикальної партій з організаційного комітету по скликанню конгресу в серпні-вересні 1920 р. тим, “щоб не давати навіть тіні підозріння, що ми (галичани. – Л.Б.) можемо коли-небудь

визнати ті торги в справі Галичини, які явно і таємно переводило з Поляками правительство Петлюри”⁸. Він назвав три “факти”, які давали можливість скликати конгрес: 1) “ліквідація Петлюри!”; 2) твердження Володимира Винниченка про неможливість порозуміння між українськими і російськими комуністами; 3) “Галичане зуміли вибороти собі перші прояви можливості визнання їх країни як окремого державного організму так на заході, як і серед загалу українських політичних партій”⁹.

Після цих подій, на думку відомого галицького політика, “можна і треба” скликати конгрес не тільки через внутрішні, але, особливо, зовнішні причини. Він визнав, що ті міжнародні чинники, які прихильно ставляться до розв’язання українського питання, “не зрозуміють ніколи, чому маємо аж три українські правительства: наддніпрянське, галицьке і кубанське – з трьома місяцями за кордоном. Це викликає у них вражіння хаосу, з яким вони ангажуватися не можуть”¹⁰. Осип Назарук вважав, що платформою для консолідації повинно стати створення Всеукраїнського національного конгресу, оскільки “тепер уже не треба вирішувати питання про верховну владу України”. Він указав на два шляхи матеріального забезпечення цієї ідеї: 1) утворити інституцію там, де проживає найбільше українців в еміграції; 2) обмежити кількість представників до дев’яноста¹¹.

Осип Назарук оптимістично дивився на порозуміння всіх українських політичних груп, течій щодо створення Всеукраїнського національного центру. Він навіть допускав можливість участі українських комуністичних груп¹².

8 грудня 1920 р. відбулася нарада українських діячів, на якій було поставлено питання про утворення за кордоном Всеукраїнського національного центру. Усі присутні, як наддніпрянці, так і наддністрянці, в основному, підтримали таку думку й обрали комісію, яка мала своїм завданням виробити платформу й скликати нову нараду, запросивши і тих діячів, що випадково не були на першій нараді. “Загальне враження, – писала “Воля” 11 грудня 1920 р., – що на цей раз спроба утворення всеукраїнського громадянського центру піде краще і легше, бо всі вже погодились з тим, що ця організація не має втручатись в компетенцію урядів, що, обстоюючи в принципі соборність, необхідно розуміти її широко і т. д.”¹³.

На нараді представників партій та організацій з Наддніпрянщини й Західної України 23 грудня 1920 р. була сформульована платформа Всеукраїнської Національної Ради¹⁴:

- 1) оборона національної єдності українського народу й відновленої ним державної самостійності українських земель;
- 2) з’єдинення поодиноких українських земель в одноцільній державі на умовах, які будуть вироблені правно-державними органами тих земель (Велика Україна, Галичина, Кубань та інші);
- 3) народоправний лад в Українській державі, державний устрій якої має встановити Національне Зібрання, обране на підставі п’ятичленної виборчої формули;
- 4) переведення парламентарним шляхом аграрної реформи, з тим що в основу аграрної політики має бути положена засада сталого володіння селянством землею;
- 5) реальне забезпечення за робітництвом його домагань в соціальній області, як то, охорона праці, воля професійного руху і т. п.;
- 6) забезпечення національним меншостям національно-персональної автономії, основи якої установає Національне Зібрання¹⁵.

Одним із тих, хто ввійшов до складу Всеукраїнської Національної Ради, став Осип Назарук як представник Української радикальної партії. Саме він підготував резолюцію цієї партії щодо вступу до ВНРади. Констатуючи стан руїни на українських землях, роз’єднання українських партій, радикали запропонували завдання новоствореної інституції: “1) бути висловом організованої громадянської opinio української нації; 2) поборювати на внутр і на вні роздавоування яких-небудь українських територій іменем українського народу; 3) шукати позитивних засобів для uzдоровлення і здобуття українському народові державної незалежності на всіх його землях”¹⁶.

Однак діяльність Всеукраїнської Національної Ради була короткотривалою. Відчутними ставали розходження галицьких і наддніпрянських політиків. Найчіткіше вони виявилися після

того, як члени Президії та Виконавчого комітету О.Греков, О.Макаренко й О.Андрієвський підписали 24 березня 1921 р. Декларацію, у якій, підтверджуючи умови Варшавського договору, заявили, що Україна “повинна ввійти в політичний, економічний і військовий союз з Польщею та Францією, а східногалицьке питання кваліфікувати як внутрішньо польське”. На засіданні 22 квітня Виконавчий комітет Всеукраїнської Національної Ради засудив цю декларацію та її авторів. Західноукраїнська територіальна група, а з нею й О.Назарук, заявила про свій вихід із Ради¹⁷.

У розпал дискусій із наддніпрянцями в 1920 р. Осип Назарук виконував також важливі доручення уряду ЗУНР в екзилі.

8 вересня 1920 р. президент Національної Ради ЗУНР надіслав листа Костю Левицькому, у якому просив його “в товаристві д-ра Осипа Назарука і д-ра Луки Мишуги” негайно виїхати в Ригу “в характері делегації західноукраїнського Правительства з метою збереження прав Галичини на її політичну незалежність і територіальну цілість, шляхом переговорів з компетентними чинниками мирової конференції та в разі потреби прилюдних заяв”¹⁸. Копія цього листа в той самий день була переадресована О.Назаруку.

16 жовтня 1920 р. Осип Назарук як член делегації на Ризьку мирну конференцію взяв участь у нарадах колеги уповноважених Диктатора ЗУНР. На них були присутні д-р Кость Левицький – уповноважений для справ преси й пропаганди; д-р Стефан Витвицький – уповноважений для справ закордонних; посол Володимир Сінгалевич – уповноважений для справ фінансів і торгівлі; д-р Роман Перфецький – уповноважений (референт для зв’язку з краєм), а також запрошені д-ром Витвицьким д-р Ізидор Голубович і д-р Євген Левицький.

Обговорення торкалося проблем Ризької мирної конференції. Протокол, який вів шеф Президіяльної Канцелярії Лев Петрушевич, не зафіксував дискусії. Лише дана коротка інформація про те, що зі звітом про діяльність делегації Української Національної Ради й уряду ЗУНР на Ризькій мирній конференції виступив д-р Кость Левицький, який зазначив, що “діяльність та не перейшла рам повноважень даних делегацій Паном Президентом Д-ром Петрушевичем і його інструкції”¹⁹. Правда, поза рамками інструкції делегація зав’язала стосунки з урядом Білоруської Республіки й уклала з ним іменем ЗУНР “прелімінарний союз”. Кость Левицький передав С.Витвицькому оригінальний документ “до переховання і урядового ужитку, з тим, що факт заключення такого союзу і зміст документу є після умови заключеної тайною і не може бути оголошуваним”²⁰.

О.Назарук, описуючи згодом поїздку до столиці Латвії, підкреслював, що тоді “галицька політика пережила найтяжчі дні за весь час великої війни і революції”²¹. Сам хід переговорів більшовицької і польської делегації щодо питання територіального поділу українських земель не залишав місця для державницьких планів західноукраїнської делегації.

26 грудня 1920 р. Диктатор ЗУНР Євген Петрушевич у Відні видав декрет про призначення О.Назарука уповноваженим справ преси й пропаганди уряду²². Останній у липні 1921 р. зауважив, що “хоч декрет Диктатора про призначення його шефом уряду преси і пропаганди мав дату – грудень 1920 р., фактично до своїх обов’язків він приступив у середині січня 1921 р., після перебрання урядування у свого попередника – Костя Левицького”²³.

У самому уряді преси й пропаганди О.Назарук не застав “жодного інвентаря, ні речей, ні магазину, ні паперу, ні книжок”²⁴. Він перебрав лише готівку, яку відразу поклав у банк на книжку, і 6 актів, що стосувалися виключно “духового проводу цього уряду”²⁵. Але закидів своєму попередникові О.Назарук не робив, оскільки: 1) інвентар магазину паперу й книжок дуже важко було скласти, бо все це було довгий час під управою посольства, яке не в змозі було його упорядкувати; 2) д-р К.Левицький не годився з редактором “Українського прапора” П.Лисяком у поглядах на спосіб писання статей і редагування (так само, як і Назарук. – Л.Б.), і фактично він, а не д-р Лисяк редагував часопис, що забиравало доволі багато часу; 3) К.Левицький брав участь у політичних нарадах з наддніпрянцями, виконував інші доручення Диктатора, а часу на інвентаризацію практично не було.

Ці факти О.Назарук наводив ще й тому, що сам опинився в подібному становищі лише з однією відмінністю: він допустив до редагування д-ра П.Лисяка, сподіваючись, що той “виробиться” на редактора.

Шефом фінансового відділу уряду преси й пропаганди він застав Володимира Рудницького, якого знав ще зі своїх університетських часів, але з 1914 р. з ним не зустрічався. Побачивши, що він розвинувся на “дуже спритного мужчину”, О.Назарук втягнув його в публічне політичне життя і давав йому різні партійні доручення, які він сумлінно виконував.

24 січня 1921 р. Осип Назарук запропонував уряду ЗУНР проект “Позички визволення”. Насамперед він ствердив, що фінанси уряду “на вичерпанню”, була мала надія на “скріплення їх позичкою у котрого-небудь іншого уряду”²⁶. Наслідки такого стану легко було передбачити. На його переконання, не тільки уряд і ті, що залишалися на еміграції, а й край повинні мати певні матеріальні засоби, бо “матеріальна нужда виробить напевно угодову течію і то навіть серед найбільше відпорних людей”²⁷. Уряд, на думку О.Назарука, не повинен вести свою фінансову політику виключно на проханнях до інших держав, поодиноких фінансистів чи до власного громадянства.

Санацію державних фінансів він пропонував перевести шляхом “Позички визволення”. “Якби ця позичка й не випала, – писав О.Назарук, – то в найгіршій разі буде вона великим агітаційним засобом за границею й піднесе престиж нашої справи взагалі й уряду зокрема”²⁸. Він досить оптимістично вірив у результати цієї акції за кордоном, особливо в США. Виготовлення організаційного плану “Позички визволення” пропонував негайно доручити невеликій комісії, складеній з фінансистів під проводом д-ра О.Сероїчковського, до складу якої входило б не більше двох політиків. До неї пропонував залучити хоча б одного фінансиста – єврея. Умови цієї позички мали би бути не дуже вигідні. Аргументував цю пропозицію тим, що надто вигідні умови підірвали би довір’я до неї.

Рекомендувалось ухвалою Національної Ради у Відні, підписаною Є.Петрушевичем, гарантувати безземельним і малоземельним учасникам “Позички визволення” першість при розподілі землі в краї, на рівні з тими, що боролися на фронті”²⁹.

З метою пропаганди цієї позички О.Назарук пропонував видати окремі відозви до селян і духівництва, опублікувати відповідні статті в пресі, організувати відчити-роз’яснення.

Одночасно потрібно було, на його думку, підшукати в США “солідних і поважних людей”, яким можна б доручити справу проведення позички на місці. Також рекомендував звернути увагу на корабельні товариства, перевізні фірми, пересилкові банки, торговельні фірми та ін., які мали добрий зиск з українських емігрантів, і домагатися їх втягнення в цю акцію.

Ідея О.Назарука обговорювалася досить тривалий час. Зокрема, свій погляд Є.Петрушевичу висловив О.Сероїчковський. 14 червня 1921 р. на засіданні уряду обговорювалось два проекти щодо позички: “1) опертий на формально законних основах проект державної позички і 2) проект приватної національної позички”³⁰.

О.Сероїчковський підтримав перший проект – державну позичку ЗУНР, хоча сам Є.Петрушевич (як й О.Назарук) виступив проти неї. На певний період ця проблема затихла, лише в середині 1922 р. знову стала актуальною. Саме О.Назаруку було доручено проведення “позички національної оборони” за океаном.

Для О.Назарука, який виявився дуже принциповим і безкомпромісним, усе більше ставала очевидною безконтрольність усього уряду ЗУНР. На це неодноразово він звертав увагу на засіданнях Української Національної Ради у Відні, чим викликав обурення навіть у Президента ЗУНР Є.Петрушевича. Можна припустити, що вищеназвані риси характеру Осипа Назарука та, певною мірою, його критика політики закордонного уряду спричинили його призначення уповноваженим уряду ЗУНР у Канаді в 1922 р.

Таким чином, перебуваючи в складі екзильного уряду ЗУНР, О.Назарук не полишав надії консолідації наддніпрянських і західноукраїнських політичних сил у формі Всеукраїнського Національного Конгресу. Однак позиція виконавчого комітету Всеукраїнської Національної Ради щодо підтримки умов Варшавського договору викликала заперечення з боку О.Назарука й усієї західноукраїнської територіальної групи. Працюючи на посаді уповноваженого зі справ преси й пропаганди уряду ЗУНР, О.Назарук намагався пропагувати ідею відновлення ЗУНР, розв’язання українського питання загалом. Виступаючи за відновлення роботи Української Національної Ради, він рішуче критикував позицію соціал-демократів щодо негативної оцінки діяльності Президента ЗУНР Є.Петрушевича. Розуміючи критичне фінансове ста-

новище уряду ЗУНР, він без спротиву прийняв пропозицію виїхати до Північної Америки з метою збору коштів у фонд Національної оборони. У той період О.Назарук залишався ще прихильником республіканської ідеї, обстоював парламентаризацію державного життя в ЗУНР.

1. Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції / О. Назарук. – Відень : Вид. Укр. Прапора, 1920. – С. 142.
2. Республіка. – 1919. – 25 берез.
3. Кугутяк М. Українські політичні партії і ЗУНР / М. Кугутяк // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – № 6. – С. 164.
4. Спр. 373 – статут, бюлетені, листи та інші документи про діяльність Гетьманської управи об'єднаних хліборобських та інших класових організацій, т. I (1920–1937), арк. 3.
5. Там само.
6. Воля. – 1920–1921. – 11 верес.
7. Там само. – 1920–1921. – 20 листоп.
8. Там само. – 1920–1921. – 27 листоп.
9. Там само.
10. Там само.
11. Там само.
12. Соляр І. Я. Консолідаційні спроби українських політичних сил у другій половині 1920 року / І. Я. Соляр // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2000. – № 7. – С. 316.
13. Воля. – 1920–1921. – 11 груд.
14. Соляр І. Я. Всеукраїнська Національна Рада (1921 р.) / І. Я. Соляр // Український альманах. – 2001. – Варшава : Об'єднання українців у Польщі, 2001. – С. 108.
15. Воля. – 1920–1921. – 15 січ.
16. Спр. 371 – статут, декларації, резолюції та інші документи про діяльність Української національної ради (1918–1922), арк. 19.
17. Соляр І. Я. Всеукраїнська Національна Рада... – С. 109.
18. Спр. 370 – протоколи, рішення, уповноваження та інші документи про діяльність Західноукраїнської Народної Республіки (1916–1922, 1929), арк. 15.
19. Там само, арк. 9.
20. Там само.
21. Назарук О. Галицька делегація в Ризі. Спомини учасника / О. Назарук. – Львів : Накладом УХО, 1930. – С. 152.
22. Спр. 370 – протоколи, рішення, уповноваження та інші документи про діяльність Західноукраїнської Народної Республіки (1916–1922, 1929), арк. 27.
23. Там само, арк. 128.
24. Там само.
25. Там само.
26. Там само, арк. 34.
27. Там само.
28. Там само.
29. Там само, арк. 35.
30. Там само, арк. 59.

Статья посвящена Осипу Назаруку, политическому и общественному деятелю, активному участнику украинского общественно-политического движения и украинской революции начала XX в. Главное внимание уделено сотрудничеству Осипа Назарука и Евгения Петрушевича в составе экзильного правительства ЗУНР, его деятельности на посту уполномоченного делами прессы и пропаганды, проведения “национальной обороны” у США.

Ключевые слова: ЗУНР, экзильное правительство, Осип Назарук, Евгений Петрушевич.

The article is devoted Osip Nazaruk, political and public figure, an active participant Ukrainian socio-political movement and Ukrainian revolution early twentieth century. The main attention is paid to working Osip Nazaruk Eugene E., being a member of the exile government WUPR its activities as authorized with the Press and Propaganda and of "national defense loans" in the United States and Canada.

Keywords: WUPR exile government, Osip Nazaruk, Eugene Petrushevych.

УДК 94 (477.83/.86): 61 “1918/1919”

Лев ДАВИБИДА

БОРОТЬБА З ІНФЕКЦІЙНИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ В ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Стаття присвячена питанню боротьби з поширенням інфекційних захворювань у період державотворення і національно-визвольних змагань у Західній Україні в 1918–1919 рр. Автор з'ясовує причини занепаду санітарно-епідеміологічного стану Галичини, до яких віднесено наслідки Першої світової війни, що проявилися в несприятливих соціально-економічних і культурно-побутових умовах проживання місцевого населення, а також вплив польсько-української війни. На основі порівняння статистичних даних у статті проаналізовано рівень розповсюдження тих чи інших інфекційних хвороб, відображено процес боротьби уряду Західно-Української Народної Республіки та місцевої української влади з епідеміями.

Ключові слова: Галичина, Західно-Українська Народна Республіка, інфекційне захворювання, епідемія, санітарний стан.

Інфекційні захворювання є постійною загрозою для людства навіть сьогодні, у час розквіту новітніх методик і технологій у медицині, а на початку ХХ ст. вони були причиною смерті мільйонів. Не оминули епідемії і територію Східної Галичини, де під час національно-визвольної боротьби 1918–1919 рр. постала Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР). Піклування про охорону здоров'я громадян стало одним з пріоритетних завдань молодій Українській державі. На жаль, ця важлива сторінка соціальної історії Західної України все ще залишається малопопулярною серед дослідників. Більш-менш наближеними до цієї проблематики є хіба що праці Олени Сапіги¹, присвячені медичному та санітарному забезпеченню Української Галицької армії.

Метою нашого дослідження є вивчення рівня поширення інфекційних захворювань на території, підвладній ЗУНР, у період українсько-польського військового конфлікту 1918–1919 рр. Для досягнення поставленої мети визначено такі основні завдання: з'ясувати причини занепаду санітарно-гігієнічних відносин і розповсюдження хвороб, на основі статистичних даних охарактеризувати епідемічний стан тогочасної Галичини, проаналізувати спрямовані на боротьбу з епідеміями заходи уряду ЗУНР і місцевої влади.

Унаслідок Листопадового зриву 1918 р. уся повнота влади в Східній Галичині перейшла до Української Національної Ради, яка 9 листопада 1918 р. утворила найвищий розпорядчий і виконавчий орган ЗУНР – Державний Секретаріат. Держсекретарем суспільного здоров'я було призначено Івана Куровця (1863–1931), який під час реорганізації Секретаріату 4 січня 1919 р. зайняв пост шефа санітарного відділу².

Молодій українській республіці в спадок після Австро-Угорської імперії дісталися виснажені Першою світовою війною (1914–1918) землі. Територія регіону слугувала ареною найбільших і найкровопролитніших побоїщ на Східному фронті³. Війна призвела до загального погіршення соціально-економічного, культурно-побутового й санітарно-гігієнічного стану населення Галичини. Дуже гострою була продовольча проблема, оскільки перманентні військові дії зруйнували сільське господарство. У Товмацькім (Тлумацькім) повіті з 92 439 моргів орної ріллі в 1918 р. спромоглися засіяти всього 31 473 морги, тобто тільки третину⁴. Урядовий реферат у справі весняних обсівів у Східній Галичині (січень 1919 р.) так ілюструє дану ситуацію: “До приміру возьмім тільки одну галузь народного господарства – рільничу продукцію. Воєнні події довели її до такого стану, що край наш, колишня житниця Європи, сьогодні власного населення не має чим прокормити. Господарства цілої нашої республіки, а головню між Серетом а Гнилою Липою, де найдовше і найгірніше лютувала воєнна хуртовина, представляють страшний вид”⁵.

Недоїдання, а то й голод, виснажували місцеве населення, ослаблювали його імунітет і робили вразливим перед хворобами. Ще однією причиною занепаду санітарно-гігієнічних

відносин були погані умови проживання. Відділ Державної жандармерії в Бродях повідомляв уряд, що 75% повіту знищені дотла, а люди мешкають у стрілецьких ровах разом з худобою⁶. Відсутність даху над головою і теплового одягу в холодну пору року підвищувала й без того високу ймовірність підхопити гостре респіраторне чи інфекційне захворювання. Навіть міста, з огляду на брак дезінфекційних засобів і робочої сили, перебували в жалюгідному санітарному стані. У самому Станиславові, де довгий час базувався уряд ЗУНР, нехтувалися санітарні приписи: “Санаційні відносини у сих місцевостях є страшні, по вулицях повно болота, по подвір’ях лежать нечистоти, виходки занечищені, калові ями переповнені, кирниці зле почищені... Управа міста безсила, бо не вистачає коней, возів, фірманів і людей для згортання болота і вивозу нечистот, також попсовані дороги”⁷.

Не були кращими й місця масового скупчення людей: вокзали, крамниці, ярмаркові площі, ресторації та готелі. Більше того, вони відверто слугували розплідниками інфекційних хвороб через неохайність, а то й відсутність вбиралень, плювальниць і рукомийників. Інспекція в складі лікарів Андрія Бурачинського (1863–1941) та Амброзія Целевича розкритикували залізничні станції в Тернополі, Бродях, Бібрці, Ходорові, Долині, Кам’янці Струмиловій і в Сколім⁸, де нечистоти лежали просто на пероні й заносилися до вагонів на підшвах взуття. Інспектори також помічали у вагонах і готелях вошей⁹, що свідчило про відсутність дезінфекції в цих закладах і в транспорті.

Іншим чинником поширення епідемій була відсутність потрібної кількості кваліфікованих медичних працівників. Нестача останніх була пов’язана з українсько-польським протистоянням. Постійні військові дії завдавали величезних утрат УГА, чималій кількості поранених бійців була потрібна медична допомога. Наприкінці листопада 1918 р. в газеті “Діло” було оприлюднено наказ для всіх українських медиків у віці до п’ятдесяти років зголоситися до Секретаріату військових справ¹⁰. Переважна більшість обізнаних у медичній справі українців працездатного віку знаходилися на військовій службі. Лікарі польської національності не завжди погоджувалися ставати на службу українському населенню Галичини. З донесення А.Целевича довідуємося, що польські лікарі та медсестри часто саботували роботу в шпиталях, а інколи й розкрадали державне майно¹¹. Хоча були винятки: у Жовкві колишній повітовий лікар, поляк за національністю, не склав присяги українській республіці та звільнився з посади, але виконував свої прямі обов’язки в боротьбі з епідеміями¹².

Позбавлені лікарської допомоги, громади не могли самі зупинити поширення пощесті, тому різноманітні інфекції охоплювали щораз більшу кількість населення. Через те стала поширеною практика подання прохань про звільнення на час епідемії від військової служби тих чи інших лікарів, як-от др. Сриса з Озірної¹³ чи др. Гарасовського з Делятина¹⁴. Золочівський комісаріат, задля боротьби з висипним тифом, наважився навіть запросити лікаря з Наддніпрянської України з платнею 1 000–1 200 крон у місяць¹⁵. Проблемним також залишалося питання молодшого медичного персоналу: медсестер, санітарів, дезінфекторів та ін. Щоб якось компенсувати шкоду, завдану населенню мобілізацією, шеф санітарної служби УГА полковник А.Бурачинський закликав військових лікарів у міру своїх можливостей надавати медичну допомогу цивільним, причому вбогим безоплатно. Він слушно зазначив, що добрий стан здоров’я мирного населення є запорукою побороення пощесних недуг в армії¹⁶.

Особиста гігієна та санітарна свідомість галичан на початку ХХ ст. бажала кращого. Попри всі застереження й заборони селяни нехтували власною безпекою і відвідували масові зібрання (весілля, похорони й т. п.), а то й провідували хворих¹⁷. Це змусило владу вдатися до запровадження штрафних санкцій за порушення санітарних приписів. Розміри штрафів сягали від 100 до 5 000 крон, за відсутності коштів міг також накладатися арешт терміном на 5–20 днів¹⁸. Подібна гігієнічна неосвіченість і згадані вище соціально-економічні й культурно-побутові проблеми призводили до епідемій інфекційних хвороб. Характеру епідемій тут час від часу набували грип “іспанка”, червінка (дизентерія), туберкульоз, кашлюк, скарлатина, дифтерія, черевний і висипний тиф, трахома та інші.

Найбільш страшною і смертоносною хворобою в період існування ЗУНР був висипний тиф, який на територію Галичини занесли колишні вояки й військовополонені, що поверталися додому з фронтів Першої світової війни. Коли в грудні 1918 р. до Чортківського повіту повер-

нулися бійці з італійського фронту, епідемія тифу поширилася на 30 громад і сягнула 500 випадків інфікування лише за три місяці¹⁹. Було проведено розслідування і виявлено основну причину поширення висипного тифу в ЗУНР – платяні воші²⁰. Однак протистояти розмноженню паразитів, що переносили збудник інфекції в умовах браку віддушивних станцій і змінної білизни в населення, було досить складно.

Пік хвороби традиційно припав на весняний період. Лише за березень 1919 р. захворіло 17 229 осіб. У квітні захворювання дещо пішло на спад – було 14 987 хворих. Усього за ці два місяці пішло з життя, унаслідок епідемії, 2 702 людини. В УГА велася статистика, за якою на плямистий тиф у межах згаданого періоду часу хворіло 2 069 військовослужбовців²¹. Кількість хворих могла бути й значно більшою, оскільки повіти, що потрапили під польський вплив чи слугували ареною бойових дій, не могли подати точних статистичних відомостей. Спричинялися до розповсюдження тифу серед цивільного населення і військово-польові шпиталі, відсилаючи додому недолікованих хворих у стані реконвалесценції. Як приклад, польовий госпіталь у Сокалі відпустив реконвалесцента Василя Шеремету й четверо членів його родини захворіло на тиф²². У боротьбі з недугою інфікувалися й лікарі, частими були летальні наслідки, а тому цілі повіти, міста, шпиталі лишалися без належної медичної опіки. За станом на 6 травня 1919 р. у ЗУНР померло 14 лікарів і медиків, а ще 20 хворіло на висипний тиф²³.

Не менш небезпечним, хоча й не таким масовим, був черевний тиф. У березні-квітні 1919 р. ним перехворіло 287 осіб і 20 померло²⁴. Поширеними були й інші кишкові інфекції, зокрема, червінка. У Борщівському повіті та в інших місцевостях, розташованих над Дністром, з потеплінням щороку хворіло на дизентерію близько 12% населення, а в 1919 р. тут спостерігали до 2 000 випадків холери азіатської²⁵. Існувала й позитивна динаміка: віспа, яка колись забирала сотні життів, практично не розповсюджувалася територією Галичини. Так, у березні 1919 р. було зафіксовано 31, у квітні – 30 випадків недуги, з них усього 3 смертельні випадки. Грипом “іспанська” у цей час був охоплений тільки Косівський повіт (27 хворих, 4 летальні випадки)²⁶.

Окрім висипного тифу, полонені й солдати з російського фронту Першої світової занесли на територію Галичини також і венеричні захворювання, головним чином сифіліс і гонорею. Ці захворювання не були дуже широко розповсюджені й зустрічалися спорадично, переважно в середовищі військових і серед жінок легкої поведінки. Однак великою їхньою загрозою було те, що хворі, намагалися приховувати від оточення свою недугу, чим наражали його на небезпеку зараження. У Добромилі існував венеричний шпиталь, де лікувалися близько 300 жовнірів і 25 офіцерів, які часто втікали з-під варти невилікувані²⁷. Надзвичайного поширення набула короста, яка охопила навіть інтелігентні верстви населення ЗУНР²⁸. Уряд ЗУНР чудово розумів небезпеку, яку несли інфекційні захворювання, тому проблема охорони здоров'я займала одне із чільних місць у його політиці. Перша світова війна, розпад Австро-Угорської імперії, українсько-польська збройна боротьба зруйнували традиційні шляхи постачання ліків і дезінфекційних засобів до Галичини, тому постійно відчувався їхній брак. Це змушувало владу шукати інші способи поповнення лікувальних запасів, зокрема, через переговори з урядом Наддніпрянської України та штаб-квартирою Європейського Червоного Хреста у Відні. Наслідком цієї дипломатії стало виділення Червоним Хрестом у березні 1919 р. на закупку медикаментів для Галичини 1 млн крон²⁹; приблизно в цей самий час Наддніпрянщина асигнувала на боротьбу з пошестями 3 млн гривень³⁰. У травні 1919 р. з Відня до Станиславова надійшли перші 4 вагони гуманітарної допомоги, але виявилось, що чимало одягу, шкіри й ниток зіпсовано, а медикаментів і дезінфекційних засобів узагалі не було³¹.

Для боротьби з поширенням інфекційних хвороб керівництво ЗУНР видавало санітарні нормативи і приписи, закликало до негайного сповіщення місцевої влади в разі підозри на пошесть, створювало санітарні інспекції та комісії, організовувало курси й вишкіл дезінфекторів. Практично в усіх шпиталях створювалися ізольовані інфекційні павільйони чи хоча б окремі палати. Засновувалися також окремі військові й цивільні епідемічні шпиталі, усього 13 на території ЗУНР: у Бродах, Стрию³², Скалаті, Бучачі, Збаражі³³, 2 – у Тернополі, 2 – у Золочеві, а також лічниці, організовані під патронатом Червоного Хреста в Чорткові, Паликоровах³⁴ і Дрогобичі³⁵. Дезінфекцією в заражених селах займалися санітарні колони, які мали у своєму

розпорядженні мобільні парові дезінфекційні апарати. Такі колони базувалися в Перемишлянах³⁶, Чорткові³⁷, Скалаті³⁸, Підкамені, Тернополі³⁹ та Бродах⁴⁰, охоплюючи навколишні повітові громади. Щоб не допустити розповсюдження невиліковних інфекційних хвороб, зокрема сказу, санітарний відділ Секретаріату внутрішніх справ 7 квітня 1919 р. видав розпорядження про проведення облав на безпритульних собак та їхній відстріл силами державної жандармерії⁴¹.

У міру можливостей уряд ЗУНР у співпраці з місцевою владою проводив ряд профілактичних заходів, спрямованих на попередження хвороб. Досить ефективно зарекомендувала себе вакцинація населення, завдяки якій вдалося приборкати віспу. Показовим є державний план проведення щеплень у Коломийському повіті на травень-червень 1919 р. Повіт ще заздалегідь, у квітні 1919 р., поділили на 4 округи: 1) місто Коломия, де щеплення мав провести міський лікар; 2) Дятківці – Пядики, у якому куратором виступав повітовий лікар В. Кобринський; 3) Сопів – Воскресінці, який очолив др. Блайхер, вільний практик з Коломиї; 4) Гвіздець – Фатівці, де щеплення мав провести др. Кіршен, вільний практик у Гвізді. Загалом лише Коломийський повіт потребував для щеплення 6 000 порцій коров'янки⁴². За подібною схемою проходила вакцинація в усіх областях ЗУНР.

Чимало зусиль докладалося і для створення законодавчої бази у сфері охорони здоров'я. У першу чергу проектувалися закони, які стосувалися соціальних захворювань. Ще в лютому 1919 р. було вироблено законопроект “Про поборювання полових і інших пошестних недуг”, який запозичував передовий європейський досвід у справі боротьби з венеричними хворобами. Пропонувалося, за прикладом Норвегії, Данії і Фінляндії, ввести примусове лікування, а також запровадити кримінальну відповідальність за навмисне інфікування когось статевими захворюваннями. Контроль за виконанням цих норм, а також нагляд за проституцією мав здійснювати спеціальний “Уряд здоров'я”⁴³. Однак утілити в життя як цей законопроект, так і ряд інших не вдалося, бо вже 16–18 липня 1919 р. останні частини УГА відійшли за Збруч і контроль над територією, що раніше входила до складу ЗУНР, було повністю втрачено.

Отже, з утворенням ЗУНР на керівництво молодій державі лягла відповідальність за добробут її громадян. Унаслідок перманентних бойових дій під час Першої світової війни та національно-визвольних змагань край зазнав істотних руйнувань. Це позначилося на соціально-економічному й культурно-побутовому стані його мешканців. Проблеми з харчуванням і житлом зумовили зниження стійкості людей до інфекційних захворювань. Війни також спричинили погіршення санітарно-епідеміологічної ситуації через нестачу робочих рук для належного догляду за санітарними нормами, дефіцит дезінфекційних і лікувальних засобів, брак кваліфікованих медичних працівників. До того ж галичани в період українсько-польської війни (1918–1919 рр.) не надто переймалися проблемами особистої гігієни, легковажили розпорядженнями й приписами місцевої влади. Усе це зумовило значне поширення інфекційних захворювань на території ЗУНР. Найбільш розповсюдженими хворобами в той час були висипний і черевний тиф, скарлатина, дизентерія, кашлюк, іспанська інфлюєнца, туберкульоз, віспа, сифіліс, гонорея, короста тощо. Уряд ЗУНР і влада на місцях використовували всі можливі засоби для боротьби з епідеміями: вели дипломатичні переговори й залучали іноземні кошти, інформували про стан справ міжнародну громадськість, проводили планові щеплення населення, створювали епідемічні шпиталі чи, принаймні, ізольовані палати для хворих, навчали медичний персонал, організували санітарні комісії, видавали нормативи й приписи, намагалися на законодавчому рівні реформувати галузь охорони здоров'я. Завдяки цим заходам, вдалося досягти певних успіхів, зокрема, стримати поширення віспи серед мешканців краю, затвердити законопроект про венеричні недуги за тогочасним європейським зразком. Однак подальші спроби уряду ЗУНР реформувати галузь охорони здоров'я в Галичині, як і протиепідемічні заходи загалом, були унеможливлені через окупацію її території польськими військами. З липня 1919 р. до вересня 1939 р. боротьбою з поширенням інфекційних хвороб у цій місцевості довелось займатися владі Другої Речі Посполитої. Санітарно-епідемічний стан українських земель у складі Польщі є вже зовсім іншою, але теж дуже перспективною темою дослідження.

1. Сапіга О. Початки формування медичної та санітарної служби Української Галицької Армії / О. П. Сапіга // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2009. – Вип. 18. – С. 450–456; його ж. Організація військових госпіталів Української Галицької Армії та їх матеріальне забезпечення (1918–1920 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2010. – Вип. 2. – С. 79–85.
2. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича / за ред. Я. Ісаєвича ; упоряд.: М. Литвин [та ін.]. – Львів, 2009. – С. 139–140.
3. Кондратюк К. Втрати Східної Галичини в роки Першої світової війни / К. Кондратюк // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. праць. – Вип. 15 : Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича / відп. ред. М. Крикун, заст. відп. ред. О. Серета. Львів, 2006–2007 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – С. 616.
4. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 : Документи і матеріали. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – Т. 3, кн. 1. – С. 53.
5. Там само.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3982 Державний секретаріат внутрішніх справ ЗУНР, оп. 1, спр. 13. Листування з повітовими комісаріатами в Радохіві, Стрию, Станіславі, Самборі, Сокалі, Скалаті, Снятині про санітарний стан в повітах, асигнування грошей на боротьбу з епідеміями та заразними хворобами та про призначення лікарів на роботу до госпіталів, арк. 134.
7. Там само, спр. 5. Листування з секретаріатом внутрішніх справ про матеріальну допомогу госпіталів, закупку медикаментів, збільшення лікарів та взагалі медичного персоналу, про улаштування зручних помешкань для госпіталів, арк. 5.
8. Там само, спр. 7. Листування з секретаріатами шляхів Західно-Української Народної Республіки і дирекції залізниць Західно-Української Народної Республіки та податковим урядом в Станіславові про боротьбу з епідеміями черевного та сипного тифів, арк. 1.
9. Там само, спр. 2. Сводні звіти по Західно-Українській Народній Республіці про санітарний стан повітів, арк. 6.
10. До лікарів-Українців // Діло. – 1918. – 21 листоп. – С. 4.
11. ЦДАВО України, ф. 3982, оп. 1, спр. 2, арк. 28.
12. Там само, спр. 11. Листування з повітовими комісаріатами в Богородчанах, Бережанах, Збаражі, Золочеві, Боршеві, Бродах, Бібрці, Долині, Делятині, Городенці, Дрогобичі, Жидачеві, Жовкві про санітарний стан повітів, про поширення епідемій та боротьбу з ними, про закупку медикаментів, про влаштування помешкань для госпіталів, арк. 48.
13. Там само, спр. 8. Листування з Секретаріатом військових справ Західно-Української Народної Республіки про реквізицію ліків, про боротьбу з антисанітарним станом в містах, про нестачу лікарів, арк. 3.
14. Там само, спр. 11, арк. 43.
15. Там само, арк. 8.
16. Там само, спр. 8, арк. 9.
17. Там само, спр. 1. Витяги з “Вістника державних законів” та розпорядження санітарного відділу секретаріата внутрішніх справ про боротьбу з заразними захворюваннями, арк. 4.
18. Там само, арк. 5.
19. Там само, спр. 2, арк. 34.
20. Там само, спр. 1, арк. 8.
21. Там само, спр. 2, арк. 3–4, 12–13.
22. Там само, спр. 13, арк. 49.
23. Там само, спр. 17. Листування з окремими лікарями про прийом їх на роботу та боротьбу з епідеміями, про закупку медикаментів та інше, арк. 13.
24. Там само, спр. 2, арк. 3–4, 12–13.
25. Там само, арк. 6–7.
26. Там само, арк. 3–4, 12–13.
27. Там само, спр. 16. Листування з санітарною комісією Національної Ради про поширення венеричних та епідемічних захворювань та про боротьбу з ними, про матеріальну допомогу госпіталям, список медичного персоналу, арк. 2.
28. Там само, спр. 2, арк. 6.
29. Там само, спр. 4. Листування з українським посольством у Відні і Будапешті про боротьбу з епідемією тифу на території ЗУНР, арк. 25.

30. Там само, спр. 10. Листування з повітовими комісаріатами про санітарний стан в повітах. Звітність повітів про наявність хворих, арк. 5.
31. Там само, спр. 17, арк. 13.
32. Там само, спр. 13, арк. 31, 56.
33. Там само, спр. 11, арк. 2, 13, 64.
34. Там само, спр. 2, арк. 18, 20–21, 38.
35. Там само, спр. 15. Листування з госпіталами про одержання медикаментів та харчів для хворих, про надбавку платні медичному персоналу та списки співробітників персоналу, арк. 27.
36. Там само, спр. 12. Листування з повітовими комісаріатами в Коломиї, Копилянцях, Калуші, Надвірній, Підгайцях, Печеніжині, Перемишлянах про посилення пошестних хвороб: черевного і п'ятнистого тифів, боротьба з ними та про санітарний стан повітів, арк. 14.
37. Там само, спр. 14. Звіти про санітарний стан в повітах: в Турці, Товмачі, Тернополі, Чорткові, Ходорові та листування з повітовими комісаріатами про епідемію тифу та боротьбу з нею, арк. 24.
38. Там само, спр. 11, арк. 13.
39. Там само, спр. 2, арк. 18, 20.
40. Там само, спр. 13, арк. 31.
41. Там само, спр. 11, арк. 16.
42. Там само, оп. 1, спр. 12, арк. 3–5.
43. Там само, спр. 1, арк. 13–14.

Стаття посвячена вопросу борьбы с распространением инфекционных заболеваний в период создания государства и национально-освободительной борьбы в Западной Украине в 1918–1919 гг. Автор выясняет причины упадка санитарно-эпидемиологического состояния Галиции, к которым отнесено последствия Первой мировой войны, проявившиеся в неблагоприятных социально-экономических и культурно-бытовых условиях обитания местного населения, а также влияние польско-украинской войны. На базе сравнения статистических данных в статье проанализирована степень распространения тех или иных инфекционных болезней, отражен процесс борьбы правительства Западно-Украинской Народной Республики и украинских властей с эпидемиями.

Ключевые слова: Галиция, Западно-Украинская Народная Республика, инфекционное заболевание, эпидемия, санитарное состояние.

The article is devoted to the fight against the spread of infectious diseases during the creation of the state and the national liberation movement in the Western Ukraine in 1918–1919. The author finds the reasons of the decline of sanitary and epidemiological situation of Galicia, to which he attributes the consequences of the First World War, manifested in adverse socio-economic and cultural household living conditions of the local population, as well as the impact of new war with Poland. On the basis of statistical comparisons the degree of spread of certain infectious diseases was analyzed and the process of fighting of the West Ukrainian People's Republic government and the local authorities with the epidemics was reflected in the article.

Keywords: Galicia, Western Ukrainian People's Republic, infectious disease, epidemic, sanitary condition.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА ЇЇ ЗБРОЙНА БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

УДК 94(477.83/86)

Микола ГУЙВАНЮК

ГАЛИЦЬКІ ТА БУКОВИНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ У ВЗАЄМИНАХ З УКРАЇНСЬКИМ ПАРАМІЛІТАРНИМ РУХОМ ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розкрито співпрацю галицьких і буковинських письменників з українськими молодіжними парамілітарними товариствами “Сокіл”, “Січ” та “Січові стрільці”. Показано участь письменників у практичній діяльності зазначених організацій. Також простежується вплив їхньої літературної творчості на формування ідеології українських парамілітарних об’єднань.

Ключові слова: парамілітарні об’єднання, “Сокіл”, “Січ”, товариство “Січові стрільці”.

Усі національні держави, які постали в новітню добу на уламках імперій, пройшли свій шлях становлення через збройну боротьбу власних національних військових формувань із ворожою армією. Ця доля судилася й українцям на шляху до здобуття власної державності. Досвід показує, що народи, які тривалий час не мали власної державності, створення власних збройних сил починали з парамілітарних молодіжних організацій. Цей шлях пройшли поляки, чехи, а також українці.

В останні десятиліття спостерігається зацікавлення вітчизняних науковців діяльністю українських парамілітарних організацій. Зокрема, військовий аспект досліджував О.Реєнт¹, спортивний – О.Вацеба та Б.Трофим’як², національно-патріотичний – Б.Савчук, О.Сич і М.Гуйванюк³. Проте ґрунтовного дослідження з порушеної в статті проблеми ще й досі немає у вітчизняній історіографії.

Мета статті – розкрити співпрацю галицьких і буковинських письменників з українськими молодіжними парамілітарними об’єднаннями наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Український парамілітарний рух був започаткований наприкінці ХІХ ст. в Галичині та Буковині. Цьому сприяло, насамперед, те, що конституція Австро-Угорщини давала право народам на самостійний національно-культурний розвиток. Чого не скажеш про Російську імперію, до складу якої входила Наддніпрянщина. Український парамілітарний рух на західно-українських землях був репрезентований товариствами “Сокіл”, “Січ” і “Січові стрільці”, які в 1914 р. стали основою першого українського військового формування – легіону Українських січових стрільців.

Провідну роль у формуванні та діяльності зазначених товариств відіграли представники української інтелігенції, яка в той період завершувала процес інституціоналізації. Чільне місце в цьому процесі посідали представники літературної інтелігенції – письменники, публіцисти та редактори провідних українських видань. Вони були публічними шанованими людьми, відомими літературною творчістю й активною громадянською позицією. Особливо активно долучилися до українського парамілітарного руху І.Франко, М.Павлик, В.Стефанік, А.Чайковський, О.Маковей, С.Яричевський, Т.Галіп та інші письменники.

Першою українською парамілітарною організацією було гімнастичне товариство “Сокіл”, започатковане 1894 р. у Львові⁴. Український “Сокіл” був вітчизняною копією чеського та польського сокілства, яке постало напередодні. Основна ідея сокілського руху полягала в підготовці молодого покоління до можливої збройної боротьби за власну державність. На початковому етапі військовий вишкіл ще не стояв на першому плані. Головним завданням сокілських організацій, за задумом організаторів, було пробудити жагу до волі та піднести націо-

нальну свідомість молоді, яка зросла без власної держави під чужоземним пануванням. Тому брендовим знаком для товариства вибрали вільнолюбного птаха сокола, який не може жити в неволі. Це мало нагадувати поневоленим народам, що прийшов час визволятися з імперської клітки.

Варто зазначити, що одними з перших популяризаторів ідеї європейського сокільства був український письменник Б.Лепкий, який належав до старшини організації та певний час очолював “одягову” комісію. Активно працював у товаристві літературний критик, видавець і багатолітній редактор “Діла” І.Белей. Письменник С.Яричевський⁵ узяв активну участь в опрацюванні програмних документів чеського й польського сокільства та їх адаптації до тогочасних галицьких реалій і потреб українства. Він також активно популяризував сокільську ідею серед галицьких українців. У результаті 1891 р. у с. Купчинці (Тернопільщина) поет-селянин, приятель І.Франка, Павло Думка заснував перше сільське сокільське товариство в Східній Галичині.

Після того, коли в 1901 р. товариство очолив Альфред Будзиновський, воно набуло більш українського характеру. Завдяки йому керівником сокільського хору став буковинський поет С.Яричевський. У той час відомою поетесою Вірою Лебедовою створено сокільський гімн “Соколи, Соколи.”⁶

Активним діячем сокільського руху був член “Молодої України” (1895–1902), редактор і публіцист С.Горук. Він великою мірою спричинився до організації сільських пожежних філій “Сокола” у Галичині напередодні Першої світової війни.

Варто згадати про співпрацю з галицьким сокільством літератора й редактора багатьох українських видань, активного діяча радикальної партії Я.Весоловського. Він умів згладжувати гострі моменти міжпартійної боротьби, що мала місце в радикальному й народовському, січовому й сокільському русі та шкодила українській справі загалом. Свідченням цього є лист ідеолога сокільського руху І.Боберського від 14 серпня 1913 р., який повідомляв, що “[...] на Засіданні старшини “Сокола” поручено мені написати до вас приватний лист, щоби Ви (Я.Весоловський. – М.Г.) були ласкаві приватно повідомити “Союз Січей”, що “Сокіл Батько” буде мати честь заросити його на II крайовий здрив у червні 1914 р.”⁷ Посередництво Я.Весоловського посприяло тому, що в згаданому крайовому здриві львівських “Соколів” узяли активну участь представники “Січей”.

Оскільки сокільський рух був репрезентований головним чином прихильниками народства, галицькі радикали створили іншу мережу парамілітарних організацій – “Січ”. Перше товариство було засноване 5 травня 1900 р. у покутському селі Завалля (Галичина) відомим діячем радикальної партії Кирилом Трильовським. За короткий проміжок часу “Січі” стали товариствами, де українське селянство показало готовність боротися за свою державність. Посильну допомогу “Січам” у всіх аспектах їхньої діяльності надавали представники нової української генерації: окремі священники, учителі, адвокати. Особливо до цього спричинилися українські письменники Галичини та Буковини.

Звичайно, громадськість цікавило ставлення І.Франка до новоствореного об’єднання. Та незважаючи на те, що в 1899 р. письменник з певних об’єктивних обставин розірвав з радикалами, усе ж досить прихильно поставився до січового руху й підтримував його протягом усієї своєї активної діяльності.

І.Франко також став шанованим січовим поетом. Його поезії “Не пора, не пора!”, “Розвивайся, ти, високий дубе” і “Гімн селян-радикалів”⁸ стали невід’ємним атрибутом культурно-масових заходів, що їх постійно проводили січові товариства. Окрім того, вони уособлювали головні постулати української національної ідеї: “...Нам пора для України жити, ...для України наша любов”, “...під України єднаймося прапор, у завзятій, важкій боротьбі – ми поляжем, щоб славу, і волю, і честь, рідний краю, здобути тобі (“Не пора!”)⁹, “...Встане славна мати Україна, щаслива і вільна, від Кубані аж до Сяну-річки – одна нероздільна”, “...Най братерством, щирими трудами Вкраїна воскресне” (“Розвивайся, ти, високий дубе”)¹⁰. Саме ці поетичні твори значною мірою сприяли піднесенню національної свідомості галицьких і буковинських селян-січовиків, що за якоесь десятиліття з аморфної аполітичної маси перетворились у свідомих українців, які з вибухом Першої світової війни масово вступали до лав Українських січових стрільців здобувати волю Україні. Глибоку шану І.Франка до січового руху засвідчує його пое-

зія “Гей, “Січ” іде, красен мак цвіте”, яка зразу ж стала популярним січовим гімном. І це не випадково, адже І.Франко у віршованій формі дуже влучно й доступно висловив сутність січової ідеї, її головні засади та принципи. Зокрема, це виражалося такими рядками: “...Разом руки, разом серця, і гаразд буде”; “...В нашій хаті наша воля, а всім зайдам зась”¹¹.

Необхідно відзначити тісні взаємини із січовим рухом відомого новеліста В.Стефаніка. Особливо активно виявилася ця співпраця в період його проживання в с. Стецева, в тестя о. Кирила Гаморака з 1904 до 1910 року. Разом з дружиною Ольгою належав до місцевої “Січі”¹². У той час він брав активну участь у зборах і нарадах покутських “Січей”, а також відвідував окремі січові товариства Вашківського та Кіцманського повітів сусідньої Буковини.

У 1905–1906 рр. у Галичині та Буковині проводилася агітація за загальне виборче право. У зв’язку із цим, у більшості населених пунктів відбулися масові народні віча, на яких приймалися відповідні резолюції. Провідну роль в їхній організації відіграли пожежно-гімнастичні товариства “Січ”. Ця стихія підхопила В.Стефаніка. Він став душею вічового руху. Сучасник згадував: “Слухаючи його, народ хвилювався, вогнем палав, або як дитина плакав від зворушення. Промови Стефаніка були короткі. Простими, сильними словами він малював перед слухачами образи з важкого селянського життя... картав мужицькі слабості, підносив добрі сторони, закликав до єдності і боротьби...”¹³ Чимало його палких промов дійшло до нас на шпальтах тогочасної періодики.

У ході виборчої кампанії до парламенту 1907 р. В.Стефанік був обраний заступником посла (депутата) В.Охримовича. Проте, у зв’язку з відмовою останнього від депутатського мандата, у 1908 р. В.Стефанік став послом до австрійського парламенту. Уже в 1908 р. він подав інтерпеляцію (запит) до міністра внутрішніх справ з приводу переслідування польською адміністрацією пожежно-гімнастичного товариства “Січ” у Заліщиках¹⁴, де вказував на недопустимість порушення конституційних прав українського населення Галичини. Під час звітів перед населенням про свою посольську діяльність постійно закликав до активізації січового руху, що на той час був значно послаблений переслідуваннями.

Активно співпрацював із січовим рухом і письменник Марко Черемшина (Іван Семанюк). У 1906 р. він став помічником в адвоката М.Лагодинського в м. Делятин (Надвірнянський повіт). Письменник згадував: “Тут я перебував шість чи сім років, і займався січовою організацією та просвітою селян... в кожному селі знала мене і мала дитина, мужики мене дуже любили”¹⁵. Його новели “Святий Миколай у гарті” і “Раз мати родила” окремі “Січі” інсценізували. Марко Черемшина брав активну участь у заснуванні й оформленні необхідної документації кількох “Січей” Надвірнянського повіту. У липні 1907 р. за його активної організаторської діяльності було засновано товариство “Січ” у Ворохті. На перших загальних зборах письменник виступив із змістовним рефератом про значення січової організації, після чого до “Січі” записалося 50 чоловіків і 30 жінок¹⁶. У Делятині Марко Черемшина належав до головного проводу “Січі”. У час, коли М.Лагодинський займався посольськими справами у Відні, І.Семанюк повністю його заступав на посаді адвоката. Був чи не головним захисником покривджених січовиків Надвірнянського повіту, а також вів скарги до “Головного січового комітету” у період його відсутності.

За рекомендацією членів радикальної партії, особливо В.Стефаніка, І.Семанюк у 1912 р. відкрив адвокатську канцелярію в м. Снятин, яка швидко стала місцем цікавих зустрічей із селянами-січовиками та місцевими інтелігентами.

До прихильників січового руху й активних поширювачів січової ідеї слід віднести адвоката, письменника Леся Мартовича. Він належав до провідників радикальної партії, був активним дописувачем до її органу – “Громадського голосу”, а певний час навіть редактором. Разом з К.Трильовським і В.Стефаніком засновував перші покутські “Січі”. Збереглися спогади про те, що Л.Мартович виголосив промову при відкритті “Січі” у с. Топорівці на Городенківщині¹⁷. Також він співпрацював із селянами-січовиками Львівщини під час аграрних страйків, організував безплатну адвокатську допомогу страйкуючим, захищав їх від переслідувань владних структур. У 1905 р. провів парцеляцію (переділ) поміщицького маєтку в с. Орелець Снятинського повіту. За його участю в цьому селі засновано філію товариства “Просвіта”, активізовано роботу “Січі”.

На початку ХХ ст., коли січовий рух перекинувся на Буковину, головними носіями січової ідеї в краї, поряд з учителями, стали літературні діячі краю С.Яричевський, О.Маковей, Т.Галіп і Г.Гордий, відомий у літературі як Іван Діброва.

Перше січове товариство на теренах Буковини було засноване 2 листопада 1902 р. у м. Кіцмань. У його діяльності згодом активну участь брав письменник С.Яричевський після еміграції сюди із сусідньої Галичини в 1904 р., у зв'язку з переслідуваннями за громадсько-політичну діяльність з боку пропольськи налаштованої адміністрації краю.

З осені 1904 р. письменник влаштувався викладачем Кіцманської гімназії й саме в цьому містечку з притаманною йому енергією С.Яричевський розгорнув педагогічну, громадсько-культурну й творчу діяльність. Він керував хором товариства “Боян”, організовував у селах повіту товариства “Січ”, зокрема, у Кліводині, Лашківці, Шипинцях.

Безпосередньо січовому руху присвячена новела С.Яричевського “Обрахунок”¹⁸, у якій письменник відобразив реалії тогочасного життя, у т. ч. стосунки січовиків зі своїми недоброчливцями – національно несвідомими українцями.

У 1909 р. С.Яричевський отримав посаду викладача, а згодом і директора гімназії південнобуковинського містечка Серет. Водночас він став натхненником січового руху в повіті, саме завдяки його наполегливості в 1909 р. активізували діяльність січові товариства в Глибоці, Долішніх Синівцях, Балківцях, Тарашанах.

“...Тільки разом грудь при груди!
Недаремні будуть труди,
Ворог нас не переможе!
Ми бо “Січ”, ми Запороже!..”¹⁹

Протягом 1904–1914 рр. він написав ряд січових пісень, які надихали січовиків до боротьби за волю України. Особливою популярністю серед них у період переслідування січового руху користувалася пісня “Січ іде”, у якій оспівувалася непереможність січової ідеї. Перу поета належать і пісні “Наша слава Україно” і “Вставай, Україно”, у яких звучав заклик до боротьби за творення української держави та готовність селян-січовиків узяти участь у цьому процесі.

До лідерів січового руху на Буковині, у першу чергу, слід віднести відомого письменника й громадсько-політичного діяча Теодота Галіпа, який був одним з організаторів буковинсько-українських “Січей”. Він активно займався поширенням січового руху на Буковині із часу його зародження. Після того як у 1905 р. було створено координаційний центр січового руху краю – “Союз Січей” на Буковині, Т.Галіп і Г.Гордий (Іван Діброва) увійшли до його старшини.

Т.Галіп очолював Українську радикальну партію Буковини, видавав власним коштом і за своєю редакцією двотижневик “Народна справа”, де під псевдонімом Н.Бігарій уміщував літературні твори та науково-публіцистичні статті, а від 1909 р. – газету “Тромадянин”, яка виступала речником січового руху в краї. Маючи вищу юридичну освіту, Т.Галіп відкрив адвокатську канцелярію в Чернівцях і надавав безкоштовну адвокатську допомогу незаконно скривдженим буковинським січовикам. Як громадський і культурний діяч він виявляв принциповість і сміливість у постановці та розв'язанні злободенних проблем, неодноразово виступаючи із закидами міській управі за ігнорування інтересів української більшості. Обраний у 1911 р. до Буковинського сейму, усіляко сприяв розвою січового руху в краї.

У 1907 р. відбулася зміна керівництва “Союзом Січей” на Буковині й Т.Галіпа обрали отаманом²⁰. З переходом керівництва “Союзом Січей” на Буковині до радикалів у січовому русі відбулися певні зміни. У той час спостерігалася спроба активізації січових товариств у всьому краї. Завдяки неабияким організаторським здібностям, Т.Галіпу вдалося подолати застійні явища, які мали місце в січовому русі Буковини.

Варто також згадати й Осипа Маковея – українського письменника, критика, громадського діяча, який упродовж тринадцяти років жив і працював у Чернівцях. О.Маковей виявляв чималий інтерес до минулого українського народу. Він зробив вагомий внесок у вивчення історії українського суспільного руху та громадської думки. Брав участь у заснуванні багатьох буковинських “Січей”. Його перу належить і низка поезій, що стали згодом січовими та стрі-

лецькими піснями. Зокрема, ще в 1901 р., перебуваючи під враженням перших успішних кроків січового руху в Галичині, він написав високоідейний патріотичний вірш “Ми гайдамаки”, який за короткий час став однією з найпопулярніших січових пісень. У ньому поет намагався показати неперервність зв’язку поколінь борців за волю України рядками “...йшли діди на муки, підуть і правнуки. Ми за народ життя своє дамо!”²¹ У творі чітко сформульована національна ідея: “...Воля України, кривджених добро” – одна з головних засад січового руху, а також наголошується на засобах її досягнення: “...Наша присяга, Бог, честь, відвага” і “...Не боїмось куль, ножів, ні огня”²².

На буковинській царині української літератури перших десятиріч ХХ ст. працював відомий літературний і громадський діяч Дмитро Макогон, великий приятель січового руху. Завдяки його активній допомозі було засновано “Січі” у громадах Чорнівка, Лукавець, Веренчанка. У цих та багатьох інших буковинських громадах письменник неодноразово влаштовував безкоштовні курси для неписьменних січовиків.

Д.Макогон був одним з найвідоміших авторів популярних січових пісень. Його поезії здебільшого відзначалися високою ідейністю та патріотизмом, заклик до боротьби за кращу долю свого народу:

“...Гей до борби, народе мій,
За давню честь, за волю!
Одна борба лиш поліпшить
Твою незавидную долю”²³, і користувалися підтримкою серед

буковинського січового селянства.

Д.Макогон став автором січової пісні-маршу “Гей, у “Січ”!”, яка виконувалася на мелодію знаменитого Франкового гімну “Не пора, не пора!” Її лаконічна відповідність сутності січового руху:

“...Гей, у “Січ”, гей, у “Січ”, гей, у “Січ”!
Приставаймо старі й молоді!
Хай щезає недоля народная пріч,
Як той камінь у бистрій воді!..”²⁴, маршовий піднесений ритм,

героїчність імпонували січовій молоді, і пісня стала народною.

Більшість січових пісень Д.Макогона служили своєрідною січовою агіткою та доступним для селян роз’ясненням програмних документів січового руху. Вони були яскравим виразником української національної ідеї, яка полягала в прагненні побудови українцями власної державності в найближчому майбутньому, заклик до самопожертви за українську справу.

У 1913 р. за прикладом поляків було створено у Львові ще одне українське парамілітарне об’єднання товариство “Українські січові стрільці”. Базою для створення й діяльності “Січових стрільців” були “Січі”, з якими українських письменників єднали тісні взаємини. Тому вони активно підтримали й пішли на співпрацю з новоствореною парамілітарною організацією. Зокрема, 16 грудня 1912 р. до комісії з розробки статуту товариства було залучено відому поетесу К.Малицьку²⁵, а серед організаторів стрілецьких товариств на Бориславщині варто відзначити Л.Лепкого. На прохання К.Трильовського, доставкою січових і стрілецьких одностроїв та іншої амуніції займався громадський діяч Ярослав Вінцковський²⁶, відомий як січовий поет Ярослав Ярославенко.

Отже, січовий рух, що на початку ХХ ст. набув значного поширення на теренах Галичини й Буковини, привернув до себе значну частину української інтелігенції, зокрема, І.Франка, В.Стефаніка, Леся Мартовича, Марка Черемшину, С.Яричевського, Т.Галіпа, Г.Гордого, О.Маковея, Д.Макогона та В.Сімовича й на кілька років став невід’ємною частиною їхнього життя. Вищезазначені письменники брали активну участь у заснуванні й організації діяльності багатьох січових товариств і значною мірою спричинилися до зростання освітнього й культурного рівня селян-січовиків, піднесення їхньої національної свідомості та формування громадянської позиції. А їхні твори давали наснагу січовикам у боротьбі за право бути справжнім господарем на своїй землі.

1. Реєнт О. Військова справа на західноукраїнських землях у 1900–1914 рр. / Олександр Реєнт // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. – Вип. 22–23. – С. 135–144.
2. Вацеба О. М. Нариси з історії спортивного руху в Західній Україні / Оксана Вацеба. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 232 с.; Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.) / Богдан Трофим'як. – Тернопіль : Економ. думка, 2001. – 696 с.
3. Савчук Б. Український Пласт. 1911–1939 / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1996. – 272 с.; Сич О. Пласт: нарис витоків, історії, сьогодення / Олександр Сич. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 76 с.; Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914 рр.) / Микола Гуйванюк. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – 254 с.
4. Вацеба О. М. Назв. праця. – С. 21.
5. Трофим'як Б. Назв. праця. – С. 74.
6. Лебедова В. Соколи!.. Соколи!.. / Віра Лебедова // “Сокіл-Батько”: спортивно-руханкове товариство у Львові : Альманах 1894–1994 / [ред. І. Гургула]. – Львів : Основа, 1996. – С. 14.
7. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України), ф. 381, оп. 1, спр. 15, арк. 34.
8. Залеський О. Січові пісні / Осип Залеський // Гей, там на горі “Січ” іде! / [ред. К. Трильовський]. – К. : ВІПОЛ, 1993. – С. 280.
9. Франко І. Не пора... / Іван Франко // Гей, там на горі “Січ” іде! / [ред. К. Трильовський]. – К. : ВІПОЛ, 1993. – С. 314.
10. Франко І. Розвивайся ти високий дубе / Іван Франко // Стрілецька голгофа. Спроба Антології / [упоряд. Т. Салига]. – Львів, 1992.
11. Франко І. Гей, січ іде... / Іван Франко // Гей, там на горі “Січ” іде! / [ред. П. Трильовський]. – К. : ВІПОЛ, 1993. – С. 228.
12. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 440, оп. 1, спр. 1. Стецівське товариство добровільної пожежної охорони “Січ” Снятинського повіту Станіславського воєводства, арк. 10.
13. Костащук В. Володар дум селянських / Василь Костащук. – Львів, 1959. – С. 132.
14. Дяків О. До питання про діяльність В. Стефаника як посла до австрійського парламенту / Олена Дяків // Стефаниківські читання. – Івано-Франківськ, 1993. – Вип. 2. – С. 137.
15. Черемшина Марко. Твори / Марко Черемшина. – К., 1986. – С. 349.
16. Гаврилюк М. “Січ” Ворохта, пов. Надвірна / Михайло Гаврилюк // Гей, там на горі “Січ” іде! / [ред. К. Трильовський]. – К., 1993. – С. 166.
17. Мохорук А. “Січ” Ворохта, пов. Надвірна / Андрій Мохорук // Гей, там на горі “Січ” іде! / [ред. К. Трильовський]. – К. : ВІПОЛ, 1993. – С. 127.
18. Яричевський С. Твори / автор упоряд. М. Ласло-Куцюк. – Бухарест : Критеріон, 1977. – Т. 2. – С. 63.
19. Яричевський С. “Січ” іде! / Сильвестр Яричевський // Гей, там на горі “Січ” іде! / [ред. К. Трильовський]. – К. : ВІПОЛ, 1993. – С. 328.
20. Вісти з “Січи” (Чернівці). – 1907. – № 1. – С. 4.
21. Стрілецька Голгофа / упоряд. Т. Салига. – Львів : Каменяр, 1992. – С. 32.
22. Там само.
23. Буковина (Чернівці). – 1909. – Ч. 10. – С. 2.
24. Макогон Д. Гей, у “Січ!” / Дмитро Макогон // Гей, там на горі “Січ” іде! / [ред. К. Трильовський]. – К. : ВІПОЛ, 1993. – С. 326.
25. Думін О. Історія легіону Українських Січових Стрільців / Осип Думін // Дзвін. – 1991. – № 9. – С. 99.
26. Лист К. Трильовського до Я. Ярославенка // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 9, спр. 1415, арк. 1.

В статтє раскрыто сотрудничество галицких и буковинских писателей с украинскими молодежными парамилитарными обществами “Сокол”, “Сечь” и “Сечевые стрелцы”. Показано участие писателей в практической деятельности указанных организаций. Также прослеживается влияние их литературного творчества на формирование идеологии украинских парамилитарных объединений.

Ключевые слова: парамилитарные объединения, “Сокол”, “Сечь”, общество “Сечевые стрелцы”.

The article deals with the cooperation of the Galician and Bukovyna writers with the Ukrainian youth paramilitary societies “Sokil”, “Sich” and “Sich Riflemen”. The part of writers in the practice of these

organizations is shown. The influence of their literary work on the formation of the ideology of the Ukrainian paramilitary groups is traced.

Keywords: paramilitary associations, "Sokol", "Sich", "Sich Riflemen".

УДК 94 (477.83/.86)+94(438) "1902 – 1914"

Микола ВІТЕНКО

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ В ГАЛИЧИНІ ТА СЕЛЯНСЬКИЙ СТРАЙК 1902 р.

У статті автор аналізує соціально-економічний аспект польсько-українських відносин у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. Зроблено висновок, що створення концепцій про Галичину як про польський та український П'ємонт мало однієї зі складових економічних передумови. Сільсько-господарський страйк 1902 р. став вирішальним етапом у становленні національних програм дій. Для поляків їх концепція передбачала збереження великої земельної власності, а також збільшення кількості заможних селянських господарств шляхом передачі земельних наділів польським колоністам. Українська концепція передбачала парцеляцію великої польської земельної власності в інтересах українського селянства. Утілення обох концепцій у життя могло відбутися лише в умовах створення польської й української держав. Суперечливість цих концепцій спричинила польсько-українську війну 1918–1919 рр. і міжнаціональна протистояння на так званих східних кресах Другої Речі Посполитої в 1920–1930-х рр.

Ключові слова: Галичина, польсько-українські відносини, соціально-економічний розвиток, страйк 1902 р.

Галичина наприкінці XIX – на початку XX ст. була охоплена важливими політичними й економічними процесами. Вони мали на меті демократизацію суспільства та поширення ринкових відносин. Їхнє втілення в життя ускладнювалося соціальними та міжнаціональними протиріччями в краї. Безпосереднім проявом загострення ситуації в Галичині став селянський страйк 1902 р. Його передумови, причини та наслідки викликали, викликають і будуть викликати значну цікавість у дослідників. Актуальність вивчення проблеми зумовлена також спорідненістю суспільних процесів у сучасній Україні з тими, які відбувалися біля ста років у "коронному краї Галичини і Лодимерії".

Селянський страйк 1902 р. вивчали польські й українські науковці. Серед останніх досліджень із цієї проблеми виділяються новизною публікації українських істориків М.Кугутяка, О.Красівського та Ю.Михальського, польського дослідника Ч.Партача¹. Ю.Михальський зосереджував свою увагу на наслідках страйку, указував на спричинені ним зміни в політиці польських політичних партій стосовно українців. Натомість М.Кугутяк, О.Красівський і Ч.Партач намагалися розглядати події 1902 р. у контексті загального загострення міжнаціональних взаємин у краї. Акценти в їхніх монографіях зроблено на політичній і культурній історії Галичини, соціально-економічний розвиток регіону відтворено менше.

Нині в умовах проведення заходів, присвячених "року Польщі в Україні", складаються сприятливі обставини для зближення поглядів представників різних історичних шкіл на факти спільного минулого польського й українського народів для досягнення міжнаціонального примирення, порозуміння та співпраці. Наша розвідка виступає спробою заповнити існуючі прогалини в історії польсько-українських відносин.

Передумови селянського страйку 1902 р. беруть свої витоки в середині XIX ст., а саме – у 1848 р., коли скасування панщини започаткувало боротьбу за землю між селянами та поміщиками. Ця боротьба мала певне поширення під час межування землі в 1848–1850 рр., а також у ході вирішення проблеми сервітутів (права на користування поміщицькими лісами, лугами, пасовищами). Зокрема, магнати та шляхта в результаті несправедливого переділу двірських і селянських земель змогли захопити 46 тис. га селянських наділів². За нашими підрахунками, це

становило лише 1,5% рустикальних (селянських) земель, а тому не могло суттєво вплинути на соціально-економічне становище селян Галичини. Більш болючою була проблема сервітутів. Вони використовувалися великими землевласниками для збереження позаекономічної залежності селян від фільварку й виступали пережитком кріпацтва.

Серед останніх 82% складали польські магнати й шляхта³. Вони визначали головні напрями політичного та культурного розвитку краю, контролюючи місцевий сейм, намісництво, повітові староства й навіть діяльність сільських священиків. У більшості випадків великі землевласники не мали змоги контролювати економічний розвиток своїх маєтків, розкиданих по цілому краю, а тому значного поширення в регіоні набула відкупна система фільваркового господарювання. Вона зводилася до передачі окремих маєтків в оренду так званим “державцям”. Ними виступали переважно євреї та збіднілі польські шляхтичі, які вносили орендну плату наперед і були зацікавлені в якнайшвидшому відшкодуванні витрат. Це вело до інтенсивної експлуатації фільваркового майна, землі та двірської прислуги із застосуванням позаекономічних методів примусу. У зв’язку із цим, соціально-економічне становище українців Галичини, серед яких переважали селяни, ускладнювалося національним, політичним і культурним гнітом з боку великих землевласників.

Однією з головних причин погіршення становища українського селянства краю був демографічний вибух кінця 1880–1890-х рр. За підрахунками І.Франка, у 1879–1888 рр. кількість шлюбів зросла на 10 тис. над середньостатистичним рівнем століття, а кількість новонароджених збільшилася на 16 тис. при збереженні стабільного рівня смертності⁴. Якщо в 1880 р. у Галичині проживало 5 млн 960 тис. осіб, то в 1910 р. – 8 млн 26 тис. Таким чином, за 30 років чисельність населення зросла на майже 2 млн осіб, або 30%. Лише в 1900–1910 рр., незважаючи на масову еміграцію, кількість жителів краю збільшилася на 700 тис.⁵

Зростання чисельності населення по-різному відображалось на економічному становищі й соціальній стратифікації поляків та українців. Важливу роль у цьому відігравав психологічний чинник. Так, українські селяни не уявляли свого життя без землі, звичайних селянських клопотів. У їхній свідомості вона виступала єдиним джерелом до існування, а відмова від неї асоціювалася з переходом до різних маргінальних груп. Польський етнограф Г.Ясинський писав: “Селянин (український. – В.М.) знає тільки найближче місто, лише ті, що працюють візниками чи служили у війську «бували у світі»⁶. Він справедливо твердив, що українським селянам притаманний консерватизм. Для них не є характерним обговорювати можливі зміни, адже: “Як бувало, так най і буде”, “Того в нас не було і не буде”. Особливо важливо для українського селянства було дотримання традиційного способу життя, обрядів та релігії батьків, а тому “вони не сприймали жодної аграрної реформи”⁷. Саме через цей традиціоналізм українське селянство виступало категорично проти ідеї передачі землі лише старшому синові з родини. Зокрема, у 1900–1901 рр. Галичину охопила хвиля протестів, спрямованих проти запровадження майоратного права успадкування землі. В одному із численних звернень до Галицького сейму зазначалося: “...дійсна неподільність земель засудить сотні тисяч хліборобських дітей на долю безземельного пролетаріату..., стане джерелом не лише крайньої господарської бідноти, але також вічних спорів і незгод поміж селянськими родинами і принесе селянам моральні і матеріальні нещастя...”⁸

Польські селяни, на відміну від українських, не відчували страху перед містами, не боялися втратити землю. Для них не існувало мовного та релігійного бар’єрів у взаєминах із великими землевласниками та городянами. Саме тому активне зростання міст Галичини (зокрема, у східній частині краю) відбувалося майже виключно за рахунок польського селянства та євреїв. Так, за підрахунками австрійського статиста Є.Ромера польські селяни удвічі частіше, ніж українські, покидали села й переїздили до міст. За його ж даними, 1900 р. частка землеробів у Східній Галичині серед римо-католиків, більшість з яких становили поляки, складала 45,5%, тоді як серед греко-католиків (українців) – 92%⁹.

Намагання українських родин забезпечити кожному дитину землею негативно позначилося на соціально-економічному становищі більшості селянських господарств. Воно породило проблему аграрного перенаселення Галичини, надлишку дешевої робочої сили, що гальмувало запровадження в сільському господарстві машинної техніки й агрономічних нововведень. На

початку ХХ ст. майже 80% селянських господарств потерпали від малоземелля. Вони володіли до 5 га землі кожне, що не забезпечувало мінімального прожиткового мінімуму. Тому їхні господарі потрапляли в економічну залежність до великих землевласників¹⁰.

Великі землевласники повільно пристосовувалися до нагальних вимог, що виникли за нових економічних реалій. Вони були психологічно не готові до заміни натуральної оплати праці поденним робітникам на грошову. Натуральна платня не завжди компенсувала наймитам їхні затрати, не забезпечувала прожиткового мінімуму. З іншого боку, у маєтках табулярної власності найбільш поширеною була відробіткова система. За нею селяни зобов'язувалися працювати в господарстві поміщика певну кількість днів, одержуючи натомість право на користування панськими орними землями, пасовищами, лісом, реманентом. В окремих випадках селяни (переважно двірська служба) проживали в наданих їм землевласником чи орендарем хатинах. Це були пережитки кріпосництва. Селяни, користуючись ними, були економічно незацікавлені в збільшенні продуктивності своєї праці. Тому поміщики, до певної міри справедливо, звинувачували батраків у лінощах, при цьому не роблячи жодних кроків, щоб зацікавити селян до інтенсивнішої праці. Низька заробітна плата штовхала селян до еміграції за кордон, а також до соціальної боротьби з великими землевласниками. Така ситуація створювала сприятливі умови для тісного переплетення й загострення соціальних і національних протиріч.

Першими сигналами, що свідчили про наростання невдоволення українського селянства, стали стихійні виступи батраків у с. Ропчиці Дрогобицького повіту в 1896 р., а також страйк, який відбувся у квітні 1900 р. у маєтках польського графа М.Баворського (села Бабинці, Горішківці, Мельниця, Михалків, Нівра, Пилипче, Устя Єпископське та інші Борщівського повіту). Якщо в першому випадку дії селян одразу зазнали поразки, то в другому розгорілася гостра боротьба. Селяни заздалегідь готувалися до страйку, створили страйковий комітет, чітку систему взаємодопомоги, мали план дій стосовно штрейкбрехерів. Страйк тривав майже два місяці¹¹. Графські управителі виявилися не готовими до такого розвитку подій, але категорично відмовилися йти на поступки страйкуючим. Їх охопив розпач і зневіра до влади. Один з них повідомляв графові М.Баворському: "По фільварках нічого не робиться. В Ніврі стоять страйкарі по дворах і не пускають спільних (штрейкбрехерів)... Час втікати... Жодної допомоги від влади..."¹². Однак останнє твердження не відповідає дійсності. До повіту було спрямовано 6 рот піхоти, які й розправилися зі страйкарями.

Безпосередні організатори страйку 1900 р. виявлені не були, але це не завадило польському політові Я.Розвадовському звинувачувати в його розпалюванні українських радикалів – В.Будзиновського, С.Вітика й І.Франка, а також газети "Воля," "Діло," "Тромадський голос" і "Свобода", що публікували агітаційні заклики Української національно-демократичної партії (УНДП). На них же покладалася відповідальність за страйк 1901 р. у Мостиському повіті¹³.

Наявність агітації з боку УНДП важко заперечити. Проте вона не була причиною страйків, а виступала каталізатором суспільних настроїв наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. У ній знаходили відображення мрії українських селян про можливі шляхи покращення свого соціально-економічного становища, зокрема, здобуття землі. Найпоследовніше їх відтворив у своїх публікаціях В.Будзиновський. Він писав: "Була панщина – і батьки наші працювали на дідичів. Панщина минулася, а ми дальше працюємо на дідичів. Перше гнав нас на панський лан канчук, тепер жене нас голод... Одна рада на се така: треба зменшити податки і придбати народови більше землі..."¹⁴

У результаті різноманітних зловживань і фальсифікацій великих польських землевласників українське населення Галичини в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. не мало в органах крайової влади такої кількості своїх представників, яка відповідала б національній структурі населення краю і суттєво впливала на творення економічного законодавства. Останнє потребувало швидких і рішучих змін. Вихід із ситуації, що склалася, більшість українського селянства вбачала в страйковій боротьбі. "Страйком і бойкотом може народ руський (український. – В.М.) стати володарем всієї землі в краї... Нехай лише весь нарід в краї змовиться не піти за жодну ціну до панів на роботу, нехай лише на всій руській землі люди застрайкують, нехай оголосять всім панам бойкот. Коли пани через страйк і бойкот не матимуть зі своєї землі жодної користі тільки самі податки і борги, тоді не будуть довго торгуватися, краще за пів-дарма відступ-

лять,” – писав В.Будзиновський¹⁵. У цих словах зосереджено не тільки мету УНДП, але й загальнонаціональні настрої. Так, кількома роками раніше в українському національному середовищі поширилися дві взаємодоповнюючі тези: 1) “земля має належати тим, хто її обробляє, – русинам”; 2) “національна конечність вимагає, аби працюючому народови віддано землю великої посілости”¹⁶.

При підготовці страйку 1902 р. українські політики врахували не лише власний досвід, але й досягнення страйкарів Англії, США, Угорщини. Активна агітація до страйку розпочалася в лютому–березні 1902 р. Агітаторами виступали переважно студенти Львівського університету, учні українських гімназій, українська молодь з навчальних закладів Відня та Кракова. В окремих випадках агітацію вели греко-католицькі священники, учителі та письменні селяни¹⁷. Уся територія Східної Галичини була розділена на окремі райони, що закріплювалися за певною групою пропагандистів. Координацією дій агітаторів зайнявся Народний комітет, очолюваний К.Левицьким¹⁸.

Спочатку страйк не планувався як єдина акція, хоча й передбачав координацію дій страйкарів. Він розпочався 1–2 червня 1902 р. у селах Гаї, Глуховичі, Острів і Чижиків Львівського повіту, а вже в наступні дні поширився на сусідні Перемишлянський і Збараський повіти. Характерно, що він у першу чергу охоплював маєтки, які перебували у віданні орендарів й управителів, а не безпосередньо поміщиків. Це можна пояснити лише негативним впливом відкупної системи фільваркового господарювання. Вона була властивою для латифундій графів Баворських, Потоцьких та ін. Протягом липня–серпня 1902 р. страйк охопив більше 500 сіл 26 повітів, де, за різними оцінками, проживало від 100 до 200 тис. селян¹⁹.

У кожному окремому випадку страйк відбувався по-різному, хоча в більшості були певні спільні риси. Початку страйку в багатьох селах передувала поява агітаторів. Вони показували шляхи організації страйку, методи ведення страйкової боротьби. Часто агітатори не зустрічали розуміння з боку селян, але коли агітація велася переконливо, селяни, які працювали у фільварку, обирали з-поміж себе страйковий комітет, формулювали вимоги до поміщика чи орендаря. Страйковий комітет мусив наглядати за дотриманням законності страйкарями й сприяв таким чином ліквідації приводів для втручання властей. Він же займався організацією взаємодопомоги серед страйкарів, а також виступав посередником у переговорах між селянами й поміщиком. Завдяки координації дій агітаторів, страйкарі висували схожі вимоги в різних повітах. Вони вимагали скорочення тривалості робочого дня; права на безкоштовне використання наймитами панських пасовищ і луків після жнив і аж до першого снігу; погоджувалися працювати за 7-й, а не 12-й сніп пшениці, 6-й сніп жита чи за 2 корони грошима за день роботи²⁰. Страйковий комітет передавав ці вимоги орендареві або поміщику. Після цього розпочиналися переговори, що завершувалися досягненням компромісу, як у селі Дарахова Терехівського повіту, окремих маєтках Бучацького повіту²¹, чи ж загостренням відносин між селянами й поміщиком. Далі ініціатива переходила до рук великих землевласників. Вони могли запросити робітників із сусідніх сіл чи повітів, викликати поліцію та війська. Так, власник маєтку в с. Дзвиняч Заліщицького повіту запросив до себе 50 батраків із с. Серафинці, але страйкарі переконали їх залишитися вдома. Поміщик був змушений шукати робітників у Чортківському та Снятинському повітах, а коли пошуки не дали результатів, то звернувся по допомогу в організації гуртів штрейкбрехерів із західної (польської) частини краю до намісництва²².

Страйкарі в багатьох випадках намагалися поширювати по сусідніх селах листівки із закликом: “Громадяни просимо Вас, що би сте не допустили до нас своїх людей на роботу. Бо в нас страйк”²³. Іноді страйкуючі селяни вдавалися до відвертих погроз на адресу новоприбулих батраків. Це давало підстави владі розпочинати репресії проти “українських гайдамаків”²⁴. Викликані поміщиками війська та поліція, в більшості випадків не втручалися в хід страйку, оскільки страйкарі намагалися діяти виключно в рамках законів Австро-Угорщини.

Страйк у різних повітах мав різні хронологічні рамки. Але в цілому він тривав з початку червня до кінця серпня. Результати страйку були досить суперечливими. Вони не свідчили про повну перемогу страйкарів, але й не означали їхньої поразки. Зокрема, у 375 селах, де відбувався страйк, було підвищено на 50–100% оплату праці сільськогосподарським робітникам. Ли-

ше у 25 громадах страйкарі не досягли виконання жодних вимог. У 100 маєтках поміщики зазнали відчутних економічних збитків, оскільки їхній урожай зернових так і не було зібрано²⁵. Але страйкарі не досягли головного – зниження цін на землю, а також права на безкоштовне користування сервітутами, на що справедливо вказував Я.Розвадовський²⁶.

Характерно, що під час страйку влада на місцях намагалася всіляко применшити дані про чисельність страйкарів. Її представники пробували проводити антистрайкову агітацію, але, як вони самі визнавали, безуспішно. Рогатинський староста із цього приводу заявляв: “Тоті ж листи радикальні при допомозі місцевого духовенства потрапляють людей так здеморалізувати, що вже жодна інша постороння агітація в тому напрямку є напевно збитковою”²⁷. Заходи влади та землевласників виявилися неефективними. У ході страйку близько 4 тис. селян було заарештовано, декілька десятків поранено, але в очах селян це виглядало малими жертвами порівнянно зі здобутками. Активний організатор страйку 1902 р. Л.Цегельський, намагаючись оцінити події, писав: “Страйк то так як би війна. І як на війні падають трупи, так і в страйковій війні не може бути без того аби один-другий не потерпів. Та за це всему народови є користь, бо людям стає легше жити”²⁸.

Галицьке намісництво намагалось дискредитувати страйкарів, показати їх гультьями, дармоїдами. За його сприяння було створено “Хлопський комітет”, що проводив антистрайкову агітацію протягом другої половини 1902 р. – початку 1903 р. Гаслом цього комітету стало звернення до українських селян: “Роботи не цурайтеся, з паном не задирайтеся, і буде і Вам добре і ему”. Він також закликав орієнтуватися на польських селян – “мазурів”²⁹.

Проте результати літнього страйку 1902 р. були переконливим доказом на користь продовження страйкової боротьби. Це добре усвідомлювали великі польські землевласники. Вони, як засвідчують джерела, протягом вересня–жовтня, під час копання картоплі, очікували нових селянських заворушень. Їх огортала паніка. Великі землевласники неодноразово зверталися з вимогами до влади вживати відповідних заходів. Тому вже в березні 1903 р., як тільки було затримано кількох агітаторів, відділи поліції зайняли ряд найбільш неспокійних сіл, а в західних повітах Галичини розпочалася організація набору робітників для страйкуючих місцевостей. Із цією метою в Кракові, Тарнобжезі й інших містах були створені бюро праці. Однак їхня діяльність не принесла очікуваних результатів. Охочих до сезонних робіт у Східній Галичині було мало. Староста Бохнянського повіту скаржився на нестачу робітників через сезонну міграцію до Німеччини, а староста Мілецького повіту заявляв, що знайшов лише 440 робітників, “бо багато людей виїхало” до Північної Америки. Та насправді для польських селян не надто привабливими були умови праці, що їх пропонували бюро. Зокрема, бюро праці Леона Завійського в Кракові набирало робітників за 15 гульденів на день роботи (від 5 години ранку до 7 вечора), чи за 21 корону в місяць, а також гарантувало харчування. Для порівняння: польські селяни працювали у своїх повітах за 2–3 корони на день³⁰. До того ж польських селян відлякувало й можливе вороже ставлення до них українського селянства. У ряді випадків новоприбулі польські селяни приєднувалися до страйкарів³¹.

У червні–липні 1903 р. селянський страйк розгорівся з новою силою й охопив 30 повітів. Влада й землевласники намагалися діяти. За страйкову агітацію було затримано адвокатів Мошлера та Шайфельда, лікаря Лорача, десятки українських студентів та учнів гімназій, але це не зупинило страйкуючих³². Тому ряд орендарів й управителів, як, наприклад, В.Верещинський із с. Бушова Рогатинського повіту й І.Бергштейн з Бурштинського, були змушені купувати косарки, деякі інші сільськогосподарські механізми³³. Завдяки своїй активізації, селяни перешкодили поверненню передстрайкових розмірів оплати праці.

Селянський страйк 1902 р. мав і дещо непередбачувані наслідки. Так, у вересні 1902 р., згідно з розпорядженням намісництва, було спрощено процедуру видачі паспортів для виїзду за кордон³⁴. Цей захід повинен був лише дещо послабити напругу в краї, але він привів до ліквідації ряду перепон, що перешкождали масовій еміграції українського селянства. З даних, наведених львівськими істориками С.Качарабою та М.Рожиком, випливає, що еміграція українців з Галичини в 1902–1914 рр. зростає, порівняно з попереднім десятиліттям, у 4 рази й становила, у середньому, майже 19 тис. осіб на рік. Усього до США й Канади за цей період виїхало більше 250 тис. галицьких українців³⁵.

Унаслідок страйку 1902 р. великі польські землевласники були змушені йти на поступки в економічних питаннях українським кооперативним і господарським організаціям. Зокрема, їх почали залучати до участі в розparcelюванні поміщицьких маєтків, тобто до вирішення земельного питання, яке було головним у свідомості українського галицького селянства. Це, у свою чергу, вело до радикалізації частини польського населення (насамперед того, яке проживало в Східній Галичині), що вбачало в діях українців безпосередню загрозу “польському стану посідання”. Великі страйки українського селянства краю мали місце не лише в 1903 р., але й у 1904–1910 рр.

Таким чином, селянський страйк 1902 р. мав яскраво виражений соціальний і національний характер. Його спричинили несправедливе вирішення проблеми сервітутів, дискримінаційна стосовно українського селянства податкова політика властей, а також демографічний вибух 80–90-х рр. XIX ст. Безпосередньо початку страйку передувала агітація, що велася українськими політичними партіями, але вона виступала тільки каталізатором суспільних настроїв українців. Сам страйк відбувався у рамках законів Австро-Угорщини. Він знаменував собою початок активізації боротьби за національні інтереси польського й українського народів не лише в політичній, але й в економічній сфері інтересів.

1. Кугутяк М. В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / Микола Васильович Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.; Красівський О. Я. Галичина у першій половині XX ст. Проблеми польсько-українських стосунків / Орест Якубович Красівський. – Львів, 2000. – 416 с.; Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку XX ст. (1902–1914) / Юрій Михальський. – Львів : Каменяр, 2002. – 166 с.; Partacz S. Od Badeniego do Potockiego 1888–1908 rr. / S. Partacz. – Toruń, 1996. – 560 s.
2. Свежинський П. Аграрні відносини на Західній Україні в кін. XIX – на поч. XX ст. / П. Свежинський. – Львів, 1966. – С. 15.
3. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. Wydane przez krajowe biuro statystyczne / pod red. T. Pilata. – Lwów, 1902. – Т. XXIV. – Zs. III. – S. 40–42.
4. Франко І. Галицький селянин / Іван Якович Франко // Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко. – К., 1985. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 505.
5. Podręcznik statystyki Galicji. – Lwów, 1913. – Т. III. – Cz. I–II. – S. 10; Romer E. Struktura społeczna i kultura materialna polaków i Rusinów w Galicyi Wschodniej / E. Romer. – Lwów, MCMXIX. – S. 44.
6. Jasienski H. Nedza na Rusi / H. Jasienski. – Lwów, 1877. – S. 21.
7. Ibid. – S. 29.
8. Центральний державний історичний архів України м. Львів (ЦДАІЛ України), ф. 146 Галицьке намісництво в м. Львові, 1772–1920, оп. 4, спр. 3973, арк. 77.
9. Romer E. Struktura społeczna i kultura materialna polaków i Rusinów w Galicyi Wschodniej / E. Romer. – Lwów, MCMXIX. – S. 6, 15.
10. Podręcznik statystyki Galicji. – Lwów, 1900. – Т. IX. – Cz. II. – S. 162.
11. ЦДАІЛ України, ф. 146, оп. 4, спр. 3783, арк. 38.
12. Там само, арк. 19–20.
13. Rozwadowski J. Ruskie bezrobocie w r. 1902. Uwagi o jego terenie / J. Rozwadowski. – Lwów, 1904. – S. 3–4.
14. Будзиновський В. До виборців з четвертої курії округу: Тернопіль–Скалат–Збарж / В. Будзиновський. – Львів, 1900. – С. 7–8.
15. Будзиновський В. Хлопська політика / В. Будзиновський. – Львів, 1902. – С. 96.
16. Будзиновський В. Хлопська посілість / В. Будзиновський. – Львів, 1902. – С. 193.
17. ЦДАІЛ України, ф. 146, оп. 4, спр. 3783, арк. 38–45.
18. Там само, спр. 3784, арк. 21 зв.
19. Кугутяк М. В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / Микола Васильович Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 103; Свежинський П. Аграрні відносини на Західній Україні в кін. XIX – на поч. XX ст. / П. Свежинський. – Львів, 1966. – С. 154.
20. ЦДАІЛ України, ф. 146, оп. 4, спр. 3783, арк. 38–39, 41.
21. Там само, 3785, арк. 103–115.
22. Там само, спр. 3783, арк. 40–43.
23. ЦДАІЛ України, ф. 146, оп. 4, спр. 3785, арк. 92.
24. Там само, оп. 4, спр. 3787, арк. 97.

25. Свежинський П. Аграрні відносини на Західній Україні... – С. 154.
26. Rozwadowski J. Ruskie bezrobocie w r. 1902... – S. 9.
27. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 4, спр. 3790, арк. 34 зв.
28. Цегельський Л. Страйкові права, або чи вільно страйкувати / Лонгин Цегельський. – Львів, 1902. – С. 4.
29. Добрі ради для страйкуючих видані через хлопський комітет. – Львів, 1902. – С. 12–13.
30. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 4, спр. 3789, арк. 79–113.
31. Там само, спр. 3790, арк. 39, 71–85.
32. Там само, спр. 3791, арк. 1–2.
33. Там само, спр. 3790, арк. 110–112.
34. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 7 Станіславське міське управління, 1841–1918, оп. 1, спр. 198, арк. 1–2, 9.
35. Качараба С. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890–1914 рр. / С. Качараба, М. Рожик. – Львів, 1995. – С. 51–56.

В статтє автор анализуєт соціально-економічний аспект польско-українських отношеній в Галициі конця XIX – початка XX вв. Сделан вывод, что создание концепцій о Галициі как польском и украинском Пьемонте имело одной из составляющих економіческие предпосылки. Сельсько-хозяйственная забастовка 1902 г. стала решающим етапом в становлении національных программ дійствий. Для поляков их концепція предусматривала сохранение большой земельной собственности, а также увеличение количества зажиточных крестьянских хозяйств, путем передачи земельных наделов польским колоністам. Украинская концепція предусматривала парцелляцію большой польской земельной собственности в интересах украинского крестьянства. Воплощение обеих концепцій в жизнь могло произойти лишь в условиях создания польского и украинского государств. Противоречивость этих концепцій обусловила польско-українську війну 1918–1919 гг. и міжнароднаціональне протівостояние на так называемых “восточных кресах” Второй Речи Посполитой в 1920–1930-х гг.

Ключевые слова: Галиция, польско-українские отношения, соціально-економічне розвитие, стачка 1902 г.

The author analyzes social-economic aspect of the polish-ukrainian relations in Galicia at beginning of the XX century in this article. The main idea of the article lies in the conforming, that the creation of conceptions of the Polish and Ukrainian Piedmonts had the economic preconditions. The polish conception lied in the preservation of the great land property and in the enlargement of the number of the prosperous peasant households. It was possible owing to handing of land allotments to the polish colonists. The Ukrainian conception foresaw the smashing of the great polish land property for the Ukrainian peasants. The embodiment of the both conceptions was able only in the circumstances of the creation of the Polish and Ukrainian states. The mutual discrepancy of those conceptions caused the Polish-Ukrainian war 1918–1919 and the national enmity on the so-called polish “eastern outskirts” in 1920–1930-th.

Keywords: Galicia, Polish-Ukrainian relations, social-economic development, the strike in 1902.

УДК 94 (477) 19 (092)

ББК 63.3 (4УКР) 43

Ігор КОВАЛЬ

УЧАСТЬ ВИЗНАЧНИХ УКРАЇНСЬКИХ АРХЕОЛОГІВ У ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАННЯХ (1914–1920 рр.)

У статті проаналізовано участь визначних українських археологів – Володимира Гребеняка, Івана Борковського, Ярослава Пастернака, Івана Старчука – у національно-визвольних змаганнях у часи Першої світової війни (1914–1918 рр.), а також їхній бойовий шлях у складі Української галицької армії. З'ясовано вплив суспільно-політичних і військових процесів 1919–1920 рр. на формування їхнього наукового світогляду, відданості українській національній ідеї.

Ключові слова: армія, археологія, визвольні змагання, війна, Україна, Чехословаччина.

Історія українського війська знає як розпач поразок, так і героїчні сторінки, геніальних воєначальників, приклади самопожертви, складені на вітвар своєї Вітчизни рядовими вояками, офіцерами й генералами. Але жоден інший народ у світі не має у своїх військових анналах чогось подібного до історії Українського січового стрілецтва, яке витворило у вирі бойових дій творчість, представлену роботами науковців, мистців, письменників, поетів і композиторів. Відомий український художник, колишній січовик Едвард Козак згадував: “Усусуси (Українські Січові Стрільці) були якимсь іншим військом, якого не було більше на світі... Військо, попереду якого ішли як генерали – поети...”¹

В українській історіографії і публіцистиці вже зроблено конкретні спроби проаналізувати поетичну творчість стрілецтва. Так, професор Львівського університету Тарас Салига уклав антологію стрілецької поезії і зробив її глибокий літературознавчий аналіз². Визначний письменник сучасності Роман Іваничук охарактеризував феномен стрілецької пісні³. Опубліковані й перші розвідки про долю мистців – воїнів УСС⁴.

Проблемою нашого дослідження ми обрали історичну долю учасників визвольних змагань українського народу (1914–1920 рр.), які зі зброєю в руках і зброєю свого ремесла – археологією та художньою творчістю формували національний державотворчий процес у першій чверті ХХ століття.

Доля їм судила щасливу мить. Бо вони, здолавши всі українські голгофи Першої світової війни, а особливо Маківку й Лисоню, зійшли на науково-мистецький Парнас у Золотій Празі. Тож не випадково академік Михайло Грушевський писав 7 травня 1923 р. у листі до поета Олександра Олеся: “... доходять відомости про сі “Українські Атени” – Прагу, як там люде віддаються “наукам и искусства”, не журяться нічим”⁵.

Післявоєнна Прага була найважливішим центром української еміграції, вважає мистецтвознавець О.Федорук, бо саме тут концентрувалася суспільно-політична й культурно-просвітницька думка⁶. Перший президент Чехословацької республіки Томаш Масарик й уряд Е.Бенеша, будучи вірними слов'янським симпатіям, з прихильністю прийняли інтернованих січових стрільців і воїнів Української галицької армії на своїй батьківщині, надавши українській академічній громаді вільні можливості навчатися у вищих школах Праги, Брно, Пшибрама.

Згодом у Чехословаччині постали суто українські навчальні заклади – Український вільний університет (УВУ), Педагогічний університет у Празі й Українська господарська академія в Подебрадах. Тому справедливо відзначав у своїй монографії організатор Музею визвольної боротьби Симон Наріжний: “Прага була дуже важливим осередком українського культурного життя й наукової діяльності взагалі”⁷.

Незважаючи на те, що у вітчизняній історіографії, присвяченій духовному життю Січового стрілецтва, нагромаджена досить значна бібліографія, висвітленню питання участі українських археологів у цій військовій формації не знайшлося місця⁸. Однак важливим для розвитку археології на теренах Галичини є вивчення наукової спадщини дослідника старожит-

ностей Володимира Гребенюка (1892–1915). Після започаткування Михайлом Грушевським археологічної студії в Науковому товаристві імені Шевченка у Львові молодий археолог подавав серйозні надії в становленні своєї професійної майстерності. Уже в студентські роки він опублікував наукову працю про пам'ятки ранньозалізного часу в Галичині⁹, зробив ґрунтовне узагальнення з проблем скіфської археології¹⁰, усіяко пропагував ідею збереження національних пам'яток історії українського народу в тогочасній галицькій періодиці¹¹. Захищаючи в складі Легіону УСС Галичину від Брусиловської навали, він загинув у 23-річному віці в бою під Галичем 7 червня 1915 р.

Відомий історик Степан Томашівський відгукнувся про трагічну загибель свого молодшого колеги такими словами: “Українська нація стратила в сім молоденьким вояку вже не кандидата на якусь там величину, а вже готову розцвітаючу індивідуальність, на місце якої може й за ціле людське покоління не знайде рівного кандидата на його місце”¹².

Один із найвидатніших українських археологів ХХ ст. Ярослав Пастернак (1892–1969) був мобілізований на Першу світову війну в складі 41-го піхотного полку австрійської армії. За його плечима вже були розкопки пам'ятки трипільської культури в с. Більче-Золоте на Тернопільщині (1913), досвід етнографічної та музейної праці, публікації в добре знаному на Галичині науковому журналі “Ілюстрована Україна”. Тому й на фронті дослідник не полишав своїх наукових зацікавлень.

Як справедливо відзначив львівський архівознавець Тарас Романюк – “де б Пастернака не заносили воєнні лихоліття, – чи то на італійський фронт, чи у військовий шпиталь у чеському місті Брно, а потім знову на фронт румунський, чи Катеринослав на півдні України – всюди його супроводжувало непогамовне бажання студіювати, читати, збирати пісні, оглядати музеї, пам'ятки архітектури та народного побуту”¹³.

Листування вченого з воєнного періоду засвідчує жадобу, з якою він прагнув повернутися до наукової діяльності. У листі, написаному 18 січня 1917 р. з батькового приходства в с. Зіболки Жовківського повіту до голови НТШ у Львові Кирила Студинського, дослідник зауважив: “Без книжок чоловік дичіє в полі та щирю спрагу відчуває вернути до давнішого, культурного заняття”¹⁴.

“Моїм найголовнішим, задушевним бажанням єсть вернути якнайшвидше до поважнішої наукової праці, в якій бачу свою властиву, самотню ціль. Та чоловік стріляє, Господь кулі носить”¹⁵, – з болем звертався Я.Пастернак у листі до В.Гнатюка. У кривавому протистоянні над річкою Соча на південних кордонах Габсбурзької імперії Я.Пастернак був тяжко поранений. Три місяці лікувався в моравському місті Брно. Навіть у такий критичний для свого здоров'я час він не оминав нагоди збагатити знання – відвідував музеї, пам'ятні історичні місця, вивчав наукову літературу. Коли організм переборов кризу, учений побував у музеях Трієста й Брно, оглянув твердиню Шпільберг, з іменем якої пов'язані яскраві сторінки українського національно-визвольного руху минулого століття¹⁶.

Одразу ж після перемоги українського війська 1 листопада 1918 р. у Львові Я.Пастернак добровольцем вступив у ряди Української галицької армії. Військова звитяга українського патріота особливо розкрилася в січневих боях 1919 р. за місто Жовкву. Я.Пастернака призначили амуніційним референтом 7-ї Львівської бригади УГА. Разом із соратниками по боротьбі він пережив розпач поразки в ході українсько-польської війни, відступаючи на Наддніпрянщину, а потім поріджена боями й тифом стрілецька бригада перейшла Збруч, Дністер і долиною Чорного Черемоша подалася на Закарпаття, де була інтернована чехами. Декілька місяців, як згадував брат ученого Северин Пастернак, їх утримували в місті Ліберці, а пізніше – у Йозефові.

Я.Пастернак налагодив культурно-просвітницьку роботу в таборі інтернованих, організував навчання для колишніх вояків УГА, вів військовий архів, писав спогади. Наприкінці 1920 року він приступив до серйозного студіювання музейної справи. “Тепер читаю его потрохи, головно, “музейнецьке діло” і дальші глави, розбираю поволі і здаєсь мені часто, говорю при тім з Вами та плани роблю на будуче”, – ділився воскресінням своєї професійної надії Я.Пастернак у листі до вчителя І.Свенціцького¹⁷.

Сучасний дослідник Микола Мушинка так підсумовує військову епопею вченого: “Ярослав Пастернак ціле життя боровся за самостійну Українську державу, спочатку зі зброєю в руках (в рамках Української Галицької Армії), потім словом, пером, археологічною киркою”¹⁸.

У 1922 р. студіями археології в Карловому університеті в Празі у всесвітньо відомого вченого-славіста, автора монументальних праць “Слов’янські старожитності” і “Життя древніх слов’ян” Любора Нідерле він повертався до давно вимріяної науково-дослідницької роботи. Слухачами семінару з археології разом із ним були такі відомі пізніше вчені, як академіки Я.Філіп, Я.Бем, Я.Хрбіч.

Професор Л.Нідерле спрямував наукові зацікавлення свого учня з України до проблем археології давніх слов’ян і княжої доби, а для їхньої реалізації головну увагу в професійному становленні дослідника приділив лабораторній практиці в музеях Праги, заняттям консервації та реконструкції виявлених під час розкопок археологічних матеріалів.

Досвідчений спеціаліст слов’янської археології одразу ж звернув увагу на старання обдарованого українського студента. Щоб полегшити його побутові труднощі, Л.Нідерле влаштував свого учня спочатку асистентом археологічного відділу Чеського Національного музею (1922–1923), а пізніше Державного археологічного інституту в Празі (1923–1928).

Згодом Я.Пастернак розпочав самостійні археологічні розкопки. У 1924 р. він досліджував тілопальний могильник енеолітичної доби в селищі Перечин поблизу Ужгорода. Серед поховального інвентарю археолог знайшов 25 урн, прикрашених орнаментом, характерним для моравської мальованої кераміки. На основі результатів власних розкопок і детального вивчення археологічних збірок у музеях Ужгорода й Мукачєвого Я.Пастернак написав першу наукову працю з археології про молодшу кам’яну добу Карпатської України й присвятив її своєму вчителю Л.Нідерле.

Упродовж 1922–1928 рр. дослідник розкопав і вивчив 26 археологічних пам’яток на території Чехії. Особливий резонанс мали його відкриття селища унецицької культури у Височанах, поховання з муровою керамікою в Гробцях, поселення неолітичної доби в Гнідовичах. Вагомий набуток для археологічної практики вченого дали розкопки, які він проводив упродовж трьох років в історичному районі Праги “Стржешовіце”.

Формування й наукова діяльність у Празі археологів Я.Пастернака, І.Борковського, О.Кандиби, Л.Чикаленка та В.Щербаківського дали підставу професорові Л.Крушельницькій говорити про науковий феномен Празької школи української археології¹⁹.

Всесвітню славу археологу з України принесли розкопки, які проводились у 1925–1928 рр. на середньовічному городищі “Градчани” у Празі. Тоді, з ініціативи Т.Масарика, постало питання про будівництво президентської канцелярії на місці старого замку. Археологічна комісія, утворена згідно з розпорядженням президента, склала програму широкомасштабних розкопок, а керівництво ними доручила Я.Пастернаку. Дослідження “Градчан” стало загальнонаціональною справою. Чеський уряд щорічно виділяв із бюджету півмільйона крон, аби щоденно на розкопках утримувати до 100 робітників.

Першим важливим відкриттям на “Градчанах” стало виявлення найдавнішого будівельного періоду зі слідами помешкань IX століття. Цим підтвердилися свідчення чеських літописців й арабських авторів, що кам’яне будівництво на празькому княжому городищі було започатковане справді святим Вацлавом (загинув у 929 р.). На великому просторі княжого града знайдено в різних місцях три одночасні фази спорудження середньовічних оборонних укріплень. Виявивши рідкісний тип нерухомих археологічних пам’яток – дорогу з романської доби, учений зробив ще два унікальні відкриття: розкопав фундаменти романських костелів з XI та XII ст. Обидві споруди сполучалися підземними мурованими переходами, під долівкою яких були поховані середньовічні чеські священики з їхніми родинами²⁰.

Сенсаційний відголос мали й розкопки кладовища XVI–XVII ст. біля костелу на “Карловому наместі”. У могилах було досліджене поховання багатих городян Праги з коштовними предметами християнського культу, зокрема, золотими хрестами та медальйонами²¹.

За успішно проведені дослідження Я.Пастернак одержав похвалу з Канцелярії президента Чехословацької республіки Т.Масарика й від Державного археологічного інституту;

мерія столиці запропонувала йому прийняти чеське громадянство та, як перший крок до цього, надала вченому громадянство в Празі.

Перед уславленим археологом відкрилася блискуча наукова кар'єра. Йому пропонували високі посади в чеських установах, у т. ч. і завідування кафедрою в Карловому університеті. Але Я.Пастернак у 1928 р. повернувся в Україну, до Львова, звідки розпочалася його "Галицька Троя" на Крилоському городищі в 1934–1941 рр. Відкриття в княжому Галичі принесли вченому всесвітню славу.

Справу Я.Пастернака в Празі продовжив його товариш Іван Борковський (1897–1976), який народився в с. Чортовець сучасного Городенківського району Івано-Франківщини.

Формування національного світогляду І.Борковського в роки Першої світової відбувалося невіддільно від наростання військових і суспільно-політичних процесів як на західноукраїнських землях, так і на Великій Україні. Покликаний на військову службу до австро-угорської армії, він брав участь у боях на італійському фронті. За проявлений героїзм був нагороджений великою срібною медаллю "За хоробрість" і "Карловим військовим хрестом". Після проголошення ЗУНР командирські якості І.Борковського, його особиста мужність і здібності прислужилися українській визвольній справі на Сихівському напрямку українсько-польського фронту. Прикарпатському дослідникові Я.Левкуну вдалося на основі численних спогадів учасників бойових дій і даних архівних документів показати його персональну роль та очолюваного ним військового підрозділу в Чортківській офензиві, коли в ході наступальної операції під Чортковом було взято в полон 150 польських вояків, бойове обмундирування та зброю²². Під час боїв з військами більшовиків та армією білогвардійського генерала А.Денікіна І.Борковський як парламентарій приїжджав до штабу керівника українських анархістських формувань Нестора Махна²³.

Свій бойовий шлях І.Борковський завершив у званні чотаря УГА разом з 5-ю Херсонською дивізією (бригада А.Кравса), проходячи рідним Покуттям на довільну еміграцію в Чехословаччину, де українські солдати були інтерновані в Йозефові та Ліберці. Значний вплив на формування його відданості національній ідеї справили командири УГА О.Греков, М.Тарнавський, А.Шаманек, А.Кравс²⁴.

Прибувши до Праги, молодий український патріот здобув історичну й археологічну освіту в Українському вільному університеті та Карловому університеті й цілковито зайнявся вивченням слов'янських старожитностей, дослідженням середньовічних пам'яток на Празькому Граді, зокрема тих, що розкривали маловідомі сторінки ранньохристиянської історії та храмової архітектури Чехії. За вагомий внесок у дослідження археологічних пам'яток Празького Града й ранньослов'янських культур Східної Європи його було обрано академіком Чеської академії наук²⁵.

Активну участь у визвольних змаганнях українського народу брав і незаслужено забутий, а тому сьогодні мало знаний навіть в академічному середовищі археолог-мистецтвознавець Іван Старчук (1894–1950). У серпні 1914 р. його мобілізували до українізованих формувань австрійської армії. В одному з боїв, які вела Українська галицька армія, І.Старчука було важко поранено, унаслідок чого він утратив око. На науковому поприщі вчений збагатив вітчизняну археологію своїми розкопками на городищі літописного Пліснеська й кількома монографічними узагальненнями, присвяченими висвітленню пам'яток мистецтва Галицько-Волинської Русі, які, на жаль, ще й досі зберігаються в рукописах, а не є опублікованими²⁶.

Варто зауважити, що приклад визначних українських археологів був примножений ученими-патріотами в наступні десятиліття, позначені не менш напруженою боротьбою за визволення України. У цьому плані, особливо показовими стали бойові змагання українців Закарпаття в 1938–1939 рр., спрямовані на встановлення своєї незалежної держави – Карпатської України. Старше покоління дослідників, до якого належав археолог Я.Пастернак, узяло до рук замість зброї Слово. У цей період у різних наукових виданнях і науково-популярних часописах з'явилася серія його статей, у яких на базі археологічних джерел розкрито найдавнішу історію Закарпатської України, споконвіку невід'ємної частини слов'янського етнічного масиву²⁷.

Одним із найталановитіших археологів української діаспори міжвоєнного періоду був Олег Ольжич-Кандиба (1907–1944), якого вважали в тогочасному науковому світі авторитет-

ним дослідником і знавцем культур мальованих керамік неолітичної Європи, обрав у національно-визвольній боротьбі революційний напрям, за що був закатований гестапівцями в концтаборі Заксенхаузен.

Таким чином, можна зробити висновок, що українська нація, намагаючись відновити свою державність у визвольних змаганнях 1914–1920 рр. і зазнавши в них невдачі, виявила всьому світові яскраву рису своєї ментальності, а саме – у найнесприятливіші моменти історії піднести науку до висот національного духу й творчості.

Побратими українських митців – учені-археологи не зневірилися через трагічну розв'язку стрілецької епопеї. Усі вони – В.Гребеняк, Я.Пастернак, І.Борковський, О.Кандиба, І.Старчук – освітлювали будучину рідного народу з глибини лабіринтів підземних архівів України. Діяльність української наукової і творчої інтелігенції в Чехії піднесла роль українства серед європейських народів.

1. Козак Е. Генерал – поет / Е. Козак // Просвіта. – 1990. – № 12. – С. 4.
2. Салига Т. І зорі на небі вмивались сльозами / Т. Салига // Стрілецька Голгофа. – Львів : Каменярь, 1992. – С. 6–20.
3. Іваничук Р. Стрілецька пісня / Р. Іваничук // Ой у лузі червона калина. – Львів : Світ, 1990. – С. 5–6.
4. Яців Р. Один із Пресової Кватири / Р. Яців // Літопис Червоної Калини. – 1991. – Ч. 1. – С. 35–38.
5. Листування Михайла Грушевського. – К. ; Нью-Йорк ; Торонто ; Львів. – Т. 1. – 248 с.
6. Федорук О. Микола Бутович. Життя і творчість / О. Федорук. – К. ; Нью-Йорк, 2002. – 51 с.
7. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 / С. Наріжний. – К., 1999. – С. 72–73.
8. За волю України. Історичний збірник УСС. 1914–1964. – Нью-Йорк, 1967. – С. 557–571.
9. Гребеняк В. Нові археологічні нахідки на території Східної Галичини / В. Гребеняк // Записки НТШ. – Львів, 1915. – Т. 122.
10. Гребеняк В. Сліди скитської культури в Галичині / В. Гребеняк // Записки НТШ. – Львів, 1914. – Т. 117. – С. 117–118.
11. Бандрівський М. Все ще недооцінений археолог Володимир Гребеняк (1892–1915) / М. Бандрівський // Постаті української археології. – МДАПВ. – 1998. – Вип. 7. – С. 79–82.
12. Томашівський С. Володимир Гребеняк. 7.VI.1915 / С. Томашівський // Діло. – 1915. – С. 4–6.
13. Романюк Т. Одинадцять листів Ярослава Пастернака до Володимира Гнатюка / Т. Романюк // Записки НТШ. – Львів, 1995. – Т. 230. – С. 453.
14. У півстолітніх змаганнях: вибрані листи до К. Студинського (1891–1941). – К., 1993. – 304 с.
15. Львівська національна бібліотека НАН України. Відділ рукописів, ф. 34, спр. 436, арк. 1.
16. Там само, арк. 3–4.
17. Національний музей у Львові. Відділ рукописів. Архівний фонд, оп. 1, спр. 521.
18. Мушинка М. Ярослав Пастернак – дослідник кам'яної історії України / М. Мушинка // Артанія. – 1996. – № 2. – С. 77.
19. Крушельницька Л. Праця українських археологів в еміграції / Л. Крушельницька // Записки НТШ. – Львів, 1998. – Т. 235. – С. 638.
20. Пастернак Я. Мої зустрічі з старовиною / Я. Пастернак // Український історик. – 1978. – № 1–3. – С. 67.
21. Пастернак Я. Середньовічні розкопки на Празькому Граді та майбутні в Крилосі / Я. Пастернак // Діло. – 1928. – № 91. – С. 2.
22. Левкун Я. І. Наукова і громадська діяльність Івана Борковського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Я. І. Левкун. – Чернівці, 2013. – С. 10.
23. Пивоваров С. Дослідження старожитностей Чехословаччини українським археологом Іваном Борковським / С. Пивоваров, С. Семенюк // Ямгорів. – 2009. – № 16–17. – С. 104.
24. Левкун Я. Іван Борковський – січовий стрілець, чотар УГА, археолог зі світовим іменем / Я. Левкун // Воєнна історія. – 2010. – № 2. – С. 18–19.
25. Петегирич В. Іван Борковський – видатний археолог з Прикарпаття / В. Петегирич // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 1998. – Вип. 7. – С. 86–87.
26. Филипчук М. Археологічні, мистецтвознавчі та педагогічні студії Івана Старчука / М. Филипчук // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – Львів, 1993. – Т. ССХХV. – С. 97–103.
27. Пастернак Я. Мукачівський княжий замок / Я. Пастернак // Життя і знання. – 1938. – Ч. II. – С. 317–319; Пастернак Я. Княжими слідами по Карпатській Україні / Я. Пастернак // Літературно-науковий додаток “Нового часу”. – 1938. – 17 жовт.; Пастернак Я. “Куштановицький тип” у Східній Галичині /

Я. Пастернак // Праці Українського Історико-Філологічного товариства в Празі. – Прага, 1939. – Т. II. – С. 136–139; Пастернак Я. Найстарші часи Карпатської України / Я. Пастернак // Карпатська Україна : географія – історія – культура. – Львів : Укр. вид. ін-т, 1939. – С. 81–87.

В статті проаналізовано участь видаючихся українських археологів – Володимира Гребеняка, Івана Борковського, Ярослава Пастернака, Івана Старчука – в національно-освободительній боротьбі во время Первой мировой войны (1914–1918 гг.), а также их боевой путь в составе Украинской галицкой армии. Прослежено влияние общественно-политических и военных процессов 1919–1920 гг. на формирование их научного мировоззрения, приверженности украинской национальной идее.

Ключевые слова: армия, археология, война, освободительная борьба, Украина, Чехословакия.

The participation of the prominent Ukrainian archeologists – Volodymyr Grebenyak, Ivan Borkovskyy, Yaroslav Pasternak and Ivan Starchuk – in the national liberation contests during the First World War in 1914–1918 as well as their fighting way when being a part of the Ukrainian Galician Army is analyzed in this article. The influence of the social-political and military processes of 1919–1920 on the formation of their scientific outlook, devotion to the Ukrainian national idea is clarified.

Keywords: army, archeology, liberation contests, war, Ukraine, Czechoslovakia.

УДК 94(477/8)“1917–1918”

Євген СІНКЕВИЧ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ В ГАЛИЧИНІ В 1917–1918 рр.

Поразка Австро-Угорщини й Німеччини в Першій світовій війні та революційні події в Росії дали шанс поневоленим народам вибороти незалежність. Цією можливістю не могли не скористатися українці та поляки. Об'єктивно обидва народи у своєму бажанні відновити державність стали конкурентами стосовно один до одного.

Ключові слова: українці, поляки, протистояння, Галичина.

Невпинне наближення до розв'язки в ході Першої світової війни внесло кардинальні зміни в перспективи вирішення польського й українського питання. Обидва народи отримали шанс скористатися з достатньо сприятливої ситуації, коли поневолювачі знаходилися у ворожих таборах. Терени Польського Королівства після вигнання з них німцями росіян опинилися в розпорядженні держав Четверного союзу, які мали намір утворити самоврядне польське намісництво, щоб спонукати поляків до більш активної боротьби проти Росії. З цією метою вони 1916 р. видали спеціальний документ, що отримав в історіографії назву від дня підписання – “акт 6 листопада”. У ньому йшлося про створення самостійної держави на польських теренах, раніше підпорядкованих Росії. Німецьке військово командування розраховувало, що поляки масово почнуть вступати до їхніх підрозділів. Зокрема, великі сподівання були на польські легіони, що нараховували на той час понад десять тисяч вояків. У липні 1917 р. дійшло до кризи, пов'язаної з відмовою значної кількості легіонерів приймати присягу. Тому частина з них була інтернована, а інші відправлені на фронт у складі австрійських підрозділів. Юзефа Пілсудського і його найближчого соратника Казімежа Соснковського ув'язнено в Магдебурзькій¹ фортеці. Однак підготовка кадрів для подальших військових змагань з метою відродження польської державності тривала. Займався цією справою ще один соратник Ю.Пілсудського – полковник Едвард Ридз-Сьмігли.

Близьке завершення Першої світової війни та подальші події в Росії спричинили хаос, що робив непередбачуваним кожен день. Разом з тим, сам факт падіння самодержавства в Росії актуалізував питання статусу Польщі. 27 березня 1917 р. в умовах, коли терени Польського Королівства не були підконтрольні Росії, петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів ухвалила рішення про право польського народу на самовизначення і створення незалежної

держави. Вже через день Тимчасовий уряд оголосив відозву до поляків, у якій декларував відновлення польської держави на всіх поневолених теренах із переважаючим польським населенням, а також скликання у Варшаві, після визволення польських земель, Установчих зборів. Справа усталення кордонів майбутньої держави відкладалася до часу скликання всеросійських Установчих зборів. Цими діями росіяни намагалися “насолити” німцям і завадити їх намаганням привернути поляків на свій бік. Очевидно, що така щедрість тимчасової російської влади була зумовлена й ситуацією на фронті та бажанням заручитися для боротьби проти держав Четверного союзу підтримкою понад трьох мільйонів поляків, які на той час перебували на теренах Росії. Відозва Тимчасового уряду Росії дозволила Франції офіційно виступити на підтримку польського питання.

Не менш динамічно розвивалася ситуація на теренах, населених українцями. У Києві 4 березня 1917 р. з ініціативи Товариства українських поступовців за участю українських політичних партій, українських військовиків, робітників, духовенства, кооператорів, студентства, громадських і культурних організацій (Українське наукове товариство, Українське педагогічне товариство, Товариство українських техніків і агрономів тощо) була заснована Українська Центральна Рада. Головою УЦР заочно обрано М.Грушевського, якого тимчасово заступав В.Науменко, а товаришами голови обрано Д.Антоновича й Д.Дорошенка. 22 березня 1917 р. УЦР видала першу відозву “До українського народу”, а коли 27 березня 1917 р. керівництво перебрав М.Грушевський, стала дійсним дійовим центром українського національного руху. Після скликання Всеукраїнського національного конгресу УЦР перетворилася на своєрідний парламент, складений зі 150 чоловік, обраних від українських політичних партій, професійних і культурних організацій та делегатів від губерній. На конгресі обрано нову президію УЦР: голова – М.Грушевський, заступники голови – С.Єфремов і В.Винниченко.

Представники національних меншин, у тому числі й поляки, з настоюю зустріли активізацію українського національного руху. Польська шляхта й фабриканти вбачали в цьому загрозу своєму економічному процвітання. Наступні події весни–літа 1917 р. до певної міри підтвердили їх побоювання. Соціальні суперечності, що нагромаджувалися в українському селі впродовж тривалого часу, обернулися вибухом класової та національної ненависті. До кінця березня 1918 р. близько 85% польських маєтків на Правобережній Україні були зруйновані.

Метою даної розвідки є викласти перебіг подій 1917–1918 рр., які зумовили українсько-польське протистояння. Вітчизняна історіографія тільки в умовах незалежної України акцентувала увагу на цій проблемі. Українські дослідники опублікували низку джерелознавчих розвідок², статей³, історіографічних оглядів⁴, монографій⁵, узагальнюючих праць⁶, а також серію публікацій у періодичній пресі⁷.

На початку 1918 р. не підлягало сумніву, що Перша світова війна закінчиться поразкою держав Четверного союзу, а одним з її наслідків стане відбудова незалежної польської держави. Президент США Томас Вудро Вільсон 5 січня 1918 р. виголосив програму повоєнного врегулювання. Стосовно майбутнього поляків він наполягав на відродженні державності на заселених поляками теренах і забезпечення їм вільного доступу до моря⁸. Французи ж були зацікавлені в розбудові польської армії на своїх теренах⁹. Вояків набирали із числа добровольців-поляків, які мешкали на Заході Європи та в Америці. Вже в перші місяці вступити до формування зголосилося близько 20 тисяч емігрантів-поляків, зі США та декілька тисяч із Бразилії. Очолив це військове формування генерал Юзеф Галлер.

Навесні 1918 р. на заселеній поляками території виникли три незалежні осередки, метою яких була відбудова державності: у Кракові – Польська ліквідаційна комісія, у межах Великопольщі – Центральний громадянський комітет, у Варшаві – контрольована німцями Регентська рада. Роль репрезентанта польських інтересів на Заході взяв на себе Польський національний комітет (Комітет Народови Польські), що мав штаб-квартиру в Парижі та фактично виконував функції міністерства закордонних справ ще не існуючої держави. Його керівником був відомий публіцист і політик Роман Дмовський. Фактично, польський народ отримав два політичні центри влади: один визнаний державами Четверного союзу (Регентська рада), і другий – Антантою (Польський національний комітет). Кожен тиждень і навіть день стали вирішальними для майбуття польського народу й відновлення його незалежності. Понад сто

років (від третього поділу Речі Посполитої в 1795 р.) поляки з покоління в покоління передавали пам'ять про вільну Вітчизну, так необачно втрачену. Найбільш відважні верстви підняли повстання, приносили на вітвар Батьківщини свою свободу й навіть життя.

У відповідальні дні 1918 р. нація висунула лідерів, які повели її за собою: Юзеф Пілсудський, Роман Дмовський, Ігнацій Ян Падеревський, Вінцентій Вітос, Войцех Корфанти, Ігнацій Дашинський. Ці люди пройшли загартування в повсякденній роботі на еміграції, в тюрмах та на засланні. Вони були різними за своїм соціальним корінням і політичними вподобаннями, часто вороже налаштовані один проти одного, але в ім'я відродження Вітчизни зуміли піднятися над тим, що їх розділяло. Погляди більшості польських істориків та політиків кінця XIX – початку XX ст. базувалися на переконанні про необхідність відродження польської держави в історичних кордонах першої Речі Посполитої. Представники різних політичних таборів лише по-різному бачили шляхи відродження незалежної польської держави. Одна з найбільш популярних концепцій була сформульована табором націонал-демократів, лідером яких був Р.Дмовський¹⁰. У своїх ключових працях він обґрунтував ідею інкорпорації українських земель до польської держави. Напередодні Першої світової війни ця концепція набула завершеного вигляду. Згідно з нею, українцям як народу “неісторичному”, “недержавному”, відмовлялося в праві на власне самовизначення. Соратники Р.Дмовського вважали, що за останні століття українці нічим себе не проявили – ні державно-політично, ні культурно; були пасивним, інертним елементом, не здатним до самостійного державотворчого життя. Р.Дмовський зазначав: “Там, де ми можемо примножити свої сили і свою цивілізаційну працю, поглинаючи інші елементи, жодне право не може заборонити нам того, а діяти так, то навіть наш обов'язок”. На переконання ендеків, інкорпорувати необхідно стільки “східних”, у тому числі заселених українцями земель, скільки можна поглинути й поступово повністю колонізувати, перетворивши Польщу на мононаціональну державу. Разом з тим, урахуовуючи реальну ситуацію, яка склалася, Р.Дмовський вважав малоімовірною можливість відновлення польської державності в кордонах до 1772 р. На переконання лідера ендеків, Польща мала стати форпостом християнства в його протистоянні зі Сходом¹¹.

Не менш впливовою й популярною, ніж концепція ендеків, була федералістська програма Ю.Пілсудського. Її суть полягала в тому, що в результаті повалення царизму й розпаду Російської імперії мала виникнути сильна велика Польща. Передбачалося, що друга Річ Посполита (як часто називали відроджену Польщу) постане на “федеративних” засадах. До її складу увійдуть також литовські, українські та білоруські землі. Незважаючи на те, що програма не давала відповіді, як діяти, коли зазначені народи не захочуть об'єднуватися, вона набула широкої популярності в колах соціалістів¹².

Ці концептуальні засади Р.Дмовського та Ю.Пілсудського стали основою державотворчої діяльності перших урядів відродженої польської держави, її керівників, еволюція світогляду яких була складною – від ідеї автономії в складі іноземних держав, залежно від їх орієнтації, до створення суверенної країни. Подальші події засвідчили, що поляки послідовно реалізували напрацьовані їхніми лідерами політичні доктрини й концепції.

Відродженню державності поляків загалом сприяла міжнародна ситуація. Намагаючись заручитися підтримкою народів колишньої Російської імперії, 15 листопада 1917 р. більшовики опублікували Декларацію прав народів Росії, де йшлося про право самовизначення й навіть створення незалежних держав¹³. У грудні 1917 р. у Брест-Литовську розпочалися мирні переговори делегатів РНК Росії з представниками Німеччини й Австро-Угорщини, які невдовзі були припинені. На початку лютого 1918 р. Німеччина й Австро-Угорщина уклали договір з УНР, який передбачав передачу Холмщини й частини Галичини Україні. Поляки сприйняли підписання договору як зраду держав Четверного союзу. Договір засудила Регентська рада; поляки, які посідали в державному апараті у Відні високі посади, стали подавати у відставку (у тому числі міністр у справах Галичини, колишній її намісник Міхал Бобжинський)¹⁴.

Тривалі дебати спонукали Регентську раду видати Маніфест до польського народу 7 жовтня 1918 р. В ньому йшлося про необхідність утворення незалежної Польщі на всіх загарбаних теренах. Польська Регентська рада 12 жовтня 1918 р. ухвалила декрет про створення польського війська й закликала солдатів і офіцерів цісарської та царської армій вступати до

його лав. 23 жовтня 1918 р. рада призначила прем'єром ендека Ю.Свєжинського, а військовим міністром (заочно) – Ю.Пілсудського. 27 жовтня проголошено декрет про формування регулярної армії та обов'язкову військову службу громадян відроджуваної держави.

Восени 1918 року швидко розгорталися події в Галичині та інших теренах, підконтрольних Австро-Угорщині. В підписаному цісарем 16 жовтня 1918 р. Маніфесті з метою запобігти розвалу імперії визначалося перетворення монархії на федеративну державу. Ці події спонукали польську патріотично налаштовану інтелігенцію до рішучіших дій. 28 жовтня 1918 р. у Кракові на спільне засідання зібралися депутати крайового сейму й Ради держави, на якому підняли питання про створення Польської ліквідаційної комісії як тимчасової влади, метою якої було прискорити об'єднання всіх поневолених польських земель. Зібрання визнало, що тільки польський уряд у Варшаві потрібно наділити повноваженнями представляти Польщу на мирних переговорах і зажадало скликання впродовж десяти тижнів сейму, як найвищого представницького органу, обраного народом на демократичних засадах. До складу Польської ліквідаційної комісії увійшли 23 депутати, які репрезентували всі провідні політичні угруповання Галичини. 30 жовтня 1918 р. шеф краківської поліції Рудольф Крупінський визнав повноваження Польської ліквідаційної комісії, а наступного дня без опору під її управління перейшли казарми, арсенали й військові склади.

10 листопада 1918 р. овіяний славою легіонера Ю.Пілсудський прибув до Варшави. 11 листопада 1918 р. представники німецького уряду підписали з державами Антанти перемир'я, що знаменувало завершення Першої світової війни. Для поляків цей день став національним святом – першим днем відновленої державності. Регентська рада передала Ю.Пілсудському всі свої повноваження, він повідомив ключові держави світу про відновлення польської держави та сформував новий уряд, на чолі якого став Єнджей Морачевський. 22 листопада 1918 р. польський уряд видав декрет про призначення Ю.Пілсудського тимчасовим начальником держави. До моменту обрання законодавчого сейму начальник був ключовою владною фігурою в державі. Такий перебіг подій не задовольняв правницю (ендеків) та представників рад. Тому було досягнуто компромісної домовленості про те, що уряд очолив І.Падеревський – добре відомий у світі як авторитетний серед поляків борець за відродження держави. На перших порах польський уряд поширював свою владу на досить обмежені терени.

Принциповим питанням для держави, що формувалася, була її територія. Чи це мали бути терени цілої Речі Посполитої з доби перед поділами, чи якась інша конфігурація? У колах інтелігентів і землевласників домінувало переконання про належність земель першої Речі Посполитої до відроджуваної Польщі. З перших днів поляки претендували на територію, що включала би Верхню Сілезію, Велику Польщу, Гданське Помор'я, частину Вармії та Мазурського поозер'я, а також Заользя. На сході, відповідно до інкорпораційної концепції Р.Дмовського, кордон відродженої другої Речі Посполитої мав проходити по лінії другого (1793 р.) поділу. Заходи з метою відродження державності викликали в суспільстві небувалий ентузіазм. На переконання лідерів Польської ліквідаційної комісії, Краків мав стати лише тимчасовим місцем перебування їх штаб-квартири – було вирішено перебратися до Львова. Однак цим планам перешкодили виступи з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. українців, які досить швидко взяли під свій контроль Львів і Східну Галичину й 13 листопада 1918 р. проголосили створення Західно-Української Народної Республіки¹⁵.

Поляки ж в у ніч із 6 на 7 листопада 1918 р. у Любліні створили Тимчасовий народний уряд Польської Республіки під керівництвом галицького соціаліста І.Дашинського. Водночас у Любліні, за російським прикладом, була створена рада робітничих і солдатських депутатів. ТНУПР задекларував громадянам надання демократичних свобод; обіцяв парцеляцію великої земельної власності, восьмигодинний робочий день, націоналізацію копалень, безкоштовну освіту¹⁶. Однак цей уряд проіснував декілька днів.

Події 1917–1918 рр. дали шанс українцям і полякам відродити втрачену давно державність, що об'єктивно зумовило протистояння між ними, зокрема й збройне.

¹. Зашкільняк Л. Історія Польщі / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 439.

2. Великочий В. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР : [До 85-ліття ЗУНР] / В. Великочий. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – 278 с.; Відновлення Української Держави 1918 року : зб. матеріалів із поясненнями та вступ. сл. / зладив М. Бажанський. – Дітройт, 1979. – 88 с.; Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України: зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину / М. Гуцуляк. – К. : Либідь, 1993. – 408 с.
3. Андрухів І. ЗУНР: відоме і невідоме / І. Андрухів // Проблеми національно-культурного відродження України. – Івано-Франківськ, 1990. – С. 39–65; Васюта І. Відродження західноукраїнської державності 1918–1920 рр.: альтернативні типи її становлення і причини падіння / І. Васюта // Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939) / І. Васюта. – Л., 2006. – С. 10–92; Великочий В. С. Соціальний вектор внутрішньої політики ЗУНР : соціально-демократичний чинник / В. С. Великочий // Вісник Київського Національного університету. Філософія. Політологія. – 2004. – № 63–65. – С. 35–36; Карпенко О. Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях / О. Ю. Карпенко // Український історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 16–29; Кульчицький В. Виникнення і падіння ЗУНР / В. Кульчицький // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 190–194.
4. Дерев'яно С. М. ЗУНР в українській історіографії / С. М. Дерев'яно, А. М. Панчук // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 28–36; Стопчак М. Політичні суперечності урядів УНР і ЗУНР (ЗОУНР) у повсенній та новітній українській історіографії / М. Стопчак // Історичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 55–65.
5. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929) Т. 1 / М. Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 536 с.; Тищик Б. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права / Б. Тищик. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 392 с.; Тищик Б. Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.) : монографія / Б. Тищик, О. Вівчаренко, Н. Лешкович. – Коломия : Вік, 2000. – 272 с.
6. Костицький М. В. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923) / М. В. Костицький, Б. Й. Тищик. – Л., 1992. – 98 с.; Литвин М. Р. Історія ЗУНР / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів, 1995. – 368 с.; Макарчук С. А. Українська Республіка галичан: нариси про ЗУНР / С. А. Макарчук. – Львів : Світ, 1997. – 192 с.
7. Бемко В. Листопадові дні 1918 року в Коломиї / В. Бемко, С. Андрійшин // Вісник Коломиї. – 1991. – 1 листоп.; Коритко Р. Листопадовий чин на Рогатинщині / Р. Коритко // Голос Опілля. – 1994. – 1 листоп.; Монолатій І. Коли проголошено ЗУНР? / І. Монолатій // Галичина. – 2007. – 13 листоп.; Чорноморець М. Листопадовий “Зрив” 1918 року / М. Чорноморець // Українське слово. – 2005. – № 44 (листоп.). – С. 3.
8. Зашкільняк Л. Історія Польщі / Л. Зашкільняк Л., М. Крикун. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 442.
9. Адагуров В. Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період з листопада 1918 по березень 1919 р. // Україна в минулому. – Вип. 7. – Київ ; Львів, 1995 р. – С. 18–32.
10. Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa. Z dodaniem memoriału “Zagadnienia środkowo- i wschodnio-europejskie” i innych dokumentów polityki polskiej z lat 1914–1919 / R. Dmowski. – Т. 1. Wyd. trzecie. – Hannover, 1947. – 255 s.
11. Tomczak M. Działalność polityczna Romana Dmowskiego / Mariusz Tomczak // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. – 2004. – Т. VII. – S. 185–197.
12. Комар В. Східна політика Польщі 1918–1921 рр. Від федералізму до прометеїзму / В. Комар // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2009. – № 18. – С. 42–50.
13. Дильонгова Г. Історія Польщі. 1795–1990 / Г. Дильонгова. – К. : Вид-во Києво-Могилянська академія, 2007. – С. 111.
14. Сінкевич Є. Г. Краківська історична школа в польській історіографії / Є. Г. Сінкевич. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2010.
15. Арсенич П. Листопадові події в Галичині 1918-го року / П. Арсенич // Галицька Просвіта. – 2006. – № 41–43.
16. Васюта І. Відродження західноукраїнської державності 1918–1920 рр.: альтернативні типи її становлення і причини падіння / І. Васюта // Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939) / І. Васюта. – Л., 2006. – С. 10–92.

Поражение Австро-Венгрии и Германии в Первой мировой войне и революционные события в России дали шанс поработенным народам добыть в борьбе независимость. Этой возможностью не могли не воспользоваться украинцы и поляки. Объективно оба народа в своем желании возобновить государственность стали конкурентами по отношению друг к другу.

Ключевые слова: українці, поляки, протистояння, Галиція.

The defeat of Austro-Hungary and Germany in the First World War and the revolutionary events in Russia gave a chance to the enslaved people to extract in a fight the independence. The Ukrainians and the Poles could not miss such possibility. Objectively both people in their desire to pick up the state became the competitors toward each other.

Keywords: the Ukrainians, the Poles, oppositions, Galychyna.

УДК 94(470+571) “1918”

Дмитро БІЛИЙ

АНТИБІЛЬШОВИЦЬКЕ ПОВСТАННЯ НА ТАМАНІ В 1918 р.

Стаття присвячена маловідомому для широкого загалу епізоду антибільшовицької боротьби українських повстанців – повстанню кубанських козаків на Тамані навесні 1918 р. Під час повстання вдалося досягти перемоги над значно чисельнішим противником і почати звільнення Кубані від більшовиків. Проаналізовано причини, перебіг і наслідки повстання, тактику та стратегію повстанців, вплив повстання на загальнополітичну ситуацію в регіоні та подальшу еволюцію українського повстанського руху. Автор вважає, що український повстанський рух є надзвичайно важливим фактором в історії ХХ ст., який необхідно розглядати й у його локальних проявах, і як цілісне явище, для висвітлення чого потрібно дослідити витоки та всі прояви на українських етнічних землях.

Ключові слова: український повстанський рух, повстання, антибільшовицька боротьба, козацтво, Кубань, Тамань.

Історія українського повстанського руху має свою довготривалу традицію, яка заглиблюється в минулі сторіччя. Але особливо великих масштабів він набув саме у ХХ сторіччі. Власне повстанська, партизанська війна, яка набула не баченого до того впливу й сили, стала у ХХ ст. колосальним фактором, який визначив особливості становлення політичної (і геополітичної) карти сучасного світу. Український повстанський рух відіграв у цих процесах важливу роль. Для докладного висвітлення та аналізу вказаного явища необхідно розглядати його в історичній ретроспективі, виходячи з того, що український повстанський рух був вагомим цілісним явищем, який охоплював практично всі території, населені українцями, еволюціонував, відповідно, до зміни історичних обставин, мав свої локальні специфічні особливості, залежно від багатьох факторів – характеру окупаційної влади, соціальної складової його учасників, особливостей найбільш ефективних форм боротьби в конкретних умовах, ідеологічного обґрунтування і т. д.

Хронологія масового збройного повстанського руху охоплює період з 1918 р. до середини 1950-х рр., його географія – у певні періоди, практично всі українські етнічні землі. Змінювалися масштаби повстанського руху, особливості його тактики й організаційних форм, але залишалося незмінним єдине – українці на своїх рідних землях завжди знаходили в собі сили для організації опору чужоземній владі, якою б сильною та жорстокою вона не була.

У цьому контексті особливе зацікавлення викликають перші масові повстання українців проти більшовицької влади, які розгорнулися в 1918 р. і мали вагомий вплив на подальшу еволюцію українського повстанського руху. На жаль, маловідомим в українській історіографії залишається антибільшовицьке повстання українців – козаків Таманського відділу Кубанської області в 1918 р., яке стало першим масовим повстанням проти радянської влади на території колишньої Російської імперії, привело повстанців до перемоги та докорінним чином вплинуло на подальшу боротьбу з більшовицьким режимом. Звернення до історії цього повстання допоможе нам розкрити ще одну сторінку історії українського повстанського руху.

Незважаючи на велику роль в антибільшовицькій боротьбі, міжнародний резонанс і вплив на подальший перебіг громадянської війни козацького повстання на Тамані в 1918 р., окремих праць, присвячених його аналізу, так і не було створено. Певною мірою це пояснюється політичною заангажованістю дослідників, які не могли визнати ту обставину, що першу стратегічну перемогу над більшовиками здобули українські повстанці, а не представники Білого руху. Головним джерелом, яке найбільш детально подає перебіг повстання на Тамані, є спогади одного з його організаторів і керівників – отамана станиці Ахтанізівська Миколи Гулого (1884–1946)¹. Відомості про це повстання є в документах Державного архіву Краснодарського краю (ДАКК) і в мемуарах сучасників громадянської війни на Кубані². Загалом, наявна інформація надає нам можливість більш докладно висвітлити тематику нашої статті.

Метою статті є аналіз причин повстання, його перебігу та наслідків.

В умовах, коли українські землі були окуповані іншими державами, не маючи можливостей для створення повноцінних регулярних армійських частин, український народ бачив повстанську боротьбу як головну форму збройного опору чужоземній владі, а іноді – як єдину можливість для фізичного виживання нації. Саме територія Правобережної Кубані, колишньої Чорноморії, заселеної запорозькими козаками в 90-х рр. XVIII сторіччя і переселенцями з України в наступні десятиріччя, стала в 1918 р. головним осередком антибільшовицького повстанського руху на Північно-Західному Кавказі. Уряд Кубанського краю не зміг ефективно протистояти захопленню більшовиками влади на Кубані (лютий-березень 1918 р.). Козаки, які спочатку ставилися до радянської влади нейтрально, швидко відчували на собі, що таке червоний терор. Більшовики на Кубані опиралися головно або на місцеве некозацьке населення – “городовиків”, або на прибулі із центральних регіонів Росії червоногвардійські загони. Значну частину “городовиків” й абсолютну більшість новоприбулих склали не українці. Звичні форми козацького устрою та самоврядування, які козаки-чорноморці ретельно зберігали ще із часів Війська Запорозького, були зруйновані. У кожній станиці всю повноту диктаторської необмеженої влади отримали ревкоми, які здебільшого складались із чужинців, кримінальних злочинців і маргіналів станичного соціуму. Більшовики поводитися на Кубані як на окупованій території, а грабунки та жорстокі розправи над місцевим населенням стали звичними. У той час серед козаків була складена пісня про безчинства більшовиків на Кубані:

*Тече Кубань аж у лиман, а з лиману в море,
Та не знали козаченьки, яке буде горе.
Як було в людей добро, нажите годами,
Забирають, однімають цілими возами.
Беруть коняку, товаряку і вівцю, і курку,
Башилик, шапку, кинджал, шапку і чорну бурку³.*

Відповідь на червоний терор не забарилася. Структура козацького суспільства була ідеально пристосована для миттєвої мобілізації її членів. В армії козацькі підрозділи комплектувалися за територіальним принципом, козацькі старшини також були місцевого походження, добре знали своїх козаків і користувалися серед них великим авторитетом. У будь-яку мить мирні кубанські станиці та хутори могли перетворитися на суцільну зону бойових дій. Але якщо з появою більшовиків на Кубані діяли окремі розрізнені й невеликі загони козаків-повстанців, то вже за два місяці більшовицького панування вся Чорноморія готова була спалахнути загальним повстанням.

Першими повстали станиці та хутори Єйського відділу. У ніч на 23 квітня 1918 р. у Бриньковській, Должанській, Комишеватській, Канівській, Канелівській, Копанській, Новодерев'янківській, Новомінській, Новошербинівській, Ольгинській, Привольній, Стародерев'янківській, Старомінській, Старошербинівській, Уманській, Шкуринській та Ясенській станицях відбулися таємні збори представників козацьких громад, які ухвалили рішення про початок загального антибільшовицького повстання⁴. Загальне керівництво повстанням здійснював полковник Підгорний, повстанські загони очолили козацькі старшини. У станиці Должанській – Є.Жук, М.Кириченко, І.Плоский, Погребняк, Ф.Муравицький. Станицю очолив отаман Дорошенко. У станиці Комишеватській керували повстанцями Чинчиковський, Андрієвський, Федько, Гавро. Отаманом був обраний урядник Нещадима. У станицях Новошербинівській і Старо-

щербинівській повсталих козаків очолили полковник Топорков та осавул Білий, в Ясенській – Іваненко, Сердюк, Чернишов, Гайдаш, Мельник, Дрозд, Токарев, Підпригора; у Копанській – Головин; у Чепігінській – Чибісов, Ольгінський-Гулий; у Бриньковській – Коваль; в Уманській – полковник Ярошевич, Іван Бабич, осавул Риштога; у Новодерев'янківській – підхорунжий Дробот та ін. Головний штаб повстання знаходився в ст. Ясенській, його очолив прапорщик Кириченко⁵.

Повстання розпочалося на світанку 23 квітня 1918 р. За декілька днів повстанці звільнили більшість станиць Єйського відділу й відновили в них владу козацьких громад та отаманське правління. 26 квітня поблизу станиці Копанська відбувся перший успішний бій повстанців із червоними частинами, висланими на придушення повстання⁶. Далі планували поширити повстання на всю Правобережну Кубань, але на заваді стояло важливе портове місто Єйськ – головна опорна база більшовицької влади на Північній Кубані. Повстанцям не вдалося приховати від червоних план штурму Єйська, тому його оборона була підготовлена заздалегідь, а міський гарнізон підкріплений усіма стягнутими туди більшовицькими червоними частинами.

Увечері 30 квітня 1918 р. наявні сили повстанців підійшли до головної лінії оборони Єйська, яка розтягнулася на 15 верств і впиралась одним крилом в Єйський лиман, а іншим – в Азовське море. Загальні сили гарнізону Єйська нараховували близько 2 500 червоноармійців; окрім того, з моря своєю артилерією місто прикривала Азово-Чорноморська флотилія. Сили повстанців склалися з трьох тисяч кіннотників і чотирьох тисяч піхотинців. Але, на відміну від червоних частин, повстанці йшли в бій майже без зброї. Лише в деяких були гвинтівки, половина була озброєна тільки холодною зброєю, а майже половина повстанців виступили в “похід на Єйськ” з косами, вилами, кинджалами, насадженими на держакі, чи просто голіруч. У повстанців не було артилерії та кулеметів⁷.

На світанку 1 травня 1918 р. степ навколо Єйська здригнувся від тупоту копит атакуючої козацької кавалерійської лави. Праву колону атакуючої козацької кавалерії вів полковник Топорков, центральну – осавул Головин, а ліву – осавул Білий. Незважаючи на великі втрати від кинджального кулеметного вогню, повстанська кавалерія зім'яла зовнішню лінію оборони Єйська й увірвалася у місто. Здавалося, що перемога остаточно схилилася на бік козаків, але на вузьких вуличках міста між дощатими парканами кіннота виявилася безпорадною. Сотні повстанців за лічені хвилини були викошені в провулках кулеметним вогнем, решта стала організовано відступати. Червоноармійські загони почали переслідування, але не змогли повністю знищити повстанські загони, які навіть після катастрофічних утрат змогли зберегти бойові порядки та дисципліну. А втрати повстанців були дійсно колосальні. За одну ніч кожна станиця втратила більше козаків, ніж за весь попередній період свого існування. Наприклад, загинуло 114 козаків станиці Новодерев'янківська – у декілька разів більше, ніж загинуло козаків із часу її заснування в 1826 р.⁸

У цілому повстанці втратили більше половини свого особового складу. Усі полонені та поранені повстанці були розстріляні. Загинула більшість лідерів повстання. Були розстріляні Подгорний і Кириченко, після катувань страчений отаман Єйського відділу Закладний. Колишній командир 2-го Запорозького полку полковник Ярошевич разом з родиною був оточений у своїй хаті в станиці Уманська. Він і вся його родина, у тому числі й двадцятирічна донька, загинули в нерівному бою із червоним каральним загonom, дивом живим залишився тільки його десятирічний син⁹. У станицях більшовицькі каральні загони розпочали тотальний терор. Тисячі козаків і членів їхніх родин були закатовані. Священика станиці Должанська матроси Азово-Чорноморської флотилії живцем спалили в топці пароплава. Кожен чоловік з повсталих віком від 15 років був розстріляний, представники цих станиць повинні були з'явитися з покайням до Єйського ревкому¹⁰. Рештки повстанських загонів були розпорошені й переховувалися від карателів у широкій смузі плавнів, які на десятки кілометрів укривали узбережжя, річки та лимани.

Здавалося, що катастрофічна поразка походу на Єйськ і терор, розгорнутий червоними в Єйському відділі, сприятимуть покорі решти. Нове повстання в сусідньому Таманському відділі спалахнуло менш ніж через два тижні й виявилось набагато успішнішим. Якщо поразка Єйського повстання була зумовлена тим, що козаки не змогли захопити головний опорний

пункт більшовиків – місто Єйськ “ззовні”, то цього разу повстанцям удалося захопити одну з головних баз більшовиків у Таманському відділі – станицю Тамань – “зсередини” (другою базою була станиця Ахтанизівська). 12 травня 1918 р. повстала сотня мобілізованих до Червоної армії козаків, які склали частину гарнізону. Головним ініціатором повстання та його керівником на першому етапі став командир цієї сотні, колишній отаман станиці Ахтанизівська, старшина кубанських відділень українського Вільного козацтва Микола Гулий. Окрім нього, повстанців очолили підхорунжий Рябуха, підхорунжий Гуртовий, підсавул Яновський, сотник Сіромаха, сотник Григорій Булах, фельдфебель Капуста, штабс-капітан Чебанець. Повстанці захопили Тамань, знищили її гарнізон і розстріляли головнокомандуючого червоними військами на Таманському півострові Белікова¹¹. Отримавши необхідний боєзапас і дві гармати, повстанці в декількох боях розгромили червоні частини на підступах до Тамані й зайняли оборону, сподіваючись розповсюдити виступ на інші станиці. Повстали станиці Старотитарівська, Голубицька, Запорозька, Фонталівська, Вишестеблівська. Невдовзі козакам вдалося вибити червоних зі станиці Ахтанизівська – головного осередку червоної Таманської армії. Очолив війська повстанців полковник Перетятко зі станиці Таманська, колишній командир 3-го козацького Чорноморського полку, повстанський штаб – командир 8-го пластунського полку полковник Бідаков, теж козак Таманської станиці¹². Повстанські сили швидко збільшувалися за рахунок козаків станиць відділу, які десятками й сотнями поповнювали антибільшовицькі загони. У ніч на 18 травня червоні, чисельність яких у 10–15 разів переважала кількість козаків, почали фронтальний наступ на позиції повстанців. “Заслуга в порятунку півбатареї та, відповідно, положення всього фронту, належала особистій звитязі прапорщика Уменка, козака-артилериста ст. Ахтанизівської... Він стріляв і примовляв: “Оце вам, товариши, дві пари волів!”, “Оце вам, вашу... дві пари коней!”, пограбованих товаришами у його батька”¹³.

Бій тривав до вечора й завершився поразкою червоних військ. Повстанці втратили вбитими, пораненими та полоненими близько 50 бійців, червоні тільки вбитими – більше ніж 500 чоловік. Загинули також командувачі Червоною Таманською армією Цибренко та Значко¹⁴. У наступні дні утворилася справжня лінія фронту, яка простяглася на декілька десятків верстов – повстанці в безперервних боях захищали територію, звільнену від більшовиків. Була створена своєрідна повстанська республіка, яка охопила більшу частину Таманського півострова. Поступово під тиском червоних військ повстанці до 26 травня відступили до Таманської затоки, зруйнувавши лінію фронту. Відчуваючи нестачу набоїв, медикаментів, харчів, вони продовжували відбивати атаки червоних. Успіхові оборони сприяли й особливості ландшафту Таманського півострова – велика кількість пагорбів і байраків.

За трагічною іронією долі, козаки завзято боронили саме ту місцевість, на яку вперше висадились їхні предки-запорожці в серпні 1792 р. М.Гулий згадує: “По прибутті на позицію Фонталівської сотні я звернув увагу на козака у віці років під 60. Це був типовий чорноморець: на ногах носив постолі, рвана черкеска і стара шапка. На моє запитання, чого дід з’явився на фронт – відповів: “Прийшов за сина”. – “А син?” – “Та воно молоде, дурне, а я старий пластун, та ще й к тому охотник, стрілять добре умію... Та й папашу вашого знав, царство йому небесне”. Знаючи душу козака, я відразу зрозумів Орла. Бажання зберегти життя сину та виправдання “папашу вашого знав”. Цим він хотів привернути мене до себе і, звісно, не помилився... Ось що передавали станичники про Порфирія Орла під час відступу козаків з позиції, де відразу з’явилися товариші: деякі бачили, як Орел сидів на вербі і стріляв по товаришам – “дичина гарна була”; інші бачили, як вербу оточили товариші й на ній розстріляли Орла, який звалився на землю і якого з люттю кололи багнетами. “Наряд” за сина Орел відбув вірніше, ніж міг відбутися за самого себе. Це відповідало традиціям та психології козака”¹⁵.

Велику надію лідери повстанців поклали на допомогу німецьких військових частин, які знаходилися в Криму й з якими повстанський штаб розпочав переговори. Сподівалися на українських гайдамаків Павла Скоропадського, які мали прийти й підтримати повстанців. Дійсно, гетьманським урядом було розпочато підготовку до висадки десанту на Кубань. Основні сили десанту повинен був скласти потужний підрозділ української армії – дивізія генерала З.Натієва (близько 15 тис. багнетів і шабель). Але проросійські сили в штабі армії загальмували підготовку десанту та повідомили про ці плани російську Добровольчу армію генерала Алек-

сеєва, який вагався – чи продовжувати боротьбу з більшовиками на Дону, чи почати наступ на Кубань¹⁶. Щоб перехопити ініціативу в гетьмана, Добровольча армія вирушила на Кубань, де значні основні сили більшовиків (20 тис. багнетів і 50 гармат) зав'язли в боях з таманськими повстанцями. Висадка українських військ на Тамані була зірвана. Невідомо, як могла б скластися доля і Кубані, і України, і всієї громадянської війни, якби плани висадки десанту генерала З.Натієва здійснились.

Уранці 30 травня склалася критична ситуація на фронті, коли повстанців, сили яких були вкрай виснажені, атакували свіжі червоні частини. Козаки вимушені були відтягнути свої сили до Тамані, де зав'язалися запеклі бої. Частину козаків – пораниених і членів їхніх родин – удалося евакуювати за допомогою німців до Криму, але решта, як і доля всього повстання, здавалося, були приречені. Ситуацію вирішив німецький десант, який висадився на Тамані 31 травня 1918 р. Участь німецьких частин (57-го Бранденбурзького гренадерського полку) у бойових діях привела до перемоги повстання та очищення всього Таманського півострова від більшовиків¹⁷.

Таманське повстання стало першим масштабним і результативним виступом проти радянської влади і, власне, принципово змінило і політичну, і стратегічну ситуацію на Північно-Західному Кавказі. Щоправда, його значення та роль не отримали належної оцінки. Лідери Білого руху намагалися приписати честь звільнення Кубані від більшовиків виключно діям Добровольчої армії; окрім того, вони звинувачували керівників повстання у “зраді” – зверненні по допомогу до німців. У самому середовищі Таманської повстанської армії виразно проявилася тенденція до зовсім інших політичних орієнтирів, ніж у Білого руху, спрямованого на відновлення “єдиної неділимої” імперії. Група козацьких старшин, яка складалася з керівників повстання – полковника Перетятка, полковника Іполіта Кам'янського, осавула Горпищенка (очолював оперативний відділ повстанського штабу) і підосавула І.Борчевського, оголосила про створення Кубанського уряду, який спрямовував свої дії проти Добровольчої армії та орієнтувався на посилення союзу з німцями й Українською державою гетьмана П.Скоропадського¹⁸.

Якщо перші антибільшовицькі повстання на Кубані в 1918 р. ще не встигли чітко визначити своєї ідеологічної програми – їхньою головною метою було звільнення Кубані від більшовиків, то вже повстанський рух, який розпочався в 1919 р., чітко виступав проти будь-якої форми поневолення Кубані – чи то з боку більшовиків, чи то з боку “єдинонеделимців”. Друге захоплення більшовиками Кубані в березні 1920 р. сприяло швидкому зростанню повстанського руху, який набув найбільшого поширення в степовій частині Кубані. По станицях і хуторах знову покотилася хвиля червоного терору, яка, у свою чергу, викликала все нові й нові повстання й приводила до рядів повстанців нових козаків. Козак Федір Удовика, свідок червоного терору на Кубані й один з активних повстанців, так згадував в еміграції свої враження від споглядання страти заарештованих козаків: “Усе те, що я бачив на власні очі, роздувало в моїй душі страшенну лють і зробило з мене фанатичного ворога як червоних, так і білих наших катів, і я посвятив все своє життя на боротьбу з ними, доки я буду живий і доки вистачить моїх сил. У мені заговорили смертельно ображені почуття козачої гідності, релігійності й усі найсвятіші, які були брутально зневажені й потоптані червоними варварами”¹⁹.

До кінця 1920 р. на Кубані було сформовано багато повстанських загонів – “зелених” або “біло-зелених”. При кожній станиці, кожному хуторі діяли мобільні та відчайдушні козацькі підрозділи, які намагалися захистити населення від червоного терору, знищували продзагони, повертали хліборобам реквізований більшовиками хліб, худобу, майно. Навколо Уманської станиці діяв численний, добре озброєний загін осавула Пацюка, в околицях Криловської – загін сотників Дубини та Бандурки, у Старомінській – сотників Дрофи та Гриценка, у Кущевській – отамана Лубенця й урядника Дюка, у Шкуринській – вахмістра Редька, у Канелівській – вахмістра Іванька, у Должанській – підхорунжого Степаненка, у Ясенській – осавула Бардака, у Копанській, Привольній і Канівській – військового старшини Ольшанського²⁰.

Окрім того, діяли на Кубані повстанські організації, які визнавали свою політичну організацію як есерівську. Це були повстанські загони отамана Корсюка, хорунжого Башицького, офіцера Заволоки, офіцера Литвиненка, отаманів Капусти, Сича й Беляєва, офіцера Довгоносова, прапорщика Кривоносова й Животова, отаманів Дятла, Андрієнка, Симонова. Третина

повстанців формально визнавала над собою керівництво Головнокомандувача військ Півдня Росії (ВСЮР). Серед декількох груп повстанців цієї орієнтації відзначалися такі отамани: підхорунжий Слободир, вахмістр Карпенко, сотник Дрофа, осавул Іваненко, хорунжий Аівалов, хорунжий Шпак, сотник Дубина, отаман Кравченко, хорунжий Мензер, підхорунжий Чуб, козак Радько, загін Дяченка й Божка. Загальним керівником окремого об'єднання повстанських загонів був легендарний осавул Василь Рябокінь, при якому діяв штаб партизанського загону особливого призначення; йому ж підпорядковувалися загопи підхорунжого Озерського, Дорошенка, хорунжого Гузика, сотника Растягаєва, отамана Шияна, сотника Черкалова та ще чотири повстанські групи. Доброю організацією відзначилася група повстанських загонів, яка концентрувалася навколо Горсько-партизанського загону полковника Трубачова, загопи сотника Хмари, хорунжого Савенка, осавула Сапрунова, осавула Погребняка, осавула Гречкіна, офіцера Перем'якова, отамана Безерова, партизанський загін генерала Бекетова, хорунжого Гуляєва, Вовчий лісовий загін хорунжого Юшенка, 1-й горнопартизанський загін сотника Мальцева²¹. Один з активних учасників боротьби проти кубанських повстанців І.Хижняк згадував: “З метою розвідки бандити іноді засиляли своїх представників у наші установи й отримували необхідні їм відомості. Очолювали повстанські загопи здебільшого офіцери – люди досить освічені, рішучі та відчайдушно хоробрі”²².

Особливою хоробрістю відзначався загін отамана Григорія Сідельника (Седельникова): “Син заможного козака станиці Старощербинівської, високий, кремезний, він був хоробрим до безтями. У його банді було не більше 25 осіб. Але за своїми справами вона була варта великого загону... Стрілецький підрозділ у складі 120 бійців при трьох кулеметах з Сіська йшов похідним строєм. Між Щербинівською та Старомінською втомлені бійці зупинились на відпочинок... У Седельникова тоді було 12 вершників, але він наважився вдень напасти на цілу роту червоноармійців. Несподівано вдершись в саму гущавину бійців, бандити почали страшену рубанину. У підрозділі почалась паніка. Бійці і командири, не встигнувши схаменутись, падали під влучними ударами гострих шашок бандитів. Кулеметник тільки відкрив вогонь, як його зарубав сам Седельников. Протягом короткого часу командири та червоноармійці були порубані до єдиного. Живим бандити залишили тільки одного фельдшера заради того, щоб він перев'язав чотирьох пораниених козаків. Завантаживши на підводи кулемети, гвинтівки та набої, Седельников зник у степу”²³.

Поширювалася своєрідна термінологія. Сам термін “зелені”, “комишинники”, як означення повстанців, походив від того, що, зазвичай, повстанці переховувались у лабіринті річкових і приморських плавнів, де очеретові хащі створювали непрохідний для чужинців лабіринт. Не менше можливостей для оперативної діяльності повстанських загонів, особливо до середини 1920-х рр., надавали широкі степові простори Правобережної Кубані. Вираз “пішов у Степ” означав те, що козак приєднався до повстанців. Пізніше більша частина повстанських загонів була витіснена в прикубанські плавні та гори Лівобережної Кубані, де вони продовжували боротьбу.

Для придушення повстанського руху на Кубань були перекинуті значні підрозділи Червоної армії, у тому числі й Перша кінна армія С.Будьонного, командувач якої очолив штаб боротьби з кубанськими повстанцями. Цю боротьбу проводили не тільки шляхом безпосередніх бойових дій. Широко практикували розстріли закладників, знищення та ув'язнення родин повстанців²⁴, створення мережі агентури в середовищі повстанців і серед станичників.

На 1921 р. загальна чисельність повстанців на Північному Кавказі й Кубані зокрема досягла 40 тис. осіб²⁵. Повстанські загопи в різних регіонах Північного Кавказу дотримувалися різної політичної орієнтації, але в Чорномор'ї повстанці виступали за самостійність Кубані, підтримували зв'язки з лідерами Кубанської ради, які опинилися в еміграції, а такі депутати Кубанської ради, як М.Пилюк, А.Савицький, Ф.Рябокінь, безпосередньо керували повстанськими об'єднаннями. Загальний ідеологічний напрям кубанських повстанців радянський дослідник сформулював однозначно: “Місцева контрреволюція ніколи в цілому не зливалася із загальноросійською. Вона завжди в своєму головному напрямі намагалася йти своїм особливим самостійним шляхом”²⁶.

Зазвичай повстанські загони нараховували від 25 до 70 бійців, але за потреби могли об'єднуватися для здійснення більш масштабних операцій. До середини 1921 р. відбулася подальша організаційна еволюція українського повстанського руху на Кубані/Чорномор'ї. Більшість повстанських загонів, які виступали за створення незалежної Кубані, були інтегровані в єдину структуру, яка координувалася в оперативному відношенні Кубанським військовим повстанським урядом (очолював козацький генерал Марченко (Пржевальський) у загальнополітичному – Південним урядом (очолював представник Кубанської крайової ради підполковник Бич)²⁷. А у вересні 1921 р. на загальному зібранні командирів повстанських загонів прийнято рішення про утворення Кубанської повстанської армії²⁸. Окрім того, з Південним урядом і полковником Бичем тісно співпрацював визвольний рух горців, об'єднаний у Комітет визволення Терека.

Діяльність українських повстанців на Кубані в період з 1921 до 1933 рр. потребує окремого дослідження, але необхідно зазначити, що у 20-х рр. минулого століття кубанські повстанці контролювали значні території степової Кубані, а боротьба з ними не припинялася до початку 1930-х рр.

Варто відмітити, що українській повстанській рух на Кубані тривав і після Другої світової війни – уже як складова частина загальноукраїнського національного руху, а відділи Кубанської (Козацької) повстанської армії (КоПА) визнавали себе підрозділами Української повстанської армії²⁹.

Отже, повстання українців-козаків на Тамані навесні 1918 р. стало першим повстанням, яке відрізнялося за своїми масштабами та результатами від подібних. Таманське повстання значною мірою послабило радянську владу на Кубані, забезпечило поразку Червоної армії на Північному Кавказі та сприяло посиленню антибільшовицьких сил. Завдяки повстанню на Тамані, виникло питання про можливість розширення впливу Української держави Павла Скоропадського на інші етнічні українські землі. Окрім того, це повстання стало важливим фактором у геополітичній ситуації того часу, втягнувши в протистояння Німеччину та країни Антанти. Повстанці довели, що можуть досягати стратегічних успіхів і виступати як самостійна сила, здатна докорінним чином змінити ситуацію на користь власного народу. Беззаперечно, це стало значним стимулом для подальшої еволюції українського повстанського руху, як на Кубані, так і в Україні.

1. Гулый Н. И. Восстание казаков на Таманском полуострове в мае 1918 года / Н. И. Гулый // Кубанец (журнал Кубанского казачьего союза). – Нью-Джерси. – 1994. – № 5. – С. 11–48.
2. Іванис В. Стежками життя : спогади. Кубанський Край і денікіяда / В. Іванис. – Новий Ульм : Ukrainski Wisti, 1960. – Т. III. – 350 с.; Сулятицький П. Нариси з історії революції на Кубані (III – 1917 – VI – 1918) / П. Сулятицький. – Прага : Укр. ін-т громадознав. у Празі, 1925. – Т. 1. – 195 с.
3. Спогади козака. Євтихій Степанович Куниця (1897 р. н.) // Архів Д. Білого.
4. Дейневич А. В. Станица Новодеревянковская / А. В. Дейневич // Кубанский сборник : сб. науч. статей по истории края. – Краснодар : Книга, 2007. – Т. 2 (23). – С. 109.
5. Хижняк И. Л. Годы боевые / И. Л. Хижняк. – Краснодар : Советская Кубань, 1956. – С. 149.
6. Пархоменко В. С. Они были первыми. К истории антибольшевистских повстанческих движений на Кубани в 1918 г. / В. С. Пархоменко // Белая гвардия. – М. : Посев, 2005. – № 8. – С. 89.
7. Дейневич А. В. Указ. соч. – С. 112.
8. Там же. – С. 112.
9. Вольное казачество – Вільне козацтво. – Прага, 1928. – № 54. – С. 15.
10. Козыдуб Г. И. Слово о казачьем роде... / Г. И. Козыдуб. – Ростов н/Д., 2004. – Кн. II. – С. 133.
11. Гулый Н. И. Указ. соч. – С. 20–23.
12. Там же. – С. 26.
13. Там же. – С. 32.
14. Там же. – С. 39.
15. Там же. – С. 41–42.
16. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки) / Д. Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – С. 293–294.

17. Білий Д. Німецькі військові частини на Кубані в 1918 р. / Д. Білий // Немцы Приазовья и Причерноморья: история и современность (к 200-летию переселения) : материалы междунар. науч. конф. – Донецк, 2003. – С. 297–302.
18. Державний Архів Краснодарського краю (ДАКК), ф. Р-6, оп. 1, спр. 81.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3979, оп. 1, спр. 49, арк. 8.
20. Державний архів Російської Федерації, м. Москва (ДАРФ), ф. 25896, оп. 9, спр. 436, арк. 187; ДАКК, ф. Р-757, оп. 2, спр. 40, арк. 49; Хижняк І. Л. Указ. соч. – С. 316.
21. Жупкива Е. Ф. О численности повстанческих сил Северного Кавказа в 1920–1925 гг. / Е. Жупкива. – М. : Белая гвардия, 2002. – № 6. – С. 177–181.
22. Хижняк І. Л. Указ. соч. – С. 323.
23. Там же. – С. 325.
24. ДАКК, ф. Р-411, оп. 2, спр. 376.
25. Жупкива Е. Ф. Указ. соч. – С. 178.
26. Лихницький Н. Т. Классовая борьба и кулачество на Кубани / Н. Т. Лихницький. – Ростов н/Д : Севкавказиздат, 1931. – С. 61.
27. (ДАРФ, ф. 25896, оп. 9, спр. 436, арк. 187.
28. Баранов А. В. Повстанческое движение “бело-зеленых” в казачьих областях юга России (1920–1924 гг.) / А. В. Баранов // Белая гвардия. – 2005. – № 8. – С. 121.
29. Див.: Василевський П. В ім'я України. Кубань, Буковина, Колима : спогади і бібліографія / П. Василевський. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 34 с.

Статья посвящена малоизвестному для общественности эпизоду антибольшевистской борьбы украинских повстанцев – восстанию кубанских казаков на Тамани весной 1918 г. Во время восстания удалось добиться победы над превосходящими силами противника и начать освобождение Кубани от большевиков. Проанализировано причины, ход и последствия восстания, тактику и стратегию повстанцев, влияние восстания на дальнейшую эволюцию украинского повстанческого движения. Автор считает, что украинское повстанческое движение стало важным фактором истории XX в., которое необходимо рассматривать и в его локальных проявлениях, и как целостное явление, для осмысления которого необходимо изучить его истоки и все формы проявления на украинских этнических землях.

Ключевые слова: украинское повстанческое движение, восстание, антибольшевистское сопротивление, казачество, Кубань, Тамань.

The article is devoted to the little-known for the public episode of antibolshevist struggle of the Ukrainian insurgents – to the revolt of the Kuban Cossacks on Taman in the spring of 1918. During the revolt it was possible to achieve a victory over superior forces of the opponent and to begin clearing of Kuban from Bolsheviks. The author analyzes the reasons, the course and the revolt consequences, tactics and strategy of insurgents, influence of the revolt on the further evolution of the Ukrainian insurgent movement. The author considers that the Ukrainian insurgent movement became important to history XX of century which is necessary for considering and in its local displays and as the complete phenomenon for which judgement it is necessary to study its sources and all forms of display on the Ukrainian ethnic earths.

Keywords: the Ukrainian insurgent movement, revolt, Antibolshevist resistance, the Cossacks, Kuban, Taman.

УДК 947. 04 “1896–1944”

Оксана МЕДВІДЬ

ВІЙСЬКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ПАЛІЇВА В 1918–1919 рр.

У статті простежено процес формування суспільно-політичних поглядів Д.Палієва на тлі соціально-економічного й політичного життя Західної України початку ХХ ст. Показано його участь як організаційного референта в роботі Військового комітету у Львові, а також висвітлено військово-організаційну діяльність у період становлення Збройних сил ЗУНР і УНР 1918–1919 рр.

Ключові слова: Дмитро Палієв, Листопадова національно-демократична революція, легіон УСС, Галицька армія, національно-визвольний рух.

Визвольні змагання українського народу першої половини ХХ ст. висунули із середовища національно свідомої інтелігенції тисячі відомих громадсько-політичних і військових діячів, яких революція 1917–1920 рр., а згодом національно-визвольна боротьба міжвоєнного часу й рух Опору 1940-х рр. поставили в епіцентр державотворчих битв за незалежність і соборність України. Однак тоталітарний режим СРСР довгі десятиліття намагався викоренити із суспільної свідомості історичну пам'ять, прагнучи спотворити образ українських державотворців новітньої доби – Михайла Грушевського, Симона Петлюри, Павла Скоропадського, Євгена Петрушевича та ін. Особливо затушовували життєвий шлях і політичні біографії діячів праворадикального спрямування, яких трактовано “буржуазними націоналістами”.

Однією з найбільш яскравих і складних постатей в українському національно-визвольному русі першої половини ХХ ст. є Дмитро Палієв (1896–1944) – старшина легіону Українських січових стрільців і Галицької армії, а наприкінці 30-х рр. ХХ ст. – фундатор і лідер праворадикального Фронту національної єдності в Західній Україні. Проте його діяльність ще не знайшла об'єктивного висвітлення в історичній літературі.

В історіографічному масиві Українських визвольних змагань першої половини ХХ ст. дуже мало спеціальних праць, присвячених військовим діячам національних військових формувань – легіону Українських січових стрільців (1914–1918) і Галицької армії (1918–1920). Найбільше конкретно-історичної інформації про фронтові дороги Д.Палієва в складі легіону УСС і Галицької армії, його участь у Листопадовій національно-демократичній революції 1918 р. містять військово-історичні нариси й мемуарно-аналітичні публікації діячів ЗУНР, генералів, старшин і стрільців легіону УСС та Галицької армії, почасти Армії УНР. На сучасному етапі розвитку української історіографії з'явилися перші узагальнювальні праці з історії визвольних змагань першої чверті ХХ ст., українського січового стрілецтва та Галицької армії, у яких показано участь Д.Палієва в політичному й громадсько-культурному житті Галичини першої половини ХХ ст. Зокрема, В.Гордієнко висвітлює участь Д.Палієва в роботі Центрального військового комітету при підготовці повстання 1 листопада 1918 р. у Львові¹; М.Литвин і К.Науменко показали початок його бойового шляху в складі легіону УСС²; С.Макарчук схарактеризував діяльність Д.Палієва на посаді помічника військового міністра ЗУНР Д.Вітовського³. Однак зазначені публікації далеко не вичерпують порушеної проблеми.

Мета статті – на основі нових історичних фактів висвітлити участь Д.Палієва в організаційній роботі Військового комітету у Львові, показати його роль у боротьбі галицьких українців за національно-державну незалежність.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. національно-визвольний рух у Східній Галичині набув нової якості – услід за численними громадсько-культурними й парамілітарними товариствами (“Просвіта”, “Сокіл”, “Січ”) з'явилися перші українські політичні партії, які перебрали лідерство цього руху в греко-католицького священництва. Власне греко-католицька церква та її послі в Галицькому сеймі в 60–90-х рр. ХІХ ст. були ініціаторами більшості національно-патріотичних ініціатив галицьких українців. Отож не дивно, що в родинях греко-католицьких

парохів виховано десятки відомих українських політиків і військовиків кінця XIX – першої половини XX ст. Серед них був і Дмитро Паліїв – знаний військово-політичний діяч визвольних змагань 20–40-х рр. XX ст.

З початком Першої світової війни сімнадцятилітній Д.Паліїв у складі сотні В.Дідушка пішов на фронт, брав активну участь у бойових діях у Карпатах. У листопаді 1914 р. Д.Паліїва доправили до школи запасу в Єгендорфі, яку він закінчив у ранзі підхорунжого. У той час у Росії відбулася Лютнева революція. На початку березня 1917 р. революційна хвиля охопила Київ. Утворилася Центральна Рада, яка взяла курс на відродження державної незалежності України. Її діяльність активізувала національно-визвольний рух на західноукраїнських землях.

У вересні 1918 р. у Львові створено таємну старшинську організацію – Військовий комітет – у складі поручника І.Рудницького, четарів О.Каравана, Л.Огоновського, хорунжих І.Ватрана, М.Бараника, студента В.Полянського. Згодом до них приєдналися поручники Т.Мартинець і В.Герасимович. 12 жовтня до комітету увійшли делегати від Українських січових стрільців: четар доктор В.Старосольський, сотник доктор Н.Гірняк і підхорунжий Дмитро Паліїв⁴.

12 жовтня 1918 р. відбулося засідання Військового комітету, про яке Дмитро Паліїв згадував: “На засідання йшов я в переконанні, що ЦВК працює, як правдивий штаб, перед яким таке велетенське завдання. Яке ж було моє здивування, коли я почув теоретичні балачки про потребу праці. Я зголосився з пропозицією, що виготовлю на найближче засідання проект праці Ц.В.К., на що всі радо погодились. 14 жовтня ми знову зійшлися на засідання. Мій організаційний проект прийнято. Вирішено приступити до фактичної організації тих військових частин у Львові, в яких були українці, а край поділено на округи і вирішено для кожної округи створити Округну команду”⁵.

Певна плановість і цілеспрямованість у роботі ЦВК з’явилася тільки 14 жовтня. На цьому засіданні вирішено запросити на посаду організаційного референта Комітету політика й письменника Осипа Назарука. Але він від пропозиції відмовився. ЦВК змушений був реалізацію плану доручити 15 жовтня 1918 р. Д.Паліїву. До Першолистопадового Чину залишалось 16 днів. За цей час Центральний військовий комітет й особисто Дмитро Паліїв провели нелегку військово-організаційну роботу, яка в житті українського народу започаткувала нову революцію⁶.

Більшість дослідників вважають, що Військовий комітет, а особливо поручник Володимир Старосольський і підхорунжий Дмитро Паліїв, відіграв вагомий роль у підготовці Листопадового Чину. Зокрема, Д.Паліїв як організаційний референт Військового комітету підготував розгорнутий стратегічний план організації взяття влади на всій Східній Галичині. 30 жовтня Д.Паліїв провів таємну нараду з учнями старших класів гімназій – членами “Пласту”. 80 гімназистів виконували розвідувальні завдання Військового комітету в четвер, 31 жовтня 1918 р., а звіти про виконання подавали Д.Паліїву⁷.

Коли на ратушевій вежі Львова пробила четверта година, українські військові сили почали рух. О 7-й годині ранку пролунало: “Львів наш!” Над міською ратушею замайорів синьо-жовтий прапор⁸.

Михайло Гуцуляк згодом зауважить: “Віддаючи справедливість і правду історії, мушу тут ствердити, як наочний свідок вечора 31 жовтня 1918 р., що фактичним конструктором-архітектором Листопадового Чину був ніхто інший, як Дмитро Паліїв. Я смію ствердити, що якби не він, то хто знає, чи Листопадовий Чин був би відбувся, а якщо так, то чи був би вдався”⁹.

Дмитро Паліїв уважав Листопадовий Чин великим, але тимчасовим політичним успіхом галичан. Він визначив причини політичної невдачі (21–22 листопада) українців у Львові. На його думку, революція відбулася запізно. У другій половині жовтня з Польського королівства перекинуто до Львова тисячі польських легіонерів і членів різних явних і підпільних військових організацій, які створили кадри для польського повстанського війська, що почало битву за місто. Водночас політичний провід галицьких українців зволікав з повстанням, бо надіявся, що австрійський уряд у Відні добровільно передасть владу українцям, згідно з маніфестом цісаря Карла від 16 жовтня 1918 р. На площі св. Юра у Львові представники Української Націо-

нальної Ради 20 жовтня оголосили своє рішення творити українську державу. Однак чимало українських політиків бачили її майбутнє в складі австрійської федерації. У зв'язку із цим, Д.Паліїв зробив невтішний висновок: “Офіційна політика нації спочивала в руках людей австрійської орієнтації”¹⁰. Цих галицьких послів “австрійської орієнтації” Д.Паліїв критикує у вищезгаданих споминах.

Другу причину поразки Д.Паліїв убачав у тому, що, через свої великі втрати в минулому, легіон УСС був уже ослабкий для створення військового центру української революції в Австрії. “Можна сміливо твердити, – зазначає автор, – що на горі Лисоні й під Потуторами У.С.С. втратили майже весь свій актив, зовсім осиротіли... Листопадовий переворот відбувся без стрілецтва як організації”¹¹. І справді, ешелон УСС прибув із Чернівців до Львова аж 3–4 листопада, коли польські бойовики відбили в українців основні стратегічні об'єкти – залізничний вокзал, пошту, летовище. На думку Д.Паліїва, катастрофічного запізнення легіону до Львова можна було уникнути, якщо б стрілецтво діяло самочинно, отже, революційним шляхом¹².

Дмитро Паліїв робить висновок, що ЗУНР була короткочасним державним об'єднанням, оскільки місцевий політичний провід, який склався головно з інтелігенції, засвідчив невпевненість і нездатність до соборного державотворення в екстремальних умовах війни¹³. Він наголошує, що Листопадова національно-демократична революція не мала провідника, який повів би за собою народ до завершення того, що почато так блискуче 1 листопада. Президент Євген Петрушевич і частина Національної Ради в переломні листопадові дні були фактично поза революцією, у Відні; не пішов із урядом ЗУНР, який відступав наприкінці листопада, і прем'єр Кость Левицький; кілька разів мінялися в листопадові дні й командувачі молодих збройних сил. У зв'язку із цим, Д.Паліїв зазначав: “За 21 день боїв у Львові було аж трьох командантів армії. Що це означає? Що за мужем, що став би на чолі революції, щойно шукали... Наведені факти стверджують одну трагічну дійсність: не було на Західній Україні мужа, не було уособлення революції”¹⁴. Напевно, важко погодитися з такою категоричністю Д.Паліїва, але досвідчені тогочасні галицькі політики-посли й справді були не завжди здатні на кардинальні політичні кроки.

Після Листопадового перевороту Дмитро Паліїв увійшов до штабу західноукраїнських збройних сил, що в середині листопада трансформувалися в Галицьку армію – одну з кращих європейських армій того часу. Лише після форсування Збруча й договору з армією генерала Денікіна (17 листопада 1919 р.) вона стала називатися Українська галицька армія (УГА).

Начальна команда Галицької армії (до 8 листопада – Українська генеральна команда) була вищим органом керівництва збройних сил ЗУНР. Вона мала чітко визначену функцію – керувати бойовими діями армії в ході війни. Зрозуміло, що на початку свого існування НКГА мала невелику кількість старшин і спрощену структуру. Крім головного команданта та його заступника – начальника штабу отамана УСС Сеня Горука – до її складу увійшли референти: артилерійський, амуніційний, зв'язку, розвідки, харчування, санітарний, польової жандармерії, самохідний, обозний, поповнень і пресовий. Ці посади обійняли молоді галицькі старшини Іван Рудницький, Василь Панчак, Дмитро Паліїв, Петро Бубела та інші¹⁵.

Як уже зазначалося, Д.Паліїв рішуче відстоював соборний шлях державотворення ЗУНР, виступив за її злуку з УНР. Тому зрозуміло, що його обрали членом делегації Державного секретаріату, яка в грудні 1918 р. їздила до Фастова на попередні переговори про злуку, а також домовилася з Директорією УНР, щоб виділила на команданта Галицької армії досвідченого генерала й начальника штабу. Західноукраїнська делегація тоді повернулася з генералом Михайлом Омеляновичем-Павленком і полковником штабу Євгеном Мишковським, які 10 грудня 1918 р. обійняли ключові посади в Галицькій армії. Про поїздку на Наддніпрянщину Д.Паліїв опублікував “Жмут споминів. За генералами” у “Календарі Червоної Калини на 1935 рік”¹⁶.

Досліджуючи державотворчі можливості Галицької армії, він дійшов висновку, що її тимчасові перемоги (Вовчухівська операція, Чортківський наступ) пояснювалися ініціативою

кількох вищих старшин та енергією стрілецтва за відсутності теоретичних здібностей і практичного досвіду Начальної команди¹⁷.

Аналізує Д.Паліїв не лише героїчний (осінь 1918 – літо 1919 рр.), але й трагічний етап бойового шляху Галицької армії, коли під тиском переважаючих сил армії польського генерала Ю.Галлера (фактично сил Антанти) вона відступила за Збруч, а невдовзі, охоплена епідемією тифу, підписала договір зі збройними силами “білої” Росії. У статті “На чисту воду”, опублікованій у львівському “Літописі Червоної Калини” за 1930 р., четар Д.Паліїв, як колишній ад’ютант Начального вождя Української галицької армії генерала Мирона Тарнавського, намагається дослідити суперечливі заходи старшин, щоб вивести УГА “на чисту воду”. Цей “вихід” потрібний був УГА після договору з Добрармією генерала Денікіна, укладеного 17 листопада 1919 р. в Одесі. Автор називає цей договір “дивоглядним”, бо ж уклала його Начальна команда армії, що боролася за самостійність України, зі стороною, яка цю самостійність повністю заперечувала¹⁸.

На початку 1919 р. четар (військове звання в УСС та УГА) Дмитро Паліїв перейшов до команди II корпусу Галицької армії. Протягом усієї українсько-польської війни корпус (близько 7 тис. осіб) облягав серпом 15-тисячний гарнізон Львова, у зв’язку із чим отримав назву осадного. Він був сформований у січні 1919 р. на базі бойових груп “Схід”, “Старе Село” і “Наварія”. Його командиром призначено підполковника (з 1 лютого 1919 р. – полковника) Мирона Тарнавського. За плечима цього досвідченого військовика були служба в австрійській армії, російський фронт Першої світової війни, де командував 16-м піхотним полком, служба в легіоні УСС 1917 р. Як уже згадувалося, його незмінним ад’ютантом був четар УСС Дмитро Паліїв.

Власне після невдалого закінчення Чортківської операції влітку 1919 р. диктатор Західної області УНР Євген Петрушевич звільнив генерала О.Грекова з посади Начального вождя Галицької армії і призначив на цей пост вольового М.Тарнавського. Цю посаду він обіймав до 5 листопада 1919 р. Упродовж чотирьох місяців Д.Паліїв як ад’ютант Начального вождя був свідком трагічного відступу Галицької армії та її блискучого серпневого наступу на Київ. Як відомо, 15 липня 1919 р. Директорія УНР і диктатор Євген Петрушевич підписали постанову про влиття Галицької армії до армії УНР. Того ж дня Начальна команда, диктатор і весь уряд 30 УНР переїхали до Кам’янка-Подільського. Але й це об’єднання не спричинило суттєвих змін загальної військово-стратегічної ситуації українських армій, які змушені були воювати відразу на кілька фронтів.

2 серпня 1919 р. розпочався похід об’єднаних армій із метою звільнення української столиці. У нелегких боях було здобуто Фастів, Білу Церкву. Нарешті, 30 серпня українське військо вибило більшовиків із Києва. Відбулася урочиста зустріч галицького стрілецтва із С.Петлюрою. 31 серпня Добрармія Денікіна розпочала атаку околиць Києва й витіснила українське козацтво зі столиці. Протягом вересня 1919 р. українська армія протистояла на Поділлі червоноармійським частинам і Добрармії генерала Денікіна. Але в другій половині жовтня галицьке стрілецтво охопила епідемія плямистого тифу. Знесилена Галицька армія тоді розпочала свій трагічний марш на південь України. Лише в середині січня 1920 р. її бригади досягли Бірзули (північ Одеси), де розмістився штаб. Зрозуміло, що на той час армія мала жалюгідний вигляд¹⁹.

Перемир’я генерала Денікіна з Добрармією в листопаді 1919 р. завершило воєнну історію УГА. Хоча сама армія існувала ще п’ять місяців після перемир’я, вона вже не вела збройної боротьби проти ворогів України. За домовленістю з Прагою, галицькі бригади інтерновано в таборах і робітничих командах Чехословаччини (Йозефів, Німецьке Яблонне, Ліберці, Ужгород, Чоп). Однак Д.Паліїв вирішив повернутися в рідний край, який був окупований Польщею²⁰.

Отже, Д.Паліїв узяв активну участь у становленні українських військових формувань першої половини ХХ ст. – легіону УСС і Галицької армії. Він був одним з організаторів Листопадової національно-демократичної революції 1918 р. Визвольні змагання 1914–1920 рр. стали

для нього не лише військовим вишколом, але й школою політичної боротьби за незалежність і соборність України.

1. Гордієнко В. Листопад. Сходження на Голгофу (Історія УГА) / В. Гордієнко // Літопис Червоної Калини. – 1991. – Ч. 1. – С. 4–7.
2. Литвин М. Історія галицького стрілецтва / М. Литвин, К. Науменко. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 1989. – 230 с.
3. Макарчук С. А. Українська республіка галичан / С. Макарчук. – Львів : Світ, 1997. – 192 с.
4. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України; Ін-т Східно-Центральної Європи. – 1998. – С. 52.
5. Паліїв Д. Листопадова революція : з моїх споминів / Д. Паліїв. – Львів : [б. в.], 1929. – С. 25.
6. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на Західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину / М. Гуцуляк. – К. : Либідь, 1993. – С. 113.
7. Макарчук С. А. Українська республіка галичан... – С. 113.
8. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. ... – С. 40.
9. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на Західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину... – С. 98.
10. Паліїв Д. Листопадова революція : з моїх споминів... – С. 23.
11. Там само. – С. 24.
12. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців / О. Думін // Дзвін. – 1991. – Ч. 10. – С. 120.
13. Гордієнко В. Листопад. Сходження на Голгофу (Історія УГА). – С. 4.
14. Паліїв Д. Листопадова революція : з моїх споминів... – С. 24.
15. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. ... – С. 124–125.
16. Паліїв Д. Жмут споминів. За генералами / Д. Паліїв // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 рік. – Львів, 1934. – С. 40.
17. Там само.
18. Паліїв Д. На чисту воду. З моїх споминів / Д. Паліїв // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 6. – С. 17.
19. Макарчук С. А. Українська республіка галичан... – С. 42.
20. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на Західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. – С. 128.

В статті досліджується процес формування общественно-політичних поглядів Д.Палиїва на фоні соціально-економічної і політичної життя Західної України початку ХХ в. Показано його участь як організаційного референта в роботі Воєнного комітету во Львові, а також освіта військово-організаційна діяльність в період становлення Вооруженних сил ЗУНР і УНР 1918–1919 рр.

Ключевые слова: Дмитрий Палиив, Ноябрьская национально-демократическая революция, легион УСС, Галицкая армия, национально-освободительное движение.

The process of D.Paliiv's social and political views formation on the background of social, economic and political life of the Western Ukraine in the first half of the 20th century observes in this article. His participation as the organization referent in the works of the Military Committee in Lviv is shown and military activity during the period of WUPR and UPR Armed Forces formations 1918–1919 is described.

Keywords: Dmytro Paliiv, November national democratic revolution, Ukrainian Spiel Legion, Galician army, national liberation movement.

УДК 94 (477) “1919/1923”

Василь ФУТАЛА

**ПРАВОВЕ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ
СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (ЧЕРВЕНЬ 1919 – БЕРЕЗЕНЬ 1923 рр.):
РЕЗУЛЬТАТИ І ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

У статті проаналізовано праці українських і польських дослідників, присвячені дипломатичній діяльності еміграційного уряду ЗУНР, міжнародним аспектам східногалицького питання, політиці Польщі щодо української Галичини впродовж 1919–1923 рр. Автор виділив пріоритетні напрями конкретно-історичних студій, підсумував пошукову роботу вчених, окреслив коло недостатньо вивчених питань і вказав на перспективи подальшого дослідження наукової проблеми.

Ключові слова: історіографія, історіографічне джерело, ЗУНР, Східна Галичина, українське питання, анексія, антиокупаційний рух.

Перемога, здобута польським військом над армією ЗУНР у війні 1918–1919 рр., ще не вирішувала остаточної долі Східної Галичини й не означала, що цей край став частиною Польщі. Настав період складної дипломатичної боротьби еміграційного уряду Є.Петрушевича за визнання міжнародною спільнотою права східних галичан на самовизначення й утворення самостійної держави. Водночас розгорнувся активний опір західних українців польському окупаційному режиму, який наклав відбиток на подальший розвиток українсько-польських взаємин. Глибоке осмислення досвіду українських визвольних змагань 1919–1923 рр. є актуальною не тільки науковою, але й суспільно-політичною проблемою, яка понад 90 років привертає увагу дослідників та широкого загалу. За цей час опубліковано велику кількість різноманітної за жанром літератури, яка ще не стала об'єктом комплексного опрацювання в українській історіографії. Оглядово-аналітичні розвідки А.Панчука, Ю.Сливки та С.Макарчука¹ лише частково заповнюють прогалину в сучасному вітчизняному історіописанні. Тому мета статті – систематизувати процес накопичення історичних знань про правове та суспільно-політичне становище української Галичини від червня 1919 до березня 1923 рр., виявити провідні тенденції вивчення теми та накреслити шляхи подальших наукових пошуків.

Наявні історіографічні джерела можна умовно поділити на чотири основні групи. До першої належать праці переважно сучасників подій – галицьких і польських політичних діячів. До другої відносно роботи дослідників української діаспори. Третя – це твори українських і польських науковців періоду панування комуністичної ідеології. У четверту групу зібрано доробок сучасних істориків України й Польщі.

Уже на початку 1920-х рр. відомий юрист і державний діяч М.Лозинський дав оцінку правового становища Східної Галичини з погляду міжнародного права. У праці “Галичина в рр. 1918–1920” він потрактував рішення Ради десяти Паризької мирної конференції від 25 червня 1919 р. як таке, що було спрямоване на ліквідацію західноукраїнської державності². Вироблений Вищою радою Антанти проект “Статуту для Східної Галичини”, у розумінні автора, – це “насильство над волею українського народу”³. Розмірковування політика про альтернативні шляхи розвитку національної державності галицьких українців привели його до висновку, що в тогочасній геополітичній ситуації домагання від країн Антанти гарантій окремої Галицької Республіки було єдино правильним рішенням екзильного уряду ЗУНР. Позитивне розв’язання цього питання давало шанс у перспективі досягти “всеукраїнського державного ідеалу”, тобто “...визволити Галичину як найшвидше з-під окупації Польщі і зберегти її для України до того часу, доки сила української державности не зросте настільки, що державному з’єднанню українських земель ніщо не зможе стати на перешкоді”⁴. Питання державно-правового статусу ЗУНР на міжнародних конференціях порушили також О.Марітчак, О.Назарук і К.Левицький⁵.

У міжвоєнний період зроблено перші спроби охарактеризувати політичне становище українських земель під польською займанщиною та окреслити шляхи розв’язання українського питання. Описи насильств над населенням Східної Галичини знаходимо в деяких публікаціях

та особистих споминах, серед яких слід відзначити “Криваву книгу” у двох частинах, яку видав уряд ЗУНР у Відні. У підготовці цього видання брали участь уже згаданий М.Лозинський та поет П.Карманський. Перша частина – “Матеріали до польської інвазії на українські землі Східної Галичини 1918/1919 року” (1919 р.) подає свідчення про вбивства, скоєні без суду і слідства у 85 населених пунктах. Цілий розділ книги розповідає про знущання над інтернованими й полоненими, кількість яких становила близько 100 тис. У 1921 р. побачила світ не менш вражаюча друга частина “Кривавої книги” – “Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919–1920”, яка хронологічно й тематично розширила документальну розповідь про страждання поневоленої Східної Галичини. У передмові укладачі зазначили: “Коли б видати весь матеріал, яким розпоряджає Уряд, треба би на се томів, томів, якими перелякати саме пекло можна б”. Уміщені в новому виданні факти злочинів свідчать, що безчинства окупантів набирали все більших масштабів. Наприклад, протягом 1919 і 1920 рр. було інтерновано й заарештовано 460 священників⁶.

Окремої уваги заслуговують політичні погляди С.Томашівського. У фонді 368 ЦДІАЛ України знаходиться низка його неопублікованих статей, написаних у 1919–1921 рр. У працях “Декілька критичних зауважень про Статут Східної Галичини” та “Критика Статуту для Східної Галичини” С.Томашівський запропонував концепцію автономії українських земель у складі Польщі. У травні 1920 р. учений повернувся до ідеї Галицько-Волинської державності (праця “Мирний договір у Східній Галичині. Його умови і недоліки”). Проте зміна військово-стратегічного становища на польсько-радянському фронті й прелімінарний мир у Ризи (жовтень 1920 р.) вплинули на погляди історика. Він відмовився від пропонованої ним концепції Галицько-Волинської держави й ідеї федерації як таких, що втратили актуальність. У статтях “Перед весною у Східній Європі” та “Ризький мирний договір”, “Нотатки на полях” С.Томашівський аналізував політику Польщі щодо українських земель і пропонував добиватися національно-територіальної автономії для українців Польщі. Тобто, місце й роль українського питання в міжнародній політиці мали вирішальний вплив на еволюцію поглядів ученого. Невдовзі він став на консервативні позиції. Вірний своїм поглядам щодо реалізації права західних українців на самовизначення, історик у праці “Десять літ українського питання в Польщі” негативно поставився до тактики бойкоту українським політикумом виборів до польського парламенту 1922 р. На його думку, “вислід був такий, що між польською державністю і найбільшою і найважливішою масою української людності політична ізоляційна плита удержалася й далі, на цілих 5 літ”⁷.

Партійно-політична тематика знайшла відображення переважно в працях М.Лозинського та М.Стахів. Так, перший автор відтворив політичну боротьбу в таборі Української народно-трудової партії (УНТП) навколо концепції політичного статусу західноукраїнських земель. Із позицій еміграційного уряду ЗУНР він виступив проти ідеї автономії, закликав до боротьби за визволення Східної Галичини з-під влади Польщі та створення національної держави⁸. Інший відомий політик, чільний діяч Української радикальної партії (УРП) М.Стахів подав короткий нарис історії західноукраїнського соціалістичного руху, торкнувся проблеми міжпартійних стосунків, зробив порівняльний аналіз політичних програм провідних західноукраїнських партій. Автор наголосив, що тільки соціалісти-радикали проповідували “конечність організації власних сил”, а участь незначної частини політиків у виборах 1922 р. він розцінив як “невиданий випадок політичної капітуляції”⁹.

Українське питання перебувало в полі зору польських публіцистів, праці яких були забарвлені виразними політичними тенденціями. Представники ендецького напрямку С.Грабський, Р.Дмовський, Є.Гертих та ін., окреслюючи візію національної держави, пропонували – і як політичні діячі прагнули реалізувати – політику інкорпорації, відкритої колонізації та колонізації захоплених українських земель¹⁰. Натомість діячі пілсудського табору – Т.Голувко, Л.Василевський та ін. – бачили можливість асиміляції українців і залучення їх до співпраці з польською державою шляхом надання їм певних прав у рамках автономії в Східній Галичині й самоврядування на Волині¹¹. Найбільш відомий представник “українофілів” Т.Голувко, без сумніву, лукавив, висунувши тезу про неможливість утвердження української державності в цьому краї з огляду на чисельну меншість українців¹².

Загальна характеристика українського політикуму початку 1920-х рр. (короткі відомості про українських послів польського парламенту першої каденції, історію виникнення політичних партій та організацій, їхні програмні засади тощо) міститься в працях довідкового характеру Т. і В.Жепецьких¹³ та А.Белціковської¹⁴. У колективній роботі, підготовленій Відділом національностей Міністерства внутрішніх справ Польщі (на титул книги винесено псевдонім одного з авторів – З.Урбанський), з'явилася аналітична інформація про діяльність українських політичних сил. Не викликає заперечень сформульована в праці кінцева мета Української військової організації (УВО), однак помилковим є твердження, що перехід УНТП на автономістську платформу був “поважним успіхом польської державності”¹⁵.

У нечисленних працях істориків української діаспори побіжно відображена дипломатична діяльність еміграційного уряду ЗУНР, зроблені спроби дати правові й політичні оцінки позиції західних держав щодо українського питання. Так, С.Ріпецький дійшов правильного висновку, що рішення Ради послів країн Антанти від 14 березня 1923 р. “було потоптанням принципу президента Вилсона про самовизначення народів і суперечило виразним зобов'язанням Найвищої Ради супроти Галичини”¹⁶. М.Стахів звернув увагу на те, що Польща, не надавши Східній Галичині обіцяної автономії, по суті, втратила суверенітет над цією територією¹⁷. Подібну точку зору висловив С.Ярославин, який, крім того, торкнувся питання тимчасової радянофільської орієнтації Є.Петрушевича. На думку автора, “диктатор” “здійснив помилкову політичну акцію, яка була зовсім суперечна з його психологічною структурою, світоглядом та світосприйняттям”¹⁸.

Для іншої групи діаспорних дослідників пріоритетними були генеза й розвиток українського націоналістичного руху. У працях З.Книша, П.Мірчука, В.Мартинця, О.Навроцького та ін. з'ясовано питання про витоки Української військової організації (УВО), її завдання й тактику, наведено численні приклади боротьби військовиків проти польської влади¹⁹. При цьому П.Мірчук наголосив: якщо акції пасивного спротиву узгоджувалися з урядом ЗУНР, то форми активного опору УВО повністю перебрала на себе²⁰.

Для радянської історичної науки характерні певні особливості, зумовлені зміною суспільно-політичної ситуації в країні. Так, у 1960–1980-х рр., порівняно з попереднім історіографічним періодом, ширшим став доступ учених до архівних документів і міжвоєнної преси, у працях істориків поменшало войовничої риторики, урізноманітнилася тематика досліджень. Тоді було опубліковано немало праць, у яких, незважаючи на ідеологічні штампи, назагал обґрунтовано характеризувалася політика Польщі щодо Східної Галичини, аналізувалося ставлення країн Західної Європи до України та розв'язання східногалицького питання в 1919–1923 рр. Важливим є й те, що, розглядаючи Східну Галичину як міжнародну проблему, дослідники були змушені відмовитися від шаблонного терміна “так звана ЗУНР” і показати її керівників учасниками міжнародних договірних процесів, кваліфікувати еміграційний уряд Є.Петрушевича як суб'єкт міжнародної політики. Однак принципової переоцінки діяльності національно-державницьких сил не відбулося. Висвітлення подій у краї здійснювалося за такою схемою: з метою зберегти старі порядки та не допустити возз'єднання західноукраїнських земель з радянською Україною, “українська буржуазія” йшла на союз із “польською та західноєвропейською буржуазією”; соціальну природу національно-визвольної боротьби визначав “союз робітничого класу з трудящими верствами селянства”, а політичний зміст її сформулювала партія комуністів; боротьба робітників і селян за самовизначення краю і возз'єднання його з радянською Україною тісно перепліталася з їхньою класовою боротьбою²¹.

У повоєнній польській історіографії відбулася переоцінка національної політики Другої Речі Посполитої. А.Хойновський, а за ним і Р.Тожецький висунули тезу, що більшість українців опинилася у складі польської держави всупереч своїй волі²². Не втратили актуальності й інші висновки істориків народної Польщі. Аналізуючи “Закон про основи самоуправління, особливо у Львівському, Тернопільському і Станіславівському воєводствах” від 26 вересня 1922 р., І.Вершлер зазначив, що це “був хід у сфері закордонної політики з метою визнання східних кордонів і не мав реального значення для внутрішніх (українсько-польських. – В.Ф.) взаємин”²³. До елементів дипломатичної кампанії, покликаної забезпечити остаточне рішення

про приєднання Східної Галичини до Польщі, А.Хойновський відніс проведення загальних виборів 1922 р.²⁴.

Певний внесок у вивчення проблеми зробила С.Закс у дисертації, присвяченій міжнародним аспектам галицького питання аж до рішення Ради послів (частково опублікована в кількох статтях). Щоправда, не можна погодитися з поясненнями дослідницею причини згоди Англії на анексію Східної Галичини Польщею. В авторській інтерпретації поштовхом до такого кроку Лондона були “мізерність інтелігенції” та “низький рівень національної свідомості українців”²⁵. Тим самим С.Закс зігнорувала головні чинники, що зумовили анексію української території.

Т.Домбковський зосередив увагу на історії українського визвольного руху в Галичині, причому розглядав його розвиток у площині діяльності національно-державницьких сил. Автор із розумінням поставився до національних прагнень українців, однак на більше не спромігся: він не засудив дій польської влади на окупованих нею землях, не з’ясував справжніх причин поразки визвольних змагань західних українців, неправильно потрактував еволюцію українського національного руху, а історичну перспективу українців пов’язував лише з класовою державою²⁶.

М.Папежинська-Турек зробила спробу визначити розмах антипольських виступів у Східній Галичині. За її підрахунками, що базуються на архівних матеріалах, від січня 1922 до березня 1923 р. у краї відбулося 296 терористичних актів, у т. ч. 116 замахів і нападів, 150 підпалів, 30 випадків нищення ліній зв’язку²⁷. Ці дані суттєво відрізняються від тих, що подав Р.Тожецький. Не називаючи джерела інформації, він констатував, що влітку й восени 1922 р. було підпалено близько 2 300 об’єктів (фільварків, садіб колоністів, будинків адміністрації тощо)²⁸. Вірогідно, ця інформація запозичена ним із праці П.Мірчука, в якій не розкрито методики підрахунків²⁹. Принагідно зауважимо, що остання цифра фігурує і в працях сучасних українських істориків.

Після 1991 р. у материковій Україні відродилися традиції національної історичної науки. Звільняючись від марксистської ідеологічної парадигми, історики стали висвітлювати національне державотворення з наукових позицій, показувати суперечливий характер національно-політичного протиборства в Галичині в контексті загальноукраїнського та європейського історичного процесу. Перший узагальнюючий нарис історії ЗУНР опублікували науковці Інституту українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України³⁰, в якому проаналізовано передумови та уроки західноукраїнського державотворення, діяльність екзильного уряду ЗУНР. Поступово коло дослідників наукової проблеми розширилося. У 2001 р. побачило світ фундаментальне видання івано-франківських учених “Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія” (керівник авторського колективу О.Карпенко), у шостому й сьомому розділах якого висвітлено становище Східної Галичини впродовж 1919–1923 рр.³¹ Кардинально переглянув свої попередні погляди на події більш як дев’яносторічної давнини в національному регіоні Р.Симоненко – один з авторів п’ятого тому “Політичної історії України. XX ст.”³² Науковою компетентністю й аналітичністю відзначається історико-правове дослідження Б.Тищика³³, в якому простежується статус Східної Галичини в міжнародно-правових актах 1919–1923 рр. Різних аспектів дипломатичної діяльності ЗУНР торкалися М.Геник, О.Павлюк, І.Васюта, М.Гетьманчук, О.Бетлій, М.Литвин³⁴ та ін. Із найновіших ґрунтовних досліджень варто відзначити монографію І.Дацківа³⁵.

У сукупності названі історіографічні джерела всебічно розкривають еволюцію закордонної політики ЗУНР. Історики дійшли консолідованої думки, що зовнішньополітичні концепції галичан ґрунтувалися на врахуванні зовнішніх чинників і були вимушеною реакцією провладу ЗУНР на міжнародну ситуацію і політику великих і сусідніх держав. Геополітичні пріоритети від літа 1920 р. були спричинені крахом попередніх зовнішньополітичних орієнтирів Республіки, невирішеністю східногалицького питання. Змінилися стиль та форми ведення міжнародної діяльності еміграційного уряду ЗУНР. Якщо до цього дипломатія опиралася переважно на справедливість та намагання представити Східну Галичину як нейтрально налаштовану державу, то в 1920–1923 рр. вона стала прагматичнішою: тепер уряд розраховував на суперечності між великими державами та на їхню зацікавленість сировинними ресурсами Східної

Галичини. Проте надмірні сподівання проведу ЗУНР на міжнародні фактори в розв'язанні галицького питання виявилися нездійсненними, а відтак не сприяли консолідації політичних сил краю.

Новизна порушених і вирішених завдань характеризує також зміст спеціальних досліджень О.Красівського та М.Кугутяка. Так, перший автор зібрав значний фактологічний матеріал, який розширює наші уявлення про політику польського уряду, політичних партій та угруповань щодо української проблеми, розкриває структуру українського національно-політичного табору, його програми стосовно національного питання та ставлення до польської держави. Заслугою історика є також те, що він простежив місце й роль Греко-католицької церкви (ГКЦ) в українсько-польських стосунках. На його переконання, церква стала духовною основою національно-визвольного руху в Західній Україні³⁶.

М.Кугутяк зробив удачу спробу досягнути на фактологічному й теоретичному рівнях проблему українського національно-демократичного руху в першому повоєнному десятилітті. Досліджуючи участь УНТП у боротьбі за відродження української державності в 1919–1923 рр.³⁷, автор визначив зовнішньо- та внутрішньополітичні обставини, які вплинули на утвердження двох різних концепцій у середовищі трудовиків. Одна з них була спрямована на боротьбу за державну незалежність Східної Галичини як етап у відродженні соборної Української держави, а друга відображала нормалізаційно-автономістські настрої в крайовому провіді ЗУНР. Вартий уваги висновок ученого, що УНТП мала загальнонародний характер, вона зуміла об'єднати в національний фронт проти польського окупаційного режиму всі соціальні верстви українського суспільства.

Історики порушили, а подекуди й поглибили вивчення низки інших аспектів теми: ставлення української громадськості Галичини до польської держави в 1919–1923 рр. (С.Марчук, І.Васюта), діяльність українських політичних партій, їхні взаємини з екзильним урядом ЗУНР (І.Райківський, М.Геник, О.Зайцев, Т.Панфілова, М.Пікуляк), проблему консолідації українських політичних сил (М.Швагуляк, І.Соляр), зародження радянофільства в Західній Україні (О.Рубльов, О.Зайцев, І.Соляр), революційну діяльність УВО (А.Кентій, М.Ковальчук, О.Дарованець, В.Штокало).

У демократичній Польщі не відбулося суттєвих змін у поглядах істориків на українсько-польські стосунки означеного періоду. До позитиву треба віднести зважений підхід окремих дослідників (П.Журавський вель Граєвський, М.Мрочка, Я.Пісулінський) до висвітлення проблеми Східної Галичини на Паризькій мирній конференції³⁸. Однак інші принципи питання оцінюються з позиції польських державних інтересів. Зокрема, належність Східної Галичини до Польщі “обґрунтовується” вагомою, з їхньої точки зору, польською етнодемографічною присутністю в краї, особливо у Львові, низьким рівнем національної свідомості галицьких українців тощо. На думку Т.Ольшанського, останні не визнавали своєї належності до польської держави аж до 1923 р. “скоріше з формально-правової точки зору”³⁹.

Отже, аналізована проблема в різних соціокультурних умовах пройшла у своєму розвитку три головні етапи (1920–1930-ті, 1940–1980-ті й 1990-ті – 2000-ні рр.), кожен з яких позначений приростом наукових знань. Найбільших успіхів досягли вчені незалежної України. Добре вивченими на фактологічно-ілюстративному й теоретико-методологічному рівнях можна вважати питання, пов'язані з державно-правовим статусом ЗУНР на міжнародних конференціях, інкорпораційно-колонізаторськими заходами польської адміністрації, масовим антиокупаційним рухом українців, місцем і роллю ГКЦ у національно-визвольному русі тощо. Разом з тим, детального аналізу потребує українське громадське й економічне життя: відродження кооперативів, ремісничих закладів, відновлення роботи різних суспільних організацій та інституцій. Актуальним є вивчення т. зв. “ужиткової практики” і взаємин українського й польського населення в краї. Сьогодні бракує локальних досліджень визвольного руху на західноукраїнських землях. Бажано продовжити вивчення антипольських виступів на Волині, інспірованих “Закордотом”. У сучасній українській історичній науці ще не вироблено усталеного погляду на роль ліворадикальних сил у масовому антиокупаційному русі.

1. Панчук А. М. Зовнішня політика ЗУНР в історіографії / А. М. Панчук // Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Серія: Історія. – Івано-Франківськ, 2000. – Вип. 3. – С. 189–196; Сливка Ю. Етапи та головні напрями дослідження ЗУНР в українській історіографії / Юрій Сливка // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції / НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2000. – С. 3–9; Макарчук С. Концептуальні аспекти сучасної польської історіографії ЗУНР / Степан Макарчук // Там само. – С. 9–15.
2. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / Михайло Лозинський. – Відень : Український соціологічний інститут, 1922. – С. 150.
3. Там само. – С. 160.
4. Там само. – С. 227–228.
5. Марітчак О. Міжнародне положення галицької справи: (політ. огляд за останні роки) / Олександр Марітчак // Український скиталець. – Відень, 1923. – № 2. – С. 15–19; Назарук О. Галицька делегація в Ризі 1920 р.: спомини учасника / Осип Назарук. – Львів : Накладом Української Християнської Організації, 1930. – 169 с.; Левицький К. Дипломатична діяльність ЗУНР (1918–1923) / Кость Левицький // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1938. – № 11. – С. 3–4.
6. Кривава книга. Частина II. Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919–1920. – Відень : Видання Уряду Західно-Української Народної Республіки, 1921. – С. 235–241.
7. Томашівський С. Десять літ українського питання в Польщі / Степан Томашівський. – Львів : Накладом автора, 1929. – С. 16–17.
8. Лозинський М. За державну незалежність Галичини. Чому українська Галичина не може прийти під Польщу / Михайло Лозинський. – Відень : [s. n.], 1921. – 56 с.; його ж. З новим роком 1924. Теперішній стан будови Української Держави і задачі західно-українських земель. – Женева : Наклад автора, 1924. – 75 с.
9. Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях / Матвій Стахів. – Львів : Накладом Соймового Клубу УСРП, 1934. – С. 119–120.
10. Grabski S. Uwagi o bieżącej historycznej chwili Polski / Stanisław Grabski. – Warszawa : Nakl. Księgarni Perzyński, Niklewicz i S-ka, 1923. – 160 s.; tegoż. Z zagadnień polityki narodowo-państwowej. – Warszawa : Nakl. Księgarni Perzyński, Niklewicz i S-ka, 1925. – 132 s.; Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa / Roman Dmowski. – Warszawa : Nakl. Księgarni Perzyński, Niklewicz i S-ka, 1925. – 533 s.; Gertych J. O program polityki kresowej / Jędrzej Gertych. – Warszawa : Wydawnictwo “Patria”, 1932. – 145 s.
11. Hołówko T. Kwestia narodowościowa w Polsce / Tadeusz Hołówko. – Warszawa : Druk. “Robotnika”, 1922. – 38 s.; tegoż. Metody i drogi sanacji stosunków we Wschodniej Galicji i województwach wschodnich // Droga. – 1926. – № 6–7. – S. 46–55; tegoż. Minimalny program polityki polskiej we wschodniej Galicji i na tzw. “kresach” // Tam że. – 1924. – № 10. – S. 4–17; Wasilewski L. Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe / Leon Wasilewski. – Warszawa : [s. n.], 1934. – 146 s.
12. Hołówko T. Kwestia narodowościowa... – S. 27.
13. Rzepeccy T. Sejm i Senat 1922–1927 : podręcznik dla Wyborców / Tadeusz i Witold Rzepeccy. – Poznań : Wielkopolska Księgarnia Nakładowa K. Rzepeckiego, 1923. – 552 s.
14. Belcikowska A. Stronnictwa i związki polityczne w Polsce / Alicja Belcikowska. – Warszawa : Dom Książki Polskiej, 1925. – 1086 s.
15. Urbański Z. Mniejszości Narodowe w Polsce / Zygmunt Urbański. – Warszawa : Wydawnictwo “Mniejszości Narodowe”, 1932. – S. 28.
16. Ріпецький С. Українсько-польський процес, 1918–1923: перед світовим трибуналом / Степан Ріпецький. – Чикаго ; Нью-Йорк : Укр. публіц.-наук. ін-т, 1963. – С. 25.
17. Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. – Т. VI. – Кн. 2 / Матвій Стахів. – Скрантон : Українська науково-історична бібліотека, 1961. – С. 143.
18. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918–1923 роках / Сидір Ярославин. – Філадельфія : Накладом гуртка прихильників, 1956. – С. 78.
19. Див.: Книш З. Власним руслом : Українська Військова Організація від осені 1922 до літа 1924 року / Зиновій Книш. – Торонто : Срібна Сурма, 1966. – 184 с.; його ж. Начальна Команда УВО у Львові // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен : Вид. фундації імені Євгена Коновальця. – 1974. – С. 288–297; Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 1. 1920–1939 / Петро Мірчук. – Мюнхен ; Лондон ; Нью-Йорк : Укр. вид-во, 1968. – 639 с.; його ж. Євген Коновалець (у 20-річчя смерті). – Торонто : Вид. спілка “Гомін України”, 1958. – 107 с.; Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму / Володимир Мартинець. – Вінніпег : Вид. ПУН. На скитальщині, 1949. –

- LXXVI. – 349 с.; Навроцький О. Початки УВО у Львові / Осип Навроцький // Срібна Сурма. Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації. – 36. II : Початки УВО в Галичині. – Торонто : Срібна Сурма, [б. р.]. – С. 25–62.
20. Мірчук П. Нарис історії... – С. 26.
 21. Див.: Сливка Ю. Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення / Ю. Ю. Сливка. – К. : Наук. думка, 1973. – 253 с.; його ж. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – К. : Наук. думка, 1985. – 272 с.; Твердохліб В. Ю. Револуційно-визвольна боротьба трудящих Прикарпаття (1921–1939 рр.) / В. Ю. Твердохліб. – Львів : Вища школа, 1974. – 122 с.; Васюта І. К. Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні. 1921–1939 / І. К. Васюта. – Львів : Вища школа, 1988. – 175 с. та ін.
 22. Chojnowski A. Konsepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / Andrzej Chojnowski. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979. – S. 5; Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / Ryszard Torzecki. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1989. – S. 27.
 23. Werszler I. Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Hołówko: Życie i działalność / Iwo Werszler. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984. – S. 164.
 24. Chojnowski A. Op. cit. – S. 30.
 25. Zaks Z. Galicja Wschodnia w polskiej polityce zagranicznej (1921–1923) / Zofia Zaks // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały. – Warszawa, 1971. – T. 8. – S. 25.
 26. Dąbkowski T. Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923 / Tadeusz Dąbkowski. – Warszawa : Instytut Krajów Socjalistycznych, 1985. – 322 s.
 27. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926 / Mirosława Papierzyńska-Turek. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1979. – S. 130.
 28. Torzecki R. Op. cit. – S. 62.
 29. Див.: Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 28.
 30. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів : Інститут українознавства НАНУ; Вид. фірма “Олір”, 1995. – 368 с.
 31. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / [кер. авт. кол. й відп ред. О. Карпенко]. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. – 628 с.
 32. Політична історія України. XX століття : у 6 т. / [редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін.]. – К. : Генеза, 2002 – Т. 5 : Українці за межами УРСР (1918–1940) / [кер. тому В. П. Трощинський]. – К., 2003. – С. 351–467.
 33. Тищик Б. Й. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права / Б. Й. Тищик. – Львів : Тріада плюс, 2005. – 392 с.
 34. Генік М. Зрада Ради Амбасадорів / Микола Генік // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1993. – № 1/2. – С. 10–12; Павлюк О. В. Східна Галичина в європейській політиці 1918–1919 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / О. В. Павлюк. – К., 1993. – 21 с.; Васюта І. Анексія Східної Галичини Польщею: міжнародні аспекти історії її здійснення у 1919–1923 рр. / Іван Васюта // Вісник Львівського університету. Серія: історична. – Львів, 1996. – Вип. 31. – С. 56–66; Гетьманчук М. П. Дипломатична діяльність уряду ЗУНР під час радянсько-польських мирних переговорів у Ризі 1920 року / М. П. Гетьманчук // Військово-науковий вісник. – Львів, 2001. – Вип. 3. – С. 23–30; Бетлій О. В. Українське питання в міжнародних відносинах Центральної Європи 1919–1929 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / О. В. Бетлій. – К., 2003. – 19 с.; Литвин М. Зовнішньополітичні орієнтири ЗУНР (Геополітичний простір ЗУНР та її зовнішньополітичні орієнтири) / Микола Литвин // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 17 : Українсько-польсько-білоруське сусідство: XX століття. – Львів, 2008. – С. 106–115.
 35. Дацків І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. : монографія / І. Б. Дацків. – Тернопіль : Астон, 2009. – 519 с.
 36. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: проблеми взаємовідносин / Орест Красівський. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – С. 249.
 37. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929). Т. 1. / Микола Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 141–255.
 38. Żurawski vel Grajewski P. P. Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919 / P. P. Żurawski vel Grajewski. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe “Semper”, 1995. – 128 s.; Mrocza L. Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923 / Ludwik Mrocza. – Kraków : Wydawnictwo Naukowe WSP, 1998. – 219 s.; Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923 / Jan Pisuliński. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. – 445 s.
 39. Olszanski T. A. Zarys Historii Ukrainy w XX wieku / Olszanski Tadeusz Andrzej. – Warszawa : Wydawnictwo “Solidarni”, 1990. – S. 94.

В статье проанализированы работы украинских и польских исследователей, посвященные дипломатической деятельности эмиграционного правительства ЗУНР, международным аспектам восточногалицкого вопроса, политике Польши по отношению к украинской Галиции на протяжении 1919–1923 гг. Автор выделил приоритетные направления конкретно-исторических исследований, подвел итог поисковой работы ученых, очертил круг недостаточно изученных вопросов и указал на перспективы дальнейшей разработки научной проблемы.

Ключевые слова: историография, историографический источник, ЗУНР, Восточная Галиция, украинский вопрос, аннексия, антиоккупационное движение.

The article analyzes the work of Ukrainian and Polish scholars on the diplomatic activities exile government WUPR, international aspects of the easterngalician question, the policy of Poland in relation to the Ukrainian Galicia during the years 1919–1923. The author considers the priority areas the concrete historical research, summed up the exploratory study scientists, outlined the range not received adequate study of questions and the pointed the prospects further development of scientific problem.

Keywords: historiography, historiographical source, WUPR, Eastern Galicia, the Ukrainian question, annexation, anti-occupation movement.

УДК 94 (477.83/.86) “1920–1921”

Тамара ГАЛИЦЬКА-ДИДУХ

СХІДНОГАЛИЦЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО НА РИЗЬКІЙ МИРНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ 1920–1921 рр.

У статті проаналізовано діяльність східногалицьких делегацій на Ризькій мирній конференції (1920–1921 рр.). Висвітлено заходи делегації ЗУНР, очоленої К.Левицьким, спрямовані на недопущення анексії Східної Галичини Польщею під час радянсько-польських переговорів 1920 р. Обґрунтовано тезу, що політика польської влади на окупованих теренах, а також її позиція щодо східногалицького питання на мирній конференції – вимога зняти з обговорення проблему Східної Галичини залишали політичному керівництву ЗУНР на Ризькій конференції єдиний шлях – переговори з радянською делегацією. На зустрічах східногалицьких делегатів з радянськими представниками було досягнуто угоди про створення єдиного галицького представництва ГСРР і ЗУНР. Доведено, що уряд РСФРР використовував західноукраїнські делегації (як ЗУНР, так і ГСРР) для тиску на польську сторону задля якнайшвидшого підписання миру. Стверджено, що делегація УСРР, єдина з українських делегацій, що отримала статус офіційного учасника Ризької конференції, не відіграла самостійної ролі на переговорах, повністю підпорядковуючись директивам Москви. Тому східногалицьке питання, як і українське, на Ризькій мирній конференції фактично розглядали й вирішували представники радянської Росії та Польщі.

Ключові слова: Східна Галичина, конференція, ГСРР, уряд РСФРР, українське питання.

Протягом історичного розвитку на українській землі вирішувалися долі народів і цілого континенту, ці території завжди були в епіцентрі *Campus Martius* (Поля битви) двох культур: європейської й азійської. “Якщо архетипним героєм сьогоденної Європи є Одисей, то архетипним героєм сьогоденної Євразії є Чингізхан. Мандрівник проти Номада. Будівник проти Руйнатора. Ординська навала не є подорожжю. Це не спроба вивчити світ, не маніакальна одисеєва цікавість до невідомих земель, не пошук Ясоном Золотого Руна. Це навала зі Степу – без концепції повернення. Це нищення всього живого на своєму шляху – всього, що непридатне для харчування. Все, що не з’їдене і не знищене, має бути підкорене. Основний критерій – сила, здатність убивати, а не будувати”¹.

Сучасні події демонструють прагнення Російської Федерації переглянути результати закінчення “холодної війни” і відновити роль “світової держави”, яку вона мала у форматі Радянського Союзу. Контроль над Україною дозволить російській владі чинити ключовий вплив на всі європейські процеси й установити світове лідерство. У цій ситуації Україні треба

розраховувати лише на власні сили, а на визначальну роль Заходу у врегулюванні цього конфлікту сподіватися не доводиться. Здатність відстояти власну гідність і незалежність надасть Україні роль “стрижневої країни”, навколо якої мають об’єднатися цивілізаційно близькі їй держави².

Дипломатична боротьба навколо східногалицької проблеми на Ризькій конференції відображала гостроту суперечностей між урядами ЗУНР, радянської Росії й Польщі щодо вирішення цього питання. Під час ризьких переговорів делегації ЗУНР й УНР не спромоглися об’єднати зусилля для спільного захисту української державності та національних інтересів.

Мета статті – висвітлити діяльність східногалицьких делегацій на Ризькій мирній конференції. Започаткували її вивчення безпосередні учасники Ризької конференції та її сучасники. Ці роботи здебільшого виконані на підставі спогадів, а на їхній загальній спрямованості позначилися партійні й особисті позиції авторів (С.Шелухін, М.Лозинський, О.Марітчак та ін.). У спогадах заступника голови східногалицької місії О.Назарука відображені діяльність делегації ЗУНР у Ризі, зміст урядових інструкцій, які вона отримувала, контакти з радянськими представниками, тексти офіційних заяв. Радянські історики через цензурні обмеження не могли об’єктивно висвітлювати зазначену проблему (Ф.Зуєв, Р.Симоненко, Ю.Сливка та ін.). На противагу радянській історіографії українські історики в еміграції (І.Кедрин, І.Нагаєвський, В.Верига, С.Ярославин, А.Бедрій та ін.) трактували переговори як “другий Андрусів”, за яким Польща та радянська Росія здійснили черговий переділ українських земель. Вузькість джерельної бази була причиною помилок і неточностей у працях українців за кордоном, які стосувалися процесу радянсько-польських мирних переговорів й укладених на конференції документів. Серед сучасних дослідників проблеми назвемо О.Карпенка, О.Красівського, М.Гетьманчука, С.Кульчицького, М.Геника, М.Литвина та К.Науменка, Д.Скляренка.

У 1919–1920 рр. державно-правовий статус Східної Галичини залишався невирішеною загальноєвропейською проблемою. За міжнародними договорами Східна Галичина не входила в етнічні й політичні кордони польської держави. Польща отримала статус тимчасового військового окупанта цього краю, на територію якого поширювався суверенітет країн Антанти. Неврегульований характер проблеми Східної Галичини створював умови для її актуалізації в процесі радянсько-польських мирних переговорів 1920–1921 рр.

До Риги прибули чотири українські делегації: від Української Народної Республіки, Західно-Української Народної Республіки, Української Соціалістичної Радянської Республіки й Галицької Соціалістичної Радянської Республіки. На цей час в Україні поруч існували Директорія УНР і Раднарком УСРР, УНРада ЗУНР і Галревком ГСРР. Фактична ж влада зосереджувалась у руках уряду УСРР, оскільки східногалицький політичний провід перебував у Відні. На кінець вересня 1920 р., унаслідок військової поразки, перестав існувати Галревком, а Директорія в листопаді 1920 р. разом з Дієвою армією УНР відступили на польську територію.

До складу делегації від ЗУНР на Ризьку конференцію увійшли: К.Левицький, О.Назарук, Є.Брайтер і Л.Мишуга. Включення до складу західноукраїнського представництва відомих галицьких політиків свідчило, що уряд ЗУНР надавав важливого значення роботі Ризької конференції. 8 вересня 1920 р. Є.Петрушевич надіслав Костеві Левицькому офіційного листа, у якому просив очолити делегацію і “виїхати негайно у Ригу... в цілі збереження прав Галичини на її політичну незалежність і територіальну цілість шляхом переговорів з компетентними чинниками мирної конференції та в разі потреби – прилюдних заяв”³. 13 вересня 1920 р. делегація ЗУНР зареєструвалась у Берліні: її головою було призначено К.Левицького, заступником – О.Назарука⁴.

Наступного дня делегація отримала від Є.Петрушевича таємну інструкцію. Уряд ЗУНР на підставі права націй на державне самовизначення, а також, зважаючи на те, що східногалицьке питання залишалося нерозв’язаною міжнародною проблемою, поставив завдання перед галицькою делегацією – перешкодити Польщі домогтися на Ризькій конференції анексії Східної Галичини: “Не допустити до того, щоб Галичина була силою мирового трактату між Польщею і Росією–Україною признана в цілості або часті Польщі”⁵. На випадок, якщо Польща домагатиметься анексії Східної Галичини, галицькій делегації доручалося наполягати на тому, що “полагодження галицької справи одиноко компетентна вирішити західноєвропейська

мирова конференція при участі галицького уряду” й оголосити протест проти порушення права галицького народу на самовизначення. Є.Петрушевич також вважав, що в разі рішення Ризької конференції про анексію Східної Галичини Польщею участь галицької делегації в її роботі негативно позначиться на вирішенні галицької справи на міжнародній арені. Тому діяльність західноукраїнської делегації мала обмежитися роз’ясненням позиції і домагань уряду ЗУНР у ризькій пресі⁶. У листі С.Витвицькому від 24 вересня Є.Петрушевич підкреслював: “Я переконаний, що поляки не допустять до вирішення нашої справи у Ризі в нашу користь, тоді остаточне вирішення її верне знову до Антанти, а ся послідня, не виймаючи Англії, не забула би нам нашого уділу в Ризькій конференції і що вийшло би лише в користь поляків”⁷.

Щоправда, самі галицькі делегати вважали, що їхня офіційна участь у конференції не виключатиме залучення представників Східної Галичини до майбутнього міжнародного форуму. Власне, у цьому напрямі делегація вимагала відповідних змін в інструкції⁸. Але Є.Петрушевич наполягав на своєму й у листі до С.Витвицького від 4 жовтня 1920 р. зазначав: “Я був і є проти поширення тих повноважень в напрямі делегацією бажаним. Делегація і Ви виходити з заложення, що сам факт уділу в конференції як рівнорядний чинник, мусів би принести нам важливі політичні користи. Но чи нас запрошено до конференції?.. Польща, зміряючи до інкорпорації нашого краю, не згодилася б ніяк допустити її до конференції... і Росія, що відносно нас станула на становищі плєбісциту, правдоподібно також на се би не згодила”⁹.

Принциповим в інструкції є той факт, що Є.Петрушевич доручав делегатам ЗУНР “увійти у контакт з російсько-українською [делегацією] та приєднувати її до ідеї повного визволення Галичини з-під польського панування”¹⁰.

Зауважимо, що ідея переговорів між представниками радянських республік і ЗУНР не була новою. Ще в 1919 р. з такою ініціативою виступив Раднарком УСРР. 7 травня 1919 р. він надіслав до Станіслава ноту урядові ЗУНР, у якій висловив готовність не вести бойові дії на території Східної Галичини за умови припинення галичанами ворожих акцій проти радянської республіки. Раднарком пропонував прийняти демаркаційну лінію – державний кордон по ріці Збруч¹¹. Одночасно уряд УСРР доручив В.Антонову-Овсієнку, В.Затонському й О.Шумському розпочати з галичанами переговори про постачання їх зброєю за умови повного розриву з Петлюрою, реорганізації Галицької армії, повернення до радянської України майна, яке було евакуйоване з Галичини за розпорядженням С.Петлюри, пропуску радянських військ у Румунію¹². Однак уряд ЗУНР навіть не відповів на ці пропозиції.

О.Назарук згадував про ще одну спробу радянського керівництва порозумітися з урядом ЗУНР. У липні 1919 р. Раднарком УСРР пропонував Є.Петрушевичу укласти союз на умовах: 1) порвати із С.Петлюрою; 2) відкликати з його армії січових стрільців Є.Коновальця; 3) створити спільну армію зі збереженням автономії УГА й невтручанням у внутрішні справи ЗУНР¹³. Деякі галицькі політики розглядали можливість союзу із більшовиками, “аби тільки відбити Галичину і Західно-українські землі від Польщі і інших окупантів”¹⁴. Проте західноукраїнський політичний провід не пішов на переговори з більшовиками й дотримувався попереднього курсу орієнтації на Антанту.

На 1920 р. воєнно-політична ситуація в Східній Європі суттєво змінилася. Зумовлений союзом УНР з Польщею розрив між Директорією та урядом ЗУНР призвів до того, що українські делегації на Ризькій конференції шукали підтримки в протилежних сторін. Курс Польщі на інкорпорацію Східної Галичини, а також антиукраїнська політика польської влади на окупованих теренах залишали політичному керівництву ЗУНР на Ризькій конференції єдиний шлях – переговори з радянською делегацією. Зауважимо, що ставлення до радянських Росії й України в Східній Галичині було більш поміркованим, ніж до Польщі. Так, улітку 1920 р. син Диктатора ЗУНР А.Петрушевич у листі до Г.Микитея писав: “Виключно мілітарним успіхам Червоної армії завдячуємо, що взагалі заговорено про Східну Галичину, як про отверте міжнародне питання. Если большевики будут побиты, нам знову останеться один вихід – угода з поляками”¹⁵.

Заяви радянського керівництва про визнання права націй на державне самовизначення викликали в урядових колах ЗУНР надію на підтримку з його боку на Ризькій конференції прагнень східногалицького населення до незалежного існування. Обґрунтовуючи цю ідею,

К.Левицький зауважував: “Польща завше загрозувала нам у наших життєвих естєв: винищуванням українського народу, злобним підриванням економічних основ життя українських народних мас та загрозою всякого культурного і політичного розвою українського народу. Росія ніколи не загрозувала нам у такій мірі”¹⁶.

На думку керівника закордонної політики ЗУНР С.Витвицького, коли б “Галичину займили большевики, наша державність була би далеко скорше визнана і зреалізована”¹⁷. Своєю чергою, “Український Прапор” від 15 серпня 1920 р. стверджував: “Отже силою більшовицьких мілітарних побід отся польська окупація фактично уступає – відживає наше старе державне право і таки буде ділом нашого народу отсе своє право фізично за собою закріпити, а рівно з тим – постаратися о визнання його перед ареною цілого цивілізованого світу”¹⁸. А у звіті Міністерства закордонних справ УНР із цього приводу зазначалося: “Відношення галицького українського населення до більшовиків сприятливе. Впевнені [галичани. – Т.Г.-Д.] в тому, що більшовики є вірними союзниками самостійної Радянської України, яка одна тільки звільнить Галичину від польського ярма та інших бід”¹⁹.

Більше того, у східногалицьких політичних колах у той час обговорювалася ідея входу Східної Галичини до радянської України. Для консультацій із цього питання до Риги мав приїхати лідер галицьких соціал-демократів С.Вітик, але через взаємну недовіру ця ідея так і не реалізувалася. Планувався також приїзд до Риги делегації громади Східної Галичини на чолі з доктором Гельбером, яка повинна була об’єднатися з делегацією К.Левицького. “Противник мого противника хоч і не мусить бути моїм приятелем, все-таки є противником мого противника”²⁰, – так пояснював позицію західноукраїнської делегації в Ризі О.Назарук.

Ще 13 вересня О.Назарук і Л.Мишуга звернулися до німецьких більшовиків з метою, “щоби вплинули на більшовицьку мирну делегацію в Ризі, що вона при переговорах з поляками стояла на становищі державної самостійної Східної Галичини”²¹. Затримавшись у Штетині, галицька делегація надіслала на адресу президії Ризької конференції попередження про своє запізнення. У цьому документі йшлося про неминучість порушення на конференції східногалицького питання, яке “найбільше цікавить населення тої території, котра становить там переважаючу більшість і рішуче домагається незалежної Галицької держави”²². Тому галицькі делегати вимагали, аби доля Східної Галичини не вирішувалася без їхньої участі й аби при розгляді цього питання насамперед було враховане право народу на самовизначення²³. Цю депешу польська делегація перехопила й приховала її від президії конференції. Згодом галичани передали її членові радянської делегації Д.Мануїльському.

21 вересня 1920 р., прибувши до Риги, галицька місія опублікувала ноту “До президії Мирової конференції в Ризі”. У ноті повідомлялося про створення на терені Східної Галичини 19 жовтня 1918 р. самостійної української держави, яку, виходячи з імперіалістичних цілей, Польща окупувала в ході воєнних дій. Далі спростовувалися навмисне поширювані польською адміністрацією чутки про прагнення східногалицького населення до злуки з Польщею. Галицькі делегати перелічували фактори, які, на їхню думку, засвідчували право українського народу в Східній Галичині на самовизначення, а саме: 1) етнографічний, статистичний та історичний; 2) існування державності після розпаду Австро-Угорщини; 3) збройна боротьба західноукраїнського народу проти агресії Польщі за самостійне існування; 4) відсутність у польського уряду прав на Східну Галичину, тимчасовий характер його уповноважень на окупацію²⁴.

На підставі цих аргументів галицька делегація наполягала на визнанні ЗУНР, бо “всяке інше вирішення державної долі Східної Галичини проти вже виявленої волі населення було б яскравим потоптанням загально признаного права самовизначення”²⁵.

У ноті східногалицької делегації на адресу Ризької конференції від 28 вересня зазначалося: “Мирові переговори, які тут розпочалися мають означити границі між Польщею, Росією й Україною. Одначе цієї цілі не дасться досягнути без розв’язання питання про державно-правну будучність Східної Галичини”. Оскільки найбільше зацікавлення у вирішенні цього питання мало населення Східної Галичини, яке домагалось самостійності східногалицької держави, то представники ЗУНР вимагали, “щоби без нас не порішувано судьбу Східної Галичини”²⁶.

Поява галицької місії в Ризі викликала занепокоєння польської делегації. На думку її голови, “допущення Левицького в якості представника уряду Східної Галичини привело би до падіння нинішнього кабінету у Варшаві”. В інформації для МЗС Польщі Я.Домбський зауважував: “Наш протест в справі Галичини прийнято мовчки. Ми зігнорували вручений нам протест, підписаний К.Левицьким, Брайтером й ін., що вимагав незалежної східногалицької держави”²⁷. Польське прес-бюро виступило із заявою: “З нагоди повідомлення ризьких часописів, що до Риги прибула делегація України з Костем Левицьким і комуністом Брайтером на чолі, бюро преси Польської мирної делегації повідомляє, що ці особи нікого не репрезентують”. Пояснювалося це тим, що “існує дві України: Петлюри і Павленка й радянська Україна Раковського”, а “третя Україна германофіла Петрушевича, який розсварився з Петлюрою і прислав до Риги делегацію Левицького, є звичайною вигадкою”²⁸. Ця заява промовисто ілюструвала позицію Польщі на ризьких мирних переговорах: усунути з порядку денного конференції східногалицьку проблему й не допустити до офіційної участі в її роботі галицьких представників.

1 жовтня 1920 р. делегація ЗУНР надіслала ноту-відповідь, у якій зазначила, що уряд УНР “ніколи не заключав з польською державою миру стосовно Східної Галичини”²⁹, а східногалицька делегація на конференції є повноправним представником цього краю.

Міжнародна діяльність західноукраїнського політичного проводу в той період активізувалася. Так, Л.Цегельський отримав повноваження представляти інтереси ЗУНР перед урядом США. У листі до нього Є.Петрушевич зазначав: “Сучасний мент є для нас майже переломовий, і ми мусимо ще раз з’ясувати наші національні і державні домагання... Слово З’єднаних держав може сильно заважити на теренах цього суду”³⁰. У вересні 1920 р. представник ЗУНР у Празі С.Смаль-Стоцький вів переговори з Є.Бенешем, переконуючи його в доцільності існування самостійної Галичини як члена “малої Антанті”. Є.Бенеш, за даними С.Смаль-Стоцького, “не вірить, щоб мирові переговори в Ризі скінчилися миром, і перед його очима стає вже нова конференція всіх народів Сходу Європи або влад, які повстали в революції”³¹. В успіху Ризької конференції й у можливості скликання Лондонської конференції сумнівався також керівник закордонної політики ЗУНР С.Витвицький, про що згадував у листі до львівської делегації УНРади³².

2 жовтня 1920 р. К.Левицький зустрівся з головою англійської місії Талентом. Але очікуваної підтримки голова зунрівської делегації не отримав. Англійський посол зауважив, що “тепер Англія не може на поляків натискати”³³. За повідомленням польського дипломата в Лондоні, англійський уряд надалі підтримував контакти з Є.Петрушевичем, однак серйозних кроків у східногалицькому питанні не здійснював, обмежуючись прийняттям меморандумів і розмовами з представниками ЗУНР³⁴. Аналізуючи позицію французького уряду в цьому питанні, Є.Сапега зазначав, що Франція “сприятиме, щоб до нас відійшла Галичина”³⁵.

Східногалицьку проблему неодноразово порушувала тогочасна західноєвропейська преса, яка, передусім, акцентувала увагу на небезпеці для Європи, коли б “Східна Галичина дістала прилучення до Світівської України”³⁶. 30 вересня 1920 р. “Daily Telegraph” відзначала, що в такому разі Східна Галичина “була би для Росії брамою для нападів на Європу”³⁷.

У цей час галицькі делегати на підставі інструкції Є.Петрушевича не домагались офіційної участі в роботі Ризької конференції. В інтерв’ю латвійській пресі К.Левицький так виклав основні напрями діяльності делегації ЗУНР у Ризі: “Делегація не зверталася з проханням про допущення її до мирних переговорів. Ми хочемо слідкувати за ходом подій і виявити собі ставлення обох делегацій до східно-галицького питання, а при необхідності виявити прагнення східногалицького народу”³⁸. Дещо по-іншому завдання делегації в Ризі сформулював у прес-бюлетені представництва ЗУНР у Парижі від 1 жовтня 1920 р. А.Петрушевич: “Її ціллю є: 1) перепинити польсько-російський договір, який постановляв би прилучення Східної Галичини до Польщі; 2) боронити право самостійности Західної України. Така формуляція не може образити ні большевиків, ні Антанту”³⁹.

Як уже відзначалося, делегація ЗУНР насамперед розраховувала на підтримку радянської сторони. Ще зі Штетина за підписом Є.Брайтера на адресу Д.Мануїльського надійшла телеграма, у якій повідомлялося про приїзд делегації від ЗУНР⁴⁰. А відразу після при-

буття до Риги галицькі делегати повідомили про це А.Іоффе й Д.Мануїльського⁴¹. Із цього приводу у звіті делегатів УСРР зазначалося: “Представники цього буржуазного уряду прийшли до нас – представників Радянської України, щоб знайти у нас захист своїх інтересів”⁴².

Довіреною особою Є.Петрушевича в налагодженні відносин з більшовицькими делегатами був Є.Брайтер. Голова радянської делегації А.Іоффе в донесенні в наркомат закордонних справ РСФРР характеризував його так: “Це більш чи менш своя людина, соціал-патріот, не дуже поганого зразку... особа, на яку можна тут вплинути”⁴³.

Однак на конфіденційній зустрічі з Є.Брайтером А.Іоффе, виконуючи вказівку В.Леніна давати Польщі “максимальні поступки аж до лінії по р. Шара, Огінського каналу, річках Ясельда і Стир і далі по державному кордону між Росією і Східною Галичиною”⁴⁴, заявив: “Хто знає, чи ми й половини України не відступили б Польщі за мир, бо не можемо воювати з цілим світом”⁴⁵.

Про зацікавленість радянського уряду Росії східногалицькою проблемою свідчить телеграма В.Леніна А.Іоффе, у якій голова Раднаркому РСФРР вимагав проаналізувати “питання про Литву, Білорусію, Східну Галичину”. Звітуючи про позицію польської делегації в східногалицькому питанні, А.Іоффе повідомив: “На Україну поляки не претендують, а з території Галичини Польща претендує тільки на західну Галичину з її нафтовими промислами”⁴⁶. Однак насправді польський уряд домагався анексії всієї Галичини.

Аналізуючи позицію радянської делегації в східногалицькому питанні на Ризькій конференції, О.Назарук у звіті зазначав: “Большевики домагаються плебісциту для Галичини по заключенню мира для себе”⁴⁷. За таких умов контакти між радянськими й зунрівськими делегатами тривали. Так, 27 вересня на зустрічі галицьких парламентарів з представником радянської України Д.Мануїльським останній заявив, що “ми розходимось принципово, але тактично можна йти разом”⁴⁸. Радянські делегати намагалися використати галицьких послів для компрометації делегації УНР. Зокрема, Д.Мануїльський пропонував галицьким делегатам опублікувати ноту, спрямовану проти С.Петлюри й Варшавської угоди. Але, за свідченням О.Назарука, західноукраїнські делегати “рішуче відмовили”⁴⁹. “Виходить, – коментував цю ситуацію К.Левицький, – що становище большевиків [на мировій конференції] таке слабе, що навіть нас потребують і хочуть виграти нас проти Петлюри”⁵⁰.

На зустрічах східногалицьких делегатів з радянськими представниками була досягнута угода про створення єдиного галицького представництва ГСРР і ЗУНР. Таку пропозицію А.Іоффе висловив ще 22 вересня 1920 р.: “Я вважаю, що потрібно спробувати перетягти цих панів на нашу сторону і з наших галичан спільно з цими створити нібито Галицьке представництво”⁵¹. Уряд РСФРР будував свій розрахунок на тому, що Східна Галичина, інтереси якої на загальноєвропейських форумах представляв уряд ЗУНР, була об’єктом міжнародної політики, тому вимога спільним галицьким представництвом самостійності цього краю набувала б законних підстав. При цьому під самостійністю Східної Галичини більшовицьке керівництво розуміло міжнародне визнання ГСРР. Але цей проект так і не був реалізований. Вирішальну роль тут відіграло те, що ГСРР проіснувала лише до 21 вересня 1920 р., коли наступ польських військ змусив Галревком і його місцеві органи разом із Червоною армією відступити до р. Збруч. Тобто делегати від ГСРР представляли державу, уряд якої не мав фактичної влади в краю.

Звісно, радянська сторона упереджено ставилася до зунрівських делегатів як до представників буржуазної держави, постійно представляла західноукраїнський уряд як вияв сторонньої інтриги. Так у телеграмі до А.Іоффе Г.Чичерін зазначав, що “поява його (Є.Петрушевича. – Т.Г.-Д.) представників у Ризі напевно не пройшла без участі англійців. Ця делегація повинна виступати проти Польщі, хоча не має ніяких прав вважати себе виразниками галицького народу”⁵². Повноправним репрезентантом західноукраїнського населення радянське керівництво намагалося представити Галревком. Останній, своєю чергою, у ноті до урядів Польщі, РСФРР і УСРР підкреслював: “Польща з дрібно-буржуазним урядом Галичини – ті льокаї париського капіталу довели Галичину до руїни”⁵³.

Не відповідало інтересам радянської Росії й надмірне усамостійнення галицької делегації. Так, доповідаючи ЦК КПУ, Д.Мануїльський зазначав, що заяви західноукраїнських

делегатів пройняті вимогою референдуму й створення самостійної Галицької держави, що не є в інтересах уряду УСРР⁵⁴. На думку Д.Мануїльського, “за виключенням Брайтера, що симпатизує до Росії і України, делегація складається із затятих політичних бандитів, тому ангажувати в будь-якій мірі з ними не маємо намірів”⁵⁵. Ці та подібні заяви дозволяють стверджувати, що контакти радянських делегатів з представниками ЗУНР були винятково дипломатичним маневром.

Важливо також ураховувати факт, що радянське керівництво побоювалося впливу національно свідомих галичан на Наддніпрянську Україну. Так, Д.Мануїльський у розмові з представником ЗУНР Є.Брайтером зазначав: “Поляки мене запитали, чи не боїмося ми, щоби Східна Галичина стала П’ємонтом революції, з іншого боку – контрреволюції? І я відповів, що боюся”⁵⁶. Газета “Вісті” розцінювала перспективу “утворення галицької буржуазної держави як нового Кобеленцу, де гуртуватимуться сили української контрреволюції з тим, щоб у сприятливий момент... почати нову авантюру, зірвати знову нашу мирну працю”⁵⁷. Як справедливо стверджував Н.Гірняк, “московські більшовики не бажали приєднання Галичини до радянської України, бо висока національна свідомість і здисциплінованість галицького селянина була б небезпечним розсадником духа спротиву серед наддніпрянського населення, яке до того ще само тоді розгортало масовий повстанчий рух проти червоних окупантів”⁵⁸. Насправді уряд РСФРР не відмовився від ідеї радянзації Східної Галичини, а лише відклав її на майбутнє, оскільки існувала загроза зриву мирних переговорів у Ризі.

Радянське керівництво успішно маніпулювало “галицькою картою” на переговорах з польською делегацією, щоб спонукати Варшаву до поступок. Це відверто визнав А.Юффе у приватній розмові з головою польської делегації Я.Домбським⁵⁹. А в доповіді в ЦК КПУ Д.Мануїльський зазначав: “Так як питання Галичини заздалегідь вирішене і нам втрачати по суті нічого, ми використаємо друковані виступи цієї делегації, дискредитуючи польську точку зору і Петлюру”⁶⁰.

Не маючи змоги вплинути на офіційні договірні сторони, делегати від ЗУНР шукали контактів з іншими учасниками процесу, зокрема, з білоруською делегацією (В.Ластоцькі, О.Цвілевич, О.Головінський). 4–5 жовтня 1920 р. західноукраїнські та білоруські делегати обговорювали можливість скликання спільної конференції для врегулювання проблем міжнародно-правового статусу Східної Галичини й Білорусії.

Невдачею закінчилися спроби об’єднати сили делегацій УНР і ЗУНР задля спільного виступу на Ризькій конференції. 3 жовтня 1920 р. посол УНР у Латвії В.Кедровський на зустрічі з делегатом ЗУНР О.Назаруком запропонував від імені обох делегацій надіслати спільну заяву в Лігу Націй про зневажання права України на національне самовизначення. “Нам потрібна єдність національного фронту”⁶¹, – заявив В.Кедровський. Однак політичні амбіції українських політиків переважили необхідність єдиної зовнішньополітичної стратегії, спрямованої на захист національної державності України. У листі до представника УНР у Берліні Є.Левицького від 16 вересня 1920 р. С.Витвицький зазначав, що “галичани не годяться на петлюрівський союз із поляками, які Східну Галичину вважають своєю провінцією”⁶². Категорично проти контактів обох делегацій виступали їхні голови – К.Левицький і С.Шелухін⁶³. Кореспонденту латвійської газети “Сегодня” К.Левицький заявив, що “колишня співпраця з Петлюрою була викликана не спільністю мети, але боротьбою з тими самими ворогами. Тепер його уряд не має жодного зв’язку з урядом Петлюри після того, як Петлюра пішов шляхом польської орієнтації”⁶⁴. Натомість голова делегації від УНР С.Шелухін стверджував, що саме галицькі дипломати своєю безталанною зовнішньополітичною діяльністю “закопали й Галичину й наддніпрянську Україну”⁶⁵. Східногалицький політичний провід, своєю чергою, звинувачував С.Петлюру в неспроможності закріпити державне будівництво України, а також стверджував, що всі недоліки “як у військовій організації, так і в організації адміністрації може поповнити тільки галицький елемент”⁶⁶.

Створення на Ризькій конференції об’єднаної радянської російсько-української делегації давало значні переваги урядові РСФРР. З одного боку, це унеможлилювало будь-яку ініціативу представників УСРР, яка могла би загрожувати “загальнорадянським” інтересам. З іншо-

го, – уряд РСФРР використовував участь делегатів від радянської України для міжнародного визнання УСРР.

Лише умовно можна вважати делегатом радянської України Д.Мануїльського, кандидатура якого була запропонована й затверджена в Москві згідно з протоколом засідання Політбюро ЦК РКП від 1 вересня 1920 р. Окрім того, усіх членів делегації на ризькі переговори було доручено визначити наркомом закордонних справ РСФРР Г.Чичеріну⁶⁷. Повідомляючи уряд УСРР про підготовку радянської делегації до переговорів, Г.Чичерін писав: “Нехай Мануїльський негайно їде сюди для попереднього ознайомлення з справами і щоб не спізнитися”⁶⁸. Тобто делегата від УСРР запросили до Москви не для обговорення й затвердження умов миру, а тільки для ознайомлення з ними. Про фіктивність українського представництва в об’єднаній радянській делегації свідчить і той факт, що варіанти українських офіційних документів допомагав оформлювати Л.Василевський⁶⁹.

Маріонеткою в руках більшовицького уряду Росії була також делегація від ГСРР. Створивши Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку, уряд РСФРР планував за допомогою її делегатів поставити на порядок денний засідань радянсько-польської мирної конференції питання Східної Галичини. Тому ще 10 серпня 1920 р. Реввійськрада Південно-Західного фронту надіслала В.Леніну лист щодо участі представників уряду ГСРР у роботі конференції. Зокрема, у телеграмі Й.Сталіна зазначалося: “Можливо, що було б не зайвим забезпечити за галицьким ревкомом участь у переговорах про перемир’я з Польщею...”⁷⁰

4 вересня 1920 р. Г.Чичерін телеграфував у Наркомат закордонних справ УСРР: “Коли зайде мова про Східну Галичину, необхідна присутність представника Галицького ревкому... У будь-якому разі при встановленні галицького кордону Польщі участь представника Ревкому необхідна. Він повинен також заявити про те, що самовизначення Східної Галичини відбулося. Повідомте, хто з членів Ревкому приїде? Передбачався Баран. Чи схвалюєте?”⁷¹

30 серпня 1920 р. НКЗС РСФРР телеграфував до Харкова про відрядження на мирну конференцію делегатів від ГСРР⁷². Таким чином, питання представництва ГСРР у Ризі вирішувалося в односторонньому порядку більшовицький уряд Росії. У Москві також затверджувались і кандидатури галицьких послів.

6 вересня 1920 р. Політбюро ЦК Комуністичної партії Галичини (КПГ), а 15 вересня Галревком призначили члена Політбюро ЦК КПГ, заступника голови Галревкому Михайла Барана представником ГСРР на Ризькій мирній конференції, його заступником було обрано Н.Хомина⁷³. Радянський уряд Галичини ставив перед своїми делегатами завдання “добитися визнання незалежності від панської Польщі Галицької Соціалістичної Радянської Республіки..., добиватися, щоб вороже військо польської шляхти увільнило всю територію Східної Галичини”⁷⁴. Отже, за допомогою представників від ГСРР радянський уряд Росії планував, по можливості, домогтися визнання ще однієї “незалежної” радянської республіки.

Уряд РСФРР використовував західноукраїнські делегації, як ЗУНР, так і ГСРР, для тиску на польську сторону задля якнайшвидшого підписання миру. На запитання О.Назарука про роль і значення представників ГСРР у Ризі М.Баран ухильно відповів, що “партія робить все, що в її силах, щоб полегшити долю Галичини”⁷⁵.

Однак в умовах, коли польська делегація категорично вимагала зняти з обговорення проблему Східної Галичини, а ГСРР наприкінці вересня 1920 р. перестала існувати, уряд РСФРР не поставив на порядок денний Ризької конференції питання про офіційну участь в її роботі представників Галревкому. Так, 22 вересня 1920 р. під час телефонної розмови А.Юффе з наркомом закордонних справ РСФРР Г.Чичеріним було визнано за доцільне не реєструвати делегацію від ГСРР і “чекати зручного моменту для їх виступу”⁷⁶. Про це йшлося і в телеграмі голови Галревкому В.Затонського від 23 вересня 1920 р.: “У зв’язку з переговорами на деякий час Галревкому необхідно затушуватися, ніби в підпілля, але рано чи пізно Галичину доведеться радянлізувати”⁷⁷.

2 жовтня 1920 р. на зустрічі Д.Мануїльського з О.Назаруком і Є.Брайтером перший радив надати “точки забезпечення нашого (західноукраїнського. – Т.Г.-Д.) населення під Польщею на випадок, якби прийшло до мирного прелімінара”⁷⁸. За свідченням О.Назарука, такі умови галицькі делегати представили радянській стороні⁷⁹. Під час розмови Д.Мануїльський ціка-

вився, як би поставилося населення Західної України до комуністичної партії в разі визнання незалежності ЗУНР⁸⁰. Незважаючи на нереальність навіть припущення того, що польський уряд погодиться на самостійність Східної Галичини, радянські представники плекали надію на розширення свого ідейно-політичного впливу.

Однак за умов, коли наполягання на розгляді східногалицького питання могло призвести до зриву переговорів, радянське керівництво погодилося не обговорювати його на Ризькій конференції. Якщо 3 жовтня Д.Мануїльський заявив східногалицьким представникам, що більшовицький уряд буде “домогатися участі галицької делегації на мирній конференції”⁸¹, то на зустрічі 5 жовтня він уже підкреслював, що “справа повністю не врегульована”⁸². А на запитання О.Назарука: “Що з нашою Україною?”, Д.Мануїльський зауважив, що радянські республіки перебувають у складному становищі й “мир є важким не тільки для Галичини, але і для України”⁸³. М.Баран – делегат від Галревкому – доповідав у ЦК КП(б)У: “Ми змушені були відмовитися від подальшої боротьби за плебісцит у Галичині, вказавши в заяві, що претензії Польщі на Східну Галичину відображають її «імперіалістичні й анексіоністські тенденції»”⁸⁴. Делегаціям від ЗУНР і від ГСРР не вдалося вплинути на процес переговорів і, за визнанням заступника голови західноукраїнської делегації О.Назарука, вони відігравали роль “безсильних інвігілентів важкої історичної події”⁸⁵.

Таким чином, на міжнародну конференцію в Ризі прибули чотири українські делегації: від ЗУНР, УНР, УСРР і ГСРР, що засвідчило складність внутрішньополітичної ситуації в Україні. Проблема українського представництва на Ризькій конференції була тісно пов’язана з процесом мирних переговорів у Ризі, зокрема, у східногалицькому питанні.

Позиція уряду ЗУНР під час ризьких мирних переговорів полягала в прагненні не допустити до узаконення анексії Східної Галичини Польщею. Задля реалізації цього завдання галицькі делегати, не домагаючись статусу офіційного учасника конференції, вели переговори з радянськими представниками, намагаючись схилити їх до ідеї самостійності Східної Галичини, а також вимагали не обговорювати східногалицьке питання на Ризькій конференції без їхньої участі.

Поява осібної делегації від Галревкому зумовлювалася насамперед прагненням уряду РСФРР досягнути на Ризькій конференції міжнародного визнання ГСРР. Одним із шляхів його реалізації мало стати створення спільного галицького представництва. Однак із зміною воєннополітичної ситуації восени 1920 р. уряд РСФРР відмовився від цієї ідеї.

Делегація УСРР, єдина з українських делегацій, що отримала статус офіційного учасника Ризької конференції, не відігравала самостійної ролі на переговорах, повністю підпорядковуючись директивам Москви. Тому східногалицьке питання, як й українське, на Ризькій мирній конференції фактично розглядали й вирішували представники радянської Росії та Польщі.

1. Пахльовська О. Територія без Батьківщини, або Ітака, якої не було / О. Пахльовська // Український тиждень. – № 33–34 (146–147). – С. 25.
2. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : Изд-во АСТ, 2003. – С. 239.
3. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія / відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 482.
4. Назарук О. Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника / О. Назарук. – Львів, 1930. – С. 17.
5. Павлюк О. Радянофільство Є. Петрушевича: переконання чи вимушеність? / О. Павлюк // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 114.
6. Назарук О. Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника / О. Назарук. – Львів, 1930. – С. 8.
7. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія / відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 484.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3698 Міністерство іноземних справ Української Народної Республіки, оп. 1, спр. 1, арк. 16–17.
9. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 484.
10. Павлюк О. Радянофільство Є. Петрушевича: переконання чи вимушеність? / О. Павлюк // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 114.

11. Литвин М. ЗУНР на геополітичній карті Центрально-Східної Європи / М. Литвин // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. Західно-Українська Народна Республіка / відп. ред. Ю. Ю. Сливка. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – Вип. 6. – С. 223.
12. Там само.
13. Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспекти споминів з української революції / О. Назарук. – Нью-Йорк, 1978. – С. 178–181.
14. Там само. – С. 181.
15. Павлюк О. Радянофільство Є. Петрушевича: переконання чи вимушеність? / О. Павлюк // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 113.
16. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / М. Лозинський. – 2-ге вид. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1970. – С. 175.
17. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія / відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 485
18. Український Прапор. – 1920. – 15 серп.
19. Гражданская война на Украине (1918–1920) : сб. документов и материалов : в 3 т., 4 кн. – К., 1967. – Т. 3. – С. 480.
20. Назарук О. Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника / О. Назарук. – Львів, 1930. – С. 19.
21. Там само. – С. 7–8.
22. Там само. – С. 22.
23. Там само.
24. ЦДАВО України, ф. 3696 Міністерство іноземних справ Української Народної Республіки, оп. 1, спр. 146, арк. 128.
25. Там само, арк. 129.
26. Український Прапор. – 1920. – 28 верес.
27. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія / відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 487.
28. ЦДАВО України, ф. 3696 Міністерство іноземних справ Української Народної Республіки, оп. 2, спр. 626, арк. 2.
29. Там само, оп. 1, спр. 146, арк. 128–129.
30. Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923) / О. Павлюк. – К. : Вид. дім “КМ Academia”, 1996. – С. 101.
31. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія / відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 484.
32. Там само.
33. Назарук О. Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника / О. Назарук. – Львів, 1930. – С. 10.
34. Симоненко Р. Г. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (2-га половина 1919 – березень 1921) / Р. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 243.
35. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М., 1965. – Т. 3. – С. 371.
36. ЦДАВО України, ф. 1075 Військове міністерство Української Народної Республіки, оп. 2, спр. 88, арк. 24.
37. Там само, ф. 3696 Міністерство іноземних справ Української Народної Республіки, оп. 2, спр. 642, арк. 2.
38. Там само, оп. 1, спр. 146, арк. 127.
39. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія / відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 485.
40. Российский центр хранения и изучения документов новейшей истории (РЦХИДНИ), ф. 2 Ленин (наст. Ульянов) Владимир Ильич (1870–1924), оп. 1, д. 14673, л. 2.
41. Назарук О. Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника / О. Назарук. – Львів, 1930. – С. 33.
42. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 2, спр. 29, арк. 8.
43. РЦХИДНИ, ф. 2, оп. 1, д. 14673, л. 1–2.
44. Симоненко Р. Г. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (2 половина 1919 – березень 1921) / Р. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 255.
45. Назарук О. Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника / О. Назарук. – Львів, 1930. – С. 85.
46. РЦХИДНИ, ф. 5 Секретариат В. И. Ленина (1917–1924), оп. 1, д. 2000, л. 29.
47. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія / відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 488.
48. Назарук О. Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника / О. Назарук. – Львів, 1930. – С. 87.

49. Там само. – С. 57.
50. Там само. – С. 91.
51. РЦХИДНИ, ф. 2, оп. 1, д. 14673, л. 2–3.
52. Там само, ф. 5, л. 11.
53. ЦДАВО України, ф. 3696 Міністерство іноземних справ Української Народної Республіки, оп. 2, спр. 633, арк. 4.
54. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України, оп. 20, спр. 130, арк. 55.
55. Там само.
56. Назарук О. Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника / О. Назарук. – Львів, 1930. – С. 113–115.
57. Сливка Ю. Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення / Ю. Сливка. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 128.
58. Гірняк Н. Останній акт трагедії Української Галицької Армії / Н. Гірняк. – Port Amboj ; N.-J. : Вид-во Військово-історичного інституту в США, 1959. – С. 253–254.
59. ЦДАВО України, ф. 1065 Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки (м. Тарнів), оп. 4, спр. 10, арк. 119.
60. ЦДАГО України, ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України, оп. 20, спр. 130, арк. 56.
61. Назарук О. Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника / О. Назарук. – Львів, 1930. – С. 110.
62. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / Відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 487.
63. Назарук О. Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника / О. Назарук. – Львів, 1930. – С. 129.
64. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 626, арк. 93.
65. Там само, спр. 278 арк. 23.
66. Там само, спр. 324, арк. 21.
67. РЦХИДНИ, ф. 17 – Центральний Комітет КПСС (ЦК КПСС) (1898, 1903–1991), оп. 1, д. 106, л. 2.
68. ЦДАВО України, ф. 3696 Міністерство іноземних справ Української Народної Республіки, оп. 1, спр. 124, арк. 2.
69. Kumaniecki J. Pokój polsko-radziecki 1921 / J. Kumaniecki. – Warszawa, 1986. – S. 163.
70. РЦХИДНИ, ф. 2, оп. 1, д. 12686, л. 2.
71. Там же, л. 3.
72. ЦДАВО України, ф. 2 Рада Народних Комісарів Української РСР, оп. 1, спр. 610, арк. 52.
73. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Ю. Сливка. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 38.
74. Там само.
75. Назарук О. Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника / О. Назарук. – Львів, 1930. – С. 77.
76. РЦХИДНИ, ф. 2, оп. 1, д. 15492, л. 9.
77. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 172, арк. 1.
78. Назарук О. Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника / О. Назарук. – Львів, 1930. – С. 107.
79. Там само.
80. Там само. – С. 117.
81. Там само. – С. 119.
82. Там само. – С. 131.
83. Там само. – С. 145.
84. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 130, арк. 15.
85. Назарук О. Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника / О. Назарук. – Львів, 1930. – С. 78.

В статье проанализирована деятельность восточногалицких делегаций на Рижской мирной конференции (1920–1921 гг.). Освящены мероприятия делегации ЗУНР, возглавляемой К.Левицким, направленные на недопущение аннексии Восточной Галиции Польшей во время советско-польских переговоров 1920 г. Выдвинуто тезис, что политика польских властей на оккупированных территориях, а также их позиция в восточногалицком вопросе на мирной конференции – требование снят с обсуждения проблему Восточной Галиции, оставляли политическому руководству ЗУНР на Рижской конференции единственный путь – переговоры с советской делегацией. На встречах восточногалицких делегатов с советскими представителями было достигнуто соглашение о создании единого галицкого представительства ГСРР и ЗУНР. Доказано, что правительство РСФСР использовало западноукраинские делегации, как ЗУНР, так и ГСРР, для давления на польскую сторону для скорейшего подписания мира. Утверждено, что делегация УССР, единственная из украинских делегаций, получила статус официального участника Рижской конференции, не играла самостоятельной роли на переговорах, полностью подчиняясь

директивам Москви. Поэтому восточногалицкий вопрос, как и украинский, на Рижской мирной конференции фактически рассматривали и решали представители советской России и Польши.

Ключевые слова: Восточная Галиция, конференция, ГСРР, правительство РСФРР, украинский вопрос.

The article analyzes the activities of the Eastern-Galician delegations at the Riga Peace Conference (1920–1921). It deals with measures of ZUNR delegation, headed by K.Levytskyi, aimed at preventing the annexation of the Eastern Galicia by Poland during the Soviet-Polish negotiations in 1920. It is proved the thesis that the policy of the Polish government on the occupied territories, as well as its position on the Eastern-Galician issue at peace conference – the requirement to remove from the discussion of the Eastern Galicia problem left to ZUNR political leadership on Riga conference the only way – negotiations with the Soviet delegation. On the meetings of the Eastern-Galician delegates with the Soviet representatives there was reached the agreement to create the single Galician representation of HSRR and WUPR. It is proved that the RSFSR government used the Western-Ukrainian delegations (ZUNR and HSRR) to put pressure on the Polish side for the speedy signing of peace. It is stated that the delegation of the Ukrainian SSR, the only Ukrainian delegations, received the official status of the Riga conference participant, did not play the independent role in the negotiations, fully obeying the directives of Moscow. Therefore the Eastern-Galician question, as the Ukrainian to, on the Riga Peace Conference actually was considered and decided by the representatives of the Soviet Russia and Poland.

Keywords: The Eastern Galicia, conference, HSRR, RSFSR, Ukrainian question.

УДК 94 (477): 323. 12/. 13: 329. 73

Петро СИРЕДЖУК

ГУЦУЛИ – ВОЯКИ І СТАРШИНИ УГА (Спроба складення поіменного списку)

У статті на основі різнобічних джерел зроблена спроба скласти поіменний список стрільців і старшин УГА, які походили з теренів Галицької Гуцульщини. В силу можливостей автор зібрав відомості, в яких частинах Української Галицької Армії вони воювали, а подекуди і їх життєвий шлях.

Ключові слова: стрілець, пушкар, вістун, десятник, підхорунжий, хорунжий, чотар, сотник.

Проблема участі гуцулів у визвольних змаганнях українців у 20-х роках ХХ ст. в українській історіографії не нова. Вона започаткована самими учасниками тих подій. Зокрема, М.Ковжун подав списки померлих вояків УГА на теренах Східної України¹. Січковий стрілець М.Горбовий висвітлив бойовий шлях Гуцульської сотні².

Після Другої світової війни це питання тією чи іншою мірою розробляли учасники визвольних змагань гуцули заокеанської діаспори та краєзнавці. Зокрема, І.Кузич, М.Домашевський та Д.Микитюк³. Редакція альманаху Станіславської землі 1985 р. у другому томі помістила список вихідців зі Станіславщини, у тому числі й 45-х гуцулів, які воювали в рядах УГА в 1918–1920 рр.⁴.

У добу незалежної України цієї дуже потрібної проблеми тією чи іншою мірою торкалися П.Арсенич⁵, В.Грабовецький⁶, І.Пелипейко⁷, М.Томашук⁸, Я.Полатайчук⁹, М.Гушул¹⁰.

Досі білою плямою в розробці цієї важливої теми залишається не встановлено, із яких саме населених пунктів краю походили вояки й старшини, котрі брали участь у боротьбі за українську державність. Цю прогалину у вітчизняному краєзнавстві лише частково має заповнити ця невелика розвідка. Зрозуміло, що вона далеко не повна. Для прикладу, із села Космач у лавах УГА воювало 178 осіб, а вдалося встановити лише 13 осіб. Отже...

Бервінкова

1. Стрілець Іван Потюк. Народився 1896 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Призваний до лав австрійської армії в червні 1916 р. В УГА з 10 листопада 1918 р. Інтернований, перебував у таборі українських вояків і старшин м. Німецька Яблонна на чеській землі.

Джерело

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3520, оп. 2, спр. 213, арк. 13 зв.

Білі Ослави

2. Стрілець Василь Лейдюк. Народився 1900 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Призваний до армії в УГА 25 листопада 1918 р. Інтернований, перебував у таборі українських військових Німецька Яблонна в нинішній Чехії.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 213, арк. 10 зв.

3. Стрілець Федір Поварчук. Народився 1899 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк 10-ї бригади УГА. Помер від ран 21 листопада 1919 р. Похований у Вінниці.

Джерело

Ковжун М. Жалібна книга. – Жовква, 1923. – Вип. 1. – С. 34.

4. Десятник Дмитро Струк. Народився 1890 р. Греко-католик. Освіта початкова. До УГА зголосився в січні 1919 року. Воював у складі Армії генерала А.Кравса. Був інтернований у чеському місті Йосипові до кінця 1923 р.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 119.

Білоберезка

5. Стрілець Іван Глодов'як. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк УГА. Був інтернований, перебував у польському таборі військовополонених Бугшопи поблизу Бреста Литовського (нині Білорусія). Помер 13 серпня 1919 р.

Джерело

Спис померлих // Вперед. – 1919. – 12 верес. – С. 3.

Вербовець

6. Стрілець Іван Павлюк. Народився 1886 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк III-ї бригади УГА. Помер 18 листопада 1919 р. на тиф. Похований у Вінниці.

Джерело

Жалібна книга. – Львів, 1923. – Вип. 1. – С. 32.

Верхній Березів

7. Стрілець Дмитро Басараба. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк УГА. Помер від ран в березні 1919 р. у шпиталі в Станиславові.

Література

Список учасників... // Альманах Станиславівської землі... – Т. II. – С. 246; Вояки УГА, що померли від ран в зимі 1919 р. в шпиталі у Станиславові й Самборі // Коломия і Коломийщина... – С. 789.

8. Стрілець Микола Данилович. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк УГА. Перебував у таборі військовополонених у Рівному.

Джерело

Переписка розлучених // Вперед. – 1920. – 20 мая. – С. 3.

9. Стрілець Василь Лазарович. Народився 1894 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк УГА. Помер на тиф 12 листопада 1919 р. у Вінниці.

Література

Вояки УГА з Коломийщини, що померли від тифу 1919–1920 рр. // Коломия і Коломийщина... – С. 791.

10. Стрілець Іван Малкович. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк УГА. Помер від ран у травні 1919 р. у шпиталі в Самборі.

Література

Вояки УГА, що померли від ран у зимі 1919 р. в шпиталі у Станиславові й Самборі // Коломия і Коломийщина... – С. 789.

11. Вістун Михайло Геник. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Ординарець командира ударного “Гуцульського куреня” сотника Григорія Голинського. Вбитий невідомими на Вінничині наприкінці 1919 р. у сусідньому з Гніванем селі.

Джерело

Арсенич П. Командант Гуцульського куреня Григорій Голинський-Гурбич / П. Арсенич // Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ ст. – Коломия : Вік, 2007. – С. 299.

12. Чотар Дмитро Негрич. Народився 1894 р. Греко-католик. Освіта середня. Воював у складі 2-ї бригади УГА. Помер на тиф 25 квітня 1920 р. під Вінницею.

Джерело

Жалібна книга. – Жовква, 1923. – Вип. II. – С. 14.

13. Чотар Микола Урбанович. Народився 14 жовтня 1895 р. Освіта середня. Греко-католик. Випускник Коломийської гімназії. Добровольцем в серпні 1914 р. вступив до Легіону УСС. Брав участь в кривавих боях на австрійсько-російському фронті. В 1917 р. закінчив старшинську школу в Єгердорфі на Моравії.

По розпаду австрійської держави зголосився до УГА. 19 січня 1919 р. отримав чергове військове звання – чотар. Воював комендантом сотні в рядах 7-ї Львівської бригади й був важко ранений 19 квітня 1919 р. під селом Великий Любінь коло Львова. Після лікування став комендантом станційної команди в Печеніжині. У час ліквідації УГА в 1920 р. щасливо повернувся до рідного села. У Празі закінчив філологічний факультет і працював учителем української гімназії в Рогатині.

У 1928 р. виїхав до Канади, де в Едмонтоні закінчив богословські студії і був висвячений на священника. Душпастирював. Помер 13-го березня 1976 р.

Література

Микитюк Д. Старшини й підстаршини УСС і УГА з Коломиї й повіту / Д. Микитюк // Коломия і Коломийщина : зб. споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 781.

14. Сотник Ілля Бодрук. Народився 1893 р. Освіта середня. Інтендант Військової окружної команди в Коломиї. В часі відступу румунів з Покуття, 28-го серпня 1919 р. виїхав з Коломиї на Чернівці і Жванець до Кам'янця-Подільського. Там восени 1919 р. помер на тиф.

Література

Вояки УГА з Коломийщини, що впали в “чотирикутнику смерті” на тиф у 1919–1920 рр. // Коломия і Коломийщина... – С. 789.

15. Сотник Григорій Голинський. Народився 9 березня 1895 р. Випускник Коломийської гімназії. Командир Гуцульського пробоевого (ударного) куреня. У громадському житті українського війська був теж активним: матеріально підтримував військову пресу. На пресовий фонд УГА в лютому 1919 р. він пожертвував 10 австрійських корон.

Колишній сотник у липні 1921 р. написав, а роком пізніше опублікував надзвичайно цікаві і цінні спогади про український повстанський рух проти радянської влади на Великій Україні в 1920 р., що, безперечно, дає нам можливість краще розуміти визвольні змагання українців по обох сторонах ріки Збруч.

Після національної визвольної українсько-польської війни навчався на філософському факультеті Празького університету і рівночасно набував спеціальності на лісотехнічному університеті. З поверненням у рідні краї переслідувався польською владою за участь у визвольних змаганнях українців. З приходом “визволителів” був заарештований і розстріляний у червні 1941 р. у Дем'яновому лазі поблизу Станіслава.

Джерела та література

1. ЦДАВО України, ф. Р. – 4451, оп. 1, спр. 8, арк. 2 зв.
2. Арсенич П. Три сини Гуцульщини / П. Арсенич // Домашевський М. Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2000. – С. 442–447.

3. Голинський Г. Українські повстанці / Г. Голинський // Український Скиталець. – Йозефів, 1922. – № 12. – С. 15–16.

4. Голинський Г. Українські селяни і радянська влада на Україні / Г. Голинський // Український Скиталець. – Йозефів, 1922. – № 13. – С. 15–16.

5. Гриджук І. Вертаймося до пам'яті нашої / І. Гриджук // Радянська Верховина. – 1990. – 3 берез. – С. 1.

6. Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців / М. Лазарович. – Тернопіль : Джура, 2005. – С. 410.

Ворохта

16. Жандарм Микола Гаврилюк. Народився 1887 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Був просвітянином, січовиком ворохтянського коша “Січі”. Учасник Першої світової війни. В листопаді 1918 р. зголосився до УГА і служив у військовій жандармерії. Під час Другої світової війни виїхав на Захід, а звідти в 1950 р. подався до США. У Філадельфії теж був активістом і належав до Українського Братського Союзу та до Гуцульського товариства “Черемош”. Помер 21-го березня 1968 р.

Література

Домашевський М. Історія Гуцульщини / М. Домашевський. – Чикаго, 1985. – Т. II. – С. 465–466.

17. Стрелець Микола Мочернюк. Народився 1894 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк УГА армії генерала А.Кравса. Був інтернований на території Чехославащини.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3521, оп. 2, спр. 59, арк. 5.

18. Стрелець Михайло Мочерняк. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. В одному з боїв з поляками був полонений. Перебував у таборі військовополонених вояків і старшин УГА Ялівка в Львові.

Джерело

Спис полонених стрільців і старшин УГА, які знаходяться у Львові на Ялівці // Вперед. – 1920. – 18 мая. – С. 3.

19. Стрелець Михайло Хома. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк УГА. Находився у полоні і деякий час перебував у таборі українських військовополонених Ялівка поблизу Львова.

Джерело

Спис полонених стрільців і старшин УГА, які знаходяться у Львові на Ялівці // Вперед. – 1920. – 18 мая. – С. 3.

20. Стрелець Юрко Хомин. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Деякий час перебував у таборі українських військовополонених Ялівка поблизу Львова.

Джерело

Спис полонених стрільців і старшин УГА, які знаходяться у Львові на Ялівці // Вперед. – 1920. – 18 мая. – С. 3.

21. Десятник Микола Мочерняк. Народився 1897 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. До кінця 1923 р. перебував у таборі інтернованих українських вояків і старшин УГА у чеському місті Йосипові.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 3521, оп. 2, спр. 62, арк. 13.

Горішній Ясенів

22. Стрелець Микола Томащук. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Був інтернований, перебував у таборі військовополонених Бугшопа поблизу Бреста Литовського (нині Білорусія). Там помер 23 серпня 1919 р.

Джерело

Спис померлих // Вперед. – 1919. – 16 верес. – С. 2.

Делятин

23. Стрілець Омелян Чула. Народився 1897 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк УГА армії генерала А.Кравса. Був інтернований у Чехії.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3521, оп. 2, спр. 59, арк. 2 зв.

Жаб'є (Верховина)

24. Стрілець Юрій Вилошук. Народився 1886 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Жонатий. Воював в УГА у складі армії генерала А.Кравса. Перебував у таборі інтернованих вояків і старшин УГА в Турнові на чеській землі.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 56, 57.

25. Пушкар (артилерист) Юрій Витосюк. Народився 1885 р. Вояк УГА 3-ї батареї. У війську з 1908 р. Учасник Першої світової війни. На фронті бував з 1915 р. В УГА зголосився 11 липня 1919 р. Був інтернований на території Чехословаччини.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 373, арк. 22–23.

26. Стрілець Петро Калинюк. Народився 1897 р. Греко-католик. Освіта початкова. Учасник Першої світової війни. На фронті був з 1915 р. В УГА зголосився у листопаді 1918 р. Інтернований на території Чехословаччини.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 4451, оп. 1, спр. 79, арк. 5.

27. Стрілець Іван Потяк. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Вояк УГА. Попав у полон до поляків і перебував у польському таборі військово-полонених Бугшопи поблизу Бреста Литовського (нині Білорусія). Там помер 29 липня 1919 р.

Джерело

Спис померлих // Вперед. – 1919. – 20 верес. – С. 2.

28. Жандарм Онуфрій Манчук. Народився 15 червня 1899 р. на присілку “На Крентах” у Жаб'ю – Ільці. Тут скінчив народну школу. Шістнадцятилітнім юнаком вступив до УСС, брав участь в боях за Карпати. У 1918 р. відійшов з стрільцями на Наддніпрянщину побував в Єлисаветграді, а також в Олександрійську. Цілий 1918 р. О.Манчук вів щоденник, який є цікавим матеріалом для дослідження минулого краю тих часів.

По розвалі Австрії служив при польовій жандармерії УГА. За румунської окупації Гуцульщини і Покуття був вдома. З втратою ЗУНР незалежності Онуфрій Манчук не опустил руки і з головою поринув у громадську роботу. У квітні 1923 р. Онуфрій Манчук і Петро Шекерик виступили ініціаторами заснування осередку “Рідної Школи” у Слупейці.

У 1928 р. взяв активну участь в виборчій компанії до польського парламенту. 14 січня 1928 р. він у Слупейці скликав народне віче і агітував за кандидатуру П.Шекерика. Цього року громадський активіст організував у Жаб'ю перше кооперативне свято, яке мав честь його відкрити і виступити з запальною патріотичною промовою.

Насамперед багато енергії і сил гуцул-патріот віддавав розвою осередку “Рідної школи” в с. Ільці, який під його керівництвом у міжвоєнному періоді найкраще функціонував на Верховинщині. Цей осередок налічував 62 членів і належав до числа великих на теренах Галицької Гуцульщини. В жовтні 1930 р. польська поліція робила обшук у голови осередку “Рідної Школи” Онуфрія Манчука. Під національну школу в ріднім селі в 1938 р. дав свою земельну ділянку.

Восени 1930 р. узяв активну участь у виборчій компанії до польського парламенту і агітував за П.Шекерика. Зокрема, 7 вересня 1930 р. у Слупейці скликав виборче віче, де мав промову, а 11 вересня 1930 р. спільно з Петром Шекериком в Ільцях брав участь в нараді радикалів по обранню виборчого комітету до виборів у місцеві органи польської влади. Місцеві гуцули обох обрали до цього комітету. 22 вересня того ж року він разом з Петром Шекериком був на селянському вічу в селі Микуличині на Надвірнянщині, де виступив з промовою про значення теперішніх виборів для майбутнього гуцулів. Тоді там заприятелював з громадським діячем згаданого села Василем Домашевським.

У 1933 р. патріот був ініціатором заснування і очолював осередок “Каменярів”, в якому навколо себе згуртував молодь, а найбільш обдарованих юнаків і дівчат підбирав для українського мандрівного театру. 5 червня 1937 р. активіст виступав на зборах місцевого осередку “Просвіти”. Прихильник “Фронту національної єдності”.

Чимало своєї громадської праці О.Манчук вклав у розвиток кооперативного руху на гуцульських теренах. Він організовував по гуцульських селах Верховинщини кооперативні спілки. Зокрема 1 жовтня 1933 р. громадський діяч улаштував у Жаб’ю величаве кооперативне свято, на якому аматори художньої самодіяльності проспівали в’язанку патріотичних і стрілецьких пісень та дали комедійну виставу “Спокусник”. У грудні 1935 р. разом з соратниками зумів у приміщенні “Народного Дому” в Жаб’ю вдруге провести величаве кооперативне свято, яке закінчилося співом національного гімну “Ще не вмерла Україна”.

Громадська робота Онуфрія Манчука по вихованню молоді в національному дусі і збереженню національної ідентичності не залишилась не поміченою органами безпеки польської держави: за ним встановили постійний таємний поліцейський нагляд.

Як радикал, у міжвоєнному часі був передплатником органу радикальної партії – газети “Громадський голос”. Він також займався літературною діяльністю. В газеті “Громадський голос” постійно друкував гострі вірші на поточні політичні події під псевдонімом “Чорнобрий”. (Фото. Громадський голос. – 1930. – №. 1. – С.10). Свою рідну Гуцульщину він дуже любив і описав її віршами гуцульським діалектом у 13 співанках, які публікувалися в Гуцульському Календарі та “Жеб’івських новелах”.

24 червня 1941 р. був заарештований енкавееєвцями в хаті свого сусіда Дмитра Семчука. Наступного дня разом з іншими газдами по-звірячому закатований у будинку НКВС у Жаб’ю. Односельчани поховали свого славного земляка коло Ільцівської церкви.

Джерела та література

1. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 2, оп. 1, спр. 622, арк. 201; там само, оп. 3, спр. 171, арк. 13; спр. 274, арк. 12; ф. 68, оп. 2, спр. 186, арк. 235 зв.; спр. 443, арк. 97.

2. За краще завтра. Діяльність “Рідної школи” за рік 1926/1927. – Львів : Рідна школа, 1928. – С. 98.

3. Сіреджук П. Новеліст з Підкринти / П. Сіреджук // Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2000. – Т. V. – С. 555–557.

4. Громадський голос. – 1928. – 2 лют. – С. 5; – 1 верес. – С. 11; Громадський голос. – 1930. – 27 верес. – С. 7; 4 жовт. – С. 2; 25 жовт. – С. 7; На сільські теми // Громадський голос. – 1935. – 6 квіт. – С. 5; Покута // 30 квіт. – С. 11; Спомини // 29 черв. – С. 6; Лихе // 3 серп. – С. 4–5; Громадський голос // 10 серп. – С. 4; Громадський голос. – 1938. – 5 квіт. – С. 2; – 28 лип. – С. 10.

5. Батьківщина. – 1935. – 7 серп. – С. 31; – 19 груд. – С. 4.

29. Стрілець Василь Мартишук. Дата народження не встановлена. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Інших даних не виявлено.

Література

Список учасників визвольної боротьби між роками 1918–1920 в рядах Української Галицької Армії, що походили зі Станиславівщини // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто. – Т. II. – 1985. – С. 251.

30. Стрілець Федір Рогатинюк. Народився 1887 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. В австрійській армії служив з 1915 р. Пройшов горнило Першої світової війни. До УГА зголосився 10 грудня 1918 р. Воював в Армії генерала А.Кравса. Пушкар 3-ї батареї. Був інтернований у чеському місті Йосипові.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 1, спр. 373, арк. 50; ф. 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 105; ф. Р. – 4451, оп. 1, спр. 79, арк. 6.

31. Стрілець Іван Стефанців. Дата народження не встановлена. Вояк УГА. Освіта вища. За німців був агроном волості Жеб’є. Згинув від кулі злочинних ворогів 8 травня 1943 р.

Література

Свіжі могили // Календар альманах УЗ на рік 1944. – Краків ; Львів, 1944. – С.153.

32. Стрілець Микола Форгач. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Вояк УГА. Попав до поляків у полон і перебував у таборі військовополонених в селі Пикуличі поблизу Перемишля (тепер Польща). Помер там у грудні 1919 р.

Література

Спис померлих // Вперед. – 1919. – 27 груд. – С. 4.

Заріччя

33. Стрілець Гаврило Бахман. Народився 1890 р. Греко-католик. Освіта початкова. Учасник Першої світової війни. На фронті був з 1914 р. Вояк УГА з листопада 1918 р. Інтернований на території Чехословаччини. Перебував у таборі українських інтернованих вояків і старшин Німецька Яблонна.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 213, арк. 3 зв.

34. Чотар Іван Докторук. Народився 1891 р. у родині будівельника. Випускник гімназії і Львівського університету. Учасник визвольних змагань УГА. У 1945 р. переїхав до Мюнхена. У США був редактором періодичних видань “Гуцулія”, “Українське Життя” і “Самостійна Україна”. Був членом гуцульського товариства “Чорногора”. Відійшов у вічність 8 березня 1978 р.

Джерело

Домашевський М. Історія Гуцульщини. – Чикаго, 1985. – Т. II. – С. 473 – 474.

35. Стрілець Юрко Пасічний. Народився 25 травня 1900 р. Греко-католик. Освіта початкова. Учасник Першої світової війни. На фронтах австрійської армії з 1917 р. До УГА зголосився 15 жовтня 1919 р. Воював стрільцем в Армії генерала А.Кравса. Був інтернований у чеському м. Німецька Яблонна.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 179, арк. 26 зв.

Зелена

36. Стрілець Іван Кубрин. Народився 1897 р. Греко-католик. Освіта початкова. Вояк УГА. Помер 20 грудня 1920 р. на Східній Україні.

Джерело

Спис померлих на Україні // Вперед. – 1920. – 29 черв. – С. 3.

37. Стрілець Яків Лопатчук. Народився 1897 р. Греко-католик. Освіта початкова. Інших даних нами не виявлено.

Література

Список учасників визвольної боротьби між роками 1918–1920 в рядах Української Галицької Армії, що походили зі Станиславщини /Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславщини. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто. – Т. II. – 1985. – С. 250.

38. Поручик Іван Левицький. Греко-католик. Освіта середня. Воював у складі 3-ї бригади УГА. Загинув у бою в вересні 1919 р. під м. Коростенем на Житомирщині.

Література

Жалібна книга. – Жовква, 1923. – Вип. II. – С. 11.

Кобаки

39. Стрілець Микола Букатчук. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Воював в армії генерала А.Кравса. Разом з нею знаходився в таборах в Чехословаччині. Там зайнявся політичною діяльністю по відродженню української державності. Деякий час проживав у Люксембурзі, де також продовжував політичну боротьбу на користь українців. Дальша доля невідома.

Джерело

ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 622, арк. 201.

40. Стрілець Теофіл Букатчук. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Влітку 1920 р. перебував у Вінниці.

Джерело

Переписка розлучених // Вперед. – 1920. – 11 черв. – С. 4.

41. Стрілець Іван Церковнюк. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Вояк УГА. Полонений у Житомирі. Дальша доля невідома.

Джерело

Виказ полонених у Житомирі // Вперед. – 1920. – 22 мая. – С. 3.

Косів

42. Кулеметник Стефан Богоніс. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Вояк Ударного Гуцульського куреня Г.Голинського. Помер наприкінці 1919 р. від тифу в Гнівани на Вінниччині.

Література

Пелипейко І. Містечко над Рибницею. Книжка про Косів / І. Пелипейко. – Косів : Писаний Камінь, 2004. – С. 97.

43. Стрілець Іван Вінтоняк. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Вояк УГА. Інших відомостей не маємо.

Джерело

Оголошення // Вперед. – 1920. – 16 черв. – С. 4.

44. Стрілець Василь Гаврилук. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Вояк УГА. Був полонений поляками і перебував у таборі військовополонених Бугшопи поблизу Бреста Литовського (нині Білорусія). Помер там 29 серпня 1919 р.

Джерело

Спис померлих // Вперед. – 1919. – 27 верес. – С. 2.

45. Стрілець Андрій Горбовий. Народився 1897 р. Греко-католик. Освіта початкова. Вояк армії УГА генерала А.Кравса. Помер 24 листопада 1919 р. на тиф у с. Вітань коло Гнівани на Вінниччині.

Література

Жалібна книга. – Жовква, 1923. – Вип. 1. – С. 11.

46. Стрілець Павло Хим'як. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Вояк армії УГА генерала А.Кравса. Інтернований на території Чехословаччини. Був тяжко хворим у лічниці в Німецькій Яблонній.

Джерело

Український стрілець. – 1921. – 31 берез. – С. 19.

47. Підхорунжий Микола Кошак. Народився 1893 р. Добровольцем у 1914 р. пішов в УСС. Був стрільцем, старшим десятником 1-ї сотні I-го піхотного полку січових стрільців. До УГА зголосився в листопаді 1918 р. Інтернований у Чехословаччині, перебував у таборі інтернованих українських вояків і старшин у Німецькій Яблонній.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 183, арк. 35.

48. Хорунжий Михайло Богоніс. Народився 1890 р. Був старшиною Ударного Гуцульського куреня УГА Г.Голинського. Як старшина з вояками пройшов бойовий шлях від Нового Самбора на Нагуєвичі, Борислав, Болехів, Долину, Рожнятів, Калуш, Галич, Збруч. 30 серпня 1919 р. був учасником визволення Києва від більшовиків. Разом з іншими офіцерами УГА був інтернований у Польщі. Перебував у таборі військовополонених у Тухолі. Він вів щоденник від 2 березня 1919 по 7 грудня 1920 р., який сьогодні є безцінним джерелом пізнання страдницького шляху борців за волю України того часу. 21 листопада 1939 р. заарештований чекістами. Дата смерті невідома. Реабілітований 1991 р.

Література

Пелипейко І. Містечко над Рибницею. Книжка про Косів / І. Пелипейко. – Косів : Писаний Камінь, 2004. – С. 96–98.

49. Підпоручик Олександр Ольшевський. Народився 1898 р. Воював у складі армії генерала А.Кравса. Був інтернований на території Чехословаччини.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3521, оп. 2, спр. 59, арк. 5 зв.

50. Поручник Михайло Васильків. Дата народження не встановлена. У складі УГА перебував на Східній Україні. Там його сліди загубилися...

Джерело

Переписка розлучених // Вперед. – 1920. – 29 черв. – С. 3.

Космач

51. Стрілець Петро Багрійчук. Дата народження не відома. Греко-католик. Освіта початкова. Вояк 10-ї сотні 3-го куреня 24 піхотного полку ім. Дорошенка УГА. Загинув 31 серпня 1919 р. у бою з денікінцями в Києві під Печерською Лаврою.

Література

Вояки УГА з Коломийщини, що впали в “чотирикутнику смерті” на тиф у 1919–1920 рр. // Коломия і Коломийщина... – С. 789; Арсенич П. Українські січові стрільці та стрільці Української Галицької армії / П. Арсенич // Красзнавець Прикарпаття. – 2004. – № 4. – С. 36.

52. Стрілець Василь Бербеничук. Народився 1897 р. у родині дрібного сільського торговця. Освіта початкова. Греко-католик. Володів польською, румунською, словацькою, чеською та угорською мовами. Учасник Першої світової війни. Січовий стрілець 6-ї сотні I-го куреня. 2 січня 1918 р. відзначений срібним орденом – “Хрестом заслуги” II-го ступеня. Вояк армії генерала А.Кравса. Інтернований на території Чехословаччини. Був катований і страчений 23 вересня 1947 р. боївцями легалізованої боївки НКДБ УРСР. Дід автора по лінії матері.

Джерела і література

ЦДІАЛ України, м. Львів, ф. 853, оп. 1, спр. 77, арк. 89 зв.; Лазарович М. Легіон січових стрільців: формування, ідея, боротьба / М. Лазарович. – Тернопіль, 2005. – С. 389; Сіреджук П. Космач над Пістинькою. Біобібліографічний словник / П. Сіреджук. – Львів : Тріада плюс, 2011. – С. 13–15.

53. Стрілець Федір Біловусяк. Народився 1895 р. Освіта початкова. Греко-католик. Музикант – скрипаль, майстер виготовлення музичних інструментів. Учасник Першої світової війни. В листопаді 1918 р. зголосився до УГА. Воював на українсько-польському фронті. Помер 4 жовтня 1990 р.

Література

Сіреджук П. Космач над Пістинькою. Біобібліографічний словник / П. Сіреджук. – Львів : Тріада плюс, 2011. – С. 286–287.

54. Стрілець Панас Вардзарук. Дата народження невідома. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. В одному з боїв попав у полон до поляків і перебував у таборі військовополонених Бугшопи поблизу Бреста Литовського (нині Білорусія). Помер 9 липня 1919 р.

Джерело

Спис померлих // Вперед. – 1919. – 12 верес. – С. 3.

55. Дувіряк Олекса. Народився 1 квітня 1897 р. Освіта початкова. Греко-католик. Коваль. Стрілець 4-ї сотні. Володів польською і словацькою мовами. В діючій армії був з 28 вересня 1914 р. Не раз ходив у розвідку в горах Бескиду. З 18 по 30 квітня 1915 р. хворів на тиф. 1 листопада 1915 р. попав до росіян у полон. Через тиждень від них утік. Конвоір полонених російських вояків у районі м. Підгайці на Тернопільщині. Учасник боїв за Вигоду, Стрий, Синьовидсько на Сколівщині. Учасник штурму гори Маківки на Сколівщині, кровопролитних битв у Бабині над Серетом, Соколові і Семиківці на Тернопільщині.

З проголошенням ЗУНР зголосився до УГА. Разом з деякими вояками перейшов на бік радянської влади. Певний час воював у складі ЧУГА. Там пройнявся більшовицькою ідеологією. За перших “визволителів” був одним з найактивніших активістів організації в селі колгоспу. В колективному господарстві з березня 1941 р. обіймав посаду бухгалтера. В хаті, де мешкав, повикидав образи і замість них тримав портрети членів Політбюро більшовицької партії: Кагановича, Молотова, Й.Сталіна та ін.

Коли 22 червня 1941 р. розпочалася радянсько-німецька війна, радикальні противники радянської влади Василь Томин, Лукин Дідичів, Танасій Вінтоняк (Кобинюччин) та Василь Пінкасюків темної ночі ввірвалися до його хати на присілку Буковець. Хто з них побив колгоспного активіста досі не встановлено. Побой виявилось не сумісними з життям. Від побиття він посеред дня помер.

Джерела та література

ЦДІАЛ України, оп. 1, спр. 63, арк. 62; Інформація респондента Василя Гаврилюка. Записано 30 листопада 2013 р. Лазарович М. Легіон січових стрільців: формування, ідея, боротьба / М. Лазарович. – Тернопіль, 2005. – С. 423.

56. Стрілець Дмитро Місюк. Дата народження не встановлена. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Вояк 14-ї бригади УГА. Помер від поворотного тифу 4 лютого 1919 р. у Чотирикутнику смерті.

Джерело

Галичина. – 1997. – 16 серп. – С. 3.

57. Стрілець Василь Пожоджук. Народився 1899 р. Освіта початкова. Греко-католик. Музикант. У 1918 р. був призваний до австрійського війська і служив у 24 піхотному полку, який дислокувався в Коломиї. З перших днів Листопадового зриву в УГА. Між боями грав у військовому оркестрі Гната Колцуняка. Разом з армією УГА генерала А.Кравса був інтернований у Чехії. В Космач повернувся 1926 р. У 1948 р. був репресований. Додому повернувся в 1956 р. Найкращий скрипаль автентичної музики села. Помер 3 листопада 1991 р. Реабілітований 16 липня 1992 р.

Література

Сіреджук П. Космач над Пістинькою. Біобібліографічний словник / П. Сіреджук. – Львів : Тріада плюс, 2011. – С. 299–300.

58. Стрілець Кирило Фитишук. Народився 1898 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. До УГА зголосився в січні 1919 р. Воював в Армії генерала А.Кравса. Був інтернований в Чехословаччині. Перебував у таборах для українських вояків і старшин у Йосипові та Ліберцях.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 126.

59. Вістун Степан Варцаб'юк. Народився 1897 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Нежонатий. Служив і воював у 24-у піхотному полку імені Петра Дорошенка УГА. Помер в Коломиї 7 лютого 1919 р. від випадкового поранення в голову. Похоронений 9 лютого 1919 р. на військовому кладовищі в Коломиї. Чин похорону проводив військовий капелан отець Микола Яросевич.

Література

Літопис Коломийський. – Коломия. – 1993. – № 2. – С. 4.

60. Десятник. Микола Гаврилюк. Дата народження не встановлена. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Вояк Гуцульського пробовоєвого куреня. Був інтернований на території Чехословаччини.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 4451, оп. 1, спр. 67, арк. 5. (?)

61. Чотар Юрій Зварич. Народився 21 квітня 1896 р. Рільник. Малограмотний. В УСС записався 27 серпня 1914 року. Служив у 1-й сотні 1-го куреня УСС. Брав участь в багатьох боях. Зокрема, він воював під Стриєм. Відзначився у бою за Синьовидне, де полонив двох російських вояків. У с. Тухолька на Сколівщині штурмом здобував артилерійські позиції росіян. У бою під с. Лісовичі коло Стрия вбив російського офіцера. Був деякий час розвідником поблизу німецької колонії Аннаберг на Сколівщині. Брав ще участь в боях під Пантелихою, Соколовим, Семаківцями на Тернопільщині. У Славутичі на Волині вчився на джуру (ординарця) хорунжих. Нагород- жений бронзовою медаллю відваги.

З розв'язанням українсько-польської війни добровольцем пішов на фронт. По закінченню війни до кінця 1923 р. перебував у таборі інтернованих вояків і старшин УГА в чеському місті Йосипові.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 119.

62. Чотар Степан Черниш. Освіта середня. Греко-католик. Колишній учитель початкової школи в с. Космач-Центр. Був полоненим і перебував у таборі українських військовополо-

нених вояків і старшин у Тухолі на Помор'ю в Польщі. Дальша його доля офіцера УГА – невідома.

Джерело

Вперед. – 1920. – 8 серп. – С. 3.

63. Військовий капелан Емілян Ковч. Народився 20 серпня 1884 р. у родині сільського священика Григорія Ковча, котрий був отцем філіальної або так званої в народі Довбушевої церкви. Іспит зрілості склав в українській державній гімназії у Львові. Теологічні студії здобував у колеґії святих Сергія і Вакха в Римі в 1905 – 1911 рр. У 1910 р. одружився з Марією-Анною Добрянською. Священічі свячення 1911 р. отримав з рук єпископа Григорія Хомишина. Близько року завідував парафією у Підволочиських Скалатського повіту. В 1912 р. він зголосився на місійну працю в Югославії, де завідував парафією Козарац у Боснії.

Отець Емілян мав прекрасний дар проповідувати Боже Слово. Він умів потішати, розвеселити й повернути майже кожену душу до Бога. Про Всевишнього і про Богородицю він так ревно говорив, що люди з жалю й радості плакали.

У січні 1919 р. отець вступає до УГА і стає польовим духівником Бережанського Коша. Щоранку, відслуживши Літургію, він поспішав до шпиталю, на поле вправ, у канцелярію. Скрізь полагджував якісь конфлікти, підбадьорював недужих. Певну “нерозсудливість” виявляв під час бойових дій завжди виривався на передову: “Знаю, – говорив він, що вояк на лінії фронту чувається найкраще, коли бачить там лікаря й духівника”. І жартома добавляв: “Ви ж знаєте, панове, що я свячений, а свяченого куля не бере”.

У 1921 р. отець Емілян Ковч повертається до Галичини і стає сотрудником парохії у Серниках Горішніх на Рогатинщині. Від 1922 р. о. Емілян став довголітнім парохом у церкві святого Миколая міста Перемишляни на Львівщині. Польська влада звісно не любила Е. Ковча. Обшуки в хаті стали звичним явищем в житті отця. За 1925–1934 рр. польська поліція вчинила 40 обшуків, половина з яких завершувалась арештом і довшим чи коротшим ув'язненням. Втім, завдяки своєму організаційному хисту, простій людській мудрості, наполегливості, священик завжди знаходив вихід із найскрутніших ситуацій. Йому вдавалось просто неможливе. Зокрема, 1941 р. на Йорданське водосвяття процесію, яка спорудила на річці величезний льодовий хрест і прикрасила його жовто-блакитними стрічками.

Як глибокий патріот о. Ковч вмів і зганити своїх парафіян за надмірний “національний запал”. Коли після встановлення радянської влади деякі віруючі кинулись зводити порахунки із місцевими поляками, то він сказав на проповіді: “... Здавалось, що я виховував вас добрих парохіян... Мені соромно за вас перед Господом”.

Після Різдва 1944 р. о. Емілян важко захворів. У нього були проблеми зі шлунком і цього не вдалося приховати, і наглядч бараку відправив отця до табірному шпиталю, де “допомагали” швидше померти. В'язень концтабору Майданек Емілян Ковч внаслідок гнійного запалення сполучної тканини правої ноги, котре спричинило порушення кровообігу, помер 25 березня 1944 р.

Отець Емілян Ковч – це мученик наших днів, мученик Другої світової війни, універсальний мученик, у якому кожний знайде відповідний взірєць до наслідування. У вересні 1999 р. Єврейська Рада України посмертно присвоїла о. Еміляну Ковчу звання праведник України. Врятовані ним люди завжди у серці пам'ятатимуть свого рятівника.

Література

Баб'як А. Нові українські мученики ХХ ст. / А. Баб'як. – Рим, 2002. – С. 181–185.

Криворівня

64. Вістун. Федір Плитка. Народився 1891 р. До австрійської армії був призваний 1910 року. Вояк УГА. 15 травня 1919 р. ранений в бою з поляками під містечком Хировим. Попав до них у полон. Числився вояком 3-ї сотні.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 4451, оп. 1, спр. 24, арк. 5 зв., 23 зв.

65. Хорунжий Роман Волянський. Дата народження не встановлена. Освіта середня. Греко-католик. Старшина 11-ї бригади УГА. Загинув у бою 10 січня 1920 р. у Крижополі під Балтою.

Кути

Жалібна книга. – Жовква, 1923. – Вип. II. – С. 4.

66. Стрілець Микола Баб'юк. Народився 24. 05. 1900 р. До УГА вступив у листопаді 1918 р. Воював з поляками під Львовом, разом з усіма подався за Збруч, де восени 1919 р. загинув у Бірзулі на Східній Україні.

Література

Арсенич П. Українські січові стрільці та стрільці Української Галицької армії / П. Арсенич // Краєзнавець Прикарпаття. – 2004. – № 4. – С. 36.

67. Стрілець Петро Будз. Народився 1883 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Вояк армії генерала А.Кравса.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3521, оп. 2, спр. 59, арк. 1.

68. Старший стрілець Онуфрій Багрійчук. Народився 1898 р. Освіта початкова. Греко-католик. Заробітчанин. Вояк 114-го артилерійського полку УГА. Був інтернований в чеському місті Німецька Яблонна.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 3520, оп. 2, спр. 56, арк. 217 зв.

69. Десятник Володимир Тарновецький. Народився 1890 р. Освіта початкова. Греко-католик. Заробітчанин. Греко-католик. В армії УГА з січня 1919 р. Воював у складі армії УГА генерала А.Кравса. До кінця 1923 р. перебував у таборі інтернованих вояків УГА чеського міста Йосипів.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 64.

70. Бунчужний Ілля Клим'юк. Дату народження не встановлено. Освіта початкова. Греко-католик. Заробітчанин. В 1909 р. був призваний до австрійської армії. Учасник Першої світової війни. Добровольцем зголосився в УГА. Деякий час був кухарем. Служив в 1-му піхотному полку української бригади армії УГА генерала А.Кравса. Інтернований, перебував у таборі інтернованих українських вояків і старшин у чеському містечку Німецька Яблонна.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 3520, оп. 2, спр. 59, арк. 2.

71. Чотар. Штабний писар Дмитро Лазорик. Випускник гімназії, який здобув середню освіту. Був патріотично настроєним юнаком. У часі українсько-польської війни добровольцем зголосився до УГА. При організації окремого підрозділу з числа гуцулів так званого Гуцульського куреня, яким командував легендарний березун Гриць Голинський, став штабним писарем, тобто діловодом цієї військової частини. Мав звання підхорунжого. Потім отримав чергове звання чотар і став командиром чоти цього куреня УГА.

Література

Кузич І. Листопадові дні у Коломиї / І. Кузич // Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 762.

72. Сотник Осип Баб'юк. Народився 1890 р. Випускник Коломийської гімназії. До УГА зголосився в січні 1919 р. Воював у складі Армії УГА генерала А.Кравса. Був інтернований у чеському місті Йосифові. З Чехословаччини повернувся додому і брав участь в громадському житті містечка.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 64.

73. Сотник Теодор Стефанович. Народився 1885 р. у родині священика. Громадськості краю його ім'я добре відоме як полум'яного борця за волю України. Офіцер УГА. Серед старшин української армії був неординарною постаттю. Чи не єдиним серед українців Галицької Гуцульщини він був випускником Віденської кавалерійської школи та академії Сухопутних військ. Військовополонений Польщі. До польсько-німецької війни 1939 р. працював на Косівщині лісничим. Потім у ранзі полковника УПА очолив старшинську школу в Космачі. Влітку 1945 р. непритомний попав у руки радянської міліції і 1946 р. загинув у львівській тюрмі.

Література

Василевський П. Пригоди довкола старої світліни / П. Василевський // Всевідо. – 1999. – № 102. – С. 5.

Люча

74. Стрілець Юрко Василюк. Народився 1897 р. Освіта початкова. Рільник. Учасник Першої світової війни. На фронті воював з 1915 р. До УГА зголосився в січні 1919 р. Воював стрільцем в Армії УГА генерала А.Кравса. Був інтернований у Чехії і перебував у таборі українських вояків і старшин у м. Німецька Яблонна.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 179, арк. 14.

75. Стрілець Петро Ковалишин. Народився 1894 р. Греко-католик. Освіта не закінчена середня. Учень гімназії. Вояк 24-го піхотного полку ім. гетьмана Дорошенка. З УГА був за Збручем. Помер на тиф восени 1919 р. у “чотирикутнику смерті”.

Література

УССи, що вмерли за Збручем від тифу 1919–1920 рр. // Коломия і Коломийщина... – С. 790.

76. Стрілець Микола Ткачук. Народився 1895 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. До австрійського війська мобілізований 1915 р. Воював стрільцем 1-ї сотні I-го піхотного полку УГА. Був інтернований у Чехословаччині, перебував у таборі інтернованих українських вояків і старшин у Німецькій Яблонній.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 183, арк. 42.

77. Старший пушкар Іван Стефанко. Народився 1895 р. Освіта початкова. Греко-католик. На фронтах Першої світової війни з 1915 р. В УГА зголосився 3 листопада 1918 р. Воював у складі 3-ї артилерійської батареї. Інтернований у Чехословаччині. Перебував у таборі українських вояків і старшин у Нижній Яблонній.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 373, арк. 16–17.

Микитинці

78. Стрілець Василь Атаманчук. Дата народження не встановлена. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. У бою захоплений у полон, перебував у таборі військовополонених Бугшопи поблизу Бреста Литовського (нині Білорусія). Помер 25 серпня 1919 р.

Джерело

Спис померлих // Вперед. – 1919. – 16 верес. – С. 3.

79. Стрілець Роман Новаківський. Народився 1903 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Вояк 13-ї етапної сотні УГА. Помер на тиф 13 січня 1920 р. Похований у Вінниці.

Джерело

Жалібна книга. – Жовква, 1923. – Вип. 1. – С. 31.

Микуличин

80. Стрілець Ілля Томашевський. Дата народження не встановлена. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. У бою був захоплений у полон, перебував у таборі військовополонених Бугшопи поблизу Бреста Литовсько-го (нині Білорусія). Помер 23 серпня 1919 р.

Джерело

Спис померлих // Вперед. – 1919. – 16 верес. – С. 3.

81. Стрілець Олексій Томашівський. Народився 1899 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. До УГА зголосився в січні 1919 р. Воював стрільцем в Армії УГА генерала А.Кравса. Був у таборі українських інтернованих вояків і старшин у Йосипові.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 99.

Москалівка

82. Чотар Іван Шведюк. Дата народження не встановлена. Освіта середня-спеціальна. Греко-католик. Помер на тиф на початку грудня 1919 р. у Барі на Поділлі.

Джерело

Померли на Україні // Вперед. – 1920. – 11 мая. – С. 3.

83. Чотар Дмитро Юсипчук. Дата народження не встановлена. Освіта середня-спеціальна. Греко-католик. Помер на п'ятнистий тиф 18 грудня 1919 р. у Барі на Поділлі.

Джерело

Посмертні вісти // Вперед. – 1920. – 19 мая. – С. 3.

Надвірна

84. Стрілець Іван Гринисяк. Народився 1895 р. Освіта початкова. Греко-католик. Заробітчанин. До УГА зголосився в січні 1919 р. Вояк армії генерала А.Кравса. Перебував у таборі інтернованих вояків і старшин УГА в чеському містечку Йосипові.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 148.

85. Стрілець Кирнарчук Юрій. Народився 1891 р. Освіта початкова. Греко-католик. Заробітчанин. Вояк УГА. Помер 20 листопада 1919 р. в с. Вітаві коло Гвіані на Вінниччині.

Джерело

Жалібна книга. – Жовква, 1923. – Вип. 1. – С. 23.

86. Стрілець Михайло Костик. Народився 1895 р. Освіта початкова. Греко-католик. Заробітчанин. До УГА зголосився в січні 1919 р. Воював в Армії УГА генерала А.Кравса. Перебував у таборі інтернованих українських вояків й старшин у Йосипові на чеській землі.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 118.

87. Стрілець Василь Тимків. Дата народження не встановлена. В одному з боїв попав у полон до поляків. Перебував у таборі військовополонених Бугшопи поблизу Бреста Литовського (нині Білорусія). Помер 25 серпня 1919 р.

Джерело

Спис померлих // Вперед. – 1919. – 18 верес. – С. 2.

88. Вістун Олекса Кочержук. Інших даних не вдалось встановити.

Література

Список учасників визвольної боротьби між роками 1918–1920 в рядах Української Галицької Армії, що походили зі Станиславщини /Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславщини. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто. – Т. II. – 1985. – С. 250.

89. Хорунжий Іван Петрук. Дата народження не встановлена. Греко-католик. В одному з боїв з поляками захоплений у полон. Перебував у таборі українських військовополонених у Стралкові поблизу Каліша відродженої польської держави.

Джерело

Виказ полонених // Вперед. – 1919. – 10 верес. – С. 3.

90. Хорунжий Михайло Дем'янчук. Учасник боїв з поляками на Підзамчі у Львові, за с. Миклашів під Львовом, Чортківської офензиви в сотні чотаря Миколи Креховецького, деякий час був писарем бюро Державного Секретаріату Військових Справ у Станиславові. Автор спогадів “Добровільці з Надвірної до УСС”, “Надвірна”, “Українська торгівля і промисел у Надвірній і Надвірнянщині”.

Література

Альманах Станиславівської землі... – Т. 1. – С. 248, 256, 257, 809–821, 822–826.

91. Поручик Мопсович Маркіян. Дата народження не встановлена. Греко-католик. В одному з боїв з поляками захоплений у полон. Перебував у таборі українських військовополонених у Стралкові поблизу м. Каліша відродженої польської держави.

Джерело

Виказ полонених // Вперед. – 1919. – 10 верес. – С. 3.

92. Чотар Михайло Гаврилюк. Дата народження не встановлена. Інших даних нам не вдалося встановити.

Література

Список учасників визвольної боротьби між роками 1918–1920 в рядах Української Галицької Армії, що походили зі Станиславівщини / Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто. – Т. II. – 1985. – С. 247.

93. Чотар Михайло Костирко, 1896 р. Греко-католик. До УГА зголосився в січні 1919 р. Воював в армії УГА генерала А.Кравса. Перебував у таборі українських інтернованих вояків і старшин УГА в Йосипові на чеській землі.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 63.

94. Чотар Дмитро Кочержук. Дату народження не встановлено. Греко-католик. Освіта середня. Інших даних в нашому розпорядженні немає.

Література

Список учасників визвольної боротьби між роками 1918–1920 в рядах Української Галицької Армії, що походили зі Станиславівщини / Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто. – Т. II. – 1985. – С. 250.

95. Чотар Григорій Мартинюк. Народився 1892 р. Греко-католик. Освіта середня. До УГА зголосився в січні 1919 р. Воював в армії УГА генерала А.Кравса. Перебував у таборі українських інтернованих вояків і старшин УГА в Йосипові на чеській землі.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 91.

96. Чотар Володимир Розумович. Інших даних не вдалося встановити.

Література

Список учасників визвольної боротьби між роками 1918–1920 в рядах Української Галицької Армії, що походили зі Станиславівщини / Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто. – Т. II. – 1985. – С. 252.

97. Поручик Микола Миколайчук. Народився 1890 р. Греко-католик. Освіта середня. Випускник Коломийської гімназії. Творець Листопадового зриву в Коломиї.

Коломия і Коломийщина : зб. споминів. – Філядельфія, 1988. – С. 763, 765.

Нижній Березів

98. Стрілець Михайло Геник. Народився 10 серпня 1875 р. Освіта середня-спеціальна. Греко-католик. Педагог. Учасник Першої світової і українсько-польської воен. Помер 19 березня 1925 р.

Література

Арсенич П. Березуни... – С. 9.

99. Стрілець Силевестер Геник. Дата народження не встановлена. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Вояк Гуцульського куреня Г.Голинського. Був ранений у бою під Хировом.

Література

Арсенич П. Командант Гуцульського куреня Григорій Голинський-Гурбич / П. Арсенич // Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ ст. – Коломия : Вік, 2007. – С. 300.

100. Стрілець Степан Геник (Юзиків). Народився 1893 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Учасник Першої світової та українсько-польської воен. З УГА перейшов до ЧУГА, залишився у Вінниці. У 1933 р. повернувся додому. Помер 1950 р.

Література

Арсенич П. Березуни... – С. 10.

101. Стрілець Петро Мельовський. Народився 1891 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Учасник Першої світової війни. На австрійсько-російському фронті був з 1915 р. Призваний до армії в УГА. З українського війська втік 25 лютого 1920 р. Був вояком 2-ї сотні I піхотного полку 2-ї Коломийської бригади.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 183, арк. 6.

102. Стрілець Павло Скільський. Народився 1897 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Бойовий шлях вояка УГА пройшов у складі Ударного Гуцульського куреня Г.Голинського. У квітні 1919 р. придушував заколотників Дрогобича проти ЗУНР. Помер у 1978 р.

Література

Арсенич П. Березуни... – С. 14.

103. Стрілець Степан Стромеський. Народився 1900 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Вояк Гуцульського куреня Г.Голинського. Воював під Львовом. У бою на Дрогобиччині був ранений. Помер у 1972 р.

Література

Арсенич П. Командант Гуцульського куреня Григорій Голинський-Гурбич / П. Арсенич // Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ ст. – Коломия : Вік, 2007. – С. 300.

104. Стрілець Михайло Томич. Народився 1900 р. Освіта початкова. Греко-католик. Лісоруб. В 1918–1920 рр. учасник українсько-польської війни. Помер після 1960 р.

Література

Арсенич П. Березуни... – С. 15.

105. Вістун Михайло Арсенич. Народився 1899 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Вояк Гуцульського куреня Г.Голинського. Був інтернований у Чехословаччині. У 1924 р. повернувся до рідного села, де займався громадською роботою в місцевих осередках “Просвіти” і “Рідної Школи”. У 1943 р. був заарештований гестапо і став в’язнем 159215 німецьких концтаборів. За радянської доби в колгоспі ім. Я. Галана працював бригадиром будівельної бригади. Помер 1967 р.

Література

Арсенич П. Березуни... – С. 6.

106. Десятник Михайло Будурович. Народився 1896 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Учасник Першої світової війни. Вояк 2-ї сотні УСС. Восени 1914 р. під Бережанами потрапив у полон до росіян. В листопаді 1918 р. зголосився до УГА. В бою з поляками на Львівщині був ранений. Разом з УГА перейшов Збруч і воював проти денікінців і червоноармійців. Був хорунжим армії УНР. Помер 1970 р.

Література

Арсенич П. Березуни... – С. 7–8.

107. Старший десятник Іван Арсенич (Сарамчиків). Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Учасник Листопадового зриву в Коломиї.

Література

Старшини і підстаршини УСС і УГА з Коломиї і повіту // Коломия і Коломийщина : зб. споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 761.

108. Вістун Василь Лазарович. Народився 1894 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Вояк 2-го полка 4-ї бригади УГА. Помер на Східній Україні 12 листопада 1919 р.

Джерело

Спис померлих на Україні // Вперед. – 1920. – 15 лип. – С. 4.

109. Підстаршина Іван Кузич. Народився 30 грудня 1898 р. Учасник Першої світової війни. У складі 30 піхотного полку австрійської армії воював на італійському фронті. У листопаді 1918 р. у Коломиї зголосився до ударного “Гуцульського куреня” Г.Голинського. Учасник битви під Вовчухами. В одній із нових битв отримав поранення.

У міжвоєнному часі займався громадською роботою в рідному селі. У 1944 р виїхав на Захід, а 1948 р. до Канади. Там дві каденції був головою УНО в Ст. Катеренсі в Канаді, членом місцевої кредитної спілки, активним співробітником журналу “Гуцулія”. Помер 4 червня 1975 р.

Джерело

Домашевський М. Історія Гуцульщини. – Чікаго, 1985. – Т. II. – С. 483–484.

110. Хорунжий Іван Пригородський. Народився 29 жовтня 1871 р. Греко-католик. Освіта середня-спеціальна. Учитель. Учасник українсько-польської війни. Був інтернований поляками. З 1924 р. почав учителювати. Помер 1949 р. у с. Худикіївці на Тернопільщині.

Література

Арсенич П. Березуни... – С. 13–14.

111. Хорунжий Степан Ільницький. Народився 1905 р. Греко-католик. Освіта вища. Учитель. Учасник українсько-польської війни. У складі УГА воював проти денікінців і червоноармійців. У міжвоєнний час деякий час працював у Львівському університеті. У 1944 р. виїхав до Західної Німеччини, де 1971 р. помер.

Література

Арсенич П. Березуни... – С. 12.

112. Чотар Петро Арсенич (Марусик). Народився 1894 р. Греко-католик. Освіта середня-спеціальна. Учитель. Учасник Першої світової війни і Листопадового зриву в Коломиї. Написав спогади про Нижній Березів і свою родину. З 1925 р. учителював у селах Гринівці, Чорних Ославах, Мишині. Помер 29 листопада 1976 р.

Література

Арсенич П. Березуни... – С. 7; Старшини і підстаршини УСС і УГА з Коломиї і повіту // Коломия і Коломийщина : зб. споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 761.

113. Чотар Петро Васкул. Греко-католик. Освіта середня. Учасник Листопадового зриву в Коломиї.

Література

Старшини і підстаршини УСС і УГА з Коломиї і повіту // Коломия і Коломийщина : зб. споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 761.

114. Чотар Іван Генік (Катунів). Народився 1891 р. Греко-католик. Освіта середня-спеціальна. Учитель, дяч “Просвіти”. Учасник Першої світової війни і Листопадового зриву в Коломиї. Обороняв Печеніжин від румунів. З УГА відступав за Збруч. Помер 18 квітня 1923 р.

Література

Арсенич П. Березуни... – С. 8; Старшини і підстаршини УСС і УГА з Коломиї і повіту // Коломия і Коломийщина : зб. споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 761.

115. Чотар Дмитро Лазорик. Греко-католик. Учасник Листопадового зриву в Коломиї. В чині підхорунжого брав активну участь у формуванні Ударного Гуцульського куреня. У ньому виконував роль штабного писаря. Згодом його підвищено до чину чотаря і командиром чоти направлено на українсько-польський фронт.

Література

Старшини і підстаршини УСС і УГА з Коломиї і повіту // Коломия і Коломийщина : зб. споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 762.

Пістинь

116. Стрілець Василь Гаврилків, 1895 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. В УГА з травня 1919 р., воював в армії УГА генерала А.Кравса. Перебував у таборі українських інтернованих вояків і старшин УГА в Йосипові на чеській землі.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 105.

117. Стрілець Дмитро Григоришин. Народився 1886 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. В УГА з травня 1919 р. Воював стрільцем в армії генерала А.Кравса. Перебував у таборі інтернованих вояків УГА в Йосипові на чеській землі.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 56, 57.

118. Пушкар Дмитро Григоришин. Народився 1856 р. н. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Артилерист 3-ї батареї. У австрійському війську служив з 1908 р. Учасник Першої світової війни. В УГА воював з 8 грудня 1918 р. Інших відомостей не має.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 373, арк. 26–27.

119. Старший пушкар Василь Лаврук. 1887 р. н. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. У 1909 р. призваний до австрійської армії. Учасник Першої світової війни. До УГА мобілізований 2 грудня 1918 р. Воював у складі 3-ї батареї I-го Українського полку артилерії. Інтернований, перебував і таборі українських вояків і старшин у Німецькій Яблонні на чеській землі.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 4451, оп. 1, спр. 79, арк. 3 зв.; ф. 3520, оп. 2, спр. 373, арк. 14–15.

120. Стрілець Василь Томин. Народився 1886 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. До УГА зголосився в січні 1919 р. Воював стрільцем в Армії УГА генерала А.Кравса. Перебував у таборі українських інтернованих вояків і старшин УГА в Йосипові на чеській землі.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 58, 109.

121. Стрілець Олекса Томашевський. Народився 1899 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. В УГА з травня 1919 р. Перебував у таборі українських інтернованих вояків і старшин УГА в Йосипові на чеській землі.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 109.

122. Стрілець ДмитроТретяк. Народився 1894 р. Освіта початкова. Учасник Першої світової війни. На фронті з 1915 р. До УГА зголосився в січні 1919 р. Воював стрільцем у 1-му відділенні 1-ї сотні I-го піхотного полку Армії УГА генерала А.Кравса. Був інтернований, перебував у таборі українських вояків і старшин у Німецькій Яблонні на чеській землі.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 183, арк. 4 зв.

123. Десятник Юрко Василяшук. Народився 1893 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Учасник Першої світової війни з перших днів. В УГА зголосився 1 листопада 1918 р. Воював артилеристом у складі 3-ї батареї УГА.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 373, арк. 4–5.

124. Поручик Петро Будз. Дата народження не встановлена. Освіта середня спеціальна. Греко-католик. Колишній вчитель. Був військовополоненим у Тухолі на Помор'ю на польській землі.

Джерело

Спис учителів // Вперед, 1920. – 7 серп. – С. 4.

125. Чотар Юрій Василяшук. Народився 1893 р. Греко-католик. Освіта середня. В УГА з січня 1919 р. Воював в армії УГА генерала А.Кравса. Перебував у таборі українських інтернованих вояків і старшин УГА в Йосипові на чеській землі.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 56, 58.

Пнів

126. Стрілець Микола Вінтоняк. Освіта початкова. Греко-католик. Вояк 1-го Гуцульського куреня. Помер на дизентерію 26 вересня 1919 р. у Вінниці. Там похований на військовому кладовищі.

Література

Жалібна книга. – Жовква, 1923. – Вип. 1. – С. 8.

127. Чотар. Дмитро Марич. Інших даних не встановили.

Література

Список учасників визвольної боротьби між роками 1918–1920 в рядах Української Галицької Армії, що походили зі Станиславівщини // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто. – Т. II. – 1985. – С. 251.

128. Поручник Теофіл Мойсейович. Народився 1890 р. Греко-католик. Освіта середня. Фотограф. Учасник бойових дій Першої світової війни на австрійсько-російському фронті з осені 1914 р. У чині підхорунжого воював у легіоні УСС. Поручник 13-ї етапної сотні. Активний член “Пресової квартири” УГА. Помер 22 червня 1919 р. на тиф. Похований на військовому кладовищі в Вінниці.

Література

1. Лазарович М. Легіон українських січових стрільців / М. Лазарович. – Тернопіль : Джура, 2005. – С. 466.

2. Жалібна книга. – Жовква, 1923. – Вип. 1. – С. 29.

Прокурава

129. Стрілець – артилерист Петро Микитин. Народився 1893 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Вояк далекобійної артилерії. 8 травня 1919 р. дезертував із сотні.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 4451, оп. 1, спр. 22, арк. 51.

130. Стрілець Федір Федорук. Народився 1880 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Вдівець. Вояк УГА армії генерала А.Кравса. Помер 25 вересня 1920 р. у запаснім госпіталі в Ліберцях у Чехословаччині на дизентерію. Похорон здійснив військовий капелан Мирон Кривуцький. Похований на військовому кладовищі в Рурехті. Його могила мала номер 139.

Джерела

1. ЦДІАЛ України, м. Львів, ф. 201, оп. 1, спр. 257, арк. 45–46.

2. З життя і буття в таборі в Ліберцях. // Український скиталець. – Ліберець, 1921. – № 5. – С. 35.

Рибно

131. Стрілець Іван Слиско. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Вояк УГА. В одному з боїв поляками захоплений у полон. Перебував у таборі військовополонених Бугшопи поблизу Бреста Литовського (нині Білорусія). Помер 29 серпня 1919 р.

Джерело

Спис померлих // Вперед. – 1919. – 25 верес. – С. 3.

Рожнів

132. Стрілець Іван Семенович Бойко. Народився 6 червня 1900 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. У складі УГА воював на Східній Україні. Там залишився жити і одружився. Помер у Миколаївській області.

Література

Гушул М. Рожнів і рожнівчани. Історико-мемуарний нарис п'яти поколінь / М. Гушул. – К. ; Косів ; Рожнів : Світ Успіху, 2010. – С. 53–54.

133. Стрілець Микита Семенович Бойко. Народився 6 червня 1898 р. Греко-католик. Рільник. Освіта незакінчена середня (7 кл.). Служив в австрійському війську у м. Фендиштиль. У листопаді 1918 р. був призваний до УГА і воював проти поляків під Львовом: за с. Козільники, Лісничівка, Бондарів і Городок. Весною 1919 р. брав участь в боях у районі м. Підволочиська. Звідси з кількома рожнівчанами зі зброєю в руках повернувся додому. Помер 16 листопада 1996 р.

Література

Гушул М. Рожнів і рожнівчани. Історико-мемуарний нарис п'яти поколінь / М. Гушул. – К. ; Косів ; Рожнів : Світ Успіху, 2010. – С. 53.

134. Стрілець Михайло Галичук. Народився 1898 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Вояк польової лічниці (госпіталю) № 1. Помер 17 грудня 1919 р. на тиф у Вінниці.

Джерело

Жалібна книга. – Жовква, 1923. – Вип. 1. – С. 9; Гушул М. Рожнів і рожнівчани. Історико-мемуарний нарис п'яти поколінь / М. Гушул. – К. ; Косів ; Рожнів : Світ Успіху, 2010. – С. 54.

135. Стрілець Іван Семенович Бойко. Народився 6 червня 1900 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. У складі УГА воював на Східній Україні. Там залишився жити і одружився. Помер у Миколаївській області.

Література

Гушул М. Рожнів і рожнівчани. Історико-мемуарний нарис п'яти поколінь. – К. ; Косів ; Рожнів : Світ Успіху, 2010. – С. 53–54.

136. Стрілець Петро Кирилович Мартинюк. Народився 1900 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. На військову службу до УГА призваний у листопаді 1918 р. У складі сотні під командуванням чеха воював на Тернопільщині. З-під Підволочиська будучи не згідний з позицією командира сотні: не воювати з червоноармійцями, бо задарма загинуть, а тому зі зброєю в руках разом п'ятьма іншими рожнівчанами повернувся весною 1919 р. додому.

Література

Гушул М. Рожнів і рожнівчани. Історико-мемуарний нарис п'яти поколінь / М. Гушул. – К. ; Косів ; Рожнів : Світ Успіху, 2010. – С. 53–54.

137. Стрілець Тимофій Мацко. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Освіта початкова. На військову службу до УГА призваний у листопаді 1918 р. У складі сотні під командуванням чеха воював на Тернопільщині. З-під Підволочиська будучи не згідний з позицією командира сотні: не воювати з червоноармійцями, бо задарма загинуть, а тому зі зброєю в руках разом п'ятьма іншими рожнівчанами повернувся весною 1919 р. додому.

Література

Гушул М. Рожнів і рожнівчани. Історико-мемуарний нарис п'яти поколінь / М. Гушул. – К. ; Косів ; Рожнів : Світ Успіху, 2010. – С. 53–54.

138. Стрілець Петро Сахро. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. На військову службу до УГА призваний у листопаді 1918 р. У складі сотні під командуванням чеха воював на Тернопільщині. З-під Підволочиська будучи не згідний з позицією командира сотні: не воювати з червоноармійцями, бо задарма загинуть, а тому зі зброєю в руках разом п'ятьма іншими рожнівчанами повернувся весною 1919 р. додому.

Література

Гушул М. Рожнів і рожнівчани. Історико-мемуарний нарис п'яти поколінь / М. Гушул. – К. ; Косів ; Рожнів : Світ Успіху, 2010. – С. 53–54.

139. Стрілець Микола Семотюк. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. На військову службу до УГА призваний в листопаді 1918 р. У складі сотні під командуванням чеха воював на Тернопільщині. З-під Підволочиська, будучи не згідний з позицією командира сотні: не воювати з червоноармійцями, бо задарма загинуть, а тому зі зброєю в руках разом п'ятьма іншими рожнівчанами повернувся весною 1919 р. додому.

Література

Гушул М. Рожнів і рожнівчани. Історико-мемуарний нарис п'яти поколінь / М. Гушул. – К. ; Косів ; Рожнів : Світ Успіху, 2010. – С. 53–54.

140. Стрілець Петро Струць. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. На військову службу до УГА призваний в листопаді 1918 р. У складі сотні під командуванням чеха воював на Тернопільщині. З-під Підволочиська, будучи не згідний з позицією командира сотні не воювати з червоноармійцями, бо задарма загинуть, а тому зі зброєю в руках разом п'ятьма іншими рожнівчанами повернувся весною 1919 р. додому.

Література

Гушул М. Рожнів і рожнівчани. Історико-мемуарний нарис п'яти поколінь / М. Гушул. – К. ; Косів ; Рожнів : Світ Успіху, 2010. – С. 53–54.

141. Чотар Антін Кокурудз. Народився 1885 р. Випускник 1908 р. Станиславівської учительської семінарії. Вчителював у селах Вовчківці і Новоселиці на Снятинщині і с. Рожнів на Косівщині. У ранзі чотаря УГА попав у полон до поляків. Перебував у таборі військовополонених у Тухольці на польській землі. У січні 1921 р. повернувся до Рожнова. Помер 21 квітня 1923 р. від раку горла.

Джерело

Спис вчителів // Вперед. – 1920. – 7 серп. – С. 4; Пилип'юк В., Сіреджук П. Новоселиця над Рибницею. Нариси історії села / В. Пилип'юк, П. Сіреджук. – Львів : Світло і тінь, 2006. – С. 82.

142. Чотар Василь Пилип'юк. Народився 1884 р. Греко-католик. Випускник Коломийської гімназії та юридичного факультету Львівського університету. Деякий час працював адвокатом. У лавах січових стрільців воював на австрійсько-російському фронті. Виборював волю у складі УГА. Близько 1921 р. залишився жити на території Радянської України. У Переяславі Хмельницькому одружився. Там деякий час трудився учителем. Звідси переїхав до Києва. Тут у 1937 р. його заарештували, звинувативши у шпигунстві і розстріляли.

Література

Гушул М. Рожнів і рожнівчани. Історико-мемуарний нарис п'яти поколінь / М. Гушул. – К. ; Косів ; Рожнів : Світ Успіху, 2010. – С. 349.

143. Чотар Сава Никифоряк. 21 грудня 1886 р. Випускник коломийської гімназії і філософського факультету Львівського університету. В роки Першої світової війни воював на італійському фронті. З проголошенням ЗУНР зголосився до УГА і став комендантом сотні 10-ї Коломийської бригади. 2 травня 1919 р. потрапив у полон до поляків під с. Махнівка Козятинського району Вінницької області. Рік перебував у таборі військовополонених у Тухолі на польській землі. Після звільнення з полону працював в українських гімназіях Чорткова і Станиславова. Був опікуном II-го Пластового куреня імені гетьмана Івана Мазепи у Станиславові (1925–1939). У березні 1944 р. емігрував до Відня, а звідти до Мюнхена, а в 1949 р. до США і оселився в Нью-Йорку. Автор праці “Рима і ритм Шевченка”. Помер 25 лютого 1973 р.

Література

Гуцули у визвольній боротьбі. Спогади січового стрільця Михайла Горбового / ред. Р. Ковалюк. – К. ; Вінниця : ДП Державна картографічна фабрика, 2009. – С. 308; Гушул М. Рожнів і рожнівчани. Історико-мемуарний нарис п'яти поколінь / М. Гушул. – К. ; Косів ; Рожнів : Світ Успіху, 2010. – С. 346.

144. Поручик Микола Левицький. Військовий суддя. Народився 1879 р. у родині сільського священика. Випускник правничого факультету Чернівецького університету. По закінченню там студій довгий час був редактором газети “Буковина”. Перед Першою світовою війною працював помічником адвоката в Кутах. В часі війни був призваний у діючу австрійську армію. Воював проти росіян під Перемишлем, де потрапив у полон. Після Жовтневого перевороту в Росії повернувся додому. По розпаді австрійської монархії вступив у ряди УГА. Його назначають воєнним суддею ОВК у Золочеві. В липні 1919 р. разом з українським військом перейшов Збруч. У Кам'янці-Подільському працював військовим суддею. Зимою 1920 р. у Барі захворів на тиф, а потім на запалення легень. Бойові дії українського війська на Великій Україні не дали йому можливості вилікуватися, а тому далі хворів на грудну недугу.

З групою війська УГА генерала А.Кравца 31 серпня 1920 р. перейшов на чеську територію. Перебування у масовім порожнім баракі. Це ще більше підірвало здоров'я інтернованому. Та попри хвороби він займався редакторською роботою в редакції журналу “Український Скиталець”. Повністю відредагував його перший номер, який вийшов у світ 1 листопада 1920 р. Оскільки хвороба не жартувала, то змушений був лягти до військового госпіталю в Німецькій Яблонній, а потім в Ліберці, та було зафіксовано і 30 червня 1921 р. перестало битися серце гуцульського патріота в ліберцівській лікарні. Похований на українському військовому кладовищі в Рупрехтичах.

Джерело

Український скиталець. – Йосифів, 1921. – № 7. – С. 1.

Розтоки

145. Вахмайстер Яким Плаксієв. Народився 1889 р. Греко-католик. Вахмайстер II класу народної сторожі. Командант жандармерії в с. Розтоки на Верховинщині. Помер 16 грудня 1919 р. на Східній Україні.

Джерело

Спис померлих на Україні // Вперед. – 1920. – 29 черв. – С. 3.

Середній Березів

146. Підхорунжий Василь Малкович. Народився 1898 р. Освіта середня. Випускник Коломийської гімназії. В серпні 1914 р. зголосився до Легіону УСС. Підхорунжим служив у польовій пошті. В листопаді 1918 р. зголосився до УГА. Разом з нею перейшов Збруч і був на

Наддніпрянщині. В Чотирикутнику смерті щасливо перехворів на тиф. На весні 1920 р. потрапив у польський полон і цілий рік перебував у таборі українських військовополонених вояків і старшин у Тухолі на польському Помор'ю.

По звільненню з неволі вступив на богословські студії у Станиславові і був висвячений на священника. Душпастирські обов'язки виконував у Станиславівській дієцезії аж до приходу радянських "визволителів". Потім подався в еміграцію. Постійно жив у західнонімецькому місті Інгольштадт у Баварії. Там помер 15-го серпня 1971 р.

Література

Микитюк Д. Старшини й підстаршини УСС та УГА з Коломиї й повіту. Д. Микитюк // Коломия і Коломийщина : зб. споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія : Видання комітету коломиян, 1988. – С. 779.

147. Чотар Степан Сулятицький. Народився 1885 р. Греко-католик. Освіта середня. Командир скорострільної сотні Гуцульського куреня Г. Голинського. Згодом член УВО, один із засновників і член Центрального Проводу ОУН, а також комендант Карпатської Січі. Помер у Мюнхені 1976 р.

Література

Арсенич П. Командант Гуцульського куреня Григорій Голинський-Гурбич / П. Арсенич // Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ ст. – Коломия : Вік, 2007. – С. 299.

Спас

148. Стрілець Асафат Бежук. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк 3-го Коломийського куреня 24-го піхотного полку ім. гетьмана Дорошенка УГА. Загинув у бою з Червоною Армією 30 серпня 1919 р. при здобутті редуту перед воротами в Києві.

149. Стрілець Олександр Бойків. Народився 1896 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Учасник Першої світової війни. На австрійсько-російському фронті з осені 1914 р. До УГА зголосився 21 лютого 1919 р. Був вояком 3-ї сотні.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 4451, оп. 1, спр. 24, арк. 24 зв. (?).

150. Стрілець Микола Гоянюк. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк 3-го Коломийського куреня 24-го піхотного полку ім. гетьмана Дорошенка УГА. Загинув у бою з Червоною Армією 30 серпня 1919 р. при здобутті редуту перед воротами в Києві.

151. Стрілець Петро Костюк. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк 3-го Коломийського куреня 24-го піхотного полку ім. гетьмана Дорошенка УГА. Загинув у бою з Червоною Армією 30 серпня 1919 р. при здобутті редуту перед воротами в Києві.

152. Стрілець Василь Кречко. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк 3-го Коломийського куреня 24-го піхотного полку ім. гетьмана Дорошенка УГА. Загинув у бою з Червоною Армією 30 серпня 1919 р. при здобутті редуту перед воротами в Києві.

153. Стрілець Василь Куриляк. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк 3-го Коломийського куреня 24-го піхотного полку ім. гетьмана Дорошенка УГА. Загинув у бою з Червоною Армією 30 серпня 1919 р. при здобутті редуту перед воротами в Києві.

154. Стрілець. Гаврило Куриляк. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк 3-го Коломийського куреня 24-го піхотного полку ім. гетьмана Дорошенка УГА. Загинув у бою з Червоною Армією 30 серпня 1919 р. при здобутті редуту перед воротами в Києві.

155. Стрілець Григорій Куриляк. Народився 1894 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк УГА. Помер на тиф 12 грудня 1919 р. у Вінниці.

Література

Вояки УГА з Коломийщини, що померли від тифу 1919–1920 рр. // Коломия і Коломийщина... – С. 791.

156. Стрілець Михайло Куриляк. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк 3-го Коломийського куреня 24-го піхотного полку ім. гетьмана Дорошенка УГА. Загинув у бою з Червоною Армією 30 серпня 1919 р. при здобутті редуту перед воротами в Києві.

157. Стрілець Іван Легуняк. Стрілець. Народився 1900 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Учасник Першої світової війни. Воював на австрійсько-російському фронті з 1916 р. Призваний до армії в УГА 1 жовтня 1919 р. Вояк 1-ї сотні I-го піхотного полку. Інтернований, перебував у таборі українських вояків і старшин у Німецькій Яблонній на чеській землі.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 183, арк. 25.

158. Стрілець Андрій Петрук. Народився 1871 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Помер 6 травня 1919 р. на п'ятнистий тиф.

Джерело

Посмертні вісти // Вперед. – 1920. – 16 мая. – С. 3.

159. Стрілець Михайло Ставнюк. Народився 1898 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. До УГА зголосився в січні 1919 р. Воював стрільцем в Армії УГА генерала А.Кравса. Був інтернований, перебував у таборі українських вояків і старшин у Німецькій Яблонній на чеській землі.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 179, арк. 30.

160. Стрілець Онуфрій Савчук. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк 3-го Коломийського куреня 24-го піхотного полку ім. гетьмана Дорошенка УГА. Загинув у бою з Червоною Армією 30 серпня 1919 р. при здобутті редуту перед воротами в Києві.

161. Стрілець Степан Семанчук. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк 3-го Коломийського куреня 24-го піхотного полку ім. гетьмана Дорошенка УГА. Загинув у бою з Червоною Армією 30 серпня 1919 р. при здобутті редуту перед воротами в Києві.

162. Стрілець Василь Сорич. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк 3-го Коломийського куреня 24-го піхотного полку ім. гетьмана Дорошенка УГА. Загинув у бою з Червоною Армією 30 серпня 1919 р. при здобутті редуту перед воротами в Києві.

163. Стрілець Степан Сорич. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк 3-го Коломийського куреня 24-го піхотного полку ім. гетьмана Дорошенка УГА. Загинув у бою з Червоною Армією 30 серпня 1919 р. при здобутті редуту перед воротами в Києві.

164. Стрілець Дмитро Струнчак. Народився 1890р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. До УГА зголосився в грудні 1919 р. Помер на тиф 13-го січня 1920 р. в Гридниці коло Гнівані.

Вояки УГА з Коломийщини, що померли від тифу в 1919–1920 рр. // Коломия і Коломийщина... – С. 791.

165. Стрілець Іван Тимофій. Народився 1891 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. До австрійської армії був призваний 1913 р. До УГА зголосився 15 квітня 1919 р. Був вояком 3-ї сотні.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 4451, оп. 1, спр. 24, арк. 27 зв.

166. Хорунжий Михайло Чукур. Дата народження не встановлена. Освіта середня. Греко-католик. Командир батареї 1-го гарматного полку 2-ї Коломийської бригади УГА.

Воював за Львів, учасник боїв за Христинівку і Умань. Загинув лютого дня 1920 р. на Східній Україні. За другою версією помер на тиф у Немирові коло Вінниці.

Джерело

Жалібна книга. – Жовква, 1923. – Вип. II. – С. 21 // Коломия і Коломийщина : зб. споми-нів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 767, 789.

167. Сотник Василь Юрченко. Народився 17 жовтня 1894 р. Освіта середня. Учень 8 кл. коломийської гімназії. Здобув атестат зрілості. Учасник Першої світової війни. Чотар 22-го піхотного полку. З перших днів Листопадового зриву в УГА. Як сотник української армії з сотнею перейшов Збруч. У Чотирикутнику смерті ділив долю і недолю з УГА. В складі армії генерала УГА А.Кравса здобував золотoverхий Київ і на соборній площі промовляв до киян. Додому повернувся 1921 р. і віддався громадській роботі: заснував при місцевій читальні драмгурток. У 1922 р. вибраний головою сільської читальні. Був дуже чесний і працьовитий. Закінчив торгівельну школу і всією душею віддався кооперації. Помер 4 лютого 1934 р. у Дубровиці поблизу Сянока.

Література

Посмертна згадка // Голос Покуття. – 1934. – 28 жовт. – С. 4.

Старий Косів

168. Поручик Юрій Лепкалюк. Народився 1 вересня 1887 р. Освіта вища. Греко-католик. Юрист за фахом. Доктор права. Громадський діяч. Суддя в Галичі. Учасник визвольних змагань 1918–1921 рр. Служив в охороні Головного Отамана УНР Симона Петлюри. Помер 16 січня 1936 р. в м. Галичі.

Джерело

Громадський голос. – 1936. – 22 січ. – С. 3.

Старі Кути

169. Стрілець Степан Онистюк. Народився 1892 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Вояк армії УГА генерала А.Кравса. Був інтернований в Чехії. Помер 24 травня 1924 р. від туберкульозу легень. Похований на військовому кладовищі в Празі. Обряд поховання провів отець Йосиф Мельник.

Джерело

ЦДІАЛ України, ф. 201, оп. 1, спр. 257, арк. 83–84.

Стопчатів

170. Стрілець Іван Долішняк. Народився 1899 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. До австрійської армії був призваний 1917 р. До УГА зголосився 21 березня 1919 р. і числився вояком 3-ї сотні.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 4451, оп. 1, спр. 24, арк. 14 зв.

171. Стрілець Петро Ключівський. Народився 1897 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Учасник Першої світової війни. На фронті був з 1917 р. До УГА зголосився 28 травня 1919 р. Воював стрільцем в армії УГА генерала А.Кравса. Був інтернований у м. Німецька Яблонна на чеській землі.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 179, арк. 21.

172. Стрілець Михайло Полук. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк 2-ї сотні 3-го куреня 24-го піхотного полку ім. гетьмана Дорошенка 2-ї Коломийської бригади. У часі наступу УГА на Київ в серпні 1919 р. загинув у бою з Червоною Армією під Васильковом на Київщині.

Література

Вояки УГА з Коломиї і Коломийщини, що впали в “чотирикутнику смерті” на тиф у 1919–1920 рр. // Коломия і Коломийщина : зб. споми-нів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 789.

173. Чотар Василь Павличко. Народився 4 березня 1886 р. Греко-католик. Освіта середня. Брав участь в обороні Львова. Воював у складі 8-ї сотні III-го куреня в 2-й Коломийсь-

кій бригаді. Під Галичем у червні 1919 р. був ранений. По дорозі до госпіталю в м. Заліщики пропав безвісті.

Джерело

Почтова скринька // Вперед. – 1921. – 13 марта. – С. 5.

174. Чотар Василь Скригунець. Народився 1893 р. Греко-католик. Освіта середня. Командував сотнею важких кулеметів в УПА. Псевдо-Гамалія. Загинув 15 травня 1948 р.

175. Сотник Микола Вовкунець. Народився 1892 р. Греко-католик. Навчався у Коломийській гімназії. У роки Першої світової війни – в австрійській армії, воював в Франції, де потрапив під газову атаку. У роки визвольних змагань – сотник УГА.

Згодом – редактор часопису “Український голос”. Громадський і культурний діяч Надвірнянщини. Секретар філії “Просвіти” у м. Надвірні. Член багатьох українських громадських і культурних організацій повітового міста. Помер 2 жовтня 1930 р. Похований у Надвірній.

Література

1. Новий час. – 1930. – 20 жовт. – С. 7.

Тюдів

176. Стрілець Василь Воротняк. Народився 1896 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Призваний до австрійської армії в травні 1916 р. До УГА зголосився 12 листопада 1918 р. Інтернований, перебував в таборі українських вояків і старшин у Німецькій Яблонні на території Чехословаччини.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 213, арк. 6 зв.

177. Стрілець Петро Воротняк. Народився 1897 р. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Призваний до австрійської армії 11 травня 1916 р. До УГА зголосився 12 листопада 1918 р. Інтернований, перебував у таборі українських вояків і старшин у Німецькій Яблонні на території Чехословаччини.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 213, арк. 6 зв.

178. Стрілець Дмитро Довганюк. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Вояк УГА. В одному з боїв попав у полон до поляків. Перебував у таборі українських військовополонених Бугшопи поблизу Бреста Литовського (нині Білорусія). Помер там 19 серпня 1919 р.

Джерело

Спис померлих // Вперед. – 1919. – 13 верес. – С. 3.

179. Стрілець Михайло Тим'яків. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк УГА. Помер 30 листопада 1919 р. на тиф у м. Бар на Поділлі.

Джерело

Козачий голос. – 1919. – 22 груд. – С. 2.

Уторопи

180. Стрілець Омелян Братівник. Народився 1889 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк армії УГА генерала А.Кравса. Був інтернований і деякий час перебував у Чехословаччині.

ЦДАВО України, ф. 3521, оп. 2, спр. 59, арк. 1 зв.

181. Стрілець Дмитро Петришин. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Полонений. Перебував у таборі військовополонених на території Польщі.

Джерело

Вперед. – 1920. – 18 мая. – С. 3.

182. Стрілець Михайло Петрушевич. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Полонений. Перебував у таборі військовополонених на території Польщі.

Джерело

Вперед. – 1920. – 18 мая. – С. 3.

183. Стрілець Василь Пецюк. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк УГА. Полонений. Перебував у таборі військовополонених на території Польщі.

Джерело

Вперед. – 1920. – 18 мая. – С. 3.

184. Стрілець Микола Ревняк. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Полонений. Перебував у таборі військовополонених м. Холм на території Польщі.

Джерело

Переписка розлучених // Вперед. – 1920. – 27 цвіт. – С. 3.

185. Чотар Василь Ониськів. Народився 25 серпня 1885 р. У ріднім селі здобув початкову освіту. Добре володів польською та німецькою мовами. На військову службу до австрійської армії призваний 1907 р. Військову службу проходив у 24-м коломийському піхотному полку. Від першого до останнього дня Першої світової війни був на фронті. В австрійській армії отримав всі солдатські звання: стрілець, з серпня 1908 р. – вістун, у квітні 1909 р. – десятник, в грудні 1911 р. – старший десятник, в серпні 1914 р. – булавний.

За мужність і відвагу, проявлену в боях з ворогом, командуванням австрійської армії був нагороджений бронзовою медаллю відваги, срібними медалями відваги II і I класу та срібним хрестом заслуги.

До УГА зголосився 4 грудня 1919 р. За організаторські здібності і військовий талант отримав звання чотаря. Був назначений чотовим II куреня 24-го коломийського піхотного полку ім. П.Дорошенка. З 1 травня 1919 р. воював в складі 1-го піхотного полку Самбірської бригади під командуванням генерала А.Кравса. До кінця 1923 р. перебував у таборі інтернованих українських вояків і старшин у чеському місті Німецька Яблонна.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 3520, оп. 2, спр. 110, арк. 20–21 зв. (печатка полку).

186. Поручик Микола Левицький. Народився 1879 р. Освіта середня. Греко-католик. Старшина армії УГА генерала А.Кравса. Був інтернований на території Чехословаччини. Помер 30 червня 1921 р. від туберкульозу легень. Похований на військовому кладовищі в с. Рупрехтичі Ліберецького повіту у Чехії. Похорон здійснив військовий духівник Михайло Кушкевич.

Джерело

ЦДІАЛ України, ф. 201, оп. 1, спр. 257, арк. 35–36.

187. Сотник Осип Букшований. Народився 1890 р. Освіта середня. Греко-католик. Випускник Коломийської гімназії. Відомий військовий і громадський діяч, майор січових стрільців. За доби ЗУНР командував 1 Січовою Бригадою, яка випускала свою газету “УСС”. 1 серпня 1926 р. був заарештований повітовою поліцією і 18 серпня відданий в розпорядження II-го відділу штабу 11-ї дивізії піхоти в Станіславі для використання в військових цілях.

Був співробітником газети “Наше слово”. 2 січня 1928 р. польська поліція заарештувала О.Букшованого, за те, що недавно повернувся з Радянської України. Оскільки не було ніяких доказів у шпигунстві, то його незабаром відпустили. У 1931 р., як комуніста, О.Букшованого втретє заарештовано польською поліцією в Львові, але йому вдалося втекти до Харкова. Там в 1933 р. він був чекістами заарештований і засланий на Соловецькі острови, де його, вірогідно, і стратили опричники сталінського режиму.

Джерела та література

1. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 68, оп. 2, спр. 89, арк. 82.
2. Нове життя. – 1919. – 15 мар. – С. 2.
3. Громадські вісті. – 1928. – 15 січ. – С. 4.
4. Діло. – 1933. – 20 квіт. – С. 3.
5. Лазарович М. Легіон українських січових стрільців / М. Лазарович. – Тернопіль : Джура, 2005. – С. 396.

Ферескуля

188. Стрілець Микола Гоздзіцький. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. Був полонений і перебував у таборі військовополонених Бугшопи поблизу Бреста Литовського (нині Білорусія). Там помер 29 липня 1919 р.

Джерело

Спис померлих // Вперед. – 1919. – 23 верес. – С. 2.

189. Стрілець Василь Дідушок. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк 4-ї сотні II-го куреня УГА.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 116, арк. 7.

Черганівка

190. Стрілець Іван Дмитрович Гиптих. Народився 1900 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. На українсько-польському фронті з листопада 1918 р. 21 березня 1919 р. у списках особового складу числився вояком 3-ї сотні.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 4451, оп. 1, спр. 24, арк. 24 зв.

191. Стрілець Михайло Гиптих. Народився 1898 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Учасник Першої світової війни. На фронті був з 1916 р. До УГА зголосився 21 лютого 1919 р. Числився вояком 3-ї сотні. Інтернований в Чехії.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 4451, оп. 1, спр. 24, арк. 24 зв.

192. Стрілець Микола Лук'янович Липтих. Народився 1888 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. З 1910 р. в австрійському війську. Учасник Першої світової війни. 31 березня 1919 р. числився вояком 3-ї сотні.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 4451, оп. 1, спр. 25, арк. 10 зв.

193. Стрілець Олекса Мицкан. Народився 1891 р. н. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. До австрійського війська був призваний 1912 р. Учасник Першої світової війни. 21 лютого 1919 р. числився вояком 3-ї сотні.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 4451, оп. 1, спр. 25, арк. 10 зв.

194. Стрілець Михайло Крутохвіст. Народився 1892 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. До війська призваний у 1914 р. Учасник Першої світової війни. 21 лютого 1919 р. числиться вояком 3-ї сотні УГА.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 4451, оп. 1, спр. 25, арк. 12 зв.

Хімчин

195. Стрілець Григорій Дутчак. Народився 1892 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. У 1913 р. був призваний до австрійського війська. Учасник Першої світової війни. Стрілець УГА з 8 грудня 1918 р. Воював проти поляків артилеристом 3-ї батареї.

Джерело

ЦДАВО України, ф. Р. – 4451, оп. 1, спр. 79, арк. 4 зв.; спр. 373, арк. 32–33.

196. Стрілець Юрій Розпутняк. Народився 1900 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. До українського війська був мобілізований в листопаді 1918 р. Був стрільцем 1-ї сотні I-го піхотного полку УГА. Інтернований в Чехословаччині, перебував у таборі українських інтернованих вояків і старшин у Німецькій Яблонній на чеській землі.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 183, арк. 25.

Яблуниця

197. Стрілець Яків Микулич. Народився 1891 р. в Яблуніці на Надвірнянщині. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Розвідник польової розвідки 1-го Гуцульського куреня. Помер на тиф 7 січня 1920 р.

Джерело

Жалібна книга. – Жовква, 1923. – Вип. 1. – С. 30.

198. Стрілець Іван Слюсарчук. Народився 1896 р. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Вояк армії УГА генерала А.Кравса. Був інтернований.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3521, оп. 2, спр. 59, арк. 6 зв.

199. Стрільць Іван Щербанюк. Дата народження не встановлена. Греко-католик. Освіта початкова. Рільник. Уродженець с. Яблуниця на Надвірнянщині. В одному з боїв був захоплений у полон поляками. Деякий час був у таборі полонених стрільців і старшин УГА, які знаходяться у Львові на Ялівці.

Джерело

Спис полонених стрільців і старшин УГА, які знаходяться у Львові на Ялівці // Вперед. – 1920. – 18 мая. – С. 3.

Яблунів

200. Пушкар Іван Матвіїшин. 1887 р. н. Освіта початкова. Греко-католик. Заробітчанин. Учасник Першої світової війни з 1917 р. До УГА призваний 15 листопада 1918 р. Артилерист 3-ї батареї. В Чехії був інтернований.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 373, арк. 39–40.

201. Вістун Дмитро Дмитрук. Народився 1894 р. Освіта початкова. Греко-католик. Заробітчанин. До австрійського війська був мобілізований 1915 р. Учасник Першої світової війни. З 1 жовтня 1919 р. був стрільцем і вістуном 1-ї сотні I піхотного полку УГА. Інтернований у Чехословаччині, перебував у таборі інтернованих українських вояків і старшин у Німецькій Яблонній.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 183, арк. 36.

202. Бунчужний Ілля Клим'юк. Дата народження не встановлена. Освіта початкова. Греко-католик. Заробітчанин. В 1909 р. був призваний до австрійської армії. Учасник Першої світової війни. Добровольцем зголосився в УГА. Деякий час був кухарем. Служив у 1-му піхотному полку української бригади армії УГА генерала А.Кравса. Інтернований, перебував у таборі інтернованих українських вояків та старшин у чеському містечку Німецька Яблонна.

Джерело

ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 179, арк. 2.

Ямна

203. Стрільць Стефан Годованець. Дата народження не встановлена. Освіта початкова. Греко-католик. Рільник. В одному з боїв до поляків попав у полон. Перебував у таборі українських військовополонених Бугшопи поблизу Бреста Литовського (нині Білорусія). Помер 15 серпня 1919 р.

Джерело

Спис померлих // Вперед. – 1919. – 12 верес. – С. 3.

Яремче

204. Чотар Микола Мороз. Дата народження не встановлена. Освіта середня-спеціальна. Греко-католик. Колишній учитель. В одному з боїв попав у полон до поляків. Деякий час перебував у таборі військовополонених українських вояків і старшин у Тухолі на Помор'ю на польській землі.

Джерело

Спис учителів // Вперед. – 1920. – 8 серп. – С. 4.

Узагальнивши сказане, констатуємо, що дана розвідка, безперечно, не охоплює всього поіменного списку всіх тих гуцулів, які брали участь у визвольних змаганнях українців у 20-х роках ХХ ст. Потреба в ньому край велика, бо це – потужний пласт регіональної історії, який ми, нащадки, не маємо права забути й проігнорувати.

1. Ковжун М. Жалібна книга / М. Ковжун. – Жовква, 1923. – Вип. 1. – Вип. 2. – Жовква, 1925.
2. Горбовий М. За кращу долю України / М. Горбовий. // Календар “Просвіти” на звичайний рік 1935. – С. 12–16; Горбовий М. Гуцульська сотня / М. Горбовий // Українські січові стрільці. 1914–1918. – Львів, 1991. – С. 84.
3. Домашевський М. Історія Гуцульщини / М. Домашевський. – Чикаго, 1985. – Т. II. – С. 473–474; Микитюк Д. Старшини й підстаршини УСС та УГА з Коломиї й повіту / Д. Микитюк // Коломия і Коломийщина : зб. споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія : Видання комітету коломиян, 1988. – С. 771–784.

4. Список учасників визвольної боротьби між роками 1918–1920 в рядах Української Галицької армії, що походили зі Станіславщини // Альманах Станіславівської землі. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1985. – Т. II. – С. 246–255.
5. Арсенич П. Січові стрільці / П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 1990. – 24 с.; Арсенич П. Березуни. Біографічні відомості про уродженців Нижнього Березова Косівського району / П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 1994. – 31 с.; Арсенич П. Командант Гуцульського куреня Григорій Голинський-Гурбич / П. Арсенич // Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ ст. – Коломия : Вік, 2007. – С. 297–303.
6. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2014. – С. 347–350.
7. Пелепейко І. Косів: люди і долі. Краєзнавчий довідник / І. Пелепейко. – Косів : Писаний Камінь, 2001. – С. 64–65.
8. Томащук М. Березови в історії Гуцульщини / М. Томащук. – Коломия, 1997. – С. 52; Томащук М. Спалах / М. Томащук. – Коломия, 2004. – С. 234–235.
9. Полатайчук Я. А ми тую стрілецьку славу збережемо... / Я. Полатайчук. – Коломия, 1997. – С. 234–235.
10. Гушул М. Рожнів і рожнівчани. Історико-мемуарний нарис п'яти поколінь / М. Гушул. – К. ; Косів ; Рожнів : Світ Успіху, 2010. – С. 346.

В этой статье на основании разносторонних источников сделана попытка воссоздать список стрелцов и старшин УГА, которые родились в разных поселениях Галицкой Гуцульщины. В силу возможности автор собрал данные, которые дают представления, в каких воинских подразделениях УГА они воевали и о их жизненном пути.

Ключевые слова: стрелок, артилерист, вистун, десятник, підхорунжий, хорунжий, четар, сотник.

An attempt to make a list of names of soldiers and first sergeants of UGA who came from the territory of Galician Huculshchyna has been made in the article using different kinds of sources. In case it was possible the author gives the information in what battalions of UGA they fought and in some cases – their biographies.

Keywords: soldier, cannon soldier, desiatnyk, lieutenant cornet, cornet, tchotar, sotnyk.

УДК 94 (477.8): 94 (108) “1914/1919”

Петро ФЕДОРЧАК

УТВОРЕННЯ ЗУНР І ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

У статті аналізується вплив Першої світової війни на посилення національно-визвольної боротьби слов'янських народів і створення їхніх незалежних держав. Висвітлюється державотворчий досвід ЗУНР, обґрунтовується особливе значення її політики щодо національних меншин.

Ключові слова: Східна Галичина, нові слов'янські держави, національні меншини.

Перша світова війна й крах Австро-Угорської імперії прискорили відновлення та створення нових суверенних слов'янських держав. У війну були втягнуті всі слов'янські народи, яким довелося захищати чужі імперські інтереси. Воюючі держави висисували в підкорених слов'янських країнах людські, трудові й матеріальні ресурси. У цих країнах різко скоротилося промислове та сільськогосподарське виробництво, погіршився матеріальний стан населення, посилювався національний гніт.

У роки війни, передусім від австро-угорського окупаційного гніту, постраждало населення Сербії. Проголосивши сербів “нацією вбивць”, окупанти заборонили тут діяльність усіх політичних партій і громадських організацій, мобілізували майже все чоловіче населення в армію. Вони також вивозили з країни до Німеччини й Австро-Угорщини лісові, сировинні та

продовольчі ресурси. Унаслідок недостачі сільськогосподарської продукції в Сербії назрівав голод¹.

Складним було становище в окупованій австро-угорськими військами Чорногорії. Її населення зазнало грабежів і репресій. Чорногорія постраждала через занепад сільського господарства та припинення доставки з-за кордону продукції².

Незважаючи на те, що Болгарія у війні взяла участь на боці Центральних держав, її трудові ресурси й економіка були підпорядковані їхнім військовим потребам. Саме тому в Болгарії скоротилася кількість робочої худоби та посівних площ, майже на третину зменшився збір сільськогосподарської продукції. У країні були введені картки на хліб. Зазнала великих утрат промисловість, повністю працювало лише 20% підприємств, зросла кількість безробітних³.

Важким тягарем стала Перша світова війна для західнослов'янських народів. У Чеських землях австро-угорські власті милітаризували промислові підприємства, реkvізували сільськогосподарську продукцію. Вони запровадили суворий воєнний режим, припинили діяльність парламенту, відмінили громадські права й свободи, ввели цензуру. В адміністративних установах чеська мова замінювалася німецькою. Обов'язковим було вивчення німецької мови в початкових школах. До кінця 1914 р. ув'язнено 950 осіб. Дії воєнних трибуналів поширювалися на цивільне населення⁴.

Ускладнилася внутрішня обстановка в Словацьких землях. Угорський уряд проводив політику мадяризації щодо словаків. Власті діяли методами терору та репресій. До жовтня 1914 р. за політичними мотивами було ув'язнено 600 словаків. Близько 450 тис. словаків-чоловіків мобілізовано на війну. На словацькі землі наступали російські війська. Унаслідок скорочення випуску промислової та сільськогосподарської продукції зросли ціни, процвітала спекуляція, витрати на життєві потреби вже в перший рік війни збільшилися у два рази⁵.

Ареною бойових дій воюючих держав на Східному фронті стала Польща. У роки війни близько 2 млн поляків було мобілізовано у ворожі армії, а тому їм довелося захищати інтереси трьох імперій і воювати один проти одного. Протягом війни на фронтах загинуло майже 450 тис. поляків, а матеріальні втрати склали 73 млрд золотих франків⁶.

Упродовж Першої світової війни зазнали руйнувань і людських утрат Галичина, Буковина від кровопролитних боїв і різних окупаційних режимів. Російська окупаційна влада звинувачувала українців Східної Галичини в австрофільстві, арештовувала та відправляла до Сибіру українських діячів із числа інтелігенції та греко-католицьких священиків. Українському населенню росіяни насильно нав'язували свої мову, закони й устрій, закривали українські установи, видавництва, школи, пропагували православну віру⁷.

Австрійська адміністрація звинувачувала українців у русофільстві й зраді. У концентраційні табори було відіслано тисячі галицьких і буковинських українців, понад 100 тис. з них померли там від голоду й епідемій. У Східній Галичині й Буковині зупинилися промислові підприємства, зросло безробіття, назрівав голод⁸.

Погіршення соціально-економічної ситуації, національне гноблення спричинили активні антивоєнні виступи слов'янських народів, які особливо значними були в Галичині, Словаччині та Чехії. Послаблення військової диктатури в Австро-Угорщині внаслідок її поразки на фронтах прискорило національну ідентифікацію слов'янських народів та активізувало їхню боротьбу за створення самостійних держав.

Із цією метою в серпні 1914 р. у Львові було створено Головну Українську Раду (ГУР), яка виступила координатором української національної політики⁹. У травні 1915 р. у Відні утворено Загальну Українську Раду (ЗУР) на чолі з К.Левицьким, яка заявила, що прагнутиме утворення самостійної держави на землях підросійської України, а з українських земель у складі Австро-Угорщини – окремої автономної територіальної одиниці¹⁰.

Влада Австро-Угорщини не бажала допустити її розпаду. Цісар Карл I з метою збереження держави обіцяв провести реформи. Однак слов'янські лідери підтвердили рішучість своїх народів створити самостійні державні структури. Голова Українського парламентського представництва Є.Петрушевич 30 травня 1917 р. в австрійському рейхсраті виступив проти входження земель колишнього Галицько-Волинського королівства до складу польської держави. Він наголосив, що це б порушило принцип самовизначення народів¹¹.

У 1917 р. у Росії відбулися Лютнева революція й більшовицький переворот, які посприяли активізації національно-визвольної боротьби українського народу. У березні 1917 р. у Києві було утворено Українську Центральну Раду. У листопаді ця ж рада проголосила Українську Народну Республіку (УНР)¹². Це вплинуло на державотворчі процеси в західних землях України.

18 жовтня у Львові утворено Українську Національну Раду (УНРаду)¹³. 19 жовтня у Львові Всенародні Українські Національні Збори урочисто проголосили Українську державу на території Східної Галичини, Північно-Західної Буковини та Закарпаття, тобто на українській території колишньої Австро-Угорщини¹⁴. 1 листопада УНРада про створення цієї держави сповістила у зверненнях “До населення міста Львова!” та “Український народе!”¹⁵ 13 листопада УНРада Тимчасовим Основним Законом визначила нову назву Української держави – Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР)¹⁶.

Наближення розпаду Габсбурзької монархії прискорило державотворчі процеси в югославських землях. У липні 1917 р. на острові Корфу в результаті переговорів між членами сербського уряду, очолюваного Н.Пашичем, і Югославського Комітету, очолюваного А.Трумбичем, було підписано декларацію, у якій проголошено неминучість створення після закінчення Першої світової війни єдиної держави сербів, хорватів і словенців. У Корфській декларації зазначалося, що ця держава повинна включати Сербію, Чорногорію і югославські землі Австро-Угорщини. Вона ж мала стати конституційною, демократичною, парламентською монархією. Передбачалося також скликати Установчі збори для прийняття конституції¹⁷.

Однак 16 серпня 1918 р. з ініціативи Словенської Народної та Ліберальної партій у Люблянці було створено Народну раду. Аналогічні органи виникли в Хорватії, Далмації, Воєводині, Боснії і Герцеговині. 6 жовтня в Загребі представники Хорватії, Боснії і Герцеговини, Словенії, Істрії й Далмації обрали Народне віче. 29 жовтня віче ухвалило рішення про розрив з Габсбурзькою монархією та створення “Держави словенців, хорватів і сербів” (Держава СХС). Віче приступило до створення уряду й місцевих органів влади¹⁸. Однак окупація італійськими військами Далмації, відсутність власної армії, складне економічне становище та інші фактори спонукали Народне віче в Загребі 24 листопада прийняти рішення про об’єднання Держави СХС з Королівством Сербія¹⁹.

1 грудня 1918 р., отримавши від делегації загребського Народного віча це рішення, принц – регент Александр проголосив створення Королівства сербів, хорватів і словенців (Королівство СХС)²⁰. 20 грудня був сформований уряд, до складу якого ввійшли представники Сербії, Хорватії, Словенії та Чорногорії²¹. Отже, Югославська держава була створена 1 грудня 1918 р.

Посилилася боротьба за нову державу в Чеських і Словацьких землях. Наприкінці 1914 р. чеські й словацькі емігранти в Росії створили Спілку Чесько-Словацьких товариств, яка заявила про необхідність домогтися чесько-словацької політичної єдності й незалежності²². У цьому ж зв’язку наголошувалося, що в чесько-словацькій державі повинна бути забезпечена рівноправність чеської та словацької мов і створено словацький земський сейм. У 1915 р. у Парижі під керівництвом Т.Г.Масарика було створено Чеський закордонний комітет, який у 1916 р. перейменовано в Чехословацьку національну раду (ЧСНР)²³. У 1915 р. у Клівленді (США) було укладено угоду між Словацькою Лігою і Чеським національним об’єднанням, якою передбачалося об’єднати чеський і словацький народи у федеративному державному союзі з наданням Словаччині автономії²⁴.

Проти Австро-Угорщини консолідувалися чехи й у самій Чехії. З 1915 р. тут діяла підпільна організація – Чеська Мафія, яка поширювала антидержавні настрої й збирала розвідувальні дані для держав Антанти²⁵.

Чехословацька національна рада у Франції, Італії й Росії формувала військові легіони з чеських і словацьких емігрантів і військових полонених²⁶.

Крах Австро-Угорської монархії посприяв проголошенню 28 жовтня 1918 р. Празьким Національним Комітетом самостійної Чехословацької держави²⁷.

Закінчення Першої світової війни посприяло активізації державотворчих процесів на польських землях. Після понад 120-літнього поневолення чужоземними державами поляки отримали можливість формувати незалежну польську державу.

Державотворчі процеси ЗУНР та інших слов'янських країн багато в чому були подібними, оскільки здійснювалися в однакових умовах. У цих країнах населенню було надано право вибирати представницькі органи влади, конституціями визначалися права й свободи особи, дозволялася діяльність політичних партій і громадських об'єднань. Держави здійснювали контроль за промисловим виробництвом, проводили земельні реформи.

Однак політика слов'янських держав відзначалася й специфічними рисами. До специфіки ЗУНР варто віднести її політику щодо національних меншин. ЗУНР була багатонаціональною державою. Серед 6-мільйонного її населення українці становили 75%, поляки – 12%, євреї – 11%, інші – 2%. Уже 19 жовтня 1918 р. Українська Національна Рада запропонувала нацменшинам обрати представників до її складу пропорційно до кількості населення. Виборчим законом по виборах Сейму ЗУНР було передбачено в його складі 33 місця полякам, 27 – євреям, 6 – німцям, тобто 30% місць для нацменшин. Для реального забезпечення прав нацменшин було створено секретарство (міністерство) у польських, єврейських і німецьких справах²⁸.

Нацменшинам ЗУНР забезпечувала право на освіту. Поляки, євреї, німці могли відкривати нові свої школи, у яких дозволялося вести заняття рідною мовою. Неукраїнському населенню, зокрема, пропонувалося відкривати середні школи чи гімназії. Єврейські гімназії були відкриті в Станиславові, Стрию, Коломиї та Тернополі. Для підготовки дітей до вступу в середні фахові школи та гімназії в повітових містах відкривалися за державний кошт підготовчі курси²⁹.

Поляки, як і представники інших національностей, що проживали на території Західної України, мали право на вільний вибір свого громадянства й працювати в державних органах³⁰.

У зарубіжних слов'янських державах, порівняно з корінними націями, нацменшини часто обмежувалися в правах. Так, у складі створеному в 1928 р. уряді Королівства сербів, хорватів і словенців не було представників Боснії і Герцеговини та Македонії. У національній політиці влада дотримувалася концепції трійменного народу, на основі якої найбільші права мали серби, хорвати та словенці. Нацменшини не мали належних виборчих прав. У прийнятій у 1921 р. Конституції Королівства СХС зазначалося, що особи, які не належать до “сербо-хорвато-словенської національності”, не прожили в Королівстві хоча б 10 років і не розмовляють державною мовою, не можуть обиратися в Народну скупщину³¹.

Незважаючи на те, що словацька нація була державотворчою, оскільки словаки разом із чехами створили Чехословацьку державу, прийнята в лютому 1920 р. Конституція Чехословацької Республіки ігнорувала національну самобутність словаків. У ЧСР офіційною державною мовою була оголошена “чехословацька”, тобто чеська. Лише в листопаді 1938 р. Національні збори Чехословаччини ухвалили закон про автономію Словаччини³². Словаччина, порівняно із Чехією, відставала в розвитку промисловості.

Обмежувалось у правах населення Підкарпатської Русі (Закарпаття), що входила до складу Чехословаччини. Протягом ряду років Підкарпатська Русь не мала своїх представників у Національних зборах ЧСР, лише в 1938 р. отримала автономію³³.

У Польщі ігнорувалося проголошене в березні 1921 р. Конституцією право національних меншин культивувати свою мову й національні особливості³⁴. З метою полонізації освіти в 1920-х рр. у Східній Галичині польські власті переводили українські школи на двомовні заклади з польською мовою навчання³⁵. Здійснюючи інкорпорацію Східної Галичини, її територію було поділено на адміністративні польські воєводства³⁶.

Обмеження в правах національних меншин у зарубіжних слов'янських державах було наслідком недооцінки демократичних підходів до національної політики.

1. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. ХХ століття : підруч. для вищ. навч. закл. / В. Яровий. – К. : Генеза, 2005. – С. 673.

2. Там само. – С. 674.

3. Чорній В. Історія Болгарії / В. Чорній. – Львів, 2007. – С. 237.
4. Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней / [отв. ред. А. Х. Клеванский и др.]. – М. : Наука, 1988. – С. 277.
5. Там само. – С. 48–50.
6. Федорчак П. Новітня історія ХХ століття : навч. посіб. для студ. іст. спец. / П. Федорчак. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 19.
7. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 123–125.
8. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923 : Історія / кер. авт. кол. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 61–62.
9. Там само. – С. 62–63.
10. Там само. – С. 64–65.
11. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К., 2001. – С. 62.
12. Сухий О. Галичина між Сходом і Заходом. Нариси історії ХІХ – початку ХХ ст. / О. Сухий. – Львів, 1997. – С. 68.
13. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія... – С. 89.
14. Там само. – С. 89–91.
15. Там само. – С. 109.
16. Там само. – С. 151.
17. История Югославии : в 2 т. – Т. 1. / [под ред. Ю. В. Бромвея и др.]. – М., 1983. – С. 679; История южных и западных славян : в 2 т. : учебник. – Т. 2 : Новейшее время / под ред. Г. Ф. Матвеева, З. С. Ненашевой. – М., 1998. – С. 49.
18. История южных и западных славян... – С. 50–51; Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. ХХ століття... – С. 681–682.
19. История южных и западных славян... – С. 52.
20. Там само.
21. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. ХХ століття... – С. 686.
22. Чехия и Словакия в ХХ веке: Очерки истории. – М. : Наука, 2005. – Кн. 1. – С. 58–59.
23. Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней... – С. 180.
24. Чехия и Словакия в ХХ веке. Очерки истории. – Кн. 1. – С. 62.
25. История южных и западных славян... – С. 124.
26. Там само. – С. 125.
27. Ванечек В. История государства и права Чехословакии / В. Ванечек. – М., 1981. – С. 405–406.
28. Карпенко О. Національна політика ЗУНР / О. Карпенко, Н. Калатівська // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки : матеріали, 1–3 листоп. 1993 р. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 59.
29. Кульчицький В. Державотворча діяльність Західно-Української народної республіки / В. Кульчицький, Б. Тищик, О. Вівчаренко // Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія... – С. 216–218.
30. Кучабський В. Вага і завдання Західно-Української Держави серед сил Східної Європи на переломі 1918/1919-го року / В. Кучабський // Літературно-науковий журнал. – 1932. – Ч. 3 (12). – С. 199–200.
31. Из Конституции Королевства сербов, хорватов и словенцев (28 июня 1921 г.) // Хрестоматия по истории южных и западных славян : в 3 т. – Т. 3 : Новейшая история / отв. ред. Д. Б. Мельцер, Г. И. Чернявский. – С. 32.
32. Кріль М. Історія Словаччини : навчальний посібник / М. Кріль. – Львів, 2006. – С. 169–171.
33. Чехия и Словакия в ХХ веке. Очерки истории. – Кн. 1. – С. 204–205.
34. Из Конституции Польской Республики (17 марта 1921 г.) // Хрестоматия по истории южных и западных славян. – М., 1989. – Т. 3. – С. 16.
35. Субтельний О. Україна : історія / Орест Субтельний. – К., 1992. – С. 372.
36. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали : у 5 т., 8 кн. – Т. 5, кн. 2 : Зовнішня політика і міжнародне становище. 1920–1921 рр. / уклад. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. – С. 826.

В статтє анализується вплив Першої мирової війни на усилєння національно-освободительної боротьби славянських народів и создание их независимых государств. Освещается государственнотворческий опыт ЗУНР, обосновывается особое значение ее политики по отношению к национальным меньшинам.

Ключевые слова: Восточная Галиция, новые славянские государства, национальные меньшинства.

The article analyses the impact of WW II on strengthening of the Slav people's national liberation struggle and creation of their independent states. The article highlights the state forming experience of ZUNR (Western-Ukrainian Peoples Republic) and special value of its policy towards national minorities.

Keywords: Eastern Halychyna, newlyformed Slavic states, national minorities.

УДК 327. 323 (477.85) : (477.8) + (498)

Володимир КРОЙТОР, **Юрій ТОМИН**

БУКОВИНСЬКА ПРОБЛЕМА В КОНТЕКСТІ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН РУМУНІЇ Й ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті висвітлено обставини захоплення Буковини румунськими військами в 1918 р. Західноукраїнські землі перебували в складних міжнародних умовах. Румунська держава використала це у своїх геополітичних інтересах. Румунські війська встановили контроль над Північною Буковиною, яку було включено до складу ЗУНР. Подано оцінку реакції українського населення на румунську окупацію українських етнічних земель.

Ключові слова: окупація, національний рух, військова операція, Північна Буковина, Галичина.

Ушановуючи чергову річницю західноукраїнської державності, сформованої в період визвольних змагань українського народу, варто торкнутися міжнародних і зовнішньополітичних аспектів, пов'язаних із політикою Румунії щодо ЗУНР стосовно, зокрема, буковинського питання.

Румунське королівство було сусідом імперських монархій, які припинили своє існування й до складу яких входили українські етнічні землі. Намагаючись приєднати до своєї держави частину їхніх територій, наприкінці Першої світової війни воно проводило політику так званого “раціонального пристосування”¹, що впливало з урахування факту німецької окупації більшої частини румунської держави та розрахунку на можливу військово-політичну підтримку країн Антанти в разі ймовірної зміни зовнішньополітичної ситуації. Адже вступивши 1916 р. у війну на її боці, румунська держава вдало маневрувала в складних міжнародних стосунках наприкінці війни задля досягнення своїх геополітичних інтересів.

Румунські історики називають 1918 рік періодом “драматичних суспільних поворотів”². Саме тоді найбільші зміни відбулися в центрі й на сході Європейського континенту. Характеризуючи перспективи постійно зростаючих румунських територіальних домагань, дослідник В.Добрінеску так визначає проблеми, які постали в цьому регіоні: “Румуни повсюди розбивали кайдани і стрімко продиралися через дрімучий ліс Буковини, до Дністра і Тиси, чим відкрито готували простори для кордону майбутньої Великої Румунії”³. Румунська історична наука в цілому позитивно оцінює військово-політичне втручання Румунії щодо українських етнічних земель, відмічаючи протидію української сторони. У своїх дослідженнях румунські історики практично не розділяють обидві українські держави в добу їхніх визвольних змагань.

Румунська історична школа на початку ХХ ст. мала вже сформовані на національній основі власні традиції. Напрями її розвитку визначали історики А.Ксенопол (1847–1920), Д.Ончул (1856–1923), І.Богдан (1864–1919), Н.Йорга (1871–1940), К.Джуреску (1875–1918), В.Пирван (1882–1927) та ін. Необхідно звернути увагу на те, що проблему походження румунського народу вони розглядали не як окремо взятую концепцію, а як частину комплексного дослідження спільної загальноєвропейської історичної спадщини. Відомий румунський історик і політичний діяч Й.Ністор (1876–1962), який проживав на Буковині, прагнув максимально відокремити коріння спільної історичної долі румунів та українців. Він вважав неправдопо-

дібним трактування ходу історичних процесів у Карпатському регіоні нерумунськими, особливо німецькими й австрійськими істориками. Й.Ністор постійно підкреслював їхню відверту антирумунську спрямованість, оскільки вони не визнавали домінування на цих теренах румунського етносу.

Зважаючи на державницькі домагання українців у 1917–1918 рр. румунські історики (К.Трептов, А.Калінеску та ін.) вважають, що в румунів задовго до цих подій уже існувало відкрите громадянське суспільство. На їхнє переконання, Румунія була достатньо розвинена в напрямі правової демократії, оскільки перебувала в умовах правління своєї конституційної монархії. На відміну від неї, залежні українці тривалий час знаходилися під владою авторитарних Австро-Угорської й Російської імперій, що затримало їхній суспільний прогрес.

Румунські історики не приховують антипатії до цих обох держав, підкреслюючи особливу ворожість стосунків з Австро-Угорщиною. Звертаючи увагу на румуно-австрійські суперечності щодо Трансільванії й Буковини, один з фундаторів румунської історичної школи – Н.Йорга – писав, що “австрійська криза давно назрівала ще з середини XIX ст. і неминуче котилась до фатальної катастрофи”⁴. Австро-Угорська імперія в працях румунських істориків показана анахронічною, недемократичною, безперспективною, яка стримувала національно-визвольний рух підвладних народів.

Поряд із цим румунські дослідники підкреслювали проавстрійську орієнтацію українських державницьких домагань 1918 р.: “Українці хочуть утвердити себе як першу національність в імперії, яка є Конституантою”⁵.

Відомо, що ідею об’єднання західноукраїнських земель у незалежній українській державі підтримували буковинці в 1918 р. Тому українські прагнення не відповідали геополітичним інтересам румунської держави, яка існувала в умовах німецької окупації більшої частини її території відповідно до умов Бухарестського миру 1918 р.

Чимало румунських істориків вважали, що австрійці протегували українцям в Австро-Угорській імперії. Однією з підстав для цього були результати перепису населення Буковини, проведеного в 1910 р. Відповідно до його результатів, у цьому краї тоді проживали 794 924 особи, з них 273 924 були румунами, 305 101 – українцями, а решта 216 177 осіб – євреї, німці, угорці та ін.⁶ Й.Ністор вважав, що ці дані недостовірні, оскільки, на його думку, під час перепису австрійська влада до українців зараховувала значну частину румунів, які володіли українською мовою й належали до тієї ж православної церкви, тільки ортодоксальної⁷.

Слід відзначити, що особливу увагу частини румунських політиків викликало піднесення українського національного руху в 1918 р. Зокрема, Ф.Константіну так оцінює події, які відбувалися на Буковині в 1918 р.: “Процес розпаду дуалістичної монархії активізував у Буковині національний рух. На відміну від Бессарабії, де румунське населення становило більшість, у Буковині мали місце сильні рутено-українські сепаратистські тенденції, які опирались на зовнішню підтримку. Особливо це торкалось північної провінції, розташованої між Дністром і Прутом, де завдяки австрійським властям було штучно змінено демографічну ситуацію на користь новоприбулим слов’янам і на шкоду румунському автохтонному населенню, яке свого часу першим поселилось в цій місцевості”⁸. У зазначеному контексті варто відмітити, що ідея поділу Буковини за етнічною ознакою була фактично визнана румунською місією 1916 р. у Петрограді під час переговорів щодо вступу Румунії до Антанти⁹.

Варто підкреслити, що, оцінюючи національні прагнення українців Буковини, румунський дослідник етнополітичних процесів Раду Економу з обережністю сприймає дії українського Крайового Комітету в Чернівцях, називаючи його “місцевою секцією Української Національної Ради з Лембергу”¹⁰. Рішення Буковинського народного віча від 3 листопада 1918 р. про прилучення українських етнічних земель до західноукраїнської держави коментує так: “Воно встановлювало межі української території Буковини, що виходило від верхівки Української Національної Ради. Ця позиція категорично суперечила рішенню Румунської Національної Ради (далі – РНР) від 27 жовтня 1918 р. Але ці претензії на Буковину розглядалися румунами як тимчасове явище”¹¹.

Предметом особливої уваги Р.Економу стали слова з резолюції, схваленої всенародним вічем у Чернівцях 3 листопада 1918 р. Вони торкалися тексту про порушення права українсь-

кого народу на самовизначення “реакційними румунськими боярами й духовенством, з неприхованим наміром анексувати всю Буковину”¹². Слова “наш народ... є рішений боронити своєї батьківської землі до останньої каплі крові” автор вважає не більше ніж “патетичну заяву”¹³. Така упереджена позиція румунського дослідника, як і деяких інших, пояснюється тим, що з кінця 1918 р. українські державницькі прагнення фактично не підтримувалися жодною з великих держав Антанти, а це відповідало геополітичним інтересам Румунії.

Перебування Українських січових стрільців на Буковині було серйозною перепоною для реалізації румунських планів анексії цього краю. У той час як румунська армія перебувала в Бессарабії, військові частини, розміщені в Румунії, не були достатньо боєздатними. Більша частина румунської території контролювалася німецькими військами. Король Фердинанд I, уряд германофіла А.Маргіломана шукали приводу для анексії всієї Буковини. Однак цього негайно зробити не можна було, оскільки Румунія чекала дозволу від держав Антанти.

Після того як його було одержано, формальною підставою для окупації румунськими військами Буковини стало офіційне звернення до її вищих органів влади окремих представників Румунської національної ради. Це зробив В.Бондареску, який спеціально для цього прибув із Чернівців до м. Ясси, тимчасової столиці Румунії.

Обставини місії В.Бондареску детально описані в румунській історіографії. Відомо, що він 2 листопада 1918 р. перетнув кордон поблизу Маморніцу (Дорогой) і за підтримки господаря з Герци Ніку Джергіла прибув до Ясс 3 листопада 1918 р. Його прийняли по черзі керівники префектури поліції, міністр закордонних справ і шеф державної служби безпеки. Відразу після цього він зустрівся з прем'єр-міністром А.Маргіломаном, який пообіцяв послати в Буковину частину жандармерії й загін національної гвардії. Незважаючи на те, що 6 листопада уряд А.Маргіломана пішов у відставку, контакти В.Бондареску з державними чиновниками посилювались.

Як свідчать румунські джерела, інформуючи вже нового прем'єр-міністра К.Коанду про політичну ситуацію на Буковині, В.Бондареску вимагав негайно віддати наказ про наступ румунської армії на цей край. К.Коанду узгодив таку вимогу з Міністерством закордонних справ, а також з генералами А.Войтяну й А.Крістеску, після чого 8 листопада 1918 р. розпорядився провести мобілізацію 8-ї піхотної дивізії під командуванням Якоба Задіка “для вступу в Буковину, щоб підтримати рішення Румунської Національної Ради”. Уведення румунських військ у колишню провінцію Австро-Угорщини було необхідною умовою встановлення повного контролю Румунії над цим краєм.

У румунському історичному збірнику документів, присвяченому приєднанню Буковини до Румунії, акцентується увага на тому факті, що, окрім В.Бондареску, інтервенції краю румунською армією вимагав лідер РНР й один з її найвпливовіших політиків Янку Флондор. Він 5 листопада 1918 р. “через свого швагра, Севера Зотту, директора Державного архіву в Яссах, відправив телеграму з проханням негайного введення в Буковину румунських військ”. Однак наступного дня, 6 листопада 1918 р., С.Зотта повідомив Я.Флондора телефоном “про появу ранкових газетних повідомлень щодо вступу румунської армії до Буковини. Він також сказав Я.Флондору, що в Яссах “піднялась хвиля демонстрацій за підтримку Великої Румунії”¹⁴.

У цих історичних умовах у буковинського суспільства, яке не підозрювало таких намірів румунської сторони, не було сумнівів щодо справедливості спільного рішення від 6 листопада 1918 р. українського Крайового комітету на чолі з О.Поповичем і демократичної частини РНР на чолі з А.Ончулем. Воно торкалося питання переобрання української влади в північній, а румунської – у південній частині Буковини¹⁵. 7 листопада службовці обох адміністрацій прийняли присягу й розпочали свою діяльність. Варто зазначити, що в окремих частинах Буковини українська влада діяла задовго до цих подій. У м. Кіцмань владу Української Національної Ради, як повідомляли австрійські джерела, було встановлено ще на початку жовтня 1918 р.¹⁶ Легітимність української влади в північній частині Буковини сприймало все населення краю і до початку його анексії румунською армією не було жодних випадків антиукраїнських виступів.

Цей факт визнається румунською стороною, однак трактується упереджено. Наприклад, ситуацію з від'їздом січових стрільців під Львів пояснюють так: “5 листопада більшість

українських легіонерів, як і солдатів-дезертирів та інсубордонантів прийняли рішення повернутися до Галичини. Це остаточно розладнало механізм державної влади, тому що суспільство складалося в основному з приватних осіб, які сумнівалися у здатності влади захистити їх права. До того ж, українське командування спонукало своїх офіцерів займати державні органи влади на місцях, щоб досягти своєї мети. Українська Рада наполегливо вимагала передати їй владу. Через це в місцевостях, де мешкали румуни, наростав неспокій, тривожне невдоволення діяльністю українців”.

Така суб’єктивна редуплікація передумов румунської анексії Буковини підтверджує відсутність конкретних фактів проявів невдоволення населенням краю діяльністю тимчасових органів української влади. Доцільно звернути увагу на те, що румунські історики, відстоюючи свої державні інтереси, постійно наголошували на власне соціальному характері українських пріоритетів, що, на їхню думку, веде не до консолідації суспільства та його розвитку, а до розколу й занепаду.

Віддавши розпорядження армії про анексію Буковини, румунське керівництво в ендшпілю Першої світової війни наважилося на політичний хід, про який воно не могло мріяти. Р.Економю пише, що 6 листопада 1918 р. новий прем’єр-міністр К.Коанду, “передбачивши зміну зовнішньої політики Румунії та її повернення до союзу держав Антанти, віддав розпорядження про вступ румунської армії в Буковину”¹⁷. Після цього він відзначає, що 7 листопада 1918 р. генерал Я.Задік, командир 8-ї піхотної дивізії, “на чолі з’єднання чисельністю близько 3 000 вояків у бойовому порядку вирушив з Бурдужені. Він пройшов шляхом південної смуги Буковини, яку протягом грудня 1917 – квітня 1918 рр. покинули розлючені російські вояки”. Так розпочалася анексія цього краю.

У зв’язку з тим, що формальним приводом румунської анексії Буковини стало звернення до органів державної влади представників РНР, В.Бондареску залишився в Яссах до остаточного розв’язання проблеми краю. Р.Економю пише, що В.Бондареску як дипломатичний представник РНР “вів переговори із відомими прихильниками політичного об’єднання: Й.Братіану, Й.Дукою, Н.Йоргою, А.Кузою і, насамкінець, був прийнятий королем Фердинандом і королевою Марією. Потім він 26 листопада 1918 р. повернувся до Чернівців”. Цілком очевидно, що за інших політичних обставин йому не було б виявлено таких високих почестей.

Румунські війська захопили українські землі північної частини Буковини ще до офіційного оприлюднення Тимчасового Основного Закону про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, за яким Північна Буковина входила до складу ЗУНР. Генерал Я.Задік у прокламації до населення так інформував про цю акцію: “Відповідаючи на відозву Національних Зборів Буковини, румунська армія за наказом Короля Румунії Фердинанда I, з радістю ступає на землі Великого Воеводи Стефана задля захисту життя, власності і свобод жителів усіх народів та віросповідань супроти бандитського криміналітету, який розпочав злочинну руйнацію цього краю”¹⁸.

Коли румунські війська входили до Чернівців, то Бухарест ще не покинули німецькі вояки. Описуючи обставини цих подій, В.Добрінеску робить висновок: “Держава у своїх діях керувалася приматом румунських національних інтересів у Першій світовій війні, яка велася між імперіалістичними альянсами”. Далі так розвиває цю тему: “Щоб у ХХ ст. досягти мети, яка відповідає історичній справедливості, не треба чекати чийогось дозволу зверху, а необхідно діяти, і ще раз діяти”¹⁹. Тобто державні румунські інтереси й українські національні пріоритети в цей період характеризувалися взаємною невідповідністю.

Натомість у зверненні до громадян краю від 6 листопада 1918 р., підписаному депутатами УНРади, підкреслювалося: “Українська Національна Рада непорушно стоїть на платформі нового права, без всякого насильства, самовизначення народів, разом з тим усвідомлюючи, що територіальний розподіл нашого краю будуть вирішувати світові судді Мирного Конгресу”²⁰. Коли в Чернівці вступили румунські війська, 12 листопада РНР оголосила про утворення “уряду Буковини” на чолі з Я.Флондором і К.Ісопеску-Грегулом, до складу якого ввійшло 11 міністрів²¹. Таким чином, цим актом було остаточно розірвано українсько-румунський політичний компроміс щодо Буковини.

Такі послідовні дії представників румунської національності Буковини пояснювалися тим, що вони були вимушені рахуватись із сильним українським впливом у краї, з одного боку, а з іншого, – з наявністю нового державного утворення – ЗУНР. Не випадково 13 листопада 1918 р. РНР проголосила програму своєї діяльності з орієнтацією на королівство Румунії²². У той день, як відомо, було офіційно проголошено ЗУНР, а РНР ще не мала достатньої інформації про те, як на це реагуватимуть провідні держави світу.

У відповідь на це уряд ЗУНР надіслав ноту протесту, а українські військові частини, які залишалися на Буковині, продовжували утримувати бойові позиції проти румунської армії під Мамаївцями до 20 листопада 1918 р.²³ До 14 листопада 1918 р., незважаючи на окупацію румунськими військами Буковини, у змаганнях між Румунією і ЗУНР за українські землі Буковини й Північної Бессарабії зберігалася політична рівновага. РНР формувала свої органи державної влади, які попросили офіційний Бухарест посилити військову присутність румунських військ на Буковині через “істотну можливість збройного виступу українських повстанців”. На таку “небезпеку” указував Й.Ністор, мотивуючи це тим, що напередодні листопадових подій 1918 р. у Сторожинецькому й Кіцманському повітах активно діяли українські збірні пункти²⁴.

Коли 14 листопада 1918 р. утворилася Директорія УНР і розпочала повстання проти влади П.Скоропадського, буковинські румуни вирішили використати цю ситуацію й наступного дня, 15 листопада 1918 р., зібрали Генеральний конгрес Буковини в Чернівцях. Він прийняв рішення про об'єднання краю з Румунським королівством. Стратегічна ситуація теж сприяла Румунії. 22 листопада українські військові частини під натиском польських військових формувань залишили Львів, а румунська армія, з допомогою французької, оволоділа Бухарестом. Ці події відбувалися в умовах військової й політичної нестабільності північнобуковинського краю. За донесеннями Генерального Секретаріату внутрішніх справ Буковини, 21 листопада 1918 р. ситуацію в місті Кіцмань усе ще контролював “Комітет Української Ради”²⁵.

Відсутність міжнародних правових норм та організацій, які б гарантували справедливе післявоєнне облаштування світу на основі дотримання національного суверенітету й демократичних засад державотворення, завдали відчутного удару по українському національно-визвольному русі кінця 1918 р. 18 грудня 1918 р. Буковина за декретом №3744/1918 румунського короля Фердинанда I стала частиною Румунії. Проголошувалося, що “з допомогою милості Божої і волі нації Король Румунії від свого імені і на благо майбутнього процвітання, взяв на себе рапорт Голови Ради Міністрів за № 2211/1918, прийняв Акт одностайного рішення Генерального Конгресу Буковини в Чернівцях від 15 листопада 1918 р., на підставі чого схвалюємо і вказуємо: арт. 1. Буковина, в цілісних кордонах, які чекали історичної долі, стала і залишатиметься надалі невід'ємною частиною Румунського Королівства”²⁶.

У цьому декреті не випадково наголошувалося на “цілісних кордонах” краю, оскільки питання про те, яка саме частина Буковини після Першої світової війни мала би відійти до Румунії, не було свого часу остаточно вирішено російсько-румунськими переговорами 1916 р. Королю було відомо, що російська сторона вимагала тоді включити до складу післявоєнної Росії майже всю Буковину, аж до лінії Ясс, вважаючи її частиною слов'янського етнічного масиву. Про це згадував у мемуарах відомий румунський дипломат К.Діаманді, який описав свої розмови з королем Фердинандом²⁷. Це рішення короля пояснюється його переконанням, що серйозної протидії з боку ЗУНР не буде.

Керівництво ЗУНР, усе ще покладаючи надії на сприятливий збіг обставин і можливість втручання країн Антанти, не відмовилося від українських земель Північної Буковини. Цілком зрозуміло, що війська східногалицького уряду не могли вести боротьбу на декілька фронтів одночасно. Тому 27 грудня 1918 р. уряд ЗУНР оприлюднив протест проти польської й румунської агресії, який було адресовано урядам США, Великої Британії, Франції та Італії. У документі, підписаному головою УНР Є.Петрушевичем і Д.Вітовським, висувалися претензії до політики Румунії, яка “так само окупувала українську частину Буковини і прилучила від імені короля Фердинанда до Румунії”²⁸.

Якщо керівництво ЗУНР у стосунках із Румунією дотримувалося дипломатичної етики, то її окремі посадові особи намагалися повернути до конфлікту широкі кола міжнародної громадськості. Р.Економу пише: “28 листопада 1918 р., Микола Василько, представник укра-

їнської влади у Відні, у декларації “від власного імені” опублікував у паризькій газеті “L’Etoile rouoe” протест проти окупації цілої Буковини, стверджуючи, що румунська армія здійснювала криваві розправи та погроми”. Румунська відповідь, здається, не була позбавлена цинізму: “Наша Рада у Парижі опублікувала у тій самій газеті відповідь, у якій зазначено, що марш румунської армії у Північній Буковині був обумовлений рішенням Командування військами Антанти, генералом Бартело, а румунські солдати при цьому виявляли гуманні sentimenti щодо населення²⁹. Таким чином, румунська держава формувала серед міжнародної громадськості думку про те, що буковинські землі окуповані нею по праву одного з переможців у Першій світовій війні.

Отже, диспозиція румунського керівництва щодо українських етнічних земель виходила з військово-стратегічної потреби окупації частини неіснуючої австро-угорської держави, яка програла війну за переділ світу. На переконання румунських політиків, Австро-Угорщина протегувала українській національності, яка не зорієнтувалася на держави Антанти. Варто відмітити результативні маневри румунської держави, яка вдало використала розбалансованість українського суспільства, обтяженого внутрішніми проблемами, і політичну нестабільність в Україні.

Румунська політична еліта наголошувала на тому, що українські представники не були присутніми на Конгресі поневолених Австро-Угорською імперією народів. Відомо, що він відбувся 26–28 березня 1918 р. і проголосив право кожної нації на формування незалежних держав або союз з іншими державами. Таким чином, до початку роботи Паризької мирної конференції в значній частині зарубіжних політиків не було переконливих аргументів стосовно справедливого права українського народу на суверенну й незалежну державу.

У складній післявоєнній ситуації ще тривали військові дії та руйнівні соціальні конфлікти, які держави Антанти прагнули ліквідувати. За таких обставин ще не сформувалася система міжнародних відносин, побудована на принципі визнання за кожною нацією її невід’ємного права на самовизначення. Тому міжнаціональні конфлікти вирішувалися військовою силою або правом переможця у війні.

Політично деформоване Австро-Угорською та Російською імперіями українське суспільство в 1918 р. виявилось недостатньо підготовленим до утвердження національного суверенітету в його державну основу.

1. Ghibu O. Oameni intre oameni / O. Ghibu. – București, 1990. – 360 p.
2. Treptow K. A history of Romania / K. Treptow. – Iasi : The Romanian cultural Fondation, 1996. – 724 p.
3. Ibidem.
4. Iorga N. Istoria Românilor / N. Iorga. – B., 1924. – 440 p.
5. Ibidem.
6. Nistor I. Istoria Bucovinei / I. Nistor. – București : Humanitas, 1991. – 484 p.
7. Ibidem.
8. Constantiniu F. O istorie sincera a poporului roman / F. Constantiniu. – București : Univers Enciclopedic, 1999. – 556 p.
9. Ibidem.
10. Economu R. Unirea Bucovinei 1918 / R. Economu. – București : Editura fundației culturale Române, 1994. – 196 p.
11. Ibidem.
12. Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917–1920 роках / В. Сергійчук. – К. : Укр. вид. спілка, 1999. – 416 с.
13. Economu R. Unirea Bucovinei 1918 / R. Economu. – București : Editura fundației culturale Române, 1994. – 196 p.
14. Ibidem.
15. Буковина : історичний нарис. – Чернівці : Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
16. Державний архів Чернівецької області (Держархів Чернівецької обл.), ф. 12, оп. 1, спр. 3, арк. 5.
17. Economu R. Unirea Bucovinei 1918 / R. Economu. – București : Editura fundației culturale Române, 1994. – 196 p.
18. Nistor I. Zece ani de la Unirea Bucovinei / I. Nistor. – Cernauți, 1928. – 382 p.

19. Dobrinescu V. Problema Basarabiei în contecstul raporturilor româno-sovietice (1920–1940) // Moldova. Revistă de cultură. – Iași, 1991. – № 1. – P. 1–36.
20. Balan T. Bucovina in razboiul mondial / T. Balan. – B., 1994. – 280 p.
21. Nistor I. Zece ani de la Unirea Bucovinei / I. Nistor. – Cernauți, 1928. – 382 p.
22. Programul Guvernului Bucovinei // Monitorul Bucovinei. – Fascicula nr. 3, 17 noiembrie 1918.
23. Держархів Чернівецької обл., ф. 12, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
24. Nistor I. Istoria Bucovinei / I. Nistor. – București : Humanitas, 1991. – 484 p.
25. Treptow K. A history of Romania / K. Treptow. – Iasi : The Romanian cultural Fondation, 1996. – 724 p.
26. Decret – Lege № 3744/1918 // Monitorul Oficial. Partea 1, № 217, 18 noiembrie 1918/2 ianuarie 1919.
27. Diamandi C. Cum s-a negociat harta Romaniei Mari / C. Diamandi // Magazin istoric. – 1996. – № 4. – Aprilie. – P. 10.
28. Кройтор В. Проблема Покуття у відносинах між Румунією і ЗУНР / В. Кройтор // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 231.
29. Economu R. Unirea Bucovinei 1918 / R. Economu. – București : Editura fundației culturale Române, 1994. – 196 p.

В статтє освещены обстоятельства захвата Буковины румынскими войсками в 1918 г. Западноукраинские земли находились в сложных международных условиях. Румынское государство использовало это в своих геополитических интересах. Румынские войска установили контроль над Северной Буковиной, которая была включена в состав ЗУНР. Дана оценка реакции украинского населения на румынскую оккупацию украинских этнических земель.

Ключевые слова: оккупация, национальное движение, военная операция, Северная Буковина, Галиция.

The article deals with the circumstances of capture of Bukovyna by the Romanian troops in 1918. The Western Ukrainian lands were in the difficult international circumstances. The Romanian government has used it in its geopolitical interests. The Romanian forces established control over the Northern Bukovyna, which was included to ZUNR. The estimate of the Ukrainian population reaction on the Romanian occupation of the Ukrainian ethnic lands.

Keywords: occupation, national movement, military operation, Northern Bukovyna, Galicia.

УДК [94: 355.01–055.2] (477.83/86) “1914/1921”

Мар'яна БАЙДАК

ЖІНОЧИЙ ДОСВІД ВІЙНИ (на прикладі участі жінок у збройних формуваннях ЗУНР)

У статті розглядаються різні аспекти участі українок у збройних формуваннях Західно-Української Народної Республіки. Охарактеризовано сфери застосування жіночої праці, специфіку поведінки жінок у військових частинах, їхнє сприйняття в суспільстві, насамперед чоловіками-воєнками. Участь жінок у військових діях аналізується в контексті процесів емансипації та подолання стереотипів щодо традиційних жіночих ролей. Особлива увага зосереджена на власних оцінках жінками свого місця на війні та їхніх висновках зі здобутого досвіду.

Ключові слова: Західно-Українська Народна Республіка, збройні формування, Українські січові стрільці, жінка, емансипація, Олена Степанів.

Війна традиційно була справою чоловічою, жінкам відводилася роль пасивної жертви. Загальноприйнятим і зрозумілим став образ дружини / нареченої, яка страждала й чекала на повернення чоловіка. Однак процеси жіночої емансипації, модернізація суспільства на зламі XIX–XX століть поставили під сумнів традиційність і незмінюваність жіночих ролей, зачепивши також уявлення про можливу участь жінок у війні. Утягнуті в круговерть воєнних подій, жінки не мали чітких уявлень, яке місце мають зайняти, які завдання виконувати. Проблеми,

що вирішувались у мирний час, раптом стали неважливими. З'явилися нові сфери занять, щодо яких жінки не мали попереднього досвіду.

Із цього приводу О.Степанів згадувала: “Ми над тим не застановлялися, тобто не обговорювали, ані не ставили собі ясного пляну чим має бути жінка в часі війни. Фронтовиком різних родів зброї? Піхотинцем, кіннотником, гармашем, телефоністом, розвідником, сапером, піонером, санітарем чи сестрою-жалібицею? Чи може має зайняти місце в заплілі в магазинах, інтендатурах, лікарнях? А може вона має зайняти опустілі по фронтовиках місця в цивільних урядах, фабриках? А може – має бути всюди, відповідно до здібностей, доброї волі й охоти? Так! Ми [...] не уявляли собі ясно нашого завдання ані перед, ані в час великої світової війни, ані в листопадових днях 1918 року. Ми хапали, що попало, або те, до чого навикли від віків (баняк і вареху), але де мало бути те наше місце, що нам належить і відповідає, ми ані не доказали цього, ані не вияснили, яка праця найбільше відповідає жінці в час війни – згідно з її завданням, зайняттям, віком і фізичними силами. Цю справу вияснить і розв'яже з часом саме життя”¹.

У дослідженнях з історії українського січового стрілецтва, польсько-української війни й УГА лише побіжно згадані окремі постаті жінок, котрі мають безпосереднє відношення до окресленої теми. Мета статті – репрезентувати образ жінки під час війни, показати вплив воєнних подій на еволюцію життєвих орієнтирів, позицій і доль жінок, які брали участь на полі бою. Головним джерелом інформації про роль жінок у визвольних змаганнях є особові матеріали учасників УСС та УГА. Також статті мемуарного характеру, які друкувались у часописах “Літопис Червоної Калини”, “Жінка”, “Жіноча Доля”, дають інформацію про участь жінок у військових загонах.

Чималу роль у формуванні поведінкових моделей українок відігравали зовнішні взірці. Першим прикладом для наслідування була в Галичині патріотична поведінка польок: “Почування сорому стало просто невиносиме для кожної з нас, коли дня 22 листопада на вулицях Львова заройлося від жіночих постатей в одностроях польського війська. Польки виручували муштин у кожному своєму уряді та слали їх на фронт. Творили жіночі військові частини, які проганяли нас з нашої рідної землі”². Про вплив польок на створення мілітарних жіночих організацій згадувала й О.Степанів³.

Перша військова формація, у якій брали участь українські жінки, виникла в складі пластового руху. У 1911 р. Іван Чмола (комендант коша Січових стрільців) створив перший пластовий осередок, до складу якого, поряд з учнями Академічної гімназії, Торговельної школи, увійшли також слухачки семінарії сс Василянок і студенти університету. Учасниця цього осередку Г.Дмитерко згадувала слова, які пролунали на перших зборах: “Наш Пласт не має бути забавкою, а з нього має зародитися рідне українське військо”⁴.

Пластуни мусили дотримуватися дисципліни, вишкіл і нічні вправи проходили на околицях Львова. Улітку 1912 р. дівчата також відбували військовий вишкіл у першому таборі на Говерлі. “На практиці ми вели більше військово, як пластову службу, – згадувала Г.Дмитерко, – бо крім в'язання вузлів, пластового ходу, сигналізації училися стріляти з браунінга, пізнавати систему кріса – Манліхера, таборувати й підходити”⁵. Підтвердження цьому знаходимо й в інших матеріалах. З одного боку, “члени організації дотримувались пластової ідеології”⁶, а з іншого, – “з замилюванням розчитувалися в книжках, де говорилося про партизанку, вибір вибухового матеріалу, й захоплювалися геройськими подвигами одиниць чи невеликих гуртків людей, про яких розповідав Чмола”⁷. Пластова організація проіснувала до осені 1912 р. Командир УСС П.Дідушок стверджував, що, крім цього осередку, до війни не було інших жіночих мілітарних організацій⁸.

На новий рівень військова підготовка була поставлена зі створенням К.Трильовським у березні 1913 р. товариства “Січові стрільці”, а згодом – відділу “Січові стрільці II”, до якого могли належати жінки. Молоді українки, які ризикнули непокорю сімейним і патріархальним нормам, сформували окрему жіночу чоту з 33 осіб⁹, яку очолила О.Степанів.

Причини, які вабили молодих жінок і дівчат до страшної й непривабливої в наслідках війни, були різноманітними. Як згадувала О.Степанів, це був “порив молодості, заборона битися в рядах з мужчиною, страхіття переживань, бажання незвичайних пригод, нудьга буденщи-

ни, втеча від життєвих обов'язків"¹⁰. З іншого боку, жінки мали схильність до самопожертви, поклик виконати свій обов'язок перед народом, а також прагнення довести всьому світові, що здатні справитися з будь-якою роботою¹¹.

Жінки в УСС не творили окремої формації, але кожна з них долучилася до воєнних дій у складі різних відділів. Визнанням їхніх заслуг стало піднесення до старшинських рангів, нагородження відзнаками, а також усвідомлення власної корисності у воєнній справі: "Нарешті ми були корисні й могли щось робити для загальної справи, нарешті з нами числили, як із рівнорядним чинником. Ми не дбали про втому і їжу. Нам хотілось ще більше зробити, ще краще виконувати наші завдання"¹².

Ідеї та дії галицької молоді були схвалені студентами з Наддніпрянщини. За спогадами громадської діячки Надії Суровцової, Українські січові стрільці "мали відвойовувати нас, "Велику Україну", та разом з Галичиною утворити Українську державу. Щоправда, це мало бути королівство, а на чолі мав стояти Вільгельм Габсбург, онук Франца Йосифа, імператора австрійського"¹³. Наддніпрянські студенти "жили" новинами, які приходили з-за кордону: "Студентський делегат їздив до Швеції, зустрівся там з галицьким представником, привіз брошуру-реферат Дмитра Донцова, а писав він блискуче на той час, і ми тільки й жили, що "українським П'ємонт", як тоді називали Галичину. До нас дійшла маленька книжечка з січовим стрільцем на палітурці. Там були пісні і ноти, яких ми побільшості не знали"¹⁴. Молодь засуджувала братовбивчий характер війни, переймалася тим, що українцям доводилося воювати по різні сторони барикад: "І то було головне, наші галицькі брати вмирили, б'ючись за Україну, тоді як наші хлопці гинули за єдиную та неділимую, а в Росії панувало безправ'я та зневага до нас, до мови, до літератури. Коли в державній думі було поставлено обмірковування запровадити у школах українську мову, то Мілюков, відомий професор і діяч-ліберал, зневажливо кинув репліку: "Дайте їм мову, вони самі від неї відмовляться!" А для нас українське питання, може через цю загальну зневагу було найважливішим в житті, найдорожчою справою, і ми горіли бажанням щось робити"¹⁵. Наддніпрянські студентки захоплювалися галицькими дівчатами, які вступили до лав УСС: "До січового легіону вступило три жінки, одної прізвища не пам'ятаю, другою була Софія Галечко, третьою – Олена Степанівна. Молоді, гарні, вони йшли походами крізь степи, гори, переносили всі труднощі обраного шляху, тоді як ми могли хіба тільки стежити за ними та дивуватись їхньому героїзмові"¹⁶.

Жінка у військовому формуванні сприймалася тоді як цілком нове явище¹⁷. О.Степанів так описувала відносини, які склались у війську: "Я не мала найменших полегшень, ні привілеїв в порівнянні з рештою товаришів – мене не відсунено ні від якої стежі, від жодної ватри і якраз я цього бажала. Але ніразу я не завважала якихось натяків чи не такту супроти мене. І я зі своїми друзями-чоловіками справді ділила всю долю й недолю"¹⁸. Проте О.Степанів відчувала різницю у ставленні до себе рядових і старших за званням вояків. За її твердженням, рядові бійці, зазвичай сільські хлопці, не робили різниці у відносинах між жінками-усушусками чи чоловіками-старшинами, адже "знали, що ми на свій старшинський ступінь заслужили"¹⁹. Натомість з боку інтелігентів, якими керували амбіції, "ми, жінки, зустрічались по відношенні до себе навіть з об'явом карності"²⁰. Чоловіки неодноразово виступали проти участі жінок у сотні, що викликало відчуття жалю й обурення: "Я не була випадковим гостем серед стрільців. У стрілецьку роботу вложила я також частину своєї праці. Як смів хтось [...] боронити сповнити мій обов'язок згинутися за вибране діло?"²¹

Проте в суспільстві існували стереотипи щодо жінки на полі бою. Восначальник М.Галушинський так згадував "немилу пригоду з п[анн]ою Степанівною", яка намагалася виїхати на фронт: "Я не міг і не можу сьогодні погодитись із тим, щоби жіноцтво виконувало активну військову службу. До того може склонитися якийсь хоробливий наклін, а що найменше гістерія. Тільки є поля для діяльності жіноцтва, тільки можуть вони доброго зробити для злагодження болю, спричиненого війною! А вже в моїй голові не могло й не може поміститись, щоб жіноцтво само завдавало біль"²².

У серпні 1915 р. на галицькому фронті перебував австрійський журналіст Франц Мольнар, який залишив записи про жінок-стрільців у щоденнику. Як особливість українських відділів він відзначив те, "що в склад їх входять одягнені в регулярні, польові уніформи дівча-

та, які виконують польову службу під кожним оглядом на рівні з мужчинами. Вони носять кріси, складають вояцьку присягу, їх підносять у військових ступенях, вони одержують бойові відзначення. За міжнародним правом, вони є вояками так само, як і мужчины”. Ф.Мольнар підкреслював, що всі були різними: С.Галечко “блондинка, незвичайно дівоча, делікатно викросна чертами лица, дуже поважна і дуже гарна.., а в її очах пробивається незмінно якесь таємно мрійливе одушевлення”. Вигляд І.Кузь “більш муженський, вона високого і сильного росту. Гарна, з коротко обтягим волоссям і сміливим зором”²³.

Опис зовнішнього вигляду усусук залишила учасниця тих подій Г.Дмитерко: “Однострій Жіночої Чоти був дуже простий. Спідничка з вовняного матеріалу сіро-зеленої краски і капелюх із того самого матеріалу. До того легша фланелева блузка яснішої сіро-зеленої краски. У тих одностроях марширувала Жіноча Чота в поході під час Січово-Сокільського Здвигу 28 червня 1914 року і своєю появою звертала на себе увагу”²⁴. Варто сказати, що на фронті догляд за особистим комфортом, чистотою, зручністю одягу був справою індивідуальною. Так, О.Степанів надавала великого значення зовнішньому вигляду, про що згадувала: “В шафі знайшла я чийсь полишений однострій й дала переробити. Замовила високі неперемакальні черевики і готовилася в дорогу”²⁵. Зате С.Галечко надавала перевагу вояцькому життю і, незважаючи на зовнішній вигляд, старанно виконувала старшинські обов’язки”²⁶.

Отримавши досвід на полі бою, жінки, попри бажання воювати, все-таки виступали проти масової участі жінок у війні зі зброєю в руках: “Не такі це прості й самозрозумілі справи, як збоку може видаватись... Приходять все нові й непередбачені ускладнення. Зрештою, не мій це тільки погляд”²⁷. Причиною цього були важкі воєнні обов’язки, нелегке моральне становище, часто складні відносини в сотні, відсутність особистого життя: “На війні властиво ніхто з нас не жив особистим життям. Не було його взагалі. Людина почувала, жила й думала тільки, що так скажу, загальновійськовими категоріями”²⁸. Тому О.Степанів зазначала, що “ліпше – не йти, як зломитися і потоптаним упасти край дороги”²⁹.

Фронтний і тилний досвід у роки Першої світової війни викристалізував нове бачення завдань жіноцтва у визвольній боротьбі Української галицької армії: “Не фронтова служба зі зброєю в руках, а служба в запіллі у військових тилних установах, щоб звільнити боєздатних чоловіків і таким чином збільшити кількість фронтовиків”³⁰. Вони виступали організаторами шпиталів, лікарень, займалися підготовкою медичних кадрів, виконували функції і лікарів, і медсестер, і санітарок. У зв’язку із цим, М.Рудницька писала, що “жінки бачили своє завдання в тому, щоб лікувати рани, зменшувати біль і приносити потіху”³¹.

Для вивчення ролі українських жінок у діях УГА нема офіційних джерельних матеріалів. Невідома жодна інформація урядовців ЗУНР про службу жінок у військових частинах. Також відсутні розпорядження Начальної команди УГА чи накази Державного Секретаріату військових справ. Тому важко судити чи участь жінок у військових формуваннях узагалі розглядалася політичними чи військовими чинниками ЗУНР та чи була якась узгоджена позиція щодо можливості участі жінок у воєнних діях. Також не вдалося з’ясувати, який вишкіл проходили жінки, установити їхню статистику, обов’язки, завдання, якою була їхня уніформа та чи складали вони військову присягу. Немає жодних документів, які б давали оцінку військовій жіночій службі з військово-фахової точки зору.

М.Рудницька встановила прізвища 89 жінок, які служили в УГА, хоча й відзначала, що цей перелік неповний³². Це підтверджують мемуарні матеріали. Зокрема, Ярослав Солтикевич у спогадах указував, що в лікарні Вишколу УСС у с. Привороття на Поділлі служили санітарки Чухновська й Козловська, доглядала хворих Лідія Крушельницька, донька міністра освіти УНР Антона Крушельницького³³. Їхні імена відсутні у вказаному вище переліку. Загалом 54 жінки з названого списку служили в санітарних частинах УГА. Десятьом з них присвоїли звання санітарного хорунжого³⁴.

Що спонукало жінок вступати на військову службу? Усі жінки, які опинилися в лавах УГА, записувалися за власною ініціативою. Адже жодного звернення військових чиновників про обов’язкову чи добровільну службу жінок протягом воєнної кампанії не було. Також учасниці згадували, що їм доводилося долати різні перешкоди, щоб вибороти право “на службу”. У

всіх спогадах більш чи менш виразно звучить нотка жалю, досади через те, що ніхто не пішов назустріч українському жіноцтву.

У мотивації жінок, які брали участь у подіях Української революції, важливу роль відіграли актуальні гасла рівноправності жінки. Власне кінець Першої світової війни приніс жінкам повноту політичних і громадянських прав. Н.Кобринська писала: “Бути гідним рівноправности, покористуватися нею і довести свою рівноправність, станувши плече в плече з чоловіками в боротьбі за волю народу – ось зовсім зрозуміле бажання тодішнього українського жіноцтва молодшої генерації”³⁵. Додатковою спонукою служив приклад жінок, які служили в УСС.

Що саме могли робити жінки у визвольних змаганнях? Насамперед їх залучали до санітарних частин. Із 89 жінок у них служили 54. Десять із них досягли військового ступеня санітарного хорунжого. Натомість одинадцять померли від тифу. Жінкам доводилося працювати в запіллі в корпусних і бригадних шпиталях, у фронтових лазаретах і пересувних потягах без ліків та перев’язувального матеріалу. Вони виконували службу медичних сестер, помічниць лікарів, а то й самих лікарів, інколи не маючи відповідних знань і підготовки.

З перших днів листопада 1918 р. керівництво УГА зіткнулося з проблемою нестачі медичних працівників³⁶. У багатьох випадках відсутніх військових лікарів мусили замінити цивільні лікарі або так звані “медики” (студенти медичного факультету університету, котрі мали незакінчену вищу освіту), які отримали ранг санітарних старшин. Військові лікарі служили переважно в госпіталях УГА, а прифронтову частину обслуговували здебільшого “медики”³⁷.

Кадрові проблеми медичної служби ЗУНР та УГА посилював той факт, що більшість цивільних лікарів польської національності, які за австрійської влади мешкали й займалися професійною діяльністю в Східній Галичині, відмовлялися працювати в українських військових госпіталях. Урядове розпорядження щодо лікарських кадрів наприкінці листопада 1918 р. було таким: “До служби лікарської в першій мірі належить покликати лікарів Українців; в разі браку таких, належить брати до служби довірочних лікарів жидів за їх згодою і умовним винагородженням”³⁸.

Під час війни обов’язки лікарів часто виконували медичні сестри та санітари. Про мотиви вступу на службу до УГА згадували й учасниці тих подій. Так, Олена Федак описувала свої враження від ранку 1 листопада 1918 р.: “На ратуші маяв також синьо-жовтий прапор – перші проміння сходячого сонця освітлювали його [...] Львів був наш!!! Був сонячний морозний ранок, усіми клітинами розуму і серця я хотіла бути активною, помагати нашій Армії. А може вже відчувала інтуїтивно, що жде нас не тільки радість, але й біль, що війна на терені Львова неминуча. І знала як мало в нас рук до праці”³⁹. Аналізувала мотиви, які спонукали українське жіноцтво зголоситися на військову службу, і М.Рудницька: “Нема найменшого сумніву, що всі жінки, які опинилися в рядах УГА, записувалися добровільно й за власною ініціативою. Ніхто їх не кликав, ніхто не заохочував, бо жодного звернення військових чинників про обов’язкову чи добровільну службу жінок ні в листопаді 1918 року, ні пізніше протягом цілої воєнної кампанії, не було. Жінки приходили з власної спонуки, спонтанно, і пропонували свої послуги, просили дати їм якусь роботу в Армії”⁴⁰.

Про навчання медичного персоналу УГА на території ЗУНР інформації досить мало. Відомо, що перший військово-медичний вишкіл у Галичині був проведений ще в 1912 р. організацією “Жіноча громада”, де підготували 60 медсестер. Згодом санітарні курси проводили й в інших містах Галичини, їхні випускниці працювали в австрійських військових шпиталях⁴¹. Також курс медсестер за участю 42 курсанток організували в Тернополі Марія Скубів і дружина місцевого священика Антоніна Конрада⁴². Самаритянський курс діяв у гарнізонному госпіталі в Золочеві. Відповідні служби УГА подбали про розповсюдження популярної медичної літератури, зокрема, брошури про боротьбу з вошами. Як пригадував Іван Боберський, д-р Андрій Бурачинський організував переклад з німецької мови навчальної брошури для санітарів⁴³.

Про умови, які були в “лічницях”, О.Левицький згадував так: “Представте собі великі салі та коридори, на підлозі простерта скупно стара солома. На ній в подертих знижених одягом хворі [...] так, що пройти поміж ними годі. Здалека видно воші, що облазять хворих, стіни, рами від вікон [...] воздух зимний, як надворі. З усіх сторін простягаються до нас руки: один –

молить-благає води, другий – чаю, інший – одіяла або бодай соломи [...] Деякі лежать не поворухнувшись. Вони скінчили вже муку”⁴⁴.

Другий вид повноцінної військової служби, яку виконували жінки, – це військова розвідка, метою якої було з’ясувати стан ворожого тилу, пересування та кількість його військових сил, настроїв серед населення тощо. Відомо лише декілька прізвищ жінок-розвідниць, адже особливістю розвідки є анонімність. Утім використання жінок як розвідниць і зв’язкових було, як можна припустити, доволі поширеним явищем. Вважали, що “жінці легше прокрастися непомітно через боеві лінії і зайти в тили ворога, ніж чоловікові”⁴⁵.

Розвідку жінки почали виконувати під час листопадових боїв у Львові, коли місто було розділене польсько-українським фронтом на дві частини. Під час його облоги відзначилася С.Пашкевич, яка, “ризикуючи життям, виконувала доручення, являючи при цьому відвагу, гідну подиву”⁴⁶. При Начальній команді служила розвідниця Галицької армії В.Кунда (померла від тифу). У рядах 7-ї Львівської бригади перебувала Р.Гуменна⁴⁷.

Третьою сферою застосування жіночої праці були військові кухні. У Львові працювали п’ять кухонь, що знаходилися в будинку “Народного дому” на вулиці Рutowського, у приміщенні семінарії сс. Василянок на вулиці Жовківській, а також на вулицях св. Петра, Личаківській та Зиблікевича⁴⁸. Проблемою при цьому було знайти продукти й приготувати значну кількість їжі.

Четвертий вид діяльності, до якого мали доступ жінки, – це канцелярська праця. У всіх військових канцеляріях, як у запіллі, так і у фронтових частинах, працювали машиністки, писарки тощо. Крім цього, допоміжним персоналом були телефоністки й телеграфістки, але їхні прізвища не збереглися в документальних матеріалах. У спогаді про листопадові бої у Львові читаємо, що “дві поштові уряднички до останньої хвилини обслуговували телеграфічний апарат в головному будинку пошти і втекли з нього щойно з останніми вояками, коли вся будівля вже горіла”⁴⁹.

Також відомо про існування окремого жіночого підрозділу УГА. Наприкінці травня 1919 р. під час відступу української армії зі Станиславова останнім станцію ЗУНР залишив Залізний загін. Три його сотні складались із залізничників та юнаків різних підрозділів, а четверта була сформована з дівчат, які після Листопадового зриву служили в допоміжних військових структурах. Їхнім командантом стала М.Кривів. Спочатку сотня налічувала 36 дівчат, а під час Чортківської офензиви зросла до 76 учасниць⁵⁰.

Бойова здатність і військова організація Залізного загону не була найкращою. Загін був відірваний від командування й продовольчого постачання: “Два тижні давали капустку і фасолу, поки казан гнилої фасолі не винесено сотникові під двері. Три дні держали на “чаю” і “каві” з паленого цукру та сушених сливках”⁵¹. Жінки Залізного загону вели бої під Нижневом і Копичинцями, брали участь у червневому наступі Галицької армії, згодом перейшли Збруч. У бою під Кривцем 10 вересня майже вся сотня разом з командувачем потрапила до більшовицького полону, їхня подальша доля невідома.

Чи були українські жінки задіяні в подіях українсько-польської війни повною мірою? Мабуть, що ні. Ірина Шмігельська згадувала: “В ряди УГА зголосилося дуже багато жінок, але тільки деяким удалося вибороти собі право чинної служби. А шкода! Участь жіноцтва в УГА та обсадження ним цілого запілля були б збільшили число фронтовиків. А борців не було в нас багато”⁵².

Феномен участі жінки у війні складний, зважаючи на особливості жіночої психології, а отже, і сприйняття нею фронтової дійсності. Жінки були готові до подвигу, але не були готові до армії, і те, із чим їм довелося зіштовхнутися на війні, виявилось для них несподіванкою. Інший бік цього явища – неоднозначне ставлення чоловіків та й суспільної думки загалом до присутності жінки в армії й на полі бою. Цілком протиприродним здавалося словосполучення “жінка-солдат”, жінка, що несе смерть.

У період визвольних змагань не всі жінки опинилися на передовій: були й допоміжні служби, на яких вони заміняли чоловіків, котрі пішли на фронт, були й служби “чисто жіночі”. У суспільній свідомості цілком спокійно сприймалася жінка-телефоністка, зв’язкова, лікар або медсестра, кухарка – тобто ті професії, які не були пов’язані з необхідністю вбивати. Однак

ставлення до жінки-воєнка було вже чимось цілком іншим. Поява на полі бою була особистим вибором жінки, аби відстояти право, за яке їй нерідко доводилося долати величезну стіну сімейних, товариських, суспільних упереджень. Спірним залишається питання, чи здобутий досвід вартував укладених у нього зусиль. Натомість у багатьох чоловіків образ жінки на полі бою викликав почуття провини за те, що воюють дівчата, а разом із ним – змішане почуття замилювання й відчуження.

1. Степанів О. Напередодні великих подій: Власні переживання і думки. 1912–1914 / Олена Степанів. – Львів, 1930. – С. 36–37.
2. Українські жінки у Львові в листопаді 1918 року // Наше життя. – 1944. – Листопад. – С. 2.
3. “Думаю, великий вплив на нашу озброєну підготовку мала зорганізована мілітарна робота серед польок. Цей примір не мав би, однак, наслідування, якщо би ми політично і культурно не були до цього зрілі” (Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси / упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. – Львів, 2009. – С. 35).
4. Дмитерко Г. Тайний пласт перед війною / Ганна Дмитерко // Нова хата. – 1930. – Ч. 22. – С. 10.
5. Степанів О. Напередодні великих подій... – С. 8–10.
6. Дмитерко Г. Тайний пласт перед війною. – С. 11.
7. Степанів О. Напередодні великих подій... – С. 8–9.
8. Дідушок П. Пекуча справа / Петро Дідушок // Шляхи. – 1916. – Ч. 5. – С. 37.
9. Серед перших волонтерок були Катря Пацулів (заміжня Лотоцька, комендантка жіночої чоти “Повітової січі”), Павлина Михайлишин (вістун УСС), Марія Петруняк, Марія Гіжовська-Крілик – гімназистки, Софія Худяк-Липкова, Марія Терлецька, Анна Лендзик-Цар, Наталія Рихвіцька, Емілія Кушнір, Анна Кушнір-Плетінкова, Марія Фединак-Коник, Іванна Коник, Марія Чмир-Косак, Софія Чмир-Левицька, Софія Навроцька-Трач, три сестри Орісіківні – семінаристички вчительських семінарій, Степанія Пашкевич, Савина Сидорович, Ольга Левицька-Басараб, Гандзя Дмитерко-Ратич, Іванна Мурська, Анна Лонцька, Оприсківна, Дора Вавівна-Волощак, Дарія Білинська-Навроцька, Марія Бачинська-Донцова та ін. (Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців / Микола Лазарович. – Тернопіль, 2002. – С. 128).
10. Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси... – С. 80.
11. “У жінок ділало ще й горяче бажання показатися рівними мужчинам – навіть у війні” (Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси... – С. 134).
12. Дмитерко Г. Під Лісовичами / Ганна Дмитерко // Нова хата. – 1934. – Ч. 2. – С. 2.
13. Суровцова Н. Життя Надії Суровцової, описане нею самою в селищі Нижній Сеймчан Магаданської області / Надія Суровцова // Україна. Наука і культура. – 1990. – Вип. 24. – С. 445.
14. Там само.
15. Там само.
16. Там само.
17. Коли О. Степанів і С. Галечко були удостоєні військових нагород (19 листопада 1914 р.), генерал Фляйшман (комендант 55 дивізії) зазначав: “У Ваших рядах станули й дівчата й доказали, що хоробрість є прикметою не лише муштин. Вони визначилися тут незвичайною відвагою і дали приклад як любити свою Батьківщину... Перший раз маю щастя винагородити медалію хоробрість жінки і тішить мене, що на Вашій груді заблестить відзнака, яку лиш Воєнк-мущина міг здобути” (Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу Світової війни. 1914–1918 / Кость Левицький. – Львів, 1929. – С. 88).
18. Степанів О. Напередодні великих подій... – С. 51.
19. Вільде І. Олена Степанів колись і тепер / Ірина Вільде // Жіноча доля. – 1939. – Ч. 9–10. – 1–15 верес. – С. 14.
20. Там само.
21. Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси... – С. 50.
22. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІ України), ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів), оп. 1, спр. 1208 (Галушинський М. З Українськими Січовими Стрільцями. Спомини з років 1914–1915 / Михайло Галушинський), арк. 52.
23. Мольнар Ф. Дівчата-бойовики у розстрільній. Звіт воєнного кореспондента із галицького фронту / Ференц Мольнар // За волю України. Історичний збірник УСС. – Нью-Йорк, 1967. – С. 186.
24. Дмитерко Г. Перед вимаршем / Ганна Дмитерко // Наше життя. – 1954. – Ч. 8. – С. 3.
25. Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси... – С. 49.

26. Про С. Галечко писала О. Степанів у спогадах: “В її квартирі бачила я передовсім військові підручники. Вона залюбки студіювала їх і розв’язувала різні тактичні завдання” (Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси... – С. 79).
27. Вільде І. Олена Степанів колись і тепер... – С. 14.
28. Там само. – С. 15.
29. Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси... – С. 82.
30. Безсмертні роковини // Жінка. – 1936. – Ч. 21–22.
31. Рудницька М. Роля жіноцтва у визвольній боротьбі УГА / Мілена Рудницька // Українська Галицька армія. У 40-річчя її участі у Визвольних Змаганнях (Матеріяли до історії). – Вінніпег, 1958. – С. 369.
32. Рудницька М. Список жінок, які служили в УГА / Мілена Рудницька // Українська Галицька армія. У 40-річчя її участі у Визвольних Змаганнях (Матеріяли до історії). – Вінніпег, 1958. – С. 341–346.
33. Солтикевич Я. Привороття. Записки лікаря УСС про один фрагмент трагедії УГА / Ярослав Солтикевич. – Торонто, 1955. – С. 9.
34. Рудницька М. Роля жіноцтва у визвольній боротьбі УГА... – С. 338.
35. Там само. – С. 368.
36. В. Щуровський із цього приводу писав: “Коли Українська Національна Рада перебрала владу в Східній Галичині, майже всі поляки відмовилися виконувати державну службу. Вся вага й відповідальність спала на українців. Підготованих до того було небагато. Лікарів-українців на просторах Західної Облaсті Української Народної Республіки було замало для того, щоб обсадити найконечніші місця цивільної адміністрації, а ще менше для обслуги армії” (Щуровський В. Медична і санітарна служба / Володимир Щуровський // Українська Галицька армія. У 40-річчя її участі у Визвольних Змаганнях (Матеріяли до історії). – Вінніпег, 1958. – С. 274).
37. Щуровський В. Лікарі і медики у визвольній війні / Володимир Щуровський // 25-ліття українського Лікарського Товариства і Медичної Громади. – Чикаго, 1975. – С. 120.
38. Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. – 1918. – 1 груд. – С. 4.
39. Федак-Шепарович О. Листопадові спогади / Олена Федак-Шепарович // Жінка. – 1936. – Ч. 21–22. – С. 2.
40. Рудницька М. Роля жіноцтва у визвольній боротьбі УГА... – С. 336.
41. Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія / Лев Шанковський. – 2-ге вид. – Львів, 1999. – С. 313.
42. Там само.
43. Боберський І. Щоденник 1918–1919 рр. / Іван Боберський / упоряд. Ю. Мицик. – К., 2003. – С. 167.
44. Левицький О. Галицька армія на Великій Україні / Осип Левицький. – Відень, 1921. – С. 34–35.
45. Рудницька М. Роля жіноцтва у визвольній боротьбі УГА... – С. 365.
46. Микитюк Д. Українська Галицька Армія : матеріяли до історії / Дмитро Микитюк. – Вінніпег, 1958. – Т. 1. – С. 344.
47. Там само. – С. 346.
48. ЦДІАЛ України, ф. 462 (Український горожанський комітет, м. Львів), оп. 1, спр. 52. (Довідка, звіти, розпорядження, листи та інші документи про діяльність та склад самаритянської секції 1918–1920), арк. 3.
49. Рудницька М. Статті. Листи. Документи / Мілена Рудницька / упоряд. М. Дядюк. – Львів, 1998. – С. 371.
50. Зубик Р. Дівоча сотня “Залізного Загону” / Роман Зубик // Молода Просвіта. – 1960. – С. 94.
51. Зубик Р. Окремий Залізний Загін / Роман Зубик // Літопис Червоної Калини. – Річник II. – 1930. – Ч. 4. – С. 20.
52. Шмігельська-Климкевичева І. Вірна служба / Ірина Шмігельська-Климкевичева // Жінка. – 1936. – Ч. 21–22. – С. 4.

В статтє рассматриваются различные аспекты участия украинок в вооруженных формированиях Западно-Украинской Народной Республики. Охарактеризовано сферы применения женского труда, специфику поведения женщин в военных частях, восприятие их в обществе, в первую очередь мужчинами-военными. Участие женщин в военных действиях анализируется в контексте процессов эмансипации и преодоления стереотипов относительно традиционных женских ролей. Особое внимание сосредоточено на оценках женщинами своего места на войне и их выводах из приобретённого опыта.

Ключевые слова: Западно-Украинская Народная Республика, военные формирования, Украинские сечевые стрельцы, женщина, эмансипация, Елена Степанив.

Various aspects of participation of the Ukrainian women in the armed units of the Western Ukrainian People's Republic are under analysis in this article. The spheres where women were employed, the specifics of women's behavior in the army, the perception of women in society, especially by men-soldiers are characterized. The participation of women in military actions is examined in the context of the process of emancipation and overcoming stereotypes of traditional female roles. Particular attention is concentrated on their own assessments of their part in war and conclusions gained from this experience.

Keywords: *The Western-Ukrainian People's Republic, armed units, Ukrainian Sich Riflemen, woman, emancipation, Olena Stepaniv.*

УДК 94 (477): 355.322

Марія ЛИСА

ТОВАРИСТВО “ВЗАЇМНА ПОМІЧ ГАЛИЦЬКИХ І БУКОВИНСЬКИХ ВЧИТЕЛІВ” У РОКИ ЗУНР І ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано діяльність товариства “Взаїмна поміч галицьких і буковинських учителів” у період ЗУНР та українсько-польської війни (1918–1923). Визначено вплив військових і суспільно-політичних подій на матеріальне, фінансове становище організації, залучення українського учительства до товариства. На конкретних прикладах показано внесок учителів, згуртованих у товаристві “Взаїмна поміч українського вчительства”, у розбудову української школи в період ЗУНР. Доведено, що товариство відіграло важливу роль у піднесенні національної свідомості молоді в період українського державотворення, сприяло консолідації українських учителів навколо ідеї державності й соборності українських земель.

Ключові слова: *товариство, ЗУНР, українсько-польська війна, школа.*

Товариство “Взаїмна поміч галицьких і буковинських вчителів” – фахова організація українських учителів, заснована на початку ХХ ст. з метою захисту їхніх соціальних прав та інтересів – підвищення заробітної платні, поліпшення умов праці, зміни дисциплінарного законодавства шляхом активної участі в політичних процесах. Упродовж 1905–1918 рр. товариство пройшло етап становлення: засновано філії в більшості повітів краю, до організації залучено чимало нових членів, налагоджено співпрацю з багатьма національно-культурними організаціями Галичини та близького зарубіжжя. Водночас невирішеними залишилися низка проблем, серед яких першочергова – недостатнє фінансування товариства та відсутність практичних результатів у боротьбі з місцевою адміністрацією, яка лобювала інтереси польської громади краю у сфері шкільництва.

Діяльність товариства “Взаїмна поміч галицьких і буковинських вчителів” – одна з малодосліджених сторінок української історіографії. Організація залишилася поза увагою українських і зарубіжних науковців, що змушує заповнити численні “білі плями” цієї тематичної ніші, популяризувати серед широкого загалу здобутки товариства, вивести з “тіні забуття” її керівників. У дослідженнях І.Курляка¹, Б.Ступарика², О.Луківа³, М.Барної⁴, О.Ткачика⁵ охарактеризовано народне шкільництво в Галичині, структуру освітніх закладів, польсько-українську боротьбу за вплив на освітні заклади краю, підготовку педагогічних кадрів, а також фрагментарно висвітлено внесок культурно-освітніх товариств у піднесення національно-культурного рівня українського населення. Діяльність національно-культурних товариств на західноукраїнських землях висвітлена також у працях В.Чоповського⁶, Г.Білавич і Б.Савчука⁷, Н.Кошелевої⁸ та інших дослідників. Однак, на жаль, в окреслених працях практично не відображено багатоаспектну працю членів товариств “Взаїмна поміч українського вчительства”. Більше того, головні заслуги в боротьбі з польським владним режимом за лібералізацію освітнього законодавства відводяться “Просвіті” та “Рідній школі”. Основна мета статті –

проаналізувати особливості діяльності товариства в період ЗУНР і післявоєнний період, розкрити основні проблеми організації та її здобутки.

У роки Першої світової війни для товариства настав один із найважчих періодів. Голова товариства М.Якимовський був поранений під час входження російської армії до Станиславова й після тривалого лікування помер 29 лютого 1920 р. 15 липня 1914 р. вийшло останнє число (№ 22) періодичного видання товариства (“Учительське слово”)⁹. Більшість членів Наглядової ради в складі австрійської армії взяли участь у боях на Галицькому фронті. У Львові на початку війни залишилися тільки О.Власійчук, О.Гайдукевич, М.Мороз та І.Стронський. У підсумку – після захоплення росіянами Львова товариство, як і більшість національно-культурних організацій краю, практично припинило існування. Згадуючи про ці дні, І.Стронський у своїх спогадах писав: “Домівка товариства при вул. Скорбівській ч. 33 була переповнена 3 вересня 1914 року гістьми й усякого роду клунками. Були це нещасливі вчительські родини, що шукали захисту перед московським наїздом у Львів. На їхніх лицах малювалася розпач і чорна безнадійність... В ряди годи довідувалися до нього колишні директори й співробітники – Мороз, Стронський, Власійчук і Гайдукевич. Робили й дещо ні, бо робота не бралася. Губернатор припинив незабаром діяльність усіх товариств, отже небезпечно було би хоча би найменше животіння Товариства...”¹⁰

“Взаїмна поміч галицьких і буковинських вчителів” зазнала також чималих матеріальних утрат. Один із тогочасних активних членів організації М.Мороз відзначав: “В останніх днях серпня 1914 року припинилася діяльність товариства; до міста наближався ворог (москалі). Важніші книги і векселі кредитового товариства “Взаїмної Помочі Учительської” передали ми до переховання в “Дністрі”; інші акти і вартісний інвентар порозпихали по приватних домах. Аж у 1915 р., “коли вернула Австрія”, стали ми оба з т. Стронським стягати добро товариства не до власної домівки, але до порожньої школи У.П.Т. при вул. Мохнацького, 12, щоби не платити чиншу, бо товариство не мало ні готівки, ні доходів. Найбільше втрат понесли ми в “Приюті”: знищився інвентар, а дещо затратилося”¹¹.

Починаючи з 1915 р. товариство поетапно відновлює роботу, що пов’язано з поверненням до Львова австрійської армії. О.Власійчук, О.Гайдукевич, М.Мороз та І.Стронський організували “Секцію правної оборони”, яка “шляхом меморіалів і декларацій до польського уряду добивалася повернення службових прав українського вчителства”¹². Поступово збільшується кількість членів товариства. На початку 1916 р. товариство об’єднувало 984 члени (372 – учительки і 304 – учителі). Дирекція налагодила контакти з 308 членами товариства, які перебували на військовій службі в австрійській армії. Серед Окружних відділів найбільше членів, нараховувалося в Яворові – 51, Турці – 48, Товмачі – 34, Снятині – 33, Ярославі – 32. “Зі звідомлень Окружних Відділів показується велика непропорційність. Доказ, що добра половина вчителства не зголосилася ще до товариства...”, – констатували члени товариства¹³. Загалом відзначимо, що в 1917 – на початку 1918 рр. громадська інституція де-юре не переставала існувати, проте де-факто члени організації не сходилися на зібрання, перестали надходити членські внески – основне джерело доходів педагогічного товариства.

Формально товариство відновило роботу 1 квітня 1918 р. – у цей день відбулася нарада “Взаїмної помочі галицьких і буковинських вчителів”. Першим ухваленим документом стало привітання Української держави, яке Дирекція надіслала голові Центральної Ради. Надалі на нараді дискусія розгорілася навколо двох важливих питань: відновлення діяльності окружних відділів і перспектив видавництва часопису “Учительське слово”. Повідомлено, що першими відновили діяльність філії в Коломиї, Снятині, Турці, Тернополі та Львові. Для налагодження роботи Наглядова Рада зобов’язала дирекцію винайняти помешкання для потреб товариства¹⁴.

18 травня 1918 р. відбулося друге повоєнне засідання Наглядової Ради, яке засвідчило певні розходження серед членів керівного органу товариства. Голова Наглядової Ради І.Казанівський склав повноваження, однак його не прийняли інші члени організації. Водночас обрано містоголову товариства – О.Гайдукевича та двох директорів – М.Мороза й І.Стронського (платний технічний директор)¹⁵.

Покращення матеріального становища дозволило дирекції розпочати переговори про купівлю будівлі для членів товариства (м. Львів, вул. Куркова, 10). Уперше проблему пору-

шено на третьому засіданні Наглядової Ради 29 серпня 1918 р. Її голова повідомив, що вартість будівлі складає 130 тис. корон. У спогадах І.Стронський згадував: “На домі тяжило около 60 000 корон гіпотетичного долгу. Товариство мало в готівці 15 000 корон. На сплату решти довгу згодилося товариство кредитове “Дністер” дати В.П.У.В. довгориченцеву позичку. На підставі подрібних обчислень прийшов провід до переконання, що дім оплатиться”¹⁶. Договір купівлі-продажу планувалося підписати 1 листопада 1918 р., однак початок українсько-польської війни перекреслив плани дирекції товариства. 22 листопада того ж року будівлю товариства зайняли польські війська.

Перебуваючи у Львові, дирекція товариства перестала контролювати діяльність окружних виділів. Більше того, за словами сучасників, “треба було створити хоча би тимчасовий якийсь сурогат організаційного проводу”¹⁷. Справді, такий провід уже незабаром постав у Коломиї – у грудні 1918 р. окружний виділ скликав з’їзд відпоручників покутських окружних виділів. На з’їзді вирішено вислати делегацію в складі О.Власійчука, М.Івятишина, М.Казанівського до Президії Державного Секретаріату ЗУНР у Станиславові. 2 січня 1919 р. на зустрічі із С.Голубовичем і Президентом УНР-Ради ЗУНР Є.Петрушевичем обговорено “матеріальне положення народнього учительства”, однак, зважаючи на воєнний стан, жодних конкретних рішень не прийнято.

Водночас з ініціативи Наглядовою Радою “Взаємної помочі галицьких і буковинських вчителів”, зокрема Г.Коваля, відбувся з’їзд відпоручників підгірських окружних виділів у Станиславові, на якому вирішено скликати учительський з’їзд 4 лютого 1919 р. Відповідне оголошення поміщено в “Покутському віснику” і розіслано всім шкільним секретаріатам із “зазивом скликати повітові вчительські віча, вибирати відпоручників на крайовий з’їзд до Станиславова та збирати від кожного вчителя по 10 корон на організаційний фонд”¹⁸.

Ініційований “Взаємною поміччю галицьких і буковинських вчителів” учительський з’їзд відбувся 4 лютого 1919 р. На зібрання прибули делегати з 34 повітових комісаріатів (бл. 200 осіб). Від імені ЗУНР на з’їзд прибув державний секретар освіти А.Артимович. Із доповідями виступили О.Власійчук та М.Книш, які охарактеризували “коротко генезу боротьби, веденої через народне вчительство за поправу соціального становища і матеріального положення від сорока років аж до кінця жовтня 1918 р.”¹⁹

Після дискусії було ухвалено низку резолюцій, у яких зазначалося: “1. Народня школа стала силою факту державною інституцією, а через те народні вчителі в чинній службі стали з днем 1 січня 1919 р. державними урядниками; 2. Народне вчительство жадає признання йому від 1 січня 1919 р. такого службового вирівнювання, яке признано і яке побирають державні урядники зі всіма консеквенціями на будуче та признання 30 літ служби до повної еміратури; 3. До часу потрібних обчислень жадає народне вчительство признання доріжнього додатку в висоті 200% дотеперішніх платень” та ін. Резолюції вручено державному секретареві освіти А.Артимовичу. Для контролю над виконанням резолюцій обрано “Виконавчий Комітет Народнього Вчительства”, до якого ввійшли: О.Власійчук (голова), І.Вертипорох (перший заступник), В.Кабаровський (другий заступник), а також Ширший Виконавчий Комітет (19 осіб), перше засідання якого відбулося 2–3 березня 1919 р.”²⁰

Того ж дня представники “Виконавчого Комітету...” були прийняті державним секретарем освіти А.Артимовичем, який “приняв делегацію і дав відповіді на запити”. Проте, на жаль, події українсько-польської війни не дозволили втілити в життя накреслений план реформ освітньої сфери. Після 1919 р., за словами сучасників, “цей рух (учительський. – М.Л.) скерувався вже до конкретних форм, сягав у ділянку реальної творчої праці. Вчительство завершувало свою довголітню боротьбу за службово-станові й громадянські права, воно опрацьовувало основи нашого шкільного, виховно-освітнього будівництва, давало йому конкретні нові форми й засоби”²¹.

Проте в товаристві до початку 1920 р. запанували “тиша та застій”, що, як уже зазначалося, пов’язано з політичними чинниками. Тільки 12 лютого 1920 р. відбулося засідання Наглядової Ради “Взаємної помочі галицьких і буковинських вчителів”, на яке прибули М.Мороз, І.Стронський, М.Рихвицький, Г.Коваль, М.Матвійчук, В.Кабарівський, І.Бурчак,

М.Яворський, І.Ліщинський та ін. На засіданні відновлено Секцію правової поради і оборони, до якої увійшли всі члени Наглядової Ради, і видання часопису “Учительське слово”²².

В умовах, коли “бракувало охочих і досвідчених рук до праці” важко було сподіватися на швидке відновлення діяльності товариства. Згадуючи про цей період, члени товариства констатували: “Були це найтяжчі може часи в існуванні організації. Не було ні членів, ні законного проводу, ні фондів, а треба було розвивати дуже інтенсивну діяльність. Саме в той історичний час, коли замовкли останні відгуки гармат і крісів, мінялася на нашій землі державність. З великим трудом приходилося налажувати нове життя. Сотні народних учителів чекали на свої посади, сотні воєнних сиріт і вдів благали в організації порятунку, допомоги”²³.

Першочергово виникла необхідність у відновленні Окружних виділів, які практично перестали функціонувати, залученні нових членів, пошуку коштів для допомоги вдовам, сиротам. “В тих часах боролася каса організації з постійними недоборами: поважна частина вчительства не отримувала ще жадних платень, інша мала такі низькі платні, що вони не вистарчали навіть на найпримітивніше життя. Членські вкладки впливали дуже писняво. Приходило до того, що п. Ліщинський підтримував організацію своїми коштами...”²⁴

28 березня 1920 р. відбулося засідання Наглядової Ради товариства, на якому ухвалено рішення про скликання загальних зборів 2 квітня того ж року. В ухвалених підсумкових резолюціях відзначено, що “українське учительство й інспектори були від 1 листопада 1918 р. до часу зайняття області Східньої Галичини польськими військами легально й правильно громадянами Західньої Области Української Народньої Республіки і що ця обставина не могла й не може становити для шкільної влади зайнятої області приводу примінювати для українського вчительства й інспекторів виїмкові, проскрібційні постанови”²⁵.

У роботі з’їзду взяло участь 70 відпоручників, які представляли більшість повітів краю. У підсумкових резолюціях наголошено: “З’їзд: 1. Одобрює почин Головної Управи для обнови діяльності Т-ва В.П.У.В. припиненої умовинами війни, та вважає напрями започаткованої праці вповні річевими й конечно потрібними, зокрема: одобрює ухвалу Надзірної Ради з 14 лютого ц. р. про підвищення членської вкладки на 5 марок у місяць із правонаступністю із 1 січня 1920 р.; одобрює віднову видавництва “Учительського слова” та напрями його редагування і взиває Управу Т-ва до поширення об’єму органу та його змісту; одобрює віднову праць секції правової оборони та її теперішні заходи...”²⁶ Учасники з’їзду вирішили провести загальні збори всіх виділів і вибрати їхній новий склад, після чого провести загальні збори товариства.

11 липня 1920 р. у Львові відбулися перші повоєнні збори “Взаїмної помочі галицьких і буковинських вчителів”, на які прибули 70 членів товариства (більшість не змогла приїхати, зважаючи на польсько-більшовицьку війну)²⁷. Основне питання порядку денного – звіт дирекції за 1914–1920 рр. Після короткого екскурсу в історію товариства, Г.Коваль охарактеризував його стан у 1920 р. Доповідач відзначив, що організація нараховує понад 1 200 членів, з яких 670 передплачували часопис “Учительське слово” (ще 150 надсилалися в бібліотеки й стільки ж передавалися по обміну). Виступаючий наголосив, що найкраще працювала Секція правової оборони, члени якої з-понад 700 заяв, “полагодила 612”²⁸.

На з’їзді обрано новий склад Наглядової Ради в складі: І.Білинського, О.Бісикевича, М.Зубрея, А.Капустієвої, Г.Ковалю, І.Ліщинського, М.Мороза, С.Пашкевич, О.Ріплевої, О.Савицької, Д.Стельмаха та І.Стронського (голова). Зважаючи на воєнний стан, членські внески практично не сплачувалися, а матеріально-фінансовий стан товариства, констатували члени організації, був “дуже фатальним”. Покращити справи повинна була б комерційна діяльність – на засіданні Наглядової Ради 17 жовтня 1920 р. Г.Коваль запропонував відкрити крамницю зі шкільним обладнанням та антикварним магазином. Зрештою, запропоновані ідеї послужили поштовхом до створення “Союзу учительських спілок” (т. зв. “Красва Учительська Спілка”)²⁹.

Після закінчення польсько-більшовицької війни “помітно оживилася організаційна праця товариства”, що викликало необхідність проведення нового загального з’їзду товариства. Наголосимо на тому, що за станом на квітень 1920 р. окружні виділи функціонували тільки в 35 повітах, натомість ще в 35 – товариство практично не справляло впливу на українське учительство, що ускладнювало підготовку до проведення з’їзду.

Незважаючи на ігнорування українським учительством своєї професійної організації, члени товариства продовжували захищати інтереси педагогів. Зокрема, 20 травня 1920 р. делегати товариства М.Мороз, І.Стронський, Д.Стельмах вручили делегатові Міністерства освіти Польщі С.Собінському “факти яркого покривдження українського народу”³⁰. Представники вчительського товариства зауважили, що місцева влада не взяла на роботу близько 300 українських учителів і 10 інспекторів. Делегати домагалися “занехаяння дальших регабілітаційних доходжень”, а також “покликання на роботу усіх учителів, які внесли зголошення, за виїмком осіб, які на основі карно-судового присуду втратили право займатися вчительським уряд”³¹. Представник міністерства зауважив, що, беручи до уваги об’єктивні чинники, “справу масового покликання учителів у службу не дасться полагодити”. Водночас С.Собінський констатував, що при Шкільній крайовій раді створено комісію, яка розглядає скарги українського учительства, а також зауважив, що міністерство готове “заопікуватися” українськими вчительськими вдовами та сиротами.

13 лютого 1921 р. відбувся з’їзд делегатів Окружних відділів, на який прибув 281 член “Взаємної помочі галицьких і буковинських вчителів”. Після заслуховування всіх питань порядку денного було ухвалено змінити назву товариства на “Взаїмна поміч українського вчительства”. Відповідно до ухвал Львівського воєводства, товариство отримало право поширювати свою діяльність на територію Львівського, Станиславівського, Тернопільського та Краківського воєводств³².

Відбулися зміни також у складі дирекції товариства. Г.Коваль 18 вересня 1921 р. оголосив про свою відставку, яку Наглядова Рада прийняла 24 грудня 1921 р. Тоді ж новим директором “Взаїмної помочі українського вчительства” обрано А.Зеленого, який “з того дня працював на своєму становищі в Товаристві з повною посвятою, користю і знанням”³³. Натомість звільняючи Г.Ковалю “зі становища директора організації, висловила йому Надзвірна Рада признання й подяку за творчу і корисну працю в найтяжчих умовах і часах розвитку Товариства”³⁴.

На початку 1922 р., за словами членів товариства, “Взаїмна поміч українського вчительства” завершила етап організаційної роботи, адже українське вчительство розпочало “горнутися” до організації. “Робило воно це з почуття національної і професійної свідомості та не менше може із почуття вдячності для В.П.У. за її енергійну трилітню гуманітарну діяльність”. Наголосимо, що дирекція товариства в 1918–1919 рр. надала значну допомогу декільком сотням учителів і сиріт, урятувала їх від “елементарного фізичного загину”³⁵. Найбільшу діяльність розгорнула Секція правової допомоги, яка надсилала до органів влади петиції, а також делегації до крайової шкільної влади.

Завершивши організаційну працю, розпочалася розбудова товариства. На засіданні Наглядової Ради 22 грудня 1922 р. відновлено діяльність “Педагогічно-Наукової Комісії”. Ухвалюючи рішення про створення “Педагогічно-Наукової Комісії”, Наглядова Рада керувалася двома фундаментальними суспільно-організаційними засадами: 1) громадська діяльність повинна була б відбуватися силами всіх творчих елементів суспільства, через що “Педагогічно-Наукова Комісія” – кращий “плід мрій і прямувань кращих представників нашого культурного вчительства”; 2) громадська діяльність, якою б вона не була, мусить гармонізувати з національним рухом, “розливатися в ньому як органічна частка, служити двигачем народнього життя в цілості”³⁶.

Інші члени товариства відзначали, що програма діяльності Комісії, визначена І.Юцишином, відзначалася молодечим ідеалізмом і вірою в успішність людських ідейних замислів і праці. Натомість у практичному житті вона менш реальна, нездатна “розбудувати в поважній частини членів живий духовний відрух і зацікавлення культурними, головню педагогічно-освітніми питаннями”³⁷.

14 березня 1923 р. рішенням міжнародної спільноти Східна Галичина була передана Другій Речі Посполитій. У нових суспільно-політичних умовах польська влада ліквідувала організацію. Постановою від 27 серпня 1923 р. відзначалося, що діяльність “Взаїмної помочі українського вчительства” суперечила статутним положенням. “В тому часі зустрічалося українське народне вчительство, як організована спільнота, на теренах своїх повітових учи-

тельських спілок, – згадували сучасники подій. – Роллю духовного об’єднуючого чинника сповняв педагогічний журнал “Учитель”, який редагували спільно два народні вчителі – т. т. Таранько Михайло і Зелений Андрій”³⁸.

Водночас були ліквідовані всі повітові виділи товариства³⁹. Показовими виявилися заходи місцевої влади в Турці. Тільки 6 листопада 1923 р., староство “прислало на руки Голови Товариства постанову про розв’язання Товариства по тій причині, що це Товариство як філія центрального Товариства “Взаїмна Поміч Українського Вчительства” у Львові практично втратило правну підставу свого існування з часу, коли Львівське воєводство рескриптом від 17 травня 1923 року (насправді 27 серпня. – *М.Л.*) розв’язало матірнє Товариство по причині його протистатутної діяльності”⁴⁰. Виконуючи розпорядження Воєводства, староство опечатало майно, книги й документи товариства та перенесло їх на тимчасове збереження громадській зверхності в Турці. Одразу ж “Голова Товариства п. Шеремета й секретарка Ольга Петрик протоколярно передали власність Товариства Староству. Перерва в діяльності Окружного Відділу тривала цілий рік. Внаслідок рескрипту Воєводства в Станіславові від 9 жовтня 1924 року дозволено поновлення діяльності філії без внесення окремих прохань. Одночасно було повернуто Товариству всі документи та матеріали”⁴¹.

Отже, де-факто, впродовж 1914–1923 рр. тривав один із найважчих періодів у діяльності товариства. Однак організація не тільки зросла чисельно, але й здобула практичний досвід боротьби за права українських освітян краю. “Взаїмна поміч українського вчительства” сприяла згуртуванню вчительства навколо професійних потреб і національної ідеї, неодноразово ставала на захист їхніх інтелектуальних й економічних інтересів, професійних, громадських і службових прав, дбала про освітній, культурний і фаховий рівень учителів, виховувала в них і через них в українського населення національну свідомість, боролася за розвиток народного шкільництва.

1. Курляк І. Народне шкільництво у Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.) / І. Курляк // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 1. – С. 144–151; його ж. Українська гімназійна освіта у Галичині (1886–1918) / І. Курляк. – Львів, 1997. – 222 с.
2. Ступарик Б. З історії розвитку гімназійної освіти / Б. Ступарик // Український освітній журнал. – 1994. – № 1. – С. 56–67; його ж. Підготовка учителів в Галичині у XIX ст. / Б. Ступарик // Вісник Терноп. експерим. ін-ту пед. освіти. – 1995. – № 1. – С. 45–55.
3. Луків О. Розвиток структури польських і українських освітніх закладів у Східній Галичині (1900–1933 рр.) / О. Луків // *Slavia Carnopolensis*. – Тернопіль, 1996. – С. 168–178.
4. Барна М. Розвиток педагогічної освіти в Галичині (1772–1939 рр.) / М. Барна // Рідна школа. – № 7–8. – С. 33–48.
5. Ткачик О. Підготовка інтелектуальної еліти в гімназіях Галичини / О. Ткачик // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 75–77.
6. Чоповський В. Будителі національного духу. Діяльність культурно-освітніх товариств “Просвіта” та “Рідна школа” на західноукраїнських землях (друга половина XIX ст. – 20–30-ті роки XX ст.) / В. Чоповський. – Львів, 1993. – 63 с.
7. Білавич Г. Товариство “Рідна школа” (1881–1939 рр.) / Г. Білавич, Б. Савчук. – Івано-Франківськ, 1999. – 208 с.
8. Кошелева Н. Організація українського вчительства у Східній Галичині в 1881–1914 роках / Н. Кошелева // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 108–113; її ж. Українські педагогічні видання, як джерело вивчення історії шкільництва в Східній Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. / Н. Кошелева // Наукові зошити історичного факультету. – Львів, 1999. – Вип. 2. – С. 85–90.
9. Товариство “Взаїмна поміч українського вчительства” (1905–1930). – Львів, 1932. – С. 53.
10. Там само.
11. Там само. – С. 326.
12. “Що я маю з організації?” // Учительське слово. – 1925. – 1 січ. – С. 3.
13. Звіт з діяльності Товариства “Взаїмна поміч галицьких і буковинських учителів і учительок” за 1916 р. – Львів, 1917. – 16 с.
14. Рятуймо національну культуру // Політика. – 1926. – № 2. – С. 3.
15. В українській державі // Діло. – 1918. – 20 трав.
16. Товариство “Взаїмна поміч українського вчительства” (1905–1930). – Львів, 1932. – С. 124.

17. Там само.
18. Там само.
19. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. – Т. 1 : Листопадова 1918 р. національно-демократична революція, проголошення ЗУНР. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – С. 312.
20. Вступне слово // Учительське слово. – 1919. – 26 лют.
21. Там само.
22. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 486, оп. 1, спр. 21, арк. 42–44.
23. Товариство “Взаїмна поміч українського вчителства” (1905–1930). – Львів, 1932. – С. 125.
24. Там само.
25. Звіт з діяльності матернього Товариства // Учительське слово. – 1920. – Травень. – С. 2.
26. Там само.
27. Діло. – 1920. – 15 лип. – С. 2.
28. Там само.
29. Там само.
30. Учительське слово. – 1920. – Червень.
31. Звіт з діяльності матернього Товариства // Учительське слово. – 1920. – Червень. – С. 2.
32. Діло. – 1921. – 28 груд. – С. 2.
33. Там само.
34. Товариство “Взаїмна поміч українського вчителства” (1905–1930). – Львів, 1932. – С. 166.
35. Там само.
36. Там само.
37. Там само.
38. ЦДІАЛ України, ф. 271, оп. 1, спр. 34, арк. 2–5.
39. Там само, арк. 5.
40. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : osvita34.narod.ru/01923_134pdf.
41. Там само.

Проанализирована деятельность общества “Взаимная помощь галицких и буковинских учителей” в период ЗУНР и украинско-польской войны (1918–1923). Определено влияние военных и общественно-политических событий на материальное, финансовое положение организации, привлечения украинского учительства к обществу. На конкретных примерах показан вклад учителей, сплоченных в обществе “Взаимная помощь украинского учительства”, в развитие украинской школы в период ЗУНР. Доказано, что общество сыграло важную роль в подъеме национального сознания молодежи в период украинского государственного строительства, способствовало консолидации украинских учителей вокруг идеи государственности и соборности украинских земель.

Ключевые слова: общество, ЗУНР, украинско-польская война, школа.

The activity of the company organization “Vzayimna pomich galickich i bukovinskich uchiteliv” of during ZUNR and Ukrainian-Polish war (1918–1923). The influence of the military and socio-political events on the material, the financial position of the organization, the involvement of the teachers to the Ukrainian organization. In the case studies show the contribution of teachers in cohesive organization “Vzayimna pomich galickich i bukovinskich uchiteliv” of teaching Ukrainian to the development of Ukrainian schools during ZUNR. It is proved that the company played, a major role in raising national awareness of young people during the Ukrainian state-promoted consolidation of Ukrainian teachers around the idea of nationhood and unity of Ukrainian lands.

Keywords: organization, ZUNR, Ukrainian-Polish war, school.

ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА В ДЖЕРЕЛАХ, ІСТОРИОГРАФІЇ, КУЛЬТУРНО-ДУХОВНОМУ ЖИТТІ Й ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ

УДК 94 (477.8) : 930.25

Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ, Любов СОЛОВКА

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ЗУНР У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ІВАНО- ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто основні види джерел з історії Західно-Української Народної Республіки, які зберігаються в Державному архіві Івано-Франківської області. Автори констатують, що документи архіву висвітлюють історію українського національного руху доби ЗУНР у всіх його різноманітних аспектах і проявах. Матеріал колекції, які походять безпосередньо з органів та установ ЗУНР, суттєво доповнюють документи фондів повітових старост, органів судочинства, поліції, освітніх установ тощо. Важливий пласт інформації міститься також у документах, які виходять за межі хронологічних рамок існування ЗУНР (1918–1923) і відображають збереження історичної пам'яті про події визвольної боротьби та її роль у суспільно-політичних процесах у Галичині в міжвоєнний період.

Ключові слова: ЗУНР, джерела, Державний архів Івано-Франківської області.

У справі збереження цінних писемних пам'яток нашого історичного минулого помітне місце, поряд із центральними, посідають обласні державні архіви. Серед них і Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), у якому лише документи дорадянського часу представлені в близько 600 фондах, а загалом у його сховищі налічується майже 3,5 тис. фондів і понад 650 тис. одиниць зберігання (архівних справ). Значна частина з них тією чи іншою мірою стосується історії визвольних змагань на західноукраїнських землях у 1918–1923 рр., зокрема Західно-Української Народної Республіки. Ці документи, хоч і відомі науковцям, усе ще недостатньо використані в конкретно-історичних дослідженнях або ж очікують на нове прочитання в контексті сучасних підходів до вивчення й висвітлення подій минулого.

Джерельна база дослідження історії ЗУНР і раніше була предметом ґрунтовного вивчення та висвітлення в низці наукових публікацій. Вагомий внесок у виявлення й джерелознавчий аналіз пам'яток з історичного минулого подій Української революції на західноукраїнських землях зробили О.Карпенко, В.Великочий, Т.Галицька-Дідух, М.Кугутяк, М.Литвин, І.Монолатій, Б.Савчук, О.Павлишин і багато інших сучасних вітчизняних дослідників¹.

Над цією тематикою працювали й безпосередньо архівісти Держархіву Івано-Франківської обл. Вони допомагали науковцям у виявленні матеріалів до таких унікальних і вагомих ілюстрованих видань, як “Прикарпаття: спадщина віків”², “Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована історія”³ та ін. Колишній директор архіву Катерина Мицан була членом редколегій цих видань. Безперечно, що світлини з фондів архіву стали їхньою окрасою. Разом із професором Олександром Карпенком Катерина Мицан є співупорядником 5-томного збірника “Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали”⁴ – унікального у світовій історичній науці видання, яке через призму документів і матеріалів висвітлює історію держави від моменту виникнення до кінця існування. У цьому збірнику документів з історії ЗУНР були опубліковані окремі матеріали з фондів бібліотеки Держархіву Івано-Франківської обл.

Частково на основі документів архіву велася підготовка до публікації одного з томів видання “Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали”. Зокрема, перший розділ, книги 1 першого тому висвітлює в документах національ-

но-політичну боротьбу та духовно-культурну опозицію населення Прикарпаття польській окупації (19 липня 1919 р. – 15 березня 1923 р.). Розділ містить матеріали, які охоплюють події від моменту окупації території ЗУНР польськими військами до дня ухвалення Радою амбасадорів рішення про передання Галичини Польщі⁵. Із 235 документів, опублікованих у томі, який включає матеріали за 1919–1929 рр., 105 зібрані в першому розділі. Чимало із них – це матеріали із часописів фонду науково-довідкової бібліотеки архіву. Серед архівних документів переважають виявлені й опрацьовані, передусім, професором Миколою Кугутяком документи з фонду 2 (опис 1): звіти, інформації органів влади й поліції про загрозу збройного виступу українського населення на Прикарпатті проти польської окупації, антиурядові настрої, антипольські виступи, страйки, масовий опір і бойкот переписів населення, виборів до польського парламенту 1922 р., мобілізаційних рекрутських наборів до польської армії, польських шкіл, про розміщення польських військових частин і збільшення чисельності поліції. Серед матеріалів фондів польських окупаційних органів влади виявлені й опубліковані в збірнику т. зв. Конфіскати – проекти резолюцій, які схвалювалися на народних зборах (вічах), з вимогою визнання Галичини незалежною українською державою та текст присяги членів УВО.

Однак, слід зауважити, що в процесі кропіткої роботи над укладанням нового Путівника Держархіву Івано-Франківської обл.⁶ й анованого реєстру описів⁷ були виявлені нові джерела з історії ЗУНР і вдосконалені наявні фонди. Тому з'явилася можливість узагальнення всього відомого сьогодні комплексу джерел з історії ЗУНР у фондах архіву, що й стало метою нашої статті.

Перш за все увагу дослідників привертають документи окремих фондів періоду ЗУНР, які відклалися безпосередньо в результаті діяльності органів й установ республіки. Зокрема, в архіві є фонд військової інституції – найвищого командного органу Галицької армії (із 17 листопада 1919 р. – Українська галицька армія (УГА) – “Начальна Команда Української Галицької Армії”⁸ (ф. 606, 15 од. зб., 1919–1920 рр. Опис. Укр. мова.). Начальна команда була створена в листопаді 1918 р. і складалася з двох основних відділів: оперативного, що керував бойовими діями, та організаційно-матеріального, в обов'язок якого входила організація роботи допоміжних служб з матеріально-технічного забезпечення армії⁹. Цікаво, що документи надійшли до Держархіву Івано-Франківської обл. в 1959–1960 рр. з держархівів Волинської та Херсонської областей. Фонд складають фінансово-господарські документи (накази, звіти, дані про грошові виплати, видачу обмундирування, забезпечення продовольством і витрати коштів на його закупівлю, продовольчі листки, довідки, службові листки та інші матеріали, окремі з яких містять списки й біографічні дані про військовослужбовців підрозділів УГА): Начальної команди Галицької армії, II Галицького корпусу (1-го Станіславського куреня III сотні Ліквідатури III бригади та ін.), Команди 4 бригади, сотень, куренів, булавної сотні та команди відділу польової жандармерії при 1-му Галицькому корпусі, Команди Етапу армії (збірної старшин, підстаршин і стрільців К.Е.Г.А., Ліквідатури при К.Е.Г.А., скарбниці тощо), 5 Етапної стаційної Команди ГА, Іntenдатури ГА (відділу викупу й позик та ін.), військових і польових лічниць, запасної сотні залізничного куреня, армійської артилерійської майстерні, операційних кас, скарбниць, складів тощо.

Крім цього, в архіві є фонд “Управління коменданта Армії УНР, м. Станіслав – Бучач – Кам'янець-Подільський”¹⁰ (Управління Коменданта Дієвої Армії У.Н.Р.)” (ф. 600, 3 од. зб., 1919–1920 рр.). Комендатура, як підрозділ створеної в добу визвольних змагань 1917–1921 рр. Армії УНР, діяла згідно з її наказом Ч.121 від 1920 р.¹¹ У період, за яким зберігаються документи у фонді, армії Польщі й УНР, відповідно до Військової конвенції від 24 квітня 1920 р., проводили спільні воєнні дії проти більшовиків під загальним польським командуванням, але після важких боїв українське військо відійшло на захід і перейшло р. Збруч¹². На зберігання до архіву документи надійшли в 1956 р. Фонд перебував на тасмному зберіганні, розсекречений у 1994 р.

Фонд містить: накази Управління коменданта Станіслава за вересень 1920 р. із судових, фінансово-господарських питань та особового складу; накази Управління коменданта Бучача (26.09.1920) і Кам'янець-Подільського (02.10 – 16.11.1920) з питань фінансово-матеріального забезпечення; вирок Військового Надзвичайного суду від 12 вересня 1920 р. про засудження

сотника Л.Нешадіменка, обвинуваченого в замаху на вбивство начальника Запорізької дивізії підполковника Мельника та полковника Яшниченка; маршрутні листи, видані Збірною Станицею Української Народної Армії у Відні, для супроводження груп військовополонених з Італії та Сербії, які поверталися маршрутом Відень – Будапешт – Лавочне – Станіславів на батьківщину (19.02 – 11.04.1919).

Ще один окремих фонд періоду ЗУНР у Держархіві Івано-Франківської обл. стосується шкільництва. Це – “Колекція документів з історії освіти періоду ЗУНР” (ф. 632, 4 од. зб., 1919–1922 рр.). Вона створена в архіві 1994 р. і містить документи з історії освіти періоду ЗУНР, виявлені при переміщенні справ. У фонді зберігаються матеріали Державного секретаріату освіти й віросповідань, який із січня 1919 р. очолював Агенор Артимович¹³. Наявність цього фонду в архіві зумовлена, на нашу думку, тим, що уряд ЗУНР – Державний секретаріат – з 1 січня до 25 травня 1919 р. перебував у Станіславі¹⁴.

Його документи відтворюють спільну державотворчу діяльність у галузі шкільництва органів влади ЗУНР й УНР після Злуки 22 січня 1919 р.

Фонд включає:

- інструкцію Міністерства народної освіти УНР від 1 квітня 1919 р. до закону про управління освітою в Українській Народній Республіці;
- листування Державного секретаріату освіти й віросповідань ЗО УНР з повітовим шкільним комісаріатом у Самборі, учителем М.Смиком з питань оплати праці;
- автограф видатного мовознавця, державного секретаря освіти й віросповідань ЗО УНР Агенора Артимовича;
- відомості на виплату зарплати службовцям Лятичівської дівочої вищої початкової школи за січень – жовтень 1920 р.;
- лист міністра віросповідань уряду УНР в екзилі від 22 травня 1922 р., адресований греко-католицькому парафіяльному управлінню в Жидятичах, подяку за матеріальну допомогу дітям українських емігрантів.

В останньому документі науковий працівник архіву Л.Соловка виявила автограф й особисту печатку міністра віросповідань УНР професора Івана Огієнка (митрополита Іларіона).

Крім названого вище окремого фонду, документи з історії шкільництва, створені в період ЗУНР, відклалися також у фондах повітових шкільних рад¹⁵. Пов’язано це з тим, що формування цих фондів, хоч і мало місце в радянський час, було здійснене не за періодами окупацій, а за родом діяльності фондоутворювачів. Тому ці фонди включають документи повітових шкільних рад, які діяли в австрійській, польській періоди та в часи ЗУНР. У період ЗУНР, як відомо, на основі закону від 19 лютого 1919 р. приватні українські школи було удержавлено, а вчителі стали державними урядниками. Згідно з розпорядженням від 22 лютого 1919 р., приватні школи могли продовжувати діяльність, якщо керівники й вчителі були громадянами УНР і дали письмове підтвердження про виконання її державних законів і розпоряджень; у неукраїнських школах українська мова була обов’язковим предметом¹⁶. Тому більшість виявлених документів із питань шкільництва періоду ЗУНР стосується складання вчителями присяги.

Зокрема, у ф. 270 “Станіславська повітова шкільна рада, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства” виявлено як “Обіжник Державного секретаріату ЗУНР” (14.01.1919), так й іменний список учителів, які склали присягу ЗУНР, і список учителів, звільнених від виконання військової повинності (січень-лютий 1919 р.), а також автограф Агенора Артимовича.

Фонд 273 “Богородчанська повітова шкільна рада, м. Богородчани Богородчанського повіту Станіславського воєводства” містить: документи Державного секретаріату освіти й віросповідань уряду ЗУНР: обіжники (від 13 і 23 січня, 26 лютого 1919 р.) про організацію роботи та контроль за діяльністю навчальних закладів; розпорядження (від 21 січня 1919 р.) з питань змін у галузі шкільництва, державної мови, мови викладання, діяльності й особового складу шкіл та ін.; “Вісник Державного секретаріату освіти й віросповідань” (Станіславів, 1 травня 1919 р.); розпорядження повітової шкільної ради в Богородчанах від 30 січня 1919 р. щодо виконання дирекціями шкіл повіту розпоряджень Державного секретаріату освіти й віроспові-

дань уряду ЗУНР; автограф Агенора Артимоновича; обіжник Державного секретаріату внутрішніх справ уряду ЗУНР та інструкцію про створення і діяльність повітових, сільських, містечкових та міських харчових управ від 18 січня 1919 р.

У ф. 271 “Рогатинська повітова шкільна рада, м. Рогатин Рогатинського повіту Станіславського воєводства”: протоколи засідань комісії Рогатинської повітової шкільної ради з розгляду питання складання вчителями присяги на вірність ЗУНР (списки вчителів, які склали присягу 1919).

Фонди окремих навчальних закладів також містять документи цієї доби. Зокрема, у фонді 292 “І-а державна гімназія ім. М.Романовського у м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства”, який загалом включає 280 од. зб. за 1785–1938 рр., виявлені й документи з історії шкільництва періоду ЗУНР: розпорядження, листування Української Національної повітової Ради та Команди м. Станиславова з питань шкільництва, організацію в школах з 18 листопада 1918 р. навчального процесу, складання вчителями гімназій 31 грудня 1918 р. присяги ЗУНР; автограф Лева Бачинського.

У 2005 р. під час упорядкування фондів науково-довідкової бібліотеки Держархіву Івано-Франківської обл. було створено “Колекцію інформаційних матеріалів для населення” (ф. 636), яка включає 495 нестандартних документів: плакати, оголошення, афіші, стінні газети тощо за 1875–1944 рр. У цій колекції інформаційні матеріали установ ЗУНР (1918–1919 р.) складають окремий блок. Серед них:

- оголошення УНРади з господарських питань (1918);
- розпорядження Державного секретаріату від 30 листопада 1918 р. про запровадження військово-польових судів і звернення “Громадяни” про збір одягу, взуття для солдатів (1919);
- звернення Начальної команди Української галицької армії (1919);
- відозва повітової УНРади в Станиславові від 1 листопада 1918 р. про встановлення української влади в повіті;
- оголошення про створення для запобігання анархії, голоду й неспокою при повітовій УНРаді в Станиславові тимчасової спільної адміністративної комісії з представників УНРади, Польського повітового комітету, єврейської та німецької національних рад;
- відозва Калуської повітової УНРади “До нашого народу”;
- накази, оголошення Окружних військових команд Станиславова про гідний захист своєї землі, дотримання правопорядку, організацію судочинства в окрузі, уведення в місті особливого стану на час військових дій, проведення медогляду та реєстрацію всіх військових і чоловічого населення в місті, про загальну мобілізацію 22 травня 1919 р. усіх українців від 18 до 50 років;
- оголошення, звернення Окружної військової команди Коломиї;
- накази, розпорядження, оголошення Команди м. Станиславів про введення в обіг гривні, перепис населення та реєстрацію новоприбулих, зміну вивісок на назви українською мовою, покарання за злочини, збір одягу для військовослужбовців, з фінансово-господарських питань;
- розпорядження Команди м. Коломия з питань забезпечення поранених і хворих, дотримання чистоти в місті та в приватних помешканнях;
- оголошення повітової харчової управи та Станиславівського господарського уряду з питань цін на продукти харчування, про видачу карток, продаж хліба, нафти та ін.;
- оголошення повітового шкільного інспекторату “Про реорганізацію шкільництва”;
- оголошення та звернення окремих організацій періоду ЗУНР (ЄСДРП, УСДП, “Молода громада”).

Цей блок уже добре відомий науковцям і громадськості. Зібрані в ньому інформаційні матеріали мають особливу цінність, завдяки візуальному відображенню минулого.

Хоча в Держархіві Івано-Франківської обл. немає окремих фондів органів влади ЗУНР, документи з її історії виявлені в інших фондах і бібліотеці архіву.

Серед них:

“Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки” (1918), який включає “Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії” від 13 жовтня 1918 р.;

– закони від 16 і 21 листопада 1918 р. про тимчасову адміністрацію й організацію судової гілки влади та ін.;

– “Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки” (1919), у якому опублікована й “Ухвала Української Національної Ради з дня 3 січня 1919 р. про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою” та ін.;

– закон про амністію 1921 р., розроблений урядом ЗУНР в екзилі; звернення Української Національної Ради від 1 листопада 1921 р. до населення Західної України, листівки із закликами до бойкоту польського перепису населення 1921 р.; інформації про діяльність українських урядів в еміграції, колишніх членів Української Національної Ради, Євгена Петрушевича та інших лідерів українських організацій у Польщі й за кордоном; друкований орган уряду ЗУНР “Український прапор”.

У фондах повітових шкільних рад і бібліотеки, як ми вже зазначали вище, є “Вісники Державного Секретаріату освіти й віросповідань” (1919), які містять шкільні закони, розпорядження щодо державної мови, змін у галузі шкільництва, а в “Колекції документів з історії освіти періоду ЗУНР” зберігається інструкція Міністерства народної освіти УНР до закону про управління освітою в Українській Народній Республіці.

В архіві є інформації про перехід у Чехословаччину українських військових формувань; донесення органів поліції та листування про нагляд за колишніми військовослужбовцями УГА, УСС, військовополоненими; список командного складу УГА та її колишніх військовослужбовців – мешканців окремих повітів Станіславівського воєводства; унікальний альбом фотографій видатних українських діячів, вояків УГА, УСС та інших військових формувань, цивільних і військових осіб, звільнених у 1920-х рр. з таборів, у т. ч. Євгена Коновальця, Софії Галечко, Григорія Коссака, Лева Бачинського, Кирила Трильовського, Ярослава Барановського, Дмитра Паліва, Юрія Стефаніка, Матвія Стахова та ін.

Крім цього, у фондах архіву є матеріали про перебування частин Армії УНР у Снятинському повіті, протоколи допитів, списки та фотографії окремих військовослужбовців Армії УНР, листування з питань розслідування діяльності генерал-хорунжого Армії УНР Юрія Тютюнника.

Із цієї буремної доби архів зберігає і матеріали слідства та листування з питань переходу групою осіб на чолі з Нестором Махном польсько-румунського кордону та їхнє інтернування, зокрема лист Нестора Махна від 23 квітня 1922 р.

Переважно документи з досліджуваної тематики зосереджені у ф. 2 “Станіславське воєводське управління, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства” – найвищого адміністративного органу на території воєводства, який розпочав свою діяльність 1 вересня 1921 р.¹⁷ В основному в науковий обіг уведено документи з опису 1 – громадсько-політичного відділу, але слід мати на увазі, що їх суттєво доповнюють також документи з описів 2, 3, 14.

Документи ф. 2 з історії ЗУНР та українського національно-визвольного руху включають:

– звернення Української Національної Ради від 1 листопада 1921 р. до населення Західної України;

– законопроект українських депутатів сейму про закріплення в конституції Польщі прав автономії для Західної України;

– інтерпеляції депутатів-українців, прокламації, вимоги, заяви українського населення та листування з питань розгляду інтерпеляцій і скарг українського населення на політичний терор, “пацифікацію”, безчинства органів поліції та їхніх каральних загонів (звірства, незаконні арешти, використання зброї тощо), зловживання, бездіяльність службовців та органів влади, порушення і фальсифікації під час проведення виборів та переписів населення, переслідування й незаконні звільнення українців з роботи (особливо в державних установах і школах), політику

полонізації українського шкільництва, заборону діловодства українською мовою в адміністративних закладах, школах і релігійних установах та ін.;

– документи про діяльність українських партій, організацій, товариств (УСРП, УСДП, УНДО, Сельроб, УВО-ОУН, ФНС, УХО, “Просвіта”, “Луг”, “Січ”, “Сокіл”, “Каменярі”, “Відродження”, Союз українок, “Сільський господар”, “Скала”, “Карпати”, Українське педагогічне товариство “Рідна школа”, Український католицький союз та ін.);

– розпорядження, донесення, рапорти, інформації, вказівки командування 5-ї армії, міністерств внутрішніх і закордонних справ Польщі, Станіславівського воєводського управління, повітових старост, органів поліції про боротьбу з українським національно-визвольним рухом, підготовку збройного повстання в Західній Україні в 1921–1922 рр., діяльність українських військових формувань у 1922 р. у Польщі й Чехословаччині, Євгена Петрушевича, колишніх членів Української Національної Ради, УГА (у т. ч. список командного складу), осіб, які перебували в таборах для військовополонених у Чехословаччині, лідерів українських організацій у Польщі, Франції, Румунії, Болгарії, бойкот українським населенням перепису 1921 р. і виборів до сейму й сенату Польщі 1922 р., протести українських організацій і населення проти законопроектів уряду Польщі, спрямованих на колонізацію Західної України, реорганізацію шкіл;

– періодичні огляди Міністерства внутрішніх справ Польщі, місячні й квартальні звіти Львівського, Тернопільського, Станіславівського воєводських управлінь, повітових старост та управлінь поліції про політичну й економічну ситуацію, стан безпеки, діяльність політичних партій, організацій у 1921–1923 рр.;

– листування з командуванням Львівського військового округу, органами поліції з питань розміщення військових частин і польової жандармерії для охорони кордонів і підтримання існуючого ладу в Польщі, використання військових частин під час проведення виборів до сейму й сенату 1922 р., заборони й конфіскації окремих українських видань та ін.

Суттєво доповнюють ф. 2 та загалом блок документів органів польської влади з досліджуваної тематики фонди повітових старост. Ці документи ще потребують детального вивчення і введення в науковий обіг, тому ми зупинимося на них детальніше.

Фонд 8 “Коломийське повітове староство, м. Коломия Коломийського повіту Станіславського воєводства” містить: інформації про антивиборну агітацію та бойкоти переписів населення, кампанію допомоги голодуючому селу, хвилю невдоволення українців запровадженням у початкових школах навчання польською мовою; донесення постерунків поліції, листування з органами влади й поліції з питань боротьби із заворушеннями серед українського населення, нагляду за українцями, яких підозрювали в антидержавних діях, у т. ч. колишніми військовослужбовцями УГА.

Фонд 11 “Печеніжинське повітове староство, м. Печеніжин Печеніжинського повіту Станіславського воєводства” включає: циркуляри, директиви міністерств внутрішніх і військових справ, Галицького намісництва, командування Львівського військового округу, Станіславівського воєводського управління та листування з питань суспільно-політичної ситуації, використання військ для придушення виступів населення, боротьби з українським національно-визвольним рухом, переходу українських військ генералів Кравса й Павленка в Чехословаччину, нагляду за українцями, колишніми військовослужбовцями УГА та інших військових формувань, військовополоненими, проведення призовів до армії; звіти, відомості, інформації, донесення та листування з намісництвом у Львові, воєводським управлінням, адміністративними та поліцейськими органами про політичне становище в повіті, виступи українського населення проти рішення Ради Амбасадорів про приєднання Західної України до Польщі, бойкот виборів до сейму й сенату Польщі, боротьбу українців за викладання в школах рідною мовою; діяльність партій, організацій, товариств, профспілковий і страйковий рух; нагляд за особами, яких підозрювали в антидержавній діяльності; розшуку дезертирів і запобіжних заходів проти дезертирства з польської армії; відомості про українців-політемігрантів, які повернулися із Чехословаччини; списки відомих українських громадських діячів повіту, неблагонадійних осіб, українців призовного віку, які перебували в рядах УГА та інших військових формувань, згодом виїхали за кордон і не повернулися, та ін.

У фонді 567 “Рогатинське повітове староство, м. Рогатин Рогатинського повіту Станіславського воєводства” відклалися: списки військовослужбовців-українців (1919), призовників, у т. ч. українців, які ухилялися або відмовлялися від служби в польській армії (1920–1921); українців-військовополонених (1920).

Фонд 9 “Снятинське повітове староство, м. Снятин Снятинського повіту Станіславського воєводства” включає: циркуляри, директиви, інструкції, вказівки Міністерства внутрішніх справ Польщі, Станіславівського воєводського управління та листування з органами влади й поліції з питань перебування в повіті формувань Армії УНР (1920), державної безпеки, боротьби з українським національно-визвольним рухом, про виступи українського населення за викладання в школах рідною мовою; “Визволення. Місячник вільної української думки за кордоном” (Відень–Прага, 1923); списки мешканців повіту (без дат), українців-військовослужбовців Армії УНР, які проживали в Снятинському повіті (1920).

Фонд 6 “Станіславське повітове староство, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства” зберігає декрети, циркулярні розпорядження, інструкції, повідомлення Міністерства внутрішніх справ, президії Галицького намісництва, Станіславівського воєводського управління, Станіславівського повітового управління, постерунків поліції та листування з питань внутрішньої політики, українського національно-визвольного руху (святкування річниць ЗУНР, ушанування пам’яті померлих, виступів українського населення проти введення в навчальних закладах польської мови викладання, спостереження за українцями-політемігрантами із Чехословаччини, студентами, партійної приналежності вчителів-українців, їхньої діяльності серед шкільної молоді та ін.), ліквідації таборів військовополонених на території Польщі (1921), підготовки й проведення виборів до сейму й сенату Польщі, зокрема про розміщення військових частин у селах повіту для їхнього забезпечення (1922), хід передвиборних кампаній; інформації штабу 5-ї армії про підготовку українцями-політемігрантами в Чехословаччині збройного повстання в Західній Україні; протоколи допитів окремих військовослужбовців армій Австрії й УНР (у т. ч. їхні фотографії); інформації про мітинги, організовані Левом Бачинським з питань економічного й політичного становища Західної України; короткі характеристики українських партій та урядів в еміграції (1922); іменні списки осіб польської національності, які співпрацювали з органами влади ЗУНР.

Фонд 91 “Тлумацьке повітове староство, м. Тлумач Тлумацького повіту Станіславського воєводства” містить циркуляри, директиви Галицького намісництва у Львові, командування контррозвідки Польщі, Станіславівського воєводського управління про вжиття репресивних заходів щодо виступів українського населення під час проведення перепису (1921); розшук підозрюваних у шпигунстві осіб, мігрантів-нелегалів, утікачів з таборів військовополонених та осіб, які ухилялися від виконання військової повинності; нагляд за реемігрантами-українцями, вилучення в населення зброї та забороненої цензурою Польщі літератури; інформації про підготовку українцями збройного повстання в Західній Україні (1921).

В одному з фондів органів місцевого самоврядування, зокрема у ф. 27 “Станіславська міська управа, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславівського воєводства”, у книзі протоколів засідань міської управи м. Станіславів за 1917–1922 рр. є протоколи періоду ЗУНР.

У фондах органів судів, в основному окружних, серед т. зв. групи “політичних справ” також є численні матеріали з історії українського національно-визвольного руху, справи про обвинувачення окремих осіб (у т. ч. видатних українських діячів). Серед них можуть бути названі:

Фонд 230 “Станіславський окружний суд, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства”:

- справи про обвинувачення осіб за антидержавні виступи й агітацію, наругу над державними символами; порушення виборчого законодавства;
- справа про обвинувачення групи осіб у підготовці збройного повстання та створенні українських воєнізованих формувань (1920–1921);
- справа про обвинувачення Степана Бандери, його батька Андрія та ін. за організацію в дні святкування 10-ї річниці ЗУНР мітингів, молебнів, присвячених пам’яті загиблих українських вояків, та і розповсюдження відозв, листівок УВО;

– із конфіскацій виявлено: “Катехизм українця” (Київ, 1917), “Календарик січового базару”; уривки з книги “Похід української армії на Київ”; рукописні тексти “Історії січових стрільців”.

Фонд 90 “Коломийський окружний суд, м. Коломия Коломийського повіту Станіславського воєводства”:

– справи про обвинувачення осіб за антидержавну діяльність, пропаганду й агітацію; організацію та участь в антиурядових демонстраціях, страйках; засудження дій органів влади, поліції; наругу над державними символами; спротив представникам поліції; висловлення невдоволення діями органів влади, судів; антивиборну діяльність, пропаганду (у т. ч. за заклики до бойкоту переписів населення, виборів до сейму й сенату Польщі, заперечення підданства Польщі, виступи проти дій членів виборчих комісій); ухилення від військової служби та ведення агітації проти вступу до лав польської армії;

– справа про обвинувачення групи осіб у розповсюдженні листівок уряду ЗУНР в еміграції;

– обвинувальний висновок прокуратури Коломийського окружного суду в справі про обвинувачення групи осіб у створенні в 1921 р. на Гуцульщині таємного військового загону;

– серед конфіскацій – листівка “З рук до рук! З хати до хати!” (Відень, 1921);

– справа про обвинувачення Максима Шуляка, колишнього члена військового формування Нестора Махна; список осіб, які у квітні 1922 р. разом із Нестором Махном перейшли польсько-румунський кордон.

Суттєвим доповненням до матеріалів з фондів органів влади є документи органів поліції. Зокрема, цілий блок таких джерел містить ф. 68 “Станіславське воєводське управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства”: закон про амністію (1921), матеріали діяльності уряду Є.Петрушевича за кордоном, у т. ч. інформації агентів польської розвідки з Відня; програма святкування четвертої річниці ЗУНР, доповідь секретаря Західноукраїнського товариства Ліги Націй О.Марітчака “Конференція Головної Ради Міжнародної Унії Товариства Ліги Націй в Будапешті” (1922); листівки про бойкот перепису населення; списки українців, які постраждали від польської влади під час проведення перепису населення 1921 р.; матеріали про становище Буковини під румунською окупацією; директивні вказівки Міністерства внутрішніх справ Польщі та листування з органами поліції про встановлення біографічних даних членів і співробітників еміграційного уряду ЗУНР (зокрема, фото працівниці Міністерства закордонних справ Ольги Князь), тимчасову непідсудність реемігрантів, колишніх військовослужбовців УГА з метою розформування армійських підрозділів у Чехословаччині та розслідування їхньої діяльності; листування з Міністерством внутрішніх справ, органами розвідки й поліції з питань підготовки українцями в Чехословаччині збройного повстання, зв'язків з династією Габсбургів, агітації уряду ЗУНР в екзилі за вступ у ряди її армії, розслідування діяльності генерал-хорунжого Армії УНР Ю.Тютюнника, підполковника УГА В.Федоровича-Яцковського та ін.; часопис “Український прапор” – орган уряду ЗУНР (11 і 18 листопада 1922 р., Відень); тижневик “Приятель України” (19 вересня 1922 р., Оттава); листи М.Борисюка, Р.Димінського; іменні списки українців – колишніх військовослужбовців УГА та інших військових формувань.

Фонд 69 “Станіславське повітове управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства” зберігає листування з питань українського національно-визвольного руху, виступів українського населення проти колонізаційної політики польського уряду, діяльності партій та організацій, колишніх військовослужбовців УГА.

У ф. 73 “Надвірнянське повітове управління державної поліції, м. Надвірна Надвірнянського повіту Станіславського воєводства” також є списки українців – колишніх військовослужбовців УГА та інших військових формувань, які проживали в населених пунктах повіту за станом на 1920 р.

У ф. 168 “Постерунок державної поліції в с. Ланчин Надвірнянського повіту Станіславського воєводства” знаходиться список мешканців с. Добротів, Красна, Ланчин, Саджавка – колишніх вояків УГА та інших військових формувань, які повернулися з полону з Італії, Чехословаччини, Польщі.

У ф. 174 “Постерунок державної поліції в с. Яблуниця Надвірнянського повіту Станіславського воєводства” є список жителів села, які повернулися з полону (1920–1921); журнали реєстрації осіб, які переходили польсько-чехословацький кордон (1920–1923).

Отже, Державний архів Івано-Франківської області зберігає чималий масив першоджерел з історії українського національного руху доби ЗУНР у всіх його різноманітних аспектах і проявах. При цьому матеріал колекцій, які за своїм походженням безпосередньо стосуються органів та установ ЗУНР, суттєво доповнюють документи фондів повітових староств, органів судочинства, поліції, освітніх установ тощо. Важливий пласт інформації міститься також у документах, які виходять за межі хронологічних рамок існування ЗУНР (1918–1923 рр.) і відображають збереження історичної пам'яті та її роль у суспільно-політичних процесах міжвоєнного періоду (відзначення річниць проголошення ЗУНР та її злуки з УНР, ушанування полеглих вояків тощо). Уведення всіх цих матеріалів у науковий обіг залишається актуальним завданням історичної науки.

1. Карпенко О. З історії Західно-Української Народної Республіки / Олександр Карпенко. – Івано-Франківськ, 2006. – 494 с.; Великочий В. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР / Володимир Великочий. – Івано-Франківськ, 2003. – 278 с.; Кугутяк М. Українська націонал-демократія. 1918–1939 / Микола Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ, 2002. – Т. 1. – 536 с.; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / Микола Литвин. – Львів, 1998. – 488 с.; Монолатій І. Державність, воля, Україна: суспільно-політичний рух і активність населення Коломиї у період Західноукраїнської Народної Республіки / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ, 1999. – 89 с.; його ж. Українські легіонери. Формування та бойовий шлях Українських Січових стрільців 1914–1918 / Іван Монолатій. – К., 2008. – 88 с. та ін.
2. Прикарпаття: спадщина віків. Пам'ятки природи, історії, культури, етнографії. Історико-культурологічне видання / гол. ред. М. Кугутяк. – Львів, 2006. – 568 с.
3. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована історія / автор ідеї, голов. ред. і кер. авт. кол. М. Кугутяк. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – 524 с.
4. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923 : документи і матеріали : у 5 т. / уклад.: О. Ю. Карпенко (відп. ред.), К. П. Мицан. – Івано-Франківськ, 2001–2013.
5. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: документи і матеріали / відп. ред. М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 2012. – Т. 1. – Кн. 1 (1919–1929). – С. 28.
6. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.) : путівник. – Т. 1 : Фонди періоду до 1939 року / відп. ред. К. Мицан, старш. упоряд. Л. Соловка. – К., 2008.
7. Держархів Івано-Франківської обл. : анов. реєстр описів. – Т. 1 : Фонди періоду до 1939 року [Електронний ресурс] / Укрдержархів, Держархів Івано-Франків. обл. ; упоряд.: М. Гілевська, К. Мицан, Л. Соловка (відп. упоряд.) ; відп. ред. тому І. Гриник. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2013. – 336 с. – Режим доступу : http://daifo.if.gov.ua/pdf/annotated_register.pdf.
8. Частково документи УГА зберігаються також у ЦДІАЛ України у фонді “Начальна інтендатура Української Галицької Армії” (Див.: Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник. – Львів ; К., 2001. – С. 94).
9. Дет. про реорганізації див.: Енциклопедія українознавства. Перевид. в Україні. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1743–1744; Т. 9. – С. 3343–3347; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: історія / кер. авт. кол. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 194–204; Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні / В. Солдатенко, Б. Савчук. – К., 2004. – С. 33, 113.
10. Місяця дислокації.
11. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 600, оп. 1, спр. 1, арк. 1–1зв., 4, 6 зв., 10–10 зв.
12. Енциклопедія історії України : у 5 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К., 2003. – Т. 1 : А–В. – С. 123–124; Енциклопедія українознавства. Перевид. в Україні. – Т. 1. – Львів, 1993. – С. 59–60; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія / кер. авт. кол. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 194–204; Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів, 2002. – С. 453.
13. Фонд “Державний секретаріат освіти і віросповідань Західних Областей УНР, м. Станіслав” зберігається в ЦДІАЛ України (Див.: Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник. – Львів ; К., 2001 – С. 171).
14. Див.: Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія / кер. авт. кол. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 137, 166, 168, 217, 247; Енциклопедія українознавства. Перевид. в Україні. – Т. 2. – Львів, 1993. – С. 502.

15. Повітові шкільні ради були організовані ще в період ЗУНР у лютому 1919 р. розпорядженням Державного секретаріату освіти й віросповідань, але урядом Польщі в 1921 р. було видане окреме розпорядження про перейменування окружних шкільних рад, які діяли в австрійський період, на повітові (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1921. – № 16. – Treść 93. – S. 222–226; Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – Репринтне відтворення видання 1949 року. – К., 1995. – Т. 3. – С. 934).
16. Ступарик Б. М. Шкільництво Галичини (1772–1939) / Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 114–116, 122, 125, 132–133.
17. Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1920. – № 117. – 23 grudnia. – Treść 768. – S. 2064–2066; Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1921. – № 46. – 23 czerwca. – Treść 282. – S. 680–681.

В статье рассматриваются основные виды источников по истории Западно-Украинской Народной Республики, которые хранятся в Государственном архиве Ивано-Франковской области. Авторы констатируют, что документы архива освещают историю украинского национального движения периода ЗУНР во всех его разнообразных аспектах и проявлениях. Материал коллекций, которые происходят непосредственно из органов и учреждений ЗУНР, существенно дополняется документами фондов повтовых староств, органов суда, полиции, образовательных учреждений и др. Важный пласт информации содержится в документах, которые выходят за пределы хронологических рамок существования ЗУНР (1918–1923 гг.) и отображают сохранение исторической памяти о событиях освободительной борьбы, а также её роль в общественно-политических процессах в Галиции межвоенного времени.

Ключевые слова: ЗУНР, источники, Государственный архив Ивано-Франковской области.

The article reviews the main types of sources on the history of the West Ukrainian People's Republic, which are stored in the State Archives of Ivano-Frankivsk region. The authors conclude that the archive documents display the history of the Ukrainian national movement at the time of ZUNR in all its various aspects and manifestations. The collections' materials that come directly from the organs and institutions of ZUNR substantially complement the documents of the funds of the county administrations, judicial authorities, police, educational institutions and others. An important layer of information is also contained in the documents that go beyond the times of ZUNR (1918–1923) and reflect the preservation of historical memory of the liberation struggle events and its role in the socio-political processes in Galicia in the interwar period.

Keywords: ZUNR, historical sources, State Archives of Ivano-Frankivsk region.

УДК 94(477) : (031)

Степан БОРЧУК

УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА ТРАДИЦІЯ ХХ ст.: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

Як відомо, енциклопедія – це наукове або науково-популярне видання, яке містить найважливішу інформацію з усіх (універсальна) або окремих (галузева енциклопедія) ділянок людського знання та практичної діяльності. Енциклопедія відображає рівень розвитку науки й культури, світобачення епохи, певної держави. Подається короткий огляд становлення енциклопедистики на теренах України в різний період існування української державності. Характеризуються типи й види енциклопедичних видань, їхній зміст й історична достовірність. Описується розвиток радянської енциклопедистики на території України, подаються її особливості та достовірність зібраного матеріалу. Розповідається про порядок підготовки видання “УРЕ”, особливості цієї енциклопедії, а також період Другої світової війни й еміграційний етап розвитку енциклопедії.

Ключові слова: енциклопедія, Українська радянська енциклопедія, словник, еміграція, міжвоєнний період.

Як відомо, енциклопедія – це наукове або науково-популярне видання, яке містить найважливішу інформацію з усіх (універсальна) або окремих (галузева енциклопедія) ділянок людського знання та практичної діяльності. Енциклопедія відображає рівень розвитку науки й культури, світобачення епохи, певної держави¹.

Першими виданнями енциклопедичного типу в Україні були рукописні словники незрозумілих слів – так звані азбуковники. У 1627 р. у Києві письменник і друкар Памво Беринда випустив перший в Україні та загалом у Східній Європі друкований азбуковник “Лексіконъ славеноросскій и ймень тлькованіє”, який містив приблизно 7 000 слів – загальних і власних назв переважно тогочасної церковнослов’янської мови з перекладом та тлумаченням їх українською літературною мовою початку XVII ст.

Справжньою українознавчою енциклопедією була видана 1798 р. у Петербурзі праця Я.М.Марковича “Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях”². У 1839–1840 рр. у Києві побачила світ двотомна “Энциклопедия законовѣдия” К.Неволіна. У 1910–1912 рр. Харківське товариство поширення в народі грамотності видало “Народную энциклопедию научных и прикладных знаний” (т. 1–14).

Проте найпопулярнішою російськомовною енциклопедією дореволюційного періоду був “Энциклопедический словарь” – видання Брокгауза та Єфрона (1890–1907). Вийшло 82 книги й 4 додаткових томи. Його друге видання під назвою “Новый энциклопедический словарь” припинилося 1916 р. на 29 томі. Найважливіші статті на українські теми для цього видання підготували відомі українські громадсько-політичні діячі, науковці й літератори І.Франко (великий огляд українського письменства), М.Сумцов (стаття про Т.Шевченка), М.Василенко, І.Луцицький, В.Науменко, П.Житецький. Насиченим великим різноманітним матеріалом був “Энциклопедический словарь Гранат” (його сьоме видання в 58 томах виходило впродовж 1910–1948 рр.), у якому співробітничали М.Василенко, Б.Грінченко та ін.

Робота над першою модерною українознавчою енциклопедією розпочалася за ініціативою петербурзьких українців і прихильних до української справи російських учених у 1909–1911 рр. Видання, котре стояло цілком на висоті тодішнього рівня науки й досі не втратило свого значення³, з’явилося 1914–1916 рр. у Петрограді за редакцією Ф.К.Вовка (антропология, етнография, мистецтво), М.С.Грушевського (історія, географія, статистика), М.М.Ковалевського (господарство), Ф.Є.Корша (мова, література, мистецтво), А.Ю.Кримського (мова й література), М.І.Туган-Барановського (господарство), О.О.Шахматова (мова й література) і мало назву “Украинский народ в его прошлом и настоящем”. Задля популяризації знань про Україну серед широких верств освіченого російського суспільства видавалася енциклопедія російською мовою. Через воєнні дії із запланованих чотирьох томів пощастило видати лише два. У наступних томах планувалося вмістити, зокрема, великий відділ з історії української літератури, більшу частину якого мав підготувати відомий вітчизняний публіцист і літературознавець С.О.Єфремов.

Як продовження перерваної війною української енциклопедичної справи можна розглядати заходи Української академії наук (УАН) щодо підготовки енциклопедичних видань.

23 січня 1919 р. на надзвичайному Спільному зібранні УАН було засновано Постійну комісію для складання й видання біографічного словника діячів України. Головою комісії було затверджено відомого історика академіка Д.І.Багалія, керівничим над працями комісії – В.Л.Модзалевського. Після переїзду Д.І.Багалія до Харкова його на цій посаді замінив М.П.Василенко, а після смерті 1920 р. В.Л.Модзалевського керівничим став П.Я.Стебницький. У комісії діяли відділи великокнязівської та польсько-литовської доби, історично-літературний і мистецтв. По всій території України працювали кореспонденти, які надсилали до неї необхідні матеріали.

У 1920 р. комісія збрала 13 тис. карток з іменами, підготувала 195 життєписів. У 1921 р. було скорочено 9 штатних співробітників комісії, тому на 1 січня 1922 р. було підготовлено лише до 37,5 тис. карток з іменами й 450 біографічних текстів. У 1922 р. за браком коштів для оплати статей їхнє надходження до комісії припинилося. Упродовж 1923 р. картока комісії зроста майже на 11 тис. карток, розпочалося складання основного списку імен, біографій, зведення до алфавіту всього зібраного матеріалу. Того ж 1923 р. помер П.Я.Стебницький, а академік М.П.Василенко склав із себе обов’язки голови, залишивши за собою тільки редакторську працю у відділі діячів гетьманської доби. Вихід із кризи був знайдений шляхом

обрання головою комісії академіка С.О.Єфремова. Брак коштів не дозволив залучити до роботи необхідну кількість фахівців, проте до друку був підготовлений рукопис першого тому “Біографічного словника діячів України” (з прізвищами на літеру “А”), який, однак, не був виданий⁴. У 1921 р. при Всеукраїнській академії наук (ВУАН) було створено ще одну інституцію енциклопедичного спрямування – Комісію для складання енциклопедичного словника, її головою був також П.Я.Стебницький, а секретарем – С.П.Постернак, який перебрав керівництво нею після смерті П.Стебницького.

Уже 1921 р. Комісія для складання енциклопедичного словника при ВУАН ухвалила одночасно з роботою над томами словника на літеру “А” розпочати підготовку позачергового тому (або й двох томів), присвяченого виключно Україні, у якому на 40–60 аркушах містився би в стислому вигляді “нарис всього життя України, з усіх його сторін, в усіх процесах і явищах”⁵. Головним редактором тому “Україна” був затверджений академік С.О.Єфремов.

Проте за браком належного державного фінансування академічної науки багатообіцяюча діяльність і цієї енциклопедичної інституції ВУАН вимушено припинилася. У “Звідомленні ВУАН за 1923 р.” подана характеристика “безвихідно лихого становища” Комісії для складання енциклопедичного словника: “Хоч коло комісії гуртувалися першорядні наукові сили, але цілковитий брак коштів для оплати статей кінець кінцем спинив усе. Треба було б великих кредитів од держави, а вони не відпускалися, – і отой брак коштів привів нарешті до того, що замовлені статті перестали до словника надсилатися. Ще 1922 р. праця в Комісії [...] полягала вже тільки в тому, щоб підготовлювати реєстр потрібних статей. Такий реєстр на весну 1924 р. буде закінчений, а тому вже постановлено, що з весни 1924 р. можна буде всяку працю над енциклопедичним словником остаточно припинити, а величезного готового реєстра й готові статті треба буде переховувати до іншого часу, сприятливішого для енциклопедій”⁶.

Прагненням залишити свій слід в історії енциклопедичної справи позначені вже перші кроки більшовицького владарювання на теренах колишньої імперії Романових. Нова адміністрація приділяла пильну увагу питанням підготовки “справді наукових, що відображають передовий революційний світогляд робітничого класу і пройнятих духом войовничої більшовицької партійності”, енциклопедичних видань. Після кількох невдалих спроб кремлівське керівництво знайшло перспективний шлях, і 1925 р. постановою ЦВК СРСР було створено акціонерне товариство “Советская Энциклопедия”⁷. Кількість його штатних співробітників на 1 січня 1929 р. становила 218, на 1 січня 1930 р. – 245 осіб⁸. Унаслідок докладених зусиль, уже 1928–1931 рр. побачила світ десяти томна “Малая Советская Энциклопедия” (2-ге вид. – 1933–1947 рр.). Перша 65-томна “Большая Советская Энциклопедия” (“БСЭ”) видавалася впродовж 1925–1947 рр. За прикладом росіян сказати власне слово в енциклопедичній галузі прагнуло й керівництво УСРР.

19 жовтня 1927 р. секретаріат ЦК КП(б)У визнав за доцільне обговорити справу “видання української радянської енциклопедії на політбюро ЦК [...]”⁹. Після попереднього вивчення й обговорення проблеми політбюро ЦК КП(б)У на засіданні 26 жовтня 1927 р. ухвалило: “а) Визнати за необхідне приступити до видання Української Радянської Енциклопедії; б) для детальної розробки всіх питань, що зв’язані з виданням енциклопедії, утворити комісію в складі тт. Скрипника (голова), Затонського, Попова М., Хвилі, Шліхтера, Гопнер з тим, аби постанову уряду про видання Української Радянської Енциклопедії було опубліковано до X роковин існування УРСР”¹⁰.

Це рішення політбюро підтримав X з’їзд КП(б)У 20–29 листопада 1927 р., що в його резолюції “Про завдання культурного будівництва на Україні”, зокрема, наголошувалося: “Зріст української культури за роки існування радянської влади висовує вже потребу поставити велике наукове завдання про видання великої радянської української енциклопедії. З’їзд дорукає Центральному Комітетові розробити це питання”¹¹.

Утім актуальне восени 1927 р. питання про видання власної республіканської енциклопедії невдовзі відходить у тінь: на часі в керівників УСРР “нагальніші” справи – внутріпартійна боротьба, розлам у КПЗУ, форсована колективізація, стрибок у “надіндустріалізацію”, приборкання “старої” інтелігенції. Тільки подолавши згадані “перешкоди”, можна було повернутися до питання про видання “УРЕ”.

Справа з підготовкою “УРЕ” зрушила з місця лише на початку 1929 р. 18 лютого 1929 р. на засіданні секретаріату ЦК КП(б)У з доповіді “Про поповнення комісії по виданню Української Радянської Енциклопедії” ухвалили: “Вести додатково в склад комісії тт. Любченко і Річицького [...]. Питання внести на ПБ (політбюро. – С.Б.)”¹². Комісія для розробки питання про видання “УРЕ” під головуванням секретаря ЦК КП(б)У П. П. Любченка 15 липня 1929 р. запропонувала низку першочергових заходів для негайного розгортання роботи над проектом: “1. Прийняти постанову про видання УРЕ, що проект її додається [...]. 4. Визнати за необхідне випускати УРЕ тиражем у 20.000 прим. [...]”¹³.

Постанови політбюро ЦК КП(б)У тоді ухвалено не було. Проте запропонований Комісією для розробки питання про видання “УРЕ” проект такої ухвали становить значну цікавість. У згаданому документі йшлося: “Величезний розвій та зріст української радянської культури за час існування УСРР дає можливість вже зараз поставити питання про підсумки цього розвитку й оформлення його в фундаментальній енциклопедичній роботі [...]. Визнаючи, що ці завдання могутньої підойми для будівництва української пролетарської культури може виконати Велика Українська Радянська Енциклопедія, Політбюро визнає за необхідне з слідуючого бюджетового року приступити до видання УРЕ”¹⁴.

Далі проект ухвали політбюро ЦК КП(б)У від теоретико-ідеологічного обґрунтування видання та його загального кадрового забезпечення переходив до конкретніших питань підготовки енциклопедії: “Загальну редакційну колегію УРЕ затвердити в такому складі: Любченко, Скрипник, Чубар, Затонський, Хвиля, Гопнер, Річицький, Яворський, Юринець [...]. Головним редактором УРЕ призначити т. Скрипника М.О. [...]”¹⁵.

За досвідом організації роботи над енциклопедією Комітет у справах друку УСРР звернувся до московських колег, які 25 грудня 1929 р. надіслали на ім'я голови Комітету М.А.Агуфа відомості про структуру апарату Акціонерного товариства “Советская Энциклопедия”, баланс на 1 січня 1930 р. та інші матеріали¹⁶. Справа організаційної підготовки тридцяти-томного видання починала набирати виразнішого вигляду. Тим більше, що “підганяла” відділена від УСРР державним кордоном Західна Україна, де переважно колом учених Наукового товариства ім. Шевченка у Львові вирішувалася енциклопедична справа, з якою зволікали в Харкові.

Упродовж 1930–1935 рр. за ініціативою й за головною редакцією професора І.Раковського та за допомогою членів НТШ було видано тритомну “Українську Загальну Енциклопедію – Книгу Знання” (за місцем друкування – Коломия – звана також “коломийською”). Перший зшиток видання з'явився у квітні 1930 р., останній 30-й – 1935 р. У зверненні до читачів редакційна колегія “УЗЕ” наголошувала: “Невпинний розвиток людської культури постійно збільшує людське знання [...], що його не в силі охопити ніяка людина [...]. Та чим людина культурніша, тим більше цікавиться різноманітними проявами життя, тим сильніше відчуває потребу їх розуміти. Заспокоїти цю потребу було віддавна завданням підручних книг знання, де кожний міг знайти необхідні факти та пояснення різних явищ [...]. Такі книги знання – енциклопедії – поширені від віків серед великих культурних народів – тільки ми досі не змогли спромогтися на такий твір.

Отся перша Українська Загальна Енциклопедія має на меті в 3-х томах дати якомога більшу кількість назв (гасел), що містили б найконечніші відомості про видатних діячів [...], про важливіші дати, події й місцевості [...] та пояснювали би досягнення в усіх ділянках людського знання”.

Полемізуючи з тогочасними радянськими публікаціями з їхньою комуністичною заангажованістю, редколегія підкреслювала позапартійність власної позиції й універсальність свого видання. Як закид на власну адресу міг розглядати урядовий Харків і таке місце зі вступу до першого тому “УЗЕ”: “Видання Енциклопедії зв'язане з великими коштами; в інших культурних народів таке діло беруть на себе державні установи або великі засібні накладні. У нас таке видання взяв на себе невеличкий гурток людей, що жертвували все своє майно для здійснення культурної ідеї”¹⁷.

Ця тритомна енциклопедія за головною редакцією професора І.Раковського й за найближчою редакційною участю професора В.Сімовича, В.Дорошенка й М.Рудницького стала

першою українською енциклопедією в справжньому розумінні цього слова, оскільки об'єднала сотні українських учених із західноукраїнських земель і еміграції та вперше дала українському громадянству й загальні відомості, й, передусім, упорядкований матеріал про Україну за гаслами (т. I–II), а також суцільно зібраний у третьому томі, відредагованому В.Сімовичем. Українознавча частина “УЗЕ” була великим кроком уперед у порівнянні з попередніми спробами¹⁸.

Отже, підготовка “УЗЕ” й поява її першого зшитка стали тим каталізатором, який суттєво активізував заходи партійно-державного керівництва УСРР щодо видання “Української Радянської Енциклопедії”. 18 березня 1930 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило: “а) Затвердити редакційну колегію в складі тт. Косіора, Любченка, Скрипника, Затонського, Чубаря, Шліхтера, Хвилі, Річицького, Якіра, Порайка; б) Головним редактором затвердити тов. Скрипника [...]”¹⁹. Поволі зрушив з місця й процес “оформлення в радянському порядку” видання енциклопедії. 18 травня 1930 р. відбулося засідання підготовчої комісії РНК УСРР, яка визнала “за потрібне організувати видання Української Радянської Енциклопедії на пропонуваннях від НКОСвіти УСРР засадах, для чого утворити у віданні НКОСвіти УСРР Акційне товариство, до складу якого мають увійти державні установи та підприємства, а також громадські та кооперативні організації [...]”²⁰.

У 1930–1932 рр. відбувалося подальше структурування головної та відділівських редколегій видання, комплектувався й часто змінювався штат редакторів і співробітників енциклопедії, визначалося коло авторів, замовлялися статті, тривала інша науково-організаційна та видавнича робота.

Ідея підготовки “Української Радянської Енциклопедії” була відповіддю на виклики часу: потреба зміцнення свого становища, насамперед у сфері духовно-культурного життя, жорстко диктувала комуністичній адміністрації необхідність оперативної підготовки енциклопедичних видань, які б доносили до масового читача й укорінювали серед населення опанованих більшовиками територій колишньої імперії Романових специфічно комуністичне світобачення. Українське більшовицьке керівництво, яке звикло оглядатися на приклад Москви, не поспішало з власною ініціативою в цьому напрямі. Характерно, що столичний Харків відверто нехтував і наявними українськими енциклопедичними традиціями минулого й зусиллями ВУАН, яка ініціювала на початку 1920-х рр. підготовку кількох енциклопедичних видань.

Осінь 1927 р. від жовтня-листопада 1930 р., коли реально розгорнулася робота над підготовкою “УРЕ”, відділяють три роки, котрі в історії республіканського енциклопедичного проекту можна назвати втраченим часом, що фатальним чином вплинув на долю підготовки “Української Радянської Енциклопедії”, прирікши її, урешті-решт, на невдачу й довгі роки забуття цієї першої спроби видати так звану скрипниківську “УРЕ”. У листопаді 1934 р. проект “УРЕ” було згорнуто, підготовлені томи відправлені на цензурний перегляд. До відновлення видання вже не поверталися²¹. Ініціатива перейшла до закордонних українознавців.

У 1941 р. з'явився підручник українознавства німецькою мовою за редакцією директора Українського наукового інституту в Берліні професора І.Мірчука – “*Handbuch der Ukraine*” – своєрідна енциклопедія українознавчих відомостей з вітчизняної минувшини й сучасності²². Ця енциклопедія, друге видання якої не отримало дозволу німецької цензури, охопила різні ділянки українознавства у 21 розвідці дев'ятьох фахівців, окрему увагу присвятивши господарству України. Натомість невдачею скінчилася справа “Енциклопедії Українознавства”, що її 1941 р. почало друкувати в Кракові видавництво “Бистриця” за редакцією проф. І.Раковського та Є.Ю.Пеленського. Енциклопедія була розрахована на 5 випусків, але вийшов лише перший випуск, присвячений природі й демографії України²³.

1945 р., на хвилі оптимістичних очікувань, пов'язаних з перемогою в Другій світовій війні, і так званого “розширення прав союзних республік”, постала друга спроба підготовки “Української Радянської Енциклопедії”. На початку 1948 р. газета “Радянська Україна” повідомила про заснування видавництва “УРЕ” і його завдання підготувати однойменну 20-томну енциклопедію (по 60 арк. у кожному томі). Однак того ж 1948 р. і цей проект був згорнутий. У зв'язку із черговою кампанією “боротьби з українським буржуазним націоналізмом”, проект видання республіканської “УРЕ” визнано несвоєчасним і недоцільним.

Натомість в еміграції Наукове товариство імені Шевченка в Мюнхені впродовж 1949–1952 рр. надрукувало в трьох томах загальну частину “Енциклопедії українознавства” – своєрідний підручник, що складається з низки великих статей з різних галузей українознавства. Матеріал поділено на 20 розділів: I. Загальні відомості; II. Фізична географія і природа; III. Людність; IV. Етнографія; V. Мова; VI. Історія; VII. Церква; VIII. Право; IX. Культура; X. Художня література; XI. Просторове мистецтво; XII. Театр, музика, танок; XIII. Кіно, фото, радіо; XIV. Наука, освіта, виховання; XV. Видавництва і преса; XVI. Бібліотеки, архіви, музеї; XVII. Народне господарство; XVIII. Суспільство; XIX. Охорона здоров’я і фізична культура; XX. Військо. Спершу був передбачений і 21-й розділ, але його перенесено до другої, словникової частини. Головну редакцію очолили В.Кубійович і З.Кузеля. Ініціатором, укладачем й організатором колективу авторів (120 осіб) видання був В.Кубійович²⁴.

Після завершення виходу тритомника загальної частини “Енциклопедії українознавства” Головна редакція, очолювана В.Кубійовичем, почала укладати в алфавітному порядку гасла, що стосуються України й українознавства. Упродовж 1955–1985 рр. надруковано 10 томів словникової частини “Енциклопедії українознавства”, що містить понад 20 тис. заміток і статей різного формату. Типовою рисою видання став акцент на гуманітарних матеріалах (найбільше спотворюваних радянською цензурою) при релятивно меншій увазі до матеріалів на природничу, медичну, технічну тематику. У 1995 р. надруковано 11-й додатковий том видання з уточненнями й доповненнями²⁵. У незалежній Україні 1993–2003 рр. здійснено репринтне відтворення “Енциклопедії українознавства”²⁶.

Третя, зрештою успішна, спроба підготовки “Української Радянської Енциклопедії” була оголошена владою 1957 р. як відповідь на тритомну загальну та перші томи словникової частини закордонної й “антирадянської” “Енциклопедії українознавства”, які з’явилися друком 1949–1957 рр.

18 грудня 1957 р. працю над “УРЕ” було доручено АН УРСР. Головну редакцію видання (понад 40 осіб) очолив М.П.Бажан. На 1958–1962 рр. планувалося підготувати й видати 15–16 томів енциклопедії. Усього ж надруковано в 1959–1965 рр. 17 томів “УРЕ” (17-й том цілком присвячений УРСР – 1967 і 1969 рр. видано його російську й англійську версії). Характеризуючи постать Головного редактора проекту та його позицію в постсталінській вітчизняній літературі, І.Кошелівцев зауважував: “Дуже тактовно й зрівноважено повівся Бажан. Приймавши банкрутство свого покоління за доконаний факт, він почав повільно усуватися від літературної діяльності, здавши головування в СПУ (1959) О.Гончареві й прийнявши експонований пост головного редактора “Української Радянської Енциклопедії” [...]. Правдоподібно, його поетична біографія наближається до кінця, але можна сподіватися, що при такті й культурі цього колись великого поета [...], він зможе ще багато зробити для української культури, як це робить і тепер, редагуючи першу українську радянську енциклопедію, хай і з усіма її хибами”²⁷.

Загалом “УРЕ” у 1959–1965 рр. умістила більш як 50 тис. гасел, які належали понад 5 000 авторів. Зміст українознавчих статей “УРЕ” відповідав заяві “Передмови” до видання, що енциклопедія має “показати братерську єдність українського народу з великим російським і всіма іншими народами Радянської Вітчизни” і що вона спрямована проти “насамперед українського буржуазного націоналізму”. Наприклад, оцінки конкурентної львівсько-коломиїської “УЗЕ” 1930–1935 рр. у відповідній статті “УРЕ” були засадничо несправедливими й відверто негативними: “Видана 1930–1935 рр. [...] так звана “Українська загальна енциклопедія” в 3-х т., написана з позицій українського буржуазного націоналізму і ні за своїм науковим рівнем, ні за своїм обсягом не є енциклопедичним виданням. Та й поданий у цьому виданні матеріал стосується здебільшого відторгнутих тоді західних областей України”²⁸.

У 1977 р. почало виходити друге видання “УРЕ” (1977–1985 рр., 12 т.), з 1978 р. – її російськомовний переклад (1978–1985 рр., 12 т.)²⁹.

Головна редакція “УРЕ” випустила також короткий “Український радянський енциклопедичний словник” у 3-х т. (1966–1968 рр.; 2-ге вид. – 1986–1987 рр.), низку спеціальних енциклопедій (“Радянська енциклопедія історії України”, відп. ред. акад. А.Д.Скаба, 1969–1972 рр., у 4-х т.; “Енциклопедія народного господарства УРСР”, відп. ред. С.Ямпольський, 1969–1972 рр., у 4-х т.; “Українська сільськогосподарська енциклопедія”, відп. ред. Р.Пересипкін,

1970–1972 рр., у 3-х т.; “Енциклопедія кібернетики”, відп. ред. В.Глушков, 1973 р., у 2-х т.); багатотомник історичних довідників (“Історія українського радянського мистецтва”, голов. ред. акад. М.Бажан, 1966–1973 рр., у 6-ти т.; “Історія АН УРСР”, голов. ред. акад. Б.Патон, у 20-ти т.; “Історія міст і сіл УРСР”, голов. ред. акад. П.Тронько, 1967–1974, 26 т.)³⁰; ряд словників і довідників³¹.

Потужний імпульс вітчизняній енциклопедичній справі надало відновлення державної незалежності України.

Зникли колишні ідеологічні обмеження, які накладала на друк компартійна цензура, й обов’язкове погодження із “центром” формату енциклопедичного видання, кількості томів у ньому, постатей, яких слід було вміщувати у виданні й тих, згадки про яких треба було обов’язково уникати. Відповідаючи на виклики часу, у структурі Національної академії наук України було створено Інститут енциклопедичних досліджень. Натомість на перший план вийшла проблема фаховості підготовки енциклопедичного видання й фінансового забезпечення проекту. Останнє, принаймні, упродовж 1990-х років було серйозним каменем спотикання для багатьох вітчизняних енциклопедичних видань.

Серед енциклопедичних проектів, започаткованих на рубежі 1980–1990-х років, які так і не були завершені чи перейшли в стадію “довгобуду” (попри те, що українські літератори вели перед у “перебудовних” процесах у республіці й чимало прислужилися для відновлення Україною державної незалежності), слід назвати насамперед п’ятитомну “Українську Літературну Енциклопедію”, перший том якої з’явився ще 1988 р.³² Видання мало містити понад 10 тис. статей й подати чимало нового матеріалу з історії вітчизняного й світового червоного письменства, але так і “замерзло” після публікації третього тому³³.

Натомість доволі оперативно Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України підготував і надрукував “Юридичну енциклопедію” у шести томах, перший том якої з’явився 1998 р.³⁴, а заключний, шостий – 2004³⁵. У 1997 р. Інститут історії України НАН України під керівництвом академіка НАН України В.А.Смолія започаткував видання “Енциклопедії історії України” (“ЕІУ”) у 5-ти (нині десяти) томах. Перший том “ЕІУ” вийшов друком 2003 р.³⁶, останній на сьогодні – 5-й том датований 2007 р.³⁷ Упродовж 1990-х – початку 2000-х рр. надруковано також низку інших галузевих енциклопедій. Популярністю користуються й одностомні енциклопедії. Як приклад можна навести одностомник “Українська мова”, який підготував Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні й Інститут української мови НАН України. У 2007 р. вийшло вже його третє видання³⁸.

Найповажнішим енциклопедичним проектом загальнодержавного значення виступає нині видання багатотомної “Енциклопедії сучасної України”, що на цей час уже має вісім надрукованих томів (перший опублікований 2003 р.). Масштабний проект розрахований на довгі роки й містить докладну інформацію про минуле й сучасне нашої Батьківщини.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що вітчизняна енциклопедична традиція ХХ ст. має власну передісторію у вигляді протоенциклопедичних спроб XVII–XIX ст. Під російською імперською займанщиною 1914–1916 рр. була частково реалізована спроба видання першої дійсної української енциклопедії – з’явилися перші два томи чотиритомного проекту “Український народ в его прошлом и настоящем”. За умов сталінської “автономізаційної” моделі побудови СРСР так і не були надруковані енциклопедичні видання ВУАН – АН УРСР, зазнав краху двадцятитомний проект видання “Української Радянської Енциклопедії”, що його очолював М.О.Скрипник. Ті вітчизняні енциклопедичні видання, що були здійснені впродовж 1930–1980-х років, зобов’язані появою зарубіжним українським ученим, ліберальнішим, ніж тоталітарний СРСР, режимам II Речіпосполитої й повоєнних західних демократій. Ідеться про тритомну “Українську загальну енциклопедію” й “Енциклопедію українознавства”. Лише після смерті Й.Сталіна й певної лібералізації політичного режиму в СРСР удалося реалізувати (з третьої спроби) багатотомне видання “УРЕ”, надрукувати низку галузевих українських енциклопедій. Однак і над цими виданнями тяжіли численні ідеологічні заборони.

Відновлення державної незалежності України 1991 р. зняло багато ідеолого-пропагандистських обмежень і дало змогу вітчизняній енциклопедичній традиції розвиватися на власній

аутентичній базі, без коригування планів таких видань з думкою політичного центру, який лежить поза межами національної території.

1. Див.: Українська Літературна Енциклопедія : у 5 т. / редкол.: І. О. Дзевєрін (відп. ред.) [та ін.]. – К., 1990. – Т. 2. – С. 151.
2. Див.: Сарбей В. Г. Праця Я. Марковича “Записки о Малороссии, ее жителей и произведениях” / В. Г. Сарбей // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 56–68; № 2. – С. 15–27.
3. Кузеля З. Дотеперішні українські енциклопедії / З. Кузеля // Енциклопедія українознавства : у 2 т. / за голов. ред. В. Кубійовича, З. Кузеля. – Мюнхен ; Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 10.
4. Історія Академії наук України, 1918–1923 : документи і матеріали / упоряд.: В. Г. Шмельов (ст. упоряд.) [та ін.]; редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) [та ін.]. – К., 1993. – С. 398, 418 (прим. 20).
5. Там само. – С. 285.
6. Там само. – С. 362.
7. Див.: Мещеряков Н. Энциклопедии советские / Н. Мещеряков // БСЭ. – М., 1933. – Т. 64. – Стб. 499.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 555, оп. 1, спр. 64, арк. 256.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 7, спр. 84, арк. 142.
10. Там само, оп. 6, спр. 122, арк. 60^б.
11. Десятий з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України, 20–29 листопада 1927 р.: Стеногр. звіт. – Х., 1928. – С. 599–600.
12. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 117, арк. 79.
13. Там само, спр. 126, арк. 257.
14. Там само.
15. Там само.
16. ЦДАВО України, ф. 555, оп. 1, спр. 64, арк. 27.
17. Див.: Вступне слово // Українська Загальна Енциклопедія: Книга Знання : у 3 т. / за голов. ред. І. Раковського. – Львів ; Станіславів ; Коломия, 1930. – Т. I : А–Ж. – С. 1–11.
18. Кузеля З. Дотеперішні українські енциклопедії... – С. 10.
19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 184, арк. 49.
20. ЦДАВО України, ф. 177, оп. 1, спр. 1562, арк. 140–140 зв.
21. Докладніше див.: Фельбаба М. Нездійснений проект. З історії підготовки скрипниківської “Української Радянської Енциклопедії” / М. М. Фельбаба // Історія України/ Маловідомі імена, події, факти : зб. статей. – К. : Рідний край, 1999. – Вип. 8. – С. 362–370.
22. Handbuch der Ukraine / Im Auftrage des Ukrainischen Wissenschaftlichen Instituts in Berlin / Herausgegeben von Prof. Dr. J. Mirowski. – Leipzig : Verlag Otto Harrassowitz, 1941. – 416 s.
23. Кузеля З. Дотеперішні українські енциклопедії... – С. 11.
24. Старков В. А. Енциклопедія українознавства / В. А. Старков // Енциклопедія історії України : у 5 т. / Ін-т іст. України НАН України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3 : Е–Й. – С. 40.
25. Там само.
26. Див.: Сохань П. Попередні завваги до перевидання тритомника Енциклопедії Українознавства / П. С. Сохань // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевид. в Україні / Ін-т укр. археографії АН України, НТШ у Сарселі (Франція), Фондація Енциклопедії України в Торонто (Канада). – К. : Ін-т укр. археографії АН України, 1994. – Т. 1. – С. V–VI.
27. Кошелівець І. Сучасна література в УРСР / І. Кошелівець. – Нью-Йорк : Пролог, 1964. – С. 124–125.
28. Див.: Енциклопедія // УРЕ. – К., 1961. – Т. 4. – С. 506.
29. Шмушкіс Ю. Е. Советские энциклопедии/ Очерки истории. Вопросы методики / Ю. Е. Шмушкіс. – М. : Советская Энциклопедия, 1975. – С. 123–124; Р. М. Українська Радянська Енциклопедія / Р. М. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1980. – Т. 9. – С. 3386–3387.
30. Див. докладніше: Тронько П. Т. Летопись дружбы и братства: из опыта создания “Истории городов и сел Украинской ССР” : в 26 т. / П. Т. Тронько ; АН УССР, Ін-т іст. ; отв. ред. И. Л. Бутич. – К. : Наук. думка, 1981. – 128 с.; Верменич Я. В. Історія міст і сіл Української РСР / Я. В. Верменич // Енциклопедія історії України : у 5 т. / Ін-т іст. України НАН України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3 : Е–Й. – С. 602.
31. Р. М. Українська Радянська Енциклопедія... – С. 3386–3387.

32. Див.: Українська Літературна Енциклопедія : у 5 т. / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР ; Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана ; редкол.: І. О. Дзеверін (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988. – Т. 1 : А–Г. – 536 с. : іл.
33. Див.: Українська Літературна Енциклопедія : у 5 т. / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана ; редкол.: І. О. Дзеверін (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1995. – Т. 3 : К–Н. – 496 с. : іл.
34. Юридична енциклопедія : у 6 т. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана ; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 1 : А–Г. – 672 с. : іл.
35. Юридична енциклопедія : у 6 т. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана ; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – Т. 6 : Т–Я. – 768 с. : іл.
36. Енциклопедія історії України : у 5 т. / Ін-т іст. України НАН України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 1 : А–В. – 688 с. : іл.
37. Енциклопедія історії України : у 10 т. / Ін-т іст. України НАН України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 5 : Кон – Кю. – 568 с. : іл.
38. Див.: Українська мова: енциклопедія / Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України, Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана ; редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова) [та ін.]. – 3-тє вид., зі змінами і допов. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с. : іл.

Как известно, энциклопедия – это научное или научно-популярное издание, которое содержит важную информацию по всех (универсальная) или отдельных (отраслевая энциклопедия) участков человеческого знания и практической деятельности. Энциклопедия отражает уровень развития науки и культуры, мировоззрения эпохи, определенного государства. Подается краткий обзор становления энциклопедистики на территории Украины в разные периоды существования украинской государственности. Характеризуются типы и виды энциклопедических изданий, их содержание и историческая достоверность. Описывается развитие советской энциклопедистики на территории Украины, подаются его особенности и достоверность собранного материала. Рассказывается о порядке подготовки издания “УРЭ”, особенности этой энциклопедии, а также период Второй мировой войны и эмиграционный этап развития энциклопедии.

Ключевые слова: энциклопедия, Украинская советская энциклопедия, словарь, эмиграция, межвоенный период.

As you know, encyclopaedia – a scientific and popular scientific publication that contains the most important information of all (universal) or specific (sectoral Encyclopaedia) areas of human knowledge and practice. Encyclopaedia reflects the level of development of science and culture and worldview of the era, some states gives a brief overview of the formation entsyklopedystyky the territory of Ukraine in a different period of Ukrainian independence. Characterized types and encyclopaedias, their content and historical accuracy. Describes the development of the Soviet entsyklopedystyky in Ukraine submitted its features and reliability of the collected material. Told about the procedure for preparing the publication of “ur”, this encyclopaedia features, as well as during the Second World War and exile stage of the encyclopaedia.

Keywords: encyclopaedia, Ukrainian Soviet Encyclopaedia, Dictionary, emigration, the interwar period.

UDK 94 (477.8): 321

Vasyl OSTAPIAK

THE WEST UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC (ZUNR) HISTORICO-POLITICAL RETROSPECTIVE (Chronological aspect)

The processes of establishing ZUNR (The West Ukrainian People's Republic) and Ukrainian National Republic (UNR) in the early 20th century are analyzed. Basic regulatory acts, laws and unification mechanisms of then existing Ukrainian lands are reviewed. The leading role of conflicts and crises in the establishing of new national unions is indicated. The current situation in Ukrainian politics is compared and comparative analysis of then existing events and reforms which influenced on the establishing of new political-historico heritage of Ukraine is conducted. Logically motivated conclusion on successful integration choice of our country towards the Western Europe is drawn.

Key words: ZUNR (The West Ukrainian People's Republic), transformation, cultural space, political conflict, national system.

Definition of the scientific problem and its significance. The research of the historical experience, as well as a history, is an integral part of a political, cultural and historical life of any modern country. Ukraine is a relatively young country and having such a great historic heritage which tragically echoes in time, it has to learn from past experience. Tragic experience of the past events clearly reflects our modernity, psychology and mentality of the Ukrainian nation from the prospective of modern globalization processes. Gained experience of past and tragic events which occurred in our region for many years, fairly presents the political reality of a modern Ukrainian life.

The authors believes that the most interesting processes of political-historico life of the past are the establishing of the ZUNR and its transformation into UNR (Ukrainian National Republic) in the system of foreign relations of those days. Processes which occurred 95 years ago, define memory of the Ukrainian nation that has tried to identify itself again. In today's realities of our modern world, a large part of the Ukrainians cannot formulate the concept of the «Ukrainian spirit» even though our culture and traditions are one of the oldest in the continent.

Analysis of the recent research. Scientific researches in historical perspective of the establishment and activity of the ZUNR and the UNR conduct such national researches as O. Karpenko, M. V. Kuhutiak, S. A. Makarchuk, K. Ye. Naumenko, B. Y. Tyshchuk, O. A. Vivcharenko, P. Arsenych and others. Investigations of historical perspective of the ZUNR activity and its influence on the formation of modern policy as well as a comparative analysis of those events with the modernity did not come to our attention.

Aim and tasks of the research. In our research we will try to analyze the main events which triggered the establishment of the ZUNR and the UNR. The comparison of the problems which occurred during the establishment of the ZUNR with the current political situation in Ukraine will be of a particular interest, especially:

- conflict and crisis processes, that preceded the establishment of the ZUNR and the UNR, as an independent actor in the system of foreign relations;
- influence of the neighboring countries and their actions toward preventing the appearing of a new «player» in the system of foreign relations of that time;
- reasons why the activity of the ZUNR and later the UNR was suspended and what exactly caused the liquidation of the UNR.

The author believes that this approach of ZUNR activity illumination can become interesting because of the originality and ideography.

The theoretical overview and reasoning of obtained results. The well-known American analyst Gordon Allport was the first to use terms «ideographic approach» and «nomothetic approach». It is necessary to substantiate this view on our historical past with the fact that ideographic approach can

make it possible to analyze a historical phenomenon as a deep political process, although it has some disadvantages. The subjectivity of interpretations is the main one.

Accordingly, the nomothetic approach is based on accuracy, reliability that is most suitable to analyze historical processes. However, the author has attempted to explore the historical past of ZUNR and compare it with the processes taking place in modern Ukrainian politics, using ideographic approach. It seems to be, that in such research it is more appropriate to use ideographic approach because of its brightness and saturation despite the subjectivity of interpretation.

The fall of the largest empires, particularly Austro-Hungarian gave the impulse for the ZUNR formation, as well as for formation of many countries of contemporary Europe of the year 1918 and the Czechs, Slovaks, Poles and Galician Ukrainians made a great use of it.

Accordingly, crises and conflict processes gave the impulse for the contemporary state associations formation, what indicates a major role in transforming the crisis or the creation of new states in the system of international relations.

Stanislaviv and Kalush, the most active cities, residents of which were protesting against the Soviet Russia incursion in Ukraine were situated on the contemporary Galicia territory. Also, the events near railway station Kruty in Chemihiv region were the evidence of the formation of national consciousness of Ukrainians¹.

Public figure and politician Kostia Levitskii, who led the ZUNR Temporary State Secretariat, played an outstanding role in the formation of ZUNR. K. Levitsky also was an author of many laws and regulations².

The following documents can serve as an evidence of active formation and transformation of ZUNR into the Ukrainian People's Republic (UNR):

- «Introductory (preliminary) agreement on association» signed between the UNR and ZUNR at the end of 1918³;
- «On Associations of the Western Ukrainian Republic with the Ukrainian People's Republic» signed on January 3, 1919;
- «Directorate of the UNR Universal on association (union) of UNR and ZUNR» which was proclaimed on January 22, 1919;

ZUNR active position and attempts to form and strengthen weak public policy, destructive processes after the First World War, the growth and formation of Soviet negatively marked on ZUNR and UNR. We can also recall the whole range of political and state entities that formed in our country at that time, for example: Ukrainian People's Republic of the Central Rada, the Ukrainian Hetman Skoropadskii State, Directorate Ukrainian People's Republic, Western People's Republic. Of course after analyzing the latest developments, you can conclude that ZUNR could become an autonomous state, but could not survive the events that took place at that time in Europe.

Modern Ukraine and the UNR have much in common, although according to the internal content, they are completely different states, one of which is the successor of another. Ukraine, being young, but strong state also faces a number of problems and contradictions, which adversely affected the UNR, especially geopolitical location between Asian and European civilizational spaces. However, our country withstand the challenges of modern international environment with dignity.

- overcoming a series of internal crises and conflicts of the early 90's of economic nature that were caused by the transition to a capitalist model of economic development;
- Ukraine has managed to create a quality development program that allowed to overcome crisis of internal nature^{4,5};
 - successful political and economic strategy helped to establish close ties with Western Europe and oppose our Eastern neighbor's trade war.

We see that our country successfully overcomes threats, crises and conflicts linked, with both internal and external factors. By strengthening its political, economic and cultural heritage Ukraine from the periphery of Europe and Russia transformed into a major player on the political scene in Central Europe. Further development and strengthening of our state provides a course on European integration.

Conclusions and recommendations for further research. Taking into account historical experience of the last three hundred years, Ukraine has managed to win its independence. The historical past gave usefully and effectively influence of the formation of Ukrainian identity, which in general has yet to evolve to the end in the perception of Ukrainian people. Studying past of Ukrainian nation will allow to more deeply understand the cultural and political heritage of our people. The study of the history of our region in retrospect events of early twentieth century attracts special attention.

Analysis and evaluation of WUPR extremely useful for understanding the formation of Ukrainian nation and Ukrainian state as a whole. In the past our land gave the world many prominent figures, and now it is that cultural basis that formed the «Stanislavsky phenomenon» and will be an integral part of the future political life of Ukraine.

REFERENCES:

1. Khapuha S. Hodan I. Pid Kruty yishla Halychyna / S. Khapuha // Galicia. – 1997. – № 13. – January 28.
2. Andrusiak T. Kost Levitsky - a lawyer, scientist, politician / T. Andrusiak // Republican. – 1993. – № 11–12. – S. 73–84.
3. Zakharchenko P. History of State and Law of Ukraine: teach, guidance for dist. teach. / P. Zakharchenko. – K. : University «Ukraine», 2005. – 208 p.
4. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine On recommendations of parliamentary hearings: spiritual crisis of society and ways to overcome it «on April 20, 2004 // Supreme Council of Ukraine. – 2004. – № 32. – 397 p.
5. Resolution 1364 (2004) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe «The political crisis in Ukraine» dated 29 January 2004 (seventh meeting). – [Electronic resource] Access: – http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_610 Translated from English.

The processes of formation of the WURP and UPR have been analyzed. The main regulatory legal acts, laws and uniting mechanisms of the Ukrainian territories have been examined. The leading role of conflicts and crises in new state organizations formation has been studied. The present situation of the Ukrainian politics is analyzed and comparative analysis of that time events and reforms that influenced modern political and historical heritage of Ukraine has been conducted. A logically reasoned conclusion about successful integrational choice of our country towards the Western Europe has been made.

Keywords: WUPR, transformation, cultural space, political conflict, national system.

УДК 94 (470 + 477) "1905/1918"

Лілія ЩЕРБІН

КОНСТИТУЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ РОСІЇ Й УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ (1905–1918 рр.) У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано сучасні українські дослідження про ставлення Конституційно-демократичної партії Росії до українського питання (1905–1918 рр.). Українське питання в діяльності російських кадетів висвітлюється в працях, присвячених політичній історії України початку ХХ ст., російським революціям, Державним думам, Першій світовій війні й Українській революції. Подальшого дослідження потребують питання конституювання та функціонування місцевих партійних комітетів, їхніх представників, контакти між українцями та російськими лібералами щодо національних вимог.

Ключові слова: партія, кадети, українське питання, історіописання.

Дослідження діяльності політичних партій початку ХХ ст., які виникали та діяли на теренах Російської імперії, є актуальним напрямом української історичної науки. Проблема українського питання в діяльності Конституційно-демократичної партії впродовж 1905–1918 рр. не стала предметом спеціального дослідження. Окремі питання цієї теми висвітлювались у монографіях і публікаціях, присвячених історії Конституційно-демократичної партії, характеристиці позиції РКП(б) у національному питанні, розвитку українського національного руху, революції 1905–1907 рр., Першій світовій війні, Лютневій і Жовтневій революціям, діяльності Центральної Ради, гетьманату П.Скоропадського, національній політиці Російській імперії.

Мета статті – вивчити дослідження українського питання в діяльності Конституційно-демократичної партії протягом 1905–1918 рр. у сучасній вітчизняній історіографії.

Початок 90-х рр. ХХ ст. відкрив новий етап у вивченні досліджуваної проблеми. Сучасна російська історіографія відводить вагоме місце у своїх дослідженнях Конституційно-демократичній партії. Можна навіть говорити про апологетику лібералізму з боку російських істориків. Кадетська модель суспільної трансформації Росії розглядається як утрачений варіант оновлення держави, що був найбільш прийнятним та оптимальним для неї. Десятиліття шаблонних, догматично-тенденційних підходів до кадетів як ворогів народу, контрреволюціонерів породили явище природного наукового інтересу до Партії народної свободи, яке в Російській Федерації зумовлене ще й діяльністю політичних сил, що вважають себе продовжувачами традицій лібералізму, наступниками кадетів.

Після здобуття Україною незалежності змінилися підходи до висвітлення політичної історії. Дослідники отримали доступ не тільки до різнопланового джерельного матеріалу, але й можливість використання нових підходів історіописання без дотримання партійно-класового принципу.

Першою дисертаційною роботою, присвяченою історії кадетів в Україні, стала праця Л.Гапонової. Авторка стверджує, що "кадети в Україні, будучи прихильниками великої наддержави, байдуже ставилися до національного руху й різко негативно до його претензій на владу"¹. Висвітлюючи тактику Партії народної свободи в українському питанні, науковець причиною виступу кадетів проти зусиль Центральної Ради створити українську автономію в складі Росії називає те, що "вони розглядали автономію як перехідний стан до незалежності й не могли допустити виходу України зі складу Росії, оскільки були великодержавною партією"².

Сучасна українська дослідниця діяльності Конституційно-демократичної партії в Україні в період 1905–1907 рр. А.Білоус у своїх статтях не тільки розглядала становлення, практичну діяльність в Україні цієї партії в період першої революції, але й зробила висновок про значний внесок у процес розвитку національної думки місцевих представників Партії народної свободи, довела, що помітним впливом в їхньому середовищі користувались українофіли³.

М.Якупов вивчив дії центральних органів партії відносно України та функціонування кадетських організацій в Україні впродовж 1917–1918 рр. Науковець зробив висновок про

наявність серед кадетів України двох течій: “Одна повністю підтримувала лінію ЦК (кадети півдня та сходу України), друга – закликала керівництво партії повернутися обличчям до вимог українського народу (більша частина Київської обласної організації партії)”⁴. Центральною подією відносин кадетів з українським рухом він вважає липневу політичну кризу, яка була спричинена українським питанням. М.Якупов класифікує її “як кризу ідеології партії, яка в своєму розвитку відставала від розвитку суспільної свідомості”⁵.

“Російські політичні партії зробили українське питання предметом спекуляцій у боротьбі за владу. Кадети вдалися до підступно-розважливих залякувань російського обивателя загрозою українського партикуляризму у загальноросійському культурному процесі”, – вважав В.Сарбей у передмові до тритомного видання про українське питання в Росії⁶. Однак це досить суперечливе твердження, тому що ідея українського партикуляризму була притаманна П.Струве, а не офіційній позиції партії.

Дослідження С.Телешуна стало однією з перших спроб комплексно розглянути еволюцію програмово-теоретичних засад українських політичних партій та організацій кінця XIX – початку XX ст. у галузі національного питання, самовизначення й державотворення. Науковець прослідкував зв’язки кадетів з українськими лібералами. Аналізуючи їх, історик твердить, що стосунки ТУПу з кадетами були складними⁷. Він вважає політичну діяльність УРДП тісно пов’язаною з діяльністю російських кадетів, які з тактичних міркувань погодилися на підтримку національно-культурних вимог українського народу, зокрема, щодо використання української мови в школах, суді, церкві⁸.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми висвітлені в публікаціях О.Реєнта, у т. ч. прийняття на червневій конференції Конституційно-демократичної партії резолюції про визнання прав українців на широке культурне самовизначення, звернення українців у лютому 1916 р. до П.Мілюкова з вимогою задоволення національних домагань, кадрову політику гетьмана П.Скооропадського, спростовуючи звинувачення в “неукраїнськості” уряду⁹. Науковець є одним з небагатьох, хто пов’язує липневу урядову кризу з київськими переговорами¹⁰.

Деякі аспекти проблеми ставлення кадетів до українського питання знайшли відображення в працях, присвячених діяльності Центральної Ради й гетьманату, таких авторів, як В.Верстюк¹¹, О.Мироненко¹², В.Солдатенко¹³, Ю.Павленко, Ю.Храмов¹⁴.

Монографія Д.Яневського “Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки” відображає еволюцію програмних положень кадетів на національну проблему протягом 1917 р.¹⁵

У серії монографій і статей про партії й організації в Україні історик А.Павко значне місце відводить діяльності кадетів, їхній ролі в суспільному житті Наддніпрянщини¹⁶.

У своїй статті Г.Стрельський, висвітлюючи перебування П.Мілюкова в Києві в 1918 р., наголосив на тому, що його спроба перетворити Київ у плацдарм відбудови єдиної і неділимої Росії за допомогою кайзерівської Німеччини не увінчалась успіхом¹⁷.

Проблема ролі українського питання в політиці кадетів проаналізована в монографії В.Колесника й О.Надтоки, у якій зроблена спроба простежити діяльність російської інтелігенції у сфері культурно-національного й політичного відродження України початку XX ст. Автори підкреслюють, що найбільше відзначалися на тлі сприяння розвитку української культури представники російської партії конституціоналістів-демократів. “Лідер партії П.Мілюков, хоча і був переконаним російським націоналістом, але розумів необхідність певних поступок українському національному рухові заради збереження цілісності російської держави. Увага була викликана ще й тим, що серед членів його партії було чимало українців та людей, які щиро співчували ідеї українського національного відродження”¹⁸.

Розкриваючи особливості українського лібералізму, дослідник Л.Могильний приділяє увагу окремим аспектам співробітництва вітчизняних ліберальних партій з кадетами¹⁹.

Історик О.Старинець, висвітлюючи процес виникнення Партії народної свободи в Україні протягом жовтня 1905 – лютого 1906 рр., окрім уточнення чисельності партії в Україні, зупиняється на особливому ставленні українських кадетів до національного питання²⁰.

Дослідник інтелігенції Г.Касьянов прослідкував зв’язки українських лібералів з російськими кадетами, проаналізував передвиборну угоду ТУПу й кадетів²¹.

Еволюція програмного положення з національної проблеми в контексті подій 1905–1918 рр. подана в колективних працях, предметом вивчення яких стали політична історія²², а також українське питання в Російській імперії²³. У роботі “Українська державність у ХХ ст.” аналізується українське питання в стратегії Росії на початку ХХ ст. у контексті думської діяльності, відносин Тимчасового уряду та Центральної Ради²⁴.

Історик А.Зорік стверджує, що період Першої світової війни в Росії і в Україні став важливим періодом у розвитку класової й партійної боротьби²⁵. Використовуючи класовий підхід до класифікації партій, він підкреслює зростання революційних соціал-демократів у порівнянні з лібералами. Викриття ними контрреволюційної сутності лібералізму дозволило досягти помітних успіхів у боротьбі за вплив на маси, кадетська партія, яка наполегливо й настирливо боролася за владу свого класу, була послідовним і небезпечним ворогом більшовицької партії²⁶.

Серед сучасних публікацій слід виділити дослідження С.Донченко й український проект про історичну ретроспективу українсько-російських відносин²⁷. У низці своїх статей і монографії, присвячених ліберальним партіям України, С.Донченко не оминає увагою й російських кадетів. Вона аналізує процес виникнення, розвитку Конституційно-демократичної партії в Україні, розглядає її діяльність і відносини із Центральною Радою й гетьманатом. Науковець вважає, що кадети в українському питанні займали великодержавну, антидемократичну позицію, українське питання видалося складним для них²⁸.

У праці В.Верстюка, В.Горобця, О.Толочка “Україна і Росія в історичній ретроспективі: Українські проекти в Російській імперії” висвітлюється місце кадетів у спектрі політичних сил України протягом 1905–1918 рр. Показовим був той факт, вважають автори, що кадети не захотіли підтримати розгляд у Державній думі питання про українську автономію, яке було винесене українською парламентарною громадою, але до порядку денного так і не було заявлене. Така ситуація пояснюється тим, що в національному питанні кадети обрали класичну ліберальну позицію, яка не ставила питання про національну територію й не розглядала народ-націю юридичним суб’єктом. Альтернативою національно-територіальній автономії кадети бачили місцеве самоуправління²⁹.

Дослідник В.Куртяк у своїй статті розглядає вплив етнічного фактора на формування програм і діяльність політичних партій в Україні в 1917–1920 рр., виділяючи два опозиційні табори серед політичних сил: український й антиукраїнський. Критерієм солідарності чи антагонізму, на його думку, було ставлення до українського національного питання. Автор стверджує, що кадети не зрадили своєму ідеалу – “за единую и неделимую”, а підтримка гетьманату була тільки політичним маневром. На основі постанов партійного з’їзду в травні 1918 р. і заяв П.Мілюкова В.Куртяк визначає позицію кадетів як “імперський шовінізм”³⁰.

Шляхи вирішення національних питань ліберальною опозицією аналізують історики М. і Н.Щербаки³¹. Стаття В.Лаврова розглядає працю В.Вернадського про українське питання в контексті пошуку ліберального варіанта національного питання³².

Окремі аспекти ставлення кадетів до українського питання висвітлювалися в працях про ідеологію лібералізму, парламентську діяльність партій, національне питання в думках, вибори періоду Центральної Ради, установа однопартійної системи в Україні, українсько-російські відносини. Зокрема, варто назвати публікації О.Білокінь³³, В.Бойко³⁴ та ін.

Персоналіям діячів кадетської партії й визначенню їхнього впливу на національно-визвольний рух і суспільно-політичне життя присвячені праці В.Кириченко³⁵, В.Білецького³⁶, І.Гирича³⁷, Є.Панкової³⁸.

Перспективними та новими за своїми підходами в сучасній історіографії є дослідження С.Іваницької, авторки низки статей у російському виданні “Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века: энциклопедия” (1996) і багатьох публікацій про українську ліберально-демократичну партійну еліту. Історик на основі нових методологічних принципів вивчає взаємодію місцевих українських комітетів кадетів із центральними органами партії, розкриває персональний і просопографічний виміри багатопартійності України початку ХХ ст., еволюцію поглядів провідних членів партії щодо українського питання³⁹.

Монографія сумського дослідника Д.Кудінова “Сумские либералы в российском освободительном движении, 1901–1906 гг.: региональное измерение” присвячена діяльності лібера-

лів на Сумщині⁴⁰. Історик детально висвітлив програму дій сумчан-лібералів, поширення ними агітматеріалів (листівок, брошур), проведення публічних читань та дискусій, активну участь у суспільному житті Сум, видання газет “Сумський голос” і “Сумський листок”, які стали трибуною для місцевих лібералів.

Поряд із спробами розібратися в тактиці, ідеології, політичному забарвленні Конституційно-демократичної партії дослідник показує роль авторитетних місцевих лідерів у конституюванні та життєдіяльності повітового осередку партії – “передової і революційної” сім’ї Лінтварьових. Власне саме сюжетна лінія про людський вимір сумської опозиції є, на нашу думку, надзвичайно вдалою та цікавою. Автор створює кілька детальних портретів діячів Сумщини початку ХХ ст. (Георгія та Павла Лінтварьових, Антона Щербака), що дає змогу віднести його дослідження не тільки до політичної історії, партології чи регіоналістики, але й до біографістики, олюдної історії.

Дисертаційне дослідження С.Ковальчука “Діяльність партії конституційних демократів напередодні та в період першої російської революції (1903 – 3 червня 1907 рр.)” розглядає діяльність комітетів партії кадетів у містах Одеса, Миколаїв, Херсон. Автор установив час створення комітетів Конституційно-демократичної партії в Херсонській губернії. Зокрема, з’ясовано, що ще до конституювання Конституційно-демократичної партії в Москві виник повітовий комітет партії кадетів у Херсонській губернії (1 жовтня 1905 р.), Миколаївський міський комітет (17 жовтня 1905 р.) та Одеський міський комітет (5 грудня 1905 р.), досліджено, що зазначені комітети утворилися на основі колишніх філій “Союзу визволення”⁴¹.

Окрім вивчення офіційної позиції Конституційно-демократичної партії щодо вказаних питань, дослідники висвітлюють ставлення відомих кадетів до вказаних проблем. У 2013 р. випуск журналу “Пам’ятки України” за вересень був присвячений 140-річчю Михайла Могилянського – українського публіциста, громадсько-політичного діяча, кадета. Статті С.Іваницької, Т.Демченко розкрили маловідомі сторінки життя та діяльності М.Могилянського, зокрема, його позицію стосовно національного питання, відстоювання ним права України й українців на вільний політичний і культурний розвиток⁴². Логічним продовженням їхніх розвідок стала публікація листів Михайла Михайловича Могилянського та його матері Марії Миколаївни до відомого українського політичного та громадського діяча, адвоката, члена чернігівської “Громади” і “Просвіти” Іллі Людвиговича Шрага. Збірка листів із статтею про життєвий і творчий шлях Михайла Могилянського в контексті його епістолярної спадщини, коментарями до кожного листа, алфавітним і географічним покажчиками репрезентує епістолярну спадщину діячів українського руху⁴³.

Найвні дослідження містять лише опосередковані твердження та інформацію, які висвітлюють окремі аспекти ставлення кадетів до національних вимог українського народу, деякі епізоди співробітництва українських лібералів і кадетів, їхнє бачення статусу України, але не демонструють еволюцію в політиці Партії народної свободи до українців.

Таким чином, історіографічний огляд дає підстави стверджувати, що вчені зробили значний внесок у дослідження проблематики, пов’язаної зі ставленням Конституційно-демократичної партії до українського питання. Проте не було створено узагальнюючої праці, яка б розкривала всі аспекти ставлення кадетів до національних вимог українського народу. Окремі аспекти позиції кадетів з національного питання висвітлювалися через призму вивчення історії Партії народної свободи, політичної ситуації в Росії, функціонування Державної думи Росії, історії російських революцій і Першої світової війни, діяльності Тимчасового й українських урядів.

1. Гапонова Л. П. Кадеты и большевики Украины : доктрины, противоборство и исторические результаты (март – октябрь 1917 г.) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук : 07.00.01 “История общественных движений и политических партий” / Л. П. Гапонова. – Одесса, 1992. – С. 13.
2. Там само. – С. 17.
3. Білоус А. О. Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні під час першої російської революції (1905–1907 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія громад. рухів і політ. партій” / А. О. Білоус. – К., 1993. – 31 с.; її ж. Кадети в Києві в 1905–1907 рр. /

- А. О. Білоус // Наукові праці з питань політичної історії. – К., 1992. – Вип. 72. – С. 34–42; її ж. Українські кадети й національне питання / А. О. Білоус // Наукові праці з питань політичної історії. – К., 1992. – Вип. 173. – С. 32–35.
4. Якупов М. Н. Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні (1917–1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія громад. рухів і політ. партій” / М. Н. Якупов. – К., 1994. – С. 14.
 5. Там само. – С. 15.
 6. Сарбей В. Г. “Українське питання” в Російській імперії очима дослідників початку і кінця ХХ століття / В. Г. Сарбей // Український історичний журнал. – 1996. – № 2. – С. 38.
 7. Телешун С. О. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці ХІХ – на початку ХХ століття / С. О. Телешун. – К., 1996. – С. 70.
 8. Там само. – С. 95.
 9. Рубльов О. С. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт. – К. : Вид. дім “Альтернативи”, 1999. – С. 25–26; Реєнт О. П. Павло Скоропадський / О. П. Реєнт. – К. : Вид. дім “Альтернативи”, 2003. – 304 с.
 10. Рубльов О. С. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт. – К. : Вид. дім “Альтернативи”, 1999. – С. 58.
 11. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада / В. Ф. Верстюк. – К. : Заповіт, 1997. – 344 с.
 12. Мироненко О. М. Світоч української державності: політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради / О. М. Мироненко. – К., 1995. – 328 с.
 13. Солдатенко В. Ф. Українська революція : історичний нарис / В. Ф. Солдатенко. – К., 1999. – 976 с.
 14. Павленко Ю. Українська державність в 1917–1918 рр.: історико-генетичний аналіз / Ю. В. Павленко, Ю. О. Храмов. – К. : Манускрипт, 1995. – 264 с.
 15. Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки / Д. Яневський. – К. : Дух і літера, 2003. – 767 с.
 16. Павко А. І. Повчальний досвід вітчизняної історії: політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби / А. І. Павко. – К. : Вид-во “Плеяда”, 2002. – 552 с.; його ж. І. Політичні партії, організації в Україні: кінець ХІХ – поч. ХХ століття : зародження, еволюція, діяльність, історична доля. – К. : Вид-во “Іван Федоров”, 1999. – 248 с.; його ж. І. Російські партії в громадському житті Наддніпрянщини в 1905–1907 рр. // Пам’ять століть. – 2002. – № 4. – С. 68–75; його ж. Теоретико-методологічні засади дослідження діяльності політичних партій та організацій в Україні наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. // Український історичний журнал. – 2001. – № 4. – С. 112–125.
 17. Стрельський Г. Секретна місія П. Мілюкова / Г. Стрельський // Київська старовина. – 1993. – № 2. – С. 103–105.
 18. Колесник В. Ф. Російська демократична інтелігенція та українське національне відродження (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття) / В. Ф. Колесник, О. М. Надтока. – К. : Хрещатик, 2002. – С. 87.
 19. Колесник В. Ф. Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку ХХ століття : монографія / В. Ф. Колесник, Л. П. Могильний. – К. : Вид.-полігр. центр “Київський університет”, 2005. – 244 с. ; Могильний Л. П. Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія України” / Л. П. Могильний. – К., 2003. – 15 с.
 20. Старинець О. Г. Виникнення організацій конституційно-демократичної партії (партії народної свободи) в Україні (жовтень 1905 – лютий 1906 рр.) / О. Г. Старинець // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 37–47.
 21. Стрельський Г. Секретна місія П. Мілюкова / Г. Стрельський // Київська старовина. – 1993. – № 2. – С. 103–105.
 22. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (ХІХ–ХХ ст.) / [за заг. ред. Я. Й. Малика]. – Л. : Світ, 2001. – 296 с.
 23. Українське питання в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : у 3 т. – К., 1999. – Т. 3. – 456 с.; Українське питання в Російській імперії та Радянському Союзі (ХVІІІ – перша половина ХХ ст.) – Дніпропетровськ, 1998. – 193 с.
 24. Українська державність у ХХ ст.: історико-політологічний аналіз. – К. : Політична думка, 1996. – 448 с.
 25. Зорик А. С. Политические партии России и Украины в годы Первой мировой войны (1914 – февраль 1917) / А. С. Зорик. – Х. : Основа, 2002. – С. 213.
 26. Там само. – С. 221.
 27. Донченко С. П. Ліберальні партії України (1900–1919) / С. П. Донченко. – Дніпродзержинськ : Вид. від. ДДТЦ, 2004. – 379 с.
 28. Там само. – С. 96–97.

29. Верстюк В. Ф. Україна і Росія в історичній ретроспективі: українські проекти в Російській імперії / В. Ф. Верстюк, В. М. Горобець, О. П. Толочко. – К., 2004. – С. 389.
30. Куртяк В. Вплив етнічного фактора на формування програм і діяльність політичних партій в Україні у 1917–1920 роках / В. Куртяк // Народна творчість і етнографія. – 2005. – № 3. – С. 91.
31. Щербак М. Великодержавна політика царизму та ліберальна опозиція в Росії на початку ХХ ст. / М. Щербак, Н. Щербак // Історичний журнал. – 2004. – № 1–2. – С. 34–39; Щербак Н. Дискусії про шляхи розв'язання національного питання в Російській імперії на початку ХХ ст. / Н. Щербак // Історія України. – 2002. – № 16. – С. 1–4.
32. Лавров В. Стаття В. І. Вернадського “Українське питання і російське суспільство” у контексті пошуку ліберального вирішення національного питання на початку ХХ ст. / В. Лавров // Історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 58–63.
33. Білокінь О. І. Українське питання в Державній Думі Російської імперії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія України” / О. І. Білокінь. – Х., 2001. – 18 с.; його ж. Громадсько-патріотична позиція Д. І. Багалія у Державній Думі щодо Холмського питання // Багаліївські читання в НУА: програма та матеріали. – Х., 1999. – С. 78–80.
34. Бойко В. М. Вибори до міських дум України: деякі узагальнення / В. М. Бойко // Центральна Рада на тлі української революції. Науково-теоретичні читання в Інституті історії України 16 березня 1995 р. – К., 1996. – С. 53–64.
35. Кириченко В. Г. Державницька, громадсько-політична та культурно-освітня діяльність В. Зінківського (1881–1962 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія України” / В. Г. Кириченко. – К., 2006. – 20 с.
36. Білецький В. С. В. Вернадський і Україна: сторінки зі щоденника / В. С. Білецький // Творча спадщина В. І. Вернадського і сучасність (“Вернадські читання”) : доповіді і повідомлення III міжнар. наук. конф. (Донецьк, 22–24 трав. 2003 р.). – Донецьк : ДОН НТУ, 2003. – С. 33–35.
37. Гирич І. Між російським і українським берегами. Володимир Вернадський і національне питання (у світлі щоденника 1917–1921 років) [Електронний ресурс] / І. Гирич // Режим доступу : www.litopys.org.ua/rizne/gyruch.htm.
38. Панкова С. В. Володимир Науменко (1852–1919) / С. В. Панкова // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 90–102.
39. Іваницька С. Катеринославські кадети в період Першої російської революції 1905–1907 рр. (за матеріалами Державного архіву Російської Федерації) / С. Іваницька // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – Вип. XXXII. – С. 150–160; її ж. Українська ліберально-демократична партійна еліта : “колективний портрет” (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / С. Іваницька. – Запоріжжя, 2011. – 452 с.; її ж. Чернігівські ліберали та центральні структури партії народної свободи (жовтень 1905 – лютий 1917 рр.): від взаємодії до конфлікту / С. Іваницька // Сіверянський літопис. – 2013– № 3. – С. 45–124; її ж. Чернігівські кадети та влада в 1905–1914 роках: імперський та регіональний виміри / С. Іваницька // Сіверянський літопис. – 2011. – № 6. – С. 108–124.
40. Кудинов Д. В. Сумские либералы в российском освободительном движении, 1901–1906 гг.: региональное измерение / Д. В. Кудинов. – Сумы : Печатный дом “Папирус”, 2013. – 160 с.
41. Ковальчук С. В. Діяльність партії конституційних демократів напередодні та в період першої російської революції (1903 – 3 червня 1907 рр.) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / С. В. Ковальчук. – К., 2014. – 20 с.
42. Іваницька С. Михайло Могилянський: життєвий та творчий шлях / С. Іваницька, Т. Демченко // Пам'ятки України. – 2013. – № 9. – С. 2–9; Іваницька С. М. Могилянський, В. Ленін та право націй на самовизначення (коментар до незавершеної дискусії) / С. Іваницька, С. Ляшко // Пам'ятки України. – 2013. – № 9. – С. 46–49.
43. Листи Михайла та Марії Могилянських до Іллі Шрага (1907–1917 рр.): наукове видання / упорядкув., передм., прим. Т. П. Демченко, С. Г. Іваницької. – Чернігів : Просвіта, 2014. – 144 с.

В статтє проанализированы современные украинские исследования об отношении Конституционно-демократической партии России к украинскому вопросу (1905–1918 гг.). Украинский вопрос в деятельности российских кадетов освещается в трудах, посвященных политической истории Украины начала XX века, российским революциям, Государственным думами, Первой мировой войне и Украинской революции. В последующем исследовании нуждаются вопросы конституирования и функционирования местных партийных комитетов, их представителей, контакты между украинцами и русскими либералами относительно национальных требований.

Ключевые слова: *партия, кадеты, украинский вопрос, историописание.*

In the article modern Ukrainian researches are analysed about attitude of Konstituciynno-demokratichnoy party of Russia toward the Ukrainian question (1905–1918). The Ukrainian question in activity of the Russian cadets lights up in labours devoted political history of Ukraine of beginning of XX age, Russian revolutions, State Thoughts, First world war and Ukrainian revolution. The questions of constituting and functioning of local party committees, their representatives need in subsequent research, contacts between Ukrainians and Russian liberals in relation to national requirements.

Keywords: party, cadets, Ukrainian question, istoriopisannya.

УДК 94 (477): 314.743

Микола ГЕНИК

ОЦІНКА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 1918–1919 рр. У ПРОЦЕСІ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО ПРИМИРЕННЯ

Українсько-польське примирення передбачало усунення історичних міфів і негативних стереотипів та вироблення позиції щодо спільної історії. Одною з тем, присутніх в українсько-польському діалозі, було питання українсько-польської війни 1918–1919 рр. і поразки ЗУНР. Польсько-українська війна оцінювалася як геополітична помилка Польщі, яка придушенням ЗУНР ослабила український визвольний рух, унеможливила проведення федералістського курсу Ю.Пілсудського та порушила рівновагу в Центрально-Східній Європі.

Ключові слова: українсько-польська війна, українсько-польське примирення, історичні міфи, негативні стереотипи.

Українсько-польські відносини ХХ ст. були яскравим прикладом міжнародних суперечностей у Центрально-Східній Європі (ЦСЄ), спричинених Версальською та Ялтинсько-Потсдамською конференціями. Важливим елементом міжнаціонального примирення стало подолання негативних стереотипів й історичних міфів. Одною з тем, прямо чи опосередковано присутніх в українсько-польському діалозі, було питання українсько-польської війни 1918–1919 рр. і поразки ЗУНР. Загалом розпад багатонаціональних імперій супроводжується міжнаціональними конфліктами, однак українсько-польська війна 1918–1919 рр. мала далекосяжні геополітичні наслідки для обох народів і цілого регіону ЦСЄ. Згідно з методологією З.Бжезінського, Східна Галичина в 1918–1919 рр. становила геополітичну вісь, контроль над якою здатний був змінити ситуацію на користь якоїсь із сил, що перебували в протистоянні. У двосторонніх відносинах систематичного діалогу стосовно українсько-польської війни 1918–1919 рр. не велося, дискусії відбувалися переважно як фон до аналізу інших проблем міжнаціональних відносин.

Поразка ЗУНР мала короткотривалі й довготривалі наслідки для українсько-польських відносин. У короткотривалому аспекті це було унеможливлення побудови української держави та повноцінного українсько-польського антибільшовицького союзу 1919–1920 рр. Зокрема, Ю.Пілсудський через півроку після знищення ЗУНР 15 грудня 1919 р. на переговорах з колишнім членом дипломатичної місії у Варшаві С.Витвицьким звертав увагу на негативний вплив українсько-польської конфронтації для союзу Польщі з УНР. “Недавня польсько-українська війна була така “глибока”, що зараз після неї неможливе повне порозуміння між обома народами. Тут можливе таке порозуміння тільки етапами”. Глава польської держави усвідомлював також відсутність необхідних національно свідомих ресурсів для зміцнення і розбудови української держави на Наддніпрянщині, які за інших умов могла дати ЗО УНР. “Активну політику польську в змислі польської допомоги для будови української державності, при помочи між іншими Східної Галичини уважає Пілсудський трудною <...>. Впрочім для української державної будови нема потрібних знарядів і ціла будова з того приводу буде мусіла завалити ся скорше чи пізніше з великою шкодою для Польщі і України”. С.Витвицький констатував, що

союз із Польщею приведе також до падіння популярності та впливу С.Петлюри. “Польська сторона своєю короткозорою політикою ослабила або й знівечила зовсім ту політичну вартість, яку представляв собою Петлюра <...>, обернула проти нього всю галицьку суспільність і наддніпрянську”. На основі переговорів з польським керівництвом у грудні 1919 р. С.Витвицький передбачав невдачу союзу Пілсудський – Петлюра, оскільки “поляки самі знівечили ту силу, на яку хотіли у своєму українофільським русі спертися”¹.

У міжвоєнній Польщі до подібного висновку приходив публіцист “Buntu Młodych” і “Polityki” Адольф Марія Бохенський, який у 19 розділі своєї праці “Między Niemcami a Rosją” писав, що польсько-українська війна була однією з основних причин невдачі українських визвольних змагань 1918–1919 рр. Успіх української справи вимагав досягнення компромісу з поляками в 1918 чи першій половині 1919 рр. Тобто якби українцям удалося використати на Наддніпрянщині хоча б частину сил і ресурсів, витрачених і змарнованих у Східній Галичині, цього вистачило б для створення досить міцної української держави². Очевидно, що погляди А.М.Бохенського поділяв редактор “Kultury” Єжи Гедройць. Серед копій книг зі своєї бібліотеки, які Є.Гедройць вручив мені під час перебування в Літературному інституті в 1999 р.? виявилася також “Między Niemcami a Rosją”, що демонструвало вагу, яку він надавав цій праці.

У дальшій перспективі придушення ЗУНР створило, насамперед, складний фон для українсько-польських відносин міжвоєнного періоду. Велика частина українського галицького суспільства, вихована на легалізмі Австро-Угорської монархії, піддавала сумніву законність польської влади на західноукраїнських землях, установленій в результаті польсько-української війни 1918–1919 рр. Платформою для українсько-польської співпраці в II Речіпосполитій могло стати надання українським регіонам територіальної автономії, яку мала Галичина в складі Австрії. Певні зобов’язання Польщі щодо територіальної автономії містилися в преамбулі рішення Ради послів від 15 березня 1923 р. Однак навіть обмежений закон про воєводське самоуправління, ухвалений у 1922 р. з кон’юнктурних мотивів, не був імplementований. Проекти територіальної автономії висувалися польськими соціалістами в 1922 і 1931 рр. Поразка політики нормалізації спричинила розробку та внесення українськими депутатами до сейму законопроєкту про автономію Галицько-Волинської Землі (ГВЗ).

Проект конституційного закону про автономію Галицько-Волинської Землі складався з 21 статті та вносився з метою забезпечення рівноправності українського народу з польським (ст. 1). Територія ГВЗ складалася зі Станиславівського, Тернопільського й Волинського воєводств, Львівського воєводства (за вилученням повітів Кольбушова, Кросно, Ланьцут, Ніско, Пшеворськ, Жешув і Тарнув), Поліського воєводства (без повітів Косів і Луїнець), Бельсько-Подляського, Білгорайського, Хелмсько-Любельського, Грубешівського, Томашівського і Влодавського повітів Люблінського воєводства, Бельського повіту Білостоцького воєводства й кількох гмін Горлицького, Ясельського й Новосондецького повітів Краківського воєводства. Столицею автономії передбачався Львів (ст. 2). Урядові акти президента Польщі, які стосувалися ГВЗ, вимагали контрасигнатури голови Ради Міністрів ГВЗ й відповідного міністра (ст. 4). З компетенції уряду ГВЗ вилучалися: “а) справи щодо відносин РП до інших держав, б) справи, які стосуються збройних сил РП, с) справи, які стосуються бюджету РП, державних позик, державних банків, <...> і грошової системи”. Члени уряду ГВЗ входили до складу Ради Міністрів РП (ст. 5). Законодавчу владу здійснював сейм ГВЗ з 5-річною каденцією (ст. 10). Передбачалася можливість територіального способу комплектації збройних сил (ст. 12). Судді, урядовці й учителі повинні призначатися з вихідців з ГВЗ (ст. 18). На території ГВЗ упроваджувалася двомовність (ст. 19)³. Законопроєкт про територіальну автономію українських етнічних земель у складі Польщі було внесено 9 грудня 1938 р. від імені 15 українських послів сейму⁴. Маршал сейму відмовив у прийнятті законопроєкту, оскільки це вимагало змін до конституції, що потребувало для внесення підписів 52 послів. Власті заборонили поширювати, популяризувати та публічно обговорювати законопроєкт⁵.

Усвідомлення необхідності автономістського розв’язання українського питання в Польщі існувало в середовищі певного сегмента польської політичної еліти. Є.Гедройць стверджував, що в 1939 р. йому спільно з П.Борковським удалося переконати керівника Табору національного об’єднання (Obozu Zjednoczenia Narodowego), віце-маршала сейму Зигмунта Венду

в потребі надання українцям автономії. На переконання Є.Гедройця, запровадження автономії було вирішеною справою і тільки вибух Другої світової війни перешкодив її імплементації⁶.

Українсько-польська війна 1918–1919 рр. не розв'язала основоположних проблем двосторонніх стосунків, тому початок Другої світової війни на фоні зіткнення німецького й радянського тоталітаризмів спричинив відновлення міжнаціонального конфлікту в значно ширшому масштабі. Після жорстокостей українсько-польської війни 1942–1947 рр. конфронтація в Східній Галичині після розпаду Австро-Угорської монархії втратила свою гостроту. Ф.Сисин зазначав, що коли на початку ХХ ст. стереотип українця серед поляків полягав в окресленні “примітивний, крайній, темний”, рідше “кривавий”, після Другої світової війни – тільки “кривавий”⁷. Однак глибоке переосмислення двосторонніх відносин, подолання негативних стереотипів, історичних міфів і досягнення примирення вимагали повернення до аналізу подій 1918–1919 рр., коли вперше відкрито проявилися міжнаціональні суперечності й було поставлено проблему самовизначення населення західноукраїнських земель, питання кордонів і проблему Львова.

Необхідність ревізії Версальської системи й існування незалежних української і польської держав для стабільності ЦСЄ усвідомлювалося керівництвом українського визвольного руху в період Другої світової війни. Грунтуючись на історичному досвіді 1918–1919 рр., М.Полідович-Карпатський у статті “До українсько-польських стосунків” виділив кілька перешкод на шляху нормалізації польсько-українських відносин:

1. Вперте заперечування права українського народу на власну державу.
2. Намагання трактувати український нарід нездібним до власного державного життя, якому вслід за тим Польща повинна дати опіку чи його визволити.
3. Трактування українських земель як теренів своєї територіяльної і політичної експанзії.
4. Трактування української проблеми як своєї чисто внутрішньої справи”.

М.Полідович-Карпатський проводив думку, що стан двосторонніх відносин залежить від ставлення польського керівництва до українських визвольних змагань. Одночасно констатовалася взаємозалежність української й польської державності. “Коли б у висліді нинішньої світової хуртовини прийшло до відбудови Української Держави без одночасної відбудови державної незалежності Польщі, або до відбудови Польської Держави без одночасної відбудови державності України, то в одному і другому випадках треба тоді рахуватися з неминучістю короткотривалого існування відновлених державних організмів”. Спроби формування співпраці народів без України й Польщі М.Полідович-Карпатський кваліфікував ілюзією. Передумовою реалізації національно-державних прагнень обох народів він вважав припинення конфліктів. М.Полідович-Карпатський закликав шукати нових шляхів, якими обидва народи не прийшли б до катастроф, що були наслідком міжнаціональної конфронтації⁸.

Поступово усвідомлення геополітичної помилки Польщі, яка придушенням ЗУНР ослабила український визвольний рух, унеможливила проведення федералістського курсу Ю.Пілсудського та порушила рівновагу в ЦСЄ, проникає в середовище польської еміграції. З нагоди 35-ліття польсько-радянської війни й київського походу “Kultura” провела анкету серед своїх читачів, запропонувавши їм два запитання:

1. Чи вважаєте, що київський похід та його політична мета були обгрунтовані й чому?
2. Які висновки робите зі своєї оцінки того історичного епізоду?

До редакції надійшло 18 відповідей, які проаналізував Є.Стемповський. Суттю анкети, таким чином, стало питання про досяжність і бажаність для Польщі української незалежності. Противники походу писали, що він не міг дати Україні незалежності. Польсько-українські відносини на тому етапі були переобтяжені пам'яттю про вікові суспільні, релігійні й політичні конфлікти та недавньою боротьбою за Львів і поява польських військ за Збручем не могла викликати в населення ентузіазму та мобілізувати його на боротьбу за свою свободу. Український самостійницький рух найбільш розвинений був у Східній Галичині й спрямовувався проти поляків, що ускладнювало можливості співпраці. Деякі критики польсько-української співпраці 1920 р. вважали, що незалежність України вела в перспективі до втрати Польщею Східної Галичини⁹.

Проблемі польсько-українських відносин у Східній Галичині був присвячений лист Т.Сариуша-Бельського до редакції “Kultury”. Автор проаналізував деякі стереотипи у двосторонніх відносинах, сформовані на початку ХХ ст., зокрема, під час польсько-української війни 1918–1919 рр. Він заперечував тезу про вирішальний вплив дивізій Ю.Галлера на хід війни. Львів становив П’ємонт не тільки українського, але й польського відродження. Тому такою запеклою була боротьба за це місто. Незважаючи на складнощі процесу етногенезу українського народу, автор приходив до висновку про неможливість повернення назад колеса історії. “Треба визнати існування українського народу і його незалежницькі прагнення”¹⁰.

Різкі заперечення української критики викликала публікація М.Калуського про проблему Східної Галичини. На його переконання, австрійці полегшили українцям захоплення влади у Львові в листопаді 1918 р. шляхом скерування українських полків до Галичини. У відповідь Я.Савка зазначав, що українські полки в 1918 р. перебували на італійському фронті, що було наслідком інтриг поляків – членів австрійського уряду¹¹.

Увага приділялася переосмисленню результатів польсько-української війни 1918–1919 рр. Український публіцист дійшов висновку, що напад Польщі в 1918 р. на ЗУНР став причиною двостороннього конфлікту й привів до перемоги Москви. Відповідно остання підкорила собі Україну й Польщу. Тому жертви московського імперіалізму повинні відкинути історичні пересуди й домовитися між собою¹².

Радіо “Вільна Європа” намагалося об’єктивно висвітлювати події польсько-української боротьби 1918–1919 рр.¹³ Наприкінці 1969 р. польська редакція радіо “Вільна Європа” передала опис польсько-української війни 1918–1919 рр. авторства Еугеніуша Ромішевського. Його висновок зводився до кваліфікування цієї війни трагічною помилкою, яка стала причиною руїни української державності та пізнішого занепаду Польщі. Причина полягала в ілюзіях польської еліти, яка жила застарілими ідеями історичної Польщі, що мала обіймати землі Литви, Білорусії й України, не усвідомлюючи загрози з боку російського імперіалізму. У зв’язку із цим, спільний польсько-український похід на Київ не зустрів підтримки з боку українського населення¹⁴.

Для справи польсько-українського зближення велике значення мала позиція чільних представників польської еміграції. У 1973 р. у “The Ukrainian Quarterly” було опубліковано спомини колишнього в. о. делегата уряду Стефана Корбонського. Польський політик згадував свою участь в обороні Львова в січні 1919 р., коли в нього вперше виникли роздуми про конфлікт як братовбивчу війну на національно мішаній території. Автор дійшов висновку, що замість війни поляки й українці повинні були шукати якогось *modus vivendi*¹⁵.

Публіцисти й аналітики зазначали, що українсько-польська війна 1918–1919 рр. мала глибокий вплив на міжнаціональні відносини та вплинула на поразку спроби співпраці після Варшавського договору. З нагоди виголошеної 17 березня 1967 р. у Нью-Йорку доповіді професора П.Вандича “Взаємини між Польщею і Україною в 1920 р.” “Батьківщина” опублікувала уривок зі споминів Йосипа Гірняка про перебування С.Петлюри та Ю.Пілсудського у Вінниці в 1920 р. Лейтмотивом споминів галицького артиста була штучність і неприродність польсько-українського союзу після завоювання Польщею Східної Галичини¹⁶.

Об’єктом дискусій став також рівень національної свідомості українського народу й доцільність підтримки Ю.Пілсудським української держави. У “Zeszytach Historycznych” за 1972 р. було опубліковано спогади Станіслава Стемповського “Україна 1919–1920”. В одному з листів до І.Падеревського С.Стемповський виступав прихильником української державності. “Цей народ – якщо не сьогодні, то завтра – пробудиться до самостійного життя і напевно не є в інтересі Речіпосполитої Польської, ані польської людності в Україні, класти колоди на шляху цього стихійного процесу”. С.Стемповський заперечував нездатність українців до створення своєї держави й застерігав Польщу від необдуманих кроків в українському питанні. “Ця «нездібність» українська може була безсильна супроти спокус сходу, але показувалася дуже здібною супроти поляків від часів Хмельницького починаючи аж до наших днів. Це треба пам’ятати завжди усім тим, що приготуються до мілітарної окупації України і «закладання польської адміністрації на Русі»”¹⁷.

А.Білінський негативно оцінював польсько-українську угоду 1920 р., кваліфікуючи її як реалізацію Ю.Пілсудським ягеллонської ідеї та спроби перетворення України в протекторат.

Глава польської держави, “використовуючи безнадійне становище українців, виміг на Петлюрі зречення Західної України в користь Польщі, даючи йому військову допомогу проти росіян..., але тільки до Дніпра. Пілсудський собі думав, що така Україна від Збруча по Дніпро мусить пасти в залежність від Польщі і в той спосіб буде здійснена “ягайлонська ідея”, себто ідея імперіяльної Польщі”¹⁸.

Велика дискусія стосувалася українсько-польських відносин періоду II Речіпосполитої. Основною причиною столітніх польсько-українських конфліктів Я.Савка вважав польський “Drang nach Osten”. Відповідно, загострення польсько-українських відносин міжвоєнного періоду відбулося внаслідок зради Польщею свого союзника С.Петлюри на Ризьких переговорах, невиконання міжнародного зобов’язання стосовно надання Східній Галичині автономії і відкриття українського університету, запровадження “номерус клаузус”, ліквідації українського шкільництва, переслідування церкви, колонізації, пацифікації й створення Берези Картузької¹⁹.

У рецензії на статтю Ю.Лободовського “Ущипливі завваги на українські теми” український публіцист доходив висновку, що напад Польщі в 1918 р. на Україну став причиною двостороннього конфлікту й призвів до перемоги Москви. Відповідно остання підкорила собі Україну й Польщу. Тому жертви московського імперіалізму повинні відкинути історичні пересяди й домовитися між собою²⁰.

Важливою складовою подолання історичних міфів і негативних стереотипів був ретроспективний пошук альтернативних шляхів розвитку українсько-польських відносин. Польська редакція радіо “Вільна Європа” в 1968 р. провела анкету стосовно оцінки національної політики II Речіпосполитої та можливих альтернатив. З-поміж 8 отриманих відповідей 3 були від української еміграції. Зокрема, голова Союзу українських письменників і журналістів та голова ПУТ у Лондоні К.Зеленко такою альтернативою вважав політичну і культурну автономію. На думку А.Цюлкоша, Польща повинна була наслідувати досвід Австро-Угорщини, яка забезпечила українцям усі права²¹.

Ю.Мерошевський вважав, що Друга Річпосполита повинна була надати Східній Галичині широку автономію, запровадити українську мову як офіційну поряд з польською та заснувати український університет у Львові. Це мало переконати українців, що Польща, а не Росія, трактує їх як рівнорядних партнерів у багатонаціональній Речіпосполитій і перетворити на лояльних громадян²².

Б.Михайлович виділив три основні помилки Польщі в східній політиці. Перша полягала в загарбанні Казимиром Галицького князівства, коли східні українські землі перебували в татарському ярмі. Друга – у недотриманні договорів з Б.Хмельницьким, що штовхнуло останнього на союз з Москвою, однаково шкідливий і для України, і для Польщі. Третьою помилкою став напад на Західну Україну, що дало можливість Москві завоювати Східну. “Якщо б не це, то нині ані Польща, ані Україна не мусіли б слухати московських «босів»”²³.

І.Лисяк-Рудницький кваліфікував українсько-польську війну 1918–1919 рр. як пряме продовження започаткованої у 1848 р. політичної суперечки між галицькими українцями й поляками. Він зазначав, що українсько-польський фронт не був другим у порівнянні з українсько-російським протистоянням, тому що завдяки високому рівню національної самосвідомості Галичина становила “ядро” української нації. Таким чином, захоплення Польщею Галичини означало знищення самих фундаментів, на яких могла бути побудована українська держава²⁴.

Необхідність коригування політики стосовно України усвідомлювали діячі польської опозиції. Вони розуміли, що посткомуністична Польща не повинна бути копією II Речіпосполитої, особливо в територіальному аспекті. На початку 1980-х рр. у період пошуків політичної лінії і “солідарносцьової гарячки” Польське Незалежницьке порозуміння проголосило декларацію “Польща – Україна”, яка мала величезне значення для формування проукраїнської орієнтації в середовищі польської опозиції. У декларації наголошувалося на необхідності польсько-українського примирення, якому повинно передувати взаєморозуміння, взаємоповага й праця заради кращого майбутнього шляхом відповідного виховання молодого покоління. “З польського боку це вимагатиме відмови, хоч скажімо собі щиро, відмова ця стосуватиметься передусім традиції та історичних сентиментів, а не теперішніх політичних реалій. Поляки мусять зрозуміти, що етнічно українські землі, які до 1939 р. належали до польської держави, повинні

ввійти до складу новоутвореної Української Республіки. (...) Зміна ментальності і політичної свідомості обох народів є в теперішній ситуації одним з найважливіших і найнеобхідніших для вирішення польсько-українських проблем. Здається, що необхідним є проведення чогось, що ми назвали б публічною сповіддю чи днем очищення”²⁵.

Б.Скарадзінський вірив, що настане час нормального сусідства Польщі з Україною. Принципове значення мало те, яким буде це сусідство. Він наводив історичні приклади, що розпад Австро-Угорської й Російської монархій і поява незалежних польської й української держав спричинили міжнаціональний конфлікт. “Коли Польща повернула незалежність 11 листопада 1918 року і між Віслою, Німаном, Дніпром і Дністром появилось поле вільної гри справжніх місцевих сил – запекла польсько-українська боротьба за Львів тривала вже одинадцятий день. Було б прокляттям історії, коли б вона мала механічно повторюватися”²⁶.

У 1988 р. Єжи Ястжембовський опублікував три інтерв’ю з українськими й польськими істориками в еміграції – професорами Романом Шпорлюком, Піотром Вандичем і Френком Сисиним. Розмови стосувалися багатьох стереотипів у двосторонніх відносинах: польсько-української війни 1918–1919 рр., “львівських орлят”, належності Львова й Перемишля і т. д. Р.Шпорлюк виступив з критичною оцінкою результатів польсько-української війни. Погоджуючись із раніше висловленою думкою Стефана Кеневича, він стверджував далекосяжність фатальних наслідків польсько-українського конфлікту за Львів. Перемога польських військ і повна окупація Східної Галичини унеможливили створення української держави, яка в 1919 р. мала шанси витіснити більшовиків та білогвардійців принаймні за Дніпро”²⁷.

Важливе місце в процесі подолання стереотипів та примиренні мала зустріч українських і польських парламентарів 4–5 травня 1990 р. в Яблонній під Варшавою. До учасників конференції надіслав листа Є.Гедройць, вимагаючи від обох сторін остаточного визнання існуючих кордонів, відкинення поляками федералістичних намірів і прийняття тези про незалежність України як основоположний інтерес Польщі²⁸. На конференції було обговорено переважно питання минулого двосторонніх відносин, у багатьох виступах наголошувалося на необхідності подолання стереотипів. Особливо акцентувалася увага на подіях ХХ ст., зокрема, польсько-українській війні 1918–1919 рр. Зазначалося, що знищення ЗУНР і приєднання західноукраїнських земель до Польщі мало фатальні наслідки не тільки для української державності, але й для міжнародної ситуації в Центрально-Східній Європі²⁹.

Довгий час каменем спотикання залишалася проблема відновлення польського військового меморіалу на Личаківському кладовищі у Львові. У колективній заяві представників наукової й творчої інтелігенції Львова наголошувалося на неприпустимості відновлення деяких архітектурних елементів і написів “Obrońca Lwowa”. Заяву підписали С.Хмара, С.Павлюк, Я.Дашкевич, Р.Федорів, І.Калинець, Р.Крип’якевич, Л.Крушельницька, Р.Іваничук та інші³⁰.

Я.Куронь стверджував, що в конфлікті стосовно Цвинтаря Орлят ішлося не про написи, а про те, що львівський пантеон є символом перемоги польської зброї в серці України. Він пригадував, що в Польщі немає жодного пантеону тріумфу німецької, російської чи іншої зброї. Аналогічно важко уявити подібний пантеон у Перемишлі для увічнення тріумфу української зброї. Я.Куронь оцінював війну 1918–1919 рр. як братовбивчу війну, яка стала черговим цвяхом до домовини Речіпосполитої й України, оскільки вона визначила події 1939 р. Тому він пропонував здійснити на Цвинтарі Орлят написи на двох мовах: “Героїчно полеглим в боротьбі за незалежну Польщу... Україну... в братовбивчій боротьбі”³¹. Під час зустрічі президентів у Львові було досягнуто домовленості щодо написів і заплановано відкриття цвинтаря на 1 листопада 1998 р.³²

Українсько-польський конфлікт 1918–1919 рр. відійшов на маргінес у двосторонніх відносинах і не створює негативного фону. Україна й Польща демонструють успіхи в подоланні історичних міфів і негативних стереотипів. Процеси міжнаціонального примирення лежать в основі будівництва об’єднаної Європи.

¹. Центральний державний історичний архів України, м Львів (ЦДАІЛ України), ф. 581, оп. 1, спр. 141, арк. 1–2; Витвицький С. До Світлої Делегації Української Національної Ради у Львові / С. Витвицький.

2. Bocheński A. Między Niemcami a Rosją / A. Bocheński. – Warszawa : Polityka, 1937. – S. 83–84; Zanim powstała Kultura. Antologia tekstów Adolfa Marii Bocheńskiego, poświęconych polskiej polityce wschodniej / opracował i wstępem opatrzył K. M. Ujazdowski. – Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. – S. 27–28.
3. Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (AUJ). – B. Łepki, sygn. D-XV-7, npgn. Projekt ustawy konstytucyjnej Ziemi Halicko-Wołyńskiej.
4. AUJ. – B. Łepki, sygn. D-XV-7, nprgn. Українське Національно-Демократичне Об'єднання у Львові. До всіх повітових Народних Комітетів УНДО, Мужів Довіря Партії у Краю та Послів і Сенаторів. Львів, 14 XII 1938.
5. AUJ. – B. Łepki, sygn. D-XV-7, nprgn. Українське Національно-Демократичне Об'єднання у Львові. Обіжник ч.6. Львів, 28 XII 1938.
6. Інтерв'ю з Єжи Гедройцем. – Мазон-Ляфіт, 18 IX 1999.
7. Jastrzębowski J. Rozmowy o braciach / J. Jastrzębowski // Zeszyty Historyczne. – 1989. – № 88. – S. 18, 19.
8. Archive of Polish Underground Movement Study Trust in London (APUMSTL). – Oddział IV Sztabu Naczelnego Wódza (OIVSNW), sygn. A.3.1.1.13.2, k. 108–111. Z ukraińskiej prasy podziemnej; Archiwum Akt Nowych (AAN), Armia Krajowa (AK), sygn. 203 / XV-45, k. 1–4. Do sprawy polsko-ukraińskich stosunków; Archiwum Państwowe w Krakowie (APKr.) – Wolność i Niezawisłość (Zespół nieuporządkowany) (WiN), sygn. tymczas. 49, k. 27–29; Карпатський Л. М. До українсько-польських взаємин / Л. М. Карпатський // Ідея і Чин. – 1943. – Ч. 1 (6). – С. 7–11.
9. Hostowiec P. Wyprawa kijowska. Wyniki ankiety / P. Hostowiec // Kultura. – 1955. – № 12 (98). – S. 3–10; Les Archives de l'Institut Littéraire à Paris (AILP). Les coupures de presse (CP). – 1956. – Vol. 1; Від Польщі Ягайлонів до Польщі Пястів // Український Самостійник. – 1956. – № 4 (314). – 22 січ. – С. 6.
10. Saryusz-Bielski T. List do Redakcji / T. Saryusz-Bielski // Kultura. – 1963; AILP. – CP. – 1963. – P. 107; Saryusz-Bielski T. Polskość Lwowa Na Tle Stosunków Polsko-Ukraińskich / Tadeusz Saryusz-Bielski // Ameryka-Echo. – 1963. – 22 XII. – S. 12; AILP. – CP. – 1963. – P. 100; Saryusz-Bielski T. Polskość Lwowa / Tadeusz Saryusz-Bielski // Dziennik Chicagowski. – 1963. – 4 XII.
11. AILP. – CP. – 1975. – Vol. 1; Kałuski M. Problem wschodnio-galicyski / M. Kałuski // Tygodnik Polski (Melbourne). – 1974. – № 43. – 23 XI; Савка Я. Українці чи “русо-поляци”? / Ярослав Савка // Батьківщина (Торонто). – 1975. – 28 II. – С. 6; AILP. – CP. – 1975. – Vol. 2; Савка Я. Українці чи “русо-поляци”? (На маргінесі одної статті) / Ярослав Савка // Голос Лемківщини (Йонкерс). – 1975. – № 6 (139). – VI.
12. AILP. – CP. – 1971. – Vol. 1; (ів) Таки по-сусідському / (ів) // Гомін України. – 1971. – 26 VI. – С. 16; AAN. – Komitet ds. Radia i Telewizji, sygn. 21, nprgn. Zaremba Paweł. Stosunki polsko-ukraińskie i walka o Małopolską Wschodnią u zaraniu niepodległego bytu państwowego. Wolna Europa, 16 I 1968 r.
13. AAN. – Komitet ds. Radia i Telewizji, sygn. 21, nprgn. Zaremba Paweł. Wojna polsko-ukraińska. Wolna Europa, 23 I 1968 r.
14. AILP. – CP. – 1969. – Vol. 2; А. П. Трагічна помилка (Поляк про польсько-українську війну) / А. П. // Свобода. – 1969. – № 223. – 6 XII; AAN. – Komitet ds. Radia i Telewizji, sygn. 23, nprgn. 50-lecie wybuchu walk o Lwów. Wolna Europa, 5 XI 1968 r.
15. AILP. – CP. – 1974. – Vol. 1; Korboński S. Niepodległość Ukrainy w oczach Polaka / Stefan Korboński // Orzeł Biały. – 1973. – IX. – S. 3–4.
16. AILP. – CP. – 1967; Савойка В. Польські залицання до українців / В. Савойка // Батьківщина. – 1967. – Ч. 9 (1162). – 13 V.
17. AILP. – CP. – 1973. – Vol. 1; Пастернак Є. Поляки про українську справу / Євген Пастернак // Український Голос (Вінніпер). – 1973. – № 3. – 17 I. – С. 2.
18. AILP. – CP. – 1973. – Vol. 1; Білинський А. Дещо про польсько-українські стосунки / А. Білинський // Українське Життя (Чікаго). – 1973. – № 3 (646). – 11 II.

19. AILP. – CP. – 1975. – Vol. 2;
Савка Я. Українці чи “русо-поляци”? (На маргінесі одної статті) / Ярослав Савка // Голос Лемківщини (Йонкерс). – 1975. – № 7 (140). – VII.
20. AILP. – CP. – 1971. – Vol. 1;
(ів) Таки по-сусідському / (ів) // Гомін України. – 1971. – 26 VI. – С. 16.
21. AAN. – Komitet ds. Radia i Telewizji, sygn. 22, k. 34–36. Dyskusja okrągłego stołu na temat polityki narodowościowej państwa polskiego w okresie międzywojennym (Sprawa stosunków polsko-ukraińskich). Wolna Europa, 13 V 1968 r.
22. Mieroszewski J. Może zdarzyć się i tak... / Juliusz Mieroszewski // Kultura. – 1970. – № 4/ 271. – IV;
AILP. – CP. – 1970. – Vol. 2;
Mieroszewski J. Może zdarzyć się i tak... / Juliusz Mieroszewski // Wiadomości Polskie. – 1970. – 28 VI. – S. 5–6.
23. AILP. – CP. – 1975. – Vol. 2;
Михайлович Б. До українсько-польських розмов / Б. Михайлович // Свобода (Jersey City). – 1975. – 12 XII. – С. 2–3.
24. Rudnytsky I. L. Polish-Ukrainian Relations. The Burden of History / Ivan L. Rudnytsky // Poland and Ukraine. Past and Present / Edited by Peter J. Potichnyj. – Edmonton ; Toronto : The Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1980. – P. 3–31;
Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії // Іван Лисяк-Рудницький / Історичні есе. – Т. 1. – К. : Основи, 1994. – С. 83–84, 105;
Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії // Іван Лисяк-Рудницький // Україна і Польща між минулим і майбутнім / ред. і упоряд. А. Павлишин. – Львів : Вид. центр “Фенікс”, 1991. – С. 126–159.
25. AILP. – CP. – 1991. – Vol. 3;
Kozak S. Polska a Ukraina. Drogi i bezdroża porozumienia / S. Kozak // Więź. – 1991. – № 11–12. – Listopad-grudzień. – S. 113.
26. Archiwum prywatne P. Kazaneckiego w Warszawie;
Podlaski K. [Skaradziński B.] Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia? / K. Podlaski. – 2 wyd., popr. i uzup. – Warszawa : Przedświt, 1984. – S. 6.
27. Jastrzebowski J. Rozmowy o braciach / J. Jastrzebowski // Zeszyty Historyczne. – 1989. – № 88.
AILP. – CP. – 1989. – Vol. 4;
Czyj Lwów, czyj Przemyśl? // Związkowiec. – 1989. – 22.08.
28. AILP. – CP. – 1992. – Vol. 3. – K. 428;
Romanowski A. Przeciw fatalizmowi. Polska i Ukraina: przeszłość i perspektywy / A. Romanowski // Tygodnik Powszechny. – 1992. – № 28. – 12. 07. – S. 4.
29. AILP. – CP. – 1990. – Vol. 3;
Потічний П. Зустріч українських і польських парламентарів / П. Потічний // Сучасність. – 1990. – № 9. – Вересень. – С. 125–126.
30. Zakład Narodowy im. Ossolińskich (ZNiO). – Dział rękopisów (DR), akc. 115/06, npgn. Oświadczenie Okrągłego Stołu przedstawicieli nauki, społecznych, kulturowych, oświatowych organizacji i stowarzyszeń Lwowszczyzny. O uporządkowaniu polskich mogił wojskowych na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie.
31. ZNiO. – DR, akc. 115/06, npgn. Jacek Kuroń. Rozumiem gniew Ukraińców / notowała I. Chruślińska // Gazeta Wyborcza. Opinie. 22-05-02.
32. ZNiO. – DR, akc. 115/06, npgn;
R. W. Orleńskie mają się lepiej. Porozumienie w sprawie Cmentarza Orleńskich / R. W. // Życie. – 1998. – № 3 (382). – 5 I;
Młynarski J. Prezydenci we Lwowie / Janusz Młynarski // Gazeta Wyborcza. – 1998. – № 3 (2599). – 5 I. – S. 1;
Odrestartują Cmentarz Orleńskich // Życie Warszawy. – 1998. – № 3. – 5 I.
1 listopada uroczyste otwarcie zrestaurowanego Cmentarza Orleńskich // Trybuna. – 1998. – № 3 (2390). – 5 I;
Kwaśniewski na Ukrainie // Express Wieczorny. – 1998. – № 3 (15123). – 5 I;

Українсько-польське примирення передувало усуненню історических мифов и негативних стереотипов и вироботку позиції относительно общего історического прошлого. Одной из тем, которые присутствовали в українсько-польском диалозе, была проблема українсько-польской войны 1918–1919 гг. и поражения ЗУНР. Польсько-українская война оцінювалась как геополітическая ошибка Польши, которая подавлением ЗУНР ослабила українское освободительное движение, сделала

невозможным проведение федералистского курса Ю.Пилсудского и нарушила равновесие в Центрально-Восточной Европе.

Ключевые слова: украинско-польская война, украинско-польское примирение, исторические мифы, негативные стереотипы.

The Polish-Ukrainian reconciliation provided for elimination of historical myths and negative stereotypes and forming an attitude towards common history. The Polish-Ukrainian War of 1918 and 1919 and the defeat of the ZUNR (the West Ukrainian People's Republic) were among the topics of the Polish-Ukrainian dialogue. The Polish-Ukrainian War of 1918 and 1919 was considered to be Poland's geopolitical error since Poland weakened Ukrainian liberal movement by suppression of the ZUNR, made implementation of J. Pilsudski's federalist plan impossible and upset the balance in the East Central Europe (ECE).

Keywords: the Polish-Ukrainian War of 1918 and 1919, the Polish-Ukrainian reconciliation, historical myths, negative stereotypes.

УДК 930.2 (430) + 94 (477)

Ольга МОРОЗОВА

МОВНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ЗУНР І ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті автор показує роль і значення української мови для формування й розвитку держави, висвітлює досягнення польських учених щодо дослідження проблеми української мови в Україні. Автор стверджує, що мова відіграє провідну роль у формуванні й розвитку державності.

Ключові слова: українська мова, Західно-Українська Народна Республіка, історіографія.

У листопаді 2013 р. українці відмічали визначну подію – 95 років від дня проголошення Західно-Української Народної Республіки, початку боротьби за відновлення й збереження української державності на західноукраїнських землях у 1918 році. Однією з головних передумов формування ЗУНР було відродження української мови як основного засобу збереження й розвитку етносу, нації, цивілізації, розбудови державності.

З моменту відновлення формування незалежності України питання розбудови й розвитку держави, мови набувають особливої актуальності. Потребують нових підходів і детальнішого висвітлення й аналізу різноманітні аспекти українського національного відродження початку ХХ ст., є необхідним переосмислення й узагальнення історичного досвіду державотворення на українських землях.

За час, що минув з моменту вказаної події, в українській і закордонній історіографії з'явилася чимала кількість праць, присвячених становленню ЗУНР, розвитку української мови в Україні. Особливу увагу українському питанню приділяють польські вчені. У Польщі сьогодні діють спеціальні наукові інституції, що займаються дослідженням проблем Центрально-Східної Європи.

Отже, мета статті – показати роль і значення української мови для формування й розвитку держави та висвітлити досягнення польських учених у дослідженні проблеми української мови в Україні. Адже одним із найголовніших принципів цивілізаційного розвитку в модерній історії виступає мовно-культурний фактор. Ключову роль мови в утворенні локальних цивілізацій (національних держав) підтверджує абсолютне переважання в Європі країн, об'єднаних однією загальнонаціональною мовою. Із 47 європейських країн (якщо врахувати Росію, держави Закавказзя і Туреччину) своя національна мова є державною (або офіційною) у 41 країні, тобто у 85% від загальної кількості¹.

Ґрунтовно вивчає мовні проблеми сучасна українська дослідниця Лариса Масенко², яка зазначає: “Мовна ситуація впливає на стан розвитку самої країни. Народи, які вперто захищали

свої мовні права, одразу стали на шлях демократичного розвитку. Мовна інтерференція багатьох українців спричиняє невизначеність держави в цілому. Рівень економічного та соціально-політичного розвитку країни напряму залежить від мовної цілісності її громадян, адже мова становить собою картину світу кожної нації. Роздроблена, уражена суржигом, вона неспроможна збудувати гармонійного, високорозвиненого суспільства”³.

Отже, мова – суть нації, існує мова – існує й нація, з розвитком мови розвивається й цивілізація. Саме з боротьби за мову здебільшого починається боротьба народів за свої права. Ця теза підтверджується українською історією.

У кінці XIX – на початку XX ст. мовне питання було одним із найважливіших і для жителів Галичини, Буковини та Закарпаття, які перебували в межах єдиної Австро-Угорської імперії, хоча й у різних політичних умовах. Поляки послідовно вели політику колонізації українського населення Галичини. Цей фактор змусив галицьких українців розпочати вперту боротьбу за впровадження української мови в усі сфери суспільного життя задля збереження й розвитку своєї нації. Основну увагу українці приділяли боротьбі за впровадження української мови в навчальних закладах. У цьому процесі можна виділити три етапи:

1. 80–90-ті рр. XIX ст. – зародження та розгортання руху (вимоги української школи стали висуватися на офіційному рівні);

2. 1900–1910 рр. – масовий національний рух (застосовувались усі методи боротьби, у русі брали участь усі верстви населення; особливо яскраво боротьба проявилася у Львівському університеті);

3. 1910–1917 рр. – спад і згорання руху.

Перший період був важливим для процесу боротьби за україномовну освіту. Саме тоді населення Галичини заявило, що воно буде рішуче відстоювати права рідної мови. Це знаменувало відродження українського народу.

У результаті на галицьких землях поширилася україномовна преса, створено перші українські підручники. Розвиток національної освіти розпочався з обговорення питання в пресі, на конференціях, підготовки української наочності, додаткової та довідкової літератури. Багато уваги питанню україномовної освіти приділяла преса, на сторінках якої провідні діячі українського руху досить гостро висловлювали свої думки щодо впровадження української мови в освітній процес⁴. На захист рідної мови в школі виступили “Просвіти”, громади, політичні діячі, студентські та вчительські організації, що мали на меті “боронити права української мови”⁵. Активним захисником вищої школи з рідною мовою навчання була молодь.

У той час українці вдавалися переважно до легальних методів боротьби. Так, було подано велику кількість меморандумів і петицій до Галицького сейму та шкільної ради, віденського уряду й парламенту з проханням змінити дискримінаційний стан у шкільництві⁶.

Другий період характеризується тим, що на початку XX ст. активізувався національний рух українців, посилилась активність політичних сил, з’явилася тенденція до згуртування. Майже всі верстви населення стали на захист прав рідної мови. Учасники руху почали віддавати перевагу нелегальним методам діяльності.

Яскравою сторінкою боротьби галицького населення за право рідної мови в навчальних закладах стала боротьба за існування українського університету. Так, 1900 р. у Львівському університеті професор К.Студинський почав викладати історію української літератури з кінця XV ст., професор О.Колесса – історію української літератури XIX ст., професор І.Кокорудзь – українську мову⁷.

У той час виник новий вид протесту – сецесія (відокремлення), коли українські студенти водночас перейшли з колонізованого Львівського університету до університетів Відня й Праги⁸.

Вагомий вплив на розгортання руху за українізацію на українських землях мала революція 1905–1907 рр. у Російській імперії. Виступи населення стали більш тривалими, широкомасштабними, масовими. Сприяли боротьбі й репресії проти української інтелігенції в Росії, яка продовжувала свою діяльність уже в Галичині. Незважаючи на те, що напередодні та в часи Першої світової війни відбувся спад в українізаційному русі, опір українців асиміляції не пройшов безслідно. Уже наприкінці 1918 р. гасла за права рідної мови перетворилися на гасла

власної держави, що згодом спричинило формування Західно-Української Народної Республіки.

Отже, у вересні 1918 р. у Львові було сформовано Український генеральний військовий комісаріат (УГВК), який розпочав роботу з підготовки збройного повстання. 16 жовтня 1918 р. було видано маніфест австро-угорського імператора Карла про перебудову імперії на федерацію. 18 жовтня 1918 р. у Львові була створена Українська Національна Рада (очолив Є.Петрушевич), яка поставила питання про об'єднання західноукраїнських земель. Українська Національна Рада постановила про утворення на українських землях Австро-Угорщини єдиної Української держави. 1 листопада 1918 р. українські військові формування на чолі з Д.Вітовським захопили найважливіші об'єкти Львова та Східної Галичини. 9 листопада 1918 р. створено перший український уряд – Державний секретаріат (очолив К.Левицький). І, нарешті, 13 листопада 1918 р. проголошена самостійна незалежна ЗУНР (президентом згодом став Є.Петрушевич). Була утворена Українська галицька армія (УГА) на чолі з М.Омеляновичем-Павленком.

Одним із перших завдань, що постало перед урядом, було проголошення української мови державною. Однак формування нової держави проходило в умовах збройного протистояння з поляками, що претендували на панування в Галичині. Уже 21 листопада 1918 р. польські війська захопили Львів. У свою чергу, 11 листопада 1918 р. румунські війська оволоділи м. Чернівці, а 15 січня 1919 р. чехословацькі війська захопили м. Ужгород. Окупаційна влада активно проводила асиміляційну політику щодо українців, насаджуючи їм, перш за все, власну мову: польську, румунську, німецьку.

4 січня 1919 р. було сформовано новий уряд ЗУНР на чолі з С.Голубовичем. Уже 22 січня в Києві відбулося урочисте проголошення Акта злуки ЗУНР та УНР в єдину соборну Українську Народну Республіку. ЗУНР офіційно припинила існувати й отримала назву “Західна Область Української Народної Республіки” (ЗОУНР). Але наприкінці лютого 1919 р. за результатами Паризької мирної конференції майже половина Східної Галичини (Львів і Дрогобиччина) відійшла до Польщі. Воєнні дії між українцями й поляками відновилися. Однак, урешті-решт, ситуація щодо Східної Галичини склалася на користь поляків. 14 березня 1923 р. за рішенням Антанти ця частина українських земель остаточно відійшла до Польщі. У свою чергу Північна Буковина опинилася в складі Румунії, а Закарпаття – Чехословаччини. Так, утрачаючи власну мову, українці прийшли й до втрати державності.

Сьогодні Українська держава також переживає складні часи стосовно мовної ситуації, що, зі свого боку, веде до розпорошення нації, занепаду держави. Не лише українські, а й закордонні вчені стурбовані цією проблемою⁹. Значний внесок у напрямі підтримки рідної мови українців роблять польські науковці.

В умовах розгортання демократичних процесів за Третьої Речі Посполитої, починаючи з 1989 року й становлення незалежної України, головним завданням польських й українських учених стало дослідити питання спільної історії на засадах об'єктивності й розуміння. Учасниками українсько-польського наукового діалогу, а згодом і співпраці, зокрема в культурній сфері, виступають Ягеллонський університет (Краків), Університет Марії Кюрі-Склодовської (Люблін), Варшавський університет, а також навчальні заклади й науковці Слупська, Ольштина, Зеленої Гори, Ченстохова, Вроцлава, Торуня, Гданська тощо, а також Львівський національний університет ім. І.Франка, Волинський національний університет імені Лесі Українки в Луцьку, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника в Івано-Франківську, Чорноморський державний університет імені Петра Могили в Миколаєві та багато інших¹⁰.

Активізували свою дослідницьку діяльність і представники української меншини Польщі, почали діяти спеціалізовані дослідницькі інституції (Фундація святого Володимира в Кракові, голова – Володимир Мокрий; Південно-Східний інститут у Перемишлі, що очолює Станіслав Стемпень; Інститут Центрально-Східної Європи в Любліні, голова – Єжи Ключовські тощо). За сприяння цих і багатьох інших установ вийшла друком низка робіт з проблематики української мови.

Серед польських учених, що займаються проблемою української мови, хотілося б назвати перш за все Володимира Мокрого, професора кафедри українознавства Ягеллонського університету, автора роботи “Rola rodzimego języka ukraińskiego w zachowaniu tożsamości i w

rozwoju kultury narodowej Ukraińców drugiej połowy XVI i pierwszych dziesięcioleci XVII wieku” i багатьох інших. За його ж редакцією вийшла праця “Język, kultura, mentalność a tożsamość narodowa Ukraińców”¹¹.

Відомим польським істориком, який опікується мовним питанням в Україні, є також Ярослав Мокляк з Інституту історії Ягеллонського університету, відділу історії Східної Європи (праці “W walce o tożsamość Ukraińców”, “The legal basis of the educational system in Galicia: the issue of the Ukrainian language in the debates and laws of the Galician Diet”¹² та інші).

Станіслава Стемпеня з Перемишля теж цікавить проблема української мови в Україні. Свої думки щодо цього він висловив у статтях, що містяться на сторінках збірників, виданих у Південно-Східному науковому інституті в Перемишлі. Як українські, так і польські вчені переконані, що українська мова з давніх часів мала фундаментальне значення для розвитку самосвідомості й культури українців, без мови не було б народності, нації.

Мова відіграє головну роль не лише для формування й розвитку нації, а й для становлення й процвітання держави. Завдяки плеканню українців, стало можливим формування державності на початку ХХ ст. Лідери ЗУНР пріоритетним при розбудові новоствореної держави ставили питання про українську мову як державну.

Нині існує загроза рідній мові в Україні, зумовлена нестабільністю політичного курсу країни, збільшенням кризових явищ у державі, та, як наслідок, розвитком духовної бідності людей, утратою цінності національних особливостей тощо. Як свідчить історія, з утратою рідної мови люди втрачають згодом і свою державу. Уряди країн, що хотіли бачити українські землі у своєму складі, перш за все проводили на наших територіях політику, спрямовану на позбавлення українського населення рідної мови. Мовні проблеми сьогодення в Українській державі потрібно негайно вирішувати на користь української мови. Закордонна громадськість, зокрема польська, активно підтримує українців в їх домаганнях стосовно мовного питання. Лише завдяки спільним діям можна змінити ситуацію на краще.

1. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – К. : Вид. дім “КМ Академія”, Всеукр. т-во “Просвіта” ім. Т. Шевченка, 2004. – С. 3–4.
2. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька. – К. : Вид. дім “КМ Академія”, 2005. – 399 с.; Масенко Л. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній / Л. Масенко. – К. : Вид. дім “КМ Академія”, 2001. – 92 с.; Мовно-культурна ситуація в Україні // Дивослово. – 2001. – № 10. – С. 7–11; Мова і нація // Київський журналіст. – 2004. – № 1. – С. 17–24.
3. Масенко Л. Т. Білінгвізм і суржик: між мовою та “язиком” [Електронний ресурс] / Л. Масенко. – Режим доступу : http://www2.kspu.kr.ua/filology/index.php?option=com_content&task=view&id=72&Itemid=110.
4. Борьба за украинский университет // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С. 115; За рідною висшою школою // Діло. – 1912. – Ч. 118. – С. 1–3; Меморіал львівських українських товариств до центрального керівництва з 15.04.1910 р. в справі заснування українського університету у Львові // Наша школа. – 1910. – Кн. II. – С. 78–79.
5. Утраквізм в школах середніх // Школьна часопись. – 1886. – Ч. 7. – С. 55.
6. Відозва // Школьна часопись. – 1886. – Ч. 7. – С. 1–2; Внесене посла Ю. Романчука // Школьна часопись. – 1884. – Ч. 19. – С. 148–149; Меморіал буковинського православного духовенства русской народности. – Черновцы : [б. в.], 1899. – С. 13; Меморіал товариства “Учительська громада” до ц. к. Краєвої Шкільної Ради в справі науки української мови й літератури в середніх школах з польською викладовою мовою // Наша школа. – 1910. – Кн. 1. – С. 76–80; Меморіал Товариства “Учительська Громада” до міністра-президента бар. Бека й міністра Просвіти Мархета в справі заснування українського університету у Львові // Наша школа. – 1909. – Кн. 1–2. – С. 142–153.
7. Украинские курсы во Львовском университете // Киевская старина. – 1903. – № 2. – С. 91.
8. К гонениям на русинский язык в Галичине // Киевская старина. – 1903. – № 6. – С. 193–194.
9. Морозова О. С. Мовний фактор як головний принцип цивілізаційного розвитку України в кінці ХІХ – на початку ХХ століття / О. С. Морозова // Наукові праці. Науково-методичний журнал. – Т. 88. – Вип. 75. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 46–50; Ломінська Н. Мовна політика в галузі освіти в Україні та національна свідомість: історичний аналіз : навч. посібник / Н. Ломінська. – Острого-ДЕКАЛЬ (США), 2001. – 167 с.; Мовна політика та мовна ситуація в Україні:

- аналіз і рекомендації / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – 2-ге вид. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 363 с.; Moklak J. W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Seimu Krajowego 1866–1892 / J. Moklak. – Kraków : Historia Jagellonica, 2004. – 318 s.; Kościólek J. Język ukraiński wobec wyzwań współczesnej sytuacji społeczno-politycznej na Ukrainie / J. Kościólek // Przegląd Wschodnioeuropejski : Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. – 2012. – № 3. – С. 449–456; Sawicz A. Problematyka ukraińska w prasie polskiej w latach 1991–1996 / A. Sawicz. – Poznań, 2010. – 378 s.
10. Морозова О. С. Українсько-польські наукові стосунки: хронологія подій / О. С. Морозова // Чорноморський літопис. Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип. 4. – С. 87–91.
 11. Język, kultura, mentalność a tożsamość narodowa Ukraińców / pod red. W. Mokrego. – Kraków : Wyd-wo “Szwajpolt Fiol”, 2010. – 316 s.; Mokry W. Rola rodzimego języka ukraińskiego w zachowaniu tożsamości i w rozwoju kultury narodowej Ukraińców drugiej połowy XVI i pierwszych dziesięcioleci XVII wieku.
 12. Moklak J. W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Seimu Krajowego 1866–1892 / J. Moklak. – Kraków : Historia Jagellonica, 2004. – 318 s.; Moklak J. The legal basis of the educational system in Galicia: the issue of the Ukrainian language in the debates and laws of the Galician Diet (1866–1867) / J. Moklak // New Ukraine. – Kraków ; Przemyśl ; Rzeszów, 2001. – С. 9–28.

В статтє автор показує роль и значенє українського языка для формирования и развития государства, освещает достижения польских ученых в исследовании проблемы украинского языка в Украине. Автор утверждает, что язык играет ведущую роль в формировании и развитии государственности.

Ключевые слова: украинский язык, Западно-Украинская Народная Республика, историография.

In the article the author shows a role and value of the Ukrainian language for forming and development of the government, lights up achievement of the Polish scientists in researching of the Ukrainian language problem in Ukraine. The author asserts, that the language plays the main role in forming and development of the state system.

Keywords: Ukrainian language, ZUNR, historiography.

УДК 930.1 + 930.22

Юрій ДОВГАН

ВЗАЄМИНИ ПРЕДСТАВНИКІВ УНР І ЗУНР З ДЕРЖАВАМИ-ПЕРЕМОЖНИЦЯМИ НА ОСТАННЬОМУ ЕТАПІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті простежено еволюцію поглядів на вивчення питання про ставлення держав-переможниць до України у зв'язку з новою лінією українського керівництва, що почала проводитися із серпня 1919 р. Указується, що наприкінці 1919 р. після розгрому армії Денікіна великі держави, передусім Британія, відмовилися від підтримки антибільшовицьких сил і прагнули до нормалізації економічних відносин з більшовицькою Росією, уряд якої продемонстрував мистецтво компромісів: визнав п'ять прибалтійських держав, відмовився від революційного походу на Європу, прийняв лінію Керзона за кордон між Росією та Польщею, тимчасово примирився з Румунією щодо Бессарабії, припинив втручання в справу Середньої Азії тощо, що позитивно сприйняла вся Європа. Доведено, що недостатньо висвітленим в історіографії залишається питання про обставини блокади, організованої Антантою восени 1919 р., що спричинила катастрофічне становище української армії й призвела до угоди УГА з Денікіним (7 листопада 1919 р.) і переговорів уряду УНР з Польщею.

Ключові слова: національна державність, Українська революція, політика держав Антанти, історіографія політики, вітчизняна історіографія, історіографічні джерела, українська діаспора.

У сучасних умовах суттєво змінюється статус української історіографії, яка виконує не лише допоміжну функцію щодо вивчення конкретних історичних проблем, але й важливі конструктивну, методологічну, світоглядну, інтеграційну, дидактичну функції, виступає засобом управління, планування та контролю за пізнавальною діяльністю історика, а також витвору національної самосвідомості, інструментом створення новітньої концепції історії України.

Актуальність статті визначається й об'єктивною необхідністю узагальнити роботу істориків стосовно осмислення досвіду національного державного будівництва взагалі, міжнародних відносин України в період Української революції 1917–1920 рр. Зокрема, значну цікавість викликає висвітлення в історіографії питання про ставлення держав-переможниць до України у зв'язку з новою лінією українського керівництва, що почала проводитися із серпня 1919 р. Як показав у своєму дослідженні В.Лозовий, після Карлсбадської конференції (серпень 1919 р.), що підсумувала невдачу української дипломатії здобути визнання незалежності України на Паризькій конференції, уряд УНР остаточно зосередив увагу на налагодженні стосунків з найближчими сусідами – Румунією, Польщею, Радянською та “білою” Росією¹.

Окремий напрям дослідження становить питання про переговори щодо спільних дій проти більшовиків між керівництвом УНР і Добровольчої армії, що під тиском держав Антанти мали місце в серпні 1919 р. Це питання до цього часу ще спеціально не вивчалось, а розглядалось лише побіжно. При цьому залишається не з'ясованим питання, чи було досягнуто відповідну угоду, чому її було зірвано та хто несе за це відповідальність. Зокрема, В.Винниченко писав про “усі заходи” уряду Директорії в Кам'янецьку добу, щоб досягти угоди з Денікіним, які сам він однозначно засудив. Не повідомляється про досягнення угоди, а лише про направлення військової делегації до командування Добровольчої армії, щоб “встановити взаємовідносини між військами”, а також про видання С.Петлюрою наказу не відкривати вогонь по денікінських військах².

Генерал М.Капустянський, розглядаючи стратегічне становище армії УНР перед походом на Київ (серпень 1919 р.), дійшов висновку, що Антанта в тих умовах не мала сталого політичного плану. Франція вела власну політику, Англія намагалася найбільше скористатися ситуацією на сході для стабілізації своєї економіки. На його думку, ні антантівські, ні російські кола не вжили всіх заходів, щоб залучити до боротьби новоутворені держави й таким чином замкнути коло навкруги більшовицької Росії. Найбільша небезпека існувала для лівого крила Добрармії, а тому активна участь у наступі української армії набирала особливого значення³. Б.Гнатевич висловив думку, що Антанта, хоч і намагалася на початку осені повалити більшовиків, підтримувала в цій боротьбі тільки росіян і поляків, надіючись, що їхньої сили вистачить⁴. Ані М.Капустянський, ні Б.Гнатевич нічого не писали про спроби порозуміння між армією УНР і Добровольчою армією, про результати цих переговорів, причини зриву домовленостей.

Як показує П.Феденко⁵, інформації українських дипломатів у серпні-вересні 1919 р. указували на потребу знайти шлях до визнання України урядами Антанти через порозуміння з проводом російської білої армії Денікіна. До цього найбільше схилилися представники ЗО УНР у Парижі (В.Панейко, С.Томашівський). У разі неможливості захистити незалежність України вони надавали перевагу концепції державного зв'язку з Росією, щоб не допустити до поділу між Польщею й Росією. Незважаючи на таку позицію, керівництво ЗУНР було змушене погодитися на розв'язання війни з Добровольчою армією, на що їх спонукала реакційна політика Денікіна в Україні, яка викликала масові народні повстання та наполягання С.Петлюри, що українські регулярні армії повинні виступити на допомогу повстанському руху проти Денікіна. Уряд ЗО УНР відкладав рішення, сподіваючись, що держави Антанти примусять білу армію до порозуміння з українським урядом. Коли цього не відбулося, тільки 24 вересня Петрушевич погодився підписати відозву до українського народу в справі війни з російською білою армією.

Зокрема, О.Субтельний також покладає відповідальність за зрив угоди на Денікіна й розглядає це як одну з його найгрубших помилок, бо він не лише втратив підтримку великої української армії, але й, віддавши своїм військам наказ напасти на українців, створив ситуацію, що була на руку більшовикам. Ця самогубна негручкість спричинила поразку Денікіна восени 1919 р. і призвела до дискредитації української справи на Паризькій мирній конференції⁶. У той

час, коли О.Субтельний відкидає існування угоди між армією УНР і Добровольчою армією, М.Держалюк стверджує, що наприкінці серпня 1919 р. міністр закордонних справ УНР А.Лівицький й А.Денікін підписали угоду про спільну боротьбу проти більшовиків⁷, тому що цього вимагала Антанта. Оскільки влітку 1919 р. мирна конференція продемонструвала, що Франція й Англія підтримують Добровольчу армію Денікіна, за її допомогою планують повалити більшовизм і запровадити демократичний устрій у Росії, С.Петлюра кілька разів направляє на мирну конференцію меморандуми про необхідність визнання самостійності України, яка активно сприятиме походу Добровольчої армії на Москву. У серпні 1919 р. Петлюра подав план спільних дій УНР, ЗУНР з Добровольчою армією, на що Антанта відповіла лише одного разу – на початку вересня – порадою вступити в тісний союз з Денікіним проти Радянської Росії. Водночас міністр закордонних справ Франції С.Пішон заявив, що Франція не може визнати самостійності України, бо тоді доведеться визнати й усі інші утворення, що виникли на території колишньої монархії, а це суперечить принципам Паризької мирної конференції. Крім того, визнання самостійності України буде розцінено О.Колчаком й А.Денікіним як зрада⁸.

Отже, очевидна несумісність між прагненням Директорії до визнання незалежності України та її союзом з Денікіним, що мав протилежну мету – відновлення єдності Росії. Можливим виходом міг бути компроміс – Україна в складі Російської федерації. Однак, якщо Денікіну було складно погодитися на федерацію, то керівництво УНР наполягало на незалежності. У такій ситуації було очевидно, що угода між двома силами з протилежними цілями могла мати лише тимчасовий характер. За словами М.Держалюка, “в середині 1919 р. С.Петлюра спробував використати Денікіна в українських інтересах”⁹. Автор пише про спільні дії армій УНР і Денікіна під час визволення Києва 30–31 серпня, але на цьому їхній союз завершився, оскільки Денікін порушив принципи співробітництва¹⁰.

Думка про спільне визволення Києва силами військ УНР і Добровольчої армії суперечить загальноновизнаній точці зору про т. зв. “Київську катастрофу” армії УНР. Т.Гунчак обстоює іншу думку – українські війська залишили Київ, сподіваючись, що в майбутньому все ж вдасться співпрацювати з армією Денікіна проти більшовиків; через те, що за білою армією стояли Англія й Франція, а в молодій державі й так було багато ворогів. Однак здача Києва проблеми не розв’язала. Протиукраїнські виступи денікінського уряду створили атмосферу конфронтації. Тож до кінця місяця на всьому українсько-російському фронті почалися військові дії¹¹.

Так, С.Кульчицький, один з авторів новаторського для свого часу (1992 р.) посібника “Історія України”¹² наголошує, що армія Петлюри, яка вперше зустрілася з білогвардійцями Денікіна ще під час висадки десанту союзників в Одесі, трималася щодо неї дуже обережно, щоб не нажити собі в Антанті нового ворога. Проте ставало все більш зрозумілим, що Денікін тимчасово відмовляється від походу на Москву й поспішає на окупацію України, щоб вона не дісталася Петлюрі. Перетворення білогвардійців на активно діючого противника можна було чекати найближчим часом¹³. Відповідальність за зрив єдиного антибільшовицького фронту вчеплений покладає на Денікіна, який був надто “самовпевненим” і вважав, що здатний знищити збройні сили більшовиків без допомоги Петлюри та інших сепаратистів. 22 вересня петлюрівці перехопили наказ денікінського командування про оволодіння контрольованою армією УНР територією й знищення цієї армії. Представників Антанти Денікін завчасно проінформував про таке рішення й вони не висловили заперечень¹⁴.

Натомість В.Лозовий показав, що серед чільних українських діячів побутовало дві точки зору: Петлюра й уряд УНР вважали, що з Денікіним можлива лише суто військова угода, а “праві” кола та галичани наполягали на підписанні політичного договору, який, на їхню думку, відкривав шлях до визнання та співпраці із західними державами. Уряд УНР намагався навести контакт з добровольцями, але ті відмовилися від переговорів за умови суверенності України. Урешті антиукраїнська політика А.Денікіна примусила провід УНР і диктатуру ЗУНР розпочати проти його армії військові дії¹⁵.

Дослідники погоджуються з тим, що виступ проти Денікіна армії УНР та українських повстанців, що нищили його тили й комунікації, зірвав його похід на Москву¹⁶. Однак ніхто з авторів не покладає відповідальності за зрив домовленостей на Директорію й не пов’язує став-

лення держав Антанти до України зі зривом планів Добровольчої армії в такий складний і відповідальний момент антибільшовицької боротьби. Вважаємо, очевидним є некритичне ставлення українських науковців до вивчення питання про взаємовідносини УНР і “білого” руху, яке потребує подальшого об’єктивного дослідження.

Так, М.Держалюк підкреслює, що Директорія діяла на міжнародній арені “гнучко і компромісно”, її “зовнішня політика набула багатовекторного характеру і ніколи не була зашореною ідеологічними догмами”¹⁷. І це після того, як автор повідомляє про переговори між Директорією й представниками Раднаркому Росії, що мали місце в жовтні-листопаді 1919 р. Отже, ведучи в серпні 1919 р. переговори про угоду з Денікіним проти більшовиків, через місяць Директорія вже вела переговори з більшовиками проти Денікіна. Навряд чи держави-переможниці вважали таку політику “багатовекторною”. Наявною є проблема, яку варто дослідити більш ретельно й, головне, неупереджено. Крім того, як показує аналіз літератури, коли мова йде про переговори між Директорією й Денікіним, дослідники лише побіжно згадують вплив на них держав Антанти, у той час як позиція Англії, Франції, США в цьому питанні комплексно не досліджена.

Сюжет про переговори між представниками уряду УНР і більшовиків знайшов відображення в роботах М.Держалюка, В.Кульчицького, С.Литвина, В.Лісового¹⁸, у промовах С.Петлюри¹⁹. Цікаво простежити висвітлення в історичній літературі еволюцію ставлення держав Антанти до УНР восени 1919 р. у зв’язку з постійними змінами в її орієнтації. Зокрема, С.Кульчицький зазначає, що в умовах серпня 1919 р., коли намітилося можливе співробітництво між армією УНР і Добровольчою армією Денікіна в антибільшовицькій боротьбі, у ставленні Антанти до українського питання відбувалися поступові зміни. Так, військовий міністр Великої Британії У.Черчилль телеграфував Денікіну: “За сучасної кон’юнктури було б розумно йти, наскільки це можливо, назустріч українським сепаратистським устремленням”, а французький прем’єр-міністр Ж.Клемансо наказав військовому аташе в Румунії генералові А.Петену налагодити співробітництво Денікіна й Петлюри. Петен одразу зв’язався з представниками обох сторін. Денікін ухилився від прямої відповіді, але дав зрозуміти, що переговори можливі. Сподіваючись на це, Петлюра дав директиву своїм військам не вступати в збройні сутички з білогвардійцями, результатом чого стала “Київська катастрофа”²⁰.

Еволюцію позиції Британії в “українському питанні” між серпнем і жовтнем 1919 р. проаналізував В.Федорович²¹. За його розвідками, у вересні 1919 р., коли становище в Україні змінилося, почала змінюватися й політика англійського уряду. Прем’єр Ллойд-Джордж заявив на мирній конференції, що “єдина неділима” Росія буде загрозою для Європи, тому, на його думку, Грузія, Азербайджан, балтійські країни, Фінляндія й Україна мають бути незалежними.

Отже, у той час, коли армія УНР і Добровольча армія спільно протидіяли більшовикам, англійські діячі почали виявляти більше симпатії до української справи. На нашу думку, навряд чи англійський прем’єр говорив про реальну незалежність перелічених країн, оскільки Велика Британія сама була імперією й мала у своєму складі різні залежні території, у тому числі домініони – самоуправні території. Можливо, саме така форма залежності України від Росії малася на увазі. Англія намагалася також заручитися підтримкою Денікіну з боку Польщі й Румунії, однак вони боялися відновлення великої Росії, убачаючи в ній загрозу для своєї самостійності. Коли ж у жовтні лорд Керзон отримав повідомлення, що Петлюра не стримує більшовицького походу на Київ і навіть віддав наказ атакувати Денікіна, він дійшов висновку, що Петлюра співпрацює з більшовиками проти Денікіна. Щоб паралізувати його дії, англійці дали Денікіну свободу рук в Україні, а одночасно готували перехід УГА на бік Добровольчої армії²².

Після провалу наступу Денікіна британський уряд першим відмовився від подальшої підтримки антибільшовицьких сил і з кінця листопада 1919 р. почав проводити політику щодо примирення між Радянською Росією та її сусідами. Про це пише А.Марголін²³, а також М.Держалюк, який відзначає, що в 1920 р. радянська влада втретє переможно вийшла на кордони колишньої імперії, війська російської опозиції, на які робили ставку держави Антанти, були розбиті, тож доводилося рахуватися з урядом Леніна, який на початку 1920 р. сам запропонував Англії, Франції й США нормалізувати відносини. На зламі 1919–1920 рр. Росія й Антанта офі-

ційно дійшли згоди з усіх важливих питань міжнародної політики, у тому числі й територіального питання в Європі. Серед союзниць Антанти лише Польща й Румунія продовжували не погоджуватися на кордони по лінії Керзона з Росією й намагалися встановити їх на свою користь²⁴. Саме це, наголошує С.Литвин²⁵, зробило можливим спільні антибільшовицькі дії УНР і Польщі (Пілсудський), хоч Антанта їх уже не підтримувала.

Таким чином, як свідчать історіографічні джерела, наприкінці 1919 р. після розгрому армії Денікіна великі держави, передусім Британія, відмовилися від підтримки антибільшовицьких сил і прагнули до нормалізації економічних відносин з більшовицькою Росією, уряд якої продемонстрував мистецтво компромісів: визнав п'ять прибалтійських держав, відмовився від революційного походу на Європу, прийняв лінію Керзона за кордон між Росією та Польщею, тимчасово примирився з Румунією щодо Бессарабії, припинив втручання в справи Середньої Азії та ін., що позитивно сприйняла вся Європа²⁶.

Недостатньо висвітленим в історіографії є питання про обставини блокади, організованої Антантою восени 1919 р., що спричинила катастрофічне становище української армії й призвела до угоди УГА з Денікіним (7 листопада 1919 р.) і переговорів уряду УНР з Польщею. Хоч негативний вплив блокади згадується в численних роботах, її причини не розкриваються. Головним чином у літературі знайшло відображення негативне ставлення держав Антанти до прохань керівництва УНР дозволити перевезення в Україну ліків і матеріалів²⁷. М.Держалюк навіть звинувачує держави Антанти в тому, що епідемію було викликано штучно: "Ниточка тягнеться до Парижу, до Бактеріологічного інституту Л.Пастера", хоча ці висновки не пояснюються²⁸.

Найбільшу увагу дослідників привернула справа про закупівлю УНР військового майна американських експедиційних сил в Європі та неможливість його вивезення з Франції. Цей сюжет знайшов висвітлення в роботах Є.Камінського, Н.Городньої, О.Павлюка, В.Федоровича та ін. Як зазначає Н.Городня, досягнення в червні 1919 р. угоди з Ліквідаційною комісією США похвалило надії деяких українських представників у Парижі на визнання УНР з боку США. У зв'язку з переговорами в українських дипломатичних колах, зросла проамериканська орієнтація на противагу профранцузькій, що переважала раніше. Проте оптимізм українських дипломатів щодо прихильності з боку США не мав під собою реальної основи. Як показали їхні зустрічі з Держсекретарем США Р.Лансінгом, Україна могла розраховувати на підтримку держав-переможниць лише в разі, якби стала на шлях відбудови Росії. Коли ж Директорія оголосила війну Денікіну, виявилось, що Ліквідаційна комісія досягла угоди з українським товариством без відома Держдепартаменту. Після двох місяців розслідування, 5 грудня 1919 р. Держдепартаменту було надано звіт, у якому підкреслювалося, що продаж було здійснено в той час, коли сили Петлюри боролися з більшовиками. Коли ж виявилася антипольська й антиденікінська спрямованість політики Директорії, комісія пожалкувала про досягнуту угоду, але було вже надто пізно її розривати. Особлива загроза, на думку авторів звіту, полягала в можливості переправлення закупленого майна на південь для боротьби з Денікіним. Вихід із цієї ситуації передбачав направити прем'єр-міністрові Франції конфіденційну ноту з проханням не дозволити українцям вивезти закуплені припаси в Україну²⁹, що й було зроблено. У січні 1920 р. угоду було анульовано.

Отже, будь-яка підтримка українських сил з боку західних держав улітку-восени 1919 р. могла відбуватися лише в разі спільних дій з російськими добровольчими загонами, а не проти них. Перехід армії УНР до військових дій проти Добровольчої армії визначив подальше ставлення до неї держав Антанти. Проте дослідники часто нехтують цими аргументами, висуваючи на перший план антиукраїнські настрої великих держав (наприклад, В.Федорович³⁰). С.Литвин у своєму дослідженні торкається питання про спроби Петлюри в цих умовах порозумітися з Румунією і Польщею, щоб якомога скоріше задовольнити потреби української армії в зброї й амуніції. Повідомляється про консультації, що велися в Бухаресті (міністром закордонних справ К.Мацієвичем, генералом С.Дельвігом, адміралом М.Остроградським), однак налагодити дружні відносини між Румунією й Україною не вдалося. Румунія погоджувалася лише частково продавати УНР амуніцію. Жодного договору між двома державами підписано не було³¹. Пи-

тання про спроби налагодження відносин з Румунією до цього часу залишається малодослідженим.

Як відзначає С.Литвин, за обставин, що склалися для армії УНР на листопад 1919 р., Польща вбачалася Петлюрі єдиною країною, зацікавленою в продовженні визвольної боротьби України. Тож він поставив за мету прискорити порозуміння з Польщею, намагаючись шляхом такої політики отримати визнання України Антантою, а потім, отримавши перемогу в боротьбі з більшовиками, повернутися на рідні терени³². Тогочасні листи Петлюри також свідчать про його розрахунки, що угода з Польщею кардинально змінить ставлення до української справи з боку країн Антанти³³. Цей новий фактор зовнішньополітичної стратегії був проаналізований у працях С.Литвина, С.Варгатюка, І.Срібняка, Я.Йосипшина та інших дослідників.

Як підкреслює І.Срібняк, у той час С.Петлюра сподівався за допомогою Антанти організувати українську національну армію. Крім того, Франція мала вплинути на уряди інших країн Антанти, щоб вони не перешкоджали доставляти в Україну закуплене УНР військове й санітарне майно³⁴.

Питання про Варшавський договір між Петлюрою та Й.Пілсудським посідає значне місце в історіографії. Слід визнати, що Варшавський договір був і залишається предметом найсуперечливіших оцінок в історіографії, а також найбільш вразливим аргументом в оцінках діяльності С.Петлюри. У працях його сучасників Ю.Тютюнника, М.Шаповала, С.Шелухіна³⁵ зроблено серйозні закиди про помилковість союзу з Польщею, одноосібність і поспішність у схваленні договору, “продаж” Галичини полякам тощо. На таких самих позиціях перебувають і деякі сучасні дослідники як, наприклад, А.Копилов³⁶, стверджуючи, що укладання Варшавської угоди було прорахунком у зовнішній політиці УНР.

Галичани вважали, що Варшавський договір дав полякам найпереконливіший і найсильніший аргумент для володіння Східною Галичиною. Натомість А.Лівицький доводив, що “нині зашкодити перед Антантою, чого так боялися галичани, слова Декларації (2 грудня 1919 р.) про кордон між Україною та Польщею з формально-правового боку вже не можуть, – вони тільки відсвітлюють фактично положення справи”³⁷. Велика частина тодішніх діячів і сучасних дослідників оцінили й позитивні моменти цього договору. Проблеми, пов’язані з Варшавським договором та українсько-польськими відносинами, більш прихильно до Петлюри розглядалися в працях В.Андрієвського, О.Доценка, Ф.Крушинського, І.Мазепи, О.Шульгіна, Ю.Артюшенка, М.Стахіва³⁸. За оцінкою О.Шульгіна, “це було цілою революцією в тодішній нашій закордонній політиці, і треба було мати велику громадську мужність, щоб на неї зважитися. Симон Петлюра цю мужність мав...”³⁹ Обґрунтовуючи свою позицію щодо підписання угоди з Польщею та відмови від Галичини, сам С.Петлюра писав, що це був “тактичний хід для встановлення зв’язку з Європою”, а також “акт спасіння для подальшого впровадження нашої боротьби”⁴⁰.

В останні роки з проблем Варшавського договору в контексті українсько-польських відносин опубліковано низку праць, серед яких найпомітнішими є дослідження Б.Гудя, Б.Голубка, Т.Єременко, М.Литвина, І.Срібняка⁴¹ та ін. Автори стверджують, що на угоду з Польщею Петлюру штовхнули обставини, більшовицька загроза, байдужість і нерозуміння з боку Антанти (Т.Яремко, С.Литвин)⁴². Цим пояснюється і безмірно висока ціна, яку заплатив Петлюра за допомогу Польщі в боротьбі проти більшовиків.

Аналізу Варшавського договору присвятив розділ своєї монографії С.Литвин⁴³, у якому на основі дослідження історіографічних та архівних джерел зробив спробу відповісти на запитання, чи був Варшавський договір помилкою Петлюри, чи справді єдиноможливим варіантом продовження боротьби за державність. За висновком автора, він став результатом тривалої і нелегкої праці українських дипломатичних представників з грудня 1918 р., вимушеним, але необхідним кроком. В історика немає сумніву, що попри всю контроверсійність оцінок Варшавського договору в історіографії, він був єдино можливим кроком на шляху продовження збройної боротьби за встановлення української державності. Більше того, дослідник вважає, що коли б не спільний українсько-польський спротив, то запланований більшовицький похід на Польщу, Румунію і Чехословаччину був би успішним й обернувся б трагедією для всіх цих народів⁴⁴.

Дослідники (С.Литвин, І.Лісевич, Б.Гудь, В.Голубко та ін.) аналізують неоднозначне ставлення до угоди з УНР у самій Польщі, виділяючи два напрями в польській політиці щодо України, очолювані Р.Дмовським та Ю.Пілсудським. Прибічники Ю.Пілсудського вважали найбільшим ворогом Польщі Росію – однаково більшовицьку чи “білу”, відновлення якої ставило під сумнів незалежність Польщі, тож проросійська політика Антанти сприяла українсько-польському порозумінню.

Період збройної боротьби української армії, що стала можливою завдяки Варшавському договору, залишився “білою плямою” в історіографії. Радянські джерела подавали її як війну з білополяками, а Армію УНР як “запроданців і слуг польської буржуазії” і здебільшого намагалися її замовчувати. Через непопулярність договору в українському громадянстві події та бойові дії Армії УНР у 1920 р. замовчувалися також і в українській історіографії. Тому 1920 р. висвітлений порівняно найменше й найповерховіше. Позиція в цьому питанні держав Антанти фактично не досліджується. Так, М.Гетьманчук в окремому розділі своєї дисертації, присвяченій періоду польсько-радянської війни 1920 р.⁴⁵, відзначав лише факт беззастережної підтримки державами Антанти Польщі, що претендувала на західноукраїнські землі й водночас не виступали проти гасла відновлення єдиної і неподільної Росії.

Побіжно цієї теми торкається С.Литвин, який відмічає, що Антанта не підтримувала українсько-польський похід. Коли армія УНР знову виявилася витісненою більшовицькими військами на захід і Петлюра під час зустрічі з Пілсудським 16 липня висловив невдоволення щодо недостатньої допомоги з боку Польщі, той відповів, що Польща сама залежна від допомоги Антанти і Європа не схвалює його проукраїнської політики⁴⁶. Аналізуючи причини укладення Польщею перемир'я з Радянською Росією в жовтні 1918 р., С.Литвин підкреслював, що найголовнішим було те, що Рада Антанти не підтримувала антибільшовицьких мілітарних намірів Пілсудського, його української політики, наполягаючи на укладенні миру з Радянською Росією за будь-яку ціну. Тож перемир'я між Польщею і Радянською Росією було підписано під тиском Антанти. Ще 10 липня 1920 р. англійський прем'єр Ллойд Джордж від імені союзників пообіцяв Польщі допомогу за умови, що вона укладе перемир'я з більшовиками⁴⁷.

За мемуарами П.Врангеля, перемир'я було підписано, головним чином, через те, що західні держави, крім Франції, не тільки не надавали допомоги Польщі, але навіть наполягали на припиненні її війни з Радянською Росією. Серед причин – потреби промисловості, що відроджувалася, у сировині, а також обставини суто технічного характеру⁴⁸. Польський дослідник Тадеуш Голушко⁴⁹ пояснював згоду Польщі на підписання мирного договору із советами, передусім, її страхом перед П.Врангелем, перемога якого ставила б під сумнів східні кордони Польщі. Тим більше, що вже на початку осені 1920 р. намітилися тенденції до зближення між Врангелем і Петлюрою – союзником Пілсудського.

Зауважмо, аналізуючи події, пов'язані зі спільним польсько-українським наступом у травні-червні 1920 р., перемир'ям Польщі з більшовицькою Росією і підписанням Ризького миру, дослідники не пов'язують їх з політикою держав Антанти. Питання, яким чином вплинула позиція Англії, Франції, США на хід військово-дипломатичних операцій 1920 р., залишається недослідженим. Навіть в останніх дисертаціях, присвячених вивченню питання про українсько-польські відносини в той період чи обставин підписання Ризького миру⁵⁰, цим питанням увага не приділяється. В оцінках впливу Франції, Великої Британії та США на причини поразки української державності в історіографії домінує думка про антиукраїнську політику цих держав, переслідування ними своїх власних цілей за рахунок українських земель, уявлення про те, що основною причиною краху УНР було “брутальне втручання у поділ української карти інших держав”, у тому числі блоку Антанти⁵¹. Хоч останніми роками історики схиляються до думки про другорядність впливу зовнішніх факторів на формування української національної державності в 1917–1919 рр., на чому наголошували вже представники консервативного напрямку зарубіжної української історіографії⁵²: у пошуках причин краху української державності варто звернути увагу насамперед на внутрішні проблеми українського проводу й українського громадянства.

Однією з істотних причин фіаско української державності визнається відсутність послідовної, збалансованої зовнішньої політики України (Дж.Решетар, В.Головченко, О.Павлюк

та ін.). Варто згадати постійну зміну зовнішньої орієнтації й військово-політичного курсу керівників УНР, що в різний час вели переговори про співробітництво та взаємодію з усіма тодішніми силами – Антантою, Німеччиною, Радянською Росією, Польщею, російським анти-більшовицьким рухом тощо. Деякі сучасні дослідники вважають таку політику вимушеною і виправданою тогочасними обставинами (В.Яцюк, М.Держалюк). У той час як, на думку В.Яцюка, вона свідчила про активний пошук Україною свого місця в геополітичній системі інтересів⁵³, О.Павлюк обстоює думку, що така політика була вкрай шкідливою, фатальною⁵⁴. Значний вплив на ставлення держав Антанти до державності України мали також лівизна Директорії, про що пишуть В.Винниченко, А.Денікін, М.Стахів, Л.Радченко, В.Головченко та ін., відносини між Україною й німецько-австрійським блоком як під час війни, так і після її завершення (В.Соловйова, Р.Боровський).

Отже, на основі вивчення історіографічних джерел можна дійти таких висновків: незважаючи на значну історіографію, узагальнюючого дослідження політики держав Антанти щодо України після завершення світової війни (кінець 1918–1920 рр.) не існує; поза межами дослідження залишилася також низка питань, важливих для розуміння досліджуваної проблеми. Це – питання про вплив держав Антанти на переговори представників уряду УНР з Денікіним і пізніше Врангелем, на досягнення угоди між галицьким командуванням і Добровольчою армією; про відносини “білого” та українського національного рухів; позицію держав Антанти під час спільного українсько-польського походу тощо. Слід також відзначити, що вивчення питання про політику держав-переможниць щодо України вимагає від дослідників більшої об’єктивності, оскільки значна частина досліджень не змогли уникнути упередженості. Надалі існує потреба в комплексному дослідженні процесів, що відбувалися в той час не лише на українських землях, але й в Європі загалом (внутрішнє становище в країнах-переможницях після завершення світової війни, перспективи поширення більшовизму на країни Заходу, ситуація в “білому” русі, актуальні проблеми повоєнної Європи, становлення державності в новостворених країнах Центральної Європи тощо), що дало б можливість краще з’ясувати проблеми української революції, місце України в тогочасних світових процесах.

1. Лозовий В. М. Кам’янецька доба Директорії Української Народної Республіки (червень-листопад 1919 року) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія України” / В. М. Лозовий. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1998. – С. 14.
2. Винниченко В. Відродження нації : у 3 ч. / В. Винниченко. – К. ; Відень, 1920. – Кн. 3. – С. 447–448.
3. Історія українського війська / упоряд. І. Тиктор. – Львів, 1936. – Ч. III. – С. 547.
4. Там само. – С. 545.
5. Енциклопедія українознавства. – К. : НАН України, 1995. – Т. 2. – С. 531–532.
6. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1992. – С. 327.
7. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 рр. / М. Держалюк. – К. : Оріяни, 1998. – С. 203.
8. Там само.
9. Там само.
10. Там само. – С. 203–204.
11. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. Нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – С. 179.
12. Коваль М. Історія України. Матеріали до підручника для 10–11 класів середньої школи / М. Коваль, С. Кульчицький, Ю. Курносов. – К. : Райдуга, 1992. – 512 с.
13. Там само. – С. 157.
14. Там само. – С. 159–160.
15. Лозовий В. М. Кам’янецька доба Директорії Української Народної Республіки... – С. 15.
16. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба... – С. 204–205.
17. Там само. – С. 206.
18. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба... – 240 с.; Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2001. – 638 с.; Коваль М. Історія України. Матеріали до підручника для 10–11 класів середньої школи... – 512 с.
19. Петлюра С. Статті / С. Петлюра. – К. : Дніпро, 1993. – С. 189.
20. Коваль М. Історія України. Матеріали до підручника для 10–11 класів середньої школи... – С. 158–159.

21. Федорович В. Як Антанта “допомогала” Україні в 1919–1920 рр. / В. Федорович // Україна і світова політика. Етапи на шляху українського державотворення. Вибрані статті. – К., 2003. – С. 97–104.
22. Там само. – С. 101.
23. Марголин А. Украина и политика Антанты / А. Марголин. – Берлин, 1934. – С. 212–218.
24. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба... – С. 209.
25. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана... – 638 с.
26. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба... – С. 210.
27. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 1991. – Т. 2. – С. 535; Петлюра С. Статті / С. Петлюра. – К. : Дніпро, 1993. – С. 194; Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба... – С. 104–105.
28. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба... – С. 205.
29. Городня Н. Д. Політика країн Антанти та США щодо державності України в 1917–1919 роках : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 “Всесвітня історія” / Н. Д. Городня. – К. : Київ. ун-т ім. Т. Шевченка, 1996. – С. 130–134.
30. Федорович В. Указ. праця. – С. 104.
31. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана... – С. 342.
32. Там само. – С. 342–343.
33. Петлюра С. Статті... – С. 189, 205–207.
34. Срібняк І. Симон Петлюра на чолі держави та війська. До питання про польсько-українські взаємини 1919–1920 років / І. Срібняк // Симон Петлюра та українська національна революція. – К., 1995. – С. 139.
35. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. – Прага, 1927. – С. 176; Шелухін С. Варшавський договір між поляками та С. Петлюрою 21 квітня 1920 року / С. Шелухін. – Прага, 1926. – С. 4.
36. Копилов А. Зовнішня політика С. Петлюри: прорахунки та упущені можливості (актуальна точка зору) / А. Копилов // Наукові праці Кам'янець-Подільського державно-педагогічного університету: Історичні науки. – Т. 3 (5). – К., 1999. – С. 302–306.
37. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана... – С. 355.
38. Крушинський Ф. Петлюра і Пилсудський (В 16-ту річницю договору 22 квітня 1920 року) / Ф. Крушинський // Молода Україна. – 1936. – Ч. 4–5, 6–7; Стахів М. Україна в добу Директорії УНР : у 7 т. / М. Стахів. – Скрантон, 1962–1966; Шульгин О. Симон Петлюра та українська закордонна політика / О. Шульгин // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – Прага, 1930. – С. 172–176; Артюшенко Ю. Події і люди на моєму шляху боротьби за державність. 1917–1966 / Ю. Артюшенко. – Торонто : На чужині, 1966. – 221 с.
39. Шульгин О. Указ. праця. – С. 175.
40. Петлюра С. Лист до генерала-хорунжого Миколи Удовенка / С. Петлюра // Статті / С. Петлюра. – К. : Дніпро, 1993. – С. 223.
41. Гудь Б. Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр. / Б. Гудь, В. Голубко. – Львів : Укр. технології, 1997. – 67 с.; Єременко Т. Симон Петлюра і Юзеф Пилсудський / Т. Єременко // У 70-річчя паризької трагедії 1926–1996 : зб. пам'яті Симона Петлюри. – К., 1997. – С. 212–217; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів, 1998. – 487 с.; Срібняк І. Симон Петлюра на чолі держави та війська. До питання про польсько-українські взаємини 1919–1920 років / І. Срібняк // Симон Петлюра та українська національна революція : зб. праць II конкурсу петлюрознавців України. – К., 1995. – С. 137–164.
42. Єременко Т. Симон Петлюра і Юзеф Пилсудський... – С. 214.
43. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана... – С. 339–400.
44. Там само. – С. 399–400.
45. Гетьманчук М. П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : 07.00.02 “Всесвітня історія” / М. П. Гетьманчук. – Львів : НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознав., 2004. – 34 с.
46. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана... – С. 380.
47. Там само. – С. 387–388.
48. Врангель П. Воспоминания генерала барона П. Н. Врангеля : в 2 ч. / П. Врангель. – М. : Терра, 1992. – Т. 2. – С. 370–371.
49. Єременко Т. Симон Петлюра і Юзеф Пилсудський... – С. 217.
50. Кобринська С. Б. Ризький мир як завершальний етап боротьби (1917–1921 рр.) за утвердження української державності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 “Теорія

- та історія держави і права” / С. Б. Кобринська. – К. : Київ. ун-т ім. Т. Шевченка, 1996; Гетьманчук М. П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : 07.00.02 “Всесвітня історія” / М. П. Гетьманчук. – Львів : НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип’якевича, Ін-т народознав., 2004. – 34 с.
51. Дециньський Л. Є. Міжнародні відносини України: історія і сучасність / Л. Є. Дециньський, А. В. Панюк. – Львів : Вид-во нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2001. – С. 169; Історія України / кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів : Світ, 1996. – 488 с.; Держалюк М. Указ. праця. – С. 174–175; Новітня історія України (1900–2000) / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. М. Литвин [та ін.]. – К., 2002. – С. 239, 242.
 52. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1–2; Мірчук П. Українська державність 1917–1920 рр. / П. Мірчук. – Філадельфія, 1967.
 53. Яцюк М. В. Військово-політична діяльність Директорії УНР (1918–1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія України” / М. В. Яцюк. – Х. : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2000. – С. 13.
 54. Нариси історії дипломатії України / кол. авт. ; голов. ред. В. Смолій. – К. : Вид. дім “Альтернативи”, 2001. – С. 391.

В статье прослеживается эволюция взглядов на изучение вопроса об отношении стран-победительниц к Украине в связи с новой линией украинского руководства с августа 1919 г. Указывается, что в конце 1919 г. после разгрома армии Деникина великие державы, прежде всего Великобритания, отказались от поддержки антибольшевистских сил и стремились к нормализации экономических отношений с большевистской Россией, правительство которой продемонстрировало искусство компромиссов: признало пять прибалтийских государств, отказалось от революционного похода на Европу, приняло линию Керзона за границу между Россией и Польшей, временно примирилось с Румынией по Бессарабии, прекратило вмешательство в дела Средней Азии и т. д., что положительно восприняла вся Европа. Доведено, что недостаточно освещенным в историографии остается вопрос об обстоятельствах блокады, организованной Антантой осенью 1919 г., что повлекло катастрофическое положение украинской армии и привело к соглашению УГА с Деникиным (7 ноября 1919 г.) и переговорам правительства УНР с Польшей.

Ключевые слова: национальная государственность, Украинская революция, политика стран Антанты, историография политики, отечественная историография, историографические источники, украинская диаспора.

The article traces the evolution views on the study of the relation of the victorious countries in Ukraine in connection with a new line with the Ukrainian leadership in August 1919 indicate that in late 1919 after the defeat of Denikin great powers, especially Britain, refused to support the anti-Bolshevik forces and seek to normalize economic relations with Bolshevik Russia, whose government has demonstrated the art of compromise: five recognized the Baltic states refused revolutionary march on Europe, the Curzon Line abroad between Russia and Poland, temporarily reconciled with Romania Bessarabia, stop interfering in the affairs of Central Asia and so that the whole of Europe in a positive manner. Arguments that underexposed in historiography remains a question about the circumstances of the blockade organized by the Allies in the autumn 1919, which led to the catastrophic situation of the Ukrainian army and led to an agreement UHA with Denikin (November 7, 1919) and the UNR government negotiations with Poland.

Keywords: national statehood, the Ukrainian revolution, the policy of the states of the Entente, the historiography of the policy, the home historiography, historiographical sources, Ukrainian Diaspora.

УДК 378.125: 94 (477.8)

Іван ПЕНДЗЕЙ

ОЛЕКСАНДР КАРПЕНКО – ДОСЛІДНИК ЗУНР

Світлої пам'яті відомого українського історика
О.Ю.Карпенка (15.IV.1921 – 14.IV.2013) присвячується.

Проаналізована науково-теоретична спадщина О.Ю.Карпенка в галузі вивчення ним галицького революційного процесу у вікопомному листопаді 1918 р., виникнення ЗУНР.

Ключові слова: ЗУНР, О.Ю.Карпенко, радянська історіографія, національно-демократична революція, європейський вибір українського народу, М.Грушевський.

В умовах сталінського тоталітаризму, всеохоплюючого ідеологічного контролю партії, функціонування “єдиного і неподільного” СРСР, коли національна проблематика державотворчого змісту, забута й занедбана марксистсько-ленінською історіографією, була фактично заборонена, не існувало жодного шансу для тих, хто публічно відстоював ідею державної незалежності й соборності українських земель, відхилив ідеологію “старшого брата”. На них чекало не тільки невизнання, але й ізоляція від суспільства – запроторення в місця позбавлення волі сумнозвісного ГУЛАГу, фізичні розправи, депортації тощо.

Звичною й загальноприйнятною була ганебна практика, насаджена сталіністами ще в горезвісні 30-ті рр., навішування ідеологічних ярликів, висунення звинувачень, остракізму тих, хто висловлювався не в унісон партійних настанов і рішень, мислив категоріями не більшовицького, а національно-демократичного змісту.

Це повністю стосується проблематики Української революції 1917–1921 рр., і, зокрема, визвольних змагань галичан доби ЗУНР.

Тема ЗУНР, загнана в прокрустове ложе безперспективних і просто недозволених, приречена комуно-більшовицькою владою Рад на закритий характер, не могла стати не тільки предметом об'єктивного наукового аналізу, але й відкритого неупередженого обговорення, була “білою плямою” у радянській історіографії, “terra incognita” не лише для пересічного українця, але й, властиво, історика-професіонала.

Писати про ЗУНР можна було тільки з більшовицьких позицій, у дусі “пролетарського інтернаціоналізму”, непримиренної класової боротьби, а водночас паплюження її як “буржуазної”, “ворожої радянському народу”.

У радянській історіографії пізнього сталінізму Листопадовий зрив 1918 р. на східно-галицьких землях замовчувався, зображувався як несуттєва, що не заслуговує на увагу, сторінка минулого або ж трактувався як “контрреволюційний путч, змова українських буржуазних націоналістів”¹.

Фальшуванням чи просто замовчуванням ЗУНР, національно-визвольних змагань українців переслідували конкретно-прикладні суспільні цілі: витравлення зі свідомості народу національної ідеї, споконвічної мрії про соборну незалежну Українську державу, позбавлення його історичної пам'яті, змушування забути власних героїв.

Єдиний, хто в умовах “хрущовської відлиги”, послаблення ідеологічних пут, що торкнулося й історичної науки, насмілився висловитися всупереч звичним ідеологемам ЗУНР, був молодий тоді за віком учений, старший науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, кандидат історичних наук О.Ю.Карпенко.

“Докопуючись” до суті подій, що відбулися на західноукраїнських землях у листопаді 1918 р., він дійшов неординарних висновків, які кардинально відрізнялися від прийнятих в історіографії. З ними він відважився ознайомити наукову громадськість. Відкинувши упередженість і невігластво, які домінували в історіософському баченні визвольних змагань українства в радянській історіографії, страх за власне майбутнє, учений на науковій конференції

істориків у Львові в 1956 р. заявив: “В результаті героїчної боротьби трудящих мас Західної України, як і всієї Австро-Угорщини, була повалена монархічна влада Габсбургів, в Західній Україні ліквідовано іноземне поневолення, завершена в основному народна, національно-демократична революція”².

Звичайно, оприлюднивши свої сокровенні думки в одному з найболючіших питань української історії – виникнення ЗУНР, дослідник сподівався на схвалення й підтримку. Однак дана О.Ю.Карпенком на науковій конференції істориків у Львові оцінка листопадових подій у Східній Галичині, незважаючи на те, що сформульована в контексті “всеперемагаючого впливу Великої Жовтневої соціалістичної революції”, тобто прийнятих у тодішній історіографії теоретико-ідеологічних штампів, “не була сприйнята учасниками конференції і була рішуче засуджена як буржуазно-націоналістична”³. Його нове концептуальне бачення історичних подій листопада 1918 р. на західноукраїнських землях “було рішуче відкинута”⁴.

Через рік він виступив з доволі великою за обсягом статтею “До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р.”⁵, у якій зробив спробу відстояти й розвинути своє нове бачення характеру подій початку листопада 1918 р. у краї: проаналізувати історичні передумови, висвітлити характер, рушійні сили й хід революції, дати аргументовану відповідь, чому здобуття (перехоплення) українцями влади у Львові 1 листопада 1918 р. і в наступні дні в усій Східній Галичині в умовах уже практично неіснуючої Австро-Угорської імперії не “путь контрреволюції”, а “народна революція”.

Стаття, як і виступ О.Ю.Карпенка на науковій конференції істориків у Львові, актуалізувала проблематику ЗУНР, стала предметом прискіпливої уваги науковців, викликала підвищену цікавість компартійних органів, стурбованих новаторською постановкою проблеми. “Стаття була розцінена як рецидив українського буржуазного націоналізму”⁶. Саме після цієї публікації розпочалася брутальна кампанія його переслідування, яка загалом тривала близько двох десятиліть то затухаючи, то розгоряючись з новою силою та яка добре відома й документально засвідчена⁷.

Концепція східногалицького революційного руху, висловлена О.Ю.Карпенком у виступі на конференції істориків у Львові 1956 р. і в статті 1957 р., була блискавично розкритикована в статтях І.І.Компанійця, В.К.Осечинського й В.А.Судакова, оперативних опублікованих у тому ж 1957 р. Так, у своїй статті І.І.Компанієць писав: “Немає ніяких підстав вважати, як це останнім часом намагалися довести окремі дослідники, що в Галичині у листопаді 1918 р. відбулася якась “національно-демократична революція” (недоречно навіть вживати цей термін щодо Галичини). Подібні помилкові твердження, зазначив він, є в статті Карпенка...”⁸ В.А.Судаков характеризував концепцію О.Ю.Карпенка як “переспів викритої у свій час трактовки, яку проповідували буржуазно-націоналістичні історики”⁹.

Обурливим і неприйнятним для традиційно мислячих науковців і партійного керівництва було те, що руйнівного удару в саме серце більшовицької інтерпретації революційного руху на східногалицьких землях у листопаді 1918 р. завдала людина свого кола – член партії, фронтвик, удостоєний багатьох державних нагород, яка, насмілилася думати інакше, ніж було загальноприйнято.

Ніхто не міг сумніватися в тому, що революційно-визвольна боротьба трудящих Східної Галичини велася під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції наперекір українським буржуазно-націоналістичним партіям, мала характер боротьби за Радянську владу, за здійснення гасел: влада – Радам робітників і селян, фабрики – робітникам, земля – селянам, проти капіталістичних порядків. Що вона розгорталась у тісному зв’язку з революційним рухом трудящих України в цілому, Радянською Росією; за возз’єднання з Радянською Україною¹⁰. Що головним і спільним у революційних виступах західноукраїнських трудящих і трудящих Східної України було прагнення до знищення соціального гніту з боку чужих і “своїх” експлуататорів, проголошення Радянської влади й возз’єднання в єдиній Українській радянській державі.

Усе, що не вкладалось у цю схему-ідеологему, кваліфікувалось у радянській історіографії як “контрреволюція”, у тому числі, наприклад, боротьба на Наддніпрянській Україні за соборність українських земель, Директорія...¹¹.

Думати й говорити по-іншому означало суперечити генеральній лінії партії, відображеній в її тогочасних документах*, у яких пріоритет Кремля визнавався вирішальним фактором української історії із часів “возз’єднання України з Росією”, заперечувався самостійний геополітичний український інтерес, спрямований на Захід. Австро-Угорщина, Габсбурзька “тюрма народів” протиставлялася месіанській ролі Росії; визвольний, революційний рух західних українців новітньої доби підпорядковувався боротьбі “братів на Сході”, фактично комуністичній диктатурі. Радянська Україна, Росія протиставлялись державотворчим і зовнішньополітичним устремлінням галичан, зумовленим багатомісячним статусом національного й соціального чужоземного пригноблення й поневолення. Заперечувалася ідея націо- і державотворення, що Галичині, очолюваній національно свідомими силами прозахідної орієнтації, належить відіграти роль П’ємонту, тобто об’єднавчого центру в процесі створення української держави. Пріоритет східної традиції в українській історії ототожнювався з горезвісним ленінським: “При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови”¹². Нібито реалізація віковичних прагнень західноукраїнських трудящих до возз’єднання, об’єднання всіх українських земель була можлива лише в складі УРСР, під зорею радянської влади.

Крім того, розвінчання культу особи Сталіна на XX з’їзді КПРС у 1956 р. не означало будь-якого послаблення боротьби проти націоналізму. Більше того, проникнення ідеології буржуазного націоналізму в революційний рух розглядалось як головна небезпека в міжнародному робітничому русі, проти якої необхідно було боротися всіма силами. “Контрреволюційна політика українських буржуазних націоналістів” з усією рішучістю викривалась у доповіді М.С.Хрущова “Десятиріччя возз’єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі”, виголошеній в 1949 р. на VI ювілейній сесії Верховної Ради Української РСР¹³.

На такій, здавалося б, “міцній”, “непохитній” ідеологічній основі партійно мислячі історики ополчилися проти О.Ю.Карпенка, розгорнули проти нього розгнудану кампанію звинувачень у глибоких, неприйнятних, на їхню думку, “помилках”, “хибних підходах” і т. д., допущених нібито вченим при висвітленні революційного руху в Східній Галичині в листопаді 1918 р.

Які ж конкретно твердження, висновки й оцінки, що містяться в цій статті, викликали заперечення, справжню бурю в умах партійно-ангажованих істориків та їхніх ідейних кураторів? Разом з тим, щоб не виглядати упереджено й огульно, з порога не відкидати багаж “заідеологізованої” радянської історіографії, поставимо ряд “незручних” питань: якими методами й прийомами теоретичного аналізу користувався О.Ю.Карпенко й чи в усьому був правим у своїх поглядах на події Листопадового чину 1918 р.?

“31 жовтня, – писав О.Ю.Карпенко, – у Львів прийшла звістка про те, що з 1 листопада 1918 р. Східна Галичина віддається австрійськими властями на поталу польським панам, які до цього протягом століть жорстоко експлуатували трудящих. Ця звістка була іскрою, яка викликала пожежу народної революції в Західній Україні. Заклик до збройного захоплення влади і ліквідації австро-німецько-польського панування подав Центральний військовий комітет – нелегальна організація з представників військових частин, військової поліції, робітників і студентів”¹⁴. “Як і передбачалося планом, 1 листопада 1918 р. о четвертій годині ранку у Львові почалося збройне повстання”¹⁵. “Звістка про повстання у Львові блискавкою облетіла міста і села Східної Галичини. Натхненні перемогою цього повстання, робітники і селяни разом з

* Тези про 300-річчя возз’єднання України з Росією (1654–1954 рр.). Схвалені Центральним Комітетом Комуністичної партії Радянського Союзу. – К. : Держполітвидав, 1954; До сорокаріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції (1917–1957 рр.). Тези Відділу пропаганди і агітації ЦК КПРС й Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. – К., 1957; Про святкування 40-річчя Української Радянської Соціалістичної Республіки. Постанова ЦК КП України. – К., 1957; Сорокаріччя утворення Комуністичної партії України (1918–1958 рр.). Тези Відділу пропаганди і агітації ЦК КП України й Інституту історії партії ЦК КП України – філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. – К., 1958.

солдатами активно виступили проти монархічної влади і польського панства. Десятки тисяч людей із зброєю в руках піднялися за соціальне і національне визволення”¹⁶.

Відстоюючи свої нові погляди на галицький революційний процес листопада 1918 р., О.Ю.Карпенко твердив: “Революція в Східній Галичині була народною, буржуазно-демократичною, бо в ній розв’язувалися завдання демократичних перетворень – повалення монархічної влади і ліквідація залишків феодалізму, встановлення буржуазної демократичної республіки і завоювання основних демократичних свобод: 8-годинного робочого дня, конфіскації поміщицької, цісарської, монастирської земель великих власників, особистих свобод для всього народу та ін.

Ця революція була народною й тому, що рушійними силами її виступали робітники і селяни”¹⁷.

Не менш радикально звучало й інше висловлювання: “Так, це справді було загальнонаціональне повстання”¹⁸, яке відображає національно-демократичний характер подій.

Для радянської історіографії такий виклад й оцінка “листопада” 1918 р. у Східній Галичині були категорично неприйнятними. Підкреслення активної участі в “народній революції” має повністю суперечило догмі: Листопадовий зрив – плід “української буржуазії, досягнутий всупереч народним масам, які боролись за встановлення Радянської влади”, “путч”, “заколот офіцерів-українців австрійської армії” тощо. Якщо визнати, що ці події революція – народна, буржуазно-демократична, національно-демократична, як твердив О.Ю.Карпенко, то виникало безліч запитань, які породжували сумніви, кидали тінь не тільки на дочасне тлумачення їх у радянській історіографії, але й на саму теорію, якою воно обґрунтовувалося – ленінізм як теорію й методологію об’єктивного наукового аналізу, якою варто користуватися, вивчаючи й пояснюючи історію. Зокрема, могло виникнути питання: якщо взяття влади у Львові й інших галицьких містах і селах “народна революція”, у якій “десятки тисяч людей із зброєю в руках піднялися за соціальне і національне визволення”, то що являли собою події в Петрограді в жовтні 1917 р. – “путч”, “переворот”, у яких, як достеменно відомо, виступила незначна кількість солдат і матросів (робітників і селян, одягнених у військову форму). Якщо буржуазно-демократична революція – “народна”, то вчинена більшовиками “пролетарська, соціалістична революція”, з тих самих причин, не може характеризуватися народною – владу в ній фактично захопила створена ленінцями більшовицька партія, яка діяла від імені та в інтересах пролетаріату, але не в інтересах усього народу. Вона, протиставляючи себе всім іншим класам і соціальним групам, виступила як антинародна сила, що руйнує основні цивілізаційні цінності. Виходило, що не російські більшовики, а галицька буржуазія виражала істинні інтереси народу й саме тому вона, а не більшовицька партія, заслуговувала на визнання й схвалення. З перспективою такої “переоцінки цінностей” партійно-науковий офіціоз не міг змиритися.

Не дивно, що ідейно заангажовані історики, вочевидь, не змогли читати статтю О.Ю.Карпенка без валідолу, а може, і брому водночас. Їхнє бачення характеру революційного руху на східногалицьких землях, діаметрально протилежне карпенківському, зумовлене не невивченістю проблеми, а ідейною зашореністю, згубністю більшовицьких амбіцій і претензій на єдино правильний шлях суспільного розвитку, дістало випукле відображення в рецензії на цю статтю Б.Дудикевича* й В.Маланчука** “За об’єктивне висвітлення історичного процесу в Західній Україні” (опублікована 9 березня 1958 р. у газеті “Вільна Україна”). Її автори – чільні представники комуно-більшовицького фундаменталізму виступили непримиренними критиками його бачення характеру революційного руху. Крім хиб у методології, на їхню думку, автор статті допустив наукову недобросовісність – схематизм, “підгонку” фактичних матеріалів, їхнє “препарування” відповідним чином; “невірні підходи”, що проявилось “у надмірному прив’язуванні східногалицьких подій до національно-визвольних рухів трудящих інших частин Австро-Угорщини...”; у прагненні показати, що збройне повстання 1918 р. було “загальнонаціональним повстанням”, яке “переросло в буржуазно-демократичну, національно-демократичну рево-

* Директор Львівського філіалу Центрального музею імені Леніна.

** Заввідділу науки і культури Львівського обкому КПУ.

люцію”; що створення ЗУНР – “революційний акт”, який мав “прогресивне значення”. “Невірні підходи”, вважають вони, проявились і в ствердженні закономірності створення “національної держави”, “ідеалізації націоналістичних елементів і національних рухів”, у висуненні “в ролі революційного борця Д.Вітовського – військового міністра ЗУНР”¹⁹.

Ще одна “порція” критики “хибних поглядів” О.Ю.Карпенка, його “неправильних висновків” і водночас як “взірець” партійного трактування проблеми була створена у “творчій лабораторії” не менш одіозного “метра” історичної науки того часу І.Компанійця. Вона була опублікована через 6 місяців після попереднього антикарпенківського опусу під доволі претензійною назвою “Правдиво висвітлювати історію революційного руху на західноукраїнських землях” у газеті “Радянська Україна” 10 вересня 1958 р. Її автор, як його вже згадані однодумці, знайшов ряд “недоліків” у статті О.Ю.Карпенка – розкритикував його за “недоречну спробу довести”, що нібито в 1918 р. народні маси Східної Галичини виступили за створення окремої буржуазної держави, так званої “Західноукраїнської народної республіки” (ЗУНР), а не боролися за возз’єднання зі своїми братами, які ще в грудні 1917 року створили Українську радянську державу; за те, що він “змішує до купи революційний рух трудящих і контр-революційний рух буржуазії”, що листопадові події 1918 р. у Східній Галичині – “це справді було загальнонаціональне повстання”, що видає путч буржуазії за “революцію”; що її викликала “звістка про те, що з 1 листопада 1918 року Східна Галичина віддається австрійськими властями на поталу польським панам”; “що погляди тов. Карпенка, побудовані на перекрученнях документів і матеріалів, не мають нічого спільного з марксистсько-ленінським висвітленням історії революційного руху в західноукраїнських землях у період розпаду Австро-Угорської імперії”²⁰.

І це притому, що новаторські положення в статті О.Ю.Карпенка старанно обґрунтовував саме марксистсько-ленінською теоретичною спадщиною. Цитування творів В.І.Леніна й комуністичних видань займають помітне місце в статті. За нашими підрахунками, у ній зроблено 17 посилань на твори В.Леніна, що становить 79 рядків її тексту – більше 2,5 сторінки; одне посилання – на твори К.Маркса й Ф.Енгельса. 33 рядки статті складають цитати видань КПЗУ, 23 рядки – прокомуністичних видань. Цитати становлять трохи більше 4 із 30 сторінок статті. Загалом цитатно-ілюстративний спосіб викладення матеріалу, притаманний радянській історіографії, використано не тільки для зовнішнього оформлення статті, але й для підтвердження власних сміливих гіпотез, ґрунтованих на прихованих від загалу в спецховищах і вперше введених до наукового обігу “націоналістичних джерел”. А вони свідчили проти русофільської й проімперської “теорії” трактування минулого, що, мовляв, Україна й українська держава самостійно можуть існувати тільки тимчасово. Ленінсько-сталінська методологія наукового пошуку, прийнята тоді в історичній науці, дістала яскраве вираження у визнанні класової боротьби рушійною силою історичного процесу, його трактуванні як закономірного й неминучого наближення до комунізму, що спонукало не обмежувати розвиток революційних подій у Східній Галичині “народною революцією”, визнати перспективу її переростання в соціалістичну, що відбивала ідею “перманентної революції”, сформульовану В.І.Леніним і Л.Троцьким.

Крайній негативізм, несприйняття висловленого О.Ю.Карпенком трактування важливих явищ революційного руху на східногалицьких землях у листопаді 1918 р., ненависть до ЗУНР на рівні, здається, зоологічного інстинкту відобразила брошура В.Маланчука “Історія однієї зради” (Львів, 1958). Її автор вдався до грубих, навіть злобних випадів аж до непристойності, на кшталт “ЗУНР – цей викидень західноукраїнської буржуазії”, засіб “обману народу, насильства над ним” тощо²¹, які не мали аналогів у практиці компартійно-ідеологічної боротьби проти “українського буржуазного націоналізму” після горезвісних 30-х рр.

Основною ж, з претензією на науковість, публікацією, яка мала спростувати бачення О.Ю.Карпенком питань революційного руху в Галичині восени 1918 р., стала стаття львівських істориків М.Герасименка, М.Кравця*, Г.Ковальчака “До питання про характер подій у Східній

* У даному разі М.Кравець виступив у таборі критиків О.Ю.Карпенка, однак у матеріалах антикарпенківської кампанії фігурує як один із його прихильників і сам піддається критиці²².

Галичині на початку листопада 1918 р.», опублікована в Українському історичному журналі (1959. – № 3. – С. 86–94).

Її автори (працювали в тому ж, що й О.Ю.Карпенко, Інституті суспільних наук) скористалися певною непослідовністю характеристики ним окремих аспектів революційного руху на східногалицьких землях, яка виражалася, наприклад, у твердженні, що “провідною силою революції був пролетаріат”²³, а з викладу подій виходило, що її очолила національна буржуазія та її Військовий комітет²⁴, несумісних з точки зору ленінської теорії буржуазно-демократичної революції. Виникало закономірне запитання, хто все-таки очолив революцію – буржуазія чи пролетаріат? Чи могли суспільно-класові антагоністи в принципі діяти разом, хоч би на окремому етапі революції? Відповідно до ленінського розуміння рушійних сил і ролі буржуазії в народній революції епохи імперіалізму, висловленого на III з’їзді РСДРП (Лондон, 12–17 квітня 1905 р.), не буржуазія, а пролетаріат виконує роль гегемона, буржуазія виступає як реакційна сила. Роль гегемона буржуазія виконувала в буржуазних революціях XIX ст.* Вони побачили в статті спробу “по новому” вирішувати головні питання революції й контрреволюції в Галичині й піддали її гострій критиці²⁵. “Правильно висвітлюючи процес наростання революційних виступів робітників і селян за своє соціальне й національне визволення восени 1918 р., О.Ю.Карпенко, – писали вони, – неправильно визначає момент організованого збройного виступу української буржуазії за захоплення влади як всенародну революцію”²⁶. У цьому хитромудро сформульованому “положенні” автори статті дорікали О.Ю.Карпенкові й запевняли, що події 1 листопада 1918 р. – це момент організованого виступу української буржуазії за захоплення влади, а не початок загальнонародного повстання або народної революції, як уважав О.Ю.Карпенко.

Вони, назвавши його концепцію “хибною”, твердили, що О.Ю.Карпенко “недоречно” говорить:

- 1) “про керівну роль робітничого класу у виступах на початку листопада 1918 р у Східній Галичині”²⁸;
- 2) “О.Ю.Карпенко неправильно твердить, що лише внаслідок перевороту була проголошена (виділено. – І.П.) західноукраїнська держава”²⁹;
- 3) “невірно також твердження О.Ю.Карпенка, начебто саме в результаті перевороту на початку листопада 1918 р. у Східній Галичині була повалена влада австро-угорського монарха”³⁰.

Усе це були, як ми бачимо, не просто безпідставні звинувачення, видумки опонентів О.Ю.Карпенка, результат їхньої упередженості, суб’єктивного прочитання його статті, зрештою, свідчення “заідеологізованості” радянської історіографії ЗУНР, а реальні принципово важливі проблеми її історії.

Спростовуючи висловлювання О.Ю.Карпенка, що “провідною силою революції був пролетаріат”, його критики твердили: “В дійсності керівна роль у цих виступах цілком належала українській буржуазії”³¹. “Після прийняття рішення про виступ, – писали вони, посплавшись на націоналістичне джерело – “Історію українського війська” (Львів, 1936. – С. 469), – військовий комітет було реорганізовано в українську генеральну команду, до складу якої увійшли офіцери Вітовський, Горук, Бубела, Гнатевич, Цьокан, Паліїв та Іванчук”. І, як висновок, зазначили: “Команда керувала виступом” (виділено. – І.П.)³².

“31 жовтня організаційний референт розіслав до повітових міст кур’єрів з наказом “перебрати владу”. В тих місцях, де були значні українські військові сили, що входили до складу австрійської армії, переворот мав відбутися з їхньою допомогою, а де військ не було,

* “По-іншому оцінювали характер, рушійні сили і завдання буржуазно-демократичної революції меншовики на своїй Женевській конференції (1905 р. – І.П.). На їх думку, революція в Росії, як і попередні буржуазні революції у Західній Європі, повинна проходити під керівництвом буржуазії і у випадку перемоги привести до панування буржуазії. Меншовики заперечували самостійні задачі пролетаріату в революції. Вони вважали, що справа робітників – підтримувати буржуазію, не допускати рішучих революційних дій мас, щоб не відштовхнути буржуазію від революції. Вони боролись проти керівної ролі пролетаріату в революції і заперечували революційну роль селянства. Особливо ревно виступали меншовики проти організації збройного повстання, оскільки воно, говорили вони, відлякує буржуазію”²⁷.

виступ повинна була здійснити місцева українська буржуазна інтелігенція, використовуючи для цього селянство і робітників. Керівна роль у виступі покладалась на окружні військові команди, а якщо їх не було, то на впливових буржуазних інтелігентів”³³. Парадокс у тому, що О.Ю.Карпенко в іншому місці своєї статті тлумачить події так само: “В цей же день (31 жовтня 1918 р. – *І.П.*) Військовий комітет, – писав він, – прийняв рішення 1 листопада о четвертій годині ранку почати у Львові та інших містах Східної Галичини і Буковини збройне повстання з метою повалення існуючої влади, відокремлення українських земель від Австрії і утворення Української національної держави. В усі повітові центри до 16 години був надісланий наказ Військового комітету. В наказі читаємо: «В ніч з 31 жовтня на 1 листопада ц. р. Українська національна рада переймає владу над українськими землями Австро-Угорщини. Тієї ночі українські військові частини займають Львів. Те саме заряджено по всіх містах Східної Галичини. Після одержання цього наказу негайно опанувати містом»” (цит. за: Кузьма О. Листопадові дні у Львові. – Львів, 1931. – С. 57).

Такий наказ був надісланий окружним військовим комітетам, які нелегально існували в Чернівцях, Станіславі, Коломиї, Золочеві, Перемишлі, Самборі, Чорткові, Стрию, Тернополі й Раві-Руській, в інші повіти – своїм довіреним особам, українським політичним діячам, з вимогою “зібрати якнайбільше боєздатних селян” і захопити владу³⁴. Таким чином, за О.Ю.Карпенком, народну революцію в Галичині очолила національна буржуазія та її Військовий комітет.

Друге твердження (сформульоване опонентами О.Ю.Карпенка, але приписане йому), спростовувалося так: “Як ми вже бачили, західноукраїнська буржуазна держава була створена ще в жовтні (питається: створена чи проголошена. – *І.П.*). Рішенням від 10 листопада 1918 р. Національна рада надала їй офіційну назву: Західноукраїнська держава, а 13 листопада була прийнята нова назва: Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР)”³⁵.

Тим самим опоненти О.Ю.Карпенка не тільки не внесли ясності в питання, а, навпаки, заплутали й навіть перекрутили його зміст. Підміною понять вони зумисне фальшували процес творення західноукраїнської державності. У жовтні 1918 р. українська держава на східногалицьких землях не була створена, як вони твердили, а тільки проголошена. Уся повнота влади зосереджувалась у руках австрійського намісника, а на місцях польського панівного класу. І це автори антитези добре розуміли, бо тут же вживають щодо подій 19 жовтня в Східній Галичині й правильні визначення: “проголошена”, “формально” створена, що є правдивими. Це – свідчення надуманості їхнього звинувачення, свідомого перекручування смислу подій, непереборного бажання будь за що скомпрометувати О.Ю.Карпенка, не зупиняючись навіть перед прямою фальсифікацією його позиції.

Фактично цей, так би мовити, первинний етап галицького державотворення – лише переддень реального державотворення, яке, як і підкреслював О.Ю.Карпенко, розпочалося тільки із взяттям влади українцями у Львові 1 листопада 1918 р.

Загалом історія цього питання сьогодні добре відома. Початковий етап формування західноукраїнської держави виник і повністю розвивався в рамках цісарської ідеї перетворення імперії в співдружність рівноправних народів і, згідно з достовірними першоджерелами, виглядає так. Відгукнувшись на імператорський “Маніфест” від 16 жовтня 1918 р.^{*}, українські послі австрійського парламенту, галицького й буковинського сеймів, а також представники від політичних партій 18 жовтня у Львові провели нараду, на якій утворили новий політичний орган, передбачений маніфестом цісаря – Українську Національну Раду. На цій же нараді було проголошено Українську державу як автономну частину імперії в складі Східної Галичини, включаючи Лемківщину, Північну Буковину й Закарпаття. Лише представники УСДП виступили проти автономії в складі імперії, за об’єднання з Україною. 19 жовтня відбувся з’їзд мужів

* “Намагаючись врятувати імперію від неминучого краху, імператор Карл Габсбург 16 жовтня видав маніфест «Моїм вірним народам», яким декларувалася внутрішня перебудова держави на принципах федерації «вільних земель» із збереженням і монархії, і імперії. Заява монарха була спробою зупинити практичний розвал держави, пообіцявши революційно налаштованим народам загальний і неконкретний «союз вільних держав»³⁶”.

довір'я, який відіграв роль конституанти, затвердив склад Української Національної Ради, схвалив проголошення Української держави в складі імперії.

Саме так він трактується в сучасній вітчизняній історіографії. О.Власова в статті “Державотворча діяльність Костя Левицького” указує: “Згідно з цісарським маніфестом від 16 жовтня 1918 р. у Львові 18 жовтня 1918 р. відбулося засідання Української Національної Ради (далі УНРада) як представницького органу українського народу Австро-Угорщини. Наступного дня УНРада одностайно прийняла ухвалу про проголошення української держави на українських землях Австро-Угорщини. З цього приводу 20 жовтня на площі св. Юра відбувся мітинг львів'ян. Першим виступив К.Левицький, повідомивши про рішення УНРади”³⁷.

С.М.Макарчук у книзі “Українська республіка галичан. Нариси про ЗУНР” (Львів, 1997) підкреслює: “В свою чергу УНР вирішила “проголосити” утворення з українських земель Австро-Угорщини Української держави”. *Безперечно, цей декларативний акт ще не означав утворення держави де-факто* (виділено. – І.П.). І це усвідомлювала Рада. У другому пункті її рішення було записано: “Постановляється виробити приготівні заходи, щоб се рішення перевести в життя”³⁸.

Таким чином, О.Ю.Карпенко, який ще раніше, у публікації 1956 р., заклав підвалини нового національно-демократичного трактування подій, що відбулися 1 листопада у Львові, а 2–3 листопада в усій Східній Галичині, пов'язував формування державності в західноукраїнських землях з рішенням УНРади від 18 жовтня 1918 р., яке передбачало “вирішення українського питання в приєднанні до Австрії”.

Цю точку зору на процес галицького державотворення він відстоював і в ряді публікацій 90-х рр., присвячених ЗУНР. В одній із них він писав: “Аналіз історичних процесів і документальних матеріалів дозволяє зробити висновки, що українська національна державність на західних землях існувала з 19 жовтня 1918 р., коли на цих землях Українською Національною Радою була проголошена Українська держава (з 13 листопада – ЗУНР) і до 30 квітня 1923 р., коли припинив свою діяльність у Відні уряд диктатора ЗУНР”³⁹.

Третє “хибне” твердження опоненти О.Ю.Карпенка “спростовували” так: “Як ми вже відзначали, австрійський уряд фактично втратив контроль у Галичині ще в середині жовтня 1918 р., а сам факт проголошення західноукраїнської буржуазної держави 19 жовтня він прийняв до відома і не збирався виступати проти неї”⁴⁰ (мовляв, організовуватись українцям, не спати й рано-вранці 1 листопада 1918 р. повстати у Львові зі зброєю в руках не було жодної потреби).

Якщо австрійський уряд так лояльно, поблажливо ставився до Української держави й не мав щодо неї ніяких “злих” помислів, то чому не виконав вимогу Національної ради передати владу в Східній Галичині до її рук негайно, офіційно ще 19 жовтня 1918 р., тобто в момент її проголошення, тим самим не на словах, а на ділі не прислужився її творенню?

Не сприяли австрійські власті, скажімо, формуванню українських збройних сил – не провели передислокації українських полків, щоб підпорядкувати їх УНРаді, як просила це зробити її львівська делегація. Та й дозвіл на переїзд з Буковини до Львова сотникові УСС Д.Вітовському командир Легіону УСС архікнязь Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний) фактично надав тільки під тиском загальних зборів української старшини, які відбулися 24 жовтня 1918 р. у Чернівцях і прийняли рішення, щоб його “відрядити до Львова”. Військове керівництво цісарської армії всіляко перешкоджало передислокації Легіону УСС із Буковини в Східну Галичину⁴¹.

Можна навести й інші контраргументи, які засвідчують безпідставність твердження опонентів О.Ю.Карпенка про безпечність ситуації, відсутність загрози українській державності. Вони стосуються наміру австрійських властей таємно передати владу полякам і готовності Польської ліквідаційної комісії (ПЛК) її перебрати. Узгоджені дії австрійських властей і польського панівного класу могли мати для української справи катастрофічні наслідки. Фактично Відень зайняв антиукраїнську позицію. Визрів антиукраїнський альянс австрійських властей і поляків. Так, хоч 20 жовтня намісник Галичини К.Гуйн запевняв представників галицької делегації УНРади, стурбованих польською загрозою, “в контролі з боку австрійської влади ситуації в місті (Львові. – І.П.) і повітах та недопущення самочинних дій”⁴², але ніяк не відреагував на

концентрацію польських військових загонів у Львові, які 22 жовтня отримали таємне розпорядження про підготовку до захоплення влади⁴³. Він не вжив будь-яких контрзаходів навіть тоді, коли 26 жовтня у Відень надійшло повідомлення генерал-майора Фішера, що у Львові йде “підготовка путчу з боку поляків”⁴⁴.

Поляки, одержимі ідеєю реанімації власної держави в межах 1772 р., у разі її реалізації залишили б українців при власних інтересах, як і сотні років поспіль – бездержавності, пригноблення, окупації, що означало б повний провал зусиль на самовизначення, втрату ними всього, що було досягнуто їхніми національно-патріотичними силами в справі розбудови Української держави. І це в умовах, коли імперія розвалювалася, а монархія була приречена. 30 жовтня 1918 р. почалася революція в Австрії, 31 жовтня – в Угорщині. Ось чому говорити про те, що “австрійський уряд фактично втратив контроль в Галичині..., не збирався виступати проти неї” (Української держави. – *І.П.*) значило говорити неправду. Більше того, це означало не тільки недооцінювати небезпеку як австрійської, так і польської, практично австро-польської загрози українським інтересам, боротьбі галичан за національну державність, але й заперечувати необхідність мобілізації сил українців, переорієнтації їхніх зусиль (при збереженні попередніх пріоритетів у стосунках з Австрією) на підготовку до силового вирішення питання про владу.

Усвідомлення цієї небезпеки спонукало галицьку політичну еліту завчасно подбати про силовий варіант захоплення влади, насильного повалення австро-польського панування, організацію необхідної для цього “таємної військової сили”. Ще в серпні 1918 р. Народний комітет – керівний орган національно-демократичної партії ініціював “комітет”, реорганізований у кінці вересня у Військовий комітет, до якого увійшли українські старшини (офіцери) австрійської армії, у другій половині жовтня – офіцери від Легіону УСС. Його головою 29 (або 30 за іншими даними) жовтня став офіцер січових стрільців Д.Вітовський, його заступником офіцер П.Бубела⁴⁵.

Наявність “таємної військової сили” значною мірою зумовила логіку розвитку подій, стала важливою передумовою прийняття рішення українськими політичними колами про збройне повстання 1 листопада 1918 р. і захоплення влади у Львові, хоч вирішальну роль у прийнятті цього рішення приписують сотнику УСС Д.Вітовському.

Чи були незгоди серед української політичної еліти – між Військовим комітетом і Національною радою в цьому важливому питанні?

Опоненти О.Ю.Карпенка заперечували наявність будь-яких незгод у таборі “української буржуазної контрреволюції”. Діяльність Військового комітету, відмічали вони, опираючись на свідчення І.Рудницького (Український скиталець. – 1920. – № 1. – С. 6, 7–8) спрямовувалася Народним комітетом, керівним органом національно-демократичної партії, а після 19 жовтня – Українською Національною Радою⁴⁶. “Було б неправильно протиставляти Військовий комітет Національній раді, характеризувати його як революційний комітет, а Національну раду як контрреволюційну, саме так кваліфікує їх у своїй статті О.Ю.Карпенко.

У дійсності ж навіть у питанні необхідності виступу між Військовим комітетом і Національною радою не було незгод”⁴⁷.

Як було насправді? Лідери УНРади К.Левицький, Л.Цегельський навіть 31 жовтня, коли було відомо, що 1 листопада до Львова прибуває ПЛК, щоб перебрати від намісника владу “... вважали, – писав О.Ю.Карпенко, що треба чекати маніфесту цісаря про передачу влади в Східній Галичині і Буковині Українській національній раді... члени Національної ради... не підтримували ідеї збройного захоплення влади”⁴⁸. Навіть через 35 років О.Ю.Карпенко залишився вірним своєму різко критичному ставленню до позиції УНРади в цьому питанні. “Треба відзначити, писав він, що Національна рада, її провідні діячі, виховані в дусі вірності монархії, і далі сподівалися вирішувати долю краю лише з дозволу органів влади... К.Левицький, С.Голубович, Л.Цегельський, В.Сінгалевич, С.Баран та інші благали графа Гуйна передати владу саме їм, а не полякам... Зібравшись на своє термінове засідання, Рада прийняла рішення чекати дозволу з Відня”⁴⁹. “Проти такої позиції рішуче виступив Д.Вітовський... Національна рада своєю мовчанкою фактично дала згоду на активні дії Військового комітету”⁵⁰. Отже, О.Ю.Карпенко вважав, що рішення про повстання було прийняте всупереч позиції УНРади, а в той критичний

момент невизначеності вирішальну роль зіграв голова Військового комітету Д.Вітовський. На терміновому засіданні УНРади 31 жовтня він навів аргумент, який заперечити або ігнорувати не міг жоден з її учасників: “До перевороту все підготовлене – заявив, зокрема, він – і вже неможливо його відкласти... завтра українці можуть бути вже безсилі проти польської переваги. Справа може вдатися тільки зараз”⁵¹. Д.Вітовський проявив наполегливість і твердість і на засіданні Військового комітету в Народному домі, яке відбулося 31 жовтня о 19 год, де він повторив висловлену на засіданні УНРади думку, яка з тих пір високо поцінована українцями: “Як цієї ночі ми не візьмемо Львова, то завтра його візьмуть поляки. Наша честь вимагає, щоб ми перші взяли владу в краї, хоч би навіть прийшлося зараз її втратити”⁵². У необхідності негайного виступу Д.Вітовський переконав голову тимчасового уряду, створеного Національного радою, К.Левицького, “...який після певних вагань схвалив план дій Військового комітету”⁵³. Він тим самим дуже добре прислужився українській ідеї, здобув визнання, щирю повагу й любов українців. “Члени Національної ради, – писав О.Ю.Карпенко, – вже не могли спинити хід подій, хоч вони тоді і не підтримували ідеї збройного захоплення влади”⁵⁴.

Однак роль Національної ради в прийнятті рішення про виступ виглядає дещо поіншому, якщо взяти до уваги твердження М.Лозинського: “За активні дії висловились більшість учасників наради членів Національної ради, що відбулася 31 жовтня”⁵⁵. Це дає підстави сказати, що рішення про збройне повстання було прийняте узгоджено більшістю членів Національної ради й Військового комітету. Але й воно може бути уточнене, якщо врахувати спогади К.Левицького. Після того, як члени УНРади дізналися від намісника Гуйна, що наказу з Відня про передачу влади в руки Української Національної Ради не було, зазначає він, “то члени УНРади знову зібралися на нараду, на якій обговорили питання про готовність до збройного повстання”. Учасники наради, пише він “... дійшли висновку, що як негайно не візьмемо Львова, то поляки нас випередять і справа пропаде”. Через це було віддано наказ Д.Вітовському “виконати акт перевороту заняття міста Львова зі всіма державними установами – досвіта 1 листопада”⁵⁶. Ось чому є всі підстави вважати, що саме члени УНРади, схваливши ініціативу Д.Вітовського, прийняли доленосне рішення про загальнонаціональне повстання. Д.Вітовський, який був палким прихильником цієї ідеї, став безпосереднім її виконавцем. Рішення про повстання було ситуативним, прийнятим під тиском польської загрози.

Завдяки цьому рішення, став можливим революційний розвиток подій у краї. ЦВК у ніч на 1 листопада розіслав у повіті своїм уповноваженим наказ почати збройне повстання ранком 1 листопада. Того ж дня Д.Вітовський о 7-й годині ранку доповів К.Левицькому про взяття Львова.

Саме повстання було підсумком довготривалої підготовчої роботи. Його ідея належить націонал-демократичній партії. Ще в серпні 1918 р. її керівний орган – Народний комітет, – вирішив створити для його підготовки “комітет”, який у кінці вересня був реорганізований у Військовий комітет. Він організував військову силу, яка й була задіяна в повстанні.

Ортодоксально мислячі історики також не погодилися з тезою О.Ю.Карпенка, що маси брали активну участь у листопадових подіях 1918 р. Вони оспорювали його твердження: “Десятки тисяч людей із зброєю в руках піднялися за соціальне і національне визволення”⁵⁷. Це пояснювалося не тільки їхньою “залізною” логікою – розумінням цих подій, як “путчу”, у якому маси участі, звичайно, не беруть. Воно значною мірою пояснювалося й тим, що не було належним чином підкріплене фактичним матеріалом. Сьогодні добре відомо, що різні верстви галицького загалу – військові, інтелігенція, робітники, селяни були рушієм революції. Більш детальний, документально обґрунтований, аналіз участі мас у революції О.Ю.Карпенко провів у статті, опублікованій у 1993 р.⁵⁸ У статті 1957 р. це положення, недостатньо підкріплене фактичним матеріалом, він аргументував посиланнями на ряд комуністичних джерел, у яких виділялась і підкреслювалась їхня роль у цих подіях. Так, із доповідної записки Галицького організаційного комітету КП України від 10 червня 1920 р. “Сучасне становище Галичини”, надісланої ЦК РКП(б) В.І.Леніну, за підписами Ф.Кона та інших членів Галревкому, використаної ним, виділив повідомлення, що трудящі маси Східної Галичини в листопаді 1918 р. “революційним порядком створили самостійне державне тіло”, додавши від себе – Західно-українську Народну Республіку⁵⁹. Із тез ЦК Комуністичної партії Західної України “9-річчя

Радянської влади на Західній Україні” він виділив твердження: “Розвиток Жовтневої революції і розпад Австрії під натиском пролетаріату і гноблених національностей дали можливість і західноукраїнським масам Галичини і Буковини прогнати австро-польську буржуазно-шляхетську владу...”, що “самі тільки народні маси, робітники та стрілецька військова організація зайняли 1 листопада 1918 р. м. Львів, почали проголошувати від імені Західноукраїнської Республіки владу в усіх містах Східної Галичини”⁶⁰. “ЦК КПЗУ цілком правильно вказував, твердив О.Ю.Карпенко, що вирішальну роль у здійсненні буржуазно-демократичного перевороту у Східній Галичині відіграли робітники і селяни”⁶¹. Свою точку зору він відстоював, посиляючись і на висловлювання відомого діяча КПЗУ М.Вальтера (зазначимо, партії, звинуваченої у свій час у “націонал-ухильництві”, зраді, яка нібито була “агентурою націоналістичної контрреволюції”, оголошеної “реакційною, поплічницею імперіалістичного табору”⁶². Реабілітація партії, розпущеної як складова частина Комуністичної партії Польщі в 1938 р., розпочалася тільки після XX з’їзду КПРС (1956 р.). У статті “Повчальні роковини (До 10-річчя ЗУНР)” М.Вальтер писав: “Маси все ж таки боролися, маси повстали – і заперечувати масовий характер подій 1918 р., участь в них багатьох тисяч робітників і селян не може ніхто... Без мас, без робітничо-селянського руху ніколи не було б створено ЗУНР”⁶³. Доводячи справедливість своєї точки зору, О.Ю.Карпенко також посилався на публікації теоретичного органу ЦК КП(б)У журналу “Більшовик України” (1928. – № 20. – С. 63)⁶⁴ і газети “Сельроб” (1928. – 11 листоп.)⁶⁵, у яких теж відзначався масовий і революційний характер подій листопада 1918 р. у Східній Галичині. І навіть на газету “Правда” (орган ЦК РКП(б)), яка 2 листопада 1918 р. у передовій “В кип’ячому котлі” відзначала, що в Галичині почалася “... національна боротьба”, “... під покровом національної боротьби почнеться боротьба між селянами-русинами і поміщиками-поляками. Така класова боротьба місцями вже починається”⁶⁶.

Наведених матеріалів, твердив О.Ю.Карпенко, достатньо, щоб “... говорити про масову участь трудящих в революції, про її народний характер”⁶⁷. Його опоненти, однак, не хотіли із цим погодитися – авторитет КПЗУ для них не був переконливим аргументом. Партію вони сприймали все ще в комінтернівсько-сталіністському дусі. Її керівники: М.Заячківський (Косар), Г.Іваненко (Бараба), Й.Букшований та ін. (“агенти-контрреволюції – косарі, бараби, букшовані”), звинувачені у фашизмі, зраді, націоналізмі, арештовані, кинуті в тюрми, були майже всі розстріляні⁶⁸. Крім того, треба підкреслити, що КПЗУ, як відомо, була не науково-дослідною, а ідеологічною організацією – висновки її лідера мали якоюсь мірою виправдати існування самої партії. Намагання “примазатись” до руху було зовсім неприйнятне. Більше того, теза М.Вальтера “Без мас, без робітничо-селянського руху ніколи б не було створено ЗУНР”, відтворена О.Ю.Карпенком у статті, суперечила догмі, що західноукраїнська держава виникла без і навіть усупереч робітничо-селянському руху, інтересів мас. Це свідчить про те, що карпенківська ініціатива мала певне ідейно-ідеологічне підґрунтя, яке корінилося частково в поглядах на ці події КПЗУ, а можливо, саме вони визначали позиції О.Ю.Карпенка. Це, на наш погляд, помітно не тільки в його оцінці участі мас у революції, але й збройного повстання як загальнонаціонального. У розповсюдженій у жовтні 1933 р. ЦК партії відозві до населення Західної України зазначалося: “7 листопада пролетарський світ святкує 16 роковини переможної революції в СРСР... А тимчасом ми на Західній Україні святкуємо 1 листопада 15 роковини українського національного повстання (виділено. – *І.П.*)”. Саме після цієї цитати О.Ю.Карпенко зазначив: “Так, це справді було загальнонаціональне повстання”⁶⁹.

Вплив поглядів КПЗУ на листопадові події 1918 р. помітний і в означенні автором національно-визвольного характеру революції. У вже згадуваній доповідній записці Галицького організаційного комітету КП України від 10 червня 1920 р. “Сучасне становище Галичини”, використаної автором, зазначалося, що боротьба трудящих Східної Галичини вже із самого початку розпаду Австро-Угорщини йшла під заклик “за землю і волю”, “вона з самого початку набрала форм соціальної боротьби, ... мала і національно-визвольний характер”⁷⁰.

¹. История Украины. Ч. 1–2. – К., 1949; Купрянець Й. Дрогобицьке повстання / Й. Купрянець // Радянський Львів. – 1949. – № 8.; Богодист І. Боротьба трудящих Галичини за Радянську владу в 1918–1920 рр. / І. Богодист. – Львів, 1952; Йова Павло. Боротьба трудящих Західної України за

- возз'єднання з Радянською Україною / Павло Йова. – Львів, 1954; Осочинський В. К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / В. К. Осочинський. – Львів, 1954; Компанієць І. І. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатті під впливом ідей Великого Жовтня (1917–1920 рр.) / І. І. Компанієць. – К., 1957; його ж. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 роки). – К., 1960 та ін.
2. Карпенко О. Ю. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні в 1918–1923 рр. / О. Ю. Карпенко // Наукова конференція істориків : тези доп. і співдоп. – Львів, 1956. – С. 3–4.
 3. Карпенко О. Ю. Утворення Західно-Української Народної Республіки – вікопомний чин українського народу / О. Ю. Карпенко // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1–3 листопада 1993 р. : матеріали. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 8.
 4. Доповіді та повідомлення Львівського державного університету. – Львів, 1957. – Вип. 7. – Ч. 2. – С. 20.
 5. Карпенко О. Ю. До питання про характер революційного руху у Східній Галичині в 1918 р. / О. Ю. Карпенко // З історії західноукраїнських земель / відп. ред. І. П. Крип'якевич. – К., 1957. – Вип. 1. – С. 59–60.
 6. Карпенко О. Ю. Утворення Західно-Української Народної Республіки – вікопомний чин українського народу / О. Ю. Карпенко // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1–3 листопада 1993 р. : матеріали. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 8.
 7. Кононенко В. Історик, педагог, громадянин (слово про Олександра Карпенка) / В. Кононенко // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 9–10; Сливка Ю. Львівський період науково-педагогічної діяльності Олександра Карпенка (1949–1978 рр.) / Ю. Сливка // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 11–20; Кобута С. Життя, присвячене служінню науці: до 80-ліття професора О. Ю. Карпенка / С. Кобута, К. Мицан // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 21–34; Великочий В. Олександр Юхимович Карпенко: івано-франківський період життя і творчості / В. Великочий, О. Жерноклеєв, Л. Волосянко // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 35–42; Бадяк В. Олександр Карпенко очима студента і науковця / В. Бадяк // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 43–50; Кобута С. Науковець і партійно-ідеологічна система : документи і матеріали / С. Кобута // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 51–72; Кугутяк М. Він повертає українській історії її справжнє обличчя / М. Кугутяк // Галичина. – 2001. – 12 черв. – С. 7.
 8. Компанієць І. І. Вплив ідей Великого жовтня на розвиток визвольного руху в Галичині, Буковині і Закарпатській Україні (1917–1918 рр.) / І. І. Компанієць // З історії боротьби за встановлення радянської влади на Україні. – К., 1957. – С. 241.
 9. Судаков В. А. Борьба за советскую власть на Западной Украине (1918–1919 гг.) / В. А. Судаков // Доповіді та повідомлення Львівського державного університету. – Вип. 7. – Ч. 2. – Львів, 1957. – С. 20.
 10. Компанієць І. Правдиво висвітлювати історію революційного руху на західноукраїнських землях / І. Компанієць // Радянська Україна. – 1958. – 10 верес.
 11. Герасименко М. П. До питання про характер подій у Східній Галичині на початку листопада 1918 р. / М. П. Герасименко, М. М. Кравець, Г. І. Ковальчак // Укр. іст. журн. – 1959. – № 3. – С. 86–94.
 12. Ленін В. І. Критичні замітки з національного питання / В. І. Ленін // Повне збір. творів. – Т. 24. – С. 125.
 13. Хрущов М. С. Десятиріччя возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі. Доповідь на шостій ювілейній сесії Верховної Ради Української РСР / М. С. Хрущов. – К., 1949.
 14. Карпенко О. Ю. До питання про характер революційного руху у Східній Галичині... – С. 76.
 15. Там само. – С. 77.
 16. Там само. – С. 80.
 17. Там само. – С. 82.
 18. Там само. – С. 84.
 19. Дудикевич Б. За об'єктивне висвітлення історичного процесу в Західній Україні / Б. Дудикевич, В. Маланчук // Вільна Україна. – 1958. – 9 берез.
 20. Компанієць І. Правдиво висвітлювати історію революційного руху на західноукраїнських землях / І. Компанієць // Радянська Україна. – 1958. – 10 верес.
 21. Маланчук В. Історія однієї зради / В. Маланчук. – Львів, 1958.
 22. Сливка Ю. Львівський період науково-педагогічної діяльності Олександра Карпенка (1949–1978 рр.) / Ю. Сливка // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 19.
 23. Карпенко О. Ю. До питання про характер революційного руху у Східній Галичині... – С. 83.
 24. Там само. – С. 77–79, 87.
 25. Герасименко М. П. До питання про характер подій у Східній Галичині на початку листопада 1918 р. / М. П. Герасименко, М. М. Кравець, Г. І. Ковальчак // Укр. іст. журн. – 1959. – № 3. – С. 94.

26. Там само.
27. История коммунистической партии Советского Союза. – 7-е изд. – М., 1983. – С. 75.
28. Герасименко М. П. До питання про характер подій у Східній Галичині на початку листопада 1918 р. / М. П. Герасименко, М. М. Кравець, Г. І. Ковальчак // Укр. іст. журн. – 1959. – № 3. – С. 92.
29. Там само.
30. Там само. – С. 93.
31. Там само. – С. 92.
32. Там само. – С. 90.
33. Там само.
34. Карпенко О. Ю. До питання про характер революційного руху у Східній Галичині... – С. 77.
35. Герасименко М. П. До питання про характер подій у Східній Галичині на початку листопада 1918 р. / М. П. Герасименко, М. М. Кравець, Г. І. Ковальчак // Укр. іст. журн. – 1959. – № 3. – С. 92–93.
36. ЗУНР, 1918–1923: Ілюстрована історія. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – С. 127.
37. Власова О. Державотворча діяльність Костя Левицького / О. Власова // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 227.
38. Макарчук С. А. Українська республіка галичан. Нариси про ЗУНР / С. А. Макарчук. – Львів, 1997. – С. 3.
39. Карпенко О. Ю. Про хронологічні межі існування Західно-Української Народної Республіки / О. Ю. Карпенко // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2000. – Вип. III. – С. 66.
40. Герасименко М. П. До питання про характер подій у Східній Галичині на початку листопада 1918 р. / М. П. Герасименко, М. М. Кравець, Г. І. Ковальчак // Укр. іст. журн. – 1959. – № 3. – С. 93.
41. ЗУНР, 1918–1923: ілюстрована історія. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – С. 129.
42. Там само. – С. 126.
43. Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. 129, оп. 1, спр. 406, арк. 5–6.
44. Держархів Львівської обл., ф. 193, оп. 1, спр. 3, арк. 1.
45. Історія українського війська. – Львів, 1936. – С. 465.
46. Герасименко М. П. До питання про характер подій у Східній Галичині на початку листопада 1918 р. / М. П. Герасименко, М. М. Кравець, Г. І. Ковальчак // Укр. іст. журн. – 1959. – № 3. – С. 89.
47. Там само. – С. 89–90.
48. Карпенко О. Ю. До питання про характер революційного руху у Східній Галичині... – С. 77.
49. Карпенко О. Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях / О. Ю. Карпенко // Укр. іст. журн. – 1993. – № 1. – С. 21.
50. Там само.
51. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. / О. Кузьма. – Львів, 1931. – С. 51.
52. Вітик С. До 10-річчя ЗУНР / С. Вітик // Більшовик України. – 1928. – № 20. – С. 66.
53. Власова О. Державотворча діяльність Костя Левицького / О. Власова // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 227.
54. Карпенко О. Ю. До питання про характер революційного руху у Східній Галичині... – С. 77.
55. Др. Михайло Лозинський. Галичина в 1918–1920 рр. – Відень, 1922. – С. 9.
56. Левицький К. Великий зрив / К. Левицький. – Львів, 1931. – С. 130–131.
57. Карпенко О. Ю. До питання про характер революційного руху у Східній Галичині... – С. 80.
58. Карпенко О. Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція... – С. 22–25.
59. Карпенко О. Ю. До питання про характер революційного руху у Східній Галичині... – С. 82.
60. Там само. – С. 83.
61. Там само.
62. Сливка Ю. Ю. Сторінки історії КПЗУ / Ю. Ю. Сливка. – Львів, 1989. – С. 87, 89.
63. Вальтер М. Повчальні роковини (До 10-річчя ЗУНР) / М. Вальтер // Наша правда. – 1928. – № 11, 12. – С. 26.
64. Карпенко О. Ю. До питання про характер революційного руху у Східній Галичині... – С. 86.
65. Там само.
66. Там само.
67. Там само. – С. 90.
68. Сливка Ю. Ю. Сторінки історії КПЗУ / Ю. Ю. Сливка. – Львів, 1989. – С. 87, 88, 89.
69. Карпенко О. Ю. До питання про характер революційного руху у Східній Галичині...
70. Там само. – С. 83.

Проанализировано научно-теоретическое наследие О.Ю.Карпенко в области изучения им галицкого революционного процесса в памятном ноябре 1918 г., возникновение ЗУНР.

Ключевые слова: ЗУНР, О.Ю.Карпенко, советская историография, национально-демократическая революция, европейский выбор украинского народа, М.Грушевский.

Analyses the theoretical inheritance of O.Karpenko in industry of study to them of the Galicia revolutionary process in immemorial in November 1918, origin of ZUNR.

Keywords: ZUNR, O.Karpenko, soviet historiography, National-democratic revolution, European choice of the Ukrainian people, M.Hrushevskiy.

УДК 378.125: 94 (477.8)

Степан КОБУТА

АРХЕОГРАФІЧНИЙ ВНЕСОК ПРОФЕСОРА О.КАРПЕНКА В ТЕМАТИКУ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті розглядається наукова робота відомого українського історика О.Карпенка з дослідження історії становлення і розвитку Західно-Української Народної Республіки. Увага звернута на археографічний внесок науковця, його діяльність з виявлення, археографічного опрацювання і публікації широкого масиву документальних джерел з історії ЗУНР. Наголошено на унікальності укладеного істориком п'ятитомного збірника документів і матеріалів, публікація якого в часи незалежності України створила фундаментальну основу для джерельного вивчення проблематики ЗУНР, стала своєрідним підсумком життєвого шляху й наукового історичного доробку професора О.Карпенка.

Ключові слова: археографічна робота, евристика, Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), історичне дослідження, О.Карпенко, наукова діяльність.

Відзначення 95-ї річниці утворення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) укотре актуалізувало серед науковців увагу до цієї героїчної й трагічної сторінки історії українського народу, висуваючи на перший план потребу усвідомлення й історіософського осмислення досвіду боротьби за державну незалежність і наявного наукового й джерельного матеріалу як основи емпіричної бази дослідження. Значний внесок у формування основ історіографічних праць з історії ЗУНР зробив відомий вітчизняний учений, доктор історичних наук, професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Олександр Юхимович Карпенко (1921–2013). Проблеми дослідження історичних процесів, пов'язаних із революційними подіями на західноукраїнських землях у 1918–1923 роках, він присвятив значну частину власного наукового доробку, першим серед українських учених радянської доби порушивши проблематику ЗУНР ще в середині 50-х років ХХ століття. Його самостійні висновки вийшли за рамки існуючої ідеологічної домінанти, стали предметом прискіпливої уваги не тільки штатних пропагандистів від науки, але й партійних та інших органів радянської системи. О.Карпенку довелося зазнати нищівної, часом абсолютно безпідставної критики “колег”, звинувачень у всіляких ідеологічних “ухилах”, партійних і дисциплінарних стягнень, негласної заборони на професію. Тільки в умовах незалежної Української держави йому вдалося повернутися до порушеної ним теми, фундаментально опрацювати доступний джерельний матеріал, внести свою лепту в документальне забезпечення та науково-теоретичне обґрунтування положень про становлення й розвиток ЗУНР¹.

Наукова творчість О.Карпенка стала об'єктом історіографічної уваги ще в 50–60-ті роки ХХ століття, при цьому автори праць по-різному оцінювали суть і зміст зроблених науковцем висновків. У сучасній історичній літературі аналіз наукового здобутку професора є своєрідною “обов'язковою” частиною історіографічних оглядів дослідників проблематики ЗУНР. До 80-річчя науковця вийшов спеціальний випуск наукового журналу “Галичина”, у якому

вміщено глибокі аналітичні біографічні праці про наукову й життєву позицію О.Карпенка². Водночас залишається малодослідженим чимало питань з його творчості та наукової діяльності, громадянської позиції в період комуністичної епохи, що вимагають детальнішого й ґрунтовнішого опрацювання. Тож мета нашої статті – окреслити внесок професора О.Карпенка в процес формування археографічного масиву проблематики ЗУНР – того роду діяльності, якій він присвятив останніх два десятиліття свого творчого життя.

Життєва доля Олександра Юхимовича Карпенка є своєрідним відображенням складного й трагічного поступу власного народу – підлітком він пережив голодомор на Чернігівщині, був безпосереднім учасником Другої світової війни, як науковець на власному досвіді пізнав схоластичність і догматизм радянської ідеологічної системи. Здобувши фах історика, колишній фронтовик у 1948 році був скерований до Львова, де одержав посаду директора наукової бібліотеки філії Академії наук УРСР. Його робота спрямовувалася на забезпечення наукової діяльності представників гуманітарного наукового напрямку, але молодий адміністратор не хотів бути безпринципним виконавцем волі тоталітарної системи. Перебуваючи в українському середовищі галичан, О.Карпенко вимагав від працівників бібліотеки толерантного й тактовного ставлення до користувачів, послугування українською мовою, урахування традицій місцевих мешканців. Це викликало спротив у частини персоналу – “ідейних борців за комуністичні ідеали”, які у своїх дописах звинуватили керівника в націоналістичному ухилі та діяльності. Він був звільнений з посади, отримав партійне стягнення, з труднощами працевлаштувався в Інституті суспільних наук АН УРСР³.

Тісна співпраця з видатним українським істориком І.Крип’якевичем, який очолював інститут, стала запорукою активної наукової роботи О.Карпенка. Він мав можливість безпосередньо спілкуватися з визнаними львівськими науковцями, яскравими представниками вітчизняної інтелігенції І.Крип’якевичем, І.Свенціцьким, М.Возняком та ін., формуючи під їхнім впливом свій науковий світогляд. Працюючи в інституті, науковець вивчав архівні справи, віднайшов чималий джерельний пласт матеріалів, присвячених спротиву українських селян польській політиці пацифікації. У результаті, ці джерела лягли в основу його кандидатської дисертації “Селянські повстання у Львівському воєводстві у 1932–1933 рр.”, яку він захистив у 1953 році. Науковим керівником роботи став відомий український історик професор Ф.П.Шевченко, який допоміг молодому науковцю опанувати методику пошукової й аналітичної роботи.

У 1954 році кандидат історичних наук О.Карпенко звернувся до керівництва ЦК Компартії України за дозволом працювати з архівними матеріалами фондів Комуністичної партії Східної Галичини та Комуністичної партії Західної України в Інституті партії при ЦК КПУ для пошуку матеріалів про розвиток революційного руху на західноукраїнських землях у 1917–1939 рр.⁴ Відповідь була позитивною, хоч у ній указувалося на обмежене коло доступних дослідникові джерел. Тогочасна робота в архівах вимагала не тільки фахової підготовки, але й складної процедури допуску до документів, що могли містити інформацію, суперечливу догматичній “лінії партії”. Так звані спецфонди зберігали таємниці радянського минулого, шлях до яких ускладнювався адміністративними й ідеологічними перепонами. Як згадував сам науковець, інколи йому доводилося йти на різні хитрощі, щоб уберегти від ока спеціальних цензорів і винести з архіву виписки з документів, що виходили за рамки озвученої ним проблематики. При цьому більш успішними такі його дії були в центральних архівах у Москві, натомість у київських і львівських установах контроль цензури був жорсткіший.

Джерелознавчий пошук науковця сприяв зростанню його досвіду в царині археографічної діяльності. Засвоєння основ польової археографії дозволило сформувати документальну базу досліджуваної проблематики й водночас розширити діапазон наукової зацікавленості. Результатом цього напрямку діяльності став виданий у 1957 році перший том збірника архівних матеріалів “Під прапором Жовтня” (обсягом 44 друкованих аркуші), упорядником і відповідальним редактором якого був О.Карпенко⁵. У ньому на значній документальній основі (документи архівних справ, матеріали періодичної преси, спогади очевидців) було прослідковано розвиток революційних подій у Західній Україні в 1917–1920 роках, показано широкий народний рух за власне визволення. Це був перший чималий досвід археографічної роботи, що заклав підвалини ґрунтовного підходу до пошуку й публікації архівних джерел.

Збираючи фактологічний матеріал по темі, О.Карпенко опосередковано знайомився й з документами, що безпосередньо зачіпали проблематику ЗУНР. Частина таких архівних документів він апробував у рамках опублікованої в 1957 році концептуальної наукової статті “До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р.”⁶ Праця була щедро “всипана” не тільки необхідними для радянського історика цитатами з ленінських робіт, але й посиланнями на документи архівних фондів, що значно підвищувало її наукову вартісність. У статті події осені 1918 року, пов’язані з утворенням ЗУНР, були визначені автором як “загальне національне повстання”, що переросло в “буржуазно-демократичну, національно-демократичну революцію”⁷. Роком раніше дослідник означив подібні оцінки в тезах доповіді на науковій конференції⁸, у названій статті він уже аргументував свої висновки відповідним джерельним матеріалом. Хоч значна частина статті присвячувалася питанням соціально-економічних передумов революційного виступу, широкий і багатоманітний архівний матеріал дозволяв аргументовано відобразити загальний характер докорінних революційних змін у західноукраїнському суспільстві.

Фактично О.Карпенко першим з радянських істориків порушив ідеологічне табу на дослідження історії Західно-Української Народної Республіки, хоча, як неодноразово він сам заявляв, не прагнув показати якоїсь незгоди. Його бачення революційного руху 1918 року загалом вкладалося в традиційну марксистську методологію, але він дозволив собі “побачити” в українському революційному русі закономірне прагнення народу стати вільним. У травні 1958 року, у ході дводенних дискусій на партійних зборах Інституту суспільних наук стосовно висловлених О.Карпенком оцінок, розгорнулася справжня ідеологічна атака комуністичних істориків-ортодоксів на наукову позицію автора⁹. Серед численних звинувачень у різних “ухилах” та ідеологічних помилках на карб науковцю поставлять і факт практично повної публікації тексту постанови Української Національної Ради про проголошення української державності.

За критикою положень праці почався відвертий ідеологічний і дисциплінарний тиск, була розгорнута кампанія цькування та гонінь. Але в рамках непростих обговорень і диспутів щодо порушених О.Карпенком наукових питань викристалізувалася та раціональна основа, на яку звернув увагу у своєму листі до професора Ф.Шевченка Інституту суспільних наук академік І.Крип’якевич: “Дискусія в Інституті показала, що ми є щойно на початку досліджень листопадових подій. Далеко ще не зібрано всіх матеріалів, і тільки починається їх активна розробка”¹⁰.

Наукова сміливість дорого коштувала молодому досліднику. Його підходи стали предметом дискусій не тільки в наукових установах Львова й Києва, але й критики та серйозних звинувачень у відходах від марксистської методології в партійних кабінетах. Поведінка автора, незважаючи на ідеологічні звинувачення, залишалася незмінною. Він аргументовано доводив об’єктивність власної наукової позиції, чим ще більше дратував партійну владу.

Натомість наукові підходи О.Карпенка були гідно оцінені представниками української наукової діаспори. Так, відомий заокеанський історик Я.Пеленський, відгукуючись на спроби окремих українських радянських науковців відійти від штампів комуністичного агітпропу, відзначав: “Найбільш виразним свідченням “ревізіонізму” в історичній науці була спроба молодого історика О.Ю.Карпенка переоцінити Українську листопадову революцію 1918 року у Східній Галичині, виправдати утворення Західно-Української Народної Республіки і реабілітувати її національно-демократичний характер... До великого здивування, Карпенко став першим в Україні істориком після Грушевського, який в цьому випадку не взявся “піддавати себе самокритиці” чи “виправляти свої помилки”, але пішов так далеко, що кинув відкритий виклик лінії партії повторенням тверджень, зроблених ним у статті. Це викликало велике обурення серед істориків, слухняних партії. Карпенко був усунутий з редакційної колегії видання “Із історії західноукраїнських земель”, у якій займав посаду заступника редактора”¹¹.

Примарні послаблення хрущовської “відлиги” для О.Карпенка мали цілком практичний наслідок – нові звинувачення в ідеологічній неблагонадійності, загроза арешту, звільнення з посади старшого наукового співробітника Інституту суспільних наук фактично за політичними мотивами. За вказівкою посадовців із Львівського обкому КПУ у видавництві було припинено підготовку до друку двох монографій науковця – “Жовтнева революція і революційний процес на західноукраїнських землях” і “Міжнародний імперіалізм – організатор окупації західноукра-

їнських земель (1918–1919)”, у яких автор використав чимало неопублікованих архівних джерел. Ці книги так і не були опубліковані.

У 60-х роках О.Карпенко працював на історичному факультеті Львівського державного університету, де поєднував викладацько-педагогічну роботу з плідною науковою діяльністю. Зумів підготувати монографію й захистити докторську дисертацію на тему “Іноземна воєнна інтервенція на Україні. 1918–1920 рр.”, продовжував досліджувати політичні процеси на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Мав позитивні відгуки про наукову діяльність за кордоном і заздрість та невмотивовану критику у своїй країні. На лекціях відходив від догматизму офіційної історичної науки, означував “білі плями” української історії радянського періоду, розказував студентам про політичні репресії, голодомор, трагічні сторінки Другої світової війни. У спілкуванні з молоддю проявляв професіоналізм історика, вимогливість викладача й демократизм особистості, що викликало в них повагу до О.Карпенка та негативну реакцію з боку “пильних” колег¹². Стосовно “незалежного” викладача вкотре була розв’язана кампанія ідеологічного цькування, звинувачень і переслідувань. Спочатку доктор історичних наук О.Карпенко був переведений на асистентське навантаження, а в 1970 році звільнений з формулюванням “як такий, що не відповідає посаді, яку займає”¹³. Це була розправа над викладачем і вченим, чий науковий погляд вийшов за методологічні й ідейно-політичні рамки ідеологізованої наукової системи.

Працюючи на посаді старшого наукового співробітника Львівського державного музею етнографії і художнього промислу АН УРСР, О.Карпенко відчував постійний тиск. У 1972 році його персональна партійна справа вкотре обговорювалася на бюро Львівського обкому КПУ¹⁴, інформація про науковця неодноразово доводилася й у ЦК КПУ¹⁵. Підготовлена ним на значному джерельному матеріалі монографія про культуру та побут західних українців, що отримала позитивні наукові рецензії, двічі без пояснень знімалася з друку й, зрештою, остаточно була заборонена до видання. Науковця фактично виживали зі Львова, тож у 1978 році він прийняв пропозицію на науково-педагогічну роботу в Івано-Франківському державному педагогічному інституті.

Цьому закладу О.Карпенко віддав 37 років свого життя, очолював кафедру історії СРСР і УРСР, був серед засновників першої в Україні кафедри історії України (1990 рік). Здобуття Україною незалежності дало можливість повернутися професору до дослідження тематики ЗУНР. Він був ініціатором й організатором проведення першої Міжнародної наукової конференції, присвяченої 75-річчю ЗУНР (Івано-Франківськ, 1993 р.), співорганізатором Міжнародної наукової конференції до 80-річчя ЗУНР (Львів – Івано-Франківськ – Чернівці, 1998 р.). У 1990-х роках були опубліковані ряд методологічних наукових праць, присвячених історії західноукраїнської держави. У 1995 році науковець виступив ініціатором створення спільного з Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень НАН України й Прикарпатського національного університету імені В.Стефаника наукового Відділу регіональних проблем, яким керував до 2007 року. Працівники відділу займалися дослідженням історії ЗУНР і західноукраїнських земель у ХХ столітті, під керівництвом професора О.Карпенка опублікували фундаментальну колективну монографію¹⁶.

Справжнім науковим подвигом О.Карпенка можна вважати підготовлений і виданий п’ятитомний (у 8 книгах) збірник документів з історії ЗУНР¹⁷, до якого ввійшли документи й матеріали багатьох вітчизняних і зарубіжних архівів. Про потребу підготовки такого видання заявляв науковець ще в 1993 році під час роботи конференції, присвяченої 75-й річниці ЗУНР. Значна частина архівних документів або ж інформація про них містилася в робочих матеріалах професора ще із часів його пошукової роботи в архівних установах у 1950–1960-х роках. У нових історичних умовах цей обсяг архівних джерел був розширений і доповнений. Серед численних матеріалів, які ввійшли до збірника, особливо тих, що стосувалися зовнішньополітичної діяльності ЗУНР, О.Карпенко використав відсутні в Україні рідкісні зарубіжні документальні видання, частину яких йому вдалося віднайти в Політичному архіві Міністерства закордонних справ Німеччини.

До пошукової роботи було залучено Державний архів Івано-Франківської області, а його директор Катерина Мицан, співупорядник збірника, доклала чимало зусиль для пошуку й опрацювання документального масиву з різних архівних установ України.

Особливою науковою удачею О.Карпенка стало використання під час підготовки збірника матеріалів з Колекції документів уряду ЗУНР, що зберігалися в Архіві Українського католицького університету імені святого Климентія Папи у Ватикані. За організаційної й фінансової підтримки керівництва Івано-Франківської області йому вдалося здійснити наукове відрядження до Риму, де він зміг опрацювати документи й матеріали цієї колекції, зробити ксерокопії найважливіших з них, у встановленому порядку завірити автентичність цих копій оригіналам печаткою УКУ. Загалом до України професор О.Карпенко привіз понад чотири тисячі аркушів ксерокопій документів, багато з яких були рукописними й вимагали чималої археографічної праці з установлення їхнього походження, змісту, авторства тощо.

Зібраний джерельний матеріал дав можливість упорядникам визначити внутрішню структуру та зміст майбутнього видання. Саме О.Карпенко, як головний редактор проекту, зробив структуру збірника, тематику його томів, визначив основні принципи археографічної роботи невеликого колективу дослідників, який він очолював. Про методологічну складність цієї роботи вказав професор у вступі до першого тому видання: “З огляду на те, що укладачі не мали у своєму розпорядженні ні вітчизняного, ні зарубіжного досвіду формування збірника документів, у якому були б відтворені всі аспекти життя й діяльності суверенної держави протягом усього періоду її існування та ще й у такій складній міжнародній і внутрішній обстановці: революція, війна, загострення соціальних протиріч і соціальної боротьби, складні суспільно-політичні процеси той же відрізок часу на одній частині ЗУНР йде державотворення, на іншій – справжня боротьба за існування держави, або в один і той же час на одній частині – польський окупаційний режим, на іншій – радянський – це створило великі труднощі у формуванні збірника. Було вирішено взяти за основу проблемно-хронологічний принцип”¹⁸. Збірник складався з п’яти томів, третій і п’ятий з яких мали, відповідно, дві й три книги. За тематикою: Том 1. Листопадова національно-демократична революція. Том 2. Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси. Том 3. Соціально-економічні відносини та суспільно-політичні процеси. Том 4. Збройні сили у боротьбі за свободу і незалежність. Том 5. ЗУНР і зарубіжний світ.

Археографічне опрацювання документів і матеріалів О.Карпенко провів безпосередньо, згідно з діючими в Україні правилами видання історичних документів. Він займався не тільки науковою роботою – вивченням кожного документа, складанням археографічного опису, формуванням документального масиву збірника, але й організаційними питаннями, що включали забезпечення видавничих процесів.

Незважаючи на поважний вік, О.Карпенко жив цією працездатною й водночас надзвичайно відповідальною науковою роботою. Його енергія та зарядженість на кінцевий результат дозволили в надзвичайно складних соціально-економічних умовах опублікувати всі п’ять томів збірника документів, що стали не тільки основою джерельного забезпечення тематики дослідження історії ЗУНР, але й залишаються своєрідним підсумком життєвого шляху й наукового доробку професора О.Карпенка.

1. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: історія : кол. монографія / відп. ред. О. Карпенко (співавт., кер. авт. кол.). – Івано-Франківськ, 2001; Карпенко О. З історії Західно-Української Народної Республіки (До 85-річчя з дня народження професора О. Ю. Карпенка) / за заг. ред. М. Кугутяка. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2006.
2. Бадяк В. Олександр Карпенко очима студента і науковця / Володимир Бадяк // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 43–50; Великочий В. Олександр Юхимович Карпенко: івано-франківський період життя і творчості / Володимир Великочий, Олег Жерноклев, Лідія Волосянко // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 35–42; Кобута С. Життя, присвячене служінню науці: до 80-ліття професора О. Ю. Карпенка / Степан Кобута, Катерина Мицан // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 21–34; Кобута С. Науковець і партійно-ідеологічна система: документи і матеріали / Степан Кобута // Галичина. Науковий і культурно-просвітній

- красназничий часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 52–72; Сливка Ю. Львівський період науково-педагогічної діяльності Олександра Карпенка (1949–1978 рр.) / Юрій Сливка // Галичина. Науковий і культурно-просвітній красназничий часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 11–20.
3. Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. П-3, оп. 5, спр. 26, арк. 27–28; ф. П-2477, оп. 1, спр. 69, арк. 124–126.
 4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 24, спр. 3511, арк. 24–26.
 5. Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917–1920) : документи і матеріали / за ред. О. Ю. Карпенка ; упоряд.: О. Ю. Карпенко (авт. передм.) [та ін.]. – Львів, 1957.
 6. Карпенко О. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині у 1918 р. / Олександр Карпенко // З історії західноукраїнських земель. – К., 1957. – Вип. 1. – С. 59–90.
 7. Там само. – С. 85.
 8. Карпенко О. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на революційний рух в Західній Україні в 1918–1923 рр. / О. Карпенко // Наукова конференція істориків, присвячена питанню впливу Жовтневої революції на революційний рух в Західній Україні : тези доп. – Львів, 1956. – С. 6–7.
 9. Детальніше див: Сливка Ю. Львівський період науково-педагогічної діяльності Олександра Карпенка (1949–1978 рр.) / Юрій Сливка // Галичина. Науковий і культурно-просвітній красназничий часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 12–16; Кобута С. Життя, присвячене служінню науці : до 80-ліття професора О. Ю. Карпенка / Степан Кобута, Катерина Мицан // Галичина. Науковий і культурно-просвітній красназничий часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 22–28.
 10. Сливка Ю. Назв. праця. – С. 14.
 11. Держархів Львівської обл., персональна справа О. Ю. Карпенка, арк. 16–17.
 12. Бадяк В. Олександр Карпенко очима студента і науковця / Володимир Бадяк // Галичина. Науковий і культурно-просвітній красназничий часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 43–50.
 13. Архів Львівського національного університету ім. І. Франка, особова справа О. Ю. Карпенка, арк. 36–37.
 14. Держархів Львівської обл., персональна справа О. Ю. Карпенка, арк. 1–2.
 15. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 478, арк. 49, 54.
 16. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: історія : кол. монографія / відп. ред. О. Карпенко (співавт., кер. авт. кол.). – Івано-Франківськ, 2001.
 17. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: документи і матеріали : у 5 т. / уклад. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ, 2001–2011.
 18. Вступ // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: документи і матеріали : у 5 т. / уклад. О. Карпенко, К. Мицан. – Т. 1 : Листопадава 1918 р. Національно-демократична революція. Проголошення ЗУНР. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 11–12.

В статтє рассматривается научная деятельность известного украинского историка А.Карпенко по исследованию становления и развития Западно-Украинской Народной Республики. Обращено внимание на археографическую обработку и публикацию широкой документальной базы источников по истории ЗУНР. Акцентировано внимание на уникальности составленного историком пятитомного сборника документов и материалов, издание которого во времена независимости Украины создало фундаментальную базу для источниковедческого исследования проблематики ЗУНР, стало своеобразным итогом жизненного пути и научного исторического наследия профессора А.Карпенко.

Ключевые слова: археографическая работа, евристика, Западно-Украинская Народная Республика (ЗУНР), историческое исследование, А.Карпенко, научная деятельность.

The article highlights the scientific work of a famous Ukrainian historian O.Karpenko which is devoted to the research of the history of formation and development of the Western-Ukrainian National Republic. The main attention is paid to the archaeological contribution of the scientist, his activity concerning the revelation, archaeological conversion and publishing of the broad mass of the documental sources from the history of the WUNR (ZUNR). The article stresses the uniqueness of the compiled 5-volumed miscellany of the documents and materials, which publication in the period of the already independent Ukraine created the fundamental basis for the WUNR (ZUNR) source study. The miscellany drew some kind of a line at the end Professor Karpenko's life and his scientific work.

Keywords: archaeological work, heuristics, Western-Ukrainian National Republic (ZUNR), historical research, O.Karpenko, scientific work.

УДК 94 (477/83) : 792

Василь БУРДУЛАНЮК

ТЕАТР В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається становище українського театру в Галичині в роки Першої світової війни та національно-визвольних змагань галицьких українців. Показано роль січових стрільців й Української галицької армії в розвитку театру.

Ключові слова: Галичина, театр, національно-визвольні змагання, українська державність.

Вивчення проблеми діяльності українського театру в Галичині є актуальним завданням української історичної науки. Незважаючи на те, що їй присвятили свої праці ряд дослідників¹, становище театру в роки Першої світової війни та національно-визвольних змагань українців Галичини початку ХХ століття ще не дістало належного висвітлення в українській історіографії.

На початку ХХ століття в Галичині єдиним професійним українським театром був мандрівний театр товариства “Руська бесіда”. Напередодні Першої світової війни директором театру був Роман Сірецький, який уживав заходів, щоб піднести рівень театру на вищий щабель його розвитку. Однак несприятливі обставини не дали йому можливості здійснити свої наміри.

Значні корективи в роботу театру внесла Перша світова війна. Воєнна хуртовина захопила театр у Борщеві на Тернопільщині. Директор театру В.Сірецький і кілька артистів театру зразу були мобілізовані до війська й відправлені на фронт. Інші розійшлися в різні боки, бо окупаційна російська влада заборонила продовжувати вистави². Частина акторів, зокрема Микола Бенцаль, Олена Бенцалева, Анна Юрчакова, Антоніна Осиповичева, Іван Рубчак та інші опинились у Тернополі. У 1915–1917 рр. вони виступали там у новоствореному театрі “Тернопільські театральні вечори” під керівництвом Леся Курбаса, а з березня 1916 року – Миколи Бенцалю³.

Інші члени трупі театру “Руської бесіди” опинились у Львові, де певний час перебували випадковими заробітчанами виступами в казино “Bristol”. Дещо пізніше колишній актор театру товариства “Руська бесіда” Василь Коссака організував у Львові розважальний так званий “Легкий театр”. Але заборона російського коменданта Львова будь-яких вистав українською мовою змусила В.Коссака перейти працювати в приватний водевільний театр “Cassino de Paris”. Це єдиний театр, що відновив тоді у Львові свою діяльність. Тут деякі українські артисти виступали разом з польськими артистами⁴.

Після відходу зі Львова влітку 1915 р. російських військ В.Коссака створює Український Людовий театр, який поперемінно працює то в залі “Сокола – Батька” страхового товариства “Дністер”, то в приміщенні польського товариства “Gwiazda”⁵. Незважаючи на скрутні побутові умови, В.Коссаку вдалося організувати повноцінну театральну трупу в складі 31 особи⁶. Однак було обмаль чоловіків-акторів, більшість з яких перебували на військовій службі, тому до творчої співпраці залучали аматорів-початківців. Рятуючи ситуацію, 30 січня 1916 року на сцені виступив навіть відомий письменник Михайло Яцків у ролі Миколи в “Украденому щасті” І.Франка.

У січні 1916 року у Львові відновлює роботу товариство “Руська бесіда”, змінивши назву на “Українська бесіда”⁷. Товариство бере під свій протекторат згаданий театр В.Коссака, забезпечує йому фінансову та юридичну підтримку. З березня 1916 р. на сцені театру почала виступати відома артистка галицької сцени Катерина Рубчакова, яка приїхала із Чернівців. Та незабаром В.Коссака мобілізували до війська. Утім його військова служба проходила в Збірній станиці Українських січових стрільців у Львові, що давало йому можливість і надалі керувати театром.

До речі, саме Легіоні Українських січових стрільців, сформованому у вересні 1914 р. у складі австро-угорської армії, належить чи не основна заслуга у функціонуванні українського

театру товариства “Руська бесіда” під час війни. Командування УСС усвідомлювало всю важливість театру як живої національної пропаганди для українців Галичини, українців – вояків австро-угорської армії та січових стрільців. Не маючи можливості надати театрові статусу військового, воно використовувало всі доступні засоби, щоб сприяти його роботі, зокрема, задовольняючи прохання керівників театру надати відпустки січовим стрільцям для участі у виставах. Тому в спогадах сучасників театр товариства “Українська бесіда” у період Першої світової війни отримав назву “Стрільцького театру”, бо його основний чоловічий склад становили актори в стрільцьких одностроях⁸.

У травні 1916 р. директором театру стає Альфред Будзиновський. Він, як і попередник, змушений був звертатися з клопотаннями до Командування Легіону УСС і вищого австро-угорського командування про надання довготривалих службових відпусток окремим січовим стрільцям, щоб вони могли виступати на сцені українського театру.

Однією з найпопулярніших постатей театральної стрільцької богеми був підхорунжий І полку УСС Лесь Новіна-Розлуцький. Він з перших кроків на сцені театру товариства “Українська бесіда” зарекомендував себе як цікавий актор і грамотний режисер, що багато уваги приділяв перекладам і новим українським п’єсам. Хорунжий УСС Михайло Онуфрак грав головні ролі в драматичному репертуарі та займався режисурою побутових п’єс. Тоді розпочав свою театральну діяльність і підхорунжий УСС Йосип Гірняк, який зарекомендував себе як обдарований, різноплановий актор. Підхорунжий Лесь Гринішак виконував переважно сольні партії в оперному репертуарі театру. Учитель, десятник Луць Лісевич у театрі одночасно працював балетмейстером, грав характерні ролі та виконував обов’язки перукаря і гримера. Серед інших стрільців – аматорів театру слід згадати десятника УСС Володимира Демчишина, який виконував комедійні й характерні ролі, хорунжого Тадея Слободу – комедійні ролі, Євгена Банаха – тенор, сольні партії, Івана Мельника – хорист, другорядні драматичні ролі, Ярослава Гриневича – хорист, невеликі характерні ролі тощо⁹.

3 травня 1917 р. художнім керівником театру було затверджено відому артистку Катерину Рубчакову, що позитивно відобразилося на його подальшій діяльності¹⁰.

3 кінця 1917 до середини 1918 років театр товариства “Українська бесіда” гастролює різними містами: Перемишль – 4 вистави, Стрий – 3, Дрогобич – 10, Борислав – 2, Станіславів – 2, Калуш – 4, Коломия – 3, Чернівці – 1¹¹. Дорогою трупа заїжджала в села, граючи по столах на імпровізованих сценах. На цей час такі гастрольні виїзди львівського театру були чи не єдиною радістю й підтримкою національного духу та свідомості зморданого війною галицького селянина. Тут стали в пригоді військові однострої акторів, завдяки яким трупа театру без відповідних документів могла вільно пересуватися прифронтовою смугою.

3 подальшим перебігом військових дій навесні 1918 року колектив театру товариства “Українська бесіда” втрачає основний чоловічий акторський склад, оскільки, унаслідок договору між Центральною Радою й урядами Німеччини й Австро-Угорщини про військову допомогу, легіон УСС у складі австро-угорської армії під командуванням Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного) відбув у Східну Україну. Тоді сцену театру через мобілізацію до війська покинули М.Бенцаль, І.Рубчак, Є.Коханенко, А.Нижанківський, Л.Новіна-Розлуцький, Й.Гірняк, Л.Гринішак, Л.Лісевич та інші. К.Рубчакова, розуміючи неможливість у таких умовах організувати повноцінний акторський колектив, на початку липня 1918 року відмовилася від керівництва театром.

Упродовж літа 1918 р. український театр у Львові був змушений призупинити свою діяльність. Його збіднілий акторський склад розпорошився по різних мандрівних театральних колективах. Частина акторів театру створили “Український Чернівецький театр” під керівництвом К.Рубчакової, інші долучилися до театру Й.Стадника, а частина згодом опинилися в “Народному театрі імені І.Тобілевича” у Коломиї¹².

І лише восени 1918 року театр на деякий час відновив у Львові свою діяльність. 2 листопада 1918 року “Циганка Аза” стала його першою й останньою виставою в столичному Львові після Листопадового зриву. Після відходу українських військ 22 листопада 1918 року зі Львова польська влада заборонила вистави українського театру. Відновив театр свої вистави аж восени

1919 р.¹³ Репертуар театру був переважно старим – ставили “Наталку Полтавку” І.Котляревського, “Ой не ходи, Грицю” М.Старицького, “Украдене щастя” І.Франка та ін.

Наприкінці 1918 р. у Тернополі організовується “Український театр” під управою Миколи Бенцалю, який у березні 1919 року перетворюється на культурно-освітнє товариство акторів “Новий львівський театр”. Душею цього театру були Амвросій Бучма та Володимир Калин, а до складу трупи входили Т.Демчук, І.Рубчак, М.Бенцаль, А.Осиповичева, Г.Юрчакова та інші. Ставили “Молоду кров” В.Винниченка, оновили “Суєту” І.Карпенка-Карого¹⁴. Давали безкоштовні вистави для воїнів УГА, на користь Українського Червоного Хреста тощо.

Пізніше в Станиславові було організовано другий театр – “Український Чернівецький театр”. Цей театр спочатку діяв у Чернівцях, а потім з успіхом об’їхав усю Буковину. Захоплення румунськими військами в листопаді 1918 р. Буковини поставило театр у безнадійне становище, бо румунська влада заборонила вистави українською мовою.

Акторам театру дали дозвіл виїхати до Галичини за умови, що вони більше не повернуться на Буковину. Таким чином, “Український Чернівецький театр” опинився в тодішній столиці ЗУНР Станиславові, де працював із січня до травня 1919 року під дирекцією Михайла Онуфрак. У цьому театрі були артисти Л.Новіна-Розлуцький, Ф.Лопатинська, К.Пилипенко, О.Польовий та інші¹⁵. Театр ставив вистави в залі міського театру Монюшка. У травні 1919 року він об’єднався в Станиславові з театром Й.Стадника в Державний театр ЗУНР під проводом Й.Стадника. Та через окупацію краю польськими військами діяв недовго.

Згодом законом Міністерства преси та інформації ЗУНР усіх артистів мобілізували до війська, а театри стали державними. Тому, коли влітку 1919 р. під тиском польських військ УГА перейшла Збруч, театри рушили за військом на Наддніпрянську Україну.

У Кам’янці-Подільському всі українські галицькі театри об’єдналися в “Народний театр” під опікою Головноуповноваженого по організації театрів УНР М.Садовського. Ставили вистави в Пушкінському домі та літньому театрі в Кам’янці-Подільському, а потім у Проскуріві (нині Хмельницький. – В.Б.), Могилеві-Подільському та Вінниці. Тоді важко захворіла й у листопаді 1919 року в селі Зіньківцях коло Кам’янця-Подільського померла визначна галицька артистка К.Рубчакова¹⁶.

Тісні взаємини театру з УГА привели до рішення про офіційне піклування війська над театром, що було закріплено наказом від 7 листопада 1919 року. Актори тепер призначались як пропагандисти XI рангу, ставилися на харчове забезпечення, а весь театр – на реквізиторське. В ухваленому пізніше Начальною командою УГА Статуті театру всіх артистів театру брали під опіку війська, підпорядковуючись Пресовій квартирі. Дозволялося носити однострій, але без військових відзнак. У разі зміни місць дислокації Начальної команди УГА театр разом зі своїм майном мусив рушати вслід за штабом. Обов’язковим було дотримання майже військової дисципліни. Це стосувалося, передусім, репетицій. Акторам надавалися безкоштовні квартири, а у випадку хвороби їх обслуговували військові лікарі.

Маючи добрі умови для існування, театр міг творити справжнє мистецтво. Вистави відбувалися чотири рази на тиждень, але щодня о 10-й годині ранку стрільці-актори шикувалися на репетицію. Керівництво театром здійснювалось Управою на чолі з А.Бучмою. До її складу також входили І.Рубчак, В.Калин, С.Зубрицький, Т.Демчук. Артистичний провід виконували режисери М.Бенцаль, А.Бучма, В.Калин, Г.Юра.

У репертуарі театру значилися тоді близько 30 п’єс, зокрема, “Наталка Полтавка”, “Суєта”, “Сава Чалий”, “Дай серцю волю, заведе в неволю”, “Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці”, “Безталанна”, “Чорна пантера і білий ведмідь”, “Катерина”, “Запорожець за Дунаєм”, “Мартин Боруля”, “Невільник” та інші¹⁷.

У той грізний воєнний час актори знаходили собі роботу й за межами будинку театру – збирали по містах гроші у фонд тижня Українського Козака, співали на польових богослужіннях, похоронах, різних урочистостях.

Останні вистави театру відбувалися в Балті та Барлузі на Одещині в травні 1920 р. Після краху українських визвольних змагань акторів було інтерновано й відправлено в табори. Після звільнення більшість галицьких акторів повернулися до Львова, де утворили Український незалежний театр. Друга частина трупи “Народного театру”, переважно колишні актори Київсь-

кого молодого театру на чолі з Г.Юрою, утворили Новий драматичний театр імені І.Франка у Вінниці¹⁸.

Як бачимо, український театр у роки Першої світової війни та національно-визвольних змагань працював великою мірою завдяки підтримці українського січового стрілецтва й УГА, які забезпечували театр акторами-чоловіками. Він також був вагомим чинником єднання і підтримки національної ідеї, а його діяльність стала одним із визначних періодів в історії українського сценічного мистецтва.

1. Антонович Д. Український театр / Д. Антонович // Українська культура. Лекції / за ред. Д. Антоновича. – К. : Либідь, 1993. – С. 443–473; Боньковська О. Львівський театр товариства “Українська бесіда”. 1915–1924 / О. Боньковська. – Львів : Літопис, 2003. – 340 с.; Волинець С. Стрілецький театр і драматургія / С. Волинець // Українська драматургія 20–30-х років в Західній Україні та діаспорі. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – С. 174–180; Красильникова О. Історія українського театру ХХ століття / О. Красильникова. – К. : Либідь, 1999. – 206 с.; Лазарович М. Легіон українських січових стрільців : формування, ідея, боротьба / М. Лазарович. – Тернопіль : Джура, 2005. – 591 с.; Український драматичний театр. – Т. I : Дожовтневий період. – К. : Наук. думка, 1967. – 519 с.; Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині / С. Чарнецький // Вибране / С. Чарнецький. – Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1959. – С. 100–200.; Чарнецький С. Театр // Історія української культури / С. Чарнецький ; за заг. ред. І. Крип’якевича. – К. : Либідь, 1994. – С. 593–618.
2. Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині / С. Чарнецький. – С. 160; Український драматичний театр. – Т. I. – С. 431.
3. Демчук Т. Антоніна Осиповичева – краса і гордість театру / Т. Демчук // Наша культура. – Варшава, 1969. – № 5. – С. 14.
4. Боньковська О. Назв. праця. – С. 36–37.
5. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 514, оп. 1, спр. 146, арк. 1.
6. ЦДІАЛ України, спр. 19, арк. 40.
7. Там само, спр. 144, арк. 22.
8. Волинець С. Назв. праця. – С. 174–175.
9. Боньковська О. Назв. праця. – С. 47–49.
10. Там само. – С. 57.
11. ЦДІАЛ України, ф. 165, оп. 2, спр. 554, арк. 27.
12. Боньковська О. Назв. праця. – С. 64–65.
13. Там само. – С. 72–75.
14. Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині... – С. 161.
15. Медведик П. Катерина Рубчакова / П. Медведик. – К. : Мистецтво, 1989. – С. 86–87; Чарнецький С. Назв. праця. – С. 161–162.
16. Медведик П. Назв. праця. – С. 92.
17. Проскураков В. Львівські театри / В. Проскураков, Ю. Ямаш. – Львів : Центр Європи, 1997. – С. 72.
18. Там само. – С. 75.

В статье исследуется состояние украинского театра в Галиции в годы Первой мировой войны и национально-освободительного движения галицких украинцев. Показано роль сечевых стрелцов и Украинской галицкой армии в развитии театра.

Ключевые слова: Галиция, театр, национально-освободительное движение, украинская государственность.

The article deals with the situation of the Ukrainian theatre during the First World War and the national liberation movement of the Galician Ukrainians. The role of riflemen and Ukrainian Galician Army in the development of the theatre is shown.

Keywords: Galycia, theatre, the national liberation struggle, Ukrainian statehood.

УДК 371.214.114

Лілія ШОЛОГОН

**УКРАЇНСЬКИЙ ТАЄМНИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ЛЬВОВІ
(1921–1925 рр.)**

У статті висвітлено діяльність Українського таємного університету у Львові впродовж 1921–1925 рр. На основі різних джерел показано непрості умови функціонування цього та інших нелегальних вищих навчальних закладів, де здобували освіту українці Галичини; зібрано інформацію про викладачів, які працювали в них. Авторка дійшла висновку, що таємні українські навчальні заклади були створені на хвилі загального опору польській окупації як закономірне породження й продовження революційно-визвольного руху 1918–1919 рр.

Ключові слова: Український таємний університет, політехніка, ректор, викладачі, студенти.

У процесі розбудови Західно-Української Народної Республіки важливе значення відводилося освітнім питанням. На законодавчому рівні було зроблено чимало для створення розгалуженої мережі україномовних початкових шкіл, гімназій та інших навчальних закладів, належного соціального захисту педагогів, реформування освіти тощо. Проте особливе місце в освітній політиці ЗУНР мало університетське питання, адже українці були позбавлені можливості здобути вищу освіту. Тому вважаємо, що боротьба за український університет у Львові впродовж 1921–1925 рр. заслуговує на увагу дослідників, оскільки є цінною для реконструкції освітніх процесів в Україні.

Метою статті є висвітлення непростих умов функціонування Українського таємного університету у Львові та політехніки в умовах польської окупації краю 1921–1925 рр.

Обрана тема не залишилася поза увагою науковців. Вона зацікавила українських дослідників В.Мудрого¹, П.Хобзея², В.Кислого³, П.Лазечка⁴, В.Савенка⁵ та інших⁶, які у своїх працях відтворили різні аспекти діяльності українських таємних навчальних закладів у 20-х рр. ХХ ст.

Варто зазначити, що після встановлення польської влади на території Західної України основні зусилля уряду було спрямовано на полонізацію української молоді, яка здобувала освіту в навчальних закладах держави. 7 лютого 1919 р. вступив у дію декрет про обов'язкову безоплатну семирічну освіту для всіх дітей віком від 7 до 14 років, який передбачав вивчення польської мови як обов'язкового предмета. Поступово зменшувалася кількість українських початкових закладів освіти. Щоб показати Польшу в очах світової громадськості демократичною країною, у якій створено умови для розвитку різних національностей, при чоловічій і жіночій учительських семінаріях у Львові та жіночій у Перемишлі були організовані державні семінарійні курси з українською мовою навчання, які 1922 р. одержали статус самостійних навчальних закладів. Проте 1923 р. їх було перетворено на утраквістичні, тобто українсько-польські. Владні структури польської держави дали дозвіл на функціонування лише п'яти державних середніх шкіл з українською мовою викладання та двох утраквістичних відділів. Інші гімназії, ліцеї та фахові школи залишалися осередками ополячення. Про це свідчить те, що із загальної кількості 41 300 учнів середніх шкіл греко-католиками були 7 495⁷.

Щодо вищої освіти, то вона для українців стала недоступною, незважаючи на те, що після завершення українсько-польської війни було відкрито Львівський університет і політехніку. У серпні 1919 р. ректор Університету Яна Казимира у Львові видав розпорядження, згідно з яким на філософський і медичний факультети цього закладу не приймали непольську молодь, що не служила в польській армії. Ця політика обмеження в майбутньому мала широку підтримку адміністрації інших львівських освітніх установ вищого типу, серед значної частини польського студентства, Міністерства віросповідань і освіти Польщі й отримала назву *numerus clausus* (кількісні обмеження. – Л.Ш.). Декому з польських студентів Львова це здалося недостатнім, і на мітингу 1 жовтня 1922 р. була прийнята резолюція, у якій указувалося, що *numerus clausus* слід поширити ще й на юридичний факультет, а також дотримуватися при зарахуванні до вищих навчальних закладів Львова 11-процентного співвідношення осіб польської й не-

польської національності. Іншими словами, пропонувалося приймати лише 11 відсотків неполяків, переважно євреїв, від загальної кількості новоприйнятих студентів. Таку пропозицію повністю підтримали в Міністерстві віросповідань і освіти Польщі, про що свідчить лист міністерства від 3 березня 1923 р. до факультетських рад вищих навчальних закладів⁸.

Слід зауважити, що представники прогресивної польської інтелігенції, польського студентства Львова виступили проти обмеження прийому до польських вузів осіб непольської національності. Коли наукова рада філософського факультету університету більшістю голосів прийняла рішення про введення *numerus clausus* на факультеті, частина професорсько-викладацького складу направила свого листа (так званий вотум меншості) з відповідними аргументами до Міністерства освіти і віросповідань Польщі.

У листі Спілки незалежної польської соціалістичної академічної молоді у Львові від 10 вересня 1921 р. ректорові Університету Яна Казимира зазначалося: “Стоячи на становищі оборони демократичних і незалежних засад, польська соціалістична молодь ще раз стверджує, що дотеперішнє обмеження у вищих школах у Львові відносно тієї молоді, яка не виконувала військової служби, несправедливе і несумісне з воєнним станом, суперечить постановам Конституції Речі Посполитої про свободу науки і навчання”⁹.

Позбавлення доступу до вищих університетських студій української молоді мало на меті створити перешкоду для подальшого формування національної інтелігенції, яка без належної освіти не могла займати високі посади в органах державної влади, викладати в гімназіях і вчительських семінаріях, отримати наукові ступені тощо. Тому боротьба за український університет у Львові стала справою всього західноукраїнського населення, яка мала продемонструвати світові волю до боротьби українського народу за свої національні інтереси, закцентувати на окремішності власного суспільного життя, невизнанні легітимності польського режиму в Галичині. Вона розпочалася під проводом відомих учених, об’єднаних в НТШ. Активну участь в організації систематичних університетських курсів узяло Ставропігійське братство, у будинку якого вони розпочали свою роботу 7 березня 1920 р. Проте негайна заборона курсів польською поліцією змусила викладачів і студентів працювати таємно.

Гостра дискусія щодо університетської справи розгорнулася на засіданні Другого міжпартійного з’їзду 3 вересня 1921 р., у результаті якого за пропозицією відомого вченого-літературознавця Василя Щурата було прийнято остаточне рішення про утворення Таємного університету. В.Щурата було обрано ректором.

Від 15 жовтня 1921 р. Таємний університет у складі 3 факультетів (правничий, філософський, медичний), 54 кафедр і 1 260 студентів розпочав свою роботу. Для керівництва справами в закладі був створений Сенат університету, до якого входили: Василь Щурат, Мирон Кордуба (декан філософського факультету), Володимир Вергановський (декан юридичного факультету), Іван Куровець (декан медичного факультету), Іван Крип’якевич та інші. Польська влада всіляко переслідувала студентів і професорів цього унікального університету. Було заборонено діяльність Українського студентського союзу, Академічної Громади; заарештовано понад 100 студентів, окремі з яких відсиділи у в’язниці більше року. Ректора університету В.Щурата протримали під арештом три місяці¹⁰. Але університет вистояв у глибокому підпіллі, за що й отримав від сучасників назву “катакомбний”. Окрім нього, 1922 р. розпочала роботу Українська політехнічна школа, де на загальнотехнічному, машинобудівному та факультеті лісового господарства навчалось близько сотні студентів. Ректором, як ще її називали Високої політехнічної школи, обрали інженера Віктора Лучківа. Лише студенти філософського й правничого факультетів мали змогу прослухати університетські курси повністю, на відміну від медичного факультету та політехніки, де навчання тривало 4 семестри і його потрібно було продовжувати в інших освітніх закладах. У 1924 р. до Таємного університету формально було приєднано ще й факультет мистецтва під керівництвом Олекси Новаківського й проректоратом Андрея Шептицького. Матеріальну підтримку діяльності університету здійснювали самі студенти, українські господарсько-економічні установи; частина фінансової допомоги надходила від численної української еміграції із Чехословаччини, США, Канади.

Активіст тогочасного студентського руху української молоді, а згодом діяч націоналістичного підпілля Володимир Мартинець пригадував: “Наладнати технічний бік двох високих

шкіл з десятками викладів і семінарів денно, з лабораторіями, бібліотеками тощо, і все це за браком власного будинку, не таке то легке завдання. Та як же тяжчим воно було на ділі, коли зважити, що все це треба було робити, криючись від очей десятків поліційних агентів. Таж у гру входили десятки професорів і численні сотні студентів, які не сиділи непорушно на місці, а постійно рухались по місту з одного викладу на інший. Виклади відбувалися і по різних залах наших установ, і по приватних мешканнях і на свіжому повітрі і в льохах. Не треба додавати, що, незважаючи на найбільшу обережність, ніяк не можна було оминати зустрічей із поліцією...»¹¹

Серед викладачів Таємного університету у Львові був і відомий український історик І.Крип'якевич. Він, зокрема, читав курси методики історичних дослідів та історії Гетьманщини. «Виклади професора І.Крип'якевича, – згадував один із тогочасних його слухачів, – відбувалися в Народньому Домі в обширних, кількакімнатних приміщеннях тодішньої Академічної громади. Щоб ввести в оману поліцію, ми не світили електричного світла, а робили записки при світлі парафінових свічок і то відповідно прислонених. При вхідній брамі дижурували (чергували. – *Л.Ш.*) студенти, що не мали в тих годинах викладів. Вони, при наближенні поліції, давали нам про це знати, й ми відповідно затирали за собою сліди, що ніби ми відбуваємо невинне засідання, а професор зникав у котрійсь із гімназійних клас на вищих поверхах»¹².

Про те, що викладачі та студенти під час проведення занять дотримувалися надзвичайної обережності, свідчить звіт міського управління поліції Львова від 17 грудня 1921 р. Там було зазначено, що підпільне навчання слухачів університету та політехніки відбувалося в українському студентському будинку та в приміщенні українських приватних жіночих шкіл. Лекції, за даними поліції, тут читали доктори Кирило Студинський, Філарет Колесса, Мирон Кордуба й Артур Рендельштейн (викладач технічного факультету)¹³.

Маємо певну інформацію про лекційні курси, які слухали студенти Таємного університету. До таких належить «Методологія історії», яку викладав у зимовому семестрі 1921/1922 навчального року М.Кордуба¹⁴. На початку лекційного курсу професор розкривав поняття історичного джерела, подавав цю дефініцію за найновішими науковими працями. Далі йшлося про те, що важливою справою є вибір теми. Від формулювання теми, від постановки завдання залежать напрям, обсяг і результати дослідження. Серйозний підхід до вибору теми ще й тому потрібний, вважав учений, щоб визволитися з-під впливу, так би мовити, моди. В історії бувають особливо популярні теми, до яких береться багато істориків, у той час як інші галузі історичної минувшини якогось краю «лежать не досліджені, облогом», бо вчені бояться першими за це братися. Зокрема, у нас улюбленими «модними» темами є княжа й козацька доба української історії, а, наприклад, литовською мало хто займається.

Іншими важливими передумовами наукового дослідження М.Кордуба називав знання мов, студіювання літератури з даного питання, вивчення архівів і класифікацію джерел¹⁵.

Численні спроби депутатів української фракції польського парламенту легалізувати роботу вищих навчальних закладів не принесли жодних результатів. Незважаючи на це, вони й надалі продовжували працювати в непростих умовах, оскільки, за словами голови українського соймового клубу Самійла Підгірського, «їх існування усвячене жертівністю і посвятою цілого українського громадянства та української молоді з професурою. Є вони найдорожчим скарбом для цілого українського народу»¹⁶.

Переслідування та арешти польською поліцією студентів і викладачів, відсутність матеріальної бази й нестача коштів, урядова заборона службовцям державних установ викладати в університеті та дискримінація випускників призвели до припинення 1925 р. діяльності Таємного університету й політехніки. Наприклад, на М.Кордубу, який працював в академічній гімназії, 1 липня 1924 р. було накладено дисциплінарне стягнення й затримано платню без пояснення причини. Професор змушений був покинути виклади в Українському таємному університеті, адже на його утриманні була родина¹⁷.

Проіснувавши майже 4 роки, «катакомбний університет» і політехніка показали світові приклад самовідданості відстоювання національної ідентичності українців, їхнє прагнення до вершин знань і науки. Боротьба за створення вищих українських навчальних закладів у Львові набула широкого розголосу, стала відомою міжнародній громадськості й здобула підтримку

окремих її кіл. Вищі навчальні заклади центральноєвропейських держав – Чехословаччини, Австрії, Німеччини та “вільного міста Гданська” – зараховували студентам українських університету та політехніки у Львові роки навчання в підпіллі. Поряд з ними в Празі було створено Український вільний університет.

Таким чином, таємні українські вищі навчальні заклади були створені у Львові на хвилі загального опору польській окупації як закономірне породження й продовження революційно-визвольного руху 1918–1919 рр. Їхніми студентами було молоде покоління різних, часом непримиренних політичних напрямів, яке об’єдналося навколо боротьби за українську національну справу.

1. Мудрий В. Змагання за український університет у Галичині / В. Мудрий. – Львів ; Нью-Йорк, 1999. – 124 с.
2. Хобзей П. Таємний університет у Львові / П. Хобзей // Україна: наука і культура. – К., 1991. – Вип. 25. – С. 45–59.
3. Кислий В. Українські високі школи у Львові і студентський рух у Західній Україні у першій половині ХХ ст. / В. Кислий. – Львів, 1991. – 144 с.
4. Лазечко П. З історії створення та діяльності Українського таємного університету у Львові (1924–1925 рр.) / П. Лазечко // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 64–74.
5. Савенко В. Роль НТШ у діяльності Українського таємного університету (1921–1925) / В. Савченко // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія : Історія. – 2009. – Вип. 1. – С. 46–52.
6. Статті, спогади про Український таємний університет у Львові (1920–1925 рр.) / упоряд. Ю. Редько. – Львів : Друкарські куншти, 2012. – 200 с.
7. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ : Плай, 1994. – С. 120.
8. Кислий В. Освіта на Західній Україні у 20–30-х рр. ХХ ст. / В. Кислий // Архіви України. – 1991. – № 4. – С. 24–28; Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. 26 Університет Яна Казимира, оп. 6, спр. 974, арк. 4.
9. Держархів Львівської обл., оп. 14, спр. 147, арк. 1 зв.
10. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: історія / кер. авт. кол. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. – С. 363.
11. Мартинець В. Університет у катакомбах / В. Мартинець // Українське підпілля: від УВО до ОУН : Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму / В. Мартинець. – Вінніпег, 1949. – С. 91.
12. Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. 20–50 рр. ХХ ст. / О. Рубльов, Ю. Черченко. – К. : Наук. думка, 1944. – С. 17.
13. Звіт Львівського міського управління поліції Львівської дирекції поліції про діяльність таємного українського університету у Львові. 17 грудня 1921 р. // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали : у 5 т., 8 кн. Т. 3, кн. 2 / уклад. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – С. 656.
14. Держархів Львівської обл., ф. Р 2923 Кордуба Мирон Михайлович, історик, професор Львівського державного університету, 1876–1947 рр., оп. 1, спр. 2, арк. 56.
15. Кульчицька Т. Лекції Мирона Кордуби в Українському таємному університеті у Львові (1921–1925) в контексті тогочасних циклографічних видань вищої школи / Т. Кульчицька // Збірник Науково-дослідного центру періодики / за ред. М. Романюка. – Львів : Н.-д. центр періодики, 2008. – С. 172; Кордуба М. Методологія історії. Виклади на українському університеті / М. Кордуба. – Львів, 1922. – С. 5.
16. Шологон Л. Освітня політика ЗУНР / Л. Шологон, І. Цепенда // Західно-Українська Народна республіка 1918–1923: ілюстрована історія / голов. ред. М. Кугутяк. – Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008. – С. 409.
17. Українська школа. – Львів, 1925. – Т. 1. – Зош. 1. – С. 67.

В статтє отражена деятельность Украинского тайного университета во Львове на протяжении 1921–1925 гг. На основе различных источников показано непростые условия функционирования этого и других нелегальных высших учебных заведений, где получали образование украинцы Галиции; собрана информация о преподавателях, которые работали в них. Автор пришла к выводу, что тайные украинские учебные заведения были созданы на волне общего сопротивления польской оккупации как закономерное порождение и продолжение революционно-освободительного движения 1918–1919 гг.

Ключевые слова: Украинский тайный университет, политехника, ректор, преподаватели, студенты.

The article displayed the activities of the Ukrainian secret university in Lviv during 1921–1925. Difficult existence circumstances of this and other illegal institutions of the higher education, where the Ukrainians of Galicia studied are shown. On the basis of various sources information about the teachers who work there is collected. The author concluded that the secret Ukrainian schools were established in the wake of the total resistance against the Polish occupation as a natural product and the continuance of the revolutionary liberation movement 1918–1919.

Keywords: Ukrainian secret university, polytechnic, rector, professors, students.

УДК 94 : 7(477.86)

Іванна РОЗУМОВИЧ

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ СТАНИСЛАВОВА В ПЕРІОД ЗУНР

У статті на основі аналізу архівних документів, тогочасної галицької періодики, монографічної літератури здійснено спробу охарактеризувати розвиток культури в м. Станиславів періоду Західно-Української Народної Республіки. Обґрунтовується роль прогресивної української інтелігенції в розгортанні національно-культурного відродження у сфері мистецтва в період національно-визвольних змагань західних українців. Розкрито діяльність культурно-мистецького товариства “Молода громада”.

Ключові слова: Станиславів, культура, мистецтво, театр, “Молода громада”, “Станиславівський Боян”, капела О.Кошиця.

Утворення Західно-Української Народної Республіки було однією з найважливіших подій національно-визвольних змагань галицьких українців. У період національного відродження й становлення державності завжди важливого значення набуває питання розвитку культурно-мистецького й духовного життя суспільства. Не був винятком цієї закономірності розвитку державно-політичного буття Станиславів у період ЗУНР.

Мета статті полягає у висвітленні культурно-мистецького життя української громади м. Станиславів у час територіального існування західноукраїнської держави (1918–1919 рр.). Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: дослідити музичне життя української громади, охарактеризувати роботу театральних труп Станиславова, простежити діяльність культурно-мистецьких товариств у період ЗУНР.

Велику кількість інформації з досліджуваної проблеми почерпнули з періодичних видань інституцій і повітових органів влади ЗУНР: “Республіка” (лютий 1919 р.), “Нове життя” (лютий – травень 1919 р.), “Станиславівський Голос” (грудень 1918 р.) та ін.

Культурно-мистецьке життя в період ЗУНР відображено в дослідженнях українських авторів: В.Яковишина¹, І.Полякової та І.Дейчаківської², М.Черепанина³, О.Левади⁴, В.Морозюка⁵, проте особі не зверталася увага на вивчення проблеми культурно-мистецького життя в м. Станиславів.

З початком ХХ ст. у Станиславові почали діяти українські театри та товариства, які активно сприяли розвитку національно-культурних процесів у період ЗУНР і міжвоєнний час. У 1918 р. у Станиславові виникла “Молода громада”. Згідно зі статутом, товариство було “осередком політичного, наукового і товариського життя молоді української трудової інтелігенції”. Загальні збори “Молодої громади” відбулися 25 листопада 1918 р. На збори зібралася численна академічна молодь, учителі, українські офіцери й представники українського жіноцтва. Їхнє завдання передбачало згуртування молодих сил заради з’єднання всіх етнографічних українських територій в одну незалежну самостійну державу. Члени товариства щонеділі

здійснювали виступи в Народному домі. “Молодою громадою” урядована бібліотека, яка складалася з трьох частин – бібліотечних фондів товариств “Просвіта”, “Українська молодь” і студентської, яку впорядкував В.Янович. Товариство “Молода громада” у Станиславові заснувало архів, у якому почали нагромаджувати тогочасні друковані видання: брошури, газети, листівки та плакати, щоб акумулювати матеріали для майбутніх дослідників⁶.

Заходами товариства “Молода громада” 22 грудня 1918 р. у приміщенні Народного дому відбувся літературний вечір. Товариство “Молода громада” у Станиславові започаткувало заслуховування рефератів зі сфери шкільництва. Одним з доповідачів став учитель станиславівської гімназії Володимир Бригідер, який наприкінці 1919 р. виступив з повідомленням “Реформа середнього шкільництва”. Його доповідь викликала значне зацікавлення. На нараду прийшов і колишній голова Центральної Ради М.Грушевський, який із цієї проблеми висловив свої міркування⁷.

Велику увагу варто приділити дослідженню театрального життя міста. “Український Народний Театр ім. І.Тобілевича в Станиславові був спочатку аматорським гуртком”, – писала у своїх спогадах артистка театру О.Бенцаль-Карп’як⁸. Як свідчать очевидці, заходами станиславівського лікаря й громадського діяча В.Яновича в 1911 р. у місті засновано Український народний театр ім. І.Тобілевича. Активно розвивався театр до початку Першої світової війни. У роки лихоліть (1914–1918) мистецька інституція перестала функціонувати. Нова сторінка діяльності театру охоплювала 1918–1920 рр. і була пов’язана з мистецьким відродженням у ЗУНР⁹. Театр відновив свою роботу в грудні 1918 р. у м. Коломия. Слава про його діяльність дійшла до Станиславова, де в часописі “Нове життя” був надрукований такий відгук: “Від початку грудня 1918 р. грають на сцені “Народного Театру ім. І.Тобілевича” в Коломиї такі відомі артисти кращих українських театрів: п. п. Осиповичева, Юрчакова, Балевиц і Балевицева. Театр грає добре і з гарними успіхами”. У той період театр здійснив перші гастролі. 8 січня 1919 р. трупа побувала в Станиславові і в залі Товариства ім. С.Монюшка з успіхом дала свою першу виставу – драму “Степовий гість” Б.Грінченка в п’яти діях¹⁰.

У Станиславові в роки національно-визвольних змагань було організовано також Український чернівецький театр, який спочатку діяв у Чернівцях, з успішними гастролями об’їхав усю Буковину. Захоплення румунськими військами в листопаді 1918 р. Буковини поставило театр у безнадійне становище й тому актори переїхали в Галичину. Отже, Український чернівецький театр опинився в Станиславові, де працював від січня до травня 1919 р. під керівництвом Михайла Онуфрак, щоправда, адміністративним директором був І.Когут. Театр грав постійно в Станиславові в залі Монюшка до травня 1919 р., тобто до часу, коли під проводом Й.Стадника постав державний театр ЗОУНР¹¹. У 1919 р., після загарбання Західної України Польщею, керівник театру І.Когут потрапив до польського полону, а після виходу з в’язниці організував у Станиславові “фаховий театр” при товаристві “Українська хата” (давали вистави двічі на тиждень).

Тісно пов’язана з Галичиною діяльність наддніпрянської Української республіканської капели під керівництвом О.Кошиця, ідея та ініціатива заснування якої належить Симону Петлюрі. 31 березня 1919 р. хорова капела зробила першу зупинку в Станиславові. У часописі “Сучасність”, який видавався в Мюнхені українською діаспорою, розміщено цікаві спогади члена капели Кирила Миколайчука про той період. За його словами, приїзд капели викликав велике зацікавлення не лише галичан, але й іноземців, які тоді перебували в столиці ЗУНР¹². Пам’ятним став перший концерт Української республіканської капели, який 11 квітня 1919 р. мала нагоду почути станиславівська публіка. Виконувалися канти й псалми в музичному опрацюванні, колядки, з яких особливо до вподоби припала колядка “Ой там грають кобзарі”, аранжована К.Стеценком¹³. Зал театру ім. С.Монюшка був переповнений ущерть. Людей, як згадував К.Миколайчук, стільки стояло, як і сиділо. Всі захоплено аплодували. Дохід від концерту призначався на потреби Українського Червоного Хреста¹⁴. Два наступні концерти в Станиславові відбулися 14–15 квітня. Капела співала колядки та щедрівки, перед кожним номером пояснення давав диригент О.Кошиць. Були виконані декілька народних пісень: “Ой пряду, пряду”, “Щедрик”, “Прилетів сокіл”. Заключний концерт завершився піснею “Живи, Україно”. Після його закінчення капелу й присутніх у залі стрільців вітав отаман Пилькевич, підносячи заслуги

одних за те, що їдуть у світ показати українську культуру, інших – за те, що зі зброєю в руках захищають волю України. На знак високого пошанування таланту капели її артистам від імені Станиславівського осередку музично-хорового товариства “Боян” було вручено лавровий вінок і вшановано дружньою вечерею, де їх тепло вітали представники “Бояна” Барановський, Киселівський. Артистів капели, як підкреслювалося у вітаннях, цінували не лише за високу мистецьку майстерність, але й за ідею, якій вони взяли послужити, – “ідею возвеличення перед всім світом нашої народної пісні”¹⁵. 16 квітня хорова капела при великому зібранні мешканців міста залишила Станиславів. На вокзалі відбувся імпровізований концерт. У тогочасній пресі зазначено, що приїзд і виступи капели “... можна назвати епохальною подією в музичному і взагалі інтелектуальному житті нашого міста”¹⁶.

У Станиславові гостював з двома виставами мандрівний театр львівської “Руської бесіди” під керівництвом Катрі Рубчакової. Згодом до цього міста прибув з драматичними виставами театральний колектив колишнього театру львівської “Руської бесіди” під дирекцією Василя Коссака. У залі товариства ім. С.Монюшка ставилися такі п’єси: “Ой не ходи, Грицю”, “Хмара”, “Запорожець за Дунаєм”, “Нещасне кохання”. Ці гастролі сприяли розвитку театрального життя в місті¹⁷.

У Станиславові, проїздом до Італії, Франції й Америки, виступила з концертом відома артистка Марія Щекун-Коломийченко. Характеризуючи її вокальні дані, невідомий рецензент відзначав: “В артистки величний голос, повний металічного звуку, гучний і сильний, притім добре вишколений, її жанр – героїчний сопрано з темним, альтовим тембром...”. Незабутнє враження в публіки викликав виступ гостя з Наддніпрянщини Василя Ємця. У його виконанні прозвучали народні пісні “Дума про смерть козака Бандуренка”, “Та не жур мене, мати”, співані високо баритоновим голосом у мистецькому акомпанементі на бандурі¹⁸.

Українське музично-хорове товариство “Станиславівський Боян”, долаючи нелегкий шлях становлення та розвитку, залишило помітний слід в історії краю. Засноване 1896 р., активно діяло в часи ЗУНР. При ньому існував музично-драматичний гурток і видавалася нотна література. Діяльність товариства охоплювала різні сфери: просвітницько-пропагандистську, освітньо-виховну, концертно-виконавську, видавничо-публіцистичну¹⁹. “Станиславівський Боян” був одним зі значущих осередків української культури, навколо якого концентрувалося мистецьке життя міста й регіону. Визначальною ознакою, яка відрізняла “Боян” від інших об’єднань, зокрема “Просвіти”, “Руської бесіди”, було прагнення до професіоналізації його музичної діяльності. Поєднавши під своїм крилом кращі виконавські сили, товариство зуміло створити хоровий колектив, який у роки творчого розквіту не поступався рівнем провідним хорам Галичини²⁰.

У часи ЗУНР діяла перша українська музична школа в Галичині, відкрита 15 вересня 1902 р. “Станиславівським Бояном”. Артистичне керівництво взяв на себе Д.Січинський. Серед основних предметів були: “1) наука елементарних засад музики; 2) наука гармонії, композиції, інструментарії, історії і естетики музики; 3) наука гри на фортепіано; 4) наука гри на скрипці та інших смичкових інструментах; 5) наука співу сольного і хорового”. Для викладання в школі були запрошені відомі педагоги²¹.

Як бачимо, важливим чинником розвою культурного життя Станиславова було театральне мистецтво, яке знайшло свій вияв у процесі організації музично-драматичних товариств. Специфіка регіональних традицій, продиктована поліетнічністю, визначила створення різнонаціональних театральних осередків, серед яких провідними були польський театр ім. О.Фредра, український театр ім. І.Тобілевича та єврейський театр ім. А.Гольдфадена. Відкриття на теренах Галичини однієї з перших українських музичних шкіл нової формації при хоровому товаристві “Станиславівський Боян” стало етапною подією історії культурних змагань за національну освіту.

Культурно-мистецьке життя українців Станиславова в період ЗУНР – відкрита, нелінійна, етносоціокультурна система, яка була унікальним феноменом людської діяльності та є важливою складовою регіональної й усеукраїнської культурно-мистецької спадщини.

На жаль, через обмежені рамки дослідницької праці та брак документальних джерел не вдалося розкрити такі аспекти культурно-мистецького життя української громади м. Станисла-

вів у період ЗУНР (1918–1919), як: характеристика репертуару театрів, діяльність музично-хорових колективів навчальних закладів міста. Доцільно опублікувати виявлені маловідомі документи з культурно-мистецького життя краю досліджуваного часу.

1. Яковишин В. Питання освіти, культури й мистецтва в діяльності ЗУНР / В. Яковишин // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2006. – Вип. X–XI. – С. 64–71.
2. Полякова І. Діяльність Українського Народного Театру ім. Івана Тобілевича / Ірина Полякова, Ірина Дейчаківська // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – Вип. VI. – С. 51–63.
3. Черепанин М. В. Музична культура Галичини (друга половина XIX – перша половина XX ст.) : монографія / Мирон Черепанин. – К. : Вежа, 1997. – 328 с.
4. Левада О. Пісні, що звучали під гуркіт канонади / О. Левада // Єдність. – 1999. – 20 листоп.
5. Морозюк В. Галицький театр ім. І. Тобілевича / В. Морозюк // Галичина. – 1998. – 16 лип. – С. 8; його ж. Капела Кошиця // Літопис Червоної Калини: Скрипторій історичної прози. – Львів, 1997. – Т. 7.
6. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛІ України), ф. 309 Наукове товариство ім. Т. Шевченка, м. Львів. 1873–1944 рр., оп. 1, спр. 262. Статут товариства “Молода громада” в Станиславові (1919), арк. 1–3.
7. Товариство “Молода Громада” // Станиславівський Голос. – 1918. – Ч. 10. – 6 груд. – С. 1.
8. Бенцаль-Карп’як О. Український Народний Театр ім. І. Тобілевича / О. Бенцаль-Карп’як // Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 578.
9. Полякова І. Назв. праця. – С. 53.
10. Морозюк В. Назв. праця. – С. 8.
11. ЗУНР. 1918–1923: ілюстрована історія. – Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт–Львів, 2008. – С. 463.
12. Левада О. Назв. праця. – С. 4.
13. Морозюк В. Назв. праця. – С. 497.
14. ЗУНР, 1918–1923: ілюстрована історія ... – С. 479.
15. Морозюк В. Назв. праця. – С. 498.
16. Виступ капели О. Кошиця // Републіка. – 1919. – Ч. 61. – 13 квіт. – С. 4.
17. Тищик Б. Й. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923 рр.) / Б. Й. Тищик, О. А. Вівчаренко. – Коломия, 1993. – С. 298.
18. Черепанин М. Назв. праця. – С. 158.
19. Яковишин В. Назв. праця. – С. 67.
20. Ставничий І. З театального життя у Станиславові / І. Ставничий // Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 574.
21. Черепанин М. Назв. праця. – С. 109.

В статтє на основаннн ананлнза архнвнх докумєнтєв, галнцкєй пернєоднкн, монєграфнческєй лнтературн осущєствленє поплтєкє охарактернзоватн развнтнє културн в г. Станнславєвє пернєодє Западнє-Українскєй Народнєй Рєспублнкн. Обєсновнвєєтєєя рєлє прогрєсснвнєй українскєй ннтеллнгенцнн в развнтнн нацнєналнє-културнєго вєзрєждєннє в сфєрє нскусствє в пернєод нацнєналнє-освєбєднтельнєй борнбн западнх украинцєв. Раскрывєєтєєя дєєятєлнєстє културнє-худєжєствєннєго общєствє “Мєлєдєє общєствє”.

Ключєвєє слєвє: Станнславєв, културє, нскусствє, театр, “Мєлєдєє общєствє”, “Станнславєвскєй Бєян”, капєллє О.Кєшнцнє.

In the article on the basis of analysis of the archived documents, that time Galician periodicals, monographic literature the attempt to characterize the cultural development in Stanyslaviv in the period of the Western-Ukrainian People's Republic carried out. The role of the progressive Ukrainian intelligentsia in the cultural revival in the field of art in the period of national liberation struggle of the Western Ukrainians is obtained. The activity of cultural and art society “Young society” is overlooked.

Keywords: Stanislaviv, culture, art, theatre, “Young society”, “Stanyslaviv Boyan”, choir of O.Koshyts.

УДК 061.2 (477.8) “19”94 (477.8) “1918”

Наталія ВІЛЬЧИНСЬКА

РОЛЬ ТОВАРИСТВ “СІЧ” У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ’ЯТІ ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ НАПЕРЕДОДНІ ПРОГОЛОШЕННЯ ЗАХІДНО- УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті проаналізовано роль українських товариств “Січ” у формуванні історичної пам’яті галицьких українців. Ідеалізуючи козацьку державу й героїчне минуле, велич Тараса Шевченка та національні традиції, січовики через органи преси й комплекс національно-патріотичних заходів утверджували у свідомості українського населення віру в сенс організації та боротьби за національні права.

Ключові слова: історична пам’ять, товариство “Січ”, Кирило Трильовський, Західно-Українська Народна Республіка.

Пам’ять про історичне минуле є необхідною складовою існування будь-якої спільноти, народу чи нації. Особливо важливу роль історія відіграє в період формування нації, вона виражає духовний ресурс суспільства, стає своєрідним носієм інформації для виокремлення національної ідентичності. Колективна пам’ять та елементи культурної тяглості (символи, традиції, міфи, культурні артефакти, зв’язки та ін.) “перетворюють” етнічну спільноту в політичну націю, використовуючи при цьому її традиції та міфи.

Історична пам’ять галицьких українців XIX – початку XX ст. опиралася на дуже фрагментарну інформацію, яка часто переказувалася священиками. У світобаченні мешканця села минуле уявлялось ідеалізовано й існувало циклічно, це уявлення могло навіть відрізнятись від раціоналізованих й обдуманих понять галицького інтелектуала¹. Державне будівництво періоду ЗУНР стало можливим завдяки попередньому формуванню знань соціуму про спільне минуле та кристалізації історичної свідомості. Чималу роль у цьому відіграли українські товариства “Січ”, які своєю різносторонньою діяльністю намагалися донести до галицького населення героїчне бачення історії, важливість культурних традицій.

Найповніше зазначена проблема досліджена в монографії М.Гуйванюка “Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914 рр.)”², а також у роботах О.Вацеби³, Б.Трофим’яка⁴. Методологічною основою статті стали праці, присвячені вивченню історичної пам’яті⁵. Джерельна база дослідження включає офіційні матеріали органів влади, документацію та видання січових товариств, спогади учасників січового руху й очевидців, літературні твори, матеріали публіцистики українських та польських політичних сил.

Під “історичною пам’яттю” розуміємо культуру осмислення й соціальні дії, спрямовані на збереження спадщини минулого. Суспільне значення історичної пам’яті для народу зумовлюється насамперед тим, що вона являє собою особливу форму передачі культурних смислів, є певним засобом донесення вже сформованого історичного досвіду до широкого загалу та його закріплення в суспільній свідомості. Колективна культурна пам’ять має свої “точки фіксації” – вирішальні й доленосні події в минулому, пам’ять про які підтримується за посередництвом культурних форм (тексти, ритуали, пам’ятки) та інституціональних типів комунікації (декламації, свята, участь у громадських заходах)⁶.

Українська дослідниця Л.Нагорна визначає історичну пам’ять як складову колективної ідентичності⁷, сукупність різноманітних (наукових чи квазінаукових) знань і загальних уявлень соціуму про спільне минуле⁸. Також не можна ототожнювати поняття “історії” і “пам’яті”. Бо історія – це інструмент пізнання минулого, а пам’ять – засіб усвідомлення власного сьогодення⁹. Історична пам’ять, на відміну від історичної науки, оперує спрощеним колективним сприйняттям фактів минулого, і часто праці істориків можуть ставати джерелом інформації для історичної пам’яті.

Історична пам’ять може бути об’єктом свідомого маніпулювання, зокрема з боку влади, і може конструюватися залежно від актуальних обставин¹⁰. Вона реагує на зміни ситуації, особ-

ливо ті, що супроводжуються небезпечними викидами негативної енергії¹¹. У гостро конфліктні періоди в історії (воєн, революцій, міжнаціональних чи конфесійних суперечок) важливою стає колективна свідомість. Саме тут виникає конструкт історичної пам'яті, який допомагає з'єднати певну суспільність в єдність на основі історичного минулого.

У Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ ст. формування історичної пам'яті відбувалося в кількох напрямках – доведення тривкої історичної традиції української/руської ідеї, а водночас – легітимізації ідеї Галичини. Одночасно на тій самій території підпорядкувати собі історичну пам'ять намагалися польські політики й інтелектуали та австрійські державні чиновники. Польська сторона опиралася на “ягеллонську ідею” про мирне та рівноправне співжиття поляків, литовців й українців у Речі Посполитій, що живило міф про її відродження. Австрійська пропаганда акцентувала на власній цивілізаційній місії на Сході, необхідності впорядкування східного простору, а також на рівноправності народів Габсбурзької імперії.

Суспільно-політичні сили, які конкурували між собою в Галичині, різнилися також й образами своєї батьківщини. У цій боротьбі історичним аргументам відводилася ключова роль. Найбільш принципові розбіжності між указаними течіями були в розумінні того, які історичні епохи, явища чи державні утворення становлять основний зміст руської національної історії¹². Русофільська версія охоплювала історичний процес на всьому східнослов'янському просторі. Її найвідомішими представниками були Д.Зубрицький, І.Шараневич і Б.Дідицький¹³. Форму ідеальної держави та суспільства для русофілів уособлювала Київська Русь, вона стала певним мірилом вартості для всіх інших історичних періодів. Східний церковний обряд, церковнослов'янська мова, атрибути “старої Русі” символізували для русофілів генетичний зв'язок із минулим, а ця “історичність” стала критерієм для оцінки всіх актуальних на той час явищ.

Для українофілів-народовців основним об'єктом історичних зацікавлень була козацька епоха. Козацтво сприймалося як яскравий національно-політичний ідеал, а козацький устрій став взірцем побудови держави¹⁴. Певний образ історії галицькі українофіли черпали з творів тих, кого на початку ХХ століття вважали класиками українсько-руської літератури, – Т.Шевченка та його “Кобзаря”, П.Куліша та його “Чорної Ради”.

На зламі ХІХ–ХХ ст. продукування історичних наукових знань як бази конструювання історичної пам'яті галицьких українців значною мірою визначалося діяльністю Наукового товариства імені Шевченка й дослідженнями М.Грушевського¹⁵, який спростував теорію “загальноруської народності” і запропонував вивчати історію всіх “руських народностей” окремо¹⁶. Він розглядав Київську державу як першу форму української державності, наголошуючи на окремішності українського простору від російського. Також антипольська спрямованість його праць ставала певним взірцем для осмислення українською інтелігенцією історичного минулого. М.Грушевський на основі історичного знання конструював історичну пам'ять, що сприяло утвердженню національної свідомості в суспільстві¹⁷.

Суттєву роль у процесах формування історичної пам'яті українців Галичини на початку ХХ ст. відіграло товариство “Січ” – українська радикальна організація, яка запозичила ідейні засади й організаційний устрій Запорізької Січі. Товариство, передусім, актуалізувало історичну пам'ять про героїчну козацьку епоху. Цей рух став дещо модернізованим “козакофільством”. Організація “Січей” нагадувала устрій козацької держави. Січовики намагалися звертатися до історичної пам'яті про славетних козаків під час свят і фестин, протягом буденної праці в читальнях, писали історичні оповідання та легенди, займалися патріотичним вихованням молоді й дітей, видавали брошурки з відповідними назвами “Січові Вісти”, календарі “Отаман”, “Запорожець” та ін.

Задля формування історичної пам'яті серед широких верств населення галицька інтелігенція та політична еліта застосовували різні методи. Політичні партії й молодіжні організації, переконуючи населення в привабливості своїх ідей і правильності поглядів, нерідко використовували історичні аргументи. Важливою формою актуалізації історичної пам'яті з наголосом на героїчних сторінках минулого були масові патріотичні урочистості, які формували певні настрої, почуття зв'язку з українським історичним минулим, підкреслювали його цінність¹⁸.

Одним із публічних засобів формування історичної пам'яті січовими товариствами було проведення масових свят і фестин. Найчастіше вони присвячувалися певним подіям або ж особам з історії, наприклад, до дня народження чи смерті Т.Шевченка, річниці з дня козацької битви або ж свято вручення хоругви чи освячення прапора кожного окремого товариства, що супроводжувалися проходом по місту/селу в козацьких одностроях. Приміром, один із січовиків на шевченківському святі виголошував промову: “Як славно було то козацькі сини боролись до смерті загину”¹⁹. Учасники січового руху поширювали ідеї козакофільства й нагадували, що козацька держава є символом існування українського народу: “Любов січової ідеї горить у кожній груді і вказує дорогу до кращої будуччини – відродження нашого народу, рішучої перемоги над демоном тьми і неволі!”²⁰.

Чимале місце відводилося історичним сюжетам на сторінках періодичних видань січовиків. Там публікували тексти історичних легенд й оповідань, козацькі та нові січові пісні, вміщали малюнки з образами козаків, гетьманів, схеми для пошиття січового однострою та ін. Історичні оповідання в січовій пресі характеризуються сильною прокозацькою та водночас антипольською спрямованістю. Часто розповідалося про звитяги козацьких походів проти татар. Найчастіше героями оповідей ставали гетьмани. Позитивним ставленням у січовиків користувалися Петро Конашевич-Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко й Іван Мазепа: “А в голові мигне стрілою наша давна слава козацька, наші війни, наші перемоги над ворогами і Дорошенко, Хмельницький і ...Мазепа. Однак то тільки солодка фантазія! То тільки пропавши мрії, бо дійсність тепер каже, що є ще раби тих, котрих били колись нагайками”²¹. У публіцистиці “Січей” зустрічаємо також і сюжети з всесвітньої історії. Наприклад, писали про Велику французьку революцію, проводячи паралель з українським народом та його схожим закріпаченням панами селян²².

У січових виданнях здійснювалися історичні порівняння антипольської спрямованості козацького руху та міжнаціонального протистояння в Галичині початку ХХ століття. У довідці про заснування одного із січових товариств відзначалося: “До сего спричиняєся у великій мірі традиція. Хто знає повість Гоголя “Тарас Бульба”, той знає значіне історичної Січі. Була се руско-українська республіка, котра в історії українського народу відіграла незвичайно славу роллю. Нарід знає про ту Січ, про запорозьких козаків і їх діла з переказів і пісень, і звідки походить та велика симпатія до теперішніх Січей”²³. Також галичани зверталися до козацької історії, прагнучи підкреслити зв'язок із Наддніпрянською Україною. Неодноразово січовики у своїх виданнях описували історію українського народу, наголошуючи на її винятковості й окремішності, згадуючи при цьому найчастіше про Т.Шевченка²⁴, українських гетьманів²⁵ і звитяги козаків²⁶. Часто писали про звитяги Северина Наливайка, якого змальовували як одного з героїчних провідників народних повстань проти “польських панів і переслідовань за православу віру”²⁷. Богдана Хмельницького зображали як відважного гетьмана та славного проводиря, особливо акцентуючи на його військових перемогах²⁸.

Про Тараса Шевченка січовики згадували з особливою шаную. Утвердження культу Шевченка на західноукраїнських землях на початку ХХ ст. стало одним із важливих напрямів організаційної та просвітницької діяльності січових товариств. Тарас Шевченко поставав співцем козацького минулого та борцем проти закріпачення селян²⁹. Особливою увагою користувалися його вірші “Сон”, “Гайдамаки”, “Ляхам”, “Козак Голота”³⁰. Підкреслювалося негативне зображення поляків³¹. Біографія Шевченка, його важка доля та селянське походження також ставали інструментом у формуванні історичної пам'яті для січових товариств, які поділяли ідеологію радикальної партії³². Наприклад, після шевченківського свята в Коломиї в 1901 р. у “Тромадському голосі” знаходимо: “Шевченко, се перша така селянська сила, що, набравши розуму в паньськїм свѣті, обернула його на оборону селянського свѣта”³³.

Чималу роль відновленню історичної традиції відводив лідер січового руху Кирило Трильовський, який убачав у цьому ефективний інструмент організаційно-виховної діяльності: “Цим разом, – згадував він, – прийшли мені на поміч власна народна словесність, народна пісня, в яких так часто згадується про козака”³⁴. Вони існували в народних піснях, переказах, історії. Так, приміром, у пісні “В гору прапор!” були слова: “Як скріпне тіло й дух зросте, / Могутною Січ стане, / Колишна слава оживе, / Рабства піврем кайдани”³⁵. Підставою для

формування історичної пам'яті вважалося почуття патріотизму, яке проявлялось у щоденних практиках, формуванні образів і використанні символіки: “Д-р К.Трильовський, маючи над собою портрет Шевченка та образ Дніпрових порогів, а біля него гарний прапор коломицької «Січи», згадав він про відроджене січової ідеї в нинішніх «Січах»³⁶. Уже навіть своїм виглядом січовики ніби відновлювали в галицькому суспільстві образ козацького війська: “Усі «Січи» стояли під прапорами, немов козацьке військо. Особливо Січовики зі списками нагадували давніх запорожців”³⁷.

Також січовики для поширення своїх ідей зверталися до історії гайдамацького руху на Правобережжі XVIII ст.³⁸. Гайдамацькі повстання сприяли активізації дій опришків у Галичині, зокрема, у Терехівському та Коломицькому повітах 1734 року, на Покутті, на чолі з Олексом Довбушем. На початку XX ст. саме в цих регіонах поширився січовий рух. В історичних оповіданнях період гайдамаччини січовики використовували для конструювання історичної пам'яті з героїчним акцентом: “Повставали цілі війська гайдамацькі під проводом хоробрих ватажків, яких собі вибирали, нападали на панські двори, убивали гнобителів, забирали майно, ділили ся ним і роздавали бідним”³⁹. Найчастіше згадували про повстання Максима Залізняка й Івана Гонти, Івана Богуна. Попри численні жертви Коліївщини, у текстах січовиків відчувалося намагання виправдати її діячів: “гайдамаки йшли і далі криво розправлялись з ворогами”, “оставши ся без своїх проводирів, не могли далі вести борби і розбрили ся по своїй нещасній Україні”⁴⁰. Крім того, у товариствах відбувалися відзначення річниць смерті, народження чи важливих подій з діяльності гайдамацьких лідерів, і січовики повідомляли про ці заходи в пресі.

Згадки про те, “якими ми були”, “що маємо тепер”, “як натерпілись” завжди були частиною національної агітації. Чим скромнішим було розуміння народу про минуле й чим менше було представлене в ньому розуміння державності, тим більше до образу національної історії входили елементи міфотворчості⁴¹. Проте це зовсім не означає, що ці міфи були цілком вигадані, адже здебільшого вони зверталися до конкретної історичної традиції. Утім один і той самий історичний матеріал міг послужити основою для різних моделей історичної свідомості, причому визначальним для її формування різними політичними силами ставали не стільки результати наукових досліджень, скільки ідейно-політична доцільність⁴².

Конструювання української національної пам'яті в Галичині було частиною цілеспрямованої діяльності січових товариств, основна мета яких полягала в згуртуванні українського населення навколо національної ідеї. Січовики підкреслено ідеалізували козацьку державу, звитяги гайдамацьких повстань, велич Тараса Шевченка. Особливий акцент в історичних сюжетах січовики ставили на тих моментах в українській історії, коли українці перемагали поляків збройною силою. Із січових товариств вийшло чимало Українських січових стрільців. Таким чином, січовики вплинули на практичну реалізацію національної ідеї, створивши передумови для майбутньої української військової сили. Значною мірою, завдяки діяльності “Січей”, галицькі українці здобули надію на відстоювання своїх інтересів у Першій світовій війні.

1. Maternicki J. Pamięć zbiorowa jako przedmiot badań historycznych / Jerzy Maternicki // Історія – ментальність – ідентичність. – Вип. IV : Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття : колективна монографія / [за ред. Л. Зашкільняка та ін.]. – Львів : ПАІС, 2011. – С. 30.
2. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914 рр.) / Микола Гуйванюк. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – 254 с.
3. Вацеба О. Нариси з історії спортивного руху в Західній Україні / Оксана Вацеба. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 230 с.
4. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (др. пол. XIX – пер. пол. XX ст.) / Богдан Трофим'як. – Тернопіль : Економ. думка, 2001. – 694 с.
5. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман ; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 440 с.; Історія – ментальність – ідентичність. – Вип. IV : Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття : кол. монографія [за ред. Лариса Зашкільняка та ін.]. – Львів : ПАІС, 2011. – 536 с.; Нагорна Л. Історична пам'ять : теорії, дискурси, рефлексії /

- Л. Нагорна. – К., ШПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 328 с.; Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / П. Коннертон ; пер. з англ. С. Шліпченко. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 184 с.; Масненко В. Історична пам'ять як основа формування історичної свідомості / Віталій Масненко // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 49–62; Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри, національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – Вип. 4. – К. : ДП “НВЦ «Пріоритети»”, 2012. – 296 с.; Benton T. Understanding heritage and memory / Tim Benton. – Manchester ; New York : Manchester University Press, 2010. – 343 p.; Szpociński A. Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów / Andrzej Szpociński. – Warszawa : Scholar, 2009. – Т. 4. – 323 s.
6. Грінченко Г. Das kulturelle gedächtnis в сучасних дослідженнях пам'яті / Гелінада Грінченко // Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. – К. : Ніка-Центр, 2012. – С. 12.
 7. Нагорна Л. Назв. праця. – С. 11.
 8. Там само. – С. 45.
 9. Колесник І. Історична пам'ять: аналітична модель / Ірина Колесник // Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри, національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – Вип. 4. – К. : ДП “НВЦ «Пріоритети»”, 2012. – С. 17–29.
 10. Król M. Manipulacje władzy / Marcin Król // Pamięć jako przedmiot władzy / pod. red. P. Kosiewskiego. – Warszawa, 2008. – С. 22.
 11. Нагорна Л. Назв. праця. – С. 4.
 12. Куций І. Генеза історичної свідомості галицьких інтелектуалів ХІХ ст.: специфіка взаємодії русофільської та українофільської парадигм / Іван Куций // Історія – ментальність – ідентичність. – Вип. IV : Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ століття : кол. монографія / [за ред. Леоніда Зашкільняка та ін.]. – Львів : ПАІС, 2011. – С. 262–266.
 13. Куций І. Науково-історична думка Галичини (1830–1894): рецепція національної історії / Іван Куций. – Тернопіль, 2006. – 24 с.
 14. Серета О. Національна свідомість і політична програма раних народоців у Східній Галичині (1861–1867) / Остап Серета // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 207–208.
 15. Педич В. Культурно-просвітницька діяльність Наукового Товариства імені Шевченка початку ХХ ст. як чинник конструювання історичної пам'яті / Василь Педич // Історія – ментальність – ідентичність. – Вип. IV : Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ століття : кол. монографія / [за ред. Леоніда Зашкільняка та ін.]. – Львів : ПАІС, 2011. – С. 181–190.
 16. Грушевський М. Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства / Михайло Грушевський // Вивід прав України. – Львів : Слово, 1991. – С. 7–11.
 17. Плохій С. Великий переділ: незвичайна історія Михайла Грушевського / Сергій Плохій. – К. : Критика, 2011. – С. 16.
 18. Tomczyk R. Galicyjsko-ukraińska partia radykalna w latach 1890–1914 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin, 2007. – S. 194.
 19. Шевченківські свята // Діло. – 1914. – Ч. 127. – 11 (30) черв.
 20. Позір! // Діло. – 1910. – Ч. 113. – 24 н. ст. (11 ст. ст.) мая.
 21. Шебець С. Нинішні козаки / С. Шебець // Вісти з Запорожа. – 1912. – Ч. 75–76. – 31 груд.
 22. Трильовський К. Про Велику французьку революцію / К. Трильовський // Запорожець. – 1913. – Ч. 10. – С. 155.
 23. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 847, оп. 1, спр. 1, арк. 2 (Довідка про заснування і діяльність товариства, Головний січовий комітет, 1910 р.).
 24. К. З. Тарас Шевченко як співець минувшини / К. З. // Січові вісти. – 1912. – Ч. 4. – Цвітень. – С. 1–4.
 25. Чернявський М. Марш Сагайдачного / М. Чернявський // Січові вісти. – 1912. – Ч. 2. – Лютий. – С. 1–4.
 26. Як воювали запорожці // Січові вісти. – 1912. – Ч. 8. – Серпень. – С. 115–118.
 27. Похід Наливайка // Запорожець. Календар на переступний рік 1904. – Коломия : 3 друкарень А. І. Мізевича і В. Бравнера, 1904. – С. 46.
 28. Борба Хмельницького над Жовтими Водами // Запорожець. Календар для народа на рік переступний 1912. – Коломия. – 1911. – С. 196–200; Богдан Хмельницький // Отаман. Календар для народа на рік звичайний 1906. – Коломия, 1905. – С. 10–11.
 29. Дещо про козаків Запорожців і про їх ради військові // Отаман. Календар для народа на рік звичайний 1905. – Коломия, 1904. – С. 67–75.
 30. Думки про перечитаню думи про “Козака Голоту” // Отаман. Календар для народа на рік звичайний 1905. – Коломия, 1904. – С. 110–115.

31. Шевченкові “Гайдамаки” і його думки про відносини до Польщі і Росії // Запорожець. Календар для народу на рік переступний 1912. – Коломия, 1911 – С. 65–79.
32. Мужичський поет // Громадський Голос. – 1901. – № 11. – 7 марта. – С. 81–82.
33. Загальні збори “Народних спілок” і Шевченківське свято в Коломиї // Громадський Голос. – 1901. – № 14. – 28 марта. – С. 105.
34. Трильовський К. З мого життя / Кирило Трильовський. – К. ; Едмонтон ; Торонто : ТАКСОН, 1999. – С. 82.
35. В гору прапор! // Січові вісти. – 1912. – Ч. 1. – Січень. – С. 1.
36. Пяте січове свято // Діло. – 1910. – 30 н. ст. (17 ст. ст.) мая. – Ч. 119.
37. Там само.
38. Українська літопис // Календар “Вісти з Запорожа” на 1914 рік. – 1913. – Ч. 1. – С. 34.
39. Лукинюк М. Гайдамащина / М. Лукинюк // Січові вісти. – 1912. – Ч. 2. – Лютий. – С. 10.
40. Там само. – С. 11.
41. Hroch M. Małe narody Europy. Perspektywa historyczna / Mirosław Hroch ; przekład Grażyna Pańko. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 2008. – S. 130.
42. Куций І. Генеза історичної свідомості галицьких інтелектуалів ХІХ ст.: специфіка взаємодії русофільської та українофільської парадигм... – С. 264.

В статті проаналізована роль українських обществ “Сич” в формуванні історичної пам’яті галицьких українців. Ідеалізують козацьке государство и героїчне прошле, величье Тараса Шевченко и національні традиції, сичевики через органи печати и систему національно-патриотических мероприятий утверждали в сознании украинского населения веру в смысл организации и борьбы за национальные права.

Ключевые слова: історична пам’ять, общество “Сич”, Кирилл Трильовський, Западно-Украинская Народная Республика.

In the article the role of the Ukrainian societies of “Sich” is analysed in forming of historical memory of the Ukrainians in Galicia. Idealizing cossack state and the heroic past, grandeur of Taras Shevchenko and national traditions, the members of the societies through the organs of the press and complex of national measures asserted in consciousness of the Ukrainian population a faith in sense organization and fight for national rights.

Keywords: historical memory, the society “Sich”, Kyrylo Trylovskiy, Western-Ukrainian People’s Republic.

УДК 94(477)

Олена ГАЙДУКЕВИЧ

УШАНУВАННЯ ПАМ’ЯТІ ГЕРОЇВ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914–1920 рр. НА ПРИКАРПАТТІ

У статті висвітлено шанування пам’яті героїв національно-визвольних змагань у першій половині ХХ ст. на Прикарпатті. Вказано, що Перша світова війна, УСС, УГА, ЗУНР, УВО, ОУН, УПА спричинили на теренах краю гігантську хвилю національно-визвольної боротьби, у першій ряді якої зі зброєю в руках стала й молодь Прикарпаття. Ушановуючи сьогодні полеглих за волю України, віддаємо шану й подяку всім славіям героям-землякам – воїнам УСС–УГА, ОУН–УПА, яких породила рідна земля і за яку вони зложили свої голови.

Ключові слова: національно-визвольна боротьба, патріоти, герої, стрілецькі могили, УСС, ЗУНР.

Ідея становлення незалежної Української держави завжди була присутня в глибинах свідомості нашого народу. Упродовж віків знедолені, пригноблені, позбавлені будь-яких прав, навіть рідної мови, українці зуміли зберегти ту особливу іскру свободи, яка постійно осявала

тернисту дорогу боротьби за волю. Перша світова війна, УСС, УГА, ЗУНР, УВО, ОУН, УПА спричинили на теренах краю гігантську хвилю національно-визвольної боротьби. У перші ряди цієї битви зі зброєю в руках стала й молодь Прикарпаття. Саме з вересневих боїв 1914 р. і десь до 1950-х рр. могили патріотів вкрили всю Галичину. Кров героїв, їхні поховання в кожному населеному пункті нашого краю. Здавна в нас у містах і селах усім тим, хто загинув у боротьбі за волю України, висипали високі могили на місцях боїв, на могилах окремих воїнів, а то й просто символічно, ушановуючи світлу пам'ять героїв.

Одним із таких героїв був Микола Саєвич – військовий, громадський і науковий діяч Галичини, подвижник народної освіти, лісівник-практик, доктор філософії, права та лісівництва¹. Вшановуючи сьогодні пам'ять цього патріота та науковця, варто відмітити, що родина Саєвичів дала Україні ще одного героя – молодшого на 5 років брата Миколи – Євгена, про якого знаємо небагато – у вирі буремних подій осені 1914 року він, як і тисячі інших молодих українських синів, готових боротися за визволення рідного краю, вступив добровольцем до лав Легіону Українських січових стрільців. Перебуваючи в “чотирикутнику смерті”, 29-річний Євген Саєвич захворів на тиф і брат Микола відвіз його до оселі батькового товариша – пароха с. Залуччя (Коломийщина) о. Миколи Гагаюка, де він помер 2 жовтня 1920 року.

У 1995 році Коломийське товариство “Поступ” (голова п. Я.Палатайчук) розшукало могилу героя, поновило її, спорудило пам'ятник, з нагоди відкриття якого 8 жовтня 1995 року відбулися урочистості: священники відслужили поминальну панахиду, хор місцевої “Просвіти” виконав ряд патріотичних пісень. У народному зібранні взяли участь вояки братства ОУН-УПА, учні місцевої школи, жителі м. Коломия, с. Залуччя та навколишніх сіл.

Сьогодні ділянка могил вояків УСС-УГА впорядкована в м. Івано-Франківськ у меморіальному сквері, що на вул. С.Бандери. Тут покояться тіла героїв, які померли від ран і тифу у військовому шпиталі м. Станіслав у 1918 р.

Одна з таких могил височить і в с. Крихівці (околиця м. Івано-Франківськ): тут похований уродженець села четар УСС Микола Петрів. Як розповідають його родичі – племінниця п. Ольга Марицян і сестри п. Марія Дівич і п. Варвара Яремін – Микола, 25-річний студент Віденського університету приїхав у листопаді 1918 р. до рідного дому за батьківським благословенням на святу боротьбу за волю України. Коли батько, п. Василь Петрів, спитав його: “Сину, а як же наука?”, той відповів: “Тату, Україна в небезпеці, треба боронити рідну землю”. Та в першому ж бою під Сиховим, що біля Львова, 19 грудня 1918 р. молодий, недосвідчений четар Микола Петрів підвівся на повний зріст з окопу з біноклем у руках, оглядаючи ворожі укріплення. У цей момент польський снайпер влучив у нього, смертельно поранивши. Тоді, у далекому 1918 р., рідні привезли тіло героя в рідне село й поховали на місцевому цвинтарі біля церкви².

Та, як знаємо, довгі роки на своїй землі не було змоги відкрито вшановувати пам'ять таких героїв. Лише через 75 років, у 1993 р., жителі с. Крихівці висипали на могилі Миколи Петріва високу символічну могилу-пам'ятник, віддаючи шану й подяку всім славним героям-землякам – воїнам УСС-УГА, ОУН й УПА, яких породила рідна земля і за яку вони зложили свої голови.

14 жовтня 1997 р. в Івано-Франківську на вул. М.Тарнавського відкрився Музей Визвольних Змагань Прикарпатського краю. Численні фотографії, схеми, документи, посвідчення, інші експонати вдало демонструють героїчне минуле та славу спадщину нашого народу в різні історичні періоди – від Київської Русі до сьогодення. Проте найбільш широко подано тут матеріали періоду визвольних змагань ХХ століття: січове стрільцтво, УГА, ОУН й УПА.

Працівники музею зібрали колекцію зброї, якою користувалися захисники України в період Першої світової війни, зразки бойових нагород, предмети повсякденного вжитку січових стрільців тощо. Демонструються фотографії групи членів тогочасних молодіжних патріотичних організацій “Сокіл”, “Пласт”, “Січ”; представлено карти бойових дій; примірник газети “Народна воля” від 24 січня 1919 р., у якій ідеться про святкування об'єднання ЗУНР й УНР у Києві, подано звернення до народу про вступ в армію УНР, текст 1-го Універсалу УНР, численні фотографії державних і військових діячів: Кирила Трильовського, Івана Боберського, Євгена Коновальця, Михайла Грушевського, Симона Петлюри та ін. Демонструється копія

прапора УСС власноручно вишита вже в наші дні мистецтвознавцем з Івано-Франківська п. Мирославом Аронцем.

Живим болем минулих днів промовляють до нас документальні матеріали розділу “Патріоти України – жертви фашистських репресій”. Кривавою була відповідь нацистів на активну збройну боротьбу героїв: розстріли лунали в Калуші й Солотвині, у Галичі й Верховині, Яремчі та Ворохті, Надвірній і Станіславі³. І одним епізодом із цієї страшної повсюдної народної трагедії був розстріл фашистами восени 1943 р. у Станіславі 32 в’язнів – членів ОУН, серед яких – п’ять жінок. Як розповідають сьогодні свідки трагедії А.Дем’янів⁴ і Д.Децик, ця страшна трагедія потрясла тоді все місто. 13 листопада в приміщенні драматичного театру ім. І.Франка (сьогодні – це обласна філармонія) ішла прем’єра вистави “Шаріко”, спектакль, що піднімав національний дух, примножував сили нескореності, незламності, мужності галичан. Спраглий за своїм, українським мистецтвом, патріотичний місцевий глядач переповнив зал. Знаючи, завдяки допомозі зрадників, що саме такий контингент глядачів у театрі, гестапо зіграло свою криваву “виставу”. На початку другої дії фашисти ввірвалися в зал театру й після довгої перевірки, що тривала цілу ніч, арештували десятки людей. Їх кинули до тюрми, де жорстоко катували: багатьох убили на допитах, інших – калічили. Через кілька днів – 17 листопада гестапо привезло ще кілька десятків в’язнів з Галича, Микуличина, Надвірної. О 9 год у цьому ж залі театру почався так званий суд: воєнний трибунал з гестапівців повинен був показати силу й міць фашизму. В’язнів звинуватили в членстві ОУН, яких прирівнювали до більшовицьких агентів і зараховували ворогами Німеччини. Вина цих людей була одна – організація збройного опору фашизму. Вирок теж був один: смертна кара через розстріл.

Патріоти-підпільники мужньо сприйняли вирок, який кати стали виконувати тут же, на площі перед театром. Засуджених на страту героїв, які гордо вигукували: “Хай живе вільна Україна!”, “Смерть німецьким катам!”, “Ми гинемо за волю України!”, співали гімн “Ще не вмерла Україна...”, виводили з приміщення театру й колючим дротом прив’язували до нашвидкуруч закопаних стовпів під стіною єврейської синагоги. Дослідникові-краєзнавцю С.Каспруку вдалося встановити прізвища 29-х страчених, ось вони: Павлишин Ганна (вчителька із с. Боднарів, керівник зв’язку підпілля з керівництвом “Чорний ліс”), Шкрум Емілія (м. Надвірна) – розстріляні у дворі синагоги; Андрійович Михайло (м. Надвірна); Бирик Михайло (1914 р. народж., с. Дубівці Галицького р-ну, член ОУН); Білогубка (с. Богородчани); Бобрецький Василь (член ОУН, відповідальний за озброєння на відтинку Ворохта – Делятин); Бойко (учитель із с. Микитинці); Варига Василь (член ОУН); Гавришук Дмитро (с. Пасічна); Гоцуляк Іван (с. Делятин); Гречківський Іван (м. Надвірна, член ОУН, організатор збройних загонів УПА); Гундзяк Микола (1885 р. народж., районний провідник підпілля ОУН, вїт громади с. Микуличин); Дем’янчук Стефан (1926 р., учень з м. Надвірна); Дідоха Йосиф (с. Струтин Рожнятівського р-ну, член ОУН); Долішній Іван (1920 р. народж., с. Нижнів Тлумацького р-ну, повітовий військовий референт Станіславського окружного проводу ОУН); Дунець Володимир (1911 р. народж., м. Надвірна); Ємець (м. Станіслав); Йосипенко Василь і Йосипенко Юрій (м. Надвірна); Кардовський Степан (1922 р. народж., м. Станіслав); Кацуляк; Лепкий Дмитро (1913 р. народж., “Богдан”, повітовий керівник ОУН у Галичі; член Крайового проводу ОУН); Лупипсів Михайло (с. Нижнів Тлумацького р-ну, військовий референт Снятинського проводу ОУН); Маланюк Олекса (1919 р. народж., учитель Старолисецької початкової школи, член ОУН); Нагнибіда Іван (с. Єзупіль), Наливайко Василь (лісничий з м. Надвірна); Смеречук Федір (1924 р. народж., с. Хмелівка Богородчанського р-ну); Хроменко Володимир (1912 р., комендант української поліції, м. Надвірна), Штуняк Ярослав (1910 р. народж., власник явочної квартири членів ОУН).

Сьогодні тут, на цьому стражденному місці болю і мук, рясно зрошеному святою кров’ю героїв, ростуть-зеленіють широколисті липи, а на стіні синагоги де-не-де можна ще побачити сліди катівських куль. У фондах Державного обласного архіву чудом збереглися два негативи цієї страшної розправи, зняті невідомим румунським офіцером з даху сусіднього будинку. Ці унікальні знімки й демонструються нині в музеї.

Таким же цинізмом і жорстокістю відзначалися і репресії щодо тисяч безневинних жертв сталінського режиму. Це яскраво демонструють нам стенди жахливих наслідків штуч-

ного голодомору в Україні в 1932–1933 рр., фотодокументи численних братніх могил – жертв сталінсько-беріївського деспотизму в м. Надвірна, селах Посіч, Белелуя, Черемхів та ін. І місце скорботи народної – Дем’янів лаз в Івано-Франківську, де віднайдено останки 532 осіб – в’язнів сталінської тюрми, закатованих енкаведистами в 1941 р. Тут – рештки одягу та взуття нещасних, клаптики вцілілих документів, ложки, медальйони, цигарнички тощо.

У вересні-жовтні 1989 р. місцеві жителі, що пам’ятали ці події і були частково їхніми очевидцями, указали місце жахливого злочину НКВС. З ініціативи обласного товариства “Меморіал” почалися розкопки⁶. Невдовзі було виявлено три могили, з яких виїнято останки 532 осіб: з 1-ї – 216, з 2-ї – 208, з 3-ї – 108. Судмедексперт О.Левицький⁷ установив, що 359 з них належали чоловікам, 159 – жінкам і 14 – стать не встановлена. Віковий розподіл закатованих такий: до 20 років і діти – 76 осіб; 20–30 років – 112; 30–40 років – 117; 40–50 років – 118; 50–60 років – 57; більше 60 років – 21 і 31 особи – вік не встановлено. Із клаптиків уцілілих документів частково вдалося відновити прізвища й імена 22 замучених. Це – Митковський Станіслав Іванович (або Михайлович), нар. 1890 р.; Косюк Марія Василівна (жителька с. Кути Косівського р-ну); Бойків Василь Онуфрійович (жителька с. Бурштин), Гургула Ярослав Ярославович (житель Бурштин, член ОУН, засуджений на 10 років); Голинський Григорій Васильович (сотник УГА з Делятина); Пастушенко Федір Олексійович (житель Павлівки); Корпан Михайло Петрович (с. Деліїв); Луцак Мирослав Миколайович (м. Станіслав); Антонюк С.; Войнарович (або Войцерович); Мазуркевич (або Лазуркевич) Григорій Михайлович; Кузан; ? Григорій Мирославович; Максим’юк ? Федорович; Ухач Ярослав (с. Делятин); Стець Михайло (с. Турка); Бойко; Максимів; Стасюк Станіслав Іванович (м. Станіслав), Козьмин Іван Онуфрійович (с. Белелуя); ...теюк Григорович; Пірус Михайло Григорович.

Окремим розділом у музеї подається героїчна боротьба ОУН й УПА на Прикарпатті в роки Другої світової війни⁹. Демонструються фотографії та малюнки Крайового коменданта УВО, полковника Андрія Мельника, Провідника ОУН Степана Бандери, Командира УПА, генерал-хорунжого Романа Шухевича (“Чупринка”), ідеолога ОУН, автора Декалога українського націоналіста Степана Ленкавського, командира тактичного відтинку “Чорний ліс”, полковника Василя Андрусяка (“Трегит”, “Різун”), командира Станіславівського ВО-4 УПА-Захід Миколи Твердохліба (“Грім”), командира куреня “Дзвони” ТВ “Чорний ліс” Володимира Чав’яка (“Чорнота”) і багатьох інших провідників народного опору; подано зразки бойових нагород УПА, колекцію зброї, якою користувалися повстанці, демонструється повне бойове спорядження воїна.

Широко представлено матеріали про члена Української Головної Визвольної Ради, Крайового провідника ОУН, поета, публіциста, речника підпільної героїчної боротьби на теренах краю Михайла Дяченка (Марка Боєслава Гомона). 31 березня ц. р. тут, у залі музею, відкрито постійно діючу виставку історико-документальних і поетично-художніх матеріалів поета, присвячену 90-річчю від дня його народження. Дбайливо зібрані впродовж майже 10 років дослідником з Івано-Франківська п. Зіновієм Бойчуком численні документальні матеріали живо відтворюють нам життєвий шлях цього героя, патріота, журналіста й письменника. Це – перший номер газети “Шлях Перемоги”, датований 1-м травня 1945 р., матриця титульної сторінки художньої збірки “Хай слава луна” (1949), титульна сторінка збірки “Гарячий цвіт” (1950; на жаль, самої збірки досі не знайдено), довоєнні збірки поета: “Іскри” (1936), “Юні дні” (1938), “Вони прийдуть” (1941); свідоцтво Михайла Дяченка за 1-ше півріччя 8-го класу Станіславівської гімназії, численні фотографії рідних і друзів героя: батька Михайла – Василя Дяченка (травень 1917 р., Відень), його сестри Розалії Драгомирецької, самого Михайла з братом Миколою в Подебрадах (1929, Чехія), дружини Марії Савчук із сином Святославом, охоронця М.Боєслава – Дмитра Синяка, його друкарки Тетяни Паньків (нині живе в Болехові) і секретарки Марти Свідрук та ряд інших.

Загинув Михайло Дяченко разом з бойовими побратимами 22 лютого 1952 р. у лісі біля с. Дзвиняч Богородчанського р-ну. Зрадник вивів окупантів на бункер Боєслава й ті вмиль закидали повстанців гранатами. Разом з Михайлом Дяченком загинули: Онуфрій Никифоряк (Онуфряк, згідно з мартирологом; “Деркач”, керівник Солотвинського районного проводу ОУН); Йосип Семанів (“Смілий”); Михайло Фесюк (“Чумак”); Михайло Драгомирецький (“За-

хар”, охоронник) Михайло Янишевський (“Яструб”, керівник СБ районного проводу) і Марта Свідрюк (“Марійка”, “Черемшина”)¹⁰.

У 1995 р. у Дзвинячі відбулося багатолюдне народне віче – перезахоронення Марка Босслава та його побратимів. На місці загибелі героїв відновлено лісовий бункер, встановлено пам’ятний хрест, збудовано капличку.

Нелегка й трагічна доля судилася рідній землі – Україні. Упродовж віків – пригноблений, знедолений, виснажений край злидарів, батраків, наймитів – наш український народ дбайливо ніс із покоління в покоління тендітну іскру свободи, що завжди палала й осявала тернисту дорогу боротьби за волю. Скільки дітей твоїх, Україно, згоріло в цьому хресному поході до Землі Обітованої!..

Як відомо, час загоює рани. Але мільйонні жертви нашого народу, її кращих синів і дочок, принесені на вітар свободи України – ця рана не гоїться... Горе нашого народу – наше спільне горе. Як і спільна наша рішучість зробити нині все, щоб оте гірке минуле ніколи не повторилося. Сьогодні працівники музею, науковці, краєзнавці, молодь, студенти Прикарпаття проводять широкі пошуково-дослідницькі роботи, спрямовані на збереження правдивої історичної спадщини краю.

1. Гайдукевич О. О. Микола Сасевич – військовий, громадський і науковий діяч Галичини / Олена Гайдукевич // Матеріали IV Буковинської міжнар. історико-краєзнавчої конф. Чернів. нац. ун-ту, 5 жовт. 2000 р. – Чернівці, 2001. – С. 403–406.
2. Гайдукевич О. О. Участь молоді Прикарпаття у національно-визвольній боротьбі 1914–1920 рр. / Олена Гайдукевич // Світ молоді – молодь світу : матеріали II міжнар. студ. наук-практ. конф. – Міжрегіон. Акад. упр. персоналом, Вінниц. ін-т, 4–6 квіт. 2002. – Вінниця, 2002. – Ч. I. – С. 147–152.
3. Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини у Другій світовій війні. 1941–1944 / В. Яшан. – Торонто, 1989. – 284 с.; Злочини окупантів у Станіславщині // Альманах Станіславської землі : зб. матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 329–372.
4. Дем’янів А. У театрі ім. І. Франка йшла вистава “Шаріко” / А. Дем’янів // Західний кур’єр. – 1995. – 24 серп.
5. Децик Д. Вулиця Страчених / Д. Децик, Р. Круцик // Галичина. – 1990. – 10 черв.
6. Круцик Р. Дем’янів лаз. Хроніка злочинів / Р. Круцик // Галичина. – 1991. – 9 лют. – 28 берез.
7. Левицький О. Непокараний злочин : матеріали офіційної експертизи / О. Левицький. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 1999. – 136 с.
8. Літопис УПА. Група УПА “Говерля” / збір. і впоряд. П. Содоль. – Торонто : Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – Т. 18. – 328 с.
9. Гушак І. Сурмач вогненної бурі / І. Гушак // Дзвін. – 1993. – № 10–12.

В статтє освещено почитание памяти героев национально-освободительной борьбы первой половины XX ст. на Прикарпатье. Указано, что Первая мировая война, УСС, УГА, ЗУНР, УВО, ОУН, УПА вызвали в регионе гигантскую волну национально-освободительной борьбы, в первые ряды которой с оружием в руках стала и молодежь Прикарпатья. Отмечая сегодня навших за свободу Украины, чтим всех славных героев-земляков, воинов УСС-УГА, ОУН и УПА, которых породила родная земля и за которую они сложили свои головы.

Ключевые слова: национально-освободительная борьба, патриоты, герои, стрелецкие могилы, УСС, ЗУНР.

In the article the commemoration of the heroes of the national liberation movement in the first half of the twentieth century. in the Carpathian Mountains. What will the First World War, USS UGA, WUPR UMO, UNO, led UPA on the territory of the land of giant wave of national liberation struggle in the front ranks of which up arms and became youth Carpathians. Honoring the fallen today for freedom of Ukraine, salute and thank all the glorious heroes fellow – soldiers USS-UGA, UPA, which gave birth to mother earth and for which they offered their head.

Keywords: national liberation struggle, patriots, heroes, shooting grave, USS ZUNR.

Сергій АДАМОВИЧ

ПОЛІТИЧНА СКЛАДОВА ВІДЗНАЧЕННЯ ПАМ'ЯТНИХ ДАТ ЗУНР У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

У статті досліджуються особливості відзначення пам'ятних дат ЗУНР у незалежній Україні. Автор стверджує, що вшанування ЗУНР політиками й громадськістю було викликане бажанням використати консолідаційну подію в українській історії задля формування єдиної української нації.

Ключові слова: ЗУНР, злука, національна історія, консолідація, історична спільнота, соборність, незалежна Україна, історична пам'ять.

Здобуття незалежності поставило перед українською нацією завдання ідентифікувати себе в культурній сфері. Для об'єднання держави важливим було формування національної історії, позбавленої імперських нашарувань попередніх завойовників і здатної сформувати основи українського патріотизму. Адже через пам'ять про минуле тематизуються і сучасне, і майбутнє як виміри актуальної практики життя¹.

Навчання історії повинно створювати в громадян відчуття історичної спільноти. Із часів націй і націоналізму кінця XIX століття наукова розповідь про події минулого мала стверджувати колективну особистість та допомагати нащадкам цієї славетної історії продовжувати плекати спільне минуле й вести надалі спільну діяльність². Крім того, в умовах глобалізації загострюється конфлікт нових соціальних норм і традиційних суспільних цінностей. За цих обставин саме історія виконує важливу функцію ідентифікації, диференціації та консолідації³.

Однак в Україні продовжують зберігатися суттєві регіональні відмінності в сприйнятті історичного минулого країни. Так, згідно з опитуванням Центру Разумкова у 2006 р., для жителів Заходу "Україна" – єдина наступниця історії та культури Київської Русі (відносна більшість, 46%). Для решти – "історія України" – невіддільна частина історії великого східнослов'янського народу, як й історія Білорусі та Росії (Схід – 54%; Центр – 40%; Південь – 60%). Для мешканців західноукраїнського регіону війна проти фашизму – Друга світова (41%). Для решти – Велика Вітчизняна (Схід і Південь – по 64%; Центр – 59%)⁴.

Проаналізовані Інститутом історичних досліджень результати вивчення історичних ідентичностей на сході та заході України свідчать, що для м. Львів особливого значення набувають особи й події з дорядянської моделі української історії, які описуються мешканцями як позитивні й героїчні. Вони посідають чільне місце в календарних та комемораційних святкуваннях і становлять основу історичної ідентичності львів'ян. Натомість радянські історичні персоналії та події все ще займають вагоме місце в історичних наративах й ідентичностях м. Донецьк.

Водночас, незважаючи на всі виявлені регіональні відмінності, простежується певна тенденція до повільного, але помітного зближення позицій щодо окремих складових історичних ідентичностей і політичних орієнтацій. Такими окремими елементами, які поки що не домінують, є святкування Дня Незалежності, зближення поглядів щодо таких періодів української історії, як, наприклад, УНР, чи таких постатей, як М.Грушевський або Т.Шевченко⁵.

Листопадовий зрив і державне функціонування ЗУНР відносяться до сторінок історії, що є меморіальними для мешканців Галичини та не викликають негативних асоціацій серед населення сходу й півдня України. Дослідження історії ЗУНР започатковано в публікаціях В.Великочого, М.Литвина, О.Карпенка, М.Кугутяка, С.Макарчука, О.Павлишина, О.Реєнта, І.Соляра. Автор статті ставить завдання проаналізувати специфіку вшанування політичними силами історичної спадщини ЗУНР у різні періоди історії незалежної України, дослідити й дати оцінку спробам окремих сучасних політиків використати ЗУНР у маніпулятивних провокаційних технологіях.

Відзначимо, що створені в кінці 80-х рр. XX ст. українські націонал-демократичні організації отримали значну підтримку з боку населення й ініціювали боротьбу за злам партійно-

радянської владної системи та досягнення національного суверенітету. Вже на березневих виборах 1990 р. до Верховної Ради УРСР і місцевих рад демократичні сили у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях отримали більшість і перехопили в комуністів владні повноваження.

Обласні ради та ради нижчих рівнів і певною мірою виконавчі органи влади були сформовані в регіоні на основі суто політичної мотивації, і всі їхні дії на початку 1990-х років прямо чи опосередковано концентрувалися саме у сфері політики⁶. Це дозволило опозиції розпочати втілення в життя своїх програмових засад, серед яких були й упровадження національної символіки, релігійних і національних свят⁷.

Так, із забуття було повернуто святкування річниць утворення ЗУНР. Органи місцевого самоврядування Західної України розпочали практику офіційного святкування роковин проголошення ЗУНР. На фоні негативного сприйняття більшістю населення півдня і сходу України спадщини ОУН і УПА популяризація історії Українського січового стрілецтва та Західно-Української Народної Республіки давала можливість безконфліктно формувати національну історичну свідомість українців.

Для єднання української нації опозиційні сили на початку 90-х рр. ХХ ст. також використовували святкування Дня злуки ЗУНР й УНР 22 січня 1919 р. Так, 21 січня 1990 р. націонал-демократи організували символічний “живий ланцюг” єднання за маршрутом Івано-Франківськ – Львів – Тернопіль – Рівне – Житомир – Київ, до якого було залучено, за даними МВС УРСР, 450 тисяч осіб⁸, а за твердженням одного з діячів Руху М.Поровського – 5 млн осіб⁹. Наприклад, лише в Рівненській області, де опозиційні настрої не були настільки домінуючими, як у Галичині, участь у “живому ланцюгу” взяли 8,5 тис. осіб¹⁰.

Також на території Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Рівненської, Житомирської, Волинської областей і міста Київ для відзначення злуки було проведено 30 мітингів, на яких були присутні близько 95 тисяч осіб¹¹.

Хвиля злуки справила враження навіть на партійних функціонерів. Так, перший секретар Тернопільського міськкому партії В.Рибін на пленумі обкому 24 січня 1990 р. так охарактеризував цю подію: “Живий ланцюг, що проходив і через наше місто, з’єднав Львів і Київ, продемонстрував прагнення людей до єдності, до незалежності”¹².

На думку Г.Касьянова, це була перша масова комеморативна акція, мета якої полягала в тому, щоб не лише відокремити національну історію від радянської, а й протиставити “справжнє”, “природне” воз’єднання України 1919 р. “штучному” воз’єднанню 1939 р.¹³ Натомість американський історик П.Кені відзначав, що “живий ланцюг” у січні 1990 р. став символічним кінцем домінування Львова й позначив центральну артерію українського націоналізму. Джерело його сили було тепер на київському кінці, де боротьба далі тривала в парламенті й на дипломатичних переговорах¹⁴.

Проте після відновлення незалежності частина галицької еліти усвідомила, що її патріотизм просто використовували, а ідеал України ніколи не буде реалізований. Ситуація в регіоні на початку 1990-х рр. яскраво описана М.Мариновичем. Він вважав, що Галичина “однією з перших регіонів СРСР пережила свій пасіонарний спалах, вся енергія якого пішла на те, щоб розтрощити місцеву комуністичну стіну. Сили, щоб переламати хід подій в усій Україні, не виявилось”¹⁵.

Центр, уособлений у понятті “українська держава”, відзначався в баченні галичан недемократичністю влади, неефективною економікою, несправедливим розподілом бюджетних коштів між регіонами, невизначеністю в зовнішній політиці¹⁶. Російська мова ставала дедалі популярнішою, а російський бізнес могутнішим у самій Галичині. В.Костирко образно відзначив, що до 1991 р. галичани гостро відчували злидні й русифікацію, а в період незалежності відчують три речі, але вже солодко: злидні, русифікацію та велике задоволення від незалежної України¹⁷.

У цих умовах частина західноукраїнської інтелігенції знову повертається до історичної спадщини краю. Так, ідеолог західноукраїнського автономізму О.Хавич, відстоюючи думку, що “проект Україна” не втілюється в життя, закликав розпочати реалізацію проекту

“westukraina.eu.”¹⁸ Він вважає, що за століття сформувалась унікальна західноукраїнська ідентичність, на яку радянський період і доба незалежної України справили незначний вплив¹⁹.

Для ілюстрації ілюзорності ідеї соборності України довільно трактувалася вітчизняна історія. Як вияв регіоном автономістсько-сепаратистських тенденцій сприймали також святкування в краї річниць утворення української держави в Східній Галичині 1 листопада 1918 р.²⁰

Навіть Л.Кучма у своїй книзі “Україна – не Росія” згадав про міжнародну дискусію на тему “Буковина й Галичина – федеральна земля або федеральні землі Західної України?”, яка відбулася в м. Чернівці в річницю проголошення ЗУНР. Зокрема, він зазначав, що ті, хто взяв участь у дискусії, обговорювали питання, чи повинна Західна Україна стати королівством, чи слід запропонувати престол Отто фон Габсбургу, чи має право на існування Велике герцогство Буковинське та інші. Так і не прийшовши до єдиного висновку, вони вирішили не відокремлюватися від України, а стати Західно-Українською автономною республікою²¹.

Найбільш вірогідним є те, що звернення західноукраїнської інтелігенції до історичного досвіду ЗУНР в умовах нестабільності української влади й непослідовної української політики стало спробою відшукати в минулому приклади вдалого будівництва Української державності.

Віртуальність спроб використання історії ЗУНР для формування західноукраїнської державності найяскравіше засвідчили події 2-го туру президентських виборів в Україні 2004 р., оскільки галичани активно виступили проти фальсифікацій влади під час цих виборів і в численних зверненнях і рішеннях мітингів засудили розпалювання ворожнечі між регіонами та дії, спрямовані на розкол цілісності Української держави²².

Одночасно, як вважає Я.Грицак, режим Президента України Л.Кучми в 90-х рр. ХХ ст. виявився дуже вправним у маніпулюванні історичною пам'яттю. На думку історика, цей режим “як добрий аптекар... старанно змішував між собою два дуже їдкі та взаємозаперечні реактиви, щоб одержати ліки на національну недугу роз'єднаності. Цими реактивами були радянська й національна версії української історії”²³. З огляду на такий формат державного підходу до створення національної історії, центральні органи влади не чинили спротиву відзначенню річниць утворення ЗУНР у Західній Україні, але й не доклали значних зусиль для поширення історичної правди про ЗУНР серед населення інших регіонів України.

Президент України В.Ющенко для формування єдиної національної історії створив Український інститут національної пам'яті. У 2007 р. інститут під керівництвом академіка НАН України І.Юхновського розпочав всеукраїнську акцію “Єдина держава – спільна історія”. Рецепт до створення спільної історії І.Юхновський убачав у тому, що необхідно “ті моменти в часі й просторі, де нація, на базі якої утворена держава, виглядала дуже достойною, дуже детально розписувати, а моменти, коли нація програвала, була нікчемною, в канонічній історії розписувати менше”²⁴. Ця ініціатива Українського інституту національної пам'яті об'єктивно сприяла зближенню українців різних регіонів країни.

У зв'язку з поновленням інтересу державної влади до формування національної історичної свідомості, Кабінет Міністрів України 21 липня 2005 р. утворив Оргкомітет для підготовки й проведення заходів для увічнення пам'яті видатних діячів УНР і ЗУНР на період 2005–2009 рр.²⁵

Однак чималий резонанс у суспільстві викликають ті сторінки історії, які в нашому сьогоденні мають ще живих свідків, людей, які постраждали від певних режимів чи воєн²⁶. Великою мірою через це офіційні заходи з відзначення Дня утворення ЗУНР у 2005–2009 рр. не відізнялися оригінальністю і не викликали значного зацікавлення в суспільстві.

Проте відсутність відчутних бажаних наслідків після перемоги Помаранчевої революції й ухил у бік російської імперської концепції історії, що почав реалізовуватися з початком президентства В.Януковича, знову викликали в середовищі галицької молоді розчарування загальноукраїнською політикою і звертання до спадщини ЗУНР. На думку К.Бондаренка, галицька еліта зрозуміла, що її інтересами після Помаранчевої революції знехтували²⁷.

Так, відомий літератор і публіцист Т.Прохасько знову культивує ЗУНР, яка “у ті революційні роки, катастрофічні передовсім через тотальну українську плутанину, була єдиною конструктивною українською формацією”²⁸. Літератор приходять до висновку, що “нічого,

курча, не міняється. Ні побут, ні розклади, ні ментальність, ні наміри... Є отже, простір для повторної спроби»²⁹.

Одночасно на фоні протистояння в останні роки ВО “Свобода” і проросійських політичних сил основний дискурс історичної дискусії змістився до оцінки подій Другої світової війни й боротьби з комуністичним спадком. Як вважає А.Мартинов, в Україні суспільні дискусії навколо перипетій Другої світової війни та небезпечна перспектива “війни пам’ятників” також засвідчують не консолідуючу, а роз’єднуючу роль недавнього минулого. Унаслідок цього ускладнюється ідентифікація з національною історією, а посилюється масова недовіра до будь-якої історичної інформації³⁰. Натомість спадщина ЗУНР усе більше перетворюється в об’єкт зацікавлення лише професійних істориків.

Таким чином, відзначення річниць утворення ЗУНР, а особливо злуки ЗУНР і УНР 22 січня 1919 р., в умовах здобуття Україною державності активно використовувалося українськими політиками й посприяло збільшенню кумулятивної сили українського національно-визвольного руху. Одночасно в реаліях незалежної України органи влади та громадськість не повною мірою застосовували консолідуючий ефект історичної спадщини ЗУНР. Звернення окремих політиків і представників інтелігенції до спадщини ЗУНР як до прикладу окремішнього від загальноукраїнської історії явища є або спрямованою проти українства політичною провокацією, або спробою захватитися від існуючих проблем сучасного державотворення в міфі ЗУНР. Перспективи подальших досліджень убачаємо в детальному вивченні впливу історичної спадщини ЗУНР на сучасну суспільно-політичну ситуацію в Україні.

1. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Йорн Рюзен. – Львів : Літопис, 2010. – С. 83.
2. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Домінік Шнаппер. – Х. : Фоліо, 2007. – С. 139.
3. Мартинов А. Ю. Історичні знання в умовах глобалізації / А. Ю. Мартинов // Український історичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 186.
4. Шангіна Л. Про країну, державу та громадян у перехідному віці / Л. Шангіна // Дзеркало тижня. – 2006. – 19–26 серп. – С. 3.
5. Середа В. Стосунки Сходу та Заходу України: історичні ідентичності і націєструктуруючі процеси / Вікторія Середа // Стосунки Сходу та Заходу України : минуле, сьогодні та майбутнє : матеріали Всеукр. конф., (Луганськ, 25–26 трав. 2006 р.) / наук. ред. І. Ф. Кононов. – Луганськ : Знання, 2006. – С. 194–195.
6. Ярош Б. Роль політичної еліти у взаємовідносинах центру та західного регіону України / Б. Ярош, В. Бусленко // Регіональні та національні еліти: хто формує політику? Матеріали Міжнар. наук. конф. 6–7 груд. 2001, Чернівці. – Чернівці : Букрек, 2002. – С. 101.
7. Адамович С. Національно-державницька позиція галичан в період розпаду СРСР / С. Адамович // Гуманітарний журнал. – Дніпропетровськ, 2005. – № 3 (27). – С. 25.
8. Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 32, спр. 2767, арк. 2.
9. Гарань О. В. Убити дракона (3 історії руху та нових партій України) / О. В. Гарань. – К. : Либідь, 1993. – С. 81.
10. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2872, арк. 34.
11. Там само, спр. 2767, арк. 2.
12. Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.), ф. П-1, оп. 39, спр. 73, арк. 5.
13. Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К. : Наш час, 2008. – С. 21.
14. Кені П. Карнавал революції. Центральна Європа 1989 року / П. Кені. – К. : Критика, 2006. – С. 376.
15. Маринович М. Україна: дорога через пустелю : зб. статей. – Х. : Фоліо, 1993. – С. 124.
16. Адамович С. Соборність і децентралістські ідеї в суспільно-політичному житті західних областей України (1991–2004 рр.) / С. Адамович // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : у 2 т. Т. 1 : Історія України. Краєзнавство. – Чернівці : Книги-XXI, 2005. – С. 337.
17. Костирко В. Чухраїнство / В. Костирко // І. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – № 23. – С. 243.
18. Хавич О., західноукраїнець. Чи можливий проект westukraina. eu? / О. Хавич // І. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – № 23. – С. 273.
19. Там само. – С. 275.

20. Павлів В. Автономія для Галичини [Електронний ресурс] / В. Павлів. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua>.
21. Кучма Л. Україна – не Росія / Л. Кучма. – М. : Время, 2004. – С. 50.
22. Мороз В. За цілісність України / В. Мороз, Б. Вівчар // Галичина. – 2004. – 30 листоп. – С. 1–2; Галичина. – 2004. – 2 груд. – С. 2.
23. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності / Ярослав Грицак. – К. : Грані-Т, 2008. – С. 70.
24. Юхновський І. Відповідальний за пам'ять / Ігор Юхновський // Український тиждень. – 2008. – 4–10 лип. – С. 14–19.
25. Кабмін образувал оргкомитет по увековеченню пам'яті діячів УНР и ЗУНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://podrobnosti.ua/society/2005/07/25/229557.html>. Сайт відвідано 02.02. 2014 р.
26. Венгринюк Л. Я. Громадські організації у сфері політики пам'яті: (регіональний вимір Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей) /Л. Я. Венгринюк // Прикарпатський вісник НТШ. Думка. – 2013. – № 3 (23). – С. 68.
27. П'єцух М. Галицькі лицарі / М. П'єцух // Новинар. – 2008. – 7–13 берез. – С. 21.
28. Прохасько Т. Побут революції / Т. Прохасько // Галицький кореспондент. – 2008. – 30 жовт. – С. 20.
29. Там само.
30. Мартинов А. Ю. Історичні знання в умовах глобалізації / А. Ю. Мартинов // Український історичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 187.

В статтє исследуются особенности празднования памятных дат ЗУНР в независимой Украине. Автор утверждает, что чествование политиками и общественностью годовщин ЗУНР было вызвано желанием использовать это консолидационное событие украинской истории для формирования соборной украинской нации.

Ключевые слова: ЗУНР, объединение, национальная история, консолидация, историческая общность, соборность, независимая Украина, историческая память.

This paper investigates the features of the WUPR anniversaries celebrating in the independent Ukraine. The author argues that honouring by the politicians and the public of the WUPR memorable dates was motivated by the desire to use the consolidation event of the Ukrainian history to form the unified Ukrainian nation.

Keywords: WUPR, union, national history, consolidation, historic community, unity, independent Ukraine, the historical memory.

УДК 94(477): 327

Микола АПАЛЬКОВ

ВНЕСОК ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ У СВЯТКУВАННЯ 72-ї РІЧНИЦІ ПРОГОЛОШЕННЯ ЗУНР

*Земний уклін Вам, хто відстояв свій вік,
свій дім, свій чесний хліб...
Хто у страшній порі зберіг для нас дзвінки Карпати
і мову голубу зберіг...*

*Із напису на могилі Січового стрільця,
похованого на горі Ключ (Сколівський р-н, Львівська обл.)*

Розглянуто заходи святкування 72-ї річниці проголошення Західно-Української Народної Республіки у Львівській області (1990 р.). Особливу увагу звернуто на заходи, організовані Львівською обласною радою першого демократичного скликання, серед яких – мітинги, урочисті вечори, маніфестації, панахиди. Визначено організаторів заходів, особливості їхнього проведення та найактивніших учасників, вплив на формування громадської думки щодо необхідності популяризації національних здобутків серед широкого кола громадянства. Актуалізовано проблему формування національної пам'яті українців.

Ключові слова: ЗУНР, Львівська обласна рада, мітинг, панахида, урочистий вечір.

Після проведення виборів до Верховної Ради УРСР і місцевих органів влади в березні 1990 р. у західноукраїнських областях із новою силою розгорнувся національно-культурний і політичний рух, основне вістря якого спрямовувалося на здобуття суверенітету української держави. У цьому контексті важливе значення національно-демократичні сили відводили актуалізації в історичній пам'яті подій минулого, які свідчили про тривалі державотворчі традиції українців. Серед них – проголошення 1 листопада 1918 р. Західно-Української Народної Республіки.

Основна мета розвідки – охарактеризувати перебіг святкування національно-свідомими мешканцями краю 72-річчя проголошення ЗУНР у контексті суспільно-культурних процесів. Суспільно-політичні події, що розгорталися в західноукраїнських областях на зламі 1980–1990-х рр., викликають широке зацікавлення науковців (О.Гарань, В.Литвин, С.Кобута, О.Муравський, В.Чура та ін.) і публіцистів, однак це не привело до появи спеціальної розвідки, яка б присвячувалася особливостям святкування 72-ї річниці проголошення ЗУНР у Львівській області. Джерельну основу статті становлять спогади відомих громадсько-політичних діячів, матеріали тогочасної преси, ухвали Львівської обласної ради першого демократичного скликання, що дозволяють реконструювати досліджувані в розвідці події.

Сприятливий ґрунт для святкування 72-ї річниці ЗУНР був підготовлений Львівською обласною радою задовго до самої події. Ще 28 квітня 1990 р. прийнято ухвалу “Про проголошення української національної символіки та національного гімну офіційно прийнятими на території Львівської області”, яка передбачала на території Львівської області поряд з прапором Української РСР і гербом Української РСР вважати офіційно прийнятою національною символікою синьо-жовтий прапор як національний прапор. Тризуб – як український національний герб, а також гімн “Ще не вмерла Україна” – як український національний гімн¹. Тоді ж прийнято ухвалу “Про український національний прапор”².

Прийнята ухвала “Про святкування національних та основних релігійних свят на території Львівської області” пропонувала львів'янам святкувати з наданням статусу неробочих: Різдво Христове (7, 8, 9 січня); День незалежності й соборності України (22 січня); Великдень (крім неділі – понеділок і вівторок); День державності на українських землях (1 листопада). Без надання статусу неробочих днів: Шевченківські свята (9, 10 березня); День милосердя (19 грудня). Дні пам'яті й скорботи: річниця чорнобильської катастрофи – 26 квітня; всесвітній день пам'яті про голодомор – 4 листопада³. Спроби Компартії внести розкол у табір національно-демократичних сил і завадити національному піднесенню були, здебільшого, безрезультатні⁴.

Особливе значення депутати Львівської обласної ради надали святкуванню чергової річниці проголошення ЗУНР. Підтримуючи процес національного та культурного відродження, зважаючи на “численні побажання трудящих”, виконуючи Ухвалу Львівської обласної ради “Про святкування національних та релігійних свят на Львівщині”, Президія Львівської обласної ради ухвалила: 1. 1 листопада вважати неробочим днем як День державності на західноукраїнських землях; 2. З метою кращої організації виробництва оголосити 2 листопада неробочим днем; 3. З метою збереження балансу робочого часу в листопаді перенести робочі дні на 7 і 8 листопада; 4. Керівникам підприємств, установ, організацій привести графік роботи відповідно до цієї ухвали⁵.

Напередодні 72-річчя від дня утворення ЗУНР в області був утворений Оргкомітет з відзначення цієї пам'ятної для українців події, який очолив заступник голови Львівської обласної ради І.Гель. Під його керівництвом розроблено комплекс заходів, спрямованих на увічнення пам'яті про стрільців УГА та вперше на державному рівні запропоновано урочисто відзначити проголошення державності на західноукраїнських землях у 1918 р.

З-поміж численних заходів, які відбувалися 31 жовтня – 1 листопада 1990 р., виділимо чотири найважливіші:

1. Мітинг національно-демократичних сил на горі Ключ (Сколівський район Львівської області).
2. Урочистий вечір, присвячений 72-й річниці проголошення ЗУНР (Львівський театр опери і балету ім. І.Франка).

3. Урочиста маніфестація (центральна частина м. Львів).

4. Панахиди на могилах воїнів УГА (Личаківський цвинтар, Янівське кладовище тощо).

28 жовтня 1990 р. на горі Ключ (на межі Львівської й Івано-Франківської областей), де в 1914 р. відбулася одна з перших сутичок Січових стрільців із російською армією, на мітингу започатковано святкування 72-ї річниці від дня утворення ЗУНР. У заході взяли участь відомі громадсько-політичні діячі, народні депутати СРСР й УРСР, зокрема, депутат Львівської обласної ради В.Кривдик, народний депутат України Я.Кендзьор, багаторічний в'язень В.Голубинський, голова Сколівської районної ради В.Щур та ін. Виступаючи відзначили важливість проголошення ЗУНР для українського народу, наголосили на спадкоємності поколінь у боротьбі за державність і незалежність України⁶.

Біля могили стрільців священники УГКЦ, УАПЦ відправили службу Божу й панахиду. Надвечір хорова капела "Синьогора" (с. Верхнє Синьовидне, Сколівський район, Львівська обл.) виконала стрілецькі пісні – "Боже Великий Єдиний", "Коли ми вмирили", "Не пора, не пора!", "Червона калина" та інші, що викликало схвальні відгуки очевидців⁷. Тоді ж запалено ватру, вогонь якої учасники заходу привезли до Львова, на клумбу, де планувалося спорудити пам'ятник Тарасові Шевченку⁸.

На значно вищому рівні святкування продовжилися 31 жовтня. Звіт про проведені заходи 3 листопада 1991 р. на своїх сторінках оприлюднив часопис "За вільну Україну" (друкований орган Львівської обласної ради). У статті "Нам усміхається доля" повідомлено, що у Львівському театрі опери і балету ім. І.Франка за участю відомих громадсько-політичних діячів, широкого кола громадськості відбувся урочистий вечір, присвячений 72-й річниці проголошення ЗУНР. Вечір пам'яті розпочався з молитви "Отче наш", після чого до зали внесли два синьо-жовті стяги (один 1914 р. – періоду створення перших дивізій Січових стрільців і другий – стяг 1918 р., посвячений митрополитом Андреем Шептицьким)⁹.

Відкрив урочистий вечір голова Львівської обласної ради першого демократичного скликання В.Чорновіл, який виголосив промову з нагоди пам'ятної дати. "Це справді знаменно, що сьогодні ми відзначаємо це свято уже як державне, – зазначив на початку виступу лідер національно-демократичних сил Львівщини. – В цьому великий знак перемін, в цьому найкраще свідоцтво того нового, що прийшло в життя нашого народу за минулий рік"¹⁰.

В.Чорновіл констатував, що "крізь призму замовчування і павутину брехливої псевдоісторії до нас пробилася правда про живучість і непорушність державної ідеї українського народу. Ця історія живе й сьогодні, живе в національних знаменах над Львовом, у тих демократичних перетвореннях, що відбуваються в Галичині, а вслід за Галичиною – в усій Україні"¹¹. Надалі, не вдаючись до історичної ретроспективи, виступаючий наголосив на значенні події для українського державотворення. "Самим фактом створення Західно-Української Народної Республіки наш народ довів свою державницьку суть, пояснив світу, що володіє політичним мисленням, заслуговує на власну державу та має невід'ємне право на неї", – констатував В.Чорновіл¹².

У виступі він не міг оминати увагою суспільно-політичну ситуацію, яка склалася в УРСР в останні роки. Голова Львівської обласної ради наголосив, що сьогодні "ми маємо державу тільки на папері"¹³. Він відзначив, що суверенітет, який проголосила УРСР 16 липня 1990 р., доволі умовний, адже "зайшла у глухий кут Верховна Рада, паралізована Рада Міністрів, страшний опір чинять консервативні сили, що згурпувалися під кривавим прапором КПУ..."¹⁴ Завершуючи, В.Чорновіл оптимістично відзначив: "Сьогодні наші прапори підносяться вже і над Харковом, і над Донбасом, Дніпропетровськом, сьогодні майорить наш прапор над столицею України містом Києвом і віковична воля нашого народу до свободи і політичної незалежності мусить втілитися у життя..."¹⁵

Після виступу голови Львівської обласної ради В.Чорновола учасники урочистого вечора привітали воїнів УГА – Т.Камельського, В.Ковалика, М.Партику, А.Іздрика, В.Марчишина, які зайняли місця в президії. Їм було вручено ювілейні керамічні пам'ятні медалі з написом "Українські Січові стрільці. 1918. Слава героям!"¹⁶

Бурхливі оплески, що лунали на адресу воїнів Української галицької армії, перервав виступ відомого українського історика Я.Дашкевича, який охарактеризував умови, у яких у 1918 р. була проголошена ЗУНР. Задаючи риторичне запитання: “Чому програли у Львові?”, Я.Дашкевич із сумом констатував: “Українці програли через свою гуманність... Коли польська військова організація почала у Львові повстання проти української влади, то перше, що вона зробила, відкрила ворота в’язниць і озброїла карних злочинців. І саме з ними, професійними грабіжниками і вбивцями, довелося вести бої українським воякам”¹⁷.

Історик констатував, що “і народ і уряд ЗУНР зробили все можливе в тогочасних умовах. А героїзм справжній, великий героїзм Української Галицької Армії, що вперто шукала шляхів до незалежності свого народу то через Львів, то через Київ, проходила через чотирикутники смерті, її генералів розстрілювали в московській Луб’янці, а офіцери своїми іменами відкрили мартиролог Соловецьких островів – такий героїзм має мало паралелей у світовій історії”¹⁸.

З-поміж інших цікавих доповідей виділимо вітальне слово, виголошене доктором філософії О.Гринівим, співголовою товариства “Меморіал”, доктором технічних наук В.Гордієнком, стрільцем другої сотні другого корпусу Золочівської бригади А.Іздріком. Він, зокрема, виділив позитивні риси державотворення останніх років: “Нині ми переживаємо важкі часи, а одночасно часи радісні, щасливі, бо Україна воскресла”, – завершив виступ доповідач¹⁹. Закінчився вечір великим концертом.

Інша, не менш важлива, подія святкування 72-ї річниці від дня проголошення ЗУНР, відбулася 1 листопада 1990 р. біля колишнього Народного дому у Львові, де в 1918 р. було проголошено ЗУНР. Колони, що зібралися біля Львівського театру опери та балету ім. І.Франка, вирушили вранці центральними вулицями міста до Народного дому. На площі відбулося театралізоване дійство, яке відтворювало події 1 листопада 1918 р. Тоді ж зачитано текст звернення до українського народу, який підготувала УНРада. У виступі заступник голови Львівської обласної ради першого демократичного скликання І.Гель зауважив, що перед львів’янами “одну з героїчних сторінок славної історії боротьби нашого народу за свою незалежність – сторінку Листопадового повстання 1918 р.”²⁰

Із національним святом львів’ян також привітав Богдан Котик, який відкрив на фасаді Народного дому меморіальну дошку, приурочену черговій річниці утворення ЗУНР. Обряд освячення дошки здійснив митрополит Володимир Стернюк. Місцєблуститель у виступі привітав усіх, “хто прийшов, щоб піднести урочистість того дня”²¹. Він передав слово Патріарху УАПЦ Мстиславу, який звернувся до присутніх із палкою промовою: “У мене зараз нортують різні почування – і давні й теперішні, – зауважив Патріарх. – Як би не наша українська церква – і Православна і Греко-католицька, хтозна чи зберіг би наш народ національний дух. Нас хочуть роз’єднати, бо знають що ми велика духовна сила...”²²

Того ж дня на Личаківському цвинтарі та Янівському кладовищі відбулися велелюдні панахиди на могилах воїнів УГА, які завершилися пізно ввечері.

Таким чином, наприкінці жовтня – на початку листопада 1990 р. у Львівській області відбулися масштабні святкування 72-ї річниці проголошення ЗУНР. Уперше за багато років урочистості пройшли на високому рівні за участю депутатів Верховної Ради УРСР, Львівської обласної та міської рад, чиновників місцевих органів влади й громадськості регіону. Комплекс заходів був розроблений Оркомітетом, який очолив заступник голови Львівської обласної ради І.Гель. Незважаючи на перепони Компартії України, заплановані заходи були реалізовані та викликали захоплення в національно свідомій частини населення регіону.

1. Про проголошення української національної символіки та національного гімну офіційно прийнятими на території Львівської області: Ухвала Львівської обласної ради першого демократичного скликання (архів автора).
2. Про український національний прапор: Ухвала Львівської обласної ради першого демократичного скликання (архів автора).
3. Про святкування національних та основних релігійних свят на території Львівської області: Ухвала Львівської обласної ради першого демократичного скликання (архів автора).

4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 32, спр. 2764, арк. 2–9.
5. Про святкові дні: Ухвала Львівської обласної ради першого демократичного скликання (архів автора).
6. Савчак П. До серця кожного українця / П. Савчак // За вільну Україну. – 1990. – 1 листоп. – С. 1.
7. Там само.
8. Там само.
9. Нам усміхається доля // За вільну Україну. – 1990. – 3 листоп. – С. 1.
10. Там само.
11. Там само.
12. Муравський О. Західні землі України: шлях до незалежності / О. Муравський. – Львів, 2011. – С. 186.
13. Там само.
14. Нам усміхається доля // За вільну Україну. – 1990. – 3 листоп. – С. 1.
15. Там само.
16. Там само.
17. Там само.
18. Там само. – С.4.
19. Там само.
20. Сонце свободи встає на Заході // За вільну Україну. – 1990. – 4 листоп. – С. 4.
21. Там само.
22. Там само.

Рассмотрена программа празднования 72-й годовщины провозглашения Западно-Украинской Народной Республики во Львовской области (1990 г.). Особое внимание обращено на мероприятия, организованные Львовским областным советом первого демократического созыва, среди которых – митинги, торжественные вечера, манифестации, панихиды. Определены организаторы мероприятий, особенности их проведения и активные участники, влияние на формирование общественного мнения о необходимости популяризации национальных достижений среди широкого круга гражданства. Актуализировано проблему формирования национальной памяти украинского народа.

Ключевые слова: ЗУНР, Львовский областной совет, митинг, панихида, торжественный вечер.

We consider a program celebrating the 72-th anniversary of the ZUNR in Lviv region (1990). Particular attention is paid to the activities organized by Lviv Regional Council first calling from, among them – meetings, gala evenings, demonstrations, memorial services. Definitely event organizers, especially their conduct and active participants on the impact of public opinion on the need to promote the national achievements among a wide range of citizenship. Modified problem of formation of Ukrainian national memory.

Keywords: ZUNR, Lviv regional council meeting, funeral, solemn evening.

УДК 81'282 (477.6)

Юлія СИТНИК

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОВПЛИВУ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТІВ І СХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК НА ДОНЕЧЧИНІ (1918–1990 рр.)

У статті зроблено спробу простежити взаємовплив західноукраїнських діалектів і східноукраїнських говірок на Донеччині. Підкреслено, що східноукраїнські говірки й західноукраїнські діалекти, зазвичай, трансформувалися в різноманітні форми суржиків. Відзначено, що взаємовплив між західними та східними українцями на Донеччині не обмежувався мовним спілкуванням, а охоплював соціальну, культурну, релігійну та інші сфери.

Ключові слова: діалекти, взаємовплив, Донеччина, говірки, ментальність.

У контексті перспективи взаємостосунків української літературної мови та діалектів важливим завданням є дослідження взаємозв'язків і взаємовпливу різних діалектів української мови. Особливу увагу привертає цей процес на Донеччині, де, починаючи із часу завершення Першої світової війни, досить активно відбувалася взаємодія західноукраїнських діалектів і східноукраїнських говірок, зокрема, унаслідок міграції західних українців на територію Донбасу.

А.Загнітко відзначив, що лише російська мова в межах колишньої Росії (до 1917 р.) і Радянського Союзу відкривала шлях до кар'єрного зростання. Навіть українські майстри художнього слова, які всією душею й серцем служили рідному народові, поклали життя за нього, крім гонінь, нічого іншого не мали. Треба було мати високої сили Дух, бути вірним традиціям, щоб не зламатися.

Питання мовного співжиття студіювалися давно, особливо ж знаковими вони виступали в період можливого формування власної держави¹. Нині слід відзначити, насамперед, працю С.П.Бевзенка², Ф.Канака³, І.Кудрейко⁴, М.Кушмет⁵, О.Тихого⁶. У той самий час необхідно наголосити, що комплексного дослідження із цієї теми сьогодні немає. Тому вивчення процесу взаємовпливу західноукраїнських діалектів і східноукраїнських говірок на теренах Донеччини залишається актуальним завданням.

Якраз у період національно-визвольних змагань 1917 – початку 1920-х рр. на територію Східної України потрапило чимало січових стрільців, зокрема тих, хто свого часу потрапив до російського полону. Саме тоді формувалися контакти між західними та східними українцями, особливо в соціальному й культурному аспектах, серед іншого – у плані культури мовного спілкування та мовного взаємозбагачення.

Місцеві (територіальні) діалекти мають свої особливості, свої специфічні ознаки в різних мовних рівнях – у фонетиці, граматиці, словотворі, лексиці. Ці особливості не існують як щось цілком окреме, ізольоване від решти мовних явищ, властивих місцевому діалекту загалом, а виступають тим спільним, що об'єднує українські діалекти в єдину українську національну мову, становлячи разом із цим спільним єдину, цілісну мовну систему місцевого діалекту, у якій спільне (загальне), властиве певній мові в цілому, і особливе (часткове), характерне для певного діалекту, органічно поєднані. Отже, місцевий діалект характеризується наявністю своєї власної мовної системи, яка може протиставлятися мовній системі іншого діалекту цієї ж мови. У цій системі наявна певна сукупність діалектних явищ, відмінна від сукупності діалектних явищ іншого місцевого діалекту.

Залежно від співвідношення в мовній системі місцевого діалекту особливого (специфічного) і спільного (загального) розрізняються діалекти, ближчі або й зовсім близькі до літературної мови, і діалекти, тією чи іншою мірою віддалені від неї. Співвідношення специфічного й загального в мовній системі діалекту в процесі розвитку мови змінювалося, зокрема в наші часи відчутно зменшується в місцевих діалектах частка особливого, специфічного й збільшується доля спільного, загального, властивого певній національній мові на всій території її поширення.

Серед місцевих (територіальних) різновидів мови існують різні діалектні одиниці. Найдрібнішою діалектною одиницею є говірка, що охоплює, зазвичай, мову одного, а іноді й кількох цілком однотипних з мовного погляду населених пунктів, між якими немає будь-яких територіально виражених мовних відмінностей. Говірка, отже, являє собою цілісне мовне утворення без мовних особливостей, за винятком цілком індивідуальних, спричинених дефектами мови, а також рівнем освіти, загальної культури, родом заняття певного індивідуума чи групи людей⁷.

У зв'язку з посиленням уваги до діалектної лексики, зокрема фразеологічних одиниць, актуальним стає збір та аналіз фразем, поширених у донецьких говірках. Зафіксований новий фразеологічний діалектний матеріал з новостворених українських говорів дозволяє простежити стан фразеологічних систем українських говірок на сучасному зрізі⁸.

Мовну ситуацію на Донеччині можна охарактеризувати як російсько-українську двомовність, котрій, серед іншого, притаманні такі диференційні ознаки:

1. За кількісними ознаками мовна ситуація на Донеччині має вияв багатокомпонентної, що зумовлено присутністю носіїв різних мов. Реально функціонує декілька мов, серед яких російська й українська – домінуючі.

2. Демографічна сила цих мов неоднакова. Найбільшою демографічною силою (тобто кількістю тих, хто нею говорить) відзначається російська мова⁹.

Після Другої світової війни, унаслідок переселення лемків на Донбас, вивезення туди на роботу на шахтах молоді із Західної України, розпочався принципово новий етап мовного взаємовпливу між західними та східними українцями. Хоч, безумовно, тенденція до русифікації обмежувала цей процес і сприяла трансформації діалектів у форми суржику.

О.Тихий писав, що для української мови запозичення – смерть. Боротьба за чистоту мови на Донеччині повинна б стати основою спротиву асиміляції. Багата, колоритна, милозвучна, мелодійна українська мова, яку народ проніс через віки поневірянь, принижень, декретованих знищень, зневаги, на Донеччині служить лише незначному відсоткові людей і тільки для хатнього вжитку¹⁰.

Професор Ф.Канак зауважив, що галичанин вважає себе галицьким українцем, у чомусь відмінним від східного; у свою чергу східний українець відрізняє себе від галичанина. Та водночас вони обидва однаково усвідомлюють себе спадкоємцями однієї культурно-історичної спадщини. Вони обидва усвідомлюють себе українцями, а отже, східний українець так само не вважає себе росіянином, як галицький – поляком чи німцем.

На теренах колишнього СРСР, зокрема в Україні на Донбасі, виникали цілі регіони з переважно незакоріненим населенням, яке всіма умовами життя – матеріально, ідеологічно й психологічно – було зорієнтоване на державну підтримку, і то привілейовану. Така ситуація використовується окремими політичними силами для роздмухування сьогодні в Україні сепаратизму. Останній акумулюється, передовсім, у тих регіонах, де домінує частка прийшлого неукраїнського населення, відірваного від свого етнічного коріння. Для підриву української єдності використовують ще один хід: мовляв, існує “ментальна відчуженість” між Сходом і Заходом України. Якщо навіть прийняти ментальність як певну узагальнюючу категорію й ознаку національної духовності, навряд чи вдасться знайти серед розбіжностей західного й східного українства такі, що робили б їх чужими один одному, а саме в цьому формулюється сенс “ментальної відчуженості”¹¹.

У цілому слід підсумувати, що процес взаємовпливу західноукраїнських діалектів і східноукраїнських говірок на теренах Донеччини мав досить складний і суперечливий характер. Домінування в регіоні російської мови, всіляка її підтримка з боку влади не лише створювали нестерпні умови для вжитку вихідцями із Західної України власних діалектів, а й утискували та деформували саму українську мову. Східноукраїнські говірки та західноукраїнські діалекти, зазвичай, трансформувалися в різноманітні, залежно від мовної специфіки місцевості, форми суржику.

Однак взаємовплив між західними й східними українцями на Донеччині не обмежувався мовним спілкуванням, він охоплював соціальну, культурну, релігійну та інші сфери.

У процесі подальшого дослідження важливо прослідкувати парадигму розвитку української мови, діалектів і говірок на теренах Донеччини.

1. Загнітко А. П. Мовні стратегії на мовній карті України: реалії сьогодення [Електронний ресурс] / А. П. Загнітко. – Режим доступу : <http://slovoprosivity.org/2013/08/02/мовні-стратегії-на-мовній-карті-украї/>.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 244 с.
3. Канак Ф. Східняки, галичани? Українці / Ф. Канак // Східний часопис. – 1994. – 14 черв. – С. 2–3.
4. Кудрейко І. Кваліфікаційно-типологічні та еволюційно-диференційні ознаки соціолінгвістичної ситуації в Донеччині / І. Кудрейко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Укр. культурологічний центр, Східний вид. дім, 2010. – Т. 28. – С. 178–187.
5. Кушмет М. Матеріали до фразеологічного словника українських східностепових говірок (на матеріалах говірки с. Оленівка Волноваського району Донецької області / М. Кушмет // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Укр. культурологічний центр, Східний вид. дім, 2010. – Т. 28. – С. 34–50.
6. Тихий О. Думки про рідний Донецький край / О. Тихий // Східний часопис. – 1994. – 7 трав. – С. 3.
7. Бевзенко С. П. Назв. праця. – С. 4.
8. Кушмет М. Назв. праця. – С. 34, 35.
9. Кудрейко І. Назв. праця. – С. 179.
10. Тихий О. Назв. праця. – С. 3.
11. Канак Ф. Назв. праця. – С. 2–3.

В статтє сделана попытка проследить взаимовлияние западноукраинских диалектов и восточноукраинских говоров на Донеччине. Подчеркнуто, что восточноукраинские говоры и западноукраинские диалекты обычно трансформировались в разнообразные формы суржика. Отмечено, что взаимовлияние между западными и восточными украинцами на Донеччине не ограничивалось речевым общением, оно охватывало социальную, культурную, религиозную и другие сферы.

Ключевые слова: диалекты, взаимовлияние, Донеччина, говоры, ментальность.

The author attempts to trace the mutual influence of the Western-Ukrainian dialects and the Eastern-Ukrainian sub-dialects in Donetsk region. It is emphasized that the sub-dialects of the Eastern-Ukrainian and Western-Ukrainian dialects usually transformed in a variety of surzhyk forms. It's noted that the interaction between the Western and Eastern Ukrainians in Donetsk region was not limited to voice communication, but covered social, cultural, religious and other spheres.

Keywords: dialects, interference, Donetsk region, sub-dialects, mentality.

УДК 94(477.8).008

Наталія ЗЕМЗЮЛІНА

МІЖНАРОДНИЙ ЧИННИК УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ПОЧАТКУ ХХ ст. (історіографія питання)

У статті здійснено аналіз джерел з питання українського державотворення, боротьби українського народу за власну ідентичність у період національної революції 1920-х рр. ХХ ст. Вказані витоків національної ідеї та «українського питання» в середовищі українців, які проживали в різних регіонах та країнах. Відмічено велике прагнення до соборності, що було реалізовано в Акті Злуки УНР та ЗУНР. Проаналізовані прорахунки політичних лідерів, які не зуміли використати міжнародну підтримку для реалізації внутрішніх державницьких завдань. Указані колоніальні інтереси європейських політиків, що призвели до ліквідації української держави та сприяли становленню тоталітарних режимів в Європі.

Ключові слова: історіографія, ЗУНР, УНР, колоніальна політика, соборність, національні інтереси.

Проблеми сучасного державотворення спонукають українську громаду в черговий раз звертатись до минулого в пошуках розв'язання проблем майбутнього. Питання соборності українських земель, консолідації еліти, соціальної стабільності надзвичайно актуальні та потре-

бують негайного вирішення. Наше минуле – це постійна боротьба за власну ідентичність, що втілювалась в ідеї соборництва, яка проявилась у ході національно-визвольної боротьби XVII ст. Ідея єдності українських земель лунала в поетичній творчості Тараса Шевченка, у декларації Головної Руської Ради (у Львові 1848 р.) галицьких “народовців”, “Братства тарасівців”, творчості великих українців: Миколи Міхновського, В’ячеслава Липинського, Михайла Грушевського та багатьох інших». “Ми мусимо, – писав у зверненні до галицької молоді у 1905 р. Іван Франко, – навчатися чути себе Українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіційних кордонів. І це почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції”¹.

Особливе місце в історії українського національно-державницького руху посідає період 1917–1920 р. Саме тоді ідеал української соборної держави вперше почав утілюватись у суспільно-політичну практику. Однак через агресивні зовнішні та внутрішні фактори українському народові не вдалося тоді реалізувати свої споконвічні мрії про соборну та незалежну Україну. Хоча спроба злуки була здійснена, коли 22 січня 1919 р проголошувалося об’єднання УНР і ЗУНР в одну державу.

Метою цієї статті є спроба з’ясувати, чому для одних народів Європи початок ХХ ст. – весна народів, а для інших – чергова невизначеність та розпач. На основі споминів сучасників, документальних матеріалів розглянемо міжнародну складову поразки української державності в 1920-х рр. Дослідимо неконсолідовану політику лідерів ЗУНР та Директорії, що призвела до втрати суверенітету. Розкриємо наслідки для європейських держав колоніальної політики та нехтування національних інтересів народів.

В останні роки значно зросла зацікавленість дослідників проблемою соборності, про що свідчать і збірники праць, монографії сучасних дослідників.

Серед опублікованих праць цього періоду заслуговує на увагу книга В.Сергійчука “Українська соборність. Відродження українства в 1917–1920 роках”². Монографія написана на великому архівному матеріалі, що раніше переховувався в спецфондах. Географія дослідження досить широка: від Санкт-Петербурга, Фінляндії до Галичини, Буковини, Закарпаття; від Холмщини, Берестейщини до Зеленого Клину. Аналізуючи діяльність українців у регіонах розселення, науковець на основі конкретних документів, окремі з яких уводяться для дослідження вперше, показує їх роль у боротьбі за соборну, незалежну Україну. Наприклад, “Резолюція українців Петрограда про підтримку Центральної Ради” “Лист голови Петроградської Української Національної Ради, О.Лотоцького до Голови Української Центральної Ради М.Грушевського про шляхи розв’язання українських проблем” тощо.

Не можна без хвилювання читати документи, в яких ідеться про те, що розкидані по всій Російській імперії українці мріють про повернення у свою державу. Представники населення Львовського повіту Курської губернії пишуть: “Ми просимо, щоб при наступних мирних переговорах з Московщиною була виправлена та помилка, яка була зроблена при нагальному складанні першого проекту північно-східного кордону, а саме, щоб кордон цей був проведений не тільки по річці Союму, а трохи на північ: по кордону Курщини...”³ У праці зазначається, що саме дух соборництва відіграв свою величезну роль у відродженні нашої державності.

Заслуговує на увагу думка автора про те, що особливу жертву поклала на вівтар нашої свободи українська діаспора Заходу: “Це вони, українці в далекій чужині, не дозволили згаснути смолоскипу, що горить від 22 січня 1919 року, щороку нагадуючи всьому світові про історичний Акт Злуки України”⁴.

З нагоди 80-річчя Акта Злуки України в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України в січні 1999 р. було проведено наукову конференцію, матеріали якої видані окремим збірником “Українська соборність: ідея, досвід, проблеми”⁵, в якому зібрано цікаві дослідження сучасних вчених. Один із важливих уроків, що можна винести з подій 1917 – 1920 рр., зводиться до того, що Україна зможе вистояти як соборна самостійна держава лише тоді, коли українці будуть спроможні мирно вирішувати свої внутрішні суперечності й негайно, досягти загальнонаціональної єдності, злагоди й згод. Можна погодитися з дослідни-

ками, що на початку 90-х рр. ХХ ст. розпочався якісно новий період утворення й розвитку незалежної соборної України, який заслуговує на окреме спеціальне наукове дослідження.

Заслуговує на увагу збірник “Україна від самостійності до соборності (22 січня 1918 – 22 січня 1919 роки)”, в якому автори здійснили всебічний аналіз основних подій, етапів соборності. Зокрема серед досліджуваних питань основні етапи політичного становлення української нації, вплив подій Першої світової війни на національну свідомість українців, ідея соборності в програмних документах Українських політичних партій, національна ідея в контексті побудови громадянського суспільства тощо. Увага істориків спрямована також на вивчення ідей соборності в окремих регіонах, як-от Закарпаття, Східна Галичина. Окремі історики звертаються до питання про соборність у контексті відносин із представниками інших націй, що проживають в Україні. Так, І.Погребинська звернулася до питання правового та економічного становища євреїв Галичини. Історик зазначає, що взаємини цих двох народів завжди були об’єктом маніпуляцій з боку владних структур Відня, польських політичних рухів і в деякі періоди – активного втручання Росії. “Саме тому неупереджений підхід до цієї проблеми має передбачити розгляд українсько-єврейських взаємин у контексті всього комплексу чинників тих вибухових процесів, що спалахнули на багатостраждальній землі Галичини на початку ХХ століття”⁶.

Ідею соборної України досліджує в монографії “Історична думка та націотворення в Україні” В.В.Масненко⁷. Автор зазначає, що своєрідним символом українського прагнення до соборності, об’єднання всіх етнічних земель став виступ М.Грушевського на ювілейному заході з нагоди його 60-річчя, де він наголошує, що однією зі щербин української нації та національної науки, болючим дефектом національного життя є те, що тодішня УСРР об’єднувала лише дві третини українського етнічного простору. Така обставина, на думку дослідника, вимагала від істориків праці з подвоєними силами, аби сприяти подоланню цієї історичної несправедливості. В.Масненко здійснив аналіз результатів досліджень багатьох істориків 20-х рр. ХХ століття, показавши велику спрямовуючу роль М.С.Грушевського. З його ініціативи було утворено чотири регіональні комісії для реалізації загальної концепції порайонного дослідження української минувшини. Названі комісії охоплювали практично всю українську етнічну територію.

Початок ХХ ст. відкрив нові перспективи для розв’язання “українського питання”. Те, що українські землі входили до складу двох ослаблених імперій, які, до того ж, ще й ворогували між собою, давали українцям непогані шанси в боротьбі за суверенну державність. Державницькі настрої в Україні через часописи, літературу, навчальні установи швидко поширювалися, незважаючи на кордони та переслідування.

Указуючи на витоки українського державотворення, ми не можемо обійти автора “Самостійної України” М.Міхновського. У цій невеликій праці набатом звучить гасло “Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі!” Емоційно обстоюючи право нашого народу на суверенну державність, М.Міхновський не лише спростовує закиди в тону, що він “безсильний, некультурний, інертний”, а й дуже гостро ставить питання про відповідальність та історичну місію національної інтелігенції у справі служіння цьому високому ідеалу⁸.

Теза про збирання українських земель виразно звучала в працях ще одного великого українця Д.Донцова. Саме йому було доручено проголосити доповідь про політичну ситуацію на з’їзді української академічної молоді у Львові 1913 року, в якій уперше зроблено спробу обґрунтувати програму розбудови майбутньої України. Стосовно пріоритетів у цій справі можуть бути різні погляди, однак незаперечним залишається факт, що до початку Першої світової війни українська політична й культурна еліта по обидва боки кордону чітко усвідомлювала необхідність усіма засобами обстоювати право українців на власну державу. Прогнозуючи можливості реалізації української державної ідеї, Д.Донцов особливу увагу звертав на географічний фактор: “Територія, яку населяє українська нація, обіймає 850 000 кв. км., отже, є значно більша, ніж Німеччина. З-поміж усіх передумов для існування держави величина території грає, мабуть, більшу роль, ніж це загально приймається. Поминаючи те, що багато культурних і політичних завдань можуть припасти лише на долю великої держави, потреба належати до

більшої господарської області завжди робить існування менших держав непевним”⁹. Основною ж політичною загрозою він вважає російський чинник: “Одно лише певне, – завершує свою працю Д.Донцов, – Держава, що має бути збудована в Дніпровій області, вирізана з тіла сучасної російської імперії, населена народом, якого його ворожі до Росії традиції не лише не згасли, але останньою політикою Росії ще зміцнені, ця держава на непроглядно довгий час буде до розпорядження кожної політичної комбінації, вістря якої буде звернено проти Росії”¹⁰. Процтво публіциста справджується й нині з поправкою на вагу Росії та її впливи й активність на міжнародній арені. Донцов вступав у інтелектуальний конфлікт з усіма, хто не поділяв радикальних способів розв’язання “українського питання”. Цитуючи М.Драгоманова, який вважав, що “відірвання українського населення від інших країв Росії (політичний сепаратизм) є річчю не лиш крайно тяжкою, але й для інтересів українського народу непотрібною”, він протиставляв цьому таку думку: “Коли наша нація чує в собі силу й волю до життя, коли вона почуває в собі організаційний талант, котрий вона так блискуче колись виявляла; коли вона не хоче добровільно замкнутися в тій туні, котру їй готують російські молодотурки, – самотнім виходом для неї мусила би бути програма не автономізму, лише політичного сепаратизму, в тій чи іншій формі – все одно”¹¹.

Надзвичайно цікавими для розуміння політики лідерів ЗУНР і Директорії є матеріали Паризької мирної конференції 1919 р., яка фактично визначила подальшу долю українських земель та й української держави безпосередньо. Українські лідери намагалися встановити дипломатичні контакти, а в перспективі й повноправні дипломатичні відносини, з якомога ширшим колом учасників зовнішньополітичного процесу. Історико-дипломатичний бік цієї проблеми розглядався в низці досліджень радянських, українських, зарубіжних учених. 1939 р. у Львові побачив світ черговий альманах видавництва “Червона калина”, присвячений дипломатичній діяльності Директорії й закордонних репрезентацій УНР і ЗУНР за назвою “Україна на дипломатичному фронті”. В альманасі вміщено чимало цікавих статей присвячених дипломатичній діяльності УНР і ЗУНР, у тому числі й на Міровій конференції в Парижі. Це, зокрема, праці І.Борщака “Як була зорганізована Мирові конференція 1919 р.” і М.Рудницького “Париж 1919: Притяжке становище української делегації на Мирову Конференцію”¹², в яких висвітлюється складний процес формування делегацій УНР і ЗУНР на Паризьку конференцію, їх склад і професійний рівень, умови праці та конкретна діяльність, труднощі переговорного процесу щодо вирішення проблеми Східної Галичини. У мемуарах відомого галицького громадсько-політичного й державного діяча Л.Цегельського “Від легенди до правди” значною мірою висвітлюється закордонна політика ЗУНР, а також дипломатична діяльність Західно-Української Народної Республіки. Державний секретар із закордонних справ Л.Цегельський розкриває розбіжності в зовнішній політиці обох українських республік, висвітлює тактику, завдання та лінію поведінки делегацій УНР і ЗУНР на Міровій конференції. Порівнюючи різні етапи взаємовідносин ЗУНР з Антантою, автор наголошує, що “галицька закордонна політика показала демагогічною і безплідною через безкомпромісовість, доктринерство, максималізм її проводу та через крайнє негативне відношення його до Альянтів і Польщі”. На його думку, було прогаяно час послідовної “цілком самостійної галицької закордонної політики”, коли “галицьку справу Альянти трактували як “спадкову” справу по Австрії, а про Придніпрянщину, стоячи на засаді неподільності Росії, поки що й говорити не хотіли”¹³.

У більшості узагальнених досліджень з історії суспільно-політичних процесів, військової історії тією чи іншою мірою розглядаються зовнішньополітичні зв’язки Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки з країнами Європи й діяльність українських дипломатичних делегацій у Парижі. Серед цих праць – ґрунтовні дослідження А.Крезуба “Нарис історії українсько-польської війни”¹⁴, І.Лисяка-Рудницького “Історичні есе”¹⁵, П.Мірчука “Українсько-московська війна, 1917–1919”¹⁶, І.Нагаєвського “Історія української держави двадцятого століття”, М.Стахіва “Західня Україна: нарис історії державного будівництва і збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923”¹⁷, “Україна в добі Директорії

УНР” та ін. Більшість дослідників, у тому числі І.Борщак¹⁸, М.Стахів¹⁹, В.Верига, схилиються до думки, що відповідальність за невдачі української дипломатії в переговорному процесі з Антантою в Одесі, а також на Паризькій мирній конференції значною мірою мають нести уряд та Директорія, які “не зуміли належно представити антибільшовицької політики, як це зробили поляки”.

У дослідженнях радянських істориків: О.Е.Карпенка²⁰, А.В.Лихолата²¹, І.А.Петерса²², Р.Г.Симоненка²³, А.Д.Скаби²⁴, М.І.Супруненко²⁵, І.С.Хміля²⁶ та ін., присвячених зовнішньополітичній діяльності української радянської республіки, розглядається і переговорний процес у Парижі, але крізь призму компартійних ідеологічних упереджень, притаманних радянській системі.

Загальні проблеми переговорного процесу знайшли своє висвітлення в дослідженнях Д.Веденєва²⁷, його ж “Українська делегація на мирній конференції в Парижі”²⁸, Дипломатична служба Української Народної Республіки доби Директорії²⁹ С.Варгатука, М.Яцюва³⁰, присвячених зовнішньополітичній діяльності Директорії, а також у статтях, що висвітлюють двосторонні зв’язки України з державами Антанти. З початком роботи Паризької мирної конференції фактично збігся надзвичайно важливий для України процес об’єднання Української Народної Республіки й Західно-Української Народної Республіки в єдину соборну державу. 22 січня 1919 р. було урочисто проголошено Злуку УНР і ЗУНР. Акт соборності українських земель продемонстрував непереборне прагнення українців боротися за єдину незалежну Україну. Проте, невдовзі все ясніше виявлялася невідповідність політичних діячів обох частин України до боротьби “соборним фронтом”. Українці Великої України та Східної Галичини мали різний рівень громадсько-політичної, державної та правової свідомості, що суттєво позначалося на їх ставленні до формування владних інститутів, реалізації засад внутрішньої й зовнішньої політики нової держави. Розбіжності не могли не вплинути на якість стосунків і довіру до спільного проводу, який формувався в складних умовах військового протистояння на трьох фронтах: проти більшовиків, поляків і білої армії. Українцям необхідними видавалися пошуки союзників, але на різних етапах визвольної боротьби ставлення до цього завдання та його вирішення змінювалося.

На взаємини між проводами УНР і ЗУНР значною мірою впливали й міжнародні перспективи щодо визнання незалежності України. Згідно з оголошеними пунктами президента США В.Вільсона, народам Австро-Угорщини гарантувалося право на самовизначення, тим часом Росія трактувалася як єдина й неподільна держава. Отже, ЗУНР за тогочасною міжнародною кон’юнктурою мала більше шансів для визнання її суверенітету міжнародною спільнотою, ніж Українська Народна Республіка, соціальна й економічна політика якої викликали на Заході негативну оцінку й обережне ставлення щодо її можливості виступати самостійним суб’єктом міжнародного права. З одного боку, ці надії породжували ілюзорні сподівання Державного Секретаріату у справедливості Антанти в Міровій Конференції, а з іншого – надії на Наддніпрянщину, чим суттєво перешкоджали їй орієнтуватися на власні сили³¹.

Не менш складним став процес об’єднання внутрішньої й зовнішньої політики УНР і ЗУНР, пошуки союзників на Заході, не відзначалися послідовністю. Незважаючи на те, що їх тісна співпраця ніби й розпочалася (особливо під час урядування С.Остапенка), проте різне бачення державними інституціями стратегічних завдань фактично зводило нанівець їх подальше співробітництво. З усією повнотою ці розбіжності продемонструвала неспроможність керіваного Б.Мартосом соціалістичного уряду УНР знайти компроміс із галицькими урядовцями, “які репрезентували правий політичний спектр, до якого місцеві соціалісти перебували в опозиції”³². Суперечності між наддніпрянським і західноукраїнським урядами, кожен з яких фактично продовжував власну політику, не в останню чергу базувалися й на різниці зовнішньополітичних пріоритетів. Слід відзначити, що після Акта Злуки УНР і ЗУНР провід Директорії подекуди не бажав рахуватися з конкретною воєнно-політичною ситуацією, яка складалася не на користь української сторони. Зокрема, відомий дослідник дипломатичної діяльності українських національних урядів, у тому числі й ЗУНР, О.Павлюк схилиється до думки, що зовнішньополітичну ситуацію в Україні ускладнював, як це не парадоксально на перший погляд, акт

Злуки УНР із Західно-Українською Народною Республікою, який фактично поставив нову соборну Українську державу в стан війни з Польщею. Підтримувана Францією, новопостала польська держава утвердилась у Львові й вела активні бойові дії з метою ліквідації української влади на території Галичини і Західної Волині. Таким чином, до протибільшовицького й протибілогвардійського фронтів УНР додався несподівано для неї й протипольський.

А.Марголін зазначав, що лише невелика група делегатів від Англії та Франції, яка досконально вивчила це питання, “мала дійсне співчуття до справедливих домагань українського народу і надавала посильну допомогу українській делегації”³³. За його словами, саме вони радили “висувати вимогу Українських Установчих Зборів як головного гасла нашої програми, відсуваючи питання про остаточне вирішення устрою України до того часу, коли з’явиться можливість скликання та вотуму зазначених Установчих Зборів з цього питання”³⁴.

Керівники конференції вбачали в українському питанні складову загальноросійської проблеми й відмовлялись надавати йому самостійного значення. Оскільки союзники хотіли бачити майбутню Росію єдиною й великою державою, визнання незалежності України йшло врозріз з їхніми планами. Голова російського бюро французького міністерства закордонних справ зауважив Г.Сидоренку у зв’язку з проблемою визнання України: “В Росії вісімдесят національностей; таким чином, неможливо визнати незалежність їх усіх”³⁵.

Союзники були переконані у швидкому падінні більшовицького режиму, це також впливало на їх ставлення до багатьох національно-державних утворень на території колишньої імперії, у тому числі й до українського. Зобов’язання ж Антанти щодо російських антибільшовицьких сил, зокрема, щодо А.Денікіна, виключало будь-яку форму можливої підтримки української справи. До усього цього слід додати надзвичайно погану поінформованість західних держав щодо реальної ситуації в Україні й характеру національного руху, який багатьма їх лідерами кваліфікувався як більшовицький.

Таким чином, злука УНР і ЗУНР, яка засвідчила щирість намірів українських провідників створити об’єднаний український політичний і воєнний фронт і продемонструвала непереможне прагнення наддніпрянців і галичан боротися за єдину незалежну Україну, водночас виявила неспроможність провідників обох частин України реалізувати ідею соборності на практиці. Поряд із складною внутрішньою ситуацією, яка вимагала чітких і нагальних кроків у пошуках політичних союзників, зовнішній чинник виявився не менш вагомим. Міжпартійні суперечки, недостатній професіоналізм значною мірою зашкодили дипломатичній діяльності України на Паризькій мирній конференції намаганням реалізувати національні інтереси. Лідери європейських країн зробили ставку на сильну Польщу, а українське питання як одноосібне не цікавило тогочасну Європу, навіть у формі “санітарного кордону”³⁶ з більшовицькою Росією. Черговий шанс державотворення на власній землі було втрачено, українці знову поклались на долю, а вона до нас, як свідчить минуле, не дуже прихильна.

1. Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акта Злуки 22 січня 1919 р.): збірник. – К.: ІІІЕНД, 1999. – С. 15.
2. Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917–1920 роках / В. Сергійчук. – К., 1999. – 411 с.
3. Там само.
4. Там само.
5. Українська соборність: ідея, досвід, проблеми. – К.: Генеза, 1999. – 268 с.
6. Україна: від самостійності до соборності (22 січня 1918 – 22 січня років) / збірник. – К.: ІІІЕНД, 2004. – С. 75.
7. Масненко В. В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша половина XX ст.) / В. В. Масненко. – К.; Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – С. 287.
8. Міхновський М. Самостійна Україна / М. Міхновський. – [Б. в.], 1948.
9. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї / Д. Донцов. – К., 1991. – С. 7, 8.
10. Там само.
11. Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання / Д. Донцов Твори // Д. Донцов. – К., 2001. – Т. 1. – С. 79.
12. Альманах “Червона калина”. – Львів, 1939.

13. Цегельський Л. Від легенди до правди / Л. Цегельський. – Філадельфія ; Нью-Йорк, 1960. – 232 с.
14. Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни / А. Крезуб. – Львів, 1933.
15. Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – К., 1994. – Т. 1.
16. Мірчук П. Українсько-московська війна, 1917–1919 / П. Мірчук. – Торонто, 1957.
17. Стахів М. Західна Україна: Нарис історії державного будівництва і збройної дипломатичної оборони в 1918–1923 : у 7 т. / М. Стахів. – Скрантон, 1959–1961.
18. Борщак І. Як була зорганізована Мировна конференція 1919 р. / І. Борщак // Альманах “Червоної калини”. – С. 110.
19. Стахів М. Західна Україна: Збройна і дипломатична оборона в 1919–1923 / М. Стахів. – Скрантон, 1961. – Т. 4. – С. 67–68.
20. Карпенко А. Е. Иностранная военная интервенция на Украине (1918–1920) / А. Карпенко. – Харьков, 1966.
21. Лихолат А. В. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине / А. Лихолат. – М., 1949.
22. Чехословацко-советские отношения, 1918–1934. – К., 1965.
23. Симоненко Р. Г. Провал політики міжнародного імперіалізму (II пол. 1919 – березень 1921) / Р. Г. Симоненко. – К., 1965.
24. Скаба А. Д. Парижская мирная конференция и иностранная интервенция в стране Советов / А. Д. Скаба. – К., 1971.
25. Супруненко Н. И. Очерки истории гражданской войны и военной интервенции на Украине / Н. И. Супруненко. – М., 1966.
26. Хміль І. С. З прапором миру крізь полум'я війни / І. С. Хміль. – К., 1962.
27. Веденєєв Д. З досвіду побудови дипломатичної служби України / Д. Веденєєв // Розбудова держави. – 1993. – № 3. – С. 30–36.
28. «Українська делегація на мирній конференції в Парижі» // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – В., 1993. – Вип. 4. – С. 21 – 31.
29. Веденєєв Д. Дипломатична служба Української Народної Республіки доби Директорії / Д. Веденєєв, А. Гошуляк // Пам'ять століть. – 1998. – № 1. – С. 73–86.
30. Яцюк М. Пошук Директорією зовнішніх союзників у боротьбі за незалежність УНР (кінець 1918–1920 рр.) / М. Яцюк // Схід (Донецьк); його ж. Формування Директорією УНР основних засад зовнішньої політики (кінець 1918–1920 рр.) // Вісник Харківського університету. – 1998. – № 401. – С. 77–85.
31. Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного / В. Яблонський. – К., 2001. – С. 41.
32. Там само.
33. Маврін О. Спогади Арнольда Марголіна про роботу Української делегації на Паризькій мирній конференції 1919 р. (Деякі неформальні результати формальної поразки української дипломатії) // Україна дипломатична. – К., 2004. – Вип. 4.
34. Там само.
35. Лозинський М. Галичина на мировій конференції в Парижі / М. Лозинський. – Кам'янець, 1919. – С. 11.
36. Городня Н. Українське питання на Паризькій мирній конференції 1919 року / Н. Городня // Політика і час. – 1995. – № 11. – С. 76.

В статье проведен анализ источников по вопросу украинского государственного строительства, борьбы украинского народа за собственную идентичность в период национальной революции 1920-х гг. XX в. Указаны истоки национальной идеи и “украинского вопроса” в среде украинцев, проживающих в разных регионах и странах. Отмечено большое стремление к соборности, что было реализовано в Акте Соборности УНР и ЗУНР. Проанализированы недочеты политических лидеров, которые не сумели использовать международную поддержку для реализации внутренних государственных задач. Указаны колониальные интересы европейских политиков, которые привели к ликвидации украинского государства и способствовали становлению тоталитарных режимов в Европе.

Ключевые слова: *историография, ЗУНР, УНР, колониальная политика, соборность, национальные интересы.*

The analysis of sources concerning Ukrainian nation-building and struggle of Ukrainian nation for its identity during national revolution in 1920th are presented in this article. The original sources of national idea and “Ukrainian question” among Ukrainians that lived in different regions and countries are highlighted. A

great will to unity that was realized in Unification Act between UPR and WUPR is recorded. The miscounts of political leaders who were not able to use international assistance to meet inner governmental goals are analyzed. Colonial interests of European politics that led to the liquidation of Ukrainian country and contributed to the set-up of totalitarian regime in Europe are mentioned in the article.

Keywords: *historiography, WUPR, UPR, colonial policy, unity, national interests.*

**“... ЗАЛИШАВСЯ ПРИКЛАДОМ ШЛЯХЕТНОСТІ ТА ЧЕСНОСТІ У
ВЧИНКАХ, ЖЕРТОВНОСТІ В НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТБІ”**
(Огляд ілюстрованого біографічного нарису О. Й. Павлишина “Євген Петрушевич
1863–1940”. – Львів : Манускрипт-Львів, 2013. – 400 с.: іл.)

Історична біографістика (персоналістика), безсумнівно, належить до одного з найзахоплюючих, але водночас і найскладніших (за методикою розкриття) напрямів. Адже задля успішної регенерації життя й діяльності історичної особи належить не просто підібрати відповідний фактичний матеріал, а й, що найважливіше, випукло зрозуміти історичну епоху, у якій жила людина. Бо формування світогляду, становлення поглядів, життєвих цінностей діяча проходять не лише під впливом конкретних людей, родини, а й під впливом соціокультурного середовища, ментальності епохи (її традицій, рівня релігійності, патріотизму, національної свідомості, побутових умов, технічного забезпечення та ін.). Одно слово, існує нагальна необхідність рельєфного розкриття соціокультурного “антуражу” життя й діяльності тієї чи іншої людини.

Як показує розвиток історичної науки, у попередні епохи науковці з огляду на найрізноманітніші причини, не цілком урахувували переваги методики холізму, яка передбачає розуміння одиничного через загальне, при розкритті біографій людей, не користали з можливостей об’ємнішого бачення проблеми – зрозуміти історичну людину через епоху й, навпаки, історичну епоху через людину, в умовах якої вона живе. Науковці радянської школи мусили зважати на ідеологеми їхньої доби, часто “прияскравлювали”, підбирали “потрібних” історичних діячів, шукали “своїх” лідерів, які би вписувалися в необхідний ракурс. Це неминуче позначалося на об’єктивності досліджень, робило книгу заздалегідь передбачуваною у висновках. Українські історики-біографісти початку 1990-х років, перед якими, урешті, відкрилися засекречені фонди архівів і бібліотек, працювали часто у форматі “всього по трохи”, повертали необізнаним і малообізнаним читачам, котрі формувалися зазвичай на фальсифікованій радянській літературі, історичну правду. Але часто їхні напрацювання не вирізнялися широтою й представницькістю джерельної бази, мали радше публіцистичний і науково-публіцистичний, аніж власне науковий характер. Друга половина 1990-х і 2000-ті роки виділяються значною активізацією роботи істориків-науковців, у тому числі й істориків-біографістів, захищено десятки дисертаційних досліджень, уведено до наукового вжитку матеріали сотень фондів вітчизняних архівів, змальовано об’єктивні біографії десятків історичних осіб.

Проте виклики сучасної постмодерної доби з її техноцентризмом, прагматизмом спонукають істориків адаптовувати свої напрацювання до вимог часу, акцентувати, так би мовити, не лише на науковій, а й на соціальній новизні проблеми, залучати методичні прийоми європейських історичних шкіл з їхнім антропоцентризмом, увагою до соціальної історії, історії повсякденності, запозиченням методик інших, суміжних до історичної, наук, наблизити наукову мову й стиль написання до широкого загалу. Підхід “писати науково і доступно” видається, на наш погляд, нині вкрай актуальним, він небезпідставно розраховує на велике коло читачів, універсально набуті історичні знання, розширює пізнавальні спромоги історії як науки.

Видається, що ілюстрований біографічний нарис львівського історика Олега Павлишина, присвячений життю й діяльності видатного громадсько-політичного діяча Євгена Петрушевича, є твором саме такого характеру й такого гатунку. Якраз у такому напрямі плідно працюють Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка й програма дослідження модерної історії та суспільства України імені Петра Яцика.

За висловом самого ж автора, ім’я Євгена Петрушевича поряд з іменами інших керівників української державності революційної доби належить до “героїчного канону національно-визвольного руху”. Водночас, як зауважує О.Павлишин у преамбульній частині книги, Є.Петрушевич був “однією з найсуперечливіших постатей української історії ХХ століття”.

Книга відправляє нас в епоху вагомих цивілізаційних змін як в Австро-Угорській імперії, так і в Європі назагал. Причому революційність доби простежувалася в різних царинах –

політиці, міжнародних відносинах, культурі, ментальності, релігії. Не випадково, що, хронологічною межею між модерном і постмодерном виступає саме доба Першої світової війни. Взаємін монархіям, імперіям “на масовому рівні” утверджувалися республіки, на політичних картах з’являлися нові національні держави, у яких усе частіше усталювалися демократичні режими, з’являлися національні парламенти, різноманітні свободи, права. Водночас ряд народів у ході Першої світової війни й національних революцій не зуміли вибороти незалежності (ті ж українці), і з огляду на рішення міжнародних інстанцій і надалі знаходилися в узалежненому становищі. Час міжвоєнтя, цивілізаційно, дуже виразний у вимірі національно-визвольної боротьби недержавних народів, час дуже “націоцентричний”, де національним інтересам приділялося дійсно багато уваги.

Водночас, для церкви це був період “двійних викликів”. Адже історично на різних континентах церква (до епохальних змін Першої світової війни) була дуже тісно пов’язана з монархією (варто згадати відомий постулат – “вся влада від Бога”). Церква (і православна, і римокатолицька, і греко-католицька) до зазначеного “цивілізаційного зламу” була по суті своєрідним суспільним монополістом, відіграла домінуючу роль у суспільно-політичному й громадсько-культурному житті народів. Духовенство впродовж XIX ст. було ініціатором творення низки просвітницьких установ, громадських організацій, ішло “в авангарді” політичного руху бездержавних народів. На зламі XX ст. ситуація почала видозмінюватися в бік “деклерикалізації” – проводирем національних рухів стали світські політичні діячі, партії. Програми окремих з них часом не гребували й антиклерикальними секуляризаційними гаслами.

Відтак церква опинилася в нових суспільно-політичних реаліях. Перед нею постали нові цивілізаційні виклики, відповіді на які слід було давати неминуче. За означених обставин цими викликами постали не лише соціалістичні, “техноцентричні”, а й часом націоналістичні ідеї, які вважалися модерністськими, такими, що посягають на усталений тисячоліттями суспільний порядок, соціальну ієрархію, у якій жрецтво (церква) завжди відіграло провідну роль, знаходилося на домінуючих позиціях.

Саме на такі міркування нас наштотували рядки рецензованого нариса, бо книга О.Павлишина дуже виразно передає зазначену епоху, змальовує історичне тло біографії Євгена Петрушевича та його предків, торкається динаміки цивілізаційних змін протягом XIX – першої половини XX ст. Адже формування поглядів людини, її життєвих установок, цінностей, переконань, неможливо повною мірою вивчити без аналізу найближчого середовища, характеру епохи як у широкому, цивілізаційному, контексті, так й у вузькому, родинному. Тому цілком слушним видається авторський екскурс у глибину XIX століття, уважне прочитання генеалогії родини Петрушевичів. Хочеться в цьому контексті процитувати відомого українського історика, публіциста, громадсько-політичного й військового діяча Василя Кучабського, слова якого вміщені автором видання на с. 10 дуже точно, на наш погляд, відбивають філософію всієї книги: “Провідні особистості народів і політичних сил не є “індивідуами”, яких діяльність визначається виключно їхньою особистою волею, їхнім своєвіллям, – тільки оті провідні особистості є репрезентантами, є виразниками істотного внутрішнього характеру тих загальних сил, на чолі яких вони стоять”.

Наважимося поділити нарис автора на чотири умовних частини (у першій – О.Павлишин торкається генеалогічного дерева Є.Петрушевича, широко змальовує соціокультурне середовище становлення особистості та початок громадсько-політичної діяльності Є.Петрушевича). Назви параграфів говорять самі за себе: “Петрушевичі”, “Буськ – «Галицька Венеція»”, “Народження та навчання Євгена”, “Професія – адвокат”, “Родинне життя”, “Громадсько-політична діяльність” та ін. Друга умовна частина нариса розкриває громадську позицію та суспільно-політичну діяльність уже знаного, сформованого діяча в умовах Першої світової війни, ЗУНР та українсько-польської війни (вибірково наведемо промовисті назви параграфів – “У вирі світової війни”, “Українська Національна рада”, “Українсько-польська війна 1918–1919 рр.”, “«Найгірший ворог» Польщі”, “Рішення Ради Амбасадорів” та ін.). Третя умовна частина книги (окремі структурні складові – “Берлін”, “Українська еміграція та інституції в Німеччині у 1920-х роках”, “Оточення та інституції Петрушевича в Західній Україні у 1920-х рр. Західно-українська національно-революційна організація”, “Стосунки з урядовими колами Німеччини”

та ін.) висвітлює емігрантський етап життя та діяльності Є.Петрушевича. Підрозділ “На скрижалях історичної пам’яті”, що є завершальним, ми виокремили в умовну четверту частину книги.

Уважаємо, що кожна із чотирьох (ще раз наголошуємо!) умовних частин нарисів має, на наш погляд, характерну й притаманну тільки їй історичну, наукову, стилістичну, методичну оригінальність за змістом й авторським вирішенням “родзинку”.

В умовній першій частині книги увагу одразу ж привертає генеологічне дерево Петрушевичів (с.12–13), де мовою оригіналу відтворено походження, хронологію, соціальний статус представників родини. Переконаєшся не лише в слушності узагальнень автора, що “чоловіки з Петрушевичів у XIX ст. мали переважно священницьке походження, яке вони поєднували з інтенсивною інтелектуальною працею в різних царинах гуманітарних знань” (с.14.), а й, що головне, відчуваєш дух епохи XIX ст., з її мовою спілкування, багатодітністю, соціальною ієрархією, спадковістю професійного вибору, високим рівнем дитячої смертності тощо. Усвідомлюєш, що з роду Петрушевичів походить низка відомих в Україні громадсько-культурних діячів – історик й археолог Антоній Петрушевич, священник і письменник Михайло Петрушевич та ін. У родині Петрушевичів було чимало поетів, авторів віршованих панегіриків, політичних діячів (той же о. А.Петрушевич був депутатом Галицького сойму, про що засвідчує спеціальне фото на с.16–17), а батько Євгена Петрушевича, Омелян, свого часу обіймав посаду віце-маршалка повітової ради в Кам’янці Струмиловій. Представницький ілюстративний матеріал виразно передає автентичність часу, дозволяє глибше зрозуміти людей, які жили в зазначену пору.

Гортаючи перші підрозділи книги, знайомишся з далекими й близькими предками майбутнього голови Української Національної Ради, усвідомлюєш “генний рівень” біографії Є.Петрушевича, соціальне й родинне середовище, яке формувало не лише самого Євгена, але і його найближчих предків, їхнє коло спілкування (Іван Франко, Станіслав Мартин Бадені, згаданий вище Антон Петрушевич) та ін. Без сумніву, що життєписи історичного покоління Петрушевичів віддзеркалюють не тільки долю однієї конкретної родини, але й ідейну та соціальну еволюцію українського руху Галичини XIX – першої половини XX ст.

Посторінкова “візуалізація”, безперечно, сприяє глибшому переданню автором епохи. Окрім фотографій, значну частину з яких уведено до громадського вжитку вперше, увагу привертають вдалі цитати з книг відомих громадсько-політичних діячів (наприклад, І.Франка з твору “Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.”), оголошення про вінчання представників родини Петрушевичів, окремі некрологи, зображення храмів, громадських будівель, епістолярію. Текст книги містить також фото кадастрових мап міст, безпосереднє відношення до яких мав Є.Петрушевич, різноманітні ілюстрації шляхетських гербів тощо.

Будь-який історик-біографіст стикається з проблемою розкриття світогляду історичної людини, з’ясування факторів впливу на становлення її життєдіяльності. Як показує нарис, цьому компонентові вділено в книзі першопортівне місце. “Між рядками” вгадуються стратегічні авторські задуми при змалюванні портрета Є.Петрушевича – з’ясування факторів, що схилили молоду людину з глибокими священничими коренями до юриспруденції, – мода часу, матеріальне становище родини чи то батьківська воля.

Автор нарисів дуже скрупульозно підійшов до тих частин книги, які розкривають, власне, становлення особистості Є.Петрушевича, адже характер будь-якої, абстрактної, людини, формування її світогляду закладаються саме в дитинстві, юності, у студентські роки. Тут чи не найважливіше значення має взаємовплив конкретної людини й зовнішнього середовища, у якому вона проживає (спілкування, лекції вчителів, товариські взаємини, родинні зв’язки, одруження). Значно додає інформативності доречно вміщений ілюстративний матеріал. Виділимо, зокрема, список учнів VII класу Академічної гімназії за 1879 р., у якій навчався Є.Петрушевич (с.38), копію першої сторінки університетського диплома Є.Петрушевича “Абсолюторіум” (с.42), протокол державного іспиту у Львівському університеті від 16 березня 1888 р. (с.44). До речі, це лише незначна частина вміщеного автором ілюстративного матеріалу.

Дотична на перший погляд інформація в нарисі О.Павлишина отримує несподівано першорядне місце, адже змальовує відомого широкому загалу громадсько-політичного діяча в

новому баченні, новій історичній оптиці – як “людину, що мала схоже на інших дитинство, юність, і яка отримувала, що траплялося, ті ж посередні оцінки у навчанні”.

Тут чи не найважливіше збагнути повсякденний світ людини, який формує її мислення, етос, закладає основи її кар’єри тощо. На гадці також фото Юліана Романчука на с. 31 (до речі, родича Петрушевичів, громадсько-політичного діяча, лідера галицьких народоців, педагога-філолога, що мав великий вплив на національно-політичні орієнтації Євгена та сприяв його політичній кар’єрі). Саме з метою з’ясування соціокультурного повсякдення Є.Петрушевича, як видається, автор нарису вміщує фото будівлі Народного дому у Львові, де до 1906 р. містилася Академічна гімназія, у якій навчався Є.Петрушевич, інформацію про тривалість шкільного року в гімназії, суму оплати за навчання, її викладацький склад (Іван Гушалевич, Юліан Целевич, Анатоль Вахнянин, згаданий вище Юліан Романчук) тощо. Із цією метою включено до книги й протокол державного іспиту, який склав Є.Петрушевич у Львівському університеті (с.44), інформацію про рівень його успішності в порівняльному гімназійному зрізі.

До переваг нарису належить не лише довільний популярний стиль викладу матеріалу, а й можливість говорити “мовою подробиць”. Те, що в наукових виданнях зазвичай уважається другорядним, у науково-публіцистичних виходить на перший план, на “передові рубежі”. Відтак постає цілий масив матеріалу, що змальовує особисте життя Є.Петрушевича (подробиць його сімейного життя, навчання у львівських освітніх закладах, антропометричні характеристики самого Є.Петрушевича). Автор не те, що увів у вжиток якісь “дрібниці”, що просто не можуть бути опублікованими в наукових виданнях, а швидше наводить важливі “подробиці”, які значно увиразнюють текст, додають йому “живої історії”. У цьому контексті вигляди печаток, поштівків, чорно-білих фотографій, копії монет детально віддзеркалюють антураж життєдіяльності Євгена Петрушевича. У нарисі ці “подробиці” отримали не тільки іншу форму, але й інше значення та інший підтекст.

Окреме слово – змалювання міського середовища, в умовах якого зростав Є.Петрушевич. Автор нарису дуже вдало підмітив “урбаністичність” вдачі майбутнього політичного діяча. Адже, як свідчить його біографія, 77 років життя і діяльності Є.Петрушевича дуже тісно були пов’язаними саме з містами Буськ (місце народження), Львів (населений пункт, у якому навчався Є.Петрушевич), Сокаль і Сколе – (міста, де він здійснював перші кроки на посаді адвоката), Відень (місто, з яким тісно пов’язана політична кар’єра Є.Петрушевича), Берлін (місто еміграції діяча). Інноваційністю авторського підходу, на наш погляд, є дуже випуклий аналіз зазначених населених пунктів: до уваги беруться всі на перший погляд дотичні характеристики – площа міст, кількість мешканців, палітра віровизнань, соціальні параметри, відповідна інформація з культурного та релігійно-церковного життя міста, особливості повсякденного життя (нашу увагу, скажімо, привернув вигляд одного з перших газетних львівських кіосків за 1906 р., уміщений автором на с.56), звичаїв, життєдіяльності визначних персоналій міста тощо. Безсумнівно, що будь-яка людина, яка живе в етнокультурних умовах того чи іншого населеного пункту, неминуче зазнає впливів міського середовища, потрапляє у відповідну атмосферу.

У нарисі О.Павлишина чимало доречних цитат, узятих з книг мемуарного характеру, які “одним розчерком пера” готові “закрити тему” соціокультурного обличчя галицьких міст чи містечок кінця XIX – початку XX ст. Дуже промовисто описує, наприклад, львівське міське середовище кінця XIX – початку XX ст. відомий громадсько-політичний діяч, очевидець подій Євген Олесницький у книзі “Сторінки з мого життя”. І частина (1860–1890)”: “Львів представився мені майже чисто польським містом. Усі уряди польські, школи й університет польські, театр польський, написи всюду польські, торгівля в руках поляків і жидів, що маніфестувалися також під національним оглядом як поляки. Мова всюду польська, – в крамницях, реставраціях, каварнях говорили також і русини по польски. Велика то була відвага заговорити до кельнера, або купця по українськи і на такого всі зглядалися як на щось надзвичайне. Те нечисленне українське населення, що було в місті крилося кудись по закутках, а на зверх не було його видно; розмірно найбільше ще українського елементу було в найнижчих робітничих верствах між домашньою службою та каменичними сторожами. З тих сфер рекрутувалася головно публіка, що в неділі і свята заповняла церкви” (с.55).

Аби зрозуміти громадсько-політичну діяльність Є.Петрушевича, уміщено об'ємну характеристику національного руху кінця XIX – початку XX ст. – утворення Народної Ради 1885 р., утвердження партійно-політичної системи, проявів українсько-польського протистояння; дано аналіз конституційному устрою Австро-Угорської імперії, ходу виборів 1907 р. до австрійського парламенту. Задля чіткішої уяви перебігу подій уміщено фото Будинку державної ради у Відні, фото Агітаційного авто під час виборів 1907 р. (що на той час виглядало дуже екзотично), маловідомі фотографії депутатів австрійського парламенту – Дідушицького, Маркова, фото всіх руських послів до парламенту 1907 р. (с.86–87). Уміщується важлива урядова статистика за 1900 р., яка проливає світло на соціальну історію Галичини (скажімо, за підрахунками товариства “Просвіта”, безграмотними (“анальфабетами”) у Галичині вважалися 62,44% українців (с.77), а в 37% сільських громад не було початкових шкіл. На цьому історичному фоні абсолютно іншого звучання набуває інформація, яка безпосередньо розкриває початкий рубіж діяльності Є.Петрушевича.

Нарис О.Павлишина містить чимало інформації, яку в історичній літературі популярного характеру прийнято включати під рубрикою “Цікаво про історію” або “Жива історія”. Оригінальним виглядає симбіоз історичної науки й історичної белетристики, яка в цьому поєднанні отримує особливе звучання. Стиль і форма “нарису” як жанру історіописання, як уже зазначалося, дозволяє поєднувати на перший погляд те “непоєдане”. Цією можливістю автор скористався сповна.

У підрозділі книги “Професія – адвокат” автор нарису пропонує, здавалося б, “третьорядну” інформацію: юридичні тонкощі й особливості отримання адвокатської ліцензії в Австрійській імперії початку XX ст., що дозволяє ширше усвідомити всі складнощі отримання адвокатської практики в той час, уміщує цінну статистику. Так, на зламі 1879–1880-х рр. адвокатів-українців було в Галичині всього 9 (!) Водночас упродовж 1900–1914 рр. чисельність української палестри (вдале авторське міждисциплінарне запозичення) виросла, досягнувши в 1913 р. цифри 62. Слушно наведено слова відомого галицько-українського суспільно-політичного діяча Лева Ганкевича, що “адвокати вже до 1914 р. кермують цілим майже національним життям” (с.49). Олег Павлишин цілком резонно підкреслює, “що Є.Петрушевич своєю професійною та громадською діяльністю уособлював “адвокатську добу” національного відродження”.

Разом з тим О.Павлишин широко використовує й напрацювання відомих українських істориків-науковців та австрійську добу: Олени Аркуші “Вибори до Галицького сейму 1901 року: до проблеми політичної модернізації українського суспільства Галичини”, Ярослава Грицака “Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)”, Олега Жерноклеєва “Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.)”, Мар’яна Мудрого “Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин (1849–1914)”, Ігоря Райківського “Галицька соціал-демократія в українській революції 1917–1920 років”, Олексія Сухого “Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.)”, Ігоря Черновола “199 депутатів Галицького сейму” та ін.

Нарис О.Павлишина містить чимало пізнавальної інформації про партійно-політичне та громадсько-культурне життя Галичини кінця XIX – початку XX ст., соціальної історії краю. Книга стане в пригоді історикам-повсякденцям, що змальовують побут, ментальність, стиль життя, цінності галицько-українського соціуму зазначеного історичного відтинку. Адже інформативний матеріал виходить далеко за рамки конкретної персоналії, розкриваючи, передусім, конкретну історичну епоху в її різних проявах та іпостасях. Цьому сприяв підбір відповідних першоджерел, куди входять не лише виключно писемні пам’ятки, а й фотодокументи, листівки, матеріали з фондів музеїв, приватних колекцій тощо. До того ж у першій умовній частині книги багато матеріалів, узятих з літератури популярного та довідкового характеру.

Визначальна особливість нарису, на наш погляд, його дидактичність. Читач, який гортає книгу, наче машиною часу потрапляє в іншу епоху (поза тим, минуло лише якихось сто років, що за історичними мірками не складає вагомому проміжку). Із чорно-білих фотографій дивляться люди цілком іншого стилю життя, іншого сенсу, посвяти, іншої епохи – не такої технізованої, динамічної, але, вочевидь, духовно вартіснішої. Етос минулих років убачається навіть в одязі (жінки-містянки в капелюшках і довгих сукнях, чоловіки-містяни – у циліндрах). Додають

історичної правди численні фото виглядів міських вулиць, уривки зі спогадів і мемуарів про міста тощо.

Уважаємо, інноваційністю умовної першої частини книги є якраз холистичний, багатогранний, різноманітний за підбором і використанням першоджерел аналіз становлення особистості Є.Петрушевича та початок його громадської діяльності в широкому соціокультурному цивілізаційному зрізі. Своєрідною “родзинкою”, науковою новизною тут постає, на наш погляд, якраз методичне вирішення проблеми.

Інша річ – умовна друга частина книги, де дуже випукло на солідному, “апробованому часом” фактичному матеріалі розкривається політична діяльність Євгена Петрушевича в умовах Української національно-демократичної революції. Автор не відійшов від обраного холистичного принципу – Є.Петрушевич постає на тлі динамічних, бурхливих суспільно-політичних процесів, які, що помічається навіть “неозброєним оком”, уже неодноразово ставали об’єктом досліджень Олега Павлишина. Усі підрозділи (а це майже 200 (!) сторінок тексту) написані на основі дуже солідних наукових статей автора, окремі з яких сягають до 2 друкованих аркушів: “Державне будівництво ЗУНР–ЗОУНР: проблеми національних кадрів”; “Зовнішньополітична орієнтація західноукраїнського проводу у 1918 р.”; “Об’єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.)”; “Організація цивільної влади ЗУНР в повітах Галичини (листопад-грудень 1918 року)”; “Підготовка аграрної реформи в ЗОУНР”; “Польське населення Східної Галичини під владою Західно-Української Народної Республіки”; “Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини і Буковини в революції 1918–1919 р.”; “Суспільно-політична криза в ЗУНР у першій половині 1919 р.”; “Фінансова система та грошовий обіг у Західно-Українській Народній Республіці (листопад 1918 – червень 1919 р.)”; “Українсько-польські переговори з гуманітарних питань під час військового конфлікту (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.)” і ціла низка інших. Хоча метода написання нарису не передбачає вміщування наукового апарату, читається дуже солідна історіографічна й джерельна база цих підрозділів, відчувається, що автор присвятив дослідженню проблеми не один рік. На цю думку схиляють науково, але водночас і популярно сформульовані назви підрозділів: “За Збручем: разом, але порізно”, “Найгірший ворог Польщі”, “«Нафтова» дипломатія” та ін. Авторська виразна марка – писати водночас і науково, і цікаво!

Між тим усі наукові статті, крім коротких заміток в енциклопедичних виданнях, не стосуються безпосередньо постаті Євгена Петрушевича, а розкривають радше військові й суспільно-політичні процеси на західноукраїнських землях доби Української революції. Щоправда, це не означає, що постать Є.Петрушевича “розчиняється” в епосі, адже холистичний принцип, узятий автором за основу, передбачає якраз аналіз “одиночного” через “загальне”. Увесь фотодокументальний матеріал (листівки, фотографії, титульні сторінки тогочасних газет, повідомлення часописів про суспільно-політичні події в Східній Галичині 1918–1919 рр., оголошення повітових органів влади, відозви, вигляди тодішніх українських грошових знаків, печатки повітових адміністрацій ЗУНР і далі залишаються, передають автентичну часу. Окреме місце посідає вигляд дипломатичного паспорта Є.Петрушевича (с.245, 247, 253), візитівка голови Української Національної Ради Євгена Петрушевича (с.264), Акт про дезертирство вояка запасного куреня 36 полку піхоти імені гетьмана Івана Мазепи в Коломиї (с.197). Міжнародний контекст епохи передають фотографії визначних політичних діячів: Жоржа Клемансо, Едуарда Бенеша, Томаша Масарика, Юзефа Пілсудського, Девіда Ллойда Джорджа, Томаса Вудро Вільсона, Ішвана Буріяна фон Раєжа та ін. Військову атмосферу часу зображають портрети визначних комбатантів – Антона Денікіна, Юзефа Галлера, Симона Петлюри, Віктора Курмановича, Осипа Микитки та ін.

Пізнавальний характер мають широкі біографи громадсько-політичних і військових діячів українського національно-визвольного руху, доповнюють опис епохи доречні уривки з різноманітних книг (переважно щоденників, творів мемуарного характеру, які розкривають військово-політичні події українсько-польської війни, добу ЗУНР). Низка фотографій вміщається вперше або є маловідомою широкому загальному читачів.

Показово, що автор аналізує громадсько-політичну діяльність Євгена Петрушевича в умовах Національно-демократичної революції 1919–1921 рр. у широкому міжнародному та все-

українському контекстах. Цьому послуговували, зокрема, монографічні видання й наукові статті відомих вітчизняних науковців: Владислава Верстюка “Українська Центральна Рада: Навчальний посібник”, Ореста Красівського “Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр.”, Миколи Кугутяка “Українська націонал-демократія 1918–1929 рр.”, Миколи Литвина “Українсько-польська війна 1918–1919 рр.”, Степана Макарчука “Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР”, Івана Патера “Загальна українська рада: проблема консолідації національних сил”, Валерія Солдатенка й Бориса Савчука “Галицька Армія в Наддніпрянській Україні” та ін.

Олег Павлишин робить власні узагальнення, що “роль Є.Петрушевича у державотворенні ЗУНР була суперечливою”. З одного боку, він усіляко сприяв становленню демократичної системи влади, але з іншого, – в умовах військових поразок стає Диктатором. Є.Петрушевич узяв на себе відповідальність приймати ключові рішення в сенсі західноукраїнської державності, однак, розчарувавшись у державотворчому потенціалі українського руху на Наддніпрянщині, підтримує ідею тимчасового союзу з антибільшовицькими силами Росії. Будучи переконаним, що найбільшим ворогом українства є Польща, хибно вважає, що країни Антанти будуть дотримуватися принципів національного самовизначення й підтримають українську державність.

Олегові Павлишину вдалося суттєво заповнити прогалину в дослідженні діяльності Євгена Петрушевича – розкрити берлінський еміграційний період його життя (1923–1940), який, за визначенням самого автора, “біографи згадують буквально кількома фразами”.

Дуже випукло змальовано суспільно-політичне середовище Є.Петрушевича в Німеччині зазначеної історичної пори, на що наштотують назви підрозділів книги: “Берлін”, “Українська еміграція та інституції в Німеччині у 1920-х роках”, “Оточення та інституції Петрушевича в Берліні”, “Міжнародна діяльність політичного центру Західної України. Ліга націй”, “Орієнтація на Радянську Україну”, “У добу нацистського правління” та ін. Розкриваючи суспільно-політичний антураж, О.Павлишин оперся на знакові наукові роботи вітчизняних істориків: Максима Гона, Олександра Зайцева, Леоніда Зашкільняка, Володимира Комара, Олександра Рубльова, Ігоря Соляра, Михайла Швагуляка; польських істориків Станіслава Стемпеня, Анджее Земби та ін.

Вигляди титулів українських газет, що виходили друком у Німеччині, фотопортрети громадсько-політичних діячів, дипломатів, уривки з їхніх спогадів дозволяють виразніше передати тогочасне громадське, культурне та повсякденне життя емігрантів-українців. Уміщено, зокрема, фотопортрети осіб, з якими в різний період співпрацював Є.Петрушевич – адвоката Євгена Левицького, священника, громадського діяча, науковця Петра Вергуна, адвоката Романа Перфецького, публіциста Івана Проця, журналіста Володимира Бандрівського, громадсько-політичного діяча Михайла Лозинського, ученого економіста Станіслава Войцеховського. Включено також рідкісні родинні фотографії – сина Євгена Петрушевича Антона, брата Романа Петрушевича, племінника Юрія-Андрія Петрушевича, фото самого Євгена Петрушевича на схилі літ (с.376). Уперше в історіографії поміщено “Політичний заповіт Євгена Петрушевича”. Разом з тим класичних висновків книга О.Павлишина не має. Підрозділи наче підштовхують читача робити самостійні узагальнення.

Олег Павлишин доходить висновку, що безкомпромісність у ставленні до Польщі привела Є.Петрушевича до радянофільської орієнтації, голова УНРади мав надію вирішити національне питання за допомогою більшовицького режиму. Однак радянофільство Є.Петрушевича та зв’язки з більшовицькими дипломатами загнали його, за визначенням автора нарис, “у глухий кут”, адже невдовзі більшовицький режим проявив своє справжнє обличчя, промінявши політику позірної українізації на злочинний Голодомор (с.387–388). Міжнародні заходи Є.Петрушевича на еміграції в Німеччині були, за визначенням О.Павлишина, “найменш результативними”. Він утрачав свій вплив на суспільне життя Західної України, поступово “опинився на маргінесі політичного життя”, що спричинило в політика “велику внутрішню драму”.

Дуже оригінально автор нарис, вирішив закінчити книгу, умістивши спеціальний підрозділ, її завершальну частину – “На скрижалях історичної пам’яті (Sic transit Gloria mundi ...)”. Вона, свого роду, поділена на дві частини – ушанування та плекання пам’яті про Євгена Петрушевича нащадками й, власне, авторські узагальнюючі висновки по книзі. О.Павлишин не замовчує почасти негативного сприйняття фігури Є.Петрушевича як його сучасниками, так і

найближчими нащадками. Ім'я Є.Петрушевича практично зникло зі шпальт еміграційної преси та книжкових сторінок 1930–1940-х рр. Більшість позитивних згадок про Є.Петрушевича зводилися до високих моральних принципів, дисципліни та чесності, високого фахового рівня його як юриста. Водночас цих рис Петрушевичу як державному діячеві виявилось недостатньо для ухвалення важливих рішень в умовах жорсткого українсько-польського протистояння.

Повернення історичної правди про Є.Петрушевича відбулося вже за часів української незалежності. Його іменем названі вулиці, площі майже в усіх містах і містечках Західної України, йому встановлено пам'ятники, меморіальні дошки, у 2008 р. Національний банк України випустив ювілейну монету із зображенням керівника ЗУНР у серії “Видатні особистості України”. Широкого розголосу набуло перепоховання праху Петрушевича на Личаківському цвинтарі у Львові 1 листопада 2002 р.

Разом з тим Олег Павлишин не сумнівається, що роль Є.Петрушевича в українській історії є “безперечно видатною”. Державницька традиція, яку заклали провідники української революції, стала найвагомим чинником кристалізації національної ідеї в наступні десятиліття та головною правовою підставою відновлення незалежності. “У пантеоні державних діячів України”, за визначенням О.Павлишина, Є.Петрушевичу належить особливе місце. Упродовж його професійної та громадської діяльності, політичних і міжнародних зусиль він здобув високий моральний авторитет. Поза прорахунками й фатальними помилками в зовнішньополітичних орієнтаціях, залишався прикладом шляхетності та чесності у вчинках, жертвності в національно-визвольній боротьбі. Імператив його політичної діяльності, як уважає автор нарису, – це “усвідомлення своєї місії, що є першорядною рисою керівника держави” (с.388).

Метода написання нарису не передбачає вмішування наукового апарату, однак і без покликів відчувається широта, різноплановість і представниць кість джерельної бази книги. Автор залучив широкий корпус архівних збірок як вітчизняних, так і закордонних матеріалів. Зокрема, представлено архів Львівського історичного музею, Бібліотеку-архів Українського Вільного Університету в Мюнхені, матеріали державного архіву в Оттаві, Перемишлі, відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника, Центрального державного архіву вищих органів влади України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Центрального державного історичного архіву України, м. Львів. Залучено також документи родинних архівів (Ігоря Калинця та Ірини Спех), приватних збірок Ореста Антошківа, Юрія Гудими, Романа Шуста, окремі матеріали Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г.С.Пшеничного; архіви парафій церкви св. Варвари у Відні, Музею визвольної боротьби України, музично-меморіального музею Соломії Крушельницької, матеріали бібліотеки-архіву Інституту історичних досліджень. Використано також сучасні фото (передусім будівель Відня й Берліна).

У книзі представлено низку періодичних видань різних історичних проміжків і суспільної ваги – від всеукраїнського “Діла” до регіональних “Голосу з Буга”, що виходив друком у Сокалі, чи “Золочівського Слова”. З огляду на відсутність покликів у книзі, можемо лише гіпотетично уявляти міру представлення періодики серед джерел, але друковані органи знадобилися для випуклішого аналізу епохи, соціальної історії. Подані також спогади, мемуари осіб, що були учасниками подій, сучасниками Є.Петрушевича (Костя Левицького, Івана Макуха, Осипа Назарука, Євгена Олесницького, Василя Панейка, Павла Скоропадського, Лонгіна Цегельського, Степана Барана та ін.).

Переконані, що фактологічний матеріал, запропонований Олегом Павлишином у книзі, знадобиться не лише історикам-біографістам, а й шанувальникам політичної, військової, соціальної історії, краєзнавцям, історикам повсякденності. Стиль нарису на перший погляд далекий від наукових формулювань, переважаного термінами тексту, але, з іншого боку, нарис О.Павлишина віддає простотою суджень, спонукає до ознайомлення з книгою значно ширшого кола читачів.

Найголовніше, вважаємо, те, що Олег Павлишин скористався можливістю написати психологічний портрет Є.Петрушевича. Постає не просто суспільно-політичний діяч, якого всі звикли сприймати, а передусім людина (!) з її слабкостями, тяжіннями, ухилами, цілями, спря-

муваннями, особливостями вдачі тощо. Це авторське бачення, на наш погляд, дозволяє говорити про інноваційність нарису О.Павлишина. Переконані, що поява цієї книги стала подією в модерній українській історіографії. Зичимо авторові всіх гараздів і чекаємо появи задекларованої ним монографії, присвяченої життю й діяльності Євгена Петрушевича.

НАШІ АВТОРИ

АДАМОВИЧ Сергій – доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права зарубіжних країн Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Сфера наукових інтересів – діяльність політичних партій і організацій в Україні на сучасному етапі.

АНТОНЮК Ігор – магістрант Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує життя і діяльність Андрія Чайковського.

БАЙДАК Мар'яна – магістрантка кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів). Цікавиться гендерною історією.

БІЛИЙ Дмитро – доктор історичних наук, професор кафедри українознавства Донецького юридичного інституту (м. Донецьк). Сфера наукових інтересів – український повстанський рух на Кубані.

БОРЧУК Степан – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Сфера наукових інтересів – біографістика і енциклопедистика.

БУРАЧОК Лілія – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує життя і діяльність Осипа Назарука.

БУРАЧОК Наталія – аспірант кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує громадсько-культурну діяльність Миколи Шлемкевича.

БУРДУЛАНЮК Василь – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує історію науки і культури Галичини другої половини XIX – першої половини XX ст.

ВЕЛИКОЧИЙ Володимир – доктор історичних наук, професор. Директор Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує проблеми джерелознавства й історіографії ЗУНР.

ВІЛЬЧИНСЬКА Наталія – магістр історії, здобувач кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів). Досліджує діяльність спортивно-пожежного товариства “Січ”.

ВІТЕНКО Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'ян, провідний фахівець Навчально-наукового центру історії українського національно-визвольного руху Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Займається вивченням українсько-польських відносин в Галичині останньої третини XIX – початку XX ст.

ГАЙДУКЕВИЧ Олена – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства та філософії Івано-Франківського національного медичного університету. Сфера наукових інтересів – релігійно-церковна історія.

ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ Тамара – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує політичну історію України XX ст.

ГУЙВАНЮК Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці). Досліджує життя українців Австро-угорської імперії в творчості галицьких і буковинських письменників кінця XIX ст. – початку XX ст.

ГЕНИК Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Займається дослідженням українсько-польських відносин другої половини XX ст. – початку XXI ст.

ДАВИБІДА Лев – аспірант кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує соціальну історію Прикарпаття міжвоєнної доби.

ДЕРЕЩУК Тетяна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує партійно-політичне життя в Галичині міжвоєнної доби.

ДОВГАН Юрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує військову історію України.

ДРОГОМИРЕЦЬКА Людмила – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Сфера наукових інтересів – соціально-економічна історія Галичини.

ЄГРЕШІЙ Олег – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Сфера наукових інтересів – релігійно-церковна історія.

ЖЕРНОКЛЕСВ Олег – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Сфера наукових інтересів – етнополітичні процеси в західноукраїнському регіоні XIX–XX ст., історія Церкви.

ЗЕМЗЮЛІНА Наталія – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, директор НН Інституту історії і філософії Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Сфера наукових інтересів: методологія історичних досліджень, соціальна (гендерна) історія, світова історія XX ст., історія та теорія права.

КЛАПЧУК Володимир – доктор історичних наук, кандидат географічних наук, професор, завідувач кафедри готельно-ресторанної та курортної справи Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Автор наукових статей з палеографії, краєзнавства, екології.

КОБУТА Степан – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Дослідник політичної історії України XX ст.

КОВАЛЬ Ігор – доцент кафедри релігієзнавства, теології і культурології філософського факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Тематика наукових праць – археологія княжого Галича, біблійна та церковна археологія, історія археологічної науки в Україні.

КОРОЛЬКО Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує громадсько-політичні та культурно-просвітницькі процеси на Покутті кінця XIX – першої половини XX ст.

КРОЙТОР Володимир – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Дослідник українсько-румунських взаємин XIX – XX ст.

КУГУТЯК Микола – доктор історичних наук, доктор філософії, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік АН Вищої школи України, професор кафедри етнології і археології, директор Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор науково-дослідного Інституту історії, етнології і археології Карпат. Досліджує проблеми національно-політичного руху в Галичині XIX–XX ст. та етнокультурні процеси в Карпатському регіоні від найдавніших часів до сьогодення.

ЛИТВИН Микола – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України. Директор Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (м. Львів). Фахівець з новітньої історії України, українсько-польських відносин, історичного краєзнавства, картографії, просопографії, картографії та археографії.

МАРЧУК Микола – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-економічних та природничих дисциплін Коломийського інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Вивчає освітню політику ЗУНР.

МЕДВІДЬ Оксана – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич). Досліджує громадсько-політичну діяльність Дмитра Паліва.

МИКИТИН Андрій – магістрант Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Сфера наукових інтересів – релігійно-церковна історія.

МІЩУК Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Сфера наукових інтересів – історична біографістика, національно-визвольний рух на Прикарпатті XX ст.

МІЩУК Мар'яна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує суспільно-політичні процеси в Західній Україні першої половини XX ст.

МОРОЗОВА Ольга – кандидат історичних наук, доцент, докторант Інституту археографії та джерелознавства НАН України (м. Київ). Досліджує польську історіографію українського самостійницького руху.

МОСІЙЧУК Тетяна – аспірант кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує культурно-освітню діяльність партії Українське національно-демократичне об'єднання (ІНТО).

ОСТАП'ЯК Василь – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Фахівець з політичної історії України.

ПАВЛИШИН Олег – кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів). Дослідник Української національно-демократичної революції.

ПЕНДЗЕЙ Іван – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Є фахівцем з новітньої історії Угорщини.

РАЙКІВСЬКИЙ Ігор – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Фахівець з історії українського національного руху в Галичині XIX – першої половини XX ст.

РОЗУМОВИЧ Іванна – студентка V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує Культурно-мистецьке життя української громади Станиславова в період Західно-Української Народної Республіки.

САВЧУК Богдан – студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Цікавиться історичною біографією та політичною історією Галичини.

СЕНЬКІВ Михайло – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич). Досліджує соціально-економічну історію України XX ст.

СИГИДИН Михайло – доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Займається дослідженням історії українського козацтва.

СИТНИК Олександр – доктор історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Донецького юридичного інституту МВС України (м. Донецьк). Є фахівцем з політичної історії України XX ст.

СИТНИК Юлія – методист факультету права Донецького юридичного інституту МВС України (м. Донецьк). Займається етнологічними дослідженнями.

СІНКЕВИЧ Євген – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Голова Херсонської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

СПРЕДЖУК Петро – доктор історичних наук, професор кафедри етнології і археології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує історію національних меншин Галичини.

СОЛОВКА Любов – заступник начальника відділу використання інформації документів Державного архіву Івано-Франківської області. Досліджує історію національних меншин Галичини.

СОЛЯР Ігор – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (м. Львів). Фахівець у галузі політичної історії Західної України першої половини XX ст.

ТОМИН Юрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'ян Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Вивчає соціально-економічний та культурний розвиток слов'янських країн середньовічної доби.

ФЕДОРЧАК Петро – доктор історичних наук, професор кафедри історії слов'ян Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, почесний професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує проблеми розвитку слов'янських країн у XX ст., взаємини між Україною і слов'янськими державами, історію освіти на Прикарпатті.

ФУТАЛА Василь – доктор історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич). Вивчає українську та польську історіографію діяльності ОУН у міжвоєнний період.

ШОЛОГОН Лілія – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Займається дослідженнями джерел з історії національно-визвольного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

ЩЕРБІН Лілія – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує діяльність Конституційно-демократичної партії Росії.

ЯКОВЛЄВ Юрій – аспірант кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує радикальний рух в Галичині кінця XIX – початку XX ст.

Вимоги

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету, журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.

2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами повинна відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститись в одному файлі.

3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервалу, шрифт “Times New Roman Cyr”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, ліве – 2,5 см, праве – 1 см (30 рядків по 60–64 символи).

4. Малюнки повинні подаватись в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.

5. Таблиці мають мати вертикальну орієнтацію і мають бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.

6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – №1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
- автор(и) (ім'я, прізвище; жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
- назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
- резюме й ключові слова українською мовою;
- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;
- список використаних джерел подавати згідно з новим стандартом з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1.–84, який набув чинності з 1 липня 2007 року;
- резюме й ключові слова англійською мовою;
- резюме й ключові слова російською мовою.

7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вчитана й підписана автором(ами).

8. У цілому до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

Наукове видання

ГАЛИЧИНА

Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис

До 95-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки

Число 25–26
2014

GALICIA

To the 95th anniversary of the Western-Ukrainian People's Republic creating.

№ 25–26
2014

Старший редактор
Літературні редактори
Комп'ютерна верстка
Коректор

*Василь Головчак
Олександра Ленів, Галина Пославська
Лідія Курівчак
Надія Гриців, Оксана Ідак*

Підп. до друку 12.03.2015.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman".
Друк на ризографі. Друк. арк. 49.
Наклад 100 пр. Зам. № 16.

Видавець і виготовлювач
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76000, м. Івано-Франківськ, вул. С.Бандери, 1, тел. 71-56-22

*Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2718 від 12.12.2006.*